

મહામહોપાધ્યાય યશોવિજયજી વિરચિત

સામાચારી પ્રકરણ (ભાગ-૧)

ચન્દ્રશેખરીયા નામની

સંસ્કૃત ટીકા + ગુજરાતી વિવેચન સહિત

સંયમરથ

દશવિધ ચક્રવાલ સામાચારી

સરળભાષામાં સ્વતંત્ર સંસ્કૃતગ્રંથ

મંથમ રંગ લાગ્યો

ગુજરાતી ભાષામાં દશ સામાચારીઓનું વિસ્તૃતવાર્ણન

ગાં

ગાં

णमोऽस्तु णं समणस्स भगवओ महावीरस्स

મહામહોપાધ્યાય યશોવિજયજી વિરચિત

સામાચારી પ્રકરણ ભાગ-૧

ચન્દ્રશેખરીયા ટીકા + ગુજરાતી વિવેચન સહિત

સામાચારી પ્રકરણ ગ્રંથને અનુસારે રચાયેલો
મધ્યમક્ષયોપશમવાળાઓને ઉપયોગી સ્વતંત્ર ગ્રંથ

દશવિધ ચક્રવાલસામાચારી

નૂતન દીક્ષિતો, મુમુક્ષુઓને ઉપયોગી, દશેય સામાચારીનું
સરળ ભાષામાં વર્ણન કરતો વિભાગ

સંયમ રંગ ભાગ્યો

: પ્રેરક :

પં. ચન્દ્રશેખરવિજયજી

કમલ પ્રકાશન ટ્રસ્ટ

ગાં

ગાં

પ્રકાશક :

કમલ પ્રકાશન ટ્રસ્ટ

જીવતલાલ પ્રતાપશી સંસ્કૃતિ ભવન

૨૭૭૭, નિશા પોળ, ઝવેરીવાડ,

રીલિફ રોડ, અમદાવાદ-૧

ફોન : ૨૫૩૫૫૮૨૩, ૨૫૩૫૬૦૩૩

પ્રેરક-પરિચય :

સિદ્ધાન્તમહોદયિ, સચ્ચારિત્રચૂડામણિ,

સ્વ. પૂજ્યપાદ આ. ભગવંત શ્રીમદ્વિજય

પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજા સાહેબના વિનેય

પૂ. પં. શ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયજી

આવૃત્તિ :

પ્રથમ સંસ્કરણ નકલ : ૧૦૦૦

તા. ૬-૧૦-૨૦૦૪, વિ. સં. ૨૦૬૦

મૂલ્ય : રૂ. ૭૫-૦૦

અર્થપ્રસેટિંગ :

અરિહંત ગ્રાફિક્સ

આડિયા ચાર રસ્તા, અમદાવાદ.

મુદ્રક :

નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ

ધીકાંટા, અમદાવાદ-૧.

સૌજન્ય

**શ્રી મહાવીરનગર
શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક
જૈન સંઘ**

ઝવેરી સડક,

નવસારી - ૩૮૬૪૪૫

શાસનદીપક શ્રી નીતિસૂરીશ્વરજી સમુદાયના સાધ્વીજી

શ્રી અમિતપ્રજ્ઞાશ્રીજીના શિષ્યા

શ્રી આગમરસાશ્રીજીના શિષ્યા

શ્રી આજ્ઞારુચિશ્રીજીની પ્રેરણાથી

અરવિંદભાઈ પી. છત્રાણી

(ધાનેરાવાળા)

૭૦૧-બી, જનતા એપાર્ટમેન્ટ,

નવસારી-૩૮૬૪૪૫

ફોન : ૨૫૬૬૮૪

યોગી અને ભોગી સૌને ખૂબ ઉપયોગી
પૂ. પાદ પં. પ્રવરશ્રી ચન્દ્રશેખર વિજયજી

મ. સાહેબના પુસ્તકો
ઘરઘરમાં વસાવો શુભ પ્રસંગે ભેટ આપો

- આપશ્રી પ્રખર વક્તા બનવા માંગો છો ?
- આપશ્રી યશસ્વી વ્યાખ્યાનકાર બનવા માંગો છો ?
- આપશ્રી સફળ શિબિરકાર બનવા માંગો છો ?
- આપના ઘરમાં સાસુ-વહુના ઝઘડા ચાલે છે ?
- આપના દીકરા આપનું કહ્યું માને છે ખરા ?
- આપનાં ઘરમાં સ્વર્ગ ઉતારવું છે ખરું ?
- આપ તત્ત્વજ્ઞાનનાં રસિક છો ખરા ?
- આપશ્રી રાજકારણની આંટીઘુંટી જાણવા માંગો છો ખરા ?
- ભારતનું ભાવિ આપ જાણવા માંગો છો ?
- સંસારની અસારતા આપે જાણવી છે ?
- સંસાર છોડવાની આપને ઈચ્છા છે ?
- આપને સાચા સાધુ બનવું છે ?

તો, જરૂરથી આજે જ પૂજ્યશ્રીના પુસ્તકો આપનાં ઘરમાં વસાવી લો.

પ્રસ્તાવના

મહામહોપાધ્યાય, લઘુહરિભદ્રબિરુદધારક યશોવિજયજી મહારાજ સાહેબે સામાચારીપ્રકરણ ગ્રંથની રચના કરી શ્રમણસંઘ ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે. આવશ્યકનિર્યુક્તિ, પંચાશકાદિ ગ્રંથોમાં આ દસેય સામાચારીઓનું વર્ણન છે. પણ એ ખૂબ ટૂંકાણમાં છે અને એમાં પડેલા રહસ્યો પકડવા અતિ કપરાં છે. પરંતુ ઉપાધ્યાયજીએ આ ગ્રંથમાં એ અદ્વિતીય પદાર્થોને એવા તો ખુલ્લા કરી દીધા છે કે એ મહાપુરુષના ચરણોમાં મસ્તક ઢળી ગયા વિના રહેતું નથી.

આ ગ્રંથ કેવો છે ? એનું વિશેષ વર્ણન કરવાને બદલે આ ગ્રંથમાં જે રત્નતુલ્ય વાક્યો છે તે અહીં દર્શાવું છું. એ વાક્યોના ગૂઢ પદાર્થો તો ગ્રંથ ભણવાથી જ પ્રાપ્ત થશે. પણ છતાં ઉપરછલ્લી દૃષ્ટિએ પણ એ વાક્યો અત્યંત અસરકારક છે.

- (૧) સર્વમપિ હ્યનુષ્ઠાનં વિહિતકાલકૃતમેવ ફલવદ્ ભવતિ, નાન્યથા । ગાથા - ૫
તમામ અનુષ્ઠાનો પરમાત્માએ બતાવેલા કાળમાં જ કરવા આવે તો જ સફળ બને, બાકી સફળ ન બને.
- (૨) પ્રશસ્તાધ્યવસાયવાંસ્તન્માત્રનિમિત્તકફલભાવેડપિ વીર્યમપ્રયુજ્ઞાનો વીર્યાચારપરિપાલનનિમિત્તક નિર્જરાલાભેન વચ્ચતે । ગાથા - ૮
આંબિલાદિ કોઈ પણ સારા કાર્યો કરવાના સારા ભાવવાળો સાધુ એ ભાવથી પ્રાપ્ત થનારી નિર્જરા પામે. પણ જો એ ભાવનાને અનુસારે પ્રવૃત્તિ ન કરે તો એ વીર્યાચારના પાલનથી મળનારી નિર્જરાને ગુમાવનારો બને.
- (૩) રાત્નિકસ્તુ અભ્યર્થનાયોગ્યો ન ભવતિ ।..... ગાથા - ૧૨
નાના સાધુઓ વડીલ સાધુઓને પોતાનું કોઈ પણ કામ સોંપી શકે નહિ. જો સોંપે તો અવિનય કરેલો ગણાય.
- (૪) અયોગ્યેન સહ સંવાસ એવ ન કર્તવ્ય ઇત્યુત્સર્ગઃ । ગાથા - ૧૬
અયોગ્ય (=ઝઘડા કરનારાદિ)ની સાથે રહેવું જ નહિ એ ઉત્સર્ગમાર્ગ છે.
- (૫) સ્તુતિવચનેન પ્રવૃત્તાવિવ નિન્દાવચનેન નિવૃત્તાવધ્યાત્યન્તિકોત્સાહોદયાત્ । ગાથા - ૧૬
જેમ પ્રશંસાના વચનો સાંભળીને વ્યક્તિ એ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવા અત્યંત ઉત્સાહી બને. એમ નિંદાના વચનો સાંભળીને વ્યક્તિ પાપકાર્યમાંથી હટવામાં પણ અત્યંત ઉત્સાહી બને.
- (૬) પ્રશસ્તરાગસ્યેવ પ્રશસ્તદ્વેષસ્યાપિ શ્રામણ્યાનુપધાતિત્વાત્ । ગાથા - ૧૭
દેવ-ગુરુ વગેરે પ્રત્યેનો શુભરાગ એ જેમ ચારિત્રનો ધાતક નથી. એમ શાસનશત્રુ વગેરે પ્રત્યેનો શુભ દ્વેષ પણ ચારિત્રનો ધાતક નથી. (પણ પોષક છે.)
- (૭) ન હિ શક્ત્યનિગૂહનભાવયોઃ ફલવ્યભિચારિત્વમસ્તિ । ગાથા - ૧૮
આત્માના શુભપરિણામ અને તપ-વૈયાવચ્ચાદિ યોગોમાં પોતાની તમામ શક્તિ લગાડીને પ્રયત્ન આ બે ભેગા થાય તો અવશ્ય વિશિષ્ટનિર્જરા વગેરે ફળો મળે જ.
- (૮) યોગિનાં હિ જ્ઞાનં સંવેગફલમેવ । ગાથા - ૨૨
યોગીઓનું જ્ઞાન વૈરાગ્યને ઉત્પન્ન કર્યા વિના ન રહે.
- (૯) પાપં કૃત્વા પ્રતિક્રમણાપેક્ષયા તદકરણસ્યૈવ ન્યાય્યત્વાત્ । ગાથા - ૨૮
પાપ કરીને પશ્ચાત્તાપાદિ કરવા, એના કરતાં પાપ જ ન કરવું એ વધુ યોગ્ય છે.
- (૧૦) સર્વં જિનવચનં તર્કસહં । ગાથા - ૩૪
તમામ જિનવચનો યુક્તિયુક્ત છે.
- (૧૧) અકરણપ્રત્યવાયભિયા પ્રતિજ્ઞૈવ ન ત્યાજ્યા, કિન્તુ પ્રતિજ્ઞાપાલને એવ યતિવ્યમ્ । ગાથા - ૩૭
'બાધા લીધા બાદ નહિ પાળીએ તો નુકશાનો થશે' એવા ભયથી પ્રતિજ્ઞા જ ન લેવી એ બિલકુલ યોગ્ય

નથી. પરંતુ પ્રતિજ્ઞા લઈ એના પાલનમાં યત્ન કરવો.

- (૧૨) સાધો: સંયમયોગે દૃઢપ્રયત્નં વિના ક્ષણમપિ સ્થાતુમનનુજ્ઞાનાત્ । ગાથા - ૪૪
સાધુઓ સંયમયોગીમાં એક ક્ષણ માટે પણ દૃઢ પ્રયત્ન વિના રહી શકતા નથી.
- (૧૩) આપ્રચ્છનાપૂર્વમેવ કર્મ શ્રેયો નાન્યથા, આજ્ઞાવિરાધનાત્ । ગાથા - ૪૬
સારામાં સારું કામ પણ ગુરુની રજા લઈને કરવામાં આવે તો જ કલ્યાણકારી છે. બાકી નહિ, કેમકે ગુરુની રજા વિના સારું કામ કરવામાં પણ આજ્ઞાની વિરાધના છે.
- (૧૪) શ્રદ્ધાવતો હિ વિનેયસ્ય ગુરુપદેશમાત્રમેવ શુભભાવનિદાનમ્ । ગાથા - ૪૮
ગુરુ પ્રત્યે અસીમ શ્રદ્ધાવાળો શિષ્ય તો કોઈ પણ કામમાં ગુરુની માત્ર અનુમતિ મળી જાય તો પણ શુભભાવોને પ્રાપ્ત કરનારો બને.
- (૧૫) અત્પેઽપિ હિ વિધિવિષયે કર્મણિ નાલસ્યં વિધેયમ્ । ગાથા - ૫૦
નાનકડી પણ જિનાજ્ઞામાં આજસ ન કરવી.
- (૧૬) દુર્નિમિત્તોપનિપાતસ્તુ તજ્ઞાપકોઽદૃષ્ટવશાદેવોપતિષ્ઠતે । ગાથા - ૫૨
અપશકુનો પુણ્યકર્મના ઉદયથી જ આવે છે અને એ ભવિષ્યમાં થનારા નુકસાનના સૂચક છે.
- (૧૭) ન હ્યારબ્ધબહુક્રિયાત્મકપ્રધાનસ્યૈકક્રિયામાત્રકરણેઽપિ ફલસિદ્ધિઃ । અન્યથા પ્રારબ્ધપ્રતિક્રમણસ્ય ચૈત્યવન્દનૈકકાયોત્સર્ગમાત્રકરણેઽપિ ફલસિદ્ધિપ્રસજ્ઞાત્ । ગાથા - ૫૩
ધણી બધી ક્રિયાઓવાળું અનુજ્ઞાન શરૂ કર્યા બાદ એમાંથી એકાદ-બે ક્રિયાઓ જ કરવામાં આવે, તો એ એકાદ-બે ક્રિયાઓનું પણ ફળ ન મળે. જો એમ ન હોત તો પ્રતિક્રમણ શરૂ કર્યા બાદ માત્ર ચૈત્યવંદન, એક કાયોત્સર્ગ રૂપ જ ક્રિયાને કરનારાને પણ ફળ મળવાની આપત્તિ આવે. (ખરેખર તો એ ક્રિયા અધુરી કરનારો હોવાથી આશ્વાતનાનો ભાગીદાર બને છે.)
- (૧૮) આજ્ઞાશુદ્ધભાવસ્યૈવ વિપુલનિર્જરાહેતુત્વાત્ । ગાથા - ૫૭
જિનાજ્ઞાશુદ્ધ એવો ભાવ જ પુષ્કળ નિર્જરાનું કારણ છે. (બાહ્ય ક્રિયાઓ નહિ)
- (૧૯) ગમ્ભીરૈઃ=અલક્ષિતચિન્તાભિપ્રાયૌ ધીરૌ ચ=કાર્યનાન્તરીયકસ્વગતપરિભવસહિષ્ણુ । ગાથા - ૬૧
જેના મનનો અભિપ્રાય બીજાઓ ન જાણી શકે એ ગંભીર અને કામ કરવામાં અવશ્ય જે પોતાનો પરાભવ, નિંદા થાય એને જે સહન કરી શકે એ ધીર.
- (૨૦) ભગવદ્વચનપરિભાવનં ચ ક્ષયોપશમવિશેષપ્રગુણીકૃતશક્તેર્મહાશયસ્યૈવ કસ્યચિદ્ ગોષ્પદીકૃત ભવજલધેરેવ જન્તોઃ સંભવતિ । ગાથા - ૬૩
મોહનીય વગેરેના ક્ષયોપશમને લીધે જેની આત્મિકશક્તિ જોરદાર બની છે એવા વિશાળ આશયવાળા અને જેનો સંસારસમુદ્ર માત્ર ગાયના પગલા જેટલો જ બાકી રહ્યો છે એવા જ આત્માને પરમાત્માના વચનોનું ચિંતન-પરિશીલન પ્રાપ્ત થાય છે.
- (૨૧) પરમપદાભિલાષુકાણાં તદુપાયે ઇચ્છા ન વિચ્છિદ્યતે । ગાથા - ૬૫
મોક્ષાર્થી આત્માઓને મોક્ષના ઉપાયભૂત સંયમ, તપાદિમાં સતત ઈચ્છા ચાલ્યા જ કરે.
- (૨૨) મોક્ષોપાયત્વેન સકલસંયમયોગસામ્યેઽપિ યત્ર યસ્યાધિકારપાટવં, તત્ર તસ્યેચ્છાઽવિલમ્બિતસિદ્ધિક્ષમતયા શ્રેયસી, નાન્યત્ર । ગાથા - ૬૭
સ્વાધ્યાય, વૈયાવચ્ચ, ધ્યાન, ભક્તિ વગેરે તમામ સંયમયોગો મોક્ષપ્રાપ્તિના ઉપાય છે અને એ રીતે બધા જ સમાન છે. આમ છતાં જે આત્મા જે યોગમાં કુશળ હોય તે આત્માએ તે યોગ સાધવાની ઈચ્છા કરવી, કેમકે ત્યાં એને ઝડપથી સફળતા મળે. જે યોગમાં એની કુશળતા નથી, ત્યાં એણે ઈચ્છા કરવી કલ્યાણકારી નથી.

- (૨૩) ન હિ કેવલં વૈયાવૃત્યમિષ્ટસિદ્ધયે કિન્વાજ્ઞાપૂર્વકમ્ । ગાથા - ૬૮
માત્ર વૈયાવૃત્ય એ નિર્જરાદિને સાધી ન શકે, પણ જિનાજ્ઞા પ્રમાણે કરાયેલ વૈયાવૃત્ય જ ઈષ્ટસિદ્ધિ કરી આપે.
- (૨૪) જ્ઞાનાચારો હિ ચારિત્રિણાં ચારિત્રાચારાવિરોધેનૈવ શ્રેયાન્, અન્યથા પુનરનાચાર એવ । ગાથા - ૭૫
સંયમીઓને તો ચારિત્રાચારને વિરોધ ન આવે એ રીતે જ્ઞાનાચારનું સેવન કલ્યાણકારી છે. ચારિત્રાચારને વિરોધી બનનાર જ્ઞાનાચાર (વાડામાં ઠલે થઈ વધુ સ્વાધ્યાય વગેરે) એ અનાચાર બને છે.
- (૨૫) શક્તિનિગૂહનં વિના યતમાન એવ હિ યતિરુચ્યતે, અતઃ શક્તિનિગૂહને યતિત્વશુદ્ધિર્દૂરાપાસ્તૈવ । ગાથા - ૭૮
પોતાની શક્તિને ગોપવ્યા વિના સંયમયોગોમાં યત્ન કરનાર સાધુ જ યતિ=સાધુ કહેવાય. માટે શક્તિગોપન કરનારામાં સાધુતાની શુદ્ધિ શક્ય નથી.
- (૨૬) યો હિ યત્રાધિકારી, સ તમેવાર્થ સાધયન્ વિવેકી વ્યપદિશ્યતે । ગાથા - ૭૯
જે આત્મા જે યોગમાં અધિકારી હોય, તે આત્મા તે જ યોગને સાધતો હોય તો વિવેકી ગણાય.
- (૨૭) ચારિત્રહીનસ્યાપિ એતદ્ગુણસ્યાપવાદતો વન્દ્યત્વમ્ । ગાથા - ૮૭
ચારિત્રહીન સાધુ પણ વિશિષ્ટજ્ઞાનવાળો હોય, તો એની પાસે એ જ્ઞાન મેળવવા માટે એને અપવાદ માર્ગે વંદન કરાય.
- (૨૮) વિશુદ્ધયતિલિઙ્ગસ્ય સુવિહિતસ્યૈવ ટઙ્ગસહિતરૂપ્યસ્થાનીયસ્ય વન્દને ઉભયનયાશ્રયણસંભવાદન્યતરાશ્ર-
યણેન્તરવિરાધનાપ્રસન્નઃ । ગાથા - ૯૧
સાધુવેષ યુક્ત એવા સર્વવિરતિના પરિણામવાળા આત્માને વંદન કરીએ તો જ નિશ્ચય અને વ્યવહાર બે ય નયોનું પાલન કરેલું ગણાય. જો સાચા વિરતિ પરિણામ વિનાના માત્ર વેષધારીને વંદન કરીએ તો નિશ્ચયનયની વિરાધના થાય અને જો વેષ વિનાના છતાં વિરતિપરિણામવાળાને વંદન કરીએ તો વ્યવહારની વિરાધના થાય.
- (૨૯) યત્કાલે વ્યવહારપ્રતિબદ્ધં કાર્યમનુજ્ઞાતં, તત્કાલે તદેવ કર્તવ્યમ્ । યત્કાલે તુ નિશ્ચયપ્રતિબદ્ધં તદાપિ તદેવ,
ન ત્વેકમાત્રપક્ષપાતિતયા વિપર્યાસઃ કાર્ય ઇતિ પરમાર્થઃ । ગાથા - ૯૨
જે કાળે વ્યવહારનયને અનુસારે કાર્ય કરવાની આજ્ઞા હોય તે કાળે તે જ કાર્ય કરવું. જે કાળે નિશ્ચયને અનુસારે કાર્ય કરવાની આજ્ઞા હોય તે કાળે નિશ્ચયને અનુસારે કામ કરવું. બેમાંથી એકપણ નયમાં પક્ષપાત કરીને ઊંધું આચરણ ન કરવું, એ પરમાર્થ છે.
- (૩૦) ક્ષણમપિ મુનીનામદત્તાવગ્રહસ્ય પરિભોગઃ ન કલ્પતે, તૃતીયવ્રતાતિક્રમપ્રસન્નઃ । ગાથા - ૯૭
બીજાએ જે ક્ષેત્રમાં ઉભા-બેસવાદિ માટેની રજા ન આપી હોય તે ક્ષેત્રમાં એક પણ પણ ઉભા રહેવું-બેસવું એ સાધુઓને ન કલ્પે. એમાં ત્રીજા મહાવ્રતનું ઉલ્લંઘન થાય છે.
- (૩૧) “મિતં ચ સારં ચ વચો હિ વાગ્મિતા” ગાથા - ૧૦૧
સાચો વક્તા એ જ છે કે જે ઓછા અને સારભૂત વચનો બોલે છે.
- (૩૨) અયમેવૈકાન્તઃ યદ્ રાગદ્વેષપરિક્ષ્યાનુકુલ્યેનૈવ પ્રવર્તિતવ્યમ્ । ગાથા - ૧૦૧
જિનશાસનમાં આ જ એકાંત છે કે રાગ અને દ્વેષનો નાશ થાય એ જ રીતે પ્રવૃત્તિ કરવી
- (૩૩) સર્વસ્યાપિ ગ્રન્થપ્રપન્નસ્યૈતદુદ્દેશેનૈવ પ્રવૃત્તેઃ । ગાથા - ૧૦૦
સેંકડો, હજારો, લાખો ગ્રન્થોની રચના રાગદ્વેષનો ક્ષય કરવા માટે જ કરાયેલી છે.
- (૩૪) ભગવદ્ગુણગાનપ્રવૃત્તાવાન્તરાલિકમૈહિકસુખં ધ્રુવપ્રાપ્તિકમ્ । ગાથા - ૧૦૧
પરમાત્માના ગુણો ગાનારાઓ મોક્ષ ન મળે ત્યાં સુધી ઐહિક સુખો તો અવશ્ય પામે જ.
આ ૩૪ રત્નો જ તમને બતાવ્યા. એ એક-એક રત્નોની કિંમત કેટલી ? એ તો આ ગ્રંથ ભણશો ત્યારે જ સમજાશે.

આ ગ્રંથ અંગેની માહિતી

દશ સામાચારીઓ સાધુજીવનનો પાયો છે. સંયમીઓ ઉત્કૃષ્ટ સંયમી બને એ એક માત્ર ઉદ્દેશથી અમે આ ગ્રંથ તૈયાર કર્યો છે.

સંયમીઓ ત્રણ પ્રકારના છે.

(૧) જેઓ તીવ્ર ક્ષયોપશમવાળા, ન્યાયગ્રંથોનો અભ્યાસ કરી ચૂકેલા હોય. તેવા સંયમીઓએ મહોપાધ્યાયજીની ટીકા અને એના ઉપર ચન્દ્રશેખરીયા ટીકા વાંચવી. ચન્દ્રશેખરીયા ટીકા વાંચવાથી લગભગ બધા જ પદાર્થો સ્પષ્ટ થઈ જશે. આ ટીકા દ્વારા મુખ્યત્વે “ગ્રંથ કેવી રીતે વાંચવો” એની પદ્ધતિ સંયમીઓના હાથમાં આવી જશે. ઉપાધ્યાયજી મહારાજની ટીકાની તે તે પંક્તિઓ કયા આશયથી લખાઈ છે ? એ સમજાવવા માટે સ્થાને સ્થાને પુષ્કળ પ્રશ્નો ઊભા કરી પછી એ પંક્તિના અર્થો ખોલ્યા છે. એટલે “આ પંક્તિ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે શા માટે લખી ? કયા પ્રશ્નના સમાધાન માટે લખી ?” એ બધું જ સમજાઈ જાય. જેઓને ડગલે ને પગલે પ્રશ્નો ઊભા કરતા આવડે તેઓ આવા ગ્રંથોનું રહસ્ય ઝડપથી પકડી શકે.

એટલે ન્યાયાદિનો અભ્યાસ કરી ચૂકેલા સંયમીઓ માટે ઉપાધ્યાયજી મહારાજની ટીકા + ચન્દ્રશેખરીયા ટીકા અને ગુજરાતી વિવેચન છે.

(૨) જેઓ બે બુક ભણી ચૂક્યા હોય, સામાન્ય સંસ્કૃત વાંચન થયું હોય પણ ન્યાયનો વિશેષ અભ્યાસ ન થયો હોય અને ક્ષયોપશમ મધ્યમ હોય, ઓછો હોય તેઓ ઉપાધ્યાયજી મહારાજની ટીકાઓને સમજી નહિ શકે. એમને એમાં રસ પણ નહિ પડે. આવા સંયમીઓ પણ સામાચારીના જ્ઞાનથી વંચિત ન રહે એ માટે આ જ ગ્રંથમાં ‘દશવિધ ચક્રવાલ સામાચારી’ નામથી સ્વતંત્ર ટીકા રાખી છે. એમાં ન્યાયની ચર્ચાવાળા કોઈ પદાર્થો લીધા નથી. વધુમાં વધુ સરળ પડે એ રીતે તેમાં દશ સામાચારીનું વર્ણન કરેલ છે. એ સ્વતંત્ર ગ્રંથ રૂપે જ હોવાથી એમાં ઘણા ખુલાસાઓ પણ જોવા મળશે. એટલે મધ્યમ ક્ષયોપશમવાળાઓ માટે આ બીજો વિભાગ છે. તીવ્ર ક્ષયોપશમવાળાઓ પણ જો આ વાંચશે તો ઘણા નવા પદાર્થો પામશે.

(૩) જેઓ મુમુક્ષુ છે, નૂતન દીક્ષિત છે, બે બુક વગેરેનો અભ્યાસ જેમણે કર્યો નથી. સંસ્કૃત વાંચન જેમને ફાવતું નથી. આ બધા મંદ ક્ષયોપશમાદિવાળા સંયમીઓ માટે “સંયમ રંગ લાગ્યો” નામનો ત્રીજો વિભાગ છે. જેમાં ગુજરાતી ભાષામાં જ આ દશેય સામાચારીઓનું વર્ણન છે. મંદક્ષયોપશમવાળા તમામ સંયમીઓ એ વાંચી શકે. એ લખાણને અનુસારે ગુરુઓ - વડીલો આશ્રિતોને વાચના પણ આપી શકે. પહેલા અને બીજા વિભાગમાં નહિ આવેલી ઘણી બાબતો આ ત્રીજા વિભાગમાં જોવા મળશે.

આમ કોઈ પણ પ્રકારના સંયમીઓ માટે આ ગ્રંથ ઉપયોગી બની રહેશે.

ચન્દ્રશેખરીયા ટીકામાં ઉપાધ્યાયજી મ. ની ટીકાના બધા જ શબ્દોનો અર્થ જણાવ્યો નથી. જે અઘરી પંક્તિઓ હોય જેમાં રહસ્યો ભરેલા હોય એવી પંક્તિઓને જ ચન્દ્રશેખરીયામાં ખોલી છે. એટલે આ ટીકામાં ઉપાધ્યાયજીની ટીકાના બધા જ શબ્દોના અર્થ નહિ મળે. સહેલા શબ્દોના અર્થ લખવામાં ટીકા ઘણી મોટી થઈ જાય. એટલે એવા શબ્દોના અર્થો સંયમીઓએ સ્વયં બેસાડવા પડશે. છતાં ન સમજાય તો ગુજરાતી વિવેચનમાં મળી રહેશે.

આ ગ્રંથ લખવામાં આચાર્યશ્રી અભયશેખરસૂરીશ્વરજીના ભાષાંતરવાળું પુસ્તક ઉપયોગી થયું છે. અમુક સ્થાનોમાં તેઓ તરફથી સારા ખુલાસાઓ પ્રાપ્ત થયા છે. એ બદલ તેઓનો ઉપકાર ભુલી શકતો નથી.

અંતે, શાસ્ત્રવિરુદ્ધ ન લખાઈ જાય એવી પુરતી કાળજી કરવા છતાં છદ્ધસ્થતાને લીધે કાંઈ પણ જિનાજાવિરુદ્ધ લખાયું હોય તો અંતઃકરણથી શ્રમણસંઘની ક્ષમા માગું છું. પૂજ્યપુરુષો મારી ક્ષતિ બદલ મને ક્ષમા આપે.

પં. ચન્દ્રશેખરવિજયજી

નવસારી ચિંતામણી

આસો સુદ - ૩, ૨૦૬૦

ન્યાયવિશારદ-ન્યાયાચાર્ય-શ્રીમદુપાધ્યાય-યશોવિજયકૃતં

સામાચારીપ્રકરણમ્

ૐ નમઃ

યશો. - ૐંકારકલિતરૂપાં સ્મૃત્વા વાગ્દેવતાં વિબુધવન્દ્યામ્ ।
સામાચારીપ્રકરણમેષ સ્વકૃતં સુવિવૃણોમિ ॥૧॥

ચન્દ્રશેખરીયા :

નમોઽસ્તુ વર્ધમાનાય, સ્પર્ધમાનાય કર્મણા । તજ્જયાવાપ્તમોક્ષાય, પરોક્ષાય કુતીર્થિનામ્ ॥

ઈદાનીં મહોપાધ્યાયયશોવિજયવિરચિતાયાઃ ઇચ્છાકારસામાચારીટીકાયાઃ ઉપરિ વિષમપદવ્યાખ્યા રહસ્યપ્રકટનં ચ ક્રિયતે ।

ૐંકારકલિતરૂપાં=ૐંકારેણ યુક્તં જ્ઞાતં વા રૂપં સ્વરૂપં યસ્યાઃ સા, તામિત્યર્થઃ । “ૐં નમઃ” ઇતિ હિ સરસ્વતીમન્ત્રઃ, સ ચોપચારાત્સ્વયં સરસ્વતી । તતશ્ચ તાદૃશમન્ત્રરૂપા સરસ્વતી ‘ૐંકારેણ યુક્તા’ ઇતિ વક્તું શક્યતે। તથા ‘ૐં નમઃ’ ઇતિ મન્ત્રસ્ય જપાત્ સરસ્વતી પ્રત્યક્ષા ભવતિ । તતશ્ચ “ૐંકારેણ સા જ્ઞાયતે-અનુભૂયતે” ઇત્યપિ વક્તું યુજ્યતે ।

વિબુધવન્દ્યામ્=વિબુધૈઃ-વિદ્વદ્જનૈઃ વન્દ્યાં-વન્દનીયાં ।

સર્વવિરતિધરો ગ્રન્થકારઃ અવિરતિયુક્તાં વાગ્દેવતાં નમસ્કારં કર્તું ન યોગ્યઃ ઇતિ કૃત્વા “નત્વા” ઇતિ અનુક્ત્વા “સ્મૃત્વા” ઇત્યુક્તમ્ ।

સ્વકૃતં=ગ્રન્થકૃતૈવ નિર્મિતં । યદ્યપિ ઉત્તરાધ્યયનાવશ્યકનિર્યુક્તિ-પચ્છાશકાદિષુ પ્રભૂતેષુ ગ્રન્થેષુ દશવિધચક્રવાલસામાચારીનિરૂપણં કૃતમેવાસ્તિ । તથાપિ તત્ર વિસ્તરતઃ તન્નિરૂપણં નાસ્તિ । અતઃ અબુધજનોપકારાય મહોપાધ્યાયાઃ સ્વયમેવ સ્વતન્ત્રં સામાચારીપ્રકરણગ્રન્થં અરચયન્ ઇતિ બોધ્યમ્ ।

સુવિવૃણોમિ=સુ=સમ્યક્પ્રકારેણ, વિવરણં કરોમિ । યથા એતદ્ગ્રન્થાધ્યેતૄણાં હસ્તગતપુસ્તકાદિપદાર્થવત સામાચાર્યાઃ સર્વે પદાર્થાઃ સ્પષ્ટા ભવન્તિ તથેત્યર્થઃ ।

ૐં કાર વડે યુક્ત સ્વરૂપવાળી, વિદ્વાનો વડે વંદનીય એવી સરસ્વતી દેવીને સ્મરણ કરીને આ હું મારા વડે બનાવાયેલ સામાચારીપ્રકરણનું વિવરણ કરીશ.

(૧. સરસ્વતીની સાધના માટે ‘ૐં નમઃ’ મંત્રનો જપ કરાય છે. આ મંત્ર પોતે જ અપેક્ષાએ સરસ્વતી છે. એટલે ‘આ મંત્રરૂપી સરસ્વતી ‘ૐં કારથી યુક્ત છે’ એમ કહેવાય. ૨. આ મંત્રના જપથી સરસ્વતી સાક્ષાત્ પ્રસન્ન થાય છે. ઉપાધ્યાયજી મહારાજને પણ સરસ્વતીએ સાક્ષાત્ દર્શન આપ્યા હતા. એટલે ‘ૐં’ કારના જપ વડે સરસ્વતીનું સ્વરૂપ જણાય છે. અહીં કલિત=જ્ઞાતં, દષ્ટં એમ અર્થ થઈ શકે છે.)

(ટીકાકાર સ્વયં સાધુ હોવાથી અવિરતિયર એવી શ્રુતદેવીને નમન-વંદન ન કરી શકે. માત્ર એનું સ્મરણ કરી શકે એટલે “નત્વા” નથી કહ્યું. પણ સ્મૃત્વા કહ્યું છે.)

યશો. - ઇહ હિ ભવાર્ણવે દુઃખસહસ્રવીચિનિચયભીષણે ભવ્યપ્રાણિનામાધારશ્ચારિત્રમેવ યાનપાત્રં,

ચન્દ્ર. - ભવસમુદ્રે નિમજ્જતાં ભવ્યજીવાનાં ચારિત્રમેવ આધારરૂપં યાનપાત્રં । કિન્તુ દશવિધચક્રવાલ-સામાચારી રૂપસ્ય પવનસ્ય અનુકુલતા યદિ ન ભવેત્, તદા આધારભૂતમપિ તત્ચારિત્રયાનપાત્રં ન ભવ્યજીવાનું સંસારસમુદ્રાત્ નિસ્તારયિતું પ્રભવતીતિ ચારિત્રં પ્રતિપન્નાનામપિ ભવ્યાનાં દશવિધચક્રવાલસામાચાર્યાશ્રયણં આવશ્યકમેવેતિ દર્શયતિ ઇહ હિ ભવાર્ણવે इत्यादिना ।

હજારો દુઃખોરૂપી તરંગોના સમૂહથી ભયંકર આ સંસારરૂપી સમુદ્રમાં ભવ્યજીવોને જો કોઈ આધારભૂત વહાણ હોય તો એ ચારિત્ર જ છે.

યશો. - તત્ત્વ સમ્યક્સામાચારીરૂપાનુકૂલપવનપ્રેરિતમેવ ત્વરિતં તન્નિસ્તારાય પ્રભવતીતિ

ચન્દ્ર. - સમ્યક્સામાચારીત્યાદિ-નિશ્ચયનયસ્ય યા સામાચારી અભિપ્રેતા, તયા યુક્તા યા વ્યવહારનય-સામાચારી, સા સમ્યક્સામાચારી કથ્યતે । નિશ્ચયનયસ્યાભિપ્રેતા સામાચારી અગ્રે પ્રદર્શયિષ્યતે ।

(શિષ્ય : જો ચારિત્ર એ જ આધારભૂત વહાણ હોય. તો પછી તમે એનું જ વર્ણન કરો ને ? આ દશ સામાચારીનું વર્ણન શા માટે કરો છો ?)

ગુરુ : એ ચારિત્ર સમ્યક્સામાચારી સ્વરૂપ અનુકૂળપવન વડે પ્રેરાયેલું છતું જ ઝડપથી સંસારમાંથી જીવને તારવા માટે સમર્થ બને છે. એટલે ગ્રન્થકાર સામાચારીના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરવાની ઈચ્છાવાળા બન્યા છે.

યશો. - દ્વિગુણફલાર્થિતયા ભગવદ્વર્ધમાનસ્વામિસ્તુતિવ્યાજેન તત્સ્વરૂપં પ્રતિપિપાદયિષુઃ પ્રતિજાનીતે-

ચન્દ્ર. - દ્વિગુણફલાર્થિતયા-દ્વિગુણફલપ્રાપ્તેઃ ઇચ્છ્યેત્યર્થઃ । ચારિત્રયાનપાત્રં સમ્યક્સામાચારીરૂપા-નુકૂલપવનપ્રેરિતં સત્ સંસારસમુદ્રનિસ્તારાય પ્રભવતિ । અતઃ સામાચારીસ્વરૂપં પ્રતિપાદનીયમ્ । તત્પ્રતિપાદનેન ભવ્યજીવેષુ ઉપકારઃ ભવિષ્યતિ । તેન ચ કર્મનિર્જરાદિરૂપં મહત્ફલં ભવત્યેવેતિ હિ એકં ફલં । તથા સામાચારીપ્રતિપાદનં યદિ આસન્નોપકારિશાસનપતિશ્રીવર્ધમાનસ્વામિસ્તુતિવ્યાજેન ક્રિયતે, તર્હિ શ્રીવર્ધમાનસ્વામિનઃ સ્તુતિરપિ ભવેત્ । તયાપિ કર્મનિર્જરાદિકં મહત્ફલં પ્રાપ્યતે इति तत् द्वितीयं फलं । ગ્રન્થકારશ્ચ દ્વિગુણફલપ્રાપ્તિકામનાવાન્ અસ્તિ । તતશ્ચ દ્વિગુણફલાર્થિતયા=દ્વિગુણફલપ્રાપ્તિચ્છયા ભગવદ્વર્ધમાનસ્વામિસ્તુતિવ્યાજેન તત્સ્વરૂપં=સામાચારીસ્વરૂપં પ્રતિપિપાદયિષુઃ ગ્રન્થકારઃ પ્રતિજાનીતે । યદિ હિ સ્તુતિવ્યાજં વિનૈવ તત્સ્વરૂપં પ્રતિપાદ્યેત, તર્હિ તત્પ્રતિપાદનજન્યં એકં ફલં ભવેત્ । કિન્તુ સ્તુતિજન્યં

દ્વિતીયં ફલં ન ભવેત્ ઇતિ આશયઃ।

પણ ગ્રન્થકાર હોંશિયાર છે. એ જાણે છે કે “સામાચારીના નિરૂપણથી તો મને કર્મક્ષય વગેરે રૂપ ફળ મળશે જ. પણ એ સામાચારીનું નિરૂપણ જો એવી રીતે કરું કે જેમાં પરમાત્માની સ્તુતિ પણ થઈ જાય. તો પરમાત્માની સ્તુતિથી ઉત્પન્ન થનાર ફળ પણ મને મળે.” એટલે સામાચારી નિરૂપણજન્ય ફળ અને પ્રભુની સ્તુતિથી જન્ય ફળ એમ બે ફળ મેળવવાની ઈચ્છાથી ગ્રંથકાર ભગવાન વર્ધમાનસ્વામીની સ્તુતિ કરવાના બહાનાથી સામાચારીનું નિરૂપણ કરવાની ઈચ્છાવાળા છે. અને એ માટે ગ્રન્થકાર પહેલી ગાથામાં એ સ્તુતિ અને સામાચારી પ્રતિપાદન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે.

યશો. - જહ મુણિસામાચારિં સંસેવિય પરમનિવ્વુડં પત્તો ।

તહ વદ્ધમાણસામિય ! હોમિ કયત્થો તુહ થુઈં ॥૧॥

ચન્દ્ર. - યથા → મુનિસામાચારી સંસેવ્ય(ત્વં) પરમનિર્વૃત્તિ પ્રાપ્તઃ, તથૈવ તવ સ્તુત્યા અહં કૃતાર્થો ભવામિ
← ઇતિ પ્રથમગાથાર્થઃ ।

ગાથાર્થઃ : હે વર્ધમાનસ્વામિન્ ! જે પ્રમાણે મુનિસામાચારીને સમ્યક્ રીતે સેવીને આપ પરમ આનંદને પામ્યા છો. તે પ્રમાણે તમારી સ્તુતિ કરવા દ્વારા હું કૃતાર્થ થઈશ.

યશો. - જહ તિ । ‘યથા’ યેન પ્રકારેણ ‘મુનિસામાચારી’=સાધુસંબન્ધીચ્છાકારાદિક્રિયાકલાપમ્, ઓઘદશવિધપદવિભાગ(ચ્છેદ)રૂપક્રિયાકદમ્બશક્તસ્યાપિ સામાચારીપદસ્ય પ્રકરણમહિમ્ના વિશેષપર્યવસાયિત્વાત્, ‘સંસેવ્ય’ ઉપયુક્તતયાઽઽરાધ્ય ‘પરમનિર્વૃત્તિ’=સકલસાંસારિકસુખાતિશાયિમોક્ષસુખં પ્રાપ્તસ્ત્વમિતિગમ્યમ્ । હે વર્ધમાનસ્વામિન્ ! તથા=તેન પ્રકારેણ ‘તવ સ્તુત્યા’=ઈચ્છાકારાદિભેદોપદર્શકભવત્સ્તવનેન કૃતાર્થો ભવામિ ।

ચન્દ્ર. - મુનિસામાચારી=સાધુસંબન્ધીચ્છાકારાદિક્રિયાકલાપમ્ । નનુ મુનિસામાચારી ત્રિવિધા અસ્તિ । ઓઘસામાચારી, દશવિધચક્રવાલસામાચારી, પદવિભાગસામાચારી ચ । તતશ્ચ મુનિસામાચારીપદેન ત્રિવિધાઽપિ સામાચારી ગ્રાહ્યા । ટીકાકૃતા તુ સાધુસંબન્ધીચ્છાકારાદિક્રિયાકલાપરૂપા દશવિધચક્રવાલ-સમાચારી એવ ગૃહીતા । તન્ન યુક્તમિત્યત આહ ઓઘદશવિધેત્યાદિ । ઓઘદશવિધપદવિભાગરૂપક્રિયા-કદમ્બશક્તસ્યાપિ=તાદૃશત્રિવિધસામાચારીપ્રતિપાદનસમર્થસ્યાપિ પ્રકરણમહિમ્ના=દશવિધચક્રવાલ-સામાચાર્યાઃ અધિકારઃ અત્ર અસ્તિ ઇતિ કૃત્વા વિશેષપર્યવસાયિત્વાત્=દશવિધસામાચારીરૂપસ્ય વિશેષપદાર્થસ્ય પ્રતિપાદને સમર્થોભવનાત્ । દ્વિવિધાનિ હિ પદાનિ ભવન્તિ । શક્તાને લાક્ષણિકાનિ ચ । યદા ‘ગઙ્ગાયાં યાનપાત્રં’ ઇત્યાદૌ ગઙ્ગાપદં ગઙ્ગાપ્રવાહં, સ્વપ્રતિપાદ્યત્વેન પ્રસિદ્ધં પદાર્થં બોધયતિ, તદા તત્પદં શક્તં ઉચ્યતે । યદા તુ ‘ગઙ્ગાયાં આભીરપલ્લી’ ઇત્યાદૌ ગઙ્ગાપદં ગઙ્ગાતીરં બોધયતિ, તદા તત્પદં લાક્ષણિકં ઉચ્યતે । એતત્સર્વં મુક્તાવલીગ્રન્થસ્ય શબ્દખંડે વિસ્તરતઃ પ્રતિપાદિતમસ્તીતિ તતો બોધ્યમ્ । શક્તં પદં તાત્પર્યાનુપપત્તિસ્થાને

લાક્ષણિકં ભવતિ । અત્ર તુ સામાચારીપદં યદ્યપિ ત્રિવિધસામાચારીષુ શક્તં અસ્તિ । તથાપિ અત્ર તુ પ્રકરણમહિમ્ના ગ્રન્થકૃતઃ દશવિધસામાચારીપ્રતિપાદને એવ તાત્પર્યં અસ્તિ । તતશ્ચ યદિ સામાચારીપદેન ત્રિવિધા સામાચારી ગૃહ્યેત, તર્હિ ગ્રન્થકારસ્ય તાત્પર્યં ઉપપન્નં ન ભવેત્ । તસ્માત્ અત્ર સામાચારીપદં દશવિધસામાચાર્યાં લક્ષણાવત્ અસ્તિ ઇતિ ભાવઃ । એવં ચ તાદૃશપદસ્ય વિશેષપર્યવસાયિત્વાત્ મુનિસામાચારીપદેન ઇચ્છાકારાદિક્રિયાકલાપઃ એવ ગૃહ્યત ઇતિ ભાવાર્થઃ ।

ઉપયુક્તતયાઽઽરાધ્ય=“સમ્” ઉપસર્ગસ્ય “ઉપયુક્તતયા” ઇતિ અર્થઃ પ્રદર્શિતઃ ટીકાકારેણ । સકલસાંસારિકસુખાતિશાયિમોક્ષસુખં ઇતિ । નિર્વૃત્તિપદસ્ય અર્થઃ સુખં । પરમશબ્દસ્ય અર્થઃ “સકલસાંસારિકસુખાતિશાયિ” ઇતિ વક્તું યુક્તઃ । મોક્ષપદં તુ વ્યર્થમેવ । યતઃ સકલસાંસારિકસુખાતિશાયિ-સુખં તુ મોક્ષસુખમેવ ભવતિ । તથાપિ સ્પષ્ટાર્થં મોક્ષપદમપિ ટીકાકારેણ ગૃહીતમિતિ જ્ઞેયમ્ ।

“કઃ તાદૃશં સુખં પ્રાપ્તઃ” ઇતિ તુ મૂલગાથાયાં નોક્તમતઃ ટીકાકારેણ ‘ત્વમિતિ ગમ્યમ્’ ઇત્યુક્તમ્ । ‘ત્વં’ ઇતિ પદં ગાથાયાં અનુક્તમપિ સ્વયમેવ જ્ઞેયમ્ ઇતિ ભાવઃ ।

ઇચ્છાકારાદિભેદોપદર્શકભવત્સ્તવનેન=ઇચ્છાકારાદિભેદોપદર્શકં યત્ ભવતઃ સ્તવનં, તેનેતિ સમાસઃ ।

કૃતાર્થો ભવામીતિ ।

ટીકાર્થઃ : અહીં ગાથામાં જે ‘મુનિસામાચારી’ શબ્દ છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે કરવો કે “સાધુજીવન સંબંધી જે ઈચ્છાકારાદિ ક્રિયાઓનો સમૂહ છે તે.”

(શિષ્ય : મુનિની સામાચારી તો ત્રણ છે : (૧) ઓધનિર્યુક્તિગ્રંથમાં બતાવેલી ઓધસામાચારી (૨) દશવિધચક્રવાલ સામાચારી (૩) પ્રાયશ્ચિત્તસંબંધી પદવિભાગસામાચારી.

તમે ત્રણમાંથી માત્ર દશવિધચક્રવાલ સામાચારી જ અહીં સામાચારીપદથી શી રીતે લઈ શકો ?)

ગુરુ : જો કે સામાચારી પદ ઓધ, દશવિધ અને પદ વિભાગ એમ ત્રણ પ્રકારની ક્રિયાઓના સમૂહને જણાવનારો છે જ. પરંતુ અત્યારે દશવિધ સામાચારી જ વિચારણા છે એટલે પ્રકરણ=પ્રસંગના પ્રભાવથી આ સામાચારીપદ એ દશવિધસામાચારીરૂપ વિશેષ પદાર્થને જણાવનાર બની શકે છે. (જેમ સૈન્ધવ શબ્દ એ મીઠું અને ઘોડા બે ય ને જણાવનાર શબ્દ છે. પણ ભોજન કરતી વખતે કોઈ બોલે કે “સૈન્ધવમાનય” તો ભોજનપ્રસંગના પ્રભાવથી શ્રોતા ત્યાં સૈન્ધવ શબ્દનો અર્થ મીઠું જ કરે. ઘોડો ન કરે. એમ અહીં પણ સમજવું.)

પ્રભુએ સામાચારીનું સંસેવન કર્યું છે. સમ્=ઉપયોગપૂર્વક આરાધના કરી છે. અને એ આરાધના કરીને તમામે તમામ સાંસારિક સુખો કરતા ઉંચું એવું જે મોક્ષસુખ છે એને પ્રભુ પામ્યા છે.

(શિષ્ય : ગાથામાં ‘કોણ સુખને પામ્યું છે ?’ એ તો લખ્યું નથી.)

ગુરુ : ગાથામાં ત્વં=તું એ શબ્દ બહારથી જ સમજી લેવો.

ગ્રન્થકાર પ્રભુની સાથે વાતચીત કરતા હોય એ રીતે બોલે છે કે “હે વર્ધમાન્ ! તમે જે રીતે સામાચારી પાળી છે એ જ રીતે તમારી સ્તુતિ કરવા વડે હું કૃતાર્થ થઈશ. અર્થાત્ આ મારો ગ્રન્થ એ ઈચ્છાકારાદિભેદોનો ઉપદર્શક=પ્રતિપાદક છે અને એટલે એ ગ્રન્થ આપના સ્તવન સ્વરૂપ જ છે અને એવા સ્તવન વડે હું કૃતાર્થ થઈશ.

યશો. - એતદેવ સ્તુતિકલ્પલતાયાઃ ફલં ચદ્ધગવદ્ગુણવર્ણનમિતિ ભક્તિશ્રદ્ધાજ-
નિતાદસ્માદચિરાદેવાજરામરત્વસિદ્ધેઃ ॥૧॥

ચન્દ્ર. - નનુ ગ્રન્થકારઃ ભગવત્સ્તવનમાત્રેણ કથં કૃતાર્થો ભવતિ ? ઇત્યાશઙ્કાયમાહ એતદેવ હિ ઇત્યાદિ કલ્પલતારૂપાયાઃ સ્તુત્યાઃ ફલં ભગવદ્ગુણાનાં વર્ણનમેવ । ન તુ પરદોષનિંદા-સ્વપ્રશંસાદિકમ્ । તતશ્ચ સ્તુતિકર્તા સ્તુતિદ્વારેણ ભગવદ્ગુણાનેવ વર્ણયતિ । તત્ત્વ વર્ણનં યદિ ભક્તિશ્રદ્ધયોઃ અતિશયેન જનિતં ભવતિ । તદા તસ્માત્ ગુણવર્ણનાત્ જ્ઞાતિયેવ સિદ્ધિપદપ્રાપ્તિઃ ભવતિ । એવં ચ ન કેવલં સ્તુતિમાત્રેણ ગ્રન્થકારઃ કૃતાર્થો ભવતિ । કિન્તુ સ્તુત્યાઃ ભક્તિશ્રદ્ધાતિશયજનિતાત્ ભગવદ્ગુણવર્ણનરૂપાત્ ફલાત્ અજરામરત્વસિદ્ધિઃ ભવતિ । અજરામરત્વં ચ પ્રાપ્તઃ કૃતાર્થ એવ ભવતીતિ યુક્તમુક્તં સ્તવનેન કૃતાર્થો ભવામીતિ ॥૧॥

(શિષ્ય : શું પરમાત્માની સ્તુતિ કરવા માત્રથી કૃતાર્થ બની જવાય ? કૃતાર્થ બનવું એટલે મોક્ષને પ્રાપ્ત કરવો. શું સ્તુતિ માત્રથી મુક્તિ મળે ?)

ગુરુ : આ સ્તુતિ તો કલ્પવેલડી કહેવાય. અને એનું ફળ શું છે ? એ તને ખબર છે ? સ્તુતિમાં કંઈ નિંદા-મશ્કરી ન હોય. સ્તુતિમાં તો પ્રભુના ગુણોનું વર્ણન જ હોય. એટલે સ્તુતિનું ફળ તો પ્રભુના ગુણોનું વર્ણન જ છે.

એટલે આ સ્તુતિ કરવાથી પ્રભુગુણવર્ણનની પ્રાપ્તિ થશે અને જોરદાર ભક્તિ તથા જોરદાર શ્રદ્ધાથી ઉત્પન્ન થયેલા એ પ્રભુગુણવર્ણન દ્વારા ઝડપથી અજરામરત્વની=મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય જ. આમ સ્તુતિ દ્વારા પ્રભુગુણવર્ણન અને એના દ્વારા મોક્ષની પ્રાપ્તિ અને એના દ્વારા જીવ કૃતાર્થ થાય. એટલે “સ્તુતિ વડે હું કૃતાર્થ થાઉં છું” એમ જે ગ્રન્થકારે કહ્યું તે એકદમ યોગ્ય જ છે. ॥૧॥

યશો. - અથાદૌ પ્રતિજ્ઞાતનિરૂપણાં સામાચારીમર્થતો નયવિભાગેન વિવેચયન
વિશેષણ-વિશેષ્યભાવસ્વરૂપેણ નિરૂપયતિ -

ચન્દ્ર. - આદૌ=પ્રથમગાથાયાં પ્રતિજ્ઞાતનિરૂપણાં=પ્રતિજ્ઞાતં નિરૂપણં યસ્યાઃ સા તાં । અર્થતો નયવિભાગેન વિવેચયન્=ટીકાયાં નયવિભાગપ્રદર્શનેન પૃથક્કુર્વન્ । દ્વિતીયાયાં મૂલગાથાયાં હિ એતત્ ન ઉક્તં યદુત ‘અમુકનયઃ અમુકસ્વરૂપાં સામાચારીં મન્યતે ? અન્યશ્ચ નય અન્યસ્વરૂપાં સામાચારીં મન્યતે’ ઇત્યાદિ । કિન્તુ મૂલગાથાયાં કેવલં ષટ્ વિશેષણાનિ એવ પ્રતિપાદિતાનિ । ટીકાયાં તુ તદનુસારેણ ‘કઃ નયઃ કિયદ્વિશેષણવિશિષ્ટં આત્માનં નિર્વિશિષ્ટં વા આત્માનં સામાચારીં મન્યતે ?’ ઇતિ સર્વં પ્રતિપાદ્યતે । અતઃ ‘અર્થતો’ ઇત્યુક્તમ્ ।

‘સામાચારી’ ઇતિ પદં ‘વિવેચયન્’ ઇતિ અત્ર ‘નિરૂપયતિ’ ઇતિ અત્ર ચ યોજનીયમ્ ।

પ્રથમ ગાથામાં સામાચારીનું નિરૂપણ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. હવે સૌ પ્રથમ તો એ સામાચારીનું નિરૂપણ કરવાને બદલે એ સામાચારીનું અર્થથી નયોના વિભાગ વડે વિવેચન કરતા ગ્રન્થકાર એ સામાચારીને વિશેષણ-વિશેષ્યભાવરૂપે નિરૂપણ કરે છે.

(શિષ્ય : “અર્થતઃ” એવું શા માટે લખ્યું છે ?)

(ગુરુ : બીજી ગાથામાં એવું સ્પષ્ટ નથી લખવાના કે “અમુકનય અમુકપ્રકારની સામાચારી માને છે.” આ બીજી ગાથામાં તો માત્ર ચાર-પાંચ વિશેષણો જ લખશે. એના ઉપરથી ટીકામાં નયોની માન્યતાઓ દેખાડશે. એટલે સૂત્રતઃ=સાક્ષાત્ નયવિભાગથી વિવેચન નથી જ. પણ અર્થતઃ=ટીકા દ્વારા કે અર્થાપત્તિ દ્વારા વિવેચન છે.)

(શિષ્ય : વિશેષણ-વિશેષ્યભાવસ્વરૂપ એટલે શું ?)

(ગુરુ : “અમુક વિશેષણોથી યુક્ત અમુક વિશેષ્ય એ સામાચારી કહેવાય” આ રીતે જે નિરૂપણ કરાય. એ વિશેષણ-વિશેષ્યભાવથી નિરૂપણ કરેલું કહેવાય. બીજી ગાથામાં એ પ્રમાણે જ નિરૂપણ કરવાના છે.)

યશો. - સાવજ્જજોગવિરઓ તુજ્ઝ તિગુત્તો સુસંજઓ સમણ ।

આયા સામાચારી સમાયરન્તો અ ઉવઉત્તો ॥૨॥

ચન્દ્ર. - → તવ સિદ્ધાન્તે સાવધયોગવિરતઃ ત્રિગુપ્તઃ સુસંયતઃ ઉપયુક્તઃ સમાચરન્ આત્મા સામાચારી અસ્તિ ← ઇતિ દ્વિતીયગાથાર્થઃ ।

ગાથાર્થઃ : તારા શાસ્ત્રમાં સાવધયોગથી વિરત, ત્રણગુપ્તિવાળો, સુસંયત, ઉપયોગવાળો સામાચારીને પાળતો એવો આત્મા સામાચારી છે.

યશો. - સાવજ્જજતિ । તવ સમયે=સિદ્ધાન્તે આત્મા સામાચારી ન ત્વનાત્મા તદ્વ્યતિરિક્તો ગુણઃ । **ઇદં ચ સંગ્રહનયમતં, આત્મનિ વિશેષ્યે સકલસામાચારીસંગ્રહણાત્ ।**

ચન્દ્ર. - આત્મા સામાચારીતિ । યદ્યપિ આત્મા ન સામાચારી, કિન્તુ આત્મગતઃ ક્ષયોપશમવિશેષઃ શુભપરિણામો વા સામાચારી । તથાપિ આત્મા ગુણી અસ્તિ । ક્ષયોપશમાદયશ્ચ આત્મનઃ ગુણાઃ । ગુણાશ્ચ ગુણિનઃ સકાશાત્ કથञ્ચિત્ અભિન્ના એવ સન્તિ ઇતિ **આત્મા સામાચારી** इत्युक्तम् । ન તુ ‘આત્મગુણઃ સામાચારી’ ઇતિ ઉક્તમ્ ।

ન ત્વનાત્મા તદ્વ્યતિરિક્તો ગુણઃ’ ઇતિ । અનાત્મપદસ્યૈવ ‘તદ્વ્યતિરિક્તો ગુણઃ’ ઇત્યાદિના વિવેચનં કૃતં । આત્મભિન્નઃ યઃ કશ્ચિત્ રૂપરસાદિરૂપઃ ગુણઃ સ સામાચારી ન ભવતિ । યદ્વા ગુણગુણિનોઃ ભેદવાદિના આત્મભિન્નઃ યઃ શુભપરિણામવિશેષાદિરૂપઃ ગુણઃ સામાચારી મન્યતે, સોઽપિ અસ્મિન્ સંગ્રહનયમતે સામાચારી ન ભવતિ । અત્ર બહુ વક્તવ્યં, તત્તુ વિસ્તરભયાત્ પ્રકૃતગ્રન્થે વિશેષતોઽનુપયોગિત્વાચ્ચ ન વિતન્યતે ।

ઇદં ચ સંગ્રહનયમતં ઇતિ । નનુ ઇદં મતં સંગ્રહનયસ્યાસ્તિ ઇતિ કથં વક્તું શક્યતે इत्यत આહ **આત્મનિ વિશેષ્યે** ઇતિ । સંગ્રહનયો હિ ન કેવલં સમ્યગીચ્છાકારાદિરૂપામેવ સામાચારી મન્યતે । કિન્તુ દોષદુષ્ટામપિ ઇચ્છાકારાદિક્રિયાં, અન્યાશ્ચ સર્વાઃ ગમનાગમનભક્ષણાદિકાઃ ક્રિયાઃ અપિ સામાચારી મન્યતે । એવં ચ પ્રતિસમયં કશ્ચિદપિ આત્મા કયાચિદપિ ક્રિયયા યુક્તો ભવતીતિ સર્વે આત્માનઃ સર્વદા ‘સામાચારી’ કથ્યન્તે । इत्थं ચ અસ્યાં દ્વિતીયમૂલગાથાયાં યત્ આત્મપદાત્મકં વિશેષ્યં, તસ્મિન્ સકલસામાચારીણાં સંગ્રહં અસૌ સંગ્રહનયઃ

કરોતીતિ “આત્મા સામાચારી”ઈતિ ઇદં મતં સંગ્રહનયસ્ય અસ્તિ ઇતિ વક્તું યુક્તમેવ ।

અત્ર સંક્ષેપતઃ કિંચિત્ નયસ્વરૂપં પ્રદર્શયતે । નયો નામ અભિપ્રાયવિશેષઃ । યથા એકઃ પુરુષઃ એતાદૃશાભિપ્રાયવાન્ અસ્તિ યદુત યે સંસારત્યાગિનઃ, તે સર્વે બોદ્ધાઃ જૈનાઃ શૈવાઃ સાંદ્રખ્યા વેદાન્તિનશ્ચ સાધવઃ કથ્યન્તે । દ્વિતીયઃ પુરુષઃ એતાદૃશાભિપ્રાયવાન્ અસ્તિ યદુત બોદ્ધાદયઃ સંસારત્યાગિનોઽપિ ન સાધવઃ વક્તું યુજ્યન્તે । યતસ્તે જિનેશ્વરં પ્રતિપન્નાઃ ન સન્તિ । અહં તુ જિનેશ્વરપ્રતિપન્નમેવ સંસારત્યાગિનં સાધું મન્યે । તતશ્ચ દિગમ્બરાઃ શ્વેતામ્બરાઃ ચ જિનેશ્વરં પ્રતિપન્નાઃ સંસારત્યાગિનઃ સાધવઃ કથ્યન્તે ।

તૃતીયસ્તુ પુરુષઃ પ્રાહ “યે દિગમ્બરાઃ જિનેશ્વરં પ્રતિપન્નાઃ અપિ સંસારત્યાગિનઃ જિનેશ્વરોક્તાનિ એવ સ્ત્રીમુક્તિ-કેવલિભુક્તિપ્રભૃતિવચનાનિ ન મન્યન્તે । તે મિથ્યાદૃશઃ કથં સાધવઃ વક્તું યુજ્યન્તે । તસ્માત્ સ્થાનકવાસિનઃ, તેરાપંથમતવન્તઃ, મૂર્તિપૂજકમતવન્તશ્ચ શ્વેતામ્બરા એવ સંસારત્યાગિનઃ સાધવઃ કથ્યન્તે ।

ચતુર્થસ્તુ પુરુષઃ પ્રાહ-જિનોક્તાનિ વચનાનિ મન્યમાનાઃ અપિ યે સંસારત્યાગિનઃ સાધ્વાચારં ન પરિપાલયન્તિ, તે સાધવઃ વક્તું ન યુક્તાઃ । તસ્માત્ સાધ્વાચારપરિપાલકાઃ એવ તાદૃશાઃ સંસારત્યાગિનઃ સાધવઃ વક્તું યોગ્યાઃ ઇતિ ।

પચ્ચમસ્તુ પ્રાહ-નનુ સાધ્વાચારપરિપાલનં તુ અભવ્યાદયોઽપિ કુર્વન્તિ । ન ચ તે સાધવઃ । તસ્માત્ પરિણતિમન્તઃ, ષષ્ઠ-સસમગુણસ્થાનસ્પર્શિનઃ એવ સંસારત્યાગિનઃ સાધવો જ્ઞેયા ઇતિ ।

એવં એકસ્મિન્નૈવ પદાર્થે ભિન્નભિન્નાભિપ્રાયવન્તઃ અનેકે પુરુષા દૃશ્યન્તે । તે ભિન્ના અભિપ્રાયાઃ એવ નયપદેન વ્યવહીયન્તે । ક્રમશઃ એતે પચ્ચ પુરુષાઃ વિશુદ્ધ-વિશુદ્ધતર-વિશુદ્ધતમાભિપ્રાયવન્તઃ સન્તિ ।

પ્રકૃતેઽપિ “સામાચારી”ઈતિ કઃ પદાર્થઃ ઇતિ અત્ર વિભિન્ના અભિપ્રાયાઃ પ્રવર્તન્તે । તે એવ ગ્રન્થકૃતા પ્રદર્શ્યન્તે । તત્ર તાવત્ સંગ્રહનયાત્મકઃ અભિપ્રાયઃ પ્રતિપાદિતઃ ।

ટીકાર્થઃ : તારા સિદ્ધાન્તમાં આત્મા એ સામાચારી છે.

શિષ્ય ! સંગ્રહનય એમ માને છે કે કોઈપણ આત્મા ગમે ત્યારે સારો કે ખરાબ કોઈપણ આચાર પાળતો જ હોય છે. એટલે કોઈપણ આત્મા કોઈપણ સમયે સામાચારી રૂપ હોય છે.

(શિષ્ય : “આત્મા સામાચારીવાળો છે” એમ કહેવાને બદલે “આત્મા સામાચારી છે” એમ શા માટે કહ્યું?)

ગુરુ : સંગ્રહનય એ ગુણને ગુણીથી જુદો નથી માનતો. એટલે સામાચારી એ આત્માથી જુદો એવો કોઈ ગુણ નથી. પરંતુ એ આત્મા સ્વરૂપ જ છે અને માટે આત્મા એ સામાચારી કહેવાય.

(શિષ્ય : “આ માન્યતા સંગ્રહનયની છે” એમ તમે કયા આધારે કહો છો ?)

ગુરુ : જે અનેકવસ્તુઓનો સંગ્રહ કરે એ સંગ્રહનય કહેવાય. અહીં ચાલતો, બેસતો, રડતો, હસતો, જમતો વગેરે અનેક પ્રકારના આત્માઓ સામાચારી છે. પરંતુ સંગ્રહનયે ચાલતો આત્મા સામાચારી, હસતો આત્મા સામાચારી... એમ જુદું જુદું કહેવાને બદલે માત્ર “આત્મા સામાચારી” એમ કહી દીધું એટલે એમાં હસવા, ચાલવા, બેસવા વગેરે રૂપ બધી સામાચારીઓનો સંગ્રહ થઈ જાય છે. આમ આત્મારૂપી વિશેષ્યમાં બધી જ સામાચારીઓનો સંગ્રહ કરી લેતો હોવાથી આ મત સંગ્રહનયનો છે એમ કહી શકાય.

યશો. - અથ વ્યવહારનયો બ્રૂતે-ન હ્યાત્મા સામાચારીતિ વ્યવહર્તુ શક્યતે, એવં સતિ સર્વત્રાત્મન્યવિશેષે તદ્વ્યવહારપ્રસંગાત્ । તન્નૈવં નિગાદ્યમ્, કિન્ત્વિત્થં નિગાદ્યં યદ્-
“ઈચ્છાકારાદિકમાચારં સમાચરન્નાત્મા સામાચારી” ઇતિ । એવં ચાઽસમાચરત્યાત્મનિ નાતિપ્રસન્ન ઇતિ ।

ચન્દ્ર. - અધુના વ્યવહારનયો નિગદ્યતે ન હ્યાત્મા....ઇત્યાદિ । યે હિ ઇચ્છાકારાદિકમાચારં ન પ્રતિપાલયન્તિ । તે સામાચારીપદેન વ્યવહર્તુ અયોગ્યા ઇતિ ન કેવલં આત્મા સામાચારી । કિન્તુ દોષદુષ્ટાં દોષરહિતાં વા કીદૃશીમપિ ઇચ્છાકારાદિરૂપાં સામાચારીં પરિપાલયન્ત એવ આત્માનઃ સામાચારીપદેન વ્યવહર્તવ્યાઃ ઇતિ । એવં ચ તાદૃશં આચારં અસમાચરતિ આત્મનિ નાતિપ્રસન્નઃ=ન સામાચારીપદવ્યવહારકરણાપત્તિઃ ।

વ્યવહારનય કહે છે કે “આત્મા સામાચારી છે” એ પ્રમાણે વ્યવહાર કરવો શક્ય નથી, કેમકે જો આ રીતે માનશું તો તો પછી ચાલતા, બોલતા, રડતા, પાપ કરતા વગેરે તમામ આત્માઓને વિશે એકસરખી રીતે “આ આત્મા સામાચારી છે” એવો વ્યવહાર કરવાની આપત્તિ આવે, કેમકે એ બધા ય આત્મા તો છે જ.

(શિષ્ય : ભલે ને, બધા આત્મામાં એક સરખો સામાચારીનો વ્યવહાર કરવાની આપત્તિ આવે ? શું વાંધો?)

(ગુરુ : વ્યવહારનયને એ માન્ય નથી.)

માટે આ સંગ્રહનય જે બોલે છે એ પ્રમાણે બોલવું ન જોઈએ. પરંતુ આ પ્રમાણે બોલવું કે “ઈચ્છા, મિચ્છા વગેરે દશ પ્રકારની સામાચારીને આચરતો આત્મા સામાચારી કહેવાય.” અને એટલે ઈચ્છાદિનું આચરણ ન કરનારા, બીજા બધા આત્માઓમાં “આ સામાચારી છે” એવો વ્યવહાર કરવાની આપત્તિ નહિ આવે.

યશો. - અથર્જુસૂત્રનયો બ્રૂતે - એવં સત્યપિ વ્યવહારસમાચરણશાલિનિ દ્રવ્યલિङ્ગિ-
ન્યતિપ્રસન્ન ઇતિ ‘ઉપયુક્ત’ ઇત્યપિ વિશેષણં દેયમ્ । ઉપયુક્તો નામ જ્ઞેયપ્રત્યાખ્યેયપરિજ્ઞાપર
ઇત્યર્થઃ । ન ચ દ્રવ્યલિંગ્યેવંવિધ ઇતિ ।

ચન્દ્ર. - વ્યવહારસમાચરણશાલિનિ દ્રવ્યલિङ્ગિનીત્યાદિ । ઉપયોગં વિના સંમૂર્ચ્છિમક્રિયાતુલ્યં ઇચ્છાકારાદિકં આચારં કુર્વતિ સાધુવેષમાત્રધારિણીત્યર્થઃ । ઋજુસૂત્રનયઃ ઉપયોગપૂર્વકં ઇચ્છાકારાદિકં આચારં કુર્વન્તમેવ આત્માનં સામાચારીં મન્યતે । જ્ઞેયપ્રત્યાખ્યેયપરિજ્ઞાપરઃ=જ્ઞેયાનાં પ્રત્યાખ્યેયાનાં ચ પદાર્થાનાં યા પરિજ્ઞા, તસ્યાં પરઃ । પ્રથમં હિ મુનિઃ ત્યાજ્યપદાર્થાનાં જ્ઞાનં અવાપ્નોતિ, તત્ત્વ જ્ઞાનં જ્ઞેયપરિજ્ઞા ઉચ્યતે । તદનન્તરં જ્ઞેયપરિજ્ઞારૂપેણ જ્ઞાનેન જ્ઞાતાનાં પ્રત્યાખ્યેયપદાર્થાનાં પ્રત્યાખ્યાનં=ત્યાગં કરોતિ । તત્પ્રત્યાખ્યાનમેવ પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞા, પ્રત્યાખ્યેયપરિજ્ઞા વા ઉચ્યતે । એતાદૃશપરિજ્ઞાપરસ્તુ યો ભવતિ, તસ્ય ઇચ્છાકારાદિકમાચારં ઋજુસૂત્રનયઃ સામાચારીં મન્યતે ઇતિ હાર્દમ્ । દ્રવ્યલિङ્ગિનશ્ચ ન ઉપયુક્તાઃ ઇતિ તેષાં વ્યવચ્છેદઃ ।

ઋજુસૂત્રનય કહે છે કે વ્યવહારનયની વાત માનીએ તો પણ વાંધો છે, કેમકે જે ઈચ્છા, મિચ્છાસામાચારી રૂપ વ્યવહારનું પાલન ખૂબ કરે છે એવા સાધુવેષમાત્રધારી, અભવ્ય વગેરેમાં અતિપ્રસંગ=અતિવ્યાપ્તિ આવશે. તેઓને પણ સામાચારીવાળા તરીકે ઓળખવા પડશે. (એ મને=ઋજુસૂત્રને માન્ય નથી.)

એટલે 'ઉપયુક્ત' એ વિશેષણ પણ મૂકવું. અર્થાત્ 'ઉપયોગપૂર્વક ઈચ્છાકારાદિને પાળતો આત્મા સામાચારી કહેવાય' આ પ્રમાણે અર્થ કરવો.

(શિષ્ય : 'ઉપયુક્ત' એટલે શું ?)

ગુરુ : ઉપયુક્ત એટલે જ્ઞેયપરિજ્ઞા અને પ્રત્યાખ્યેયપરિજ્ઞામાં જે લીન હોય તે. અર્થાત્ હેયપદાર્થોનું સમ્યક્જ્ઞાન કરીને પછી એ હેયપદાર્થોનો ત્યાગ કરનાર આત્મા ઉપયુક્ત કહેવાય. જે માત્ર વેષધારી છે. એ તો આવો ન હોવાથી એને સામાચારીવાળો માનવાની આપત્તિ નહિ આવે.

યશો. - એવમભિહિતે શબ્દનયઃ પ્રત્યવતિષ્ઠતે-નન્વેવમપિ અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટ્યાદયોઽપિ સામાચારીપરિણામં પ્રાપ્તાઃ, તેષામપ્યેવમ્પ્રાયત્વાત્, અતઃ સુસંયત ઇત્યપિ વિશેષણીયમ્ । સુસંયતો નામ ષટ્સુ જીવનિકાયેષુ સઙ્ગઢનપરિતાપનાદિવિરત ઇતિ । એવં નોક્તદોષઃ ।

ચન્દ્ર. - પ્રત્યવતિષ્ઠતે-ઋજુસૂત્રનયં ખણ્ડયતીત્યર્થઃ । એવમપિ=ઋજુસૂત્રનયમતેન યદ્યપિ દ્રવ્યલિઙ્ગિનાં વ્યવચ્છેદો ભવતિ, તથાપિ અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટ્યાદયોઽપીતિ । શબ્દનયસ્યાયમભિપ્રાયઃ → યદિ હિ ઋજુસૂત્રનયાભિપ્રાયઃ સ્વીક્રિયતે, તર્હિ અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટ્યાદયોઽપિ સામાચારીમન્તઃ પરિગણનીયા ભવેયુઃ । યતઃ અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટયઃ મિથ્યાત્વત્યાગિનઃ સન્તીતિ તેઽપિ મિથ્યાત્વાપેક્ષયા જ્ઞેયપ્રત્યાખ્યેયપરિજ્ઞાપરા એવ । સમ્યગ્દર્શનસમ્બન્ધિનાઞ્ચ અતિરાચારાણાં સમ્યગ્ મિથ્યાદુષ્કૃતમપિ તે દદતિ । તથા ગીતાર્થસંવિગ્નવચને તથાકારસામાચારીમપિ સમ્યક્ પાલયન્તિ । જિનાલયપ્રવેશકાલે નૈષેધિકીસામાચારીમપિ સમ્યક્ પાલયન્તિ । એવં અણુવ્રતધારિણઃ શ્રાવકા અપિ અનેકપ્રકારેણ સામાચારી સમ્યક્પરિપાલયન્તિ । તતશ્ચ જ્ઞેયપ્રત્યાખ્યેયપરિજ્ઞાપરાઃ એતે અપિ સામાચારીમન્તઃ ભવેયુઃ । ન ચૈતદિષ્ટં મમ । તસ્માત્ 'સુસંયત' ઇત્યપિ વિશેષણં દેયમ્ । અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટ્યાદયસ્તુ ન ષડ્જીવનિકાયેષુ સઙ્ગઢનાદિવિરતાઃ સુસંયતાઃ । તસ્માત્ તે સામાચારીમન્તો ન ભવેયુઃ ← ઇતિ । અક્ષરાર્થસ્ત્વયમ્ । તેષામપિ=અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટ્યાદીનામપિ એવમ્પ્રાયત્વાત્=જ્ઞેયપ્રત્યાખ્યેયપરિજ્ઞાયુક્તપ્રાયત્વાત્ । સર્વથા તે દશસામાચારી ન પાલયન્તીતિ "પ્રાયઃ" પદમુપાત્તમ્ ઇતિ બોધ્યમ્ ।

આ પ્રમાણે ઋજુસૂત્રનય બોલ્યો એટલે હવે શબ્દનય એનું ખંડન કરે છે કે આ ઋજુસૂત્રની વ્યાખ્યા પ્રમાણે તો અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિ અને દેશવિરતિધર શ્રાવકો પણ સામાચારી પરિણામને પામેલા માનવા પડશે. અવિરતસમ્યક્ત્વીએ મિથ્યાત્વને બરાબર જાણીને એનો ત્યાગ કર્યો છે એટલે એ ઉપયુક્ત કહી શકાય. દેશવિરતિધરોએ સ્થૂલપ્રાણાતિપાતાદિ પાપોને સમ્યગ્ જ્ઞાનથી જાણીને એનો ત્યાગ કર્યો છે એટલે તેઓ પણ એ દૃષ્ટિએ ઉપયુક્ત છે જ. અને તેઓ પણ પોતાના દોષો બદલ "મિચ્છા મિ.." બોલે છે અને ગુરુના વચનોમાં તહત્તિ કરે છે. દેરાસરમાં જતા નિસીદિ બોલે છે. આમ તેઓ પણ ઉપયુક્ત + સામાચારીના પાલક હોવાથી એમને પણ સામાચારીવાળા ગણવા પડે. એ મને માન્ય નથી. એટલે આ બધાની બાદબાકી કરવા માટે 'સુસંયત' વિશેષણ પણ મૂકવું. "સુસંયત એટલે ષડ્જીવનિકાયના સંઘટ્ટો, પરિતાપના વગેરેથી અટકેલો."

શ્રાવકો અને સમકિતીઓ તો ષડ્જીવનિકાયના સંઘટ્ટાદિવાળા હોવાથી તેઓ ઉપયુક્ત હોવા છતાં સુસંયત નથી. મારા મતે તો સુસંયત+ઉપયુક્ત+ઈચ્છાદિનો પાલક એવો આત્મા જ સામાચારી છે. એટલે આ બધાને હવે સામાચારીવાળા માનવાની આપત્તિ ન આવે.

यशो. - समभिरूढस्त्वाह-नन्वेवं प्रमत्तसंयतादयोऽप्येवंप्राया इति तेषामपि तत्प्रसङ्ग इति 'त्रिगुप्त' इत्यपि विशेषणीयम् । तदर्थश्चाकुशलचित्तादिनिरोधित्वं कुशलचित्ताद्युदीरकत्वं च, 'एकग्रहणे तज्जातीयग्रहणम्' इतिन्यायात् 'पञ्चसमित' इत्यपि द्रष्टव्यम् ।

चन्द्र. - समभिरूढस्तु ब्रूते-ये हि षड्जीवनिकायेषु सङ्घट्टनाद्यतिचारवन्तः न भवन्ति । तेऽपि हि समिति-गुप्तिषु सूक्ष्मदोषभागिनः संभवन्ति । ते हि समितिगुप्तिषु सूक्ष्मदोषवशात् प्रमत्तसंयताः भवन्ति । ततश्च तादृशप्रमत्तसंयता अपि 'सुसंयता' इति कृत्वा सामाचारीपदेन व्यवहर्तव्याः स्युः । न च तदिष्टं मम । तस्मात् 'त्रिगुप्त' इति विशेषणमपि देयम् । ततश्च प्रमत्तसंयतादयः सुसंयता अपि सन्तो न त्रिगुप्ता इति न तेषु सामाचारीपदप्रयोगापत्तिरिति ।

ननु 'त्रिगुप्तः' इति विशेषणस्य कोऽर्थः भवतीत्यत आह तदर्थस्तु इति । ननु त्रिगुप्तविशेषणेन तिस्रः गुप्तयः गृहीताः । किन्तु पञ्च समितयस्तु अद्यापि अगृहीता एव । न च समितीनामग्रहणं शोभनमाभातीत्यत आह एकग्रहणे तज्जातीयग्रहणमित्यादि । प्रवचनमातृत्वजातिर्हि गुप्तिषु समितिषु च वर्तते । तत्र गुप्तिग्रहणे प्रवचनमातृत्वजात्या गुप्तिसजातीयानां समितीनामपि ग्रहणं स्वयमेव दृष्टव्यम् ।

इत्थञ्च अष्टप्रवचनमातृपालका अप्रमत्तसंयता एव सामाचारीपदव्यवहर्तव्या भवन्ति । अष्टप्रवचनमातृषु सूक्ष्मदोषवन्तः प्रमत्तसंयता नेति न तेषु सामाचारीपदव्यवहारापत्तिः इति समभिरूढाभिप्रायः ।

इदमत्र हृदयम् । अविरतसम्यग्दृष्ट्यादयः अपि ज्ञेयप्रत्याख्येयपरिज्ञावन्तो भवन्ति । किन्तु ते षट्सु जीवनिकायेषु संघट्टनादिरहिता न भवन्ति । अत एव सुसंयतविशेषणेन तेषां व्यवच्छेदः कृतः । तथा सुसंयताः प्रमत्ताः संघट्टनादिरहिता भवन्ति, किन्तु अष्टप्रवचनमातृयुक्ताः न भवन्ति । अत एव त्रिगुप्तपदेन तेषामपि व्यवच्छेदः कृतः । एतत्तत्त्वं टीकानुसारतो लभ्यते । अत्र उपयुक्तसुसंयतत्रिगुप्तपदानां पृथक्पृथगर्थो वक्तव्यः । येन मन्दबुद्धीनां सम्यग्बोधो भवेत् । स चायं । चतुर्थपञ्चमगुणस्थानवर्तिनोऽपि जीवाः मिथ्यात्वाद्यपेक्षया ज्ञेयप्रत्याख्येयपरिज्ञावन्तो भवन्तीति ते उपयुक्ताः वक्तुं शक्यन्ते । षष्ठगुणस्थाने च ये संघट्टनादिदोषवन्तो भवन्ति, ते उपयुक्ता अपि सुसंयता न भवन्ति । तेषामपि सुसंयतपदेनैव व्यवच्छेदो भवति । तथा प्रमत्तसंयतगुणस्थाने या प्रमत्तता अस्ति । तत्कारणीभूताः द्विविधाः अतिचाराः तद्गुणस्थाने संभवन्ति । व्यावहारिकाः अतिचाराः, नैश्चयिकाः अतिचाराश्च । तत्र बाह्यदृशा दृश्यमानाः षड्जीवनिकाय-संघट्टनपरितापनादिकाः अतिचाराः स्थूलाः व्यावहारिकाः अतिचाराः । ये तु बाह्यदृशाऽदृश्यमानाः, स्थूलातिचार-अजनकाः सूक्ष्मदोषाः अल्पकालीनानाभोगप्रमादादयः भवन्ति, ते नैश्चयिकाः अतिचाराः । तत्र व्यावहारिकातिचारवन्तः श्रमणाः सातिचारसंयतपदेन व्यवह्रीयन्ते । नैश्चयिकातिचारवन्तः श्रमणाः निरतिचारसंयता एव कथ्यन्ते । तथापि सूक्ष्मदोषवशात् तेषां यदा षष्ठगुणस्थानसंभवो भवति । तदा ते समितिगुप्तियुक्ताः न कथ्यन्ते, किन्तु प्रमत्तसंयताः कथ्यन्ते । ये तु एतदुभयदोषविप्रमुक्ता भवन्ति, ते अप्रमत्तसंयताः कथ्यन्ते । एतत्तावत्संक्षेपतो निरूपितम् । अत्रापि बहु वक्तव्यम् । तत्तु विस्तरभयात् नोच्यते । एतदनुसारेण प्रकृतटीकापदार्थः स्वयमेव स्पष्टीकर्तव्यः ।

સમભિરૂઢનય કહે છે કે શબ્દનયની વ્યાખ્યા પ્રમાણે તો પ્રમત્તસંયતોને પણ સામાચારીવાળા માનવા પડશે, કેમકે તેઓ ષડ્જીવનિકાયના સંઘટ્ટાદિ વિનાના જ છે. પરંતુ મારે તેમને સામાચારીવાળા નથી માનવા, કેમકે તેઓ પ્રમત્ત છે. સમિતિ કે ગુપ્તિમાં નાના-મોટા પ્રમાદવાળા છે. તેઓ સુસંયત હોવા છતાં પ્રમત્ત હોવાથી એમને સામાચારીવાળા કહેવા હું તૈયાર નથી.

એટલે એમની બાદબાકી કરવા માટે 'ત્રિગુપ્ત' વિશેષણ મૂકવું.

(શિષ્ય : 'ત્રિગુપ્ત' શબ્દનો શું અર્થ થાય ?)

ગુરુ : ખરાબ મન, વચન, કાયાને અટકાવવા અને સારા મન, વચન, કાયાને પ્રગટાવવા એ જ આ 'ત્રિગુપ્ત' શબ્દનો અર્થ છે.

(શિષ્ય : સાચો સાધુ તો પાંચ સમિતિ અને ત્રણગુપ્તિ એ આઠેય પ્રવચનમાતાનો ધારક હોય. તમે માત્ર ત્રણગુપ્તિની જ વાત કેમ કરી ? કેમ પાંચ સમિતિની વાત ન કરી ?)

(ગુરુ : એ વાત નથી કરી, છતાં એ સ્વયં સમજી લેવી.)

શિષ્ય : પણ જે વાત લખી જ નથી, એ શી રીતે સમજી લેવાય ?)

ગુરુ : એવો ન્યાય છે કે કોઈપણ એક વસ્તુનું ગ્રહણ કરીએ એટલે એને સમાનજાતિવાળો જે હોય એનું પણ ગ્રહણ થઈ જ જાય. એ કહેવાની જરૂર જ ન પડે. (દા.ત. 'પ્રભુને કેવલજ્ઞાન પ્રગટ્યું.' એમ કહીએ એટલે સમજાઈ જ જાય કે 'કેવલદર્શન, અનંતવીર્ય પણ પ્રગટ્યું.' કેમકે આ બધા ક્ષાયિકગુણત્વરૂપી જાતિ વડે સમાનજાતીય છે.) અહીં પ્રવચનમાતૃત્વજાતિ પાંચ સમિતિ અને ત્રણગુપ્તિમાં રહેલી છે. એટલે એ દૃષ્ટિએ બે સમાનજાતીય છે. એટલે ગુપ્તિનું ગ્રહણ કરતાની સાથે જ સમાનજાતીય એવી સમિતિઓનો પણ બોધ થઈ જ જાય છે.

પ્રમત્ત સંયમીઓ તો સમિતિ-ગુપ્તિમાં ભુલોવાળા હોવાથી તેઓ 'ત્રિગુપ્ત+સમિત' નથી કહેવાતા. એટલે તેઓને સામાચારીવાળા માનવા જ નહિ પડે.

યશો. - અથૈવંભૂતઃ સિદ્ધાન્તયતિ-નન્વેવમપ્રમત્તાદયોઽપિ તથાભાવં પ્રાપ્તાઃ । ન ચ તત્ફલમવદ્યપરિક્ષયમન્તરા તત્સદ્ભાવો નિશ્ચીયતે, કુર્વદ્રૂપસ્યૈવ કારણસ્યાભ્યુપગમાત્, કુશૂલનિહિતબીજસ્યાઽબીજાદ-વિશેષાત્ । તદિદમભિપ્રેત્યોક્તમ્-“નિચ્છયણયસ્સ ચરણસ્સુવધાએ નાણદંસણવહો વિ” ઇતિ । તત્ત્વમત્રત્યમસ્મત્કૃતાધ્યાત્મમતપરીક્ષા-યામધ્યવસેયમ્ । તતઃ સાવદ્યયોગવિરત ઇત્યાદિ વાચ્યમિતિ ।

ચન્દ્ર. - સિદ્ધાન્તયતિ=સ્વાભિપ્રાયં પ્રકટીકરોતિ । નનુ ભવતુ નામ અપ્રમત્તસંયતાદયોઽપિ સામાચારીભાવં પ્રાપ્તાઃ । કો દોષઃ ઇત્યત આહ ન ચ તત્ફલમિત્યાદિ । તત્ફલં=સામાચારીફલં । અવદ્યપરિક્ષયં=પાપવિનાશં । અત્ર હિ અવદ્યપદેન યદિ ઘાતિકર્માણિ ગૃહ્યન્તે, તદા દ્વાદશગુણસ્થાનપર્યન્તે એવ તત્ક્ષયભવનાત્ 'ત્રયોદશગુણસ્થાને સામાચારીભાવઃ એવંભૂતનયસ્યાભિપ્રેત' ઇતિ વક્તવ્યમ્ । યદિ ચ અવદ્યપદેન અષ્ટાપિ કર્માણિ ગૃહ્યન્તે । તદા તુ ચતુર્દશગુણસ્થાનપર્યન્તે તત્ક્ષયભવનાત્ સિદ્ધાવસ્થાયાં સામાચારીભાવઃ એવંભૂતસ્યાભિપ્રેત ઇતિ વક્તવ્યમ્ ।

નનુ ધૂમરૂપં વહ્નિફલં યત્ર નાસ્તિ, તત્રાપિ અયોગોલકાદૌ વહ્નિસદ્ભાવો નિશ્ચીયત એવ । એવમત્રાપિ અવદ્યપરિક્ષયં સામાચારીફલં વિનાપિ સામાચારીસદ્ભાવોઽપ્રમતસંયતાદિષુ કથં ન નિશ્ચીયતે ? ઇતિ આશંક્યામાહ **કુર્વદ્રૂપસ્યૈવેત્યાદિ** । વિવક્ષિતં કાર્યં કુર્વત્ રૂપં=સ્વરૂપં યસ્ય, તદેવ વસ્તુ કારણં ઉચ્યતે । યથા હિ ચતુર્થગુણસ્થાનસમ્બન્ધિ સમ્યગ્દર્શનં વિરતિરૂપં કાર્યં અજનયત્ સમ્યક્ત્વં ન કથ્યતે । કિન્તુ પञ્ચમાદિ ગુણસ્થાનવર્તિ સમ્યગ્દર્શનં વિરતિરૂપં કાર્યં જનયત્ સમ્યક્ત્વં ઉચ્યતે । એવં અપ્રમતસંયતાદિષુ સામાચારીફલં ઘાતિકર્મક્ષયરૂપં નાસ્તિ । તતઃ તત્ર સામાચારી નૈવ મન્યતે । અયોગોલકાદૌ ધૂમં અજનયન્ વહ્નિઃ મયા વહ્નિરેવ ન મન્યતે । વ્યવહારનયસ્તુ મૂઢઃ । અતઃ સ તમપિ વહ્નિં મન્યતે । ઇત્યજ્ઞ અપ્રમતાદિષુ અવદ્યપરિક્ષયાત્મકં કાર્યં યતો ન ભવતિ । તત એવ તત્ર તત્કારણીભૂતા સામાચારી અપિ મયા ન મન્યતે ઇતિ એવંભૂતનયાભિપ્રાયઃ ।

નનુ 'કાષ્ઠં અઙ્કુરકારણં નાસ્તિ । કુશૂલે = કોષ્ઠાગારે નિહિતં શાલ્યાદિબીજં તુ અઙ્કુરકારણમસ્તિ' ઇતિ વ્યવહારો દૃશ્યતે । તત્ર યથા કાષ્ઠં અઙ્કુરં નોત્પાદયતિ । તથૈવ કુશૂલસ્થં બીજમપિ તદા અઙ્કુરં નોત્પાદયતિ । તથાપિ તત્ અઙ્કુરકારણં બીજમેવ મન્યતે । તસ્માત્ કાર્યં અકુર્વદ્ અપિ વસ્તુ કારણં ભવતીતિ અવશ્યં મન્તવ્યમિત્યત આહ **કુશૂલનિહિતેત્યાદિ** । કથિતમેવ મયા યદુત વ્યવહારનયો મૂઢઃ । સ હિ કુશૂલનિહિતં અઙ્કુરાનુત્પાદકમપિ બીજં બીજં=અઙ્કુરકારણં મન્યતે । અહં તુ કુશૂલનિહિતં બીજં કાષ્ઠાદિરૂપાબીજસ્ય સદૃશમેવ મન્યે ઇતિ અપ્રમતાદિષુ ન સામાચારી મન્યે ઇતિ એવંભૂતનયાભિપ્રાયઃ ।

નનુ હે એવંભૂતનય ! ભવદભિપ્રાયસ્તુ આગમે કુત્રાપિ અસ્તિ ન વા ? ઇત્યત આહ **તદિદમભિપ્રેત્યેત્યાદિ** । ચારિત્રવિનાશે સતિ સમ્યક્ત્વસદ્ભાવેઽપિ તત્ર સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનવધ એવ નિશ્ચયનયાભિપ્રેતઃ ઇતિ ઉપદેશમાલાયામ્ ।

નનુ સમ્યક્ત્વસદ્ભાવેઽપિ તદ્વિનાશસ્વીકારઃ કથં યુક્તઃ ઇત્યત આહ **તત્ત્વમત્રત્યમિત્યાદિ** ।

એવંભૂતનય પોતાનો સિદ્ધાંત દર્શાવે છે કે 'સમભિરુઢનયની માન્યતા પ્રમાણે તો અપ્રમતસંયત વગેરે પણ સામાચારીપરિણામને પામેલા માનવા પડશે, કેમકે અપ્રમત સાધુઓ ત્રિગુપ્ત અને પંચસમિત છે જ.

(શિષ્ય : તો ભલે ને તેઓ સામાચારીવાળા બનતા ? તમને શું વાંધો આવ્યો ?)

ગુરુ : કોઈપણ વસ્તુની હાજરીનો નિશ્ચય એ વસ્તુના કાર્યની હાજરી ઉપરથી થાય. (જેમ કોધનું કાર્ય 'મોહું લાલચોળ થવું' વગેરે છે. તો એના દ્વારા કોધની હાજરીનો નિશ્ચય કરી શકાય. પરંતુ એ વિના કોધની હાજરીનો નિશ્ચય ન કરી શકાય.) સામાચારીનું ફળ છે પાપોનો નાશ. સાતમા વગેરે ગુણસ્થાનમાં તો હજી પાપકર્મો પડેલા જ છે. તો પાપનાશરૂપી કાર્ય વિના ત્યાં સામાચારીરૂપ કારણનો નિશ્ચય શી રીતે થઈ શકે ? એ માટે જ હું અપ્રમત વગેરેને સામાચારી માનવા તૈયાર નથી.

(શિષ્ય : 'કાર્ય ઉપરથી જ કારણનો નિશ્ચય થાય' એ તમારો નિયમ ખોટો છે. તપાવેલા લોખંડ વગેરેમાં ધૂમરૂપી કાર્ય ન હોવા છતાં અગ્નિરૂપી કારણ તો મનાય જ છે.)

ગુરુ : એ બીજા બધા માનતા હશે. હું તો કાર્યને ઉત્પન્ન કરનારા કારણને જ કારણ માનું છું. ધૂમને ઉત્પન્ન ન કરતા અગ્નિને હું અગ્નિ નથી માનતો. એમ પાપક્ષય (ઘાતી કર્મોનો ક્ષય કે પછી અષ્ટકર્મનો ક્ષય) રૂપી કાર્યને ન કરનારી એવી અપ્રમત્તાદિની સામાચારીને હું સામાચારી માનવા તૈયાર નથી.

(શિષ્ય : 'કાર્ય ન કરે એ કારણ કારણ જ ન કહેવાય' એવું શી રીતે મનાય ? કોઠારમાં ઘણા બધા ધાન્યબીજો રહેલા છે. એ અંકુરાદિને ઉત્પન્ન નથી કરતા. તો શું એટલા માત્રથી એ બીજ મટી જાય છે ? લોકો

તો એને પણ બીજ કહે જ છે ને ?)

ગુરુ : લોકોની વાત જવા દે. હું તો કોઠારમાં રહેલા, અંકુરને ઉત્પન્ન નહિ કરનારા બીજને અબીજ કરતાં જરાય વધારે માનતો નથી. અર્થાત્ જેમ પથ્થર અંકુરાને ઉત્પન્ન ન કરતું હોવાથી અબીજ છે. એમ એ કોઠારનું બીજ પણ અંકુરાને ઉત્પન્ન ન કરતું હોવાથી અબીજ જ સમજવું.

આ પદાર્થને મનમાં રાખીને જ ઉપદેશમાલાકારે કહ્યું છે કે “નિશ્ચયનયના મત પ્રમાણે તો ચારિત્રનો ઘાત થાય એટલે પછી (સમ્યગ્દર્શન હોવા છતાં પણ) સમ્યગ્જ્ઞાન+સમ્યગ્દર્શનનો વિનાશ જ જાણવો.”

(શિષ્ય : વસ્તુ હાજર હોવા છતાં એનો વિનાશ માની લેવો એ શી રીતે યોગ્ય ગણાય ? આ મને સમજાયું નહિ.)

ગુરુ : આ પદાર્થ અંગેનું તત્ત્વ=રહસ્ય તો અમે બનાવેલા અધ્યાત્મમતપરીક્ષાગ્રન્થમાં વિસ્તારથી આપેલું છે. તે ત્યાંથી જાણી લેવું.

એટલે જો માત્ર ‘ત્રિગુપ્ત’ વિશેષણ લઈએ તો અપ્રમત્તાદિને પણ સામાચારીવાળા માનવા પડે. એ મને માન્ય નથી. એટલે એમની બાદબાકી કરવા માટે ‘સાવધયોગવિરત’ એ વિશેષણ પણ કહેવું.

યશો. - ‘સાવધયોગવિરતઃ’ इति-अवद्येन कारणीभूतेन सह विद्यत इति सावद्यः कर्मबन्धः ‘सावज्जो नाम कम्मबंधो’ इति चूर्णिकारवचनात्, तेन सह योगो-व्यापारो-वीर्य-सामर्थ्यमित्यनर्थान्तरम्, ततो विरतः परिज्ञाततत्क इति यावत् ।

चन्द्र. - सावज्जो नाम कम्मबंधो इति । अवद्यं नाम पापं । तच्चात्र कारणरूपं । तेन सह वर्तमानं कार्यं तु कर्मबन्ध एव । ततः सावद्यः कर्मबन्धः इति वक्तुं युज्यते । परिज्ञाततत्क इति । परिज्ञातः सावद्ययोगः येन स इति भावः ।

(શિષ્ય : અપ્રમત્ત સાધુઓ સાવધયોગથી વિરત જ છે ને ? તો પછી આ વિશેષણ મૂકશો તો ય તેઓને સામાચારીવાળા માનવા જ પડશે.)

ગુરુ : કર્મબંધનું કારણ જે હોય એ બધું જ અવધ કહેવાય. એકથી દશ ગુણસ્થાન સુધી તો કષાયજન્ય કર્મબંધ છે જ. એટલે અવધ=કર્મબંધની સાથેનો જે યોગ તે સાવધયોગ કહેવાય. એટલે ૧ થી ૧૦ ગુણસ્થાન સુધી સાવધયોગ છે જ. અને માટે તેઓ સાવધયોગથી વિરત ન હોવાથી એ અપ્રમત્તાદિને સામાચારીવાળા માનવાની આપત્તિ નહિ આવે. (જો અવધ=કર્મબંધ તરીકે કાષાયિકકર્મબંધ કે નિષ્કષાયકર્મબંધ બે ય લેવાના હોય. તો તો ૧ થી ૧૩ ગુણસ્થાન સુધી કર્મબંધ છે જ. એટલે ૧ થી ૧૩ ગુણસ્થાનવાળા તમામ આત્માઓ સાવધયોગવાળા ગણાશે. ચૌદમે ગુણસ્થાને કર્મબંધ પણ નથી અને યોગ પણ નથી. એટલે તેઓ સાવધયોગથી વિરત ગણાશે. એટલે આ અપેક્ષાએ તો માત્ર ચૌદમા ગુણસ્થાનવાળા આત્માઓ જ સામાચારીવાળા ગણાય.)

(શિષ્ય : ‘સાવધયોગવિરત’ શબ્દનો સમાસ બતાવો ને ?)

ગુરુ : અવધ=કર્મબંધની સાથે જે યોગ હોય. એ સાવધયોગ કહેવાય. વ્યાપાર, વીર્ય, સામર્થ્ય એ શબ્દો યોગશબ્દના સમાનાર્થી છે. જેમ ઘટથી પટ એ અર્થાન્તર=જુદો અર્થ છે. પરંતુ ઘટથી કુંભ એ જુદો અર્થ નથી. અર્થાન્તર નથી = અનર્થાન્તર છે. તેમ અહીં પણ સમજવું.

આવો સાવધયોગ જેણે સમ્યગ્જ્ઞાનથી જાણીને સંપૂર્ણપણે છોડી દીધો છે તે સાવધયોગવિરત કહેવાય.

યશો. - તદેવમ્ભૂતસ્યાયમાશયઃ-ચદૈવાત્માઽભિહિતસકલવિશેષણવિશિષ્ટસ્તદૈવ સામાચારીપરિણામભાગ્, નાન્યદા । ચરમવિશેષણેનૈવ કૃતાર્થત્વેઽપિ તસ્યેતરસકલ વિશેષણાઽઽક્ષેપકત્વાત્ ।

ચન્દ્ર. - નનુ એવમ્ભૂતનય ! “સાવધયોગવિરતઃ આત્મા સામાચારી” એવું ભવતા વક્તું યોગ્યતમ્ । યતઃ ભવાન્ કેવલિનમેવ સામાચારી મન્યતે । સાવધયોગવિરતપદેન ચ સ એવ ગૃહ્યતે । તત્ ઉપયુક્તસુસંયતત્રિગુપ્ત-સ્વરૂપાણિ વિશેષણાણિ ભવન્મતે નિર્રથકાન્યેવ । તતઃ “અભિહિતસકલવિશેષણવિશિષ્ટ એવ આત્મા સામાચારીપરિણામભાગ્” એતિ ભવતા વક્તું ન યુક્તમિતિ શઙ્કાયમાહ **ચરમવિશેષણેનૈવેત્યાદિ ।** **ચરમવિશેષણેનૈવ=**સાવધયોગવિરતાત્મકવિશેષણેનૈવ **કૃતાર્થત્વેઽપિ=**કેવલિન્યેવ સામાચારીપદવ્યવહાર-સિદ્ધાવપિ **તસ્ય=**સાવધયોગવિરતાત્મકવિશેષણસ્ય **ઇતરસકલવિશેષણાક્ષેપકત્વાત્=**ઉપયુક્ત-સુસંયત-ત્રિગુપ્તાદિસકલવિશેષણસંગ્રાહકત્વાત્ તાદૃશસકલવિશેષણવિશિષ્ટ એવ આત્મા સામાચારી પરિણામભાગ્, નાન્યદેતિ અન્વયઃ । યઃ સાવધયોગવિરતો ભવતિ, સ ઉપયુક્તસુસંયતત્રિગુપ્તાદિવિશેષણભાગ્ ભવત્યેવ । તતઃ સાવધયોગ-વિરતાત્મકં વિશેષણં સર્વેષાં વિશેષણાનાં સંગ્રાહકં ભવતીતિ “સકલવિશેષણવિશિષ્ટ આત્મૈવ સામાચારી” એતિ વચને ન કોઽપિ દોષઃ ।

આમ એવંભૂતનયનો આશય આ પ્રમાણે છે કે જે સમયે આત્મા ઈચ્છાકારાદિને કરતો, ઉપયોગવાળો, સુસંયત, ત્રિગુપ્ત અને સાવધયોગવિરત આ પાંચ વિશેષણોથી યુક્ત હોય એ જ વખતે એ સામાચારીપરિણામને ભજનારો માનવો.

પણ જે કાળમાં આ પાંચ વિશેષણવાળો ન હોય એ કાળમાં એ આત્મા સામાચારીપરિણામવાળો ન ગણાય.

(શિષ્ય : એવંભૂતનય પ્રમાણે પાંચ વિશેષણો કહેવાની જરૂર જ નથી. એ તો માત્ર ‘સાવધયોગવિરત’ શબ્દ કહે એટલે જ એને માન્ય સામાચારીનું ગ્રહણ થઈ જાય. આ વિશેષણવાળાઓ તો-૧૧ થી ૧૪ ગુણસ્થાનવાળા અથવા તો માત્ર ૧૪માં ગુણસ્થાનવાળા જ છે. અને એ તો એવંભૂતનયને માન્ય જ છે. તો પછી એ શા માટે બાકીના ચાર વિશેષણો પણ માને છે ?)

ગુરુ : તારી આ વાત સાચી છે કે ‘સાવધયોગવિરત’ એ છેલ્લા વિશેષણ દ્વારા જ એવંભૂતનય કૃતાર્થ બની જાય છે. એટલે કે એને માન્ય પદાર્થ સિદ્ધ થઈ જાય છે. એટલે બીજા વિશેષણોની જરૂર નથી.

છતાં પણ જે સાવધયોગવિરત હોય એ ત્રિગુપ્ત, સુસંયત, ઉપયુક્ત, આચરણકાર હોય જ. એટલે આ એક જ વિશેષણ બાકીના બધા વિશેષણોને ખેંચી લાવે છે અને એટલે એવંભૂતનયે એ ચાર વિશેષણો પણ બતાવ્યા. બાકી હકીકતમાં એ ચાર વિશેષણો એવંભૂતનય પ્રમાણે બોલવાની જરૂર નથી.

યશો. - નૈગમનયસ્ય પુનઃ શુદ્ધાઽશુદ્ધભેદેન દ્વૈવિધ્યાત્સકલવિશેષણવિશિષ્ટો દ્વિકત્રિકાદિસંયોગવિશિષ્ટો વાઽઽત્મા તથા પ્રસ્થકન્યાયાદુન્નેયઃ ।

ચન્દ્ર. - નન્વત્ર કુત્રાપિ નૈગમનયસ્યાભિપ્રાયો ન પ્રતિપાદિતઃ, તતશ્ચ જિજ્ઞાસામિ યદુત કસ્તસ્યાભિપ્રાય ઇત્યત આહ નૈગમનયસ્ય પુનઃ ઇત્યાદિ । શુદ્ધૌ નૈગમનયઃ સકલવિશેષણવિશિષ્ટમાત્માનં સામાચારી મન્યતે । અશુદ્ધસ્તુ નૈગમનયઃ એકવિશેષણવિશિષ્ટં વિશેષણદ્વયવિશિષ્ટં વિશેષણત્રયવિશિષ્ટં વાઽઽત્માનં સામાચારી મન્યતે ।

પ્રસ્થકન્યાયાદિતિ । પ્રસ્થકઃ-ધાન્યાદિપ્રમાણનિશ્ચયાર્થં ઉપયોગી સાધનવિશેષઃ । યથા પ્રસ્થકરચયિતા ગ્રામીણપુરુષઃ પ્રસ્થકરચનોપયોગિકાષ્ટાર્થં વનં વ્રજન્ કેનચિત્ 'કુત્ર ગચ્છસિ' ઇતિ પૃષ્ઠઃ સન્ 'પ્રસ્થકાર્થં વનં ગચ્છામિ' ઇતિ વદતિ । તત્ર ગત્વા વૃક્ષં છિન્દન્ કેનચિત્ 'કિં કરોષિ' ઇતિ પૃષ્ઠઃ સન્ "પ્રસ્થકાર્થં વૃક્ષં છિન્દિ" ઇતિ વદતિ । કાષ્ઠં છિત્વા ગૃહમાગત્ય પ્રસ્થકાકારં કુર્વન્ કેનચિત્ પૃષ્ઠઃ સન્ "પ્રસ્થકાર્થં આકારં કરોમિ" ઇતિ વદતિ । એવં યાવત્ પ્રસ્થકઃ ન સમુત્પદ્યતે, તાવત્ પ્રસ્થકસ્યૈવ રચનાદિરૂપં વ્યવહારં કરોતિ સ ગ્રામીણઃ । એષ સર્વોઽપિ નૈગમનયઃ કથ્યતે । એવમત્રાપિ ઇચ્છાકારાદિકં સમાચરન્તમાત્માનં, ઉપયુક્તં તાદૃશમાત્માનં, સુસંયતં તાદૃશમાત્માનં, ત્રિગુપ્તં તાદૃશમાત્માનં, સાવધ્યયોગવિરતં ચ તાદૃશમાત્માનં સામાચારી મન્યતે ઇતિ ભાવઃ ।

(શિષ્ય : કુલ સાત નયો છે. એમાંથી તમે સંગ્રહાદિ છ નયોની માન્યતા તો બતાવી. પણ નૈગમનયની માન્યતા શું છે ? એ તો કહ્યું નહિ. તો કહો ને ? નૈગમનય શું માને છે ?)

ગુરુ : નૈગમનય બે પ્રકારનો છે. શુદ્ધ અને અશુદ્ધ. એટલે જે શુદ્ધ નૈગમનય છે એ એવંભૂતનયની માન્યતાને અનુસરે છે. એટલે શુદ્ધ નૈગમનય પ્રમાણે પાંચેય વિશેષણોથી વિશિષ્ટ એવો આત્મા એ સામાચારી બનશે.

અને અશુદ્ધ નૈગમનય અનેક પ્રકારનો છે. એમાં કોઈક અશુદ્ધ નૈગમનય આચરણ + ઉપયુક્ત એ બે વિશેષણોથી વિશિષ્ટ આત્માને સામાચારી માને છે. એના કરતાં કંઈક શુદ્ધ એવો અશુદ્ધ નૈગમનય આચરણ + ઉપયુક્ત + સુસંયત એમ ત્રણ વિશેષણોથી યુક્ત આત્માને સામાચારી માને છે. એના કરતા વધારે શુદ્ધ એવો અશુદ્ધ નૈગમનય ચાર વિશેષણોથી યુક્ત આત્માને સામાચારી માને છે.

(શિષ્ય : એક જ વ્યક્તિની એક જ વિષયમાં તો એક જ પ્રકારની માન્યતા હોય ને ? એક વ્યક્તિ એક જ વિષયમાં જુદી જુદી અનેક પ્રકારની માન્યતા ધરાવે એ તો યોગ્ય નથી લાગતું. બાકીના છ નયો આ વિષયમાં સ્પષ્ટ પોતપોતાની એક જ માન્યતાવાળા છે. નૈગમ તો એકલો જ ચાર-પાંચ માન્યતાઓ ધરાવે એ શી રીતે યોગ્ય ગણાય ?)

ગુરુ : આ વાત તારે પ્રસ્થકન્યાયથી જાણવા યોગ્ય છે. જેમ અત્યારે અનાજના વેપારી વગેરેની પાસે ૫૦૦ ગ્રામ, ૨૫૦ ગ્રામ વગેરે ચોક્કસ માપનું જ અનાજ સમાય એવા માપીયા હોય છે. અને એ માપીયાથી તેઓ અનાજ આપતા હોય છે. એમ પૂર્વકાળમાં આવા માપીયાઓ લાકડામાંથી બનતા અને એ પ્રસ્થક તરીકે ઓળખાતા.

એ પ્રસ્થક બનાવનાર કઠિયારો એનું લાકડું લેવા જંગલમાં જતો હોય અને કોઈક પૂછે કે 'શા માટે જંગલ બાજુ જાય છે ?' તો એ ઉત્તર આપે કે 'પ્રસ્થક બનાવવા માટે જંગલ જાઉં છું' ત્યાર પછી જંગલમાં જઈ લાકડું કાપતો હોય અને કોઈ પૂછે કે "શા માટે લાકડું કાપે છે ?" તો એ કહે કે "પ્રસ્થક બનાવવા લાકડું કાપું છું..." એ પછી ઘરે આવે અને લાકડાનો નકામો ભાગ કાપે, એમાં પ્રસ્થકનો આકાર ઘડે, એને પોલિશ કરે... એ બધી ક્રિયાઓમાં એ એમ જ કહે છે કે "આ બધું પ્રસ્થક માટે છે. અર્થાત્ હું પ્રસ્થક બનાવું છું."

આમ જંગલમાં જવાની ક્રિયાથી માંડીને છેક પોલિશ કરવાની છેલ્લી ક્રિયા બધી જ પ્રસ્થક માટેની જ ગણાય છે. અને એક જ વ્યક્તિ એ પ્રમાણે વ્યવહાર કરે છે. એ જ રીતે નૈગમનય પણ એક વિશેષણવાળાને, બે-

ગણ-ચાર અને પાંચ વિશેષણવાળાને પણ સામાચારી કહે તો એ પ્રસ્થકના દૃષ્ટાન્ત પ્રમાણે યોગ્ય જ છે.

આમ સંગ્રહના મતે આત્મા, વ્યવહારના મતે ઈચ્છામિચ્છાદિ આચારવાળો આત્મા, ઋજુસૂત્રના મતે ઉપયુક્ત+તાદૃશ આચારવાનું આત્મા, શબ્દના મતે સુસંયત+ઉપયુક્ત+ઈચ્છાદિ-આચારવાનું આત્મા, સમભિરૂઢના મતે ત્રિગુપ્ત+ઉપયુક્ત+ઈચ્છાદિ-આચારવાનું આત્મા અને એવંભૂતના મતે પાંચ વિશેષણવાળો આત્મા સામાચારી છે. એ એક મત જોયો.

યશો. - અન્યે ત્વાહુઃ-આત્મા સામાચારીતિ સંગ્રહઃ । સાવદ્યયોગવિરત્ત્વમિતિ વ્યવહારઃ । પરિજ્ઞાતસાવદ્યયોગોઽપિ ચતુર્થગુણસ્થાનવર્ત્તી ન તથેતિ ત્રિગુપ્તસ્તાદૃશસ્તથા ઇતિ ઋજુસૂત્રઃ । દેશવિરતિસામાચારીમનિચ્છન્ શબ્દસ્તુ 'સુસંયત' ઇત્યપિ દેયમિત્યાહ । પ્રમત્તાદારમ્ય સૂક્ષ્મસંપરાયં યાવત્તામનિચ્છન્ સમભિરૂઢસ્તુ 'ઉપયુક્ત' ઇત્યપિ વિશેષયતિ । એવંભૂતસ્ત્વાકેવલિનં ન તામિચ્છતિ । તત્રાપિ યોગનિરોધાદ્યખ્યમહાપ્રયત્નવિરહકાલે ન તામિચ્છતીતિ સમાચરન્નિત્યપ્યાહ । તાદૃશશ્ચ વિશિષ્ટકેવલી ઇતિ પશ્ચાન્નુપૂર્વીપૂર્વાન્નુપૂર્વીભ્યાં વ્યાખ્યાતેયં ગાથા ।

ચન્દ્ર. - પ્રકારાન્તરેણ નયભેદેન સામાચારીપદાર્થં વિવૃણ્વન્નાહ અન્યે ત્વાહુઃ ઇતિ । અત્ર વ્યવહારતઃ સંસારત્યાગ્યપિ સાવદ્યયોગવિરતઃ કથ્યતે । પદ્મમગુણસ્થાનાદારમ્ય આત્મા ત્રિગુપ્તો ભવતિ । ષષ્ઠગુણસ્થાનાદારમ્ય સુસંયતો ભવતિ । એકાદશગુણસ્થાનાદારમ્ય ઉપયુક્તો ભવતિ । નિષ્કણાયો જીવપરિણામ એવાત્ર ઉપયોગો ભણ્યતે । દશમગુણસ્થાનં યાવત્ સકણાયપરિણામસદ્ભાવાત્ એકાદશગુણસ્થાનાદારમ્યૈવોપયુક્તો ભવતિ । એતત્સર્વ મનસિકૃત્ય પ્રતિપાદિતાઃ નયાભિપ્રાયાઃ સ્વયમેવ વિભાવનીયાઃ ।

પશ્ચાન્નુપૂર્વી-પૂર્વાન્નુપૂર્વીભ્યાં વ્યાખ્યાતેયં ગાથા । પ્રથમવ્યાખ્યાને "સમાચરન્, ઉપયુક્તઃ, સુસંયતઃ, ત્રિગુપ્તઃ, સાવદ્યયોગવિરતઃ" ઇતિ ક્રમેણ વિશેષણાનિ પ્રતિપાદિતાનિ । દ્વિતીયવ્યાખ્યાને તુ "સાવદ્યયોગવિરતઃ, ત્રિગુપ્તઃ, સુસંયતઃ, ઉપયુક્તઃ, સમાચરન્" ઇતિ પશ્ચાન્નુપૂર્વી વિશેષણાનિ પ્રતિપાદિતાનીતિ ભાવઃ ।

આ અંગે કેટલાંકો આ પ્રમાણે કહે છે કે 'આત્મા સામાચારી છે' એ સંગ્રહનય છે. વ્યવહારના મતે સાવદ્યયોગવિરત એવો આત્મા સામાચારી છે. અહીં હિંસા વગેરે પાપકાર્યોને છોડી દેનારો આત્મા સાવદ્યયોગવિરત ગણવાનો છે. હવે ચોથા ગુણઠાણે રહેલો કોઈક આત્મા હિંસાદિ પાપકાર્યોનો ત્યાગ કરીને સાધુ બનેલો હોય તો એ પણ સાવદ્યયોગવિરત હોવાથી સામાચારી માનવો પડે. એ ઋજુસૂત્રને માન્ય નથી. એટલે ઋજુસૂત્ર કહે છે કે ત્રિગુપ્ત એવો સાવદ્યયોગવિરત આત્મા સામાચારી કહેવાય. અવિરતસમ્યક્ત્વી પાસે વ્યવહારથી સાવદ્યયોગોનો ત્યાગ હોવા છતાં ત્રિગુપ્તિ નથી. એટલે એ સામાચારીવાળો નહિ ગણાય.

શબ્દનય કહે છે કે દેશવિરતિધર આત્મા ત્રિગુપ્તિવાળો હોવાથી ઋજુસૂત્ર પ્રમાણે તો એને ય સામાચારી માનવો પડે. એ મને ઈષ્ટ નથી. એટલે એ દેશવિરતિધરોની બાદબાકી કરવા 'સુસંયત' વિશેષણ મૂકવું. શ્રાવકો તો સુસંયત ન હોવાથી તેઓને સામાચારી માનવાની આપત્તિ નહિ આવે.

સમભિરૂઢ કહે છે કે છથી દશ ગુણસ્થાનક સુધીના આત્માઓ સુસંયત હોવાથી શબ્દનયના મતે તો એમને

પણ સામાચારીવાળા માનવા પડે. એ મને ઈષ્ટ નથી. એટલે એમની બાદબાકી કરવા માટે 'ઉપયુક્ત' વિશેષણ મૂકવું. એમાં કષાયોદયથી યુક્ત આત્મપરિણામ ઉપયોગ જ ન કહેવાય. કષાયોદય વિનાનો શુદ્ધ આત્મપરિણામ જ ઉપયોગ કહેવાય. ૧ થી ૧૦ ગુણસ્થાને તો કષાયોદયવાળો પરિણામ હોવાથી તેઓ ઉપયુક્ત=ઉપયોગવાળા ન કહેવાય. માટે એમને સામાચારીવાળા માનવાની આપત્તિ ન આવે.

એવંભૂત કહે છે કે હું તો કેવલી સિવાય કોઈને સામાચારી માનતો નથી. સમભિરૂઢના મતે તો કેવલજ્ઞાન વિનાના એવા ૧૧-૧૨ ગુણસ્થાનના જીવોને પણ સામાચારી માનવી પડે. એ મને ઈષ્ટ નથી.

રે ! કેવલીપણામાં પણ જ્યાં સુધી યોગનિરોધ નામનો મહાપ્રયત્ન ન હોય ત્યાં સુધી હું એ કેવલીઓને પણ સામાચારી માનતો નથી. પણ જ્યારે ૧૩માં ગુણસ્થાનકે યોગનિરોધની ક્રિયા કરે. ત્યારે એ યોગનિરોધક્રિયાને આચરતા કેવલીમાં જ હું સામાચારી માનું છું, કેમકે આ યોગનિરોધની ક્રિયા એ જ સાચી સામાચારી છે. એટલે સામાન્ય કેવલીઓને હું સામાચારી નથી માનતો.

આ પ્રમાણે નયોના નિરૂપણમાં બીજો મત પુરો થયો.

આમાં પહેલા મતમાં સમાચરન્+ઉપયુક્ત+સુસંયત+ત્રિગુપ્ત+સાવધયોગવિરત આ ક્રમ પ્રમાણે વિશેષણોનો અર્થ જોયો.

બીજા મતમાં સાવધયોગવિરત+ત્રિગુપ્ત+સુસંયત+ઉપયુક્ત+સમાચરન્ આ પ્રમાણે ઉંધા ક્રમથી વિશેષણોનો અર્થ જોયો.

એટલે પૂર્વાનુપૂર્વી અને પશ્ચાનુપૂર્વી એમ બે ય રીતે આ વિશેષણોનો અર્થ કરવા દ્વારા આ ગાથાનો અર્થ કર્યો.

યશો. - એવમનાનુપૂર્વ્યાપિ વ્યાખ્યેયાનિ વિશેષણાનિ નયનિષ્ણાતૈઃ ॥૨॥

ચન્દ્ર. - અનાનુપૂર્વ્યાપિ=વિચિત્રક્રમેણાપિ । નયનિષ્ણાતૈઃ=નયનિપુણૈઃ । અન્યેષાં તુ અનાનુપૂર્વ્યા વિશેષણવ્યાખ્યાનં દુઃશકમ્ इति ॥૨॥

જેઓ નયના વિશિષ્ટ જાણકાર હોય તેઓ તો અનાનુપૂર્વી દ્વારા પણ વિશેષણોનો અર્થ જોડીને આ વિશેષણોનું વ્યાખ્યાન કરી શકે છે ॥૨॥

યશો. - અથ નિશ્ચયવ્યવહારાભ્યાં દશવિધસામાચારીલક્ષણમાહ -

એસા ણિચ્છયણયઓ ઇચ્છાકારાઈગેજ્ઞપરિણામો ।

વવહારઓ અ દસવિહસદ્વપઓગો મુણેઅવ્વો ॥૩॥

ચન્દ્ર. - → નિશ્ચયનયતઃ ઇચ્છાકારાદિગ્રાહઃ પરિણામ એવ સામાચારી । વ્યવહારતશ્ચ દશવિધશબ્દપ્રયોગો (સામાચારી) જ્ઞાતવ્યઃ ← इति तृतीयगाथार्थः ।

હવે નિશ્ચયનય દ્વારા અને વ્યવહારનય દ્વારા દશેય પ્રકારની સામાચારીનું સામાન્ય લક્ષણ બતાવે છે. અર્થાત્ નિશ્ચયનય પ્રમાણે સામાચારીનું લક્ષણ શું ? અને વ્યવહારનય પ્રમાણે સામાચારીનું લક્ષણ શું ? એ બતાવે છે.

ગાથાર્થ : નિશ્ચયનયના મતે ઈચ્છાકારાદિશબ્દપ્રયોગથી ગ્રહણ કરી શકાય એવો આત્મપરિણામ જ સામાચારી છે અને વ્યવહારના મતે 'ઈચ્છાકાર' વગેરે દશપ્રકારના શબ્દનો પ્રયોગ સામાચારી તરીકે જણાવો.

યશો. - એસ ત્તિ । એષા=દશવિધસામાચારી નિશ્ચયનયતઃ 'ગમ્યયપઃ કર્માધારે' (સિ૦ ૧-૨-૭૪) इत्यनेन पञ्चमीविधानान्निश्चयनयमाश्रित्येत्यर्थः, इच्छाकारादिग्राह्यः=इच्छाकारादिना लिङ्गेनानुमेयः परिणामो=विचित्रचारित्रावरणकर्मक्षयोपशमादिसमुत्थः परिणामविशेष इति यावत् ।

ચન્દ્ર. - 'ગમ્યયપઃ કર્માધારે' ઉપસર્ગસહિતધાતુસ્થાને 'ત્વા' (ક્ત્વા) પ્રત્યયસ્થાને 'ય' (યપ્) પ્રત્યયો ભવતિ । યત્ર ચ સ પ્રત્યયઃ સ્પષ્ટં ન દર્શિતોઽસ્તિ । કિન્તુ અર્થાપત્યા ગમ્યોઽસ્તિ । તત્ર યદા ગમ્યો ય(યપ્) પ્રત્યયો ભવતિ તદા કર્માત્મકપદેન સહ પંચમીવિભક્તિઃ સંયુજ્યતે, આધારાત્મકપદેન ચ સહ પંચમી સંયુજ્યતે। એવજ્ઞાત્રાપિ 'નિશ્ચયનયતઃ' इत्यत्र यप्प्रत्ययो गम्योऽस्ति । तस्मात् 'निश्चयनयं' इति કર્માત્મકપદેન સહ તસ્પ્રત્યયોઽત્ર સંયોજિતઃ । તતશ્ચ 'નિશ્ચયનયમાશ્રિત્ય'इति अर्थो भवति । तस्प्रत्ययः पञ्चमीप्रतिपादक इति तु प्रसिद्धमेव ।

વિચિત્રચારિત્રાવરણકર્મક્ષયોપશમાદિસમુત્થ इत्यादि । चारित्रपुरुषस्य दशविधश्रमणधर्मपञ्चविंशति-भावनादशविधसामाचार्यादीनि प्रभूतानि अङ्गानि सन्ति । ततश्च अङ्गानां वैचित्र्यात् चारित्रमपि विचित्रं भवति । तादृशस्य विचित्रचारित्रस्य आवरणीभूतानि कर्माण्यपि विचित्राण्येव । किञ्चित्कर्म क्षमात्मकं चारित्राङ्गं आवृणोति, किञ्चित्तु तपःप्रभृतिकं चारित्राङ्गं आवृणोतीत्येवंक्रमेण यावन्ति चारित्राङ्गानि, तावन्ति चारित्रावरणकर्माणि भवन्ति । तत्र च यानि कर्माणि दशविधसामाचारीपरिणामात्मकस्य चारित्राङ्गस्य आवरणीभूतानि सन्ति । तेषां उपशमक्षयक्षयोपशमादिभिः समुत्थः आत्मपरिणामविशेषः इच्छाकारादि-सामाचारीति निश्चयनयाभिमतः पन्थाः ।

“નિશ્ચયનયતઃ” એમ ગાથામાં શબ્દ છે. હવે વ્યાકરણનો એક નિયમ છે કે જ્યાં “ત્વા”=ય(યપ્) પ્રત્યયનો અર્થ જ ઈષ્ટ હોય. પણ ત્વા કે ય નો ઉલ્લેખ ન કર્યો હોય તો ત્યાં એ અર્થને જણાવવા માટે એ ત્વાપ્રત્યયનું જે કર્મ કે આધાર હોય તેને પાંચમી વિભક્તિ લાગે. અહીં ખરેખર “નિશ્ચયનયમાશ્રિત્ય” એ પ્રમાણે ત્વા પ્રત્યયનો અર્થ જ લેવાનો છે. એટલે અહીં ત્વા/ય પ્રત્યયના કર્મ એવા નિશ્ચયનય પદને તસ્ પ્રત્યય લગાડેલો છે. એટલે “નિશ્ચયનયતઃ” એમ લખેલ છે. એટલે ખરેખર તો “નિશ્ચયનયમાશ્રિત્ય” એમ જ અર્થ લેવો. તસ્ અહીં પાંચમી વિભક્તિરૂપે લાગેલો છે.

નિશ્ચયનયના મત પ્રમાણે ઈચ્છાકારાદિ લિંગ વડે=હેતુ વડે અનુમાન કરી શકાય એવો એનો વિચિત્ર પ્રકારના ચારિત્રાવરણકર્મોના ઉપશમ, ક્ષય કે ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલો આત્માનો એક વિશેષ પ્રકારનો પરિણામ એ જ સામાચારી છે.

આનો સ્પષ્ટ અર્થ આ પ્રમાણે છે. પાંચ મહાવ્રતો, દશ શ્રમણધર્મ વગેરે અનેક સ્વરૂપનું ચારિત્ર છે. હવે ચારિત્ર અનેક સ્વરૂપે હોવાથી એને અટકાવનારા કર્મો પણ જાતજાતના હોવાના. દા.ત. ક્ષમા નામના

ચારિત્રાંશને કોધમોહ અટકાવે. બ્રહ્મચર્ય નામના ચારિત્રાંશને વેદોદય અટકાવે. એમ ઈચ્છાકારાદિ સામાચારીઓનો આત્મિક અધ્યવસાય રૂપ જે ચારિત્રાંશ છે. એને અટકાવનારા પણ અનેક પ્રકારના વિચિત્ર કર્મો હોય છે. એ અનેક પ્રકારના સામાચારી-અધ્યવસાયને અટકાવનારા કર્મોનો ક્ષય, ક્ષયોપશમ કે ઉપશમ થાય ત્યારે આત્મામાં જે અધ્યવસાય ઉત્પન્ન થાય એ જ સામાચારી છે. એ કારણ છે. એના દ્વારા સાધુ “ઈચ્છા, મિચ્છા, તથા” વગેરે શબ્દોનો યોગ્યકાળે ઉચ્ચાર કરવાનું શરૂ કરે છે. આ ઈચ્છાદિશબ્દોનો ઉચ્ચાર એ કાર્ય છે. આ કાર્ય દ્વારા અનુમાન કરી શકાય કે “આ સાધુ સામાચારી અધ્યવસાયવાળો છે.”

અયં સાધુ: સામાચારીપરિણામવાન્ ઇચ્છાદિશબ્દોચ્ચારાત્ આ રીતનું અનુમાન થાય.

યશો. - एवं चेच्छाकारादिकं विनाऽपि न तदनुपपत्तिः, लिङ्गं विनापि लिङ्गिनो दर्शनात्, जातवेदस इव धूमं विनाप्ययोगोलके, प्रशमादिव्यङ्ग्यसम्यक्त्वस्येव वा प्रशमादिकं विनाऽपि श्रेणिकादौ ।

ચન્દ્ર. - एवं च=न इच्छामिच्छादिशब्दप्रयोगः सामाचारी, किन्तु आत्मनः परिणामविशेषः एव सामाचारी” इत्यभ्युपगमे सति इच्छाकारादिकं विनापि=इच्छाकारादिशब्दप्रयोगं विनापि न तदनुपपत्तिः=न तस्मिन् आत्मनि इच्छाकारसामाचार्यनुपपत्तिः ।

ये हि साधवः सामाचारीपरिणामावारककर्मक्षयोपशमवन्तः, अत एव सामाचारीपरिणामवन्तः भवन्ति । तेऽपि न सदैव इच्छाकारादिशब्दप्रयोगं कुर्वन्ति, किन्तु अवसर एव । एवं च यदा ते तादृक्शब्दप्रयोगं न कुर्वन्ति, तदा ते सामाचार्यभाववन्त एव गणनीया भवेयुः । न चैतद् युक्तं, सामाचारीपरिणामजन्यस्य कर्मक्षयादिरूपस्य फलस्योत्पादनसंभवात् । “आत्मपरिणामविशेष एव सामाचारी” इति स्वीकारे च इच्छाकारादिशब्दप्रयोगं विनापि तादृશપરિણામવિશેષસ્ય સદ્ભાવાત્ તે સાધવઃ સામાચારીમન્ત એવ પરિગણનીયા ભવન્તીતિ ન કોઽપિ દોષઃ ।

जातवेदस इव धूमं विनाप्ययोगोलके इति । अयं च लौकिकः दृष्टान्तः । प्रशमादिव्यङ्ग्येत्यादि । अयं च लोकोत्तरः दृष्टान्तः ।

આ રીતે માનવાથી ફાયદો એ થયો કે હવે કોઈક સાધુ ઈચ્છાદિશબ્દોનો ઉચ્ચાર ન કરતો હોય તો પણ એને સામાચારી માનવામાં કોઈ વાંધો નહિ આવે, કેમકે લિંગ=હેતુ=કાર્ય વિના પણ લિંગી=સાધ્ય=કારણ તો હોઈ જ શકે છે. જેમ ધૂમ=કાર્ય વિના વલ્લિ=કારણ તપાવેલા લોખંડના ગોળામાં દેખાય છે. એટલે રાત્રે ઉઘેલો સાધુ, ધ્યાન-સ્વાધ્યાયમાં લીન બનેલો સાધુ, વિહારાદિમાં લીન બનેલો સાધુ ઈચ્છાદિ શબ્દોનો ઉચ્ચાર ન કરતો હોય તો પણ તે વખતે એ ‘સામાચારી પરિણામ વિનાનો છે’ એમ ન કહી શકાય.

જેમ પ્રશમ, સંવેગ, નિર્વેદ એ સમ્યક્ત્વના કાર્ય છે એટલે પ્રશમાદિની હાજરીથી સમ્યક્ત્વ વ્યક્ત્ય=પ્રગટ થાય છે. અર્થાત્ સમ્યક્ત્વની હાજરીનો નિશ્ચય કરી શકાય છે. પરંતુ શ્રેણિકાદિમાં પ્રશમાદિ ન હોવા છતાં પણ સમ્યક્ત્વ તો છે જ. એટલે પ્રશમાદિથી નિશ્ચિત થનાર સમ્યક્ત્વ પ્રશમાદિના અભાવમાત્રથી ‘નથી’ એમ ન કહી શકાય. એમ યોગ્યકાળે ઈચ્છાદિશબ્દોચ્ચારથી નિશ્ચિત થનાર સામાચારી પરિણામ પણ એ શબ્દોચ્ચારની ગેરહાજરી માત્રથી ‘નથી’ એમ ન કહેવાય.

યશો. - અથ નિશ્ચયનયત્ત્વમ્ એતદ્વિત્ત્વમ્ ? વ્યવહારનયેનાપિ તદાશ્રયણાત્ એતદ્વિત્ત્વમ્ ?

શિષ્ય : “આત્મામાં રહેલો સામાચારીનો અધ્યવસાય એ જ સામાચારી છે” એ મત નિશ્ચયનયનો છે એવું તમે શા માટે કહ્યું ? કેમકે વ્યવહારનય પણ માત્ર શબ્દોચ્ચારને સામાચારી નથી માનતો. પણ સાથે આત્માના વિશેષ પરિણામને પણ એ સામાચારી તરીકે સ્વીકારે જ છે. એટલે આત્માનો વિશેષ પ્રકારનો પરિણામ એ સામાચારી છે” એ તો બે ય નયનો મત છે. માત્ર નિશ્ચયનો મત ન ગણાય.

યશો. - ન, ઉપસર્જનતયૈવ તેન તદાશ્રયણાત્, મુખ્યતયા તુ વ્યવહારક્ષમસ્યેચ્છા-કારાદિપ્રયોગસ્યૈવ તથાત્વેનાભ્યુપગમાત્ ।

ચન્દ્ર.-ઉપસર્જનતયૈવ તદાશ્રયણાત્=ગૌણભાવેનૈવ આત્મપરિણામવિશેષરૂપાયાઃ સામાચાર્યાઃ સ્વીકારાત્ । મુખ્યતયા તુ=પ્રધાનભાવેન તુ વ્યવહારક્ષમસ્ય=“અયં સાધુઃ સામાચારીમાન્” એતદ્વિત્ત્વમ્ વ્યવહારકારણીભૂતસ્ય તથાત્વેન=સામાચારીત્વેન । નિશ્ચયનયો હિ બ્રૂતે યદુત્ → આત્મપરિણામવિશેષ એવ સામાચારી । ઇચ્છાકારાદિ શબ્દપ્રયોગસ્તુ ભવતુ વા મા વા । ન તેન કિંચિત્પ્રયોજનમ્ ← એતદ્વિત્ત્વમ્ । વ્યવહારનયો હિ વદતિ → પરમાર્થતસ્તુ ઇચ્છાકારાદિશબ્દપ્રયોગ એવ સામાચારી । તત્ર આત્મનઃ તદ્દશઃ પરિણામવિશેષો યદિ ભવતિ, તદા સુન્દરં । કિન્તુ સ પરિણામવિશેષો ન વ્યવહારોપયોગી, ઇચ્છાદિશબ્દપ્રયોગ એવ વ્યવહારોપયોગી । યતઃ યો યતિઃ ઇચ્છાકારાદિશબ્દપ્રયોગં કરોતિ, તમાશ્રિત્ય લોકોઽપિ કથયતિ યત્ “શોભનોઽયં મુનિઃ । સામાચારીમાનયં સાધુઃ” એતદ્વિત્ત્વમ્ । યસ્તુ મુનિઃ સામાચારીપરિણામવાનપિ ઇચ્છાકારાદિશબ્દપ્રયોગં ન કરોતિ । તમાશ્રિત્ય ન કોઽપિ કથયતિ યત્ “સામાચારીમાનયં યતિઃ” એતદ્વિત્ત્વમ્ । એવમ્ શબ્દપ્રયોગઃ સામાચારીવ્યવહારકારણમિતિ કૃત્વા સ એવ પ્રધાનતયા સામાચારી ।

ગુરુ : તારી વાત ખોટી છે. વ્યવહારનય આત્મપરિણામને પણ સ્વીકારે છે, માને છે એ વાત સાચી. પણ મુખ્ય તરીકે તો એ શબ્દોચ્ચારને જ સ્વીકારે છે. આત્મપરિણામને તો એ ગૌણ તરીકે જ સ્વીકારે છે. નિશ્ચયનય એમ માને છે કે શબ્દોચ્ચાર હોય કે ન હોય, મારે એની સાથે નિસ્ખત નથી. જો એ આત્મામાં સામાચારી પરિણામપ્રતિબંધક એવા કર્મોના ક્ષયોપશમાદિથી સામાચારી પરિણામ ઉત્પન્ન થયેલો હોય તો એ આત્મા સામાચારી કહેવાય.

જ્યારે વ્યવહારનય એમ માને છે કે આત્મા સામાચારીપરિણામવાળો હોય તો તો સારું જ છે. પણ સામાચારી પરિણામ એ તો અંદરની અતીન્દ્રિય વસ્તુ હોવાથી વ્યવહારમાં એનો કોઈ ઉપયોગ નથી. “આ સાધુ સામાચારીવાળો છે” અને “આ સાધુ સામાચારી વિનાનો છે” આવો વ્યવહાર શેને આધારે થાય છે ? સ્પષ્ટ જ છે કે જે સાધુ ઈચ્છા-મિચ્છાદિ શબ્દોનો ઉચ્ચાર યોગ્યકાળે કરે. તે સાધુ સામાચારીવાળો અને શબ્દોચ્ચાર વિનાના સાધુ સામાચારી વિનાના કહેવાય છે. આત્મપરિણામને આશ્રયીને આવો વ્યવહાર નથી થતો. એટલે ઉપર બતાવેલા વ્યવહારને સિદ્ધ કરનાર તો ઈચ્છાકારાદિશબ્દપ્રયોગ જ છે અને તેથી તેને જ સામાચારી તરીકે માનવો જોઈએ.

આમ વ્યવહારનય આત્મપરિણામને ગૌણ રીતે જ માનતો હોવાથી અહીં આ પ્રમાણે કહ્યું કે “નિશ્ચયનયના

મત પ્રમાણે આત્મપરિણામ એ સામાચારી છે.”

**યશો. - ન ચેતરવિષયતામાત્રેણ નિશ્ચયવિષયતાતિક્રમઃ, તસ્ય સકલનયવિષયતા-
વ્યાપ્યવિષયતાકત્વાત્, યદભિહિતં ભગવતા ભાષ્યકારેણ-‘સવ્વળયા ભાવમિચ્છંતિ’
ઇત્યન્યત્ર વિસ્તરઃ ।**

ચન્દ્ર. - ન ચેતરવિષયતામાત્રેણ=નિશ્ચયનયાદ્ યઃ इतरः व्यवहारनयः, तस्य या विषयता, तन्मात्रेण
નિશ્ચયવિષયતાતિક્રમઃ=નિશ્ચયવિષયતાઽભાવપ્રસંગઃ । નિશ્ચયનયાવિષયત્વમિતિ યાવત્ । અયં
પૂર્વપક્ષસ્યાભિપ્રાયઃ-‘આત્મપરિણામવિશેષઃ સામાચારી’ इति નિશ્ચયનયો મન્યતે । તતઃ આત્મપરિણામવિશેષે
નિશ્ચયનયવિષયતા વિદ્યતે । અથ વ્યવહારનયોઽપિ ગૌણભાવેન આત્મપરિણામવિશેષં સામાચારી મન્યતે । ન હિ
એકસ્મિન્નેવ વસ્તુનિ પરસ્પરવિરુદ્ધનયયોઃ વિષયતા સંભવતિ । ન હિ એકસ્મિન્પુરુષે દ્વયોઃ શત્રુરાજયોઃ સેવકત્વં
સંભવતિ । તતશ્ચ યદિ પરિણામવિશેષે વ્યવહારનયવિષયતા સ્વીક્રિયેત, તદા તુ તત્ર નિશ્ચયનયવિષયતાઽભાવ એવ
મન્તવ્યઃ સ્યાત્ । ન ચૈતદિદ્ર્ષ્ટં । તસ્માત્ મહત્કષ્ટમિદમિતિ ।

સમાધાનમાહ તસ્ય સકલનયેત્યાદિ । તસ્ય=નિશ્ચયનયસ્ય **સકલનયવિષયતાવ્યાપ્યવિષયતાકત્વાત્**
= સકલનાં નયાનાં યાઃ વિષયતાઃ, તાસાં વ્યાપ્યા વિષયતા યસ્ય સ સકલનયવિષયતાવ્યાપ્યવિષયતાકઃ,
તત્વાત્ । યત્ર યત્ર નિશ્ચયનયવિષયતા તત્ર તત્ર સકલનયવિષયતા इति વ્યાપ્તિઃ । યતઃ નિશ્ચયનયવિષયતા
આત્મપરિણામરૂપે ભાવે વર્તતે । સકલાશ્ચ નયાઃ ભાવમભ્યુપગચ્છન્તિ । તતઃ ભાવે સકલનયવિષયતાઽપિ વિદ્યતે।
ન ચ તથાપિ નિશ્ચયવિષયતાઽભાવપ્રસંગઃ । ભાવે નિશ્ચયનયસ્ય પ્રધાનવિષયતા વર્તતે, સકલનયાનાં ચ
ગૌણવિષયતા વર્તતે । પ્રધાનવિષયતાગૌણવિષયતયોઃ પરસ્પરં વિરોધો નાસ્તીતિ ।

અત્રાર્થે ભાષ્યકારસમ્મતિમપિ દર્શયતિ । **યદભિહિતમિત્યાદિ ।**

શિષ્ય : નિશ્ચયનય આત્મપરિણામને મુખ્ય તરીકે સ્વીકારે છે તો વ્યવહારનય પણ એને ગૌણ તરીકે ય
સ્વીકારે તો છે જ. એટલે ઈચ્છાકારાદિગ્રાહ્ય એવો આત્મપરિણામ જેમ નિશ્ચયનો વિષય બને છે. એમ નિશ્ચયથી
ભિન્ન એવા વ્યવહારની વિષયતા પણ એમાં આવે છે. તો જેમાં નિશ્ચયભિન્ન એવા નયની વિષયતા આવે.
એમાં નિશ્ચયની વિષયતાનો અતિક્રમ=અભાવ જ થાય, કેમકે આ બે વિષયતાઓ વિરોધી હોવાથી એક સાથે
ન રહી શકે.

ગુરુ : તારી વાત ખોટી છે. નિશ્ચયનય તો તમામ નયોની વિષયતાને વ્યાપ્ય એવી વિષયતાવાળો જ
મનાયેલો છે. અર્થાત્ જ્યાં નિશ્ચયનયની વિષયતા હોય ત્યાં બાકીના તમામ નયોની વિષયતા હોય જ. તો જ
નિશ્ચયની વિષયતા સકલનયવિષયતાને વ્યાપ્ય બને. હવે નિશ્ચયની વિષયતા આત્મપરિણામ=ભાવમાં છે તો
એમાં બાકીના તમામ નયોની વિષયતા માનેલી જ છે. એટલે એમાં વ્યવહારની વિષયતા આવે તો પણ નિશ્ચયની
વિષયતાનો અભાવ થવાની આપત્તિ આવતી નથી. બે વિષયતાઓનો પરસ્પર વિરોધ હોવાની વાત જ ખોટી
છે.

(શિષ્ય : “નિશ્ચયની વિષયતા એ સર્વનયોની વિષયતાને વ્યાપ્ય છે એટલે કે સર્વનયો નિશ્ચયના વિષયને
સ્વીકારે જ છે, માને જ છે” એવું તમે જે કહ્યું એ શું શાસ્ત્રમાં ક્યાંય આવે છે ?)

ગુરુ : ભાષ્યકાર ભગવાન જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણે આ વાત કરી જ છે કે “સર્વ નયો ભાવને = આત્મપરિણામને ઈચ્છે છે.”

યશો. - અથેચ્છાકારાદિકં ન તલ્લિઙ્ગં, માતૃસ્થાનાદિતોઽપિ તત્સંભવાત્, ન ચ ભાવપૂર્વકમિચ્છાકારાદિકં તથા, ભાવસ્ય સામાચારીપર્યવસાયિત્વેન વિશેષણગ્રહં વિના વિશિષ્ટહેતોરગ્રહેઽન્યોન્યાશ્રયાદિતિ ચેત્ ?

ચન્દ્ર. - તલ્લિઙ્ગં=સામાચારીપરિણામવિશેષલિઙ્ગં । માતૃસ્થાનાદિતોઽપિ=માયાયા: સકાશાદપિ । આદિશબ્દાત્ ભયયશ:કીર્તિલાલસાદિભ્યોઽપિ તત્સંભવાત્= ઇચ્છાકારાદિશબ્દપ્રયોગસંભવાત્ । ભાવપૂર્વકં= માયાભયલાલસાદિભાવભિન્નો ય: શુભો ભાવ:, તત્પૂર્વકં તથા=સામાચારીપરિણામલિઙ્ગં । સામાચારીપર્યવસાયિત્વેન=‘ભાવપૂર્વકમિચ્છાકારાદિકમ્’ઇત્યત્ર ‘કો નામ ભાવ:’ ઇતિ ચિન્તાયાં સામાચારીપરિણામ એવ ભાવ: ઇતિ એવ નિર્ણય: ભવતિ । તથા ચ ભાવસ્ય સામાચારીપરિણામરૂપત્વેન વિશેષણગ્રહં વિના=ભાવપૂર્વકં ઇચ્છાકારાદિકમિત્યત્ર ભાવાત્મકસ્ય વિશેષણસ્ય જ્ઞાનં વિના વિશિષ્ટહેતો:=ભાવવિશિષ્ટસ્ય ઇચ્છાકારાદિપ્રયોગરૂપસ્ય વિશિષ્ટહેતો: અગ્રહે=જ્ઞાનાભાવે અન્યોન્યાશ્રયાત્=“અયં મુનિ: સામાચારીપરિણામવાન્ ભાવવિશિષ્ટેચ્છાકારાદિપ્રયોગાદ્”ઇત્યનુમાને હેતુઘટકીભૂતો ભાવ: સામાચારીપરિણામ એવ, અન્યસ્ય વક્તું અશક્યત્વાત્ । સ એવ ચ સાધ્ય: । સાધ્યશ્ચ હેતુજ્ઞાનં વિના ન જ્ઞાયતે । તતશ્ચ યાવત્ ભાવવિશિષ્ટેચ્છાકારાદિપ્રયોગરૂપસ્ય હેતો: જ્ઞાનં ન ભવતિ, તાવત્ સાધ્યજ્ઞાનં ન ભવતિ । યાવચ્ચ સાધ્યજ્ઞાનં ન ભવતિ, તાવત્ હેતુઘટકીભૂતસ્ય ભાવસ્ય સાધ્યરૂપસ્ય જ્ઞાનં ન ભવતિ । યાવચ્ચ વિશેષણજ્ઞાનં ન ભવતિ, તાવદ્ વિશેષણવિશિષ્ટસ્ય હેતોરપિ જ્ઞાનં ન ભવતિ । યાવચ્ચ હેતુજ્ઞાનં ન ભવતિ, તાવત્ સાધ્યસ્ય જ્ઞાનં ન ભવતીત્યેવમન્યોન્યાશ્રયદોષાત્ ન ભાવપૂર્વકમિચ્છાકારાદિકં સામાચારીપરિણામલિઙ્ગમિત્યન્વય: ।

શિષ્ય : “ઈચ્છાકારાદિશબ્દપ્રયોગ એ સામાચારી પરિણામનું લિંગ=હેતુ છે” એવું તમે જે કહ્યું એ બરાબર નથી, કેમકે તમારા કહેવા પ્રમાણે તો આ પ્રમાણે અનુમાન થશે કે “અયં સાધુ: સામાચારીપરિણામવાન્ ઇચ્છાકારાદિશબ્દોચ્ચારાત્” હવે જે સાધુઓ માત્ર ગુરુને ખુશ કરવા વગેરે કારણોસર કપટનો આશરો લઈને ઈચ્છાદિશબ્દોચ્ચાર કરતા હોય, તેઓમાં હેતુ=લિંગ છે પણ સામાચારીપરિણામ=સાધ્ય ન હોવાથી ચોખ્ખો વ્યભિચાર દોષ જ આવે છે. એટલે આ અનુમાન સાચું ન બને.

મધ્યસ્થ : અયં સાધુ સામાચારીપરિણામવાન્ ભાવપૂર્વક-ઇચ્છાદિશબ્દપ્રયોગાત્

આમ ભાવપૂર્વક વિશેષણ હેતુમાં મૂકવાથી વ્યભિચારદોષ નહિ આવે, કેમકે પેલો કપટી સાધુ તો ભાવપૂર્વક ઈચ્છાદિપ્રયોગ નથી જ કરતો. એટલે એમાં હેતુ જ રહેતો નથી.

શિષ્ય : “ભાવપૂર્વક” વિશેષણ ભલે મૂક્યું. પણ તમે એ તો કહો કે ભાવ એટલે શું ? કયો ભાવ અહીં લેવાનો છે ? ગુરુને ઠગવાનો ભાવ, બધાને ખુશ કરવાનો ભાવ, પરલોકના સુખોની ઈચ્છાનો ભાવ લેવાનો છે ?

મધ્યસ્થ : ના, ના. સામાચારીના પરિણામ રૂપ શુભભાવ જ અહીં ભાવશબ્દથી લેવાનો છે.

શિષ્ય : આનો અર્થ એ કે સામાચારીપરિણામ એ સાધ્ય છે અને સામાચારીપરિણામથી વિશિષ્ટ એવો ઈચ્છાદિપ્રયોગ એ હેતુ છે. હવે આ વિશિષ્ટહેતુનું જ્ઞાન સામાચારીપરિણામરૂપ વિશેષજ્ઞાનના જ્ઞાન વિના શક્ય નથી. વિશેષજ્ઞાન વિના વિશિષ્ટજ્ઞાન ન જ થાય. જલજ્ઞાન વિના જલવદ્ધટનું જ્ઞાન ન જ થાય. તો સામાચારીપરિણામના જ્ઞાન વિના વિશિષ્ટ હેતુનું જ્ઞાન નહિ થાય. અને વિશિષ્ટ હેતુના જ્ઞાન વિના સામાચારીપરિણામ રૂપ સાધ્યનું જ્ઞાન નહિ થાય, કેમકે હેતુજ્ઞાન વિના સાધ્યનું જ્ઞાન શક્ય નથી. અને સાધ્યના જ્ઞાન વિના હેતુના વિશેષજ્ઞાનું જ્ઞાન ન થાય. એટલે હેતુનું જ્ઞાન પણ ન થાય અને એટલે સાધ્યનું જ્ઞાન પણ ન થાય. આમ હેતુજ્ઞાન થાય તો સાધ્યજ્ઞાન થાય, પણ સાધ્યજ્ઞાન થાય તો જ વિશિષ્ટ હેતુનું જ્ઞાન થાય. આમ અન્યોન્યાશ્રય દોષ આવશે.

યશો. - ન, માતૃસ્થાનાદ્યપૂર્વકત્વસ્યૈવોક્તહેતુવિશેષણત્વાત્, તદ્ભ્રમપ્રમાભ્યાં ચ સામાચાર્યનુમિતિભ્રમપ્રમાત્વોપપત્તે: ।

ચન્દ્ર. - સમાધાનમાહ માતૃસ્થાનાદ્યપૂર્વકત્વસ્યૈત્યાદિ । તથા ચ અયં મુનિઃ સામાચારીપરિણામવાન માયાદ્યપૂર્વકેચ્છાકારાદિશબ્દપ્રયોગાત્ । માયાદ્યભાવવિશિષ્ટસ્ય ઇચ્છાકારાદિશબ્દપ્રયોગસ્ય જ્ઞાનાત સામાચારીપરિણામાનુમિતિઃ સંભવતીતિ ।

નનુ “મુનિઃ માયાદ્યભાવવાન”ઈતિ તુ કથં જ્ઞાયતે ? માયાદયઃ પદાર્થાઃ આત્મગતાઃ ન ઇન્દ્રિયગ્રાહ્યા ભવન્તિ તતઃ તેષાં સદ્ભાવોઽભાવો વા દુર્જ્ઞેય એવ । અનુમાનાદિના માયાદીનાં સદ્ભાવસ્યાભાવસ્ય વા જ્ઞાનં તુ ભ્રમોઽપિ સંભવતીત્યત આહ તદ્ભ્રમપ્રમાભ્યાં ચેત્યાદિ । યદિ હિ તાદૃશહેતોઃ ભ્રમાત્મકં જ્ઞાનં ભવેત્, તર્હિ સામાચારી-પરિણામાનુમિતિરપિ ભ્રમાત્મિકૈવ । યદિ ચ તાદૃશહેતોઃ પ્રમાત્મકં જ્ઞાનં ભવેત્, તર્હિ સામાચારીપરિણામાનુમિતિઃ પ્રમાત્મિકા ભવતિ । અત્ર અનુમાનસ્ય તુ ન કોઽપિ દોષઃ । ન હ્યત્રાનુમાને વ્યભિચારાદિકો દોષઃ । કિન્તુ પુરુષસ્યૈવાયં દોષઃ યત્ સ હેતોઃ ભ્રમાત્મકં જ્ઞાનં કૃત્વા ભ્રમાત્મકાનુમિતિં કરોતિ । ન હિ તાવન્માત્રેણ પ્રકૃતમનુમાનં અસમ્યક્ ભવેત્ । અન્યથા “પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાદ્”ઈત્યાદાવપિ ધૂલ્યાં ધૂમજ્ઞાનરૂપાત્ પુરુષભ્રમાત્ ભ્રમાત્મકાનુમિતિઃ સંભવતીતિ કૃત્વા તદપિ અનુમાનં અસમ્યક્ ભવેદિતિ ।

ગુરુ : તારી વાત ખોટી છે. માયાદિ-અપૂર્વક એવો ઈચ્છાદિપ્રયોગ એ જ અહીં હેતુ તરીકે લેશું. અર્થાત્ માયા, બીજાને ખુશ કરવાની ઈચ્છા, પરલોકસુખેચ્છા આ બધા વિનાનો જે ઈચ્છાદિપ્રયોગ હોય એના દ્વારા સામાચારીપરિણામનું અનુમાન થાય. આમાં અન્યોન્યાશ્રય દોષ ન આવે. આપણને લાગે કે સામેવાળો સાધુ માયાદિ વિના ઈચ્છાદિપ્રયોગ કરે છે તો સમજી લેવાનું કે એ સામાચારી પરિણામવાળો છે.

શિષ્ય : પણ એ સાધુ માયાદિ વિનાનો છે એવું આપણને શી રીતે જ્ઞાન થાય ? એના મોઢાના હાવભાવ વગેરે ઉપરથી એનું જ્ઞાન કરવાનું કહેતા હો તો એ જ્ઞાન તો ભ્રમાત્મક પણ થાય ? એ સાધુના મનમાં માયા વગેરે પડેલા હોવા છતાં એનો બાહ્ય દેખાવ એવો જોરદાર પણ હોય કે એ માયાદિ વિનાનો લાગે. અથવા તો આપણે જ એનું જ્ઞાન કરવામાં થાપ ખાઈએ. તો ત્યાં તો અનુમિતિ ખોટી જ થવાની ને ?

ગુરુ : સાચી વાત છે. હેતુના ભ્રમથી સામાચારી-અનુમિતિ ભ્રમ રૂપ જ થાય. અને હેતુના પ્રમાજ્ઞાનથી=સમ્યગ્જ્ઞાનથી અનુમિતિ પણ સાચી જ થશે. (પણ એમાં કોઈ વાંધો નથી. જેમ “પર્વતો વહ્નિમાન્

ધૂમાત્” આ અનુમાન સાચું છે. પણ કોઈ ઉડતી ધૂળને ધૂમ સમજી લઈ વહિનની અનુમિતિ કરે તો એ અનુમિતિ ખોટી થવાની. પણ એ તો એ વ્યક્તિનો જ દોષ ગણાય. ધૂમ-વહિનની વ્યાપ્તિ ખોટી ન ગણાય. એમ અહીં પણ માયાદિ-રહિત એવો ઈચ્છાદિ શબ્દપ્રયોગ એ હેતુ અને સામાચારીપરિણામ રૂપી સાધ્ય વચ્ચે વ્યાપ્તિ સાચી જ છે. પણ કોઈ વ્યક્તિ હેતુનું ભ્રમજ્ઞાન કરીને ખોટી અનુમિતિ કરે તો એમાં એ વ્યક્તિનો દોષ છે. વ્યાપ્તિ ખોટી ન ગણાય.)

યશો. - इत्थमेव च सद्दालयविहारादिलिङ्गेन सुविहितत्वानुमितिर्निर्युक्तिकृदभिहिता सङ्गच्छत इति दिग् ।

ચન્દ્ર. - इत्थमेव च=यथा अत्र हेतुभ्रमप्रमाभ्यां साध्यानुमितेः भ्रमप्रमात्वोपपत्तिः भवति, तथैव सद्दालयविहारादिलिङ्गेन=असंसक्तवसतिमासकल्पविहारादिलिङ्गेन सुविहितत्वानुमितिः='अयं साधुः सुविहितः' इत्यनुमितिः निर्युक्तिकृदभिहिता=आवश्यकनिर्युक्त्यन्तर्गत-वन्दनकनिर्युक्तौ निर्युक्तिकारेण श्रीमद्भद्रबाहुस्वामिना कथिता सङ्गच्छते=घटते । “अयं साधुः सुविहितः सद्दालयविहारादिमत्त्वात्” इत्यनुमानं तत्र निर्युक्तिकारेण निर्युक्तिगाथया सूचितं । तत्रापि इयमेवाशङ्का भवति यदुत अभव्यादयोऽपि जीवाः सद्दालयविहारादिमन्तो भवन्ति, किन्तु न तेषु सुविहितत्वं अभ्युपगम्यते । ततश्च व्यभिचारी अयं हेतुः । यदि हि भावपूर्वकं सद्दालयादिमत्त्वं हेतुरभ्युपगम्येत, तर्हि अत्र भावः सुविहितत्वमेवेति स एवान्योन्याश्रयः, यः अधुनैव निगदितः । ततश्च तत्रापि इदमेव समाधानं यदुत मायाद्यभावविशिष्ट एव सद्दालयविहारादिः हेतुः, तद्भ्रमप्रमाभ्यां च सुविहितत्वानुमितेः भ्रमप्रमात्वोपपत्तिरिति ।

આમ અહીં જેમ માયાદિ-અપૂર્વક એ હેતુવિશેષણ બનવાથી બધું ઘટી જાય છે. એ જ પ્રમાણે આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં સદાલયવિહારાદિ રૂપ હેતુ (નિર્દોષ વસતિ, માસકલ્પાદિ) દ્વારા સુવિહિતત્વની અનુમિતિ જે બતાવી છે એ પણ એકદમ સંગત થાય છે.

આવશ્યક નિર્યુક્તિકારે કહ્યું છે કે અયં સાધુઃ સુવિહિતઃ સદાલયવિહારાદિમત્ત્વાત્ આમ અસંસક્ત ઉપાશ્રય, નવકલ્પી વિહાર વગેરે રૂપ હેતુ દ્વારા સાધુમાં સુવિહિતત્વનું અનુમાન કરવું.

ત્યાં પણ આ જ પ્રશ્ન ઉભો થાય કે અભવ્ય વગેરેમાં પણ સદાલય-વિહારાદિ રૂપ હેતુ છે. પણ સુવિહિતત્વ નથી. એટલે આ હેતુ વ્યભિચારી બને. ત્યાં પણ ઉપર મુજબ બધી ચર્ચા કર્યા બાદ આ પ્રમાણે નિષ્કર્ષ સમજવો કે માયાદિ-અપૂર્વક એવા સદાલયવિહારાદિ એ જ હેતુ છે. એ હેતુ સુવિહિતત્વને વ્યાપ્ય જ છે. પણ કોઈને હેતુનો ભ્રમ થાય તો એની સુવિહિતત્વની અનુમિતિ પણ ખોટી જ થવાની. પણ એમાં એ વ્યક્તિનો જ દોષ ગણાય. વ્યાપ્તિ ખોટી ન ગણાય.

આ વિષયમાં ઘણી લાંબી ચર્ચા થઈ શકે છે. અમે તો માત્ર દિશાસૂચન કરેલ છે.

આમ “નિશ્ચયનયના મતે ઈચ્છાદિપ્રયોગથી અનુમેય એવો સામાચારી પરિણામ એ જ સામાચારી છે.” એ બતાવી હવે વ્યવહારનયનું નિરૂપણ કરે છે.

યશો. - व्यवहारतः=इच्छाकारादिशब्दप्रयोगो मुणितव्यः=ज्ञातव्यः । न च

લક્ષ્યલક્ષણયોરભેદઃ, ઓઘપદચ્છેદભિન્નસામાચારી લક્ષ્યીકૃત્યેચ્છાકારાદ્યન્યતરત્વસ્ય તલ્લક્ષણવિધાનાત્ ।

ચન્દ્ર. - ન ચ લક્ષ્યલક્ષણયોરભેદઃ=ઈચ્છાકારાદિશબ્દપ્રયોગરૂપા સામાચારી અત્ર લક્ષ્યીભૂતા । તલ્લક્ષણમપિ ચ ઈચ્છાકારાદિશબ્દપ્રયોગ એવેતિ તયોરભેદાપત્તિઃ । ન ચ સા યુક્તા । લક્ષણં હિ લક્ષ્યસ્ય જ્ઞાનાય ઉપયોગિ ભવતિ, યથા સાસ્ત્રાત્મકં લક્ષણં ગોજ્ઞાનાય । યદિ ચ લક્ષ્યમેવ લક્ષણસ્વરૂપેણોચ્યતે, તદા તુ તલ્લક્ષણં સ્વયમેવાજ્ઞાતં સત્ કથં લક્ષ્યં જ્ઞાપયતિ ? ઓઘપદચ્છેદભિન્નસામાચારીમિતિ । તથા ચાત્ર ઓઘપદચ્છેદભિન્નસામાચારી લક્ષ્યં । ઈચ્છાકારાદિપ્રયોગાન્યતરત્વચ્છ લક્ષણમિતિ નાભેદાપત્તિઃ ॥૩॥

વ્યવહાર કહે છે કે ઈચ્છાદિશબ્દપ્રયોગ એ સામાચારી છે.

શિષ્ય : લક્ષણ એ હંમેશા લક્ષ્યથી ભિન્ન હોવું જોઈએ. દા.ત. ગાય એ લક્ષ્ય છે અને સાસ્ત્રા એ લક્ષણ છે. તો એ સાસ્ત્રા દ્વારા ગાયનું જ્ઞાન થઈ શકે. પણ કોઈ એમ કહે કે ધેનુત્વ એ ગાયનું લક્ષણ છે. તો એ બરાબર ન ગણાય, કેમકે ગાય અને ધેનુ એક જ છે. એટલે અહીં આ લક્ષણ લક્ષ્યનું જ્ઞાન કરાવવા માટે ઉપયોગી ન બને.

પ્રસ્તુતમાં સામાચારી એટલે કે ઈચ્છાદિશબ્દપ્રયોગ એ લક્ષ્ય છે. એનું લક્ષણ બનાવવાનું છે. વ્યવહારનયે તો ઈચ્છાદિશબ્દપ્રયોગને જ લક્ષણ બનાવી દીધું છે. તો આ લક્ષ્ય અને લક્ષણનો અભેદ જ થઈ ગયો. તો પછી આ લક્ષણ ઉપયોગી ન બને.

ગુરુ : અહીં ઈચ્છાદિશબ્દપ્રયોગને લક્ષ્ય નહિ માનવું. પણ ઓઘ+પદવિભાગથી ભિન્ન એવી સામાચારીને જ લક્ષ્ય માનવું. અર્થાત્ ઓઘ અને પદવિભાગથી ભિન્ન એવી સામાચારી લક્ષ્ય બને અને ઈચ્છાદિ પ્રયોગાન્યતરત્વને લક્ષણ માનશું. અર્થાત્ ઈચ્છાદિપ્રયોગમાંથી ગમે તે પ્રયોગનું કરણ એ લક્ષણ છે. આમ લક્ષ્ય અને લક્ષણનો ભેદ પડી જશે.

યશો. - અત્ર ચ ભાવપૂર્વકો દશવિધશબ્દપ્રયોગઃ શુદ્ધવ્યવહારનયેનાશ્રીયતે । અશુદ્ધવ્યવહારનયેન તુ વાઙ્ માત્રમિતિ વિશેષઃ ॥૩॥

ચન્દ્ર. - અત્ર ચ=વ્યવહારનયમતવિચારણાવસરે ભાવપૂર્વકઃ=નિશ્ચયમાન્યો યઃ સામાચારીપરિણામઃ, તત્પૂર્વકઃ । આશ્રીયતે=સ્વીક્રીયતે । વાઙ્માત્રમ્=ભાવરહિતોઽપિ શબ્દપ્રયોગઃ ઇતિ ભાવઃ । વિશેષઃ=શુદ્ધાશુદ્ધયોઃ વ્યવહારયોઃ ભેદઃ ॥૩॥

અહીં વ્યવહારનયના બે પ્રકાર છે. શુદ્ધ વ્યવહાર અને અશુદ્ધ વ્યવહાર. એમાં શુદ્ધ વ્યવહાર એમ માને છે કે સામાચારીપરિણામપૂર્વક દશવિધશબ્દપ્રયોગ એ સામાચારી છે. જ્યારે અશુદ્ધ વ્યવહાર તો સામાચારીપરિણામવાળા કે સામાચારી પરિણામ વિનાના કોઈપણ પ્રકારના દશવિધશબ્દપ્રયોગને સામાચારી માને છે. ॥૩॥

યશો. - ઉક્તા દશવિધા એવ પ્રકટયતિ -

ઈચ્છામિચ્છાતહકારો આવસ્સિયા ય ણિસીહિયા ।

આપુચ્છા ય પડિપુચ્છા છન્દના ય ણિમન્તના ॥૪॥

ઉવસંપયા ય કાલે સામાચારી ભવે દસવિહા ડ ।

એસિં અયમદ્દો તુહ સિદ્ધન્તે મએ દિદ્દો ॥૫॥

ચન્દ્ર. - → ઇચ્છાકાર:, મિથ્યાકાર:, તથાકાર:, આવશ્યકી, નૈષેધિકી, આપૃચ્છા, પ્રતિપૃચ્છા, છન્દના, નિમન્ત્રણા, કાલે ચ ઉપસંપદ્ इत्येवं સામાચારી દશવિધા ભવેત્ । એતાસામયમર્થ: તવ સિદ્ધાન્તે મયા દૃષ્ટ: ← ઇતિ ચતુર્થ્યા: પન્નમ્યાશ્ચ ગાથાયા: અર્થ: ।

‘સામાચારી દશ પ્રકારની છે’ એ વાત કરેલી. હવે એ દશપ્રકારોને જ પ્રગટ કરે છે.

ગાથાર્થ : ઈચ્છાકાર, મિથ્યાકાર, તથાકાર, આવસ્સહિ, નિસીહિ, આપૃચ્છા, પ્રતિપૃચ્છા, છંદના, નિમન્ત્રણા અને યોગ્યકાળે ઉપસંપદા આ પ્રમાણે દશ પ્રકારની સામાચારી છે. આ સામાચારીઓનો આ અર્થ તારા સિદ્ધાન્તમાં મારા વડે જોવાયેલો છે.

યશો. - ઇચ્છ ત્તિ-ઉવસંપય ત્તિ । અત્ર કારશબ્દ: પ્રયોગાભિધાયી, સ ચ સર્વેષુ દ્વારેષુ સંબધ્યતે । ઇચ્છાકારો યાવદુપસંપદાકાર ઇતિ । યદુક્તં ભગવતા ચૂર્ણિકૃતા-‘એત્થ કારસદ્દો પઓગાભિધાતી દદ્ધવ્વો, સો ય સવ્વદારેસુ સંબજ્ઞતિ । ઇચ્છાગ્ગહણે ય ઇચ્છાકારગ્ગહણમ્ । સદ્ધાણે ઇચ્છાકારપ્પઓગો દસવિહસામાચારીએ પઢમભેડ ત્તિ વુત્તં ભવતિ । એવં મિચ્છામિદુક્કડપ્પઓગો જાવ ઉવસંપદાકારપઓગો વિ ભાસિયવ્વો” ઇતિ ।

ચન્દ્ર. - અત્ર=આવશ્યકનિર્યુક્તિગ્રન્થાદુદ્ધૃતાયાં ચતુર્થગાથાયાં કારશબ્દ:=‘ઈચ્છામિચ્છાતહકારો’ ઇતિ પ્રથમપાદે વર્તમાન: કારશબ્દ: પ્રયોગાભિધાયી=પ્રયોગવાચક: । તથા ચ ‘ઈચ્છામિચ્છાતથાકાર:’ઇત્યત્ર → ઇચ્છાયા: પ્રયોગ: મિચ્છાયા: પ્રયોગ: ‘તથા’ ઇતિ શબ્દસ્ય ચ પ્રયોગ: ← ઇત્યર્થો ભવતિ । નનુ આવશ્યક્યાદિષુ શેષેષુ સપ્તશબ્દેષુ કારશબ્દો ગાથાયાં નાસ્તિ । તતશ્ચ ‘આવશ્યકીશબ્દસ્ય પ્રયોગ:’ ઇત્યર્થો ન ભવતિ । એતચ્ચ અયુક્તમ્ યત:આવશ્યક્યા: પ્રયોગ: એવ આવશ્યકીસામાચારી કથ્યતે । એવમન્યત્રાપિ । અત આહ સ ચ=કારશબ્દશ્ચ સર્વેષુ દ્વારેષુ=આવશ્યક્યાદિષુ સપ્તષુ દ્વારેષુ અપિ । એતદર્થે પ્રાચીનપુરુષસમ્મતિમાહ યદુક્તં ઇત્યાદિ ।

ઈચ્છાગ્ગહણે યત્તિ । ગાથાયાં ય: ઇચ્છાશબ્દો ગૃહીત: , તત્ર ઇચ્છાશબ્દગ્રહણે ઇચ્છાકારસ્યૈવ ગ્રહણં કર્તવ્યમ્ । ઇચ્છાશબ્દ: ઇચ્છાકારસ્ય વાચક: ઇતિ તાત્પર્યમ્ । સમાસાન્તે ચ પ્રયોગવાચક: કારશબ્દ: અસ્તિ । તતશ્ચ ‘ઈચ્છાયા:=ઈચ્છાકારસ્ય કાર:=પ્રયોગ: ઇતિ ઇચ્છાકારપ્રયોગ:’ એવમર્થો ભવતિ । એતદેવાહ “સદ્ધાણે ઇચ્છાકારપ્પઓગો દસવિહસામાચારીએ પઢમભેડ તિ વુત્તં ભવતિ ।” એવં ગાથાયામુક્ત: ‘મિચ્છા’શબ્દોઽપિ

“મિચ્છા મિ દુક્કડમ્”ઇત્યસ્ય વાચકો બોધ્યઃ । એતદેવાહ એવં મિચ્છાદુક્કડપ્પઓગો જાવ ઉવસંપદાકારપઓગો વિ ભાસિયવ્વો । અત્ર યાવત્શબ્દઃ ‘આવસ્સિયાપઓગો ણિસીહિયાપઓગો આપુચ્છણાપઓગો પહિપુચ્છણપઓગો છન્દણાપઓગો, ણિમન્તણાપઓગો’ ઇતિ અર્થસ્ય બોધકઃ । પન્નમગાથાયાં ઉક્તઃ ‘ઉવસંપયા’ શબ્દઃ ‘ઉવસંપયાકાર’સ્ય વાચકઃ । તત્ર ચ પ્રયોગાભિધાયી કારશબ્દઃ સંબધ્યતે ઇતિ ઉક્તં ‘ઉવસંપદાકારપઓગો વિ ભાસિયવ્વો’ ઇતિ । એષ તાવત્ મમાભિપ્રાયઃ । તત્ત્વમત્રત્યં બહુશ્રુતા વિદન્તિ ।

ટીકાર્થઃ યોથી ગાથામાં પહેલા પાદમાં જે કાર શબ્દ છે. એનો અર્થ છે પ્રયોગ. અને તે પ્રયોગવાચક કારશબ્દ ઈચ્છા, મિચ્છા વગેરે દશેય દ્વારોમાં જોડવાનો છે. એટલે ઈચ્છાકાર, મિચ્છાકાર, તથાકાર, આવસ્સહિકાર... ઉપસંપદાકાર એમ અર્થ થશે.

ભગવાન્ યૂર્ણિકારે પણ આ જ વાત કરી છે કે “આ ગાથામાં રહેલો ‘કાર’ શબ્દ એ ‘પ્રયોગ’નો વાચક જાણવો. અને એ બધા દ્વારોમાં જોડવાનો છે. તથા ગાથામાં જે ‘ઈચ્છા’ શબ્દ છે. એના વડે ‘ઈચ્છાકાર’નું ગ્રહણ કરવું. હવે એને પાછો પ્રયોગવાચક એવો કાર શબ્દ જોડશું એટલે ઈચ્છાકારનો કાર=“ઈચ્છાકાર પ્રયોગ” એમ અર્થ થશે. અર્થાત “શાસ્ત્રકારોએ જ્યાં ઈચ્છાકાર કરવાનો કહ્યો છે ત્યાં ઈચ્છાકારનો પ્રયોગ એ દશવિધસામાચારીનો પ્રથમ ભેદ છે” એમ અર્થ થશે.

જેમ ઈચ્છાશબ્દથી ઈચ્છાકાર લીધો. એમ મિચ્છા શબ્દથી ‘મિચ્છા મિ દુક્કડં’ લેવાનું. એને પણ પ્રયોગવાચક ‘કાર’ શબ્દ જોડાશે. એટલે ‘મિચ્છા મિ દુક્કડપ્રયોગ’ એ બીજી સામાચારી બનશે. એમ ‘ઉપસંપદા’ શબ્દનો અર્થ ‘ઉપસંપદાકાર’ કરવો. એની સાથે પ્રયોગવાચક ‘કાર’ જોડાય. એટલે ‘ઉપસંપદાકારનો પ્રયોગ એ દશમી સામાચારી છે’ એમ અર્થ થશે.

(શિષ્યઃ યૂર્ણિના પાઠમાં તો ‘મિચ્છાદુક્કડપ્પઓગો જાવ ઉવસંપદાકારપઓગો વિ...’ લખેલ છે. એમાં જાવ = યાવત્ નો અર્થ શું કરવો ? ઈચ્છા=ઈચ્છાકાર, મિચ્છા=મિચ્છા મિ દુક્કડં યાવત્ ઉપસંપદા=ઉપસંપદાકાર. એમ ત્રણ શબ્દોના અર્થ બતાવ્યા. એટલે ‘યાવત્’ શબ્દ પ્રમાણે તો વચ્ચેના સાત શબ્દોના પણ કોઈક વિશેષ અર્થ લેવા પડશે ને ?

ગુરુઃ તથા, આવસ્સહિ, નિસીહિ તો એ જ શબ્દરૂપે બોલાતા હોવાથી એનો વિશેષ અર્થ લેવાની જરૂર નથી. આપૃચ્છાદિમાં પણ એની જરૂર નથી. એટલે અહીં “યાવત્” શબ્દને લઈને સાતશબ્દનો વિશેષ અર્થ કરવાની જરૂર નથી લાગતી.)

યશો. - ન ચ ‘કાર’ શબ્દસ્ય પ્રયોગાભિધાયિત્વમદૃષ્ટપૂર્વ, રણત્કાર ઇત્યાદૌ તદ્દર્શનાત્।

ચન્દ્ર. - અદૃષ્ટપૂર્વ ઇતિ । કારશબ્દઃ પ્રયોગાભિધાયી ભવતીતિ તુ અદ્ય યાવત્ કુત્રાપિ ન દૃષ્ટં, શ્રુતં, અનુભૂતં વેતિ પ્રશ્નકારસ્યાભિપ્રાયઃ । સમાધાનં તુ સ્પષ્ટમેવ દર્શિતં ।

શિષ્યઃ ‘કાર’ શબ્દ એ પ્રયોગનો વાચક હોય એ તો પહેલીવાર જોયું. પહેલા ક્યારેય આ જોયું નથી.

ગુરુઃ ‘રણત્કાર’ વગેરેમાં કાર શબ્દ એ પ્રયોગવાચક તરીકે પ્રસિદ્ધ જ છે. તને જે ખબર ન હોય તે બધું ખોટું એવું તો ન જ ચાલે ને ?

યશો. - 'વર્ણાત્ કારઃ' इत्यत्र वर्णैक्यविवक्षायाः प्रयोजनवशादत्रैव संकोचात् ।

चन्द्र. - ननु 'वर्णात् कारः' इति नियमानुसारेण ककारः, चकारः, टकारः इत्यादौ वर्णेन सह कारशब्दः संयुज्यमानो दृश्यते । तत्र च 'क'कारः नाम कवर्ण एव । चकारः नाम 'च' वर्ण एव । एवञ्च यदा एक एव वर्णः प्रदर्शयितुं इष्यते, तदा कार शब्दः तेन वर्णेन सह संयुज्यते । एवञ्च "क" इति एकः वर्णः, "च" इति एकः वर्ण इति एकैकवर्णप्रतिपादनविवक्षायां कारशब्दः संयुज्यते । किन्तु अत्र तु अनेकवर्णात्मकशब्देन सह कारशब्दः संयोजितः । स तु कथं घटते ? 'वर्णात्कारः' इति नियमस्य भङ्गप्रसङ्गात् । ततः समादधाति 'वर्णात्कारः' इत्यत्र=इति नियमे वर्णैक्यविवक्षायाः= अनन्तरमेव निरूपितायाः प्रयोजनवशात्=पुष्टकारणवशात् अत्रैव=इमामेव गाथामाश्रित्य संकोचात्= अग्रहणात् । अत्र हि कारशब्दः प्रयोगाभिधाय्येव चूर्णिकारादीनामभिप्रेतः । तेषां महात्मनामनादरः नैव कर्तव्य इति प्रयोजनम् । तद्वशात् अत्र वर्णैक्यविवक्षा न गृह्यते । किन्तु महात्मभिः प्रतिपादितं प्रयोगाभिधायित्वमेव गृह्यते । एवञ्च वर्णात्कारः इति नियमः सर्वत्र उपयुज्यमानोऽपि अत्र न उपयुज्यत इति तस्य संकोचः कृतो भवतीत्यभिप्रायः । किञ्चैवमपि अत्र कारशब्दस्य वर्णैक्यविवक्षा न संघटते, यतः कारशब्दोऽत्र न वर्णेन सह संयोजितोऽस्ति । किन्तु समासभूतेन शब्देन सह संयुक्तो अस्ति । ततश्च तस्य प्रयोगाभिधायित्वमेवात्र युक्तमित्यपि प्रयोजनं । तदर्थञ्च प्रतिपादितनियमस्य संकोच आवश्यक एवेति ।

शिष्य : 'મેં નથી જોયું એટલે ખોટું' એમ નથી કહેવું. પરંતુ એવો નિયમ છે કે જ્યારે એકલો ક, ख, ग વગેરે અક્ષર બતાવવો હોય ત્યારે એને કાર લગાડવામાં આવે છે. 'વર્णात्कारः' એ નિયમ પ્રમાણે છૂટા-છૂટા એક-એક અક્ષરને દર્શાવવા માટે એ અક્ષરને કાર લાગે. (દા.ત. કોઈ ગાથામાં બે 'च' આવેલા હોય તો ટીકાકાર લખે કે 'अत्र चकारौ समुच्चयार्थौ'.)

તમે એ નિયમ પ્રમાણે વર્ણને કાર લગાડવાને બદલે આખા શબ્દોને કાર લગાડ્યો. એટલે મારે પૂછવું પડ્યું.

गुरु : 'वर्णात्कारः' એ સૂત્ર પ્રમાણે એક વર્ણની વિવક્ષા હોય ત્યારે કાર લગાડવો એ તારી વાત સાચી છે. પણ કોઈ વિશિષ્ટ કામ આવી પડે તો આવી વિવક્ષાઓને સંકોચવી પણ પડે, બદલવી પણ પડે. નિર્યુક્તિકારે 'કાર' શબ્દ વર્ણને બદલે શબ્દો સાથે જોડેલો હોવાથી એ વાતને સાચી સાબિત કરવા અહીં જ એ 'કાર' શબ્દની વર્ણોક્તાની વિવક્ષાને બદલીએ છીએ.

यशो. - वस्तुतो नायं कारप्रत्ययः, किन्तु प्रयोगान्तरम्। अत एव 'कारशब्द' इति चूर्णावुक्तं न तु 'कारप्रत्यय' इति, तथात्वे प्रकृत्यर्थादन्यत्र तस्यानन्वयप्रसङ्गात् ।

चन्द्र. - ननु 'वर्णात्कारः' इति नियमानुसारेण तु कारप्रत्ययः वर्णेन सहैव संयुज्यते । तत्र च वर्णैक्यविवक्षैव भवति। भर्वास्तु तन्नियमे प्रतिपादितस्य कारप्रत्ययस्यात्र ग्रहणं कृत्वापि तन्नियमप्रतिपादितायाः वर्णैक्यविवक्षायाः संकोचं अकरोत् । न चैतद् युक्तं । यदि तादृशनियमे प्रतिपादितस्यैव कारप्रत्ययस्य ग्रहणं

ક્રિયતે, તર્હિ તાદૃશનિયમસ્યૈવ વિવક્ષાયાઃ ગ્રહણં યુક્તં । ન તુ પ્રયોગાભિધાયિત્વગ્રહણં યુક્તમિત્યત આહ વસ્તુતો નાયં કારપ્રત્યયઃ=નાયં 'વર્ણાત્કારઃ' इति नियमेन प्रतिपादितः कारप्रत्ययः, किन्तु प्रयोगान्तरम्=स्वतन्त्र एव कारशब्दः अत्र योजितः । तथा च तस्य प्रयोगाभिधायित्वस्वीकारे न कोऽपि दोषः ।

નનુ અયં કારઃ નિયમગતપ્રત્યયો નાસ્તિ, કિન્તુ પ્રયોગાન્તરં અસ્તિ इत्यत्र किं प्रमाणमिત્યत आह अत एव इत्यादि । तथात्वे=कारपदस्य प्रत्ययरूपत्वे प्रकृत्यर्थात्='इच्छामिच्छातहा' इति समासरूपशब्दार्थात् अन्यत्र="आवस्सिया णिसीहिया" इत्यादिषु तस्य=कारस्य अनन्वयप्रसङ्गात्=असम्बन्धप्रसङ्गात् । प्रत्ययो हि प्रकृत्यर्थादन्यत्रાન્વયં ન પ્રાપ્નોતિ इति नियमः सुप्रसिद्ध एव । 'रामो मोदकाय स्पृह्यति' इत्यादौ चतुर्थविभक्त्यात्मकः प्रत्ययः मोदकेनैव सह अन्वेति । न तु मोदकभिन्नेन रामेण सह । एवमत्रापि यदि कारः प्रत्ययो भवेत्, तर्हि तस्य इच्छामिच्छातथापदार्थैः सहैव अन्वयः स्यात् । न तु आवश्यक्यादिपदार्थैः सह । किन्तु चूर्णिकारैस्तु सर्वत्र कारस्य अन्वयः प्रदर्शित एव । तस्मात् अयं कारः न प्रत्ययः, किन्तु प्रयोगान्तरमेवेति अवश्यं मन्तव्यम् ।

(શિષ્ય : એમ નિર્યુક્તિકારને સાચા સાબિત કરવા માટે 'વર્ણાત્કારઃ' એ સૂત્રની વિવક્ષા જ બદલી નાંખવી એ કંઈ ઉચિત નથી લાગતું.)

ગુરુ : ખરી હકીકત એ છે કે 'વર્ણાત્કારઃ' એ નિયમ તો 'કાર' પ્રત્યય માટે છે જ્યારે અહીં જે 'કાર' છે એ પ્રત્યય રૂપ નથી. પરંતુ 'કાર' પ્રત્યયથી જુદો કોઈ બીજો જ 'કાર' પ્રયોગ છે. એટલે જ્યારે નિયમમાં કહેલો 'કાર' પ્રત્યય જ અહીં નથી. એટલે એ નિયમની વિવક્ષા બદલવાનો આરોપ અમારા ઉપર મૂકી શકાતો જ નથી. જો નિયમનો જ 'કાર' પ્રત્યય હોત તો અમારે નિયમની વિવક્ષાને વળગવું પડત. પણ એ તો છે જ નહિ.

(શિષ્ય : પણ આ 'કાર' પ્રત્યય નથી. એવું તમે કયા આધારે કહી શકો ?)

ગુરુ : તે યૂર્ષિકારે પાઠ બરાબર જોયો નથી લાગતો. 'एत्थ कारसदो' એમ યૂર્ષિમાં લખ્યું છે. અર્થાત્ યૂર્ષિકારે 'કાર' ને શબ્દ કહ્યો છે. પ્રત્યય નથી કહ્યો. એનાથી જ સાબિત થાય છે કે આ 'કાર' એ પેલા નિયમનો 'કાર' પ્રત્યય નથી.

જો અહીં 'કાર' ને પ્રત્યય માનો તો પ્રકૃતિ-અર્થ સિવાય બીજે બધે એનો અન્વય ન થઈ શકે. પ્રત્યય જે ઘટ, પટ વગેરે શબ્દને લાગે તે ઘટ, પટાદિ એ પ્રકૃતિ અર્થ કહેવાય અને પ્રત્યય જે પ્રકૃતિ-અર્થને લાગે તેની જ સાથે એનો અન્વય થાય. દા.ત. રામઃ સીતાં મોદકાય કથયતિ । અહીં રામ ને લાગેલો પ્રત્યય 'સિ' એ સીતા વગેરે સાથે ન જોડાય. સીતાને લાગેલો પ્રત્યય રામાદિ સાથે ન જોડાય. એમ અહીં પણ 'કાર' જો પ્રત્યય હોય તો પછી એ ઈચ્છા-મિચ્છા-તથા સાથે જોડાય, કેમકે એ 'કાર' એમને લાગેલો છે પરંતુ બાકીના સાત શબ્દો સાથે 'કાર' ન જોડી શકાય, કેમકે બાકીના શબ્દોને 'કાર' લાગેલો નથી. જ્યારે યૂર્ષિકારે તો 'કાર' ને દશેય શબ્દો સાથે જોડવાનું લખેલ જ છે એટલે અહીં 'કાર' એ પ્રત્યય નથી પણ પ્રત્યય સિવાયનો સ્વતંત્ર પ્રયોગ છે એમ જ માનવું.

યશો. - एवं चात्र कारशब्दोऽसमस्त एव द्रष्टव्यः, समस्तत्वे सर्वद्वारेष्वनन्वयप्रसङ्गात्।

ચન્દ્ર. - ननु भवतु नाम प्रयोगान्तरं । तथापि आवश्यक्यादिषु अनन्वयापत्तिस्तु तदवस्थैव स्यात् । यतः

સમાસાન્તર્ગતપદં સમાસબાહ્યપદાર્થેન સહ નાન્વેતિ इत्यपि नियमः । कारशब्दस्तु समासान्तर्गतः, तत्कथं तस्य समासबाह्यैः आवश्यक्यादिभिः अन्वयः स्यात् ? इत्यत आह एवं च=यतः कारशब्दस्य प्रकृत्यर्थादन्यत्रानन्वयापत्तिः भवति, अतः कारशब्दोऽसमस्त एव=समासबाह्य एव । समस्तत्वे सर्वद्वारेषु=आवश्यक्यादिषु। “रामघटः लक्ष्मणश्च भवतः” इत्यत्र समासान्तर्गतः घटशब्दः लक्ष्मणपदार्થેन સહ નાન્વેતીતિવદત્રાપિ દૃષ્ટવ્યમ્।

(શિષ્ય : અરે ! તો ય તમને વાંધો આવશે, કેમકે ‘ઇચ્છામિચ્છાતથાકારઃ’ એ રીતે ગાથાનું પ્રથમ પાદ છે. એટલે કાર શબ્દ તો સમાસની અંદર છે અને સમાસમાં રહેલો આ કાર શબ્દ શી રીતે બાકીના સાત દ્વાર સાથે અન્વય પામે ? દા.ત ‘ચૈત્રમૈત્ર વિજયમોદકાઃ અક્ષયસ્ય ચ ઘટાઃ વિદ્યન્તે ।’ અહીં ‘ચૈત્ર, મૈત્ર અને વિજયના મોદકો છે અને અક્ષયના ઘડાઓ છે.’ એમ અર્થ છે. મોદક શબ્દ અક્ષય સાથે અન્વય ન પામી શકે. અર્થાત્ ચૈત્ર, મૈત્ર, વિજય અને અક્ષયના મોદકો છે એમ અન્વય ન થાય. એમ “ઈચ્છા, મિચ્છા, તથાનો કાર=પ્રયોગ” એ અર્થ તો થશે. પરંતુ આવસ્સહિનો કાર... ઇત્યાદિ નહિ ઘટે.)

ગુરુ : (તારી વાત સાચી છે.) માટે જ અહીં ‘કાર’ શબ્દ સમાસમાં ન ગણવો. પણ એ સમાસની બહાર જ જાણવો. જેમ “ચૈત્રમૈત્રવિજયાનાં અક્ષયસ્ય મોદકાઃ વિદ્યન્તે” એમ મોદક શબ્દ સમાસની બહાર હોય તો ચારેય સાથે અન્વય પામી શકે. એમ અહીં પણ ‘કાર’ શબ્દ સમાસની બહાર જ માનવાથી એ બધા સાથે અન્વય પામી શકશે.

યશો. - एवं चानेन सहाभेदान्वयायेच्छादिपदानां शब्दपरत्वं द्रष्टव्यम् । समस्तत्वे च कारशब्दोऽन्यत्रानुवृत्त्य योज्यः, अन्यथा चूर्णिरनाराद्धा स्यात् ।

चन्द्र. - ननु यदि कारशब्दः समस्तो नास्ति, तर्हि इच्छादिपदानां कारशब्देन सह अन्वयो न भविष्यति। “नामार्थयोः अभेदेनान्वयः” इति नियमः, यथा मुकुटयुक्तः रामो गच्छति” इत्यत्र ‘मुकुटयुक्ताभिन्नो रामः’ इत्यन्वयो भवति । एकस्मिन्नेव वाक्ये समानविभक्त्यन्तानि पदानि परस्परमभेदेनान्वेतीति तु स्पष्टार्थः । तथा च इच्छामिच्छातथादिपदानां कारपदेन सहान्वयो न भविष्यति, यतः इच्छापदं इच्छास्वरूपो यो आत्मगुणः, तद्वाचकं । कारशब्दस्तु प्रयोगवाचकः । तथा च यदि इच्छापदस्य कारपदेन सहाभेदान्वयः क्रियेत, तर्हि ‘आत्मगुणात्मकेच्छाऽभिन्नः प्रयोगः’ इत्यर्थः स्यात् । स चानिष्टः । न हि इच्छा प्रयोगस्वरूपा वक्तुं युज्यते । एवं मिच्छादिष्वपि वक्तव्यम् । इत्थञ्च कारशब्दस्यासमस्तत्वेऽपि अनन्वयापत्तिः दुर्वरिति अत आह एवञ्च= यतः कारशब्दः न समस्तः किन्तु समासबाह्यः, ततः इच्छादिपदानां शब्दपरत्वं=इच्छामिच्छादि शब्दवाचकत्वं । इच्छापदं इच्छाशब्दवाचकं, मिच्छापदं मिच्छाशब्दवाचकं, नतु आत्मगुणात्मकेच्छादिवाचकानि इच्छादिपदानि । एवञ्च ‘इच्छाशब्दाभिन्नः प्रयोगः’ इत्यन्वयः स्यात् । स च युक्तः । इच्छाशब्दस्य प्रयोगरूपत्वं युज्यत एवेति कृत्वा ।

ननु स्वतन्त्रः कारशब्दप्रयोगः न कुत्रापि दृश्यते, किन्तु समस्त एव दृश्यते । ततः तस्यासमस्तत्वभण-
नमनुचितमित्यत आह समस्तत्वे च । अन्यत्र आवश्यक्यादिषु अनुवृत्त्य पुनः पुनः गृहीत्वा । अन्यथा=यदि
हि कारशब्दः आवश्यक्यादिषु अनुवृत्त्य न संयुज्यते तर्हि चूर्णिः=“कारशब्दः आवश्यक्यादिषु सर्वेषु द्वारेषु

સંબધ્યતે" इत्यर्थप्रतिपादिका चूर्णिः अनाराद्धा=उपेक्षिता, न सम्यग्योजिता स्यात् ।

(શિષ્ય : તો પણ વાંધો છે, કેમકે તમારા કહેવા પ્રમાણે તો ઈચ્છામિચ્છા તથાકાર:... એ રીતે શ્લોક બનશે. હવે જેમ 'चैत्रमैत्रविजयाः मोदकाः विद्यन्ते ।' એવું વાક્ય હોય તો મોદકનો ચૈત્રાદિ સાથે અન્વય ન જ થાય. એ માટે તો 'चैत्रमैत्रविजयानां' એમ ષષ્ઠી વિભક્તિ તમારે કરવી જ પડે. જો પ્રથમા જ રાખો તો તો 'चैत्रमैत्रविजय' એ મોદક છે' એવો અયોગ્ય અર્થ માનવો પડે. એમ અહીં પણ જો ઈચ્છામિચ્છાતથાનાં.... એમ ષષ્ઠી હોત તો તો હજી 'કાર' શબ્દનો એ બધાની સાથે અન્વય થાય. અને 'ઈચ્છાનો પ્રયોગ' ઇત્યાદિ ઘટત. પણ એવું તો અહીં છે નહિ. ઈચ્છા વગેરે દશ શબ્દો તો પ્રથમા વિભક્તિમાં છે. એટલે હવે તો એવો અર્થ થશે કે ઈચ્છારૂપી પ્રયોગ, મિથ્યારૂપી પ્રયોગ... એ સામાચારી છે" જે અર્થ યોગ્ય નથી, કેમકે ઈચ્છા એ કંઈ પ્રયોગ નથી. ઈચ્છાશબ્દ એ પ્રયોગ બને. એમ મિથ્યાશબ્દ, તથાશબ્દ પ્રયોગ બને. મિથ્યા=ખોટું તથા=સાચું એ અર્થ કંઈ પ્રયોગ નથી.)

गुरु : ઈચ્છા વગેરે શબ્દો પ્રથમા વિભક્તિમાં છે. અને 'કાર' શબ્દ સમાસની બહાર છે તથા પ્રથમા વિભક્તિમાં છે. એટલે 'ઈચ્છા' વગેરે શબ્દોનો 'કાર' સાથે અભેદથી જ અન્વય કરવો પડે. તો એ માટે 'ઈચ્છા' શબ્દનો અર્થ 'ઈચ્છાશબ્દ' એમ કરવો. એમ 'મિથ્યા' શબ્દનો અર્થ જ 'મિચ્છા મિ દુક્કડં શબ્દ' એમ કરવો.

એટલે 'इच्छाशब्दः मिथ्याशब्दः तथाशब्दः कारः= प्रयोगः अस्ति' આ પ્રમાણે વાક્ય બને. એમાં કોઈ જ વાંધો ન આવે, કેમકે ઈચ્છાશબ્દ એ તો પ્રયોગરૂપ જ છે. એટલે એ બેનો અભેદથી અન્વય થઈ શકે. એમ 'મિચ્છા' વગેરેમાં પણ સમજી લેવું.

જેમ 'रामः राजा अस्ति' તો રામ અને રાજા શબ્દ પ્રથમાવિભક્તિમાં છે અને એ બે વચ્ચે અભેદથી અન્વય થાય છે. "રામથી અભિન્ન એવો રાજા છે..." એમ અહીં પણ જાણવું.

(શિષ્ય : પણ 'કાર' શબ્દ સમાસની બહાર સ્વતંત્ર વપરાય એ ઉચિત નથી લાગતું. એ સમાસમાં જ હોય એ બધું યોગ્ય લાગે છે અને સમાસમાં રાખીએ તો પછી આવસ્સહિ વગેરે સાત પદોની સાથે એનો અન્વય ન થાય.)

गुरु : 'કાર' શબ્દ જો સમાસમાં જ માનવો હોય તો ય વાંધો નથી. પણ ત્યાં 'કાર' શબ્દ બાકીના સાત પદો સાથે અનુવર્તન કરીને જોડી દેવો. અર્થાત્ આવસ્સહિ વગેરે પછી 'કાર' શબ્દ ન લખ્યો હોવા છતાં આ 'કાર' શબ્દને પુનઃ પુનઃ ગ્રહણ કરીને એ બધા સાથે જોડવો.

(શિષ્ય : પણ આવું કરવાનું કંઈ પ્રયોજન ખરું ?)

गुरु : હા. જો સાત પદો સાથે 'કાર'નો અન્વય ન કરો તો પછી ચૂર્ણિની આરાધના કરેલી નહિ થાય, કેમકે ચૂર્ણિમાં સ્પષ્ટ લખેલું છે કે કારશબ્દ બધા સાથે જોડવો. તેમ ન જોડો તો ચૂર્ણિના એ વચનનું પાલન ન કરેલું ગણાય. જે ઉચિત નથી.

यशो. - परे तु 'इच्छामिथ्यातथाकार' इत्यत्र द्वन्द्वोत्तरश्रूयमाणस्य कारशब्दस्यैतेष्वेव प्रत्येकमभिसंबन्धादन्वयः, आवश्यक्यादिपदानां च शब्दपरत्वावश्यकत्वादेवानुपपत्तिविरहे तत्र 'कार' शब्दयोजनमनतिप्रयोजनम् । अत एव पञ्चाशकवृत्तावुक्तं - "इच्छा-मिथ्या-

तथा इत्येतेषां श्रद्धार्य-व्यलीकार्थाऽवैतथ्यार्थानां शब्दानां कारः करणं यथास्वविषयं प्रयोग इच्छा-मिथ्या-तथाकारः । अथवाऽवयवे समुदायोपचाराद् 'इच्छा' इति 'इच्छाकारः' 'मिथ्या' इति च मिथ्यादुष्कृतम्, तथाशब्देन च 'तथेति' इत्येवंभूतं पदमभिगृह्यते, ततश्चैतेषां कारः कारणमिति समास इति ।" युक्तं चैतदुत्तराध्ययनादिष्वेतेभ्योऽन्यत्र कारशब्दप्रयोगाऽदर्शनादित्याहुः ।

चन्द्र. - अत्रैवार्थे अभिप्रायान्तरमाह-परे तु इत्यादि । द्वन्द्वोत्तरश्रूयमाणस्य="इच्छा च मिच्छा च तथा च इति इच्छामिच्छातथाः" इत्येवंरूपः यः द्वन्द्वसमासः तदुत्तरं श्रूयमाणस्य । एतेष्वेव=इच्छामिच्छा-तथाशब्देष्वेव, न तु आवश्यक्यादिषु इति एवकारार्थः ।

ननु तर्हि आवश्यक्यादिषु प्रयोगाभिधायी कारशब्दो नान्वेति । तथा च 'आवश्यकप्रयोगः सामाचारी' इति अर्थो न लभ्येत । किन्तु "आवश्यकप्रयोगः सामाचारी" इति अर्थः लभ्यते । स चानिष्टः । अत्र आवश्यक्यादिशब्दानां प्रयोगरूपाणामेव सामाचारीत्वभणनात् । अत आह आवश्यक्यादिपदानां चेत्यादि । आवश्यक्यादिपदानां =गाथायां दृश्यमानानां शब्दपरत्वावश्यकत्वादेव=आवश्यक्यादिशब्दप्रयोगवाचकत्वावश्यकत्वादेव । नहि गाथायां दृश्यमानं आवश्यकप्रपदं आवश्यक्यात्मकस्यात्मगुणस्य वाचकं, तथा सति "तादृशात्मगुणः सामाचारी" इति अर्थः स्यात् । न च स अत्राभिप्रेतः, शब्दप्रयोगस्यैवात्राभिप्रेतत्वात् । तस्मात् आवश्यक्यादिपदानां गाथायां दृश्यमानानां आवश्यक्यादिशब्दपरत्वं आवश्यकमेवेति भावः । अनुपपत्तिविरहे=यदि हि कारशब्दः आवश्यक्यादिषु न संबध्येत, तर्हि "आवश्यकप्रयोगः सामाचारी" इति अभिप्रेतः अर्थः न लभ्येतेत्यादिरूपा या अनुपपत्तिः, तस्या अभावे तत्र=आवश्यक्यादिषु पदेषु अनतिप्रयोजनं=न पुष्टकारणवत् । यद्यपि तादृशानुपपत्तिविरहाय तत्र कारशब्दः संयुज्यते इति कारशब्दस्य तत्र योजने तादृशानुपपत्तिरेव प्रयोजनं भवता उच्यत एव । किन्तु सा अनुपपत्तिस्तु प्रतिपादितेन प्रकारान्तरेणापि दूरीकर्तुं शक्यते । ततश्च भवत्प्रतिपादितं प्रयोजनं अनतिप्रयोजनं=पुष्टकारणं नास्तीति तत्र कारशब्दयोजनमपि अनतिप्रयोजनवत् नास्तीति भावः । अत एवात्र अप्रयोजनमित्यनुक्त्वा अनतिप्रयोजनमित्युक्तम् ।

अत एव=कारशब्दस्य आवश्यक्यादिषु यद्योजनं, तस्यानतिप्रयोजनत्वादेव उक्तं=नवाङ्गीटीकाकृद्भिः श्रीमदभयदेवसूरिभिः कथितं श्रद्धार्य-व्यलीकार्थाऽवैतथ्यार्थानां=इच्छाशब्दः श्रद्धार्यः, मिच्छाशब्दः व्यलीकार्यः, निरर्थकत्वार्थः निष्फलत्वार्थः इति यावत् । तथाशब्दः अवैतथ्यार्थः सत्यत्वार्थः । एतच्च तत्तत्सामाचारीनिरूपणे स्वयमेव स्फुटीभविष्यति । यथास्वविषयं=शास्त्रानुसारेण यदा यदा यद्यत्सामाचारी कर्तव्या स्यात्, तदा तदा ।

अवयवे="भीमसेन-इच्छाकार" इत्यादिरूपाणां अवयविनां अवयवभूतेषु भीम-इच्छादिपदेषु समुदायोपचारात्=भीमसेन-इच्छाकारादिरूपाणां समुदायानां अवयविस्वरूपाणां व्यवहारात् । भीमादिपदे भीमसेनादिपदार्थानां व्यवहारो भवतीति । 'अत्र हि टीकायां कारशब्दः इच्छामिच्छातथापदेष्वेव संयोजितः, न तु आवश्यक्यादिषु' इति एव दर्शयितुं एषः पाठः अत्रोपन्यस्तः ।

યુક્તચૈતત્=યદેતદ્વીકાયાં ઉક્તં, તદ્ યુક્તમેવ । ઉત્તરાધ્યયનાદિષુ=આદિશબ્દાદાવશ્યકનિર્યુક્ત્યાદિષુ
 એતેભ્યઃ=ઇચ્છામિચ્છાતથાશબ્દેભ્યઃ અન્યત્ર=આવશ્યક્યાદિષુ ।

આ બાબતમાં કેટલાંક લોકો એમ કહે છે કે ઇચ્છા ચ મિચ્છા ચ તથા ચ ઇતિ ઇચ્છામિચ્છાતથા એ
 દ્વન્દ્વ સમાસ કર્યા બાદ ‘તેષાં કારઃ’ એમ ષષ્ઠી ત.પુ. સમાસ થયો છે અને એટલે દ્વન્દ્વની પછી રહેલા ‘કાર’નો
 આ ત્રણમાં જ પ્રત્યેકમાં અન્વય થશે. એટલે ઈચ્છાનો પ્રયોગ, મિચ્છાનો પ્રયોગ... એમ અર્થ થશે.

(શિષ્ય : જો ‘કાર’ને આવસ્સહિ વગેરે સાથે નહિ જોડો તો ‘આવસ્સહિપ્રયોગ=આવસ્સહિ શબ્દ એ
 સામાચારી છે’ એવો અર્થ શી રીતે નીકળશે ? આપણે તો એ અર્થ જ લેવો છે ને ?)

ગુરુ : આવસ્સહિ વગેરે પદો તો આવસ્સહિ શબ્દ, નિસીહિશબ્દ... એમ શબ્દને જ જણાવનાર માનવા
 જરૂરી છે. અને એમ માની લઈએ એટલે ‘આવસ્સહિ શબ્દ, નિસીહિ શબ્દ એ સામાચારી છે.’ એવો અર્થ મળી
 જ જાય. એટલે કોઈ પણ આપત્તિ ન રહે. અને એટલે હવે એ સાત પદોમાં ‘કાર’ શબ્દ જોડવાનું કોઈ વિશેષ
 પ્રયોજન નથી.

આશય એ જ છે કે ઈચ્છા, મિચ્છા વગેરે ઉચ્ચારાતા શબ્દો જ સામાચારી તરીકે કહેવા છે અને એટલે
 ‘કાર’ શબ્દ બધા સાથે જોડવો જરૂરી હતો. પરંતુ હવે તો ‘કાર’ શબ્દને સમાસમાં રાખી ત્રણ પદો સાથે જ
 જોડો અને સાત સાથે ન જોડો તો પણ કોઈ વાંધો આવતો નથી. આવસ્સહિ વગેરે પદો ઉચ્ચારાતા એવા
 આવસ્સહિ વગેરે શબ્દોના જ જણાવનારા હોવાથી ઈષ્ટ અર્થ સિદ્ધ થઈ જાય છે. તો શા માટે ‘કાર’ને બધે જ
 જોડવાનો આગ્રહ રાખવો ?

આ જ કારણસર પંચાશકમાં કહ્યું છે કે ‘ઈચ્છા’નો અર્થ શ્રદ્ધા છે. મિથ્યાનો અર્થ ‘ખોટું’ છે. તથાનો અર્થ
 ‘સાચું’ છે. આ ત્રણેય શબ્દોનો કાર=પોતપોતાના સ્થાને પ્રયોગ એ ઈચ્છા-મિથ્યા-તથાકાર છે.

અથવા તો ઈચ્છા=ઈચ્છાકાર, મિથ્યા=મિથ્યાદુષ્કૃત, તથા=તથા ઇતિ (તહત્તિ) આ પ્રમાણે અર્થ કરવો.
 અહીં ‘ઈચ્છાકાર’ ‘મિથ્યાદુષ્કૃત’ એ સમુદાય કહેવાય. અને માત્ર ઈચ્છા, મિથ્યા એ પદો સમુદાયના અવયવ
 કહેવાય. તો જેમ ‘ભીમ’ બોલવા માત્રથી ‘ભીમસેન’ એમ અર્થ લઈ શકાય. તેમ અહીં પણ ઈચ્છા, મિથ્યા
 વગેરે અવયવો દ્વારા ઈચ્છાકાર ઇત્યાદિ સમુદાયનું ગ્રહણ થઈ શકે છે. વાસ્તવિકતા એ જ છે કે ઈચ્છા, મિથ્યા,
 ભીમ એ અવયવ જ છે. સમુદાય નથી. છતાં એ અવયવોમાં સમુદાયનો ઉપચાર=આરોપ કરીને ઈચ્છા વગેરેથી
 ઈચ્છાકારાદિનો સ્વીકાર કરી શકાય છે. આ બધાનો કાર=પ્રયોગ એ પ્રમાણે સમાસ કરવો.”

આ પંચાશકના પાઠમાં ‘કાર’ શબ્દને સમાસમાં જ લીધો છે. અને આ યોગ્ય પણ લાગે છે, કેમકે
 ઉત્તરાધ્યયન વગેરેમાં આ ત્રણ સિવાય બાકીના સાતમાં કાર શબ્દનો પ્રયોગ કરેલો દેખાતો નથી. અને
 પંચાશકટીકામાં પણ ‘કાર’ને સાતપદો સાથે જોડવાની કોઈ વાત નથી કરી.

આ પ્રમાણે કેટલાંક લોકોનો મત છે.

યશો. - એતન્મતે ચૂર્ણિકૃતોઽન્યત્ર કારશબ્દસ્ય પર્યવસિતસ્યૈવાભિધાનમિતિ
 મન્તવ્યમિત્યલમતિપલ્લવેન ।

ચન્દ્ર. - નનુ યદેતત્ મતં પ્રતિપાદિતં । તત્તુ ચૂર્ણિકારમતવિરોધિ । યતઃ એતન્મતે કારશબ્દસ્યાવશ્યક્યાદિષુ

યોજનં ન કૃતં । ન હિ એતન્મતં અનાદરણીયમેવ, યતઃ નવાઙ્ગીટીકાકારશ્રીમદભયદેવસૂરીશ્વરાદીનામપિ એતદેવ મતં । ન હિ તેષામનાદરણીયતા વક્તું યુક્તેત્યત આહ એતન્મતે=અનન્તરમેવ પ્રતિપાદિતે મતે ચૂર્ણિકૃતો=ચૂર્ણિકારસ્ય 'અભિધાનમ્'ઇત્યેનન પદેન સહાસ્યાન્વયઃ કર્તવ્યઃ । અન્યત્ર=આવશ્યક્યાદિષુ કારશબ્દસ્ય પર્યવસિતસ્યૈવ=અર્થાપત્યા ગમ્યમાનસ્યૈવ, ન તુ સાક્ષાદિત્યેવકારાર્થઃ । એતન્મતાનુસારિણઃ કથયન્તિ યદુત ચૂર્ણિકારેણ યદ આવશ્યક્યાદિષ્વપિ કારશબ્દયોજનમભિહિતં । તત્ વ્યાકરણનિયમાનુસારેણ અસંભવિ । યતઃ કારશબ્દઃ સમસ્તઃ, સમસ્તસ્ય ચ તસ્ય અન્યત્રાન્વયાસંભવાત્ । કિન્તુ ચૂર્ણિકારસ્યાયમેવાભિપ્રાયઃ યદુત મા ભૂત્ વ્યાકરણ-નિયમાનુસારેણ કારશબ્દસ્યાન્યત્રાન્વયઃ । કિન્તુ અર્થાનુસારેણ તુ અન્યત્રાપિ કારશબ્દસ્ય અર્થઃ યોજનીય એવ ।

ઇત્યશ્ચ કારશબ્દસ્યાવશ્યક્યાદિષુ યોજને ત્રીણિ મતાનિ સન્તિ । પ્રથમં મતં કથયતિ-કારશબ્દઃ સમાસબાહ્ય એવ । તતશ્ચ વ્યાકરણાનુસારેણાપિ તસ્ય સર્વત્રાન્વયઃ સંભવતીતિ ।

દ્વિતીયં મતં કથયતિ-કારશબ્દઃ સમસ્ત એવ । તતઃ આવશ્યક્યાદિષુ તસ્યાન્વયો ન સંભવતિ । કિન્તુ સ કારશબ્દઃ અનુવૃત્યાન્યત્ર યોજ્યઃ । અર્થાત્ આવશ્યક્યાદિપદાનન્તરં અનુક્તોઽપિ કારશબ્દઃ સ્વયમેવોપન્યસનીયઃ । ગાથાયામેવ આવશ્યક્યાદિપદાનન્તરં કારશબ્દસ્ય નિવેશો દૃષ્ટવ્ય ઇતિ યાવત્ ।

તૃતીયં મતં કથયતિ-કારશબ્દઃ સમસ્ત એવ । તતઃ વ્યાકરણાનુસારેણ તસ્યાન્યત્રાન્વયો નૈવ સંભવતિ । નાપિ આવશ્યક્યાદિપદાનન્તરં તસ્ય સાક્ષાત્ નિવેશોઽપિ કર્તવ્યઃ । કિન્તુ અર્થાપત્યૈવ તસ્યાર્થઃ સર્વત્ર વિભાવનીયઃ ઇતિ । અતિપલ્લવેન=અતિવિસ્તરેણ ।

(શિષ્ય : આ મતવાળાઓ જો કારનો અન્વય બાકીના સાત પદો સાથે ન કરે તો એમને ચૂર્ણિની અનારાધનાનો દોષ ન લાગે ? આ તો બધા મહાપુરુષો છે. શું એ પંચાશક ટીકાકાર વગેરે મહાપુરુષો ચૂર્ણિની અનારાધના કરે ખરા ?)

ગુરુ : આ લોકો ચૂર્ણિની અનારાધના ન જ કરે. તેઓ એમ કહેશે કે ચૂર્ણિકારે જે 'કાર' શબ્દને સાત પદોમાં પાશ જોડવાની વાત કરી છે એનો અર્થ એ નહિ કે "વ્યાકરણ પ્રમાણે, શ્લોકની પદ્ધતિ પ્રમાણે એ શબ્દ સાતેય પદો સાથે જોડવો જોઈએ." એનો અર્થ માત્ર એટલો જ કે એ 'કાર' શબ્દ સાત સાથે સાક્ષાત્ જોડવાની જરૂર નથી. પણ એ સાતેય પદોમાં 'કાર' નો અર્થ સમજી જ લેવાનો છે. એટલે કે 'કાર' જોડીને જે અર્થ થાય. એ જ અર્થ 'કાર' જોડ્યા વિના સ્વયં સમજી લેવાનો. 'કાર' શબ્દ સમાસમાં હોવાથી એને સીધો જોડવો શક્ય નથી.

આમ તે મતવાળાઓ પણ ચૂર્ણિની આ રીતે આરાધના કરશે.

આ 'કાર' શબ્દ માટે ઘણી ચર્ચા થઈ ગઈ. હવે વધારે લંબાણ અમે કરતા નથી. હવે ચોથી અને પાંચમી ગાથાનો અક્ષરાર્થ કરીશું.

યશો. - અક્ષરાર્થ ઉચ્યતે-एषणं=इच्छा करणं=कारः 'इच्छया ममेदं कुरु' इत्यादिप्रयोग इत्यर्थः । मिथ्या=वितथमनृतमित्यनर्थान्तरं, मिथ्याकरणं मिथ्याकारः । दुष्प्रयुक्तेः मिथ्याप्रयोग इत्यर्थः । तथाशब्दोऽवैतथ्यार्थे । गुरुदितेऽर्थे तथाकरणं तथाकारः ।

ચન્દ્ર. - દુષ્ટયુક્તે: = દુષ્ટાનાં મનોવાકાયયોગાનાં ।

“તમારી ઈચ્છા હોય તો તમે મારું આ કામ કરો” એ પ્રયોગ ઈચ્છાકાર કહેવાય. મિથ્યા, વિતથ, અનૃત આ બધા સમાનાર્થી શબ્દો છે. મન, વચન, કાયાના ખરાબ યોગોની સામે ‘આ ફોગટ થાઓ’ એ પ્રયોગ મિથ્યાકાર કહેવાય. “તથા” શબ્દ ‘સાથું’ એ અર્થમાં છે. ગુરુએ કહેલા અર્થમાં ‘તહત્તિ’ કરવું એ તથાકાર છે.

યશો. - અવશ્યમિત્યર્થે ડવશ્યશબ્દો ડકારાન્તો ડપ્યસ્તિ, તતો ડવશ્યસ્ય = અવશ્યં કર્તવ્યસ્ય ક્રિયા આવશ્યકી । ચઃ સમુચ્ચયે । નિષેધેન નિર્વૃતા નૈષેધિકી ।

“અવશ્યં” એ શબ્દ જેમ અવ્યય છે તેમ ‘અવશ્ય’ અર્થમાં ‘અ’ કારાન્ત એવો પણ અવશ્ય શબ્દ છે. એટલે અવશ્યની = અવશ્ય કરવા યોગ્ય કામની ક્રિયા તે આવશ્યકી.

નિષેધ વડે બનેલી સામાચારી એ નૈષેધિકી.

યશો. - વિહારાદિગમનાદ્યર્થ ગુરોરાપ્રચ્છનં તથાવિધવિનયલક્ષણયા મર્યાદયા સર્વપ્રયોજનાભિવ્યાપ્તિ-લક્ષણેનાભિવિધિના વા પ્રચ્છનમાપૃચ્છા । એકશો નિષેધે પ્રયોજનવશાદ્ ગુરોઃ પ્રતિપ્રચ્છનં પ્રતિપૃચ્છા ।

ચન્દ્ર. - ‘આ’ પદસ્ય મર્યાદા અભિવિધિશ્ચેતિ દ્વૌ અર્થો ભવતઃ । તત્ર દ્વાવપિ અર્થો પ્રતિપાદયન્ આહ તથાવિધવિનયલક્ષણયેત્યાદિ । કિમપિ વસ્ત્રપ્રક્ષાલનાદિકં કાર્યં કર્તુકામઃ મુનિઃ પ્રથમમેવ ગુરું વિનયેન પૃચ્છતિ- ‘હે ગુરો ! યદિ ભવાનનુજાનાતિ, તર્હિ અહં વસ્ત્રપ્રક્ષાલનં કરોમિ । કિમહમેતત્કાર્યં કરોમિ ન વા ?’ યદિ હિ શિષ્યઃ વસ્ત્રપ્રક્ષાલનાર્થં જલાદિકમનીયૈવ તસ્મિંશ્ચ વસ્ત્રાણિ આદ્રીણિ કૃત્વા ગુરું કથયતિ, “અહં અધુના વસ્ત્રપ્રક્ષાલનં કરોમિ”... તદેતત્સર્વં અવિનયકૃત્યં કથ્યતે । અત્ર બહુ વક્તવ્યમ્ । તત્તુ વિસ્તરભયાત્ નોચ્યતે । સર્વપ્રયોજનાભિવ્યાપ્તિલક્ષણેન = સ્થૂલાનિ સૂક્ષ્માનિ ચ યાવન્તિ કાર્યાણિ, તેષુ સર્વેષ્વેવ યદિ ગુરુમાપૃચ્છતિ, તર્હિ સર્વપ્રયોજનાભિવ્યાપ્તિલક્ષણો ડભિવિધિરત્ર ભવતિ । એકસ્મિન્નપિ કાર્યે ગુરુમનાપૃચ્છ્ય પ્રવર્તમાનો મુનિઃ અન્યેષુ સર્વકાર્યેષુ પૃચ્છન્નપિ આપૃચ્છાસામાચારીમાન્ ન ભવતીતિ ભાવઃ ।

એકશો નિષેધે ઇત્યાદિ । પ્રકારાન્તરેણાપિ પ્રતિપૃચ્છા સંભવતિ । સા ચ અગ્રે પ્રદર્શયિષ્યતે ।

વિહાર વગેરે માટે ગમન વગેરે કરવું હોય ત્યારે ગુરુને તેવા પ્રકારના ઉચિત વિનયરૂપી મર્યાદા વડે અથવા તો તમામે તમામ કાર્યોમાં વ્યાપીને રહેલી પૃચ્છા વડે પૂછવું એ આપૃચ્છા કહેવાય. (‘આ’ અવ્યયના મર્યાદા અને અભિવિધિ એમ બે અર્થો થાય છે. એ બે ય અર્થો અહીં બતાવ્યા. વિનયરૂપી મર્યાદા વડે પૂછવું તે આપૃચ્છા. અને એકપણ કાર્યમાં ગુરુને પૂછવાનું બાકી ન રહી જાય એ રીતે પૂછવું તે આપૃચ્છા.)

એક વાર ગુરુએ જે કામની ના પાડી હોય. કારણવશાત્ એ કામ કરવાનો અવસર આવે ત્યારે ગુરુને ફરી પૂછવું એ પ્રતિપૃચ્છા.

યશો. - પ્રાગ્ગૃહીતેનાશનાદિના મન્ત્રણા છન્દના । પ્રાગેવ ગ્રહણાદામન્ત્રણં નિમન્ત્રણા । તથોપસંપત્તિરુપસંપદ્, જ્ઞાનાદ્યર્થ ગુર્વન્તરાશ્રયણમિત્યર્થઃ ।

ચન્દ્ર. - પ્રાગ્ગૃહીતેન=શ્રાવકાદિગૃહાત્ ઉપાશ્રયં આનીતેન પ્રાગેવ ગ્રહણાત્=ગ્રહણાત્પ્રાગેવેત્યર્થઃ । શ્રાવકાદિગૃહે અશનાદિગ્રહણાય ઉપાશ્રયાદ્ યદા નિર્ગચ્છતિ, તત્પૂર્વમેવ ।

પહેલા વહોરી લાવેલી ગોચરી-પાણી વાપરવામાટે સંયમીઓને વિનંતિ કરવી એ છંદના.

ગોચરી લાવ્યા પહેલા, ગોચરી, પાણી લેવા જતી વખતે સંયમીઓને 'શું લાવું?' ઈત્યાદિ આમંત્રણ કરવું એ નિમંત્રણા.

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રને માટે બીજા ગુરુની નિશ્રા સ્વીકારવી એ ઉપસંપદ્.

યશો. - કાલપદમવસરાર્થકમુપસંપદિ સંબध्यતે સર્વત્ર વા, 'સર્વમપિ હ્યનુષ્ઠાનં વિહિતકાલકૃતમેવ ફલવદ્ભવતિ નાન્યથા'ઈતિ પ્રતિપાદનાર્થમ્ ।

ચન્દ્ર. - ઉપસંપત્સામાચારી પ્રથમતઃ એવ ન ભવતિ । કિન્તુ સ્વગુરુસમીપે યાવત્ જ્ઞાનાદિકમસ્તિ, તત્સર્વ શિષ્યેણ ગૃહીતં । અન્યસ્ય ચ જ્ઞાનાદેઃ ગ્રહણાય શક્તિરસ્તિ । તતઃ તદૈવ શિષ્યઃ સ્વગુરુમાપૃચ્છ્ય ગુર્વન્તરાસમીપે ગત્વા તન્નિશ્રાં સ્વીકરોતિ । એષૈવ ચ ઉપસંપત્સામાચારી । તતશ્ચ સા અવસર એવ ભવતીતિ પ્રતિપાદનાર્થં ગાથાયાં કાલશબ્દો ગૃહીતઃ । એતદેવાહ કાલપદમવસરાર્થકમિત્યાદિ ।

નનુ યથા ઉપસંપત્ કાલે એવ ભવતિ । તથૈવ ઇચ્છાકારાદિસામાચાર્યોઽપિ અવસરે એવ ભવન્તિ । ન હિ ઇચ્છાકારાદિસામાચાર્યઃ યદા તદૈવ ભવન્તિ । એતચ્ચ અગ્રે ગ્રન્થકારઃ સ્વયમેવ દર્શયિષ્યતિ । અતઃ આહ સર્વત્ર વા કાલપદં ઇચ્છાકારાદિષુ સર્વત્ર સંબध्यતે ઈતિ ભાવઃ ।

નનુ 'કાલે ઉપસંપદાદિસામાચાર્યો ભવન્તિ'ઈતિ પ્રતિપાદને કિં પ્રયોજનં ? ઇત્યત આહ સર્વમપિ ઇત્યાદિ । ગાથામાં જે કાળપદ છે. તેનો અર્થ એ છે કે 'યોગ્યકાળ.' એને ઉપસંપદ સાથે જોડવું. એટલે કે યોગ્ય અવસરે બીજા ગુરુની નિશ્રા સ્વીકારવી એ ઉપસંપદ સામાચારી છે.

(શિષ્ય : એમ તો ઈચ્છાકારાદિ પણ યોગ્ય અવસરે જ કરવાના હોય છે ને ? તો એ બધાની સાથે પણ 'કાળ' પદનો અન્વય ન કરવો જોઈએ ?)

ગુરુ : અથવા તો કાળપદને દશેય સામાચારી સાથે જોડવું.

(શિષ્ય : શુભકાર્ય તો ગમે ત્યારે કરી શકાય ને ? એના માટે વળી યોગ્ય કાળ જોવો પડે ખરો ?)

ગુરુ : કોઈપણ અનુષ્ઠાન પરમાત્માને બતાવેલા યોગ્યકાળે કરવામાં આવે તો જ એ સફળ બને એ બતાવવા માટે જ અહીં કાળશબ્દ મૂકેલો છે.

યશો. - અથવા 'કાલે'=સામાચાર્યપ્રક્રમકાલેઽભિધાતવ્યે સતીત્યર્થઃ, ઉપોદ્ઘાતે તદવસર એતદ્ભણનાત્ । 'સામાચારી' ઉક્તલક્ષણા ભવેદ્દશવિધા, 'તુઃ' એવકારાર્થે,

દશવિધૈવ ન ન્યૂનાધિકેત્યર્થઃ ।

ચન્દ્ર. - પ્રકારાન્તરેણ કાલપદાર્થમાહ - અથવા इत्यादि ।

સામાચાર્યુપક્રમકાલે અભિધાતવ્યે સતિ=કાલોપક્રમનિરૂપણાવસરે इत्यर्थः । ઉપોદ્ધાતે તદવસરે એતદ્ભળનાત્-આવશ્યકનિર્યુક્તૌ ઉપોદ્ધાતનિરૂપણે યદા ઉપક્રમનિરૂપણં ક્રિયતે । તદા દ્રવ્યોપક્રમક્ષેત્રોપક્રમૌ નિરૂપ્ય કાલોપક્રમનિરૂપણાવસરે સામાચારી પ્રદર્શ્યતે इति । इदમत्र तात्पर्यं-दूरस्थस्य पदार्थस्य समीपमानयनं उपक्रमः । तत्र दूरस्थस्य द्रव्यस्य समीपमानयनं द्रव्योपक्रमः । एवं क्षेत्रस्य समीपमानयनस्याशक्यत्वात् उपचारात् तत्र क्षेत्रोपक्रमोऽपि प्रतिपादितः । तदनन्तरं 'दूरस्थस्य कालस्य समीपमानयनं कालोपक्रमः' इत्यत्र दूरस्थः कालः यद्यपि समीपमानेतुं अशक्यः । तथापि दूरस्थकालभावि वस्तु यदि समीपवर्तिनि काले आनीयते, तर्हि सोऽपि उपचारात् कालोपक्रमः उच्यते । यथा दृष्टिवादाध्ययनं विंशतिवर्षदीक्षापर्यायकाले क्रियते । तत्र च चतुर्दशपूर्वेषु त्रिविधा सामाचारी अस्ति । एवञ्च विंशतिवर्षपर्यायाः एव मुनयः त्रिविधां सामाचार्यं ज्ञातुं शक्नुवन्ति । ततः 'विंशतिवर्षेषु ते सामाचारीपालनं कथं कुर्युः' इति चिन्तयित्वा प्राचीनपुरुषाः पूर्वभ्यः सामाचार्यं उद्धृत्य दीक्षादिनादारभ्यैव मुनिभ्यः तां दातुं प्रावर्तन्त । इत्थञ्च दूरस्थकालभाविनी सामाचारी समीपस्थकालभाविनी अभवत्, अयमेव कालोपक्रमः उच्यते । अस्य कालोपक्रमस्य निरूपणावसरे आवश्यकनिर्युक्तौ सामाचार्योऽपि प्रतिपादिताः । एतदज्ञापनार्थमेव गाथायां 'काले' इत्युक्तम् ।

અથવા તો આ પ્રમાણે અર્થ કરવો કે જ્યારે સામાચારી-ઉપક્રમકાલનું નિરૂપણ કરવાનો વખત આવ્યો, તે વખતે..."

(શિષ્ય : “કાલે” એ શબ્દનો અર્થ “સામાચારી-ઉપક્રમકાલ કહેવા યોગ્ય હોતે છતે...” એમ શી રીતે કરી શકાય ?)

ગુરુ : આવશ્યકનિર્યુક્તિમાં ઉપોદ્ધાતના વર્ણનમાં જ્યારે નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ક્ષેત્ર એ ચાર પ્રકારના ઉપક્રમ બતાવ્યા બાદ કાલોપક્રમનું વર્ણન કરવાનો વખત આવ્યો ત્યારે જ ભદ્રબાહુસ્વામીએ આ દશ સામાચારીઓ વર્ણવી છે એટલે “સામાચારી-ઉપક્રમ કાલ કહેવા યોગ્ય હોતે છતે...” આ દશ સામાચારી જાણવી” એ પ્રમાણે કહેવું યોગ્ય જ છે.

ગાથામાં ‘તુ’ શબ્દ ‘એવ’ અર્થમાં છે. એટલે કે સામાચારી દશપ્રકારની જ છે. ઓછી કે વધારે નથી.

યશો. - વિભાગવાક્યમહિમ્નૈતલ્લાભેऽपि स्पष्टार्थमवधारणम् । एतेषां=उक्तपदानामयं वक्ष्यमाणोऽर्थो लक्षणाविषयविभागादिरूपस्तव सिद्धान्ते मया दृष्टः । एवं च सिद्धान्तानुरोधिनि स्वाभिधानेऽनुपादेयत्वशङ्का परिहृता भवति ॥४॥ ॥५॥

ચન્દ્ર. - નનુ એવકારાર્થઃ ‘તુ’પ્રયોગોऽનુચિતઃ । તદભાવેऽપિ દશવિધૈવ સામાચારી, ન તુ ન્યૂનાધિકેતિ અર્થો લભ્યતે એવ । તથા હિ ઇયં ગાથા વિભાગવાક્યરૂપા । વિભાગવાક્યે ચ યાવન્તો વિભાગાઃ દૃશ્યન્તે, તાવન્ત એવ ભવન્તિ । ન તુ ન્યૂનાધિકાઃ इति सर्वेषां स्फुटमेव । यथा मुक्तावल्यां पदार्थविभागवाक्यरूपायां द्रव्यं गुणस्तथा कर्म.. इति कारिकायां सप्तपदार्थाः प्रतिपादिताः, तत्र विभागवाक्यस्य सामर्थ्यादेव ज्ञायते यदुत सप्तैव पदार्थाः

સન્તિ, ન ન્યૂનાધિકાઃ । ન તત્ર એવકારપ્રયોગ આવશ્યકઃ । એવમત્રાપીત્યત આહ વિભાગવાક્યેત્યાદિ । વિભાગવાક્ય મહિમૈવ=સામાચારીવિભાગવાક્યસામથ્યદેવ એતલ્લાભેડપિ='સામાચારી દશવિધૈવ, ન ન્યૂના નાપ્યધિકા' ઇતિ લાભેડપિ અવધારણમ્-એવકારાર્થસ્ય તુપ્રયોગસ્ય ગ્રહણં ।

ઉક્તપદાનાં=ઈચ્છાદિરૂપાણાં લક્ષણવિષયવિભાગાદિસ્ત્યઃ=લક્ષણં વિષયઃ વિભાગશ્ચ, આદિશબ્દા-ત્ફલાદિકશ્ચ । તાદૃકરૂપ ઇત્યર્થઃ ।

એવં ચ='તવ સિદ્ધાન્તે મયા દૃષ્ટઃ' ન તુ મયા સ્વયં અનુપ્રેક્ષિતઃ ઇતિ કથનેન સિદ્ધાન્તાનુરોધિનિ=જિનાગમાનુસારિણિ અનુપાદેયત્વશઙ્કા=યદિ હિ 'તવ સિદ્ધાન્તે મયા દૃષ્ટઃ' ઇતિ ગ્રન્થકારો નાવદત્ । તર્હિ શ્રોતુઃ શઙ્કા સ્યાત્ યદુત 'નૂનમયં ગ્રન્થઃ અનેન ગ્રન્થકારેણ સ્વયમેવોત્પ્રેક્ષિતઃ, કિં વા સર્વજ્ઞવચનમનુસૃત્ય રચિતઃ ? ઇતિ ન જ્ઞાયતે । તતઃ કિં અયં ગ્રન્થઃ ઉપાદેયઃ ? અથવા ન ઉપાદેયઃ' ઇતિ । તાદૃશી ચ શઙ્કા પરિહતા અનુપાદનેનૈવ દૂરીકૃતા ભવતિ ॥૪-૫॥

(શિષ્ય : સામાચારીના ભેદ કેટલા ? એનું વર્ણન કરવા માટે જે વાક્ય=ગાથાઓ બોલાઈ છે એમાં જેટલા ભેદો આપેલા હોય એટલા જ હોય. ઓછા - વત્તા ન જ હોય એ સ્પષ્ટ હકીકત છે. તો પછી 'જ' કારની શી જરૂર ?)

ગુરુ : જો કે આ ગાથા સામાચારીના વિભાગોનું નિરૂપણ કરનાર વાક્ય રૂપ છે. અને આવા વાક્યમાં જેટલા વિભાગ પાડેલા હોય, તેટલા જ હોય ઓછા-વત્તા ન જ હોય એ સાચી વાત છે. છતાં પણ 'તુ' દ્વારા જે "જ" કાર વાપર્યો છે એ માત્ર સ્પષ્ટતા કરવા ખાતર છે એમ જાણવું.

આ ઈચ્છાદિ દશ પદોનો "હવે પછી જે કહેવાશે તેવો" લક્ષણ, વિષય, વિભાગાદિ રૂપ અર્થ તારા સિદ્ધાન્તમાં મારા વડે જોવાયો છે. (દરેક સામાચારીનું લક્ષણ, વિષય, વિભાગ, ફળ વગેરે બતાવવામાં આવશે.)

(શિષ્ય : "તારા સિદ્ધાન્તમાં મેં આ જોયું છે" એમ શા માટે કહેવું પડે ?)

ગુરુ : આ રીતે જો ન કહે તો શ્રોતાઓને શંકા થાય કે આ ગ્રન્થકારે પોતાની બુદ્ધિથી કલ્પીને બધા પદાર્થો કહ્યા હશે તો ? અને એ પદાર્થો તો ખોટા પણ હોય ? તો એને આપણે ન સ્વીકારાય."

પણ ઉપર પ્રમાણે કહેવાથી શ્રોતાને થાય કે "આમનું કથન તો પ્રભુના સિદ્ધાન્તને અનુસારે જ છે" એટલે પછી એમાં અનુપાદેયપણાની શંકા ન થાય. ॥૪-૫॥

યશો. - ઇચ્છાકારસ્ય લક્ષણમાહ -

ચન્દ્ર. - સર્વાસુ સામાચારીષુ લક્ષણં, વિષયં, વિભાગં, ફલાદિકં ચ પ્રતિપિપાદયિષુઃ ગ્રન્થકારઃ પ્રથમં ઇચ્છાકારસ્ય લક્ષણં કથયતિ ।

સૌ પ્રથમ ઈચ્છાકારનું લક્ષણ કહે છે.

જં ણિયણિયકજ્જંમી ઇચ્છાસંપચ્ચયત્થં વિહિવક્કં ।

સો ચ્હલુ ઇચ્છાકારો તહા પડ્ડણ્ણા ય પરકજ્જે ॥૬॥

ચન્દ્ર. - → નિજનિજકાર્યે ઇચ્છાસંપ્રત્યયાર્થં યત્ વિધિવાક્યં યત્યેતે । સ ખલુ ઇચ્છાકારઃ, તથા પરકાર્યે પ્રતિજ્ઞા ચ ઇચ્છાકારઃ ભવતિ ← ઇતિ ષષ્ઠગાથાર્થઃ ।

ગાથાર્થઃ : પોત-પોતાના કાર્યને વિશે ઇચ્છાની પ્રતીતિ માટે, જે વિધિવાક્ય બોલાય તે ઇચ્છાકાર છે. અને બીજાના કાર્યને વિશે પ્રતિજ્ઞા કરવી એ પણ ઇચ્છાકાર છે.

યશો. - જં ણિયત્તિ । યન્નિજનિજકાર્યે ઇચ્છાસંપ્રત્યયાર્થં વિધિવાક્યં, યા ચ પરકાર્યે ઇચ્છાસંપ્રત્યયાર્થા પ્રતિજ્ઞા તદુભયમિચ્છાકારઃ । એવં ચ સ્વકાર્યકર્મકેચ્છાકરણકવિધિ-વાક્યપરકાર્યકર્મકેચ્છાકરણકપ્રતિજ્ઞાવાક્યાન્યતરત્વં તલ્લક્ષણં લભ્યતે ।

ચન્દ્ર. - ઇચ્છાસંપ્રત્યયાર્થં = “કિં પરસ્ય મત્કાર્યકરણે ઇચ્છા અસ્તિ ન વા” ઇતિ જ્ઞાનાર્થં વિધિવાક્યં = આજ્ઞાર્થસ્ય પશ્ચમીનામકસ્ય પ્રયોગઃ, અન્યો વા કર્તવ્યત્વપ્રતિપાદકઃ પ્રયોગઃ । ઇચ્છાસંપ્રત્યયાર્થા = યઃ સ્ત્રાધિકઃ લઘુ સાધુ સ્વકાર્યં કર્તુ ઇચ્છાકરણે પ્રાર્થનાં કરોતિ, તસ્ય અયં સંપ્રત્યયો ભવેત્ યદુત ‘એષઃ લઘુસાધુઃ મત્કાર્યકરણસ્ય ઇચ્છાં ધારયતિ’ ઇતિ એતદર્થં લઘુસાધુના ક્રિયામાણા યા ‘અહં ભવત્કાર્યં ઇચ્છાકરણે કરોમિ’ ઇતિ પ્રતિજ્ઞા, સા ઇચ્છાસંપ્રત્યયાર્થા કથ્યતે । ઇચ્છાયાઃ સંપ્રત્યયઃ = પ્રતીતિઃ એવ અર્થઃ = પ્રયોજનં, કાર્યં યસ્યાઃ સા ઇચ્છાસંપ્રત્યયાર્થા ।

નનુ વિધિવાક્યં પ્રતિજ્ઞા ચ ઇત્યેતદુભયમપિ ભવતા ઇચ્છાકારઃ કથિતઃ । અત્ર ચ ઇચ્છાકારસ્ય લક્ષણં વક્તું પ્રારબ્ધં અસ્તિ । તર્તિક વિધિવાક્યં ઇચ્છાકારલક્ષણં ? પ્રતિજ્ઞાવાક્યં વા ઇચ્છાકારલક્ષણં ? યદિ ઇચ્છાસંપ્રત્યયાર્થં વિધિવાક્યં લક્ષણં, તર્હિ પ્રતિજ્ઞાવાક્યે ઇચ્છાકારસામાચારીરૂપે અવ્યાપ્તિઃ, પ્રતિજ્ઞાવાક્યસ્ય વિધિવાક્યત્વાભાવાત્ । યદિ પ્રતિજ્ઞાવાક્યં લક્ષણં, તર્હિ વિધિવાક્યે અવ્યાપ્તિઃ, તસ્ય પ્રતિજ્ઞાવાક્યત્વાભાવાદિત્યતો નિર્દોષં લક્ષણમાહ એવં ચ = યતઃ વિધિવાક્યં પ્રતિજ્ઞા ચ ઉભયમપિ ઇચ્છાકારસામાચારી, તતશ્ચ ઉક્તપ્રકારેણાવ્યાપ્તિસંભવઃ, અતઃ સ્વકાર્યકર્મકેત્યાદિ । ‘મત્કાર્યં વસ્ત્રક્ષાલનાદિકં ત્વં ઇચ્છાકરણે કુરુ’ ઇત્યત્ર સ્વકાર્યં કર્મ અસ્તિ । ઇચ્છા ચ કરણમસ્તિ । તતશ્ચેદં વિધિવાક્યં સ્વકાર્યકર્મકં ઇચ્છાકરણકજ્ઞાસ્તિ । તથા ‘ભવત્કાર્યં અહં ઇચ્છાકરણે કરોમિ’ ઇત્યત્ર લઘુસાધ્વપેક્ષયા પરકાર્યં કર્મ અસ્તિ । ઇચ્છા ચ કરણમસ્તિ । તતશ્ચેદં પ્રતિજ્ઞાવાક્યં પરકાર્યકર્મકં ઇચ્છાકરણકજ્ઞાસ્તિ । તાદૃશવિધિવાક્યતાદૃશપ્રતિજ્ઞાવાક્યાન્યતરત્વજ્ઞ તાદૃશવિધિવાક્યે તાદૃશપ્રતિજ્ઞાવાક્યે ચ વર્તતે ઇતિ ન કુત્રાપ્યવ્યાપ્તિઃ ।

ટીકાર્થઃ : દરેક સંયમી પોત-પોતાના કાર્યને કરવામાં સામે વાળા સંયમીની ઇચ્છા છે કે નહિ ? એ જાણવા માટે જે વિધિવાક્ય બોલે. દા.ત. “હે મુનિવર ! તમે મારું વસ્ત્રપ્રક્ષાલન તમારી ઇચ્છાપૂર્વક કરશો ?” તથા “બીજાનું કાર્ય કરવામાં પોતાની ઇચ્છા છે” એવી સામેવાળાને પ્રતીતિ કરાવવા માટે સંયમી જે પ્રતિજ્ઞાવાક્ય બોલે. દા.ત. “હે મુનિવર ! આપનું કામ હું મારી ઇચ્છાથી કરીશ.” તો આ વિધિ અને પ્રતિજ્ઞા બે ય વાક્યો ઇચ્છાકાર કહેવાય.

(શિષ્ય : લક્ષણ તો અવ્યાપ્તિ વગેરે દોષોથી રહિત હોવું જોઈએ. તમે એવું સ્પષ્ટ લક્ષણ આપો કે જેમાં કોઈ દોષ ન હોય.) જો ‘વિધિવાક્ય’ એ ઇચ્છાકારનું લક્ષણ કહેશે તો પ્રતિજ્ઞાવાક્યમાં અવ્યાપ્તિ આવશે અને

જો 'પ્રતિજ્ઞા' એ ઈચ્છાકારનું લક્ષણ કહેશે તો વિધિવાક્યમાં અવ્યાપ્તિ આવશે.)

ગુરુ : પોતાનું કાર્ય એ જે વાક્યમાં કર્મ તરીકે છે, અને ઈચ્છા એ જે વાક્યમાં કરણ તરીકે છે એવું વિધિવાક્ય (દા.ત. મમ વસ્ત્રપ્રક્ષાલનં ત્વં ઇચ્છાકારેણ કુરુ) અથવા તો બીજાનું કાર્ય એ જે વાક્યમાં કર્મ તરીકે છે અને ઈચ્છા એ જે વાક્યમાં કરણ તરીકે છે એવું પ્રતિજ્ઞાવાક્ય (દા.ત. તવ વસ્ત્રપ્રક્ષાલનં ઇચ્છાકારેણ કરોમિ) તાદૃશાન્યતરત્વ=તે બેમાંથી કોઈપણ એક વાક્યપણું એ જ ઈચ્છાકારનું લક્ષણ છે. આ લક્ષણ તો બે વાક્યોમાં રહી જવાથી અવ્યાપ્તિ ન આવે.

યશો. - વિધિશ્ચ કર્તવ્યત્વપ્રતિપાદકપ્રત્યયમાત્રં ન તુ પञ्चम्येव, तेन तव्यादिघटित-
तथाप्रयोगे नाव्याप्तिः ।

चन्द्र. - ननु विधिवाक्यं यदि पञ्चमीप्रयोगमात्रं । तर्हि “भवता इदं भवत्कार्यं इच्छाकारेण कर्तव्यम्”
इत्यादिषु पञ्चमीप्रयोगाभावात् तद्विधिवाक्यं न गणयितुं शक्येत । ततश्च तत्राव्याप्तिः भवेदित्यतः आह
विधिश्चेत्यादि । तेन=“नहि पञ्चमीप्रयोगमात्रं, किन्तु कर्तव्यत्वप्रतिपादकप्रत्ययमात्रं विधिः”इति भणनेन
तव्यादिघटिततथाप्रयोगे =अधुनैव प्रतिपादिते तादृशेच्छाकारप्रयोगे ।

(શિષ્ય : વિધિ વાક્ય એટલે આજ્ઞાર્થના પ્રયોગવાળું વાક્ય, કેમકે આજ્ઞાર્થપ્રયોગને જ વિધિ કહેવાય છે.
હવે જો આ પ્રમાણે વિચારીએ તો 'ત્વયા મમ વસ્ત્રપ્રક્ષાલનં ઇચ્છાકારેણ કર્તવ્યમ્' એવા વાક્યો ઈચ્છાકાર
નહિ ગણાય, કેમકે એમાં આજ્ઞાર્થપ્રયોગ ન હોવાથી એ વિધિવાક્ય રૂપ નથી. પ્રતિજ્ઞાવાક્ય રૂપ પણ નથી.)

ગુરુ : વિધિ એટલે પંચમી=આજ્ઞાર્થપ્રયોગ એમ ન સમજવું. પણ “આ કાર્ય કર્તવ્ય છે” એવું સૂચવનાર
કોઈપણ પ્રત્યય એ વિધિ કહેવાય. એટલે હવે તે જે 'તવ્ય' પ્રત્યયવાળું વાક્ય બતાવ્યું તેમાં કે ય, અનીય,
વિધ્યર્થ=સપ્તમીના પ્રયોગવાળા વાક્યોમાં પણ આ લક્ષણ ઘટશે, કેમકે બધા હવે વિધિવાક્ય ગણી શકાશે.

યશો. - प्रतिज्ञा च क्रियमाणत्वकरिष्यमाणत्वज्ञापकाऽस्मदर्थप्रत्ययः, तेन”
इदमिच्छया करोमि” “इदमिच्छया करिष्यामि”इत्यादेरविशेषेण संग्रह इत्याद्यूह्यम् ॥६॥

चन्द्र. - ननु प्रतिज्ञा किं वर्तमानकालज्ञापकप्रत्ययघटिता ? किंवा भविष्यत्कालज्ञापकप्रत्ययघटिता ?
यदि प्रथमा, तर्हि “अहं भवत्कार्यं कल्ये इच्छाकारेण करिष्यामि”इति प्रतिज्ञावाक्येऽव्याप्तिः । यदि द्वितीया,
तर्हि “अहं भवत्कार्यं अधुना इच्छाकारेण करोमि”इति प्रतिज्ञावाक्येऽव्याप्तिः । अत आह प्रतिज्ञा चेत्यादि ।
क्रियमाणत्वेत्यादि । “इदं कार्यं इच्छया करोमि”इत्यत्र कार्ये क्रियमाणत्वस्य ज्ञापकः यः करोमिपदघटकः
अस्मदर्थकः ‘मि’ प्रत्ययः, सैव प्रतिज्ञेति भावः । मिप्रत्ययः प्रथमपुरुषस्य एकवचनस्य वर्तमानकालस्य च
बोधकः, ततः तेन कार्ये क्रियमाणत्वस्य बोधो भवति । एवं भविष्यत्कालप्रयोगेऽपि विभावनीयम् ।

નનુ પજ્ઞમી આજ્ઞાર્થરૂપા અસ્તિ । આજ્ઞાર્થસ્ય ચ ઇચ્છાકારેણ સહ વિરોધઃ સ્પષ્ટ એવ । તત્કથં
ઇચ્છાકારપ્રયોગેણ સહ પજ્ઞમીપ્રયોગઃ ક્રિયતે ઇતિ ચેત્ ન પજ્ઞમ્યાઃ અર્થઃ અભ્યર્થનાઽપિ અસ્તીત્યદોષઃ । એવં
ઇચ્છાકારલક્ષણં પ્રતિપાદિતં ॥૬॥

(શિષ્ય : પ્રતિજ્ઞાવાક્યમાં વર્તમાનકાળનો પ્રત્યય હોવો જોઈએ કે ભવિષ્યકાળનો ? જો “વર્તમાનકાળનો પ્રત્યય જ જોઈએ” એમ કહો તો “તવ કાર્ય ઇચ્છાકારેણ કરિષ્યામિ” એ વાક્ય પ્રતિજ્ઞાવાક્ય ન બનતા એમાં અવ્યાપ્તિ આવે અને ભવિષ્યકાળનો પ્રત્યય જ જોઈએ એમ કહો તો ‘તવ કાર્ય ઇચ્છાકારેણ કરોમિ’ એમાં અવ્યાપ્તિ આવશે, કેમકે એમાં ભવિષ્યસૂચક પ્રત્યય નથી.)

ગુરુ : વસ્ત્રપ્રક્ષાલનાદિ કાર્યમાં ક્રિયમાણત્વનો કે કરિષ્યમાણત્વનો બોધ કરાવનાર એવો અસ્મદ્ અર્થનો બોધક પ્રત્યય એ અહીં પ્રતિજ્ઞા તરીકે સમજવો. એટલે ‘ઇદમિચ્છ્યા કરોમિ’ માં ‘મિ’ એ ક્રિયમાણત્વનો જ્ઞાપક એવો અસ્મદ્ અર્થનો પ્રત્યય છે અને ‘ઇદમિચ્છ્યા કરિષ્યામિ’ માં કરિષ્યમાણત્વનો જ્ઞાપક એવો અસ્મદ્ અર્થનો પ્રત્યય છે. એટલે એ બે ય પ્રતિજ્ઞા કહેવાશે. માટે ક્યાંય અવ્યાપ્તિ નહિ આવે. આ વગેરે ઘણી બધી વાતો વિચારી લેવી ॥૬॥

યશો. - અથેચ્છાકારવિષયોપદર્શનાર્થમાહ -

અભ્યર્થનાવિહાણે ઇચ્છાકારો સમુચિઓ દોળંહં ।

આરાહણમાણાં ગુરૂણ ઠિઙ્પાલણં ચ જઓ ॥૭॥

ચન્દ્ર. - અધુના વિષયં દર્શયતિ । → અભ્યર્થનાયાં વિધાને ચ દ્વયોઃ ઇચ્છાકારઃ સમુચિતઃ, યતઃ ગુરૂણાં આજ્ઞાયાઃ આરાધનં, સ્થિતિપાલનં ચ ભવતિ ← ઇતિ સપ્તમ્યાઃ ગાથાયાઃ અર્થઃ ।

હવે ઈચ્છાકારનો વિષય બતાવવા માટે કહે છે.

ગાથાર્થઃ અભ્યર્થના અને વિધાન આ બે યમાં બે ય સંયમીઓને ઈચ્છાકાર કરવો ઉચિત છે, કેમકે એમાં ગુરુની આજ્ઞાની આરાધના થાય છે અને મર્યાદાનું પાલન થાય છે.

યશો. - અભ્યર્થનાવિહાણે ત્તિ । અભ્યર્થના=‘ત્વં મમેદં કાર્યં કુરુ’ ઇતિ પરપ્રવર્તના, વિધાનં ચ પરપ્રયોજનસ્ય કરણપ્રતિજ્ઞા ‘અહં તવેદં કાર્યં કરોમિ’ ઇતિ, તતઃ સમાહારદ્વન્દ્વાદેકવચનમ્ । તત્ર ‘ઇચ્છાકારઃ’=ઇચ્છ્યેતિ પ્રયોગઃ । ચકારસ્યાપ્યર્થસ્ય ભિન્નક્રમત્વાદ્ દ્વયોરિત્યત્ર યોજના । દ્વયોરપ્યભ્યર્થયમાનકારકયોઃ સમુચિતઃ=સદ્ગતઃ ।

ચન્દ્ર. - પરપ્રવર્તના=પરસ્ય સ્વસ્મિન્ કાર્યે વ્યાપારણં, પરં પ્રતિ સ્વકાર્યકરણાર્થં પ્રેરણેતિ યાવત્ । નનુ ‘અભ્યર્થનાવિહાણાણં’ ઇત્યેવ પ્રાકૃતે બહુવચનં વક્તું યુક્તમ્ । ન ત્વેકવચનમ્ । યતઃ અભ્યર્થના વિધાનચ્છેતિ દ્વૌ પદાર્થૌ અત્ર સ્તઃ । તયોઃ દ્વન્દ્વસમાસકરણે ચ પ્રાકૃતે બહુવચનમેવ સ્યાત્ । ન ત્વેકવચનમિત્યત આહ સમાહારદ્વન્દ્વાદેકવચનમ્ । ચકારસ્ય=“ઠિઙ્પાલણં ચ જઓ” ઇતિ ચતુર્થપાદે દૃશ્યમાનસ્ય ભિન્નક્રમત્વાદ્=યત્ર સ્થાને સ અસ્તિ, તસ્માદન્યત્રૈવ તસ્ય અન્વયકરણે તાત્પર્યાત્ ‘દ્વયોઃ’=“ઇચ્છાકારો સમુચિઓ દોળંહં” ઇત્યત્ર વિદ્યમાને “દોળંહં” ઇતિ શબ્દે । તતશ્ચ દ્વયોરપિ=ન કેવલં સ્વકાર્યકરણાર્થં લઘું સાધું અભ્યર્થયમાનસ્ય રત્નાધિકસ્ય, કિન્તુ તત્કાર્યકરણસ્ય પ્રતિજ્ઞાં કુર્વાણસ્ય લઘુસાધોરપિ ઇતિ અપિશબ્દાર્થઃ ।

ટીકાર્થ : “તું મારું આ કામ કર” એ પ્રમાણે બીજાને સ્વકાર્યમાં પ્રવર્તાવવા માટે પ્રેરણા કરવી એ અભ્યર્થના કહેવાય અને “હું તારું આ કામ કરીશ” એ પ્રમાણે બીજાનું કામ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરવી એ વિધાન કહેવાય.

(શિષ્ય : અભ્યર્થના અને વિધાન એમ બેનો દ્વન્દ્વસમાસ થાય તો પ્રાકૃતમાં તો ‘અભ્યર્થણાવિહાણેસુ’ એમ બહુવચનાન્તપ્રયોગ થવો જોઈએ ને ?)

ગુરુ : અહીં સમાહારદ્વન્દ્વ સમાસ કરેલો હોવાથી એકવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે.

આ બે સ્થાને “ઈચ્છ્યા, ઇચ્છાકારેણ” એ પ્રમાણે શબ્દનો પ્રયોગ અભ્યર્થના કરનાર અને કામ સ્વીકારનાર બેયને સંગત છે.

(શિષ્ય : ‘બેયને સંગત છે’ એમ તમે ‘અપિ’નો અર્થ બોલો છો. પણ ગાથામાં તો અપિ શબ્દ જ નથી. તો એનો અર્થ ક્યાંથી લાવ્યા ?)

ગુરુ : છેલ્લા પદમાં જે ‘ચ’ છે. તે ‘અપિ’ના અર્થમાં છે. અને એ ‘દોષહં’ની પછી જોડવાનો છે. એટલે ‘દ્વયોરપિ’=“બે ય જણને ઈચ્છાકાર સંગત છે” એમ અર્થ થાય.

યશો. - કુતઃ ? યતો ગુરુણામાજ્ઞાયા=અભિયોગ-પરિહારપ્રધાનોપદેશસ્યારાધનમ્ ।

ચન્દ્ર. - અભિયોગપરિહારપ્રધાનોપદેશસ્ય=“હે શિષ્ય ! ત્વમિચ્છાકારેણેદં કાર્યં કુરુ” ઇતિ યથા શિષ્યં પ્રતિ લેશતોઽપિ અભિયોગો ન ભવેત્, તથા ગુરુણા દત્તસ્યોપદેશસ્ય, બલાભિયોગત્યાગપ્રધાનોપદેશસ્યેત્યર્થઃ । ગીતાર્થસંવિનનો હિ ગુરુઃ સ્વશિષ્યાયાપિ તથૈવ કાર્યં કર્તું દદાતિ, યથા તં પ્રતિ લેશતોઽપિ બલાભિયોગો ન ભવેત્ તત્કાર્યકરણે ચ અભિયોગપરિહારપ્રધાનગુરુપદેશસ્યારાધનં શિષ્યેણ કૃતં ભવત્યેવેતિ ।

શિષ્ય : શા માટે ઈચ્છાકાર ઉચિત છે ?

ગુરુ : ગુરુ શિષ્યને કોઈપણ કામ સોંપે એ પણ ગુરુનો ઉપદેશ જ કહેવાય. અને ખુદ ગુરુ પણ અભિયોગનો પરિહાર મુખ્ય બનાવીને જ કોઈપણ કામ સોંપે. શિષ્યને પણ બળજબરીથી કામ ન સોંપે. આવો અભિયોગત્યાગપ્રધાન એવો જે ગુરુનો વસ્ત્રપ્રક્ષાલનાદિ કાર્યનો ઉપદેશ હોય, એ ઉપદેશને સાંભળ્યા બાદ ઈચ્છાકાર પૂર્વક એનો સ્વીકાર કરનાર શિષ્ય ઉપદેશની આરાધના કરનારો બને છે.

(અહીં ગુરુ એટલે રત્નાધિક, વડીલ કોઈપણ સાધુ સમજવા. દીક્ષાદાતા કે આચાર્ય રૂપ જ ગુરુ ન સમજવા)

યશો. - અથ ગુરુ પ્રતિપાદિતસ્યાર્થસ્યાનુષ્ઠાનેનૈવ ગુર્વાજ્ઞારાધનં ન તુ તત્કરણ-પ્રતિજ્ઞયાઽપિ ઇતિ ચેત્ ?

ચન્દ્ર. - પૂર્વપક્ષઃ પ્રાહ અથ ગુરુપ્રતિપાદિતસ્યેત્યાદિ । અર્થસ્ય=વસ્ત્રપ્રક્ષાલનાદિરૂપસ્ય અનુષ્ઠાનેનૈવ=ન તુ તત્ર અહં ભવત્કાર્યં ઇચ્છાકારેણ કરોમિ” ઇત્યાદિપ્રતિજ્ઞાયા પ્રયોજનમિતિ એવકારાર્થઃ । એતદેવાહ ન તુ તત્કરણપ્રતિજ્ઞયાપીતિ ।

શિષ્ય : ગુરુએ બળજબરી કર્યા વિના શિષ્યને વસ્ત્રપ્રક્ષાલનાદિ કામ સોંપ્યું. એ કામ શિષ્ય કરી લે એ જ ગુરુની આજ્ઞાની આરાધના કહેવાય ને ? એ વખતે આવું બોલવાની શી જરૂર છે ? કે “હે ગુરુ ! હું આપનું

આ કામ ઈચ્છાથી કરીશ.” એ બોલ્યા વિના ગુરુએ સોંપેલ કામ કરી લેવા માત્રથી જ ગુર્વાજ્ઞાનું આરાધન થઈ જાય છે.

યશો. - ન, ગુસ્ત્રા ‘ત્વમિદં કાર્યં કુરુ’ ઇત્યુક્તે શિષ્યેણ ‘ઇદમિચ્છયા કરોમિ’ ઇતિ-પ્રતિજ્ઞાયાં ગુરોઃ શિષ્યસ્યેચ્છાપૂર્વકાભ્યુપગમજ્ઞાનાદતિશયિતપ્રમોદોત્પાદાચ્છિષ્યસ્ય તથાવિધપુણ્યપ્રકૃત્યર્જનાત્ ।

ચન્દ્ર. - શિષ્યસ્યેચ્છાપૂર્વકાભ્યુપગમજ્ઞાનાદ=“શિષ્યસ્ય યઃ મત્કાર્યસ્યાભ્યુપગમઃ, સ ઇચ્છાપૂર્વકઃ અસ્તિ । ન ત્વનિચ્છયા” ઇતિ ગુરોઃ જ્ઞાનાત્ । અતિશયિતપ્રમોદોત્પાદાત્=અહો મમ શિષ્યસ્ય વિનયઃ, ગુરુભક્તિઃ, વીર્યોલ્લાસશ્ચેતિ આનન્દોત્પાદાત્ । શિષ્યસ્ય તથાવિધપુણ્યપ્રકૃત્યર્જનાત્=વ્યવહારનયમતમેતત્ યત્ ગુરુનિષ્ઠેન શિષ્યવિનયજન્યાનન્દેન શિષ્યે તથાવિધિપુણ્યપ્રકૃત્યર્જનં પ્રતિપાદ્યતે । વસ્તુતસ્તુ ‘પરમોપકારી મમાયં ગુરુઃ, યેન કેનાપિ પ્રકારેણ મયા તસ્યાનન્દે પ્રયત્નઃ કર્તવ્યઃ’ ઇત્યાદિરૂપો યઃ શિષ્યસ્ય શુભો ભાવઃ, તેનૈવ શિષ્યે પુણ્યપ્રકૃત્યુપાર્જનં ભવતીતિ સૂક્ષ્મધિયા વિભાવનીયમ્ । અત્ર બહુ વક્તવ્યમ્ । તત્તુ વિસ્તરભયાત્ નોચ્યતે ।

ગુરુ : તારી વાત ખોટી છે, કેમકે “તું ઈચ્છાથી આ કાર્ય કર” એ પ્રમાણે ગુરુ કહે અને સામે શિષ્ય પણ એમ બોલે કે “આપનું આ કામ હું ઈચ્છાથી કરીશ” તો શિષ્યની આ પ્રતિજ્ઞા સાંભળીને ગુરુને જ્ઞાન થાય કે “શિષ્યે મારા કાર્યનો સ્વીકાર ઈચ્છાપૂર્વક કરેલો છે. અનિચ્છાએ નથી કર્યો.” આ જ્ઞાનથી ગુરુને શિષ્યના વિનયાદિગુણોને કારણે પુષ્કળ આનંદ ઉત્પન્ન થાય. અને ગુરુને આનંદમાં નિમિત્ત બનનાર એ શિષ્યને તેવા પ્રકારની પુણ્યપ્રકૃતિઓ બંધાય.

પણ જો શિષ્ય ઈચ્છાકાર વિના ગુરુનું કામ કરે તો ઉપર મુજબની પ્રક્રિયા ન બને. માટે ‘ઈચ્છાકાર’ કરવો જ જોઈએ.

યશો. - ઇદં ચ ફલં કારકસ્ય નત્વભ્યર્થકસ્યેતિ સાધારણં ફલમાહ - ‘સ્થિતિપાલનં ચ’ ઇતિ, સ્થિતિઃ સંપ્રદાયસ્તસ્ય પાલનં તદનુકૂલાચરણમ્ । ‘અભ્યર્થનાયાં વિધાને ચ સાધવ ઇચ્છાકારં પ્રયુજ્ઞતે’ ઇતિ કદાચિદિચ્છાકારં વિના કૃત્યકરણે સંપ્રદાયભંજરૂપબલવદ-નિષ્ઠાનુબન્ધિત્વજ્ઞાનાદિચ્છૈવ ન ભવતિ । તત્કરણે ચ શિષ્ટાચારપરિપાલનજનિતાયા મહત્યા નિર્જરાયા લાભઃ ।

ચન્દ્ર. - કારકસ્ય=રત્નાધિકકાર્યં કુર્વાણસ્ય ક્ષુલ્લકસ્ય । સાધારણં ફલમાહ=રત્નાધિકસ્ય ક્ષુલ્લકસ્યાપિ ચ યત્ફલં ભવતિ, તાદૃશં ઉભયત્ર સંભવિ ફલમાહ ।

સમ્પ્રદાયઃ ઇતિ-દ્વિવિધો હિ સમ્પ્રદાયઃ । નિત્યઃ નૈમિત્તિકશ્ચ । તત્ર દશવિધા સામાચારી સર્વસ્મિન્કાલે સ્વાવસરે પરિપાલનીયેતિ સર્વેષાં તીર્થકરણધરાદીનાં સમ્મતં । તતશ્ચ સ નિત્યઃ સમ્પ્રદાયઃ । યસ્તુ દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવાદીન્ આશ્રિત્ય ગીતાર્થૈઃ તત્તત્કાલે આચારાદિકઃ સમ્પ્રદાયઃ નિશ્ચીયતે યથા “ભાદ્રપદશુક્લચતુર્થ્યાં પર્યુષણા કર્તવ્યા” ઇત્યાદિ, સ નૈમિત્તિકઃ સમ્પ્રદાયઃ । અત્ર તુ નિત્યસમ્પ્રદાયો ગ્રાહ્યઃ ।

સંપ્રદાયભદ્રેત્યાદિ=સંપ્રદાયભદ્રરૂપં યત્ બલવદનિષ્ઠં, તસ્ય અનુબન્ધિત્વં ઇચ્છાકારં વિના કૃત્યકરણે વર્તતે । તતશ્ચ તાદૃશાનુબન્ધિત્વજ્ઞાનાત્ ભીતસ્ય મુનેઃ ઇચ્છાકારં વિના પરકૃત્યકરણે **ઇચ્છૈવ ન ભવતિ** । ઇચ્છાકારં વિના પરકૃત્યકરણે યદ્યપિ ભાવોલ્લાસ-સ્નેહવૃદ્ધિ-પરોપકારાદિકં ઇષ્ટં ભવતિ । તથાપિ તેભ્યઃ સકાશાત્ બલવત્ સંપ્રદાયભદ્રરૂપં અનિષ્ટમપિ તત્ર ભવતિ । એવઞ્ચ પરમાર્થતઃ તત્ર મુનેઃ હાનિરેવ સ્યાત્, ન તુ લાભઃ, તતશ્ચ ન સુમતિઃ સાધુઃ ઇચ્છાકારં વિના પરકૃત્યં કર્તુ ઇચ્છતિ । **તત્કરણે ચ**=ઇચ્છાકારકરણે ચ ।

શિષ્ય : તમે ગાથામાં એમ કહ્યું છે કે “કામ સોંપનાર અને કામ લેનાર બેયને કામ સોંપતી વખતે અને કામ સ્વીકારતી વખતે ઈચ્છાકાર કરવો ઉચિત છે, કેમકે એમાં ગુરુની આજ્ઞાની આરાધના થાય છે.” પણ આ ગુર્વાજ્ઞાની આરાધના રૂપી ફળ તો શિષ્યને મળ્યું ને ? કામ સોંપનાર ગુરુને તો ગુર્વાજ્ઞાની આરાધના રૂપ ફળ ક્યાંથી મળે ? તો એમણે કરેલો ઈચ્છાકાર તો નિષ્ફળ જ ને ?

ગુરુ : કામ સોંપનાર ગુરુ અને કામ સ્વીકારનાર શિષ્ય બેયને ઈચ્છાકાર દ્વારા સ્થિતિપાલન રૂપ સરખું ફળ મળે છે. સ્થિતિ એટલે સંપ્રદાય=મર્યાદા. તેને અનુકૂલ આચરણ કરવાનો લાભ બેયને છે.

એવો સંપ્રદાય છે કે “કામ સોંપતી વખતે બીજાને અભ્યર્થના=પ્રાર્થના કરવામાં અને કામ સ્વીકારતી વખતે વિધાન=પ્રતિજ્ઞા કરવામાં બે ય સાધુઓ ઈચ્છાકારને બોલે.”

હવે આવો સંપ્રદાય છે એટલે કોઈકવાર કોઈકે ઈચ્છાકાર વિના કામ સોંપવું કે સ્વીકારવું હોય તો એને તરત જ્ઞાન થશે કે “આમાં તો સંપ્રદાયનો ભંગ થશે. અને સંપ્રદાયભંગ તો નરકગતિ વગેરે ઘણા મોટા અનિષ્ટોની પરંપરાને ઉત્પન્ન કરનાર છે.” આ જ્ઞાન થવાથી એ ગુરુ કે શિષ્યને ઈચ્છાકાર વિના કામ સોંપવા / સ્વીકારવાની ઈચ્છા જ નહિ થાય. પણ ઈચ્છાકારાદિ કરીને જ બેય જણ કામ કરશે. અને ઈચ્છાકાર કરશે એટલે શિષ્ટાચારનું પરિપાલન થયેલું ગણાશે. એના દ્વારા ઉત્પન્ન થનારી મોટી નિર્જરાનો લાભ બે ય ને થશે.

યશો.-તથા ચ સ્વવિષયે ઇચ્છાકારપ્રયોગસ્ય સ્વાતન્ત્ર્યેનૈવ હેતુત્વમિતિ પર્યવસ્યતિ ॥૭॥

ચન્દ્ર. - તથા ચ **સ્વવિષયે**=યત્ર શાસ્ત્રકારૈઃ ઇચ્છાકારપ્રયોગઃ કર્તવ્યતયા પ્રતિપાદિતઃ, તત્ર **સ્વાતન્ત્ર્યેનૈવ**= ગુરુપ્રમોદોત્પાદાત્મકં દ્વારં વિનૈવ **હેતુત્વં**=નિર્જરાદિહેતુત્વં । “શિષ્યસ્યેચ્છાકારં શ્રુત્વા ગુરુઃ પ્રમોદભાક્ ભવતિ । તતશ્ચ શિષ્યસ્ય પુણ્યકર્મબન્ધાત્મકં ફલં ભવતિ” ઇતિ પ્રતિપાદિતં । તત્ર શિષ્યસ્ય યત્ફલં કથિતં । તત્ ગુરુપ્રમોદદ્વારા પ્રતિપાદિતં । તતશ્ચ તત્ર ગુરોઃ તાદૃશઃ પ્રમોદો યદિ ન ભવેત્, તર્હિ તત્ર શિષ્યસ્ય ફલપ્રાપ્તિઃ ન સ્યાત્ । એવઞ્ચ તત્રેચ્છાકારપ્રયોગો નિષ્ફલો ભવેત્ । અતઃ ઇચ્છાકારસ્ય ગુરુપ્રમોદપરમ્પરયા ફલજનકત્વપ્રતિપાદનં “ઇચ્છાકારઃ ગુરુપ્રમોદાભાવે નિષ્ફલોઽપિ ભવતિ” ઇતિ જ્ઞાપયતિ । તત્ત્વાયુક્તં, શ્રોતૃણાં મનસિ ઇચ્છાકારપ્રયોગકરણે દૃઢતાઽપ્રયોજકઞ્ચ ભવતિ । તસ્માત્ સાક્ષાત્ ઇચ્છાકારમાત્રેણૈવ યત્ફલં ભવતિ, તત્ પ્રતિપાદનીયમ્, યેન કદાપિ ઇચ્છાકારપ્રયોગો નિષ્ફલો ન ભવેત્, શ્રોતૃણાં મનસિ ઇચ્છાકારકરણે દૃઢતા ચ ભવેત્ । અતઃ ગ્રન્થકારેણૈતત્પ્રતિપાદિતં, યદુત ઇચ્છાકારઃ શિષ્ટાચારપરિપાલનં, તતશ્ચ મહત્યાઃ નિર્જરાયાઃ લાભઃ, ન તત્ર ગુરુપ્રમોદાદિરૂપસ્ય દ્વારસ્યાવશ્યકતેતિ ॥૭॥

(શિષ્ય : ગુર્વાજ્ઞાની આરાધના રૂપી પહેલો લાભ તમે બતાવ્યો. તેમાં ગુરુને પ્રસન્નતા પમાડનાર શિષ્યને પુણ્યબંધ એ જ ખરેખરો લાભ છે. પણ ત્યાં તો ગુરુ પ્રસન્ન થાય તો જ પુણ્યબંધરૂપી ફળ મળે. શિષ્યનો આ

ઉચિત આચાર રોજનો થઈ જાય પછી કંઈ વારંવાર ગુરુને શિષ્યના ઈચ્છાકાર પ્રયોગથી આનંદ થવાદિ ક્રિયા બનવાની નથી. અને તો પછી ત્યાં શિષ્યને પુણ્યબંધાદિ ફળ નહિ મળે ને ?)

ગુરુ : ઈચ્છાકાર એ સંપ્રદાયપાલન રૂપ હોવાથી વિશિષ્ટ નિર્જરાનું કારણ બને છે એ વાત અમે કરી. એમાં ગુરુની પ્રસન્નતા વગેરે હોય કે ન હોય તો નિર્જરા થવાની જ છે. એટલે આ સ્થિતિપાલનની દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો યોગ્યસ્થાને કરાતો ઈચ્છાકાર પ્રયોગ કર્મનિર્જરા માટે સ્વતંત્ર રીતે કારણ છે. એમાં એને ગુરુની પ્રસન્નતા વગેરે બીજા પદાર્થોની જરૂર નથી.

આમ શિષ્યને સ્થિતિપાલનજન્ય નિર્જરા અને ગુરુપ્રસન્નતાદિના કારણે પુણ્યબંધ એમ બે ફળો મળશે. જ્યારે ગુરુને સ્થિતિપાલનજન્ય નિર્જરા રૂપી એક જ ફળ મળે ॥૭॥

યશો. - એતસ્યૈવ ફલાન્તરં સમુચ્ચિત્ય દર્શયતિ -

ઉચ્ચાગોઅવિહાણં અભિઓગણિમિત્તકમ્મહાણી અ ।

સાસણમાણો અહવે એત્તો ચ્ચિય હંદિ સુહભાવા ॥૮॥

ચન્દ્ર. - → ઇત એવ=ઈચ્છાકારાદેવ શુભભાવાત્ ઉચ્ચૈર્ગોત્રબન્ધઃ, અભિયોગનિમિત્તકસ્ય કર્મણઃ હાનિઃ, અથવા શાસનમાનશ્ચ ભવતિ ← ઇતિ અષ્ટમ્યાઃ ગાથાયાઃ અર્થઃ ।

ઈચ્છાકારપ્રયોગના જ બીજા ફળને પણ ભેગા કરીને દેખાડે છે.

ગાથાર્થ : આ ઈચ્છાકારપ્રયોગ દ્વારા જ શુભ ભાવથી (૧) ઉચ્ચગોત્રનો બંધ (૨) બલાત્કારનિમિત્તક એવા કર્મોના નાશ (૩) શાસન બહુમાન થાય.

યશો. - ઉચ્ચાગોઅવિહાણં તિ । ઉચ્ચૈર્ગોત્રસ્ય=લોકપૂજ્યતાનિદાનસ્ય કર્મવિશેષસ્ય વિધાનં=બન્ધ ઇત એવ=ઈચ્છાકારાદ્ ભવેત્ । મા ભૂત્ પરેષાં બલાભિયોગશઙ્ક્યા સ્વલ્પાઽપિ પીડેતિ પરપીડાપરિહારાધ્યવસાયેનૈવ હિ કૃપાપરીતચેતસઃ સાધવ ઇચ્છાકારં પ્રયુજ્ઞત ઇતિ કથં ન તથાવિધાધ્યવસાયેન તેષામુચ્ચૈર્ગોત્રબન્ધઃ ? ।

ચન્દ્ર. - એતસ્યૈવ=ઈચ્છાકારસ્યૈવ । સમુચ્ચિત્ય=સંગ્રહીકૃત્ય ।

લોકપૂજ્યતાનિદાનસ્ય=લોકે યા પૂજ્યતા ભવતિ, તત્કારણસ્ય । નનુ 'ઈચ્છાકારેણ ઉચ્ચૈર્ગોત્રકર્મણો બન્ધો ભવતિ' ઇતિ તુ કયા યુક્ત્યા પ્રતીયતે ? કિમન્યેષાં શાતવેદનીયાદિકર્મણાં બન્ધો ન નિગદિતઃ ? ઇત્યત આહ મા ભૂત્ પરેષાં ઇત્યાદિ । અયં ભાવઃ । યે હિ નીચૈર્ગોત્રકર્મોદયવન્તો ભવન્તિ, તે સામાન્યતઃ નીચકુલેષુ ઉત્પદ્યન્તો તત્ર ઉત્પન્નાશ્ચ તે નૃપશ્રેષ્ઠિપ્રભૃતીનાં સેવકા ભવન્તિ । તે ચ નૃપાદયઃ સ્વસેવકેષુ બલાભિયોગં કુર્વન્ત્યેવ । તતશ્ચ નીચૈર્ગોત્રોદયવન્તો બલાભિયોગવિષયા ભવન્તીતિ પ્રાપ્તમ્ । યશ્ચ પરેશ્યો યદ્ દદાતિ, સામાન્યતઃ સ તદેવ પરલોકે લભતે ઇતિ નિયમઃ । એવઞ્ચ બલાભિયોગં કુર્વાણા નૃપાદયઃ નીચૈર્ગોત્રં બદ્ધ્વા, નીચકુલાદિષુ ઉત્પદ્ય બલાભિયોગવિષયા ભવન્તિ । ઇત્યઞ્ચ યદિ બલાભિયોગં કુર્વાણા નીચૈર્ગોત્રં બદ્ધન્તિ, તર્હિ શુભભાવેન બલાભિયોગં શક્તૌ સત્યામપિ અકુર્વાણા ઉચ્ચૈર્ગોત્રકર્મ બદ્ધન્ત્યેવ । ન તત્ર કોઽપિ દોષઃ । તથા ઇચ્છાકારં કુર્વાણા રત્નાધિકાઃ

ન કેવલં ઉચ્ચૈર્ગોત્રમેવ બધ્નન્તિ । કિન્તુ સાતવેદનીયાદીનિ શુભકર્માણ્યપિ બધ્નન્ત્યેવ । ઉચ્ચૈર્ગોત્રં તુ પ્રધાનતયા પ્રોક્તમ્ । તાવન્માત્રેણ “સાતવેદનીયાદીનિ ન બધ્યન્તે” ઇતિ અર્થો ન ભવતિ ।

બલાભિયોગશઙ્ક્યા=ઈચ્છાકારં વિના કાર્યસમર્પણે શુલ્લકો વિચારયતિ-યદુત નનુ એષ રત્નાધિકઃ કિં મહ્યં બલાત્કારેણ કાર્યં પ્રયચ્છતિ ? યદિ વા એવમેવેતિ । તતશ્ચ યા તસ્ય એષા બલાભિયોગશઙ્કા ભવતિ, તયા ।

ટીકાર્થ : જે કર્મ જીવને લોકમાં પૂજ્ય બનાવવામાં કારણભૂત છે એ કર્મને ઉચ્ચગોત્ર કહેવાય. ઈચ્છાકાર દ્વારા આ કર્મનો બંધ થાય.

જે વડીલો છે એ વિચારે છે કે “જો હું ઈચ્છાકાર વિના બીજાને કામ સોંપીશ તો એ સામેવાળા સાધુઓને મનમાં શંકા થશે જ કે “આ વડીલ અમારા ઉપર બળજબરી તો નથી કરતા ને ?” આના દ્વારા એમને થોડી પણ પીડા થવાનો સંભવ છે જ.

આ પીડા ન થાય એ માટે પારકાઓની પીડાનો પરિહાર કરવાના અધ્યવસાયને લીધે જ કૃપાથી ભરેલા મનવાળા સાધુઓ કામ સોંપતી વખતે ઈચ્છાકારને કરે છે. હવે આવા પ્રકારના અધ્યવસાય વડે શા માટે ઉચ્ચગોત્રનો બંધ ન થાય ?

યશો. - ન કેવલં તદ્બન્ધ એવ, કિન્ત્વભિયોગનિમિત્તસ્ય પારતન્ત્ર્યપ્રયોજનસ્ય નીચૈર્ગોત્રાદિકર્મણોઽભિયોગાધ્યવસાયપ્રતિપક્ષતત્પરિહારાધ્યવસાયેન હાનિરપિ=નિર્જરાઽપિ ।

ચન્દ્ર. - અભિયોગનિમિત્તસ્ય=શુલ્લકં પ્રતિ કૃતો બલાભિયોગઃ નિમિત્તં યસ્ય સ, તાદૃશસ્ય પારતન્ત્ર્યપ્રયોજનસ્ય =પરલોકાદિષુ સેવકત્વાદિકારણસ્ય । અભિયોગાધ્યવસાયપ્રતિપક્ષેત્યાદિ । યત્કર્મ યેનાધ્યવસાયેન બધ્યતે, તત્કર્મ તત્પ્રતિપક્ષભૂતાધ્યવસાયેન ક્ષીયતે । તતઃ અભિયોગનિમિત્તસ્ય નીચૈર્ગોત્રકર્મણઃ હાનિઃ અભિયોગાધ્યવસાય વિપક્ષીભૂતેન અભિયોગપરિહારાધ્યવસાયેન યુક્તૈવેતિ ભાવઃ ।

માત્ર ઉચ્ચગોત્રનો બંધ જ થાય એટલું નહિ. પરંતુ આત્માએ ભૂતકાળમાં બીજાઓ ઉપર બલાત્કાર=બળજબરી કરીને જે નીચગોત્રાદિ કર્મો બાંધ્યા હોય, કે જે કર્મો જીવને પરતંત્ર=દાસ=નોકર બનાવી દેનારા છે. તે કર્મોની પુષ્કળ નિર્જરા પણ આ બળજબરી કરવાના અધ્યવસાયના શત્રુભૂત એવા બળજબરીનો ત્યાગ કરવાના અધ્યવસાયથી થાય છે.

યશો. - તથા શાસનમાનોઽપિ--‘અહો ! જૈના નિપુણાર્થદર્શિનોઽલ્પીયસોઽપિ પરખેદસ્ય પરિહારાય પ્રયતન્તે’ ઇત્યેવંરૂપા પ્રવચનશ્લાઘાઽપિ ‘હંદિ’ ઇત્યુપદર્શને ‘શુભભાવાત્’ પ્રશસ્તાધ્યવસાયાત્ ॥૮॥

ચન્દ્ર. - પ્રવચનશ્લાઘાઽપિ=એષા ચ રત્નાધિકશુલ્લકસાધ્વોઃ ઇચ્છાકારાદિકં શોભનં વ્યવહારં પશ્યન્તાં ગૃહસ્થાદીનાં મનસિ સમુત્પદ્યતે । તાદૃશશાસનશ્લાઘાયાં નિમિત્તીભૂતાઃ સાધવઃ સુલભબોધિત્વાદિપ્રયોજકાનિ શુભકર્માણિ સમર્જયન્તિ । તદુક્તમષ્ટકપ્રકરણે → યસ્તૂત્રતૌ યથાશક્તિ, સોઽપિ સમ્યક્ત્વહેતુતાં । અન્યેષાં પ્રતિપદ્યેહ તદેવાપ્નોત્યનુત્તરમ્ ← ઇત્યાદિ । યઃ મુનિઃ યથાશક્તિ જિનશાસનોત્રતૌ વર્તતે, સ અન્યેષાં સમ્યક્ત્વસ્ય

કારણં ભૂત્વા અસ્મિન્ ભવે ક્ષાયિકં સમ્યક્ત્વં લભતે इति अस्य भावार्थः । अधिकन्तु तत्रैवाष्टके दृष्टव्यम् । विस्तरभिया विरम्यते । प्रशस्ताध्यवसायात्=प्रवचनश्लाघाऽपि भवतीत्यत्र अन्वयः कर्तव्यः । इच्छाकारसामाचारીं पश्यतां मनसि प्रशस्ताध्यवसायः समुत्पद्यते । ततश्च ते प्रवचनश्लाघां कुर्वन्तीति भावार्थः ॥८॥

ઉપરાંત શાસનપ્રભાવના પણ થાય. આ ઈચ્છાકારાદિનો વ્યવહાર જોનારા બધા બોલશે કે “ખરેખર ! આ જૈનો નિપુણ અર્થને જોનારા છે. તેઓ બીજાઓને થનારા અલ્પ પણ ખેદને દૂર કરવા માટે પ્રયત્ન કરે છે.” આ ત્રણેય લાભો પ્રશસ્ત અધ્યવસાયથી પ્રાપ્ત થાય છે. એમાં પહેલા બે લાભો ઈચ્છાકાર કરનારાઓના પ્રશસ્ત અધ્યવસાયથી ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યારે ત્રીજો પ્રવચનપ્રશંસારૂપી લાભ તો આ બધો આચાર જોનારાઓના મનમાં ઉત્પન્ન થયેલા શુભ અધ્યવસાયથી પ્રગટ થાય છે ॥૮॥

યશો. - અથૈવં ભાવમાત્રાદેવ ફલસિદ્ધૌ કિમિચ્છાકારવિધાનેન ? इत्यत आह -

ચન્દ્ર. - નનુ પરપીડાપરિહારાધ્યવસાયેનૈવ ઉચ્ચૈર્ગોત્રાદિશુભકર્મબન્ધઃ નીચૈર્ગોત્રાદ્યશુભકર્મવિનાશશ્ચ ભવતા પ્રતિપાદિતઃ, કિન્તુ તત્ર ઇચ્છાકારકરણં ન કારણતયા પ્રદર્શિતં । તતશ્ચ **ભાવમાત્રાદેવ=**પરપીડાપરિહારાધ્યવસાયમાત્રાદેવ **ફલસિદ્ધૌ=**શુભકર્મબન્ધાશુભકર્મક્ષયફલસિદ્ધૌ **કિમિચ્છાકારવિધાનેન=**કિમિચ્છાકારકરણેન પ્રયોજનમ્’इति ? નવમગાથાયાં સમાદધાતિ ।

**યશો. - ण य केवलभावेणं हियकज्जे वीरिअं णिगूहंतो ।
विरियायारविसोहियचरणोचियणिज्जरं पावे ॥९॥**

ચન્દ્ર. - → ન ચ હિતકાર્યે વીર્યં નિગૂહયન્ કેવલભાવેન વીર્યાચારવિશોધિતચારિત્રોચિતનિર્જરાં પ્રાપ્નુયાત્ ← इति नवम्याः गाथायाः अर्थः ।

યશો. - ण य त्ति । न च ‘केवलभावेन’ परपीडापरिहाराध्यवसायमात्रेण हितकार्ये=પરપીડાપરિહારરૂપે વીર્યં=**તદ્ધેત્વિચ્છાકારપ્રયોગં નિગૂહયન્=**આચ્છાદયન્ **વીર્યાચારવિશો-**ધિતચરણોચિતાં નિર્જરાં પ્રાપ્નુયાત્ ।

ચન્દ્ર. - તદ્ધેત્વિચ્છાકારપ્રયોગં=પરપીડાપરિહારસ્ય હેતુઃ યઃ ઇચ્છાકારપ્રયોગઃ તં **આચ્છાદયન્=**અકુર્વન્ **વીર્યાચારવિશોધિતચરણોચિતાં=**ઇચ્છાકારપ્રયોગાત્મકેન વીર્યાચારેણ વિશોધિતં યત્ ચારિત્રં, તદુચિતાં । યો મુનિઃ ‘પરેષાં પીડા મા ભવતુ’ इति परपीडापरिहाराध्यवसायं धारयति । કિન્તુ પરપીડાપરિહારહેતુભૂતે ઇચ્છાકારે પ્રયત્નં ન કરોતિ સ ભાવજન્યાં નિર્જરાં પ્રાપ્નોતિ, કિન્તુ વીર્યાચારપરિપાલનજન્યાં નિર્જરાં નૈવ પ્રાપ્નોતિ । તસ્માત્ યઃ સંપૂર્ણ નિર્જરાફલમપેક્ષતે, તેનાવશ્યં ઇચ્છાકારે યત્નો વિધેયઃ ।

યશો. - એવં ચ પ્રશસ્તાધ્યવસાયવાંસ્તન્માત્રનિમિત્તકફલભાવેઽપિ વીર્યમપ્રયુજ્જાનો વીર્યાચારપરિપાલનાનિમિત્તકનિર્જરાલાભેન વજ્જ્યત ઇતિ સંપૂર્ણફલાર્થિના સાધુના ભાવતો યત્નો વિધેયઃ ॥૧॥

ચન્દ્ર. - એતદેવાહ એવં ચ પ્રશસ્તાધ્યવસાયવાન્=ગુરુભક્તિકરણાદિશુભભાવવાન્ તન્માત્રનિમિત્ત-કફલભાવેઽપિ =શુભભાવઃ એવ (ન તુ વીર્યાચારઃ) નિમિત્તં યસ્ય, તાદૃશં યન્નિર્જરાત્મકં ફલં, તત્સદ્ભાવેઽપિ વીર્યં= ઇચ્છાકારપ્રયોગકરણરૂપં અપ્રયુજ્જાનઃ=અકુર્વાણઃ । શેષં સુગમમ્ ।

નનુ ઇચ્છાકારાદિકં તુ બાહ્યા પ્રવૃત્તિઃ । સા ચ કર્મક્ષયાત્મકે આન્તરકાર્યે અપ્રયોજિકૈવ । શુભભાવાત્મકેનાન્તરકારણેનૈવ કર્મક્ષયાત્મકમાન્તરકાર્યં ભવતિ । તત્ર બાહ્યા પ્રવૃત્તિસ્તુ અકિન્ચિત્કરી । અત એવ બાહ્યપ્રવૃત્ત્યભાવેઽપિ ભરતાદીનાં સકલકર્મક્ષયાત્ કેવલજ્ઞાનપ્રાપ્તિઃ ભાવમાત્રાદેવાભવત્ । તસ્માત્ ઇચ્છાકારાકરણેઽપિ શુભભાવમાત્રાત્ સંપૂર્ણ નિર્જરાફલં કથં ન સ્યાદિતિ ચેત્ અત્રોચ્યતે । બાહ્યા ઉચિતપ્રવૃત્તિઃ કર્મક્ષયે કારણં યદ્યપિ ન ભવતિ । તથાપિ શુભભાવપ્રકર્ષે સતિ બાહ્યા ઉચિતપ્રવૃત્તિઃ પ્રાયો ભવત્યેવેતિ તાદૃશપ્રવૃત્ત્યભાવે ભાવહીનતા નિશ્ચીયતે । ભાવહીનતાયાઞ્ચ કર્મક્ષયાત્મકસ્ય ફલસ્ય હાનિઃ યુક્તૈવ । તથા બાહ્યા ઉચિતપ્રવૃત્તિઃ શુભભાવવૃદ્ધિકરણદ્વારા કર્મક્ષયાત્મકં ફલમપિ વર્ધયતિ । તતશ્ચ તાદૃશપ્રવૃત્ત્યભાવે શુભભાવવૃદ્ધ્યભવનાત્ કર્મક્ષયાત્મકફલસ્ય હાનિરપિ યુક્તૈવ । ઇત્યશ્ચ શુભભાવઃ એવ નિર્જરાકારણમિતિ પરમાર્થેઽપિ ઇચ્છાકારાદિપ્રયોગાભાવે નિર્જરાયાઃ હાનિઃ યુક્તિયુક્તૈવેતિ સ્થિતમ્ । અત્ર દૃશન્તઃ પ્રતિપાદ્યતે, યેન તત્ત્વં સ્પષ્ટં ભવેત્ । તથાહિ-સ્વાધ્યાયમગ્નઃ કશ્ચિત્સાધુઃ દૂરતઃ વમનં કુર્વન્તં ગ્લાનસાધું દૃષ્ટ્વાઽતીવ દુઃખી સજ્ઞાતઃ । કથં નુ અસ્ય ગ્લાનિઃ ક્ષયં પ્રાપ્નુયાદિત્યાદિ ચિન્તયિતું લગ્નઃ, એવશ્ચ તસ્ય શુભો ભાવઃ પરપીડાપરિહારરૂપઃ સજ્ઞાતઃ, કિન્તુ સ્વાધ્યાયસ્યાત્યાસક્ત્યા સ સ્વયં વૈયાવૃત્યં કર્તું નોત્થિતઃ । કેવલં શુભપરિણામં ભાવયતિ યદુત→ કોઽપિ કથમપિ તસ્ય ગ્લાનસ્ય બાધામપનયતુ ← ઇતિ । અત્ર હિ સ સ્વયં શક્તૌ સત્યામપિ વૈયાવૃત્યકરણાય નોત્થિતઃ, તેનૈવૈતદ્ જ્ઞાયતે યત્ તસ્ય શુભો ભાવો મન્દઃ આસીત્ । યદિ શુભો ભાવસ્તીવ્રઃ સ્યાત્, તર્હિ અવશ્યં સ્વાધ્યાયં ત્યક્ત્વા સ ઉત્તિષ્ઠેત્ । તતશ્ચાત્ર વ્યવહારતઃ ઇદં વક્તું શક્યેત યદુત સ મુનિઃ શુભપરિણામજન્યાં નિર્જરાં પ્રાપ્નોતિ, કિન્તુ વીર્યાચારસ્યાપાલનાત્ વીર્યાચારપાલનેન વિશુદ્ધિમધિગચ્છતઃ ચારિત્રસ્ય ઉચિતાં નિર્જરાં ન પ્રાપ્નોતિ । નિશ્ચયસ્તુ સ્પષ્ટ એવ યત્ વીર્યાચારપાલનવાન્ મુનિઃ યાદૃશશુભપરિણામવાન્ ભવતિ । તસ્માદ્ મન્દપરિણામસ્યૈવ સ્વામી અયં મુનિઃ તત્સાધુસકાશાદલ્પામેવ નિર્જરાં પ્રાપ્નોતીતિ । તથા એતાદૃક્સ્થાને વૈયાવૃત્યાયોત્તિષ્ઠતઃ સાધોઃ પ્રાચીનઃ શુભપરિણામઃ અધિકઃ શુભો ભવતિ । તતશ્ચ તસ્ય ચારિત્રં વીર્યાચારવિશોદિતં કથ્યતે, તત્ર ચ વૈયાવૃત્યાયાનુત્તિષ્ઠતઃ સાધોઃ પ્રાચીનઃ શુભપરિણામઃ અધિકઃ શુભો ન ભવતિ, પ્રત્યુત વીર્યાચારપાલનપ્રયુક્તાશુદ્ધ્યા મલિનો ભવતીત્યાદિ બહુ વક્તવ્યં । તત્તુ વિસ્તરભયાત્ નોચ્યતે ॥૧॥

શિષ્ય : ઉચ્ચગોત્ર બંધ, નીચગોત્રાદિ નાશ આ બધા લાભો તો સાધુઓને શુભ અધ્યવસાયથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. તમે પણ એ જ વાત કરી છે. એમાં ઈચ્છાકારાદિ શબ્દોનો ઉચ્ચાર તો નકામો જ છે. તો પછી શા માટે ઈચ્છાકારાદિ કરવા ?

ગુરુ : સંયમી બીજાની પીડાનો પરિહાર કરવાનો અધ્યવસાય રાખે. પરંતુ બીજાની પીડાનો પરિહાર થાય એ માટેના કારણભૂત એવા ઈચ્છાકારાદિ પ્રયોગને જો ન કરે તો ભાવો શુભ હોવા છતાં ઈચ્છાકાર કરવા રૂપ જે વીર્યાચાર હતો. એનું પાલન ન કરેલું હોવાથી વીર્યાચાર પાલનથી ચારિત્રની જે વિશુદ્ધિ થાય એ તો ન જ પામે. અને એટલે વીર્યાચારથી વિશુદ્ધ બનેલા ચારિત્ર દ્વારા જે નિર્જરા થતી હોય એ આ સાધુને ન થાય.

એટલે પ્રશસ્ત અધ્યવસાયવાળો સંયમી પ્રશસ્ત અધ્યવસાયમાત્રથી ઉત્પન્ન થનારા કર્મક્રયાદિ ફળને પામશે. પરંતુ ઈચ્છાકારકરણ રૂપ વીર્યાચારને ન પાળતો આત્મા વીર્યાચારના પાલન દ્વારા ઉત્પન્ન થનારી નિર્જરાની પ્રાપ્તિને ગુમાવે છે. એટલે સંપૂર્ણ ફળને ઈચ્છનારાએ તો શુભભાવપૂર્વક ઈચ્છાકાર કરવાદિ રૂપ પ્રયત્ન =વીર્યાચાર પાળવો જ જોઈએ ॥૮॥

યશો. - इत एवाभ्यर्थितेनेच्छाकारः सफलीकर्तव्योऽशक्तौ वा कारणं दीपनीयमित्याह -

ચન્દ્ર. - यथा शुभभावयुक्तेनापि रत्नाधिकेन वीर्याचारजन्यनिर्जरार्थमवश्यमिच्छाकारः कर्तव्यः, एवमेव रत्नाधिकप्रार्थितेन क्षुल्लकेनापि वीर्याचारजन्यनिर्जरार्थं रत्नाधिककार्यं कर्तव्यम् । एतदेवाह इत एव=वीर्यनीगूहने निर्जरावञ्चनसंभवादेव । अभ्यर्थितेन=क्षुल्लकेन सफलीकर्तव्यः=रत्नाधिककार्यकरणद्वारेण रत्नाधिकस्ये-च्छाकारः फलवान् कर्तव्यः । ननु रत्नाधिककार्यकरणे यदि शक्तिः न भवेत् क्षुल्लकस्य, तर्हि किं कर्तव्यम्? इत्यत आह अशक्तौ वा इत्यादि । कारणं=कस्मात्कारणात् क्षुल्लकः तत्कार्यं कर्तुं न शक्नोतीति कारणं दीपनीयं=स्पष्टं वक्तव्यम् ।

વીર્યાચારના પરિપાલનથી ઉત્પન્ન થતી નિર્જરાનો પણ લાભ થાય તે માટે જેમ સાધુએ કામ સોંપતી વખતે ઈચ્છાકાર કરવો જોઈએ, તેમ એ જ નિર્જરાના લાભ માટે 'જેને કામ સોંપાઈ રહ્યું છે' એ સાધુએ પણ સામેવાળાનો ઈચ્છાકાર સફળ કરવો જોઈએ. અર્થાત્ એણે સોંપેલું કામ બરાબર કરી આપવું.

(શિષ્ય : પણ સોંપેલું કામ કરવાની શક્તિ જ ન હોય તો શું કરવું ?)

ગુરુ : જો કામ કરવાની અશક્તિ હોય તો 'શા માટે એ કામ નથી કરી શકતો ?' એ કારણ સ્પષ્ટ જણાવવું જોઈએ. એ વાત જ કરે છે.

યશો. - अब्भत्थिएण वि इमो एत्तो च्चिय णेव णिप्फलो कज्जो ।
कारणदीवणयाए कज्जो व इमो असत्तीइ ॥१०॥

ચન્દ્ર. - → अत एव अभ्यर्थितेनाऽपि साधुना अयं इच्छाकारः निष्फलो नैव कार्यः । अशक्तौ वा कारणप्रकाशनेन इच्छाकारः कर्तव्यः ← इति दशम्याः गाथायाः अर्थः ।

ગાથાર્થ : આ જ કારણસર પ્રાર્થના કરાવેલા સાધુએ પણ આ ઈચ્છાકાર નિષ્ફળ ન જ કરવો. જો કામની અશક્તિ હોય તો કારણ દર્શાવવાપૂર્વક ઈચ્છાકાર કરવો.

યશો. - અભ્યર્થિણ વૃત્તિ । અત એવ=વીર્યાચ્છાદને વીર્યાચારપરિપાલનનિમિત્તક-
નિર્જરાલાભવચ્છનાદેવ 'અભ્યર્થિતેનાપિ' વિવક્ષિતકાર્યકરણાયોક્તેનાપિ 'અયં' ઇચ્છાકારો
નિષ્ફલો ન કાર્યઃ, કિન્ત્વભ્યર્થિતાર્થકરણાત્સફલ એવ વિધેયઃ । અશક્તૌ તુ=અસામર્થ્યે
તુ કારણદીપનયા વા=કારણપ્રકાશનેન વા અયં=ઇચ્છાકારઃ કાર્યઃ । 'અહમિદં ભવદીયં
પ્રયોજનમિચ્છાકારેણ કરોમિ પરં ન તાવચ્છવ્નોમિં, ગુરુ ભિર્વા કાર્યાન્તરમાદિષ્ટમ્'ઇતિ ।

ચન્દ્ર. - વિવક્ષિતકાર્યકરણાયોક્તેનાપિ=ન કેવલં રત્નાધિકેન ક્ષુલ્લકાય સ્વકાર્યસમર્પણે ઇચ્છાકારઃ
કર્તવ્યઃ ઇતિ, કિન્તુ ક્ષુલ્લકેનાપિ તસ્ય ઇચ્છાકારો નિષ્ફલો ન કર્તવ્ય ઇતિ અપિશબ્દાર્થઃ ।
કાર્યાન્તરમાદિષ્ટં=રત્નાધિકેન યસ્મિન્ કાલે ક્ષુલ્લકસ્ય ઇચ્છાકારઃ કૃતઃ । તસ્મિન્નેવ કાલે ગુરુણા યદિ
ગ્લાનવૈયાવૃત્યાદિકં કાર્યં સમર્પિતં ભવેત્, તર્હિ ક્ષુલ્લકઃ પ્રથમં ગુર્વાદિષ્ટમેવ કાર્યં કર્તુમર્હતીતિ તત્કાલે તેન
રત્નાધિકકાર્યકરણાશક્તૌ રત્નાધિકસ્ય તત્કારણં કથનીયમિતિ ।

ટીકાર્થઃ : આ જ વાત કરે છે કે વીર્યને=શક્તિને ગોપવીએ તો વીર્યાચારપાલનથી ઉત્પન્ન થનારી એવી
નિર્જરાનો લાભ ગુમાવવાનો વખત આવે. માટે એ લાભ ન ગુમાવવા માટે વસ્ત્રપ્રક્ષાલનાદિ કાર્ય કરવાને માટે
જે સાધુને પ્રાર્થના કરાઈ છે, એ સાધુએ કામ સોંપનારાનો ઈચ્છાકાર નિષ્ફળ ન કરવો. પરંતુ એણે સોંપેલ કામ
કરી આપવા દ્વારા સફળ કરવો.

કામ કરવાની અશક્તિ હોય તો પછી કારણ કહેવા દ્વારા ઈચ્છાકાર કરવો કે “હું આપનું આ કાર્ય ઈચ્છાથી
કરત. પરંતુ અત્યારે માંદગી વગેરેને લીધે મારી શક્તિ નથી. અથવા તો ગુરુએ મને બીજું કામ કરવાનું સોંપેલ
છે.”

યશો. - કારણાભાવે ત્વનુગ્રહાર્થમભ્યર્થયમાનસાધુકૃત્યમવશ્યં કર્તવ્યમ્, યદાગમઃ-
(આ.નિ. ૬૭૫)

તત્થ વિ સો ઇચ્છં સે કરેઢ દીવેઢ કારણં વા વિ । ઇહરા અણુગ્ગહટ્ઠં કાયવ્વં સાહુણો
કિચ્ચં । ઇતિ ॥૧૦॥

ચન્દ્ર. - અનુગ્રહાર્થ=રત્નાધિકકાર્યકરણાત્ રત્નાધિકોપરિ ક્ષુલ્લકેનાનુગ્રહઃ કૃતઃ સ્યાત્ । તતશ્ચ તદર્થમિતિ
ભાવઃ । યદિ વા રત્નાધિકકાર્યકરણાત્ ક્ષુલ્લકસ્ય મહત્યાઃ નિર્જરાયાઃ લાભાત્ ક્ષુલ્લકેન સ્વાત્મનિ અનુગ્રહઃ કૃતઃ
સ્યાત્ । તતશ્ચ તદર્થમિતિ ભાવઃ ॥૧૦॥

પણ આવા કોઈ કારણો ન હોય તો એ વડીલ ઉપર અનુગ્રહ = ઉપકાર કરવા માટે (અથવા તો આપણા
આત્મા ઉપર ઉપકાર કરવા માટે) કામ સોંપનારા સાધુનું કામ અવશ્ય કરવું જોઈએ.

આવ.નિર્ણય. માં કહ્યું જ છે કે “કામ સ્વીકારતી વખતે પણ કામ સ્વીકારનાર સાધુ કામ સોંપનારના પ્રત્યે
ઈચ્છાકાર કરે. અથવા તો (કામ ન કરી શકવા માટેનું) કારણ બતાવે. પણ એવા કોઈ કારણ ન હોય તો
પરોપકાર કરવા માટે સાધુનું કાર્ય કરવું જ જોઈએ.” ॥૧૦॥

યશો. - અથોત્સર્ગતોઽભ્યર્થનૈવ સાધુના ન કાર્યેત્યાહ -

ચન્દ્ર. - અથ સ્વકાર્યસમર્પણે રત્નાધિકેન ક્રિયમાણા અભ્યર્થના ઇચ્છાકારસમન્વિતા કિં ઉત્સર્ગો માર્ગઃ કિં વાઽપવાદ ઇતિ પ્રદર્શનાર્થમાહ - અથોત્સર્ગતો ઇત્યાદિ ।

ઉત્સર્ગમાર્ગ તો એ છે કે સાધુએ પોતાનું કામ બીજાને સોંપવું જ ન જોઈએ અને તેથી તે માટેની અભ્યર્થના પણ કરવાની રહેતી નથી. એ જ વાત કરે છે.

યશો. - અણિગૂહિયબલવિરિણ સાધુના તાવ જેણ હોયવ્વં ।

અભ્થળા ણ કજ્જા તેણ વિણા કજ્જમુક્કિદ્દં ॥૧૧॥

ચન્દ્ર. - → યતઃ સાધુના તાવત્ અણિગૂહિતબલવીર્યેણ ભવિતવ્યમ્ । તતઃ ઉત્કૃષ્ટં કાર્યં વિના અભ્યર્થનાં ન કુર્યાત્ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

ગાથાર્થઃ : જે કારણથી સાધુએ અણિગૂહિતબલવીર્યવાળા થવું જોઈએ, તે જ કારણથી ઉત્કૃષ્ટ કાર્ય વિના સાધુએ બીજાને અભ્યર્થના ન કરવી.

યશો. - અણિગૂહિય ત્તિ । સાધુના તાવદવશ્યં 'યેન કારણેનાનિગૂહિતબલવીર્યેણ ભવિતવ્યમ્, બલં શારીરમ્ વીર્યં ચાન્તરઃ શક્તિવિશેષઃ, અથવા બલં સામર્થ્યમ્ વીર્યમુત્સાહઃ, યદાહ ચૂર્ણિકૃત્-'બલં સામર્થ્યં વિરિયં ઉચ્છાહો' ઇતિ, તતોઽનિગૂહિતેઽના-ચ્છાદિતે બલવીર્યે યેન-તેન કારણેનોત્કૃષ્ટં કાર્યં વિનાઽભ્યર્થના ન કાર્યા ।

ચન્દ્ર.- ઉત્કૃષ્ટં કાર્યં=યત્સ્વકીયં ક્રિયમાણં કાર્યં, તદપેક્ષ્યાઽધિકનિર્જરાકારિ કૃત્યં । इदमत्र तात्पर्यम्। ઉત્સર્ગતસ્તાવત્ મુનિઃ સ્વયંદાસો ભવતિ । યથા શ્રેષ્ઠિનઃ દાસાય સર્વાણિ સ્વકાર્યાણિ સમર્પયન્તિ । તથૈવ મુનિરપિ સર્વાણિ સ્વકાર્યાણિ સ્વદાસાય સમર્પયન્તિ । મુનેઃ દાસસ્તુ ન કોઽપ્યન્યઃ, કિન્તુ સ્વયમેવ સ્વસ્ય સ દાસઃ, તતશ્ચ મુનિઃ સર્વાણિ સ્વકાર્યાણિ સ્વયમેવ કરોતીતિ સ્વયંદાસબિરુદરહસ્યમ્ ।

ટીકાર્થઃ : “સાધુએ અવશ્ય પોતાની શારીરિક શક્તિ અને આંતરિક શક્તિને છુપાવ્યા વિના એને ફોરવવા પૂર્વક જ રહેવું જોઈએ.” આ પરમાત્માની આજ્ઞા છે. અને માટે જ સાધુએ કોઈ ઉત્કૃષ્ટ કાર્ય વિના બીજા સાધુને પોતાનું કામ કરી આપવાની પ્રાર્થના પણ ન જ કરવી જોઈએ.

યશો. - यदि तु वस्त्रपरिकर्मादेरल्पीयसः स्वप्रयोजनात् पुस्त्रान्तराऽसाध्यं विशिष्टं ग्लानप्रतिचरणधर्मानुयोगादिकं स्वसाध्यमन्यप्रयोजनमवगच्छति तदा परं प्रत्येव विशिष्टनिर्जरार्थितयेच्छाकारं कुर्यात् यदुत-'मदीयं वस्त्रसीवनादिकं त्वमिच्छाकारेण कुरु, अहं च ग्लानप्रतिचरणादिकं करोमि' इति ।

ચન્દ્ર. - ઉત્સર્ગસ્તુ અપવાદયુક્ત એવ ભવતિ । તતશ્ચ “કદા ઉત્સર્ગ પરિત્યજ્યાપવાદાશ્રયણં કર્તવ્યમ્ ?”
ઇત્યત્ર વક્તવ્યમ્ । તદેવ ટીકાકારઃ દૃશ્યન્તદ્વારેણ પ્રદર્શયતિ । યદિ તુ ઇત્યાદિ ।

યદા મુનેઃ સ્વકાર્યસકાશાદધિકનિર્જરાકારિ અન્યત્ કાર્યં સમાપતતિ, તત્ચ આપતિતં કાર્યં નાન્યઃ કોઽપિ સાધુઃ કર્તું શક્નોતિ । તદા સ મુનિઃ ઉત્સર્ગ પરિત્યજ્ય ક્ષુલ્લકસાધવે ઇચ્છાકારપૂર્વકં સ્વકાર્યં સમર્પયતિ, અપવાદાશ્રયણં કરોતીતિ યાવત્ । યદિ આપતિતં અન્યત્ કાર્યં સ્વકાર્યસકાશાત્ અધિકનિર્જરાકારિ ન સ્યાત્, તર્હિ ન સ સ્વકાર્યં અન્યસ્મૈ સમર્પયતિ । તથા હિ - કશ્ચિત્ વ્યાખ્યાતા મુનિઃ મરણશય્યાયાં ઉપવિષ્ટસ્ય સ્વાચાર્યસ્ય વૈયાવૃત્યં કરોતિ, અદ્ય કલ્યે વા આચાર્યસ્ય મરણં ભવેદિતિ પરિસ્થિતિઃ । તત્ર ચ ચતુર્દશી તિથિઃ સમાગતા । શ્રાવકૈઃ વ્યાખ્યાતૃમુનેરભ્યર્થના કૃતા યથા → અદ્ય ભવાન્ વ્યાખ્યાનં અસ્મભ્યં દદાતુ ← ઇતિ । તત્ર ચાન્યઃ કોઽપિ વ્યાખ્યાતા નાસ્તિ । એવન્ન એતત્ સમાપતિતં વ્યાખ્યાનાત્મકં કાર્યં પુરુષાન્તરેણ સાધ્યં નાસ્તિ । કિન્તુ પ્રકૃતમુનિનૈવ સાધ્યમસ્તિ । કિન્તુ અસ્મિન્કાલે ગુરુવૈયાવૃત્યમધિકનિર્જરાકારિ કાર્યમસ્તિ । સમાપતિતં કાર્યં તુ તાદૃશવૈયાવૃત્યસકાશાદધિકનિર્જરાકારિ નાસ્તિ । તતશ્ચ સ મુનિઃ ન ગુરુવૈયાવૃત્યરૂપં સ્વકાર્યં અન્યસાધુભ્યઃ સમર્પયતીતિ ।

એવં કશ્ચિદ્ વ્યાખ્યાતા મુનિઃ વસ્ત્રપ્રક્ષાલનં કરોતિ । તદૈવ બહિર્ગ્રામાત્ બહવઃ શ્રાવકાઃ સમાગતાઃ । તૈઃ વ્યાખ્યાનયાચના કૃતા । અત્ર યદ્યપિ વસ્ત્રપ્રક્ષાલનસકાશાત્ વ્યાખ્યાનાત્મકં કાર્યં અધિકનિર્જરાકારિ અસ્તિ । તથાપિ તત્ર અન્યેઽપિ વ્યાખ્યાતારઃ સન્તિ । તતશ્ચેદં સમાપતિતં કાર્યં પુરુષાન્તરૈઃ અસાધ્યં નાસ્તીતિ તદા સ મુનિઃ અન્યં વ્યાખ્યાતારમેવ વ્યાખ્યાનં દાપયતિ । ન તુ સ્વકાર્યં વસ્ત્રપ્રક્ષાલનં અન્યસ્મૈ દત્ત્વા સ્વયં વ્યાખ્યાનં કરોતિ ।

અત્રેદં બોધ્યમ્ । વ્યાખ્યાનં સ્વરૂપતઃ એવ વસ્ત્રપ્રક્ષાલનસકાશાદધિકનિર્જરાકારિ, ન તુ ફલતોઽપ્યવશ્યમધિકનિર્જરાકાર્યેવ ભવતીતિ નિયમઃ । વ્યાખ્યાનાત્મકસ્ય કાર્યસ્ય કરણાય સમર્થે સાધ્વન્તરે વિદ્યમાને સતિ યદિ પ્રકૃતઃ સાધુઃ વસ્ત્રપ્રક્ષાલનં સ્વકાર્યં અન્યસ્મૈ સમર્પ્ય વ્યાખ્યાનં કરોતિ, તદા ન સ અધિકનિર્જરાં પ્રાપ્નોતિ । કિન્તુ અનુચિતપ્રવૃત્તિમાન્ ભવતીત્યાદિ બહુ વક્તવ્યં । તત્તુ સ્વયમેવોદ્યમ્ ।

એતદેવ સર્વં યદિ તુ વસ્ત્રપરિકર્માદે ઇત્યાદિના નિરૂપિતં ટીકાકારેણ ।

વિશિષ્ટનિર્જરાર્થિતયેત્યાદિ । સ્વકાર્યે વસ્ત્રપ્રક્ષાલનાદિકે યા નિર્જરા ભવતિ, તદપેક્ષ્યા પુરુષાન્તરાસાધ્યે સ્વસાધ્યે વ્યાખ્યાનવૈયાવૃત્યાદિકે કાર્યે અધિકનિર્જરા ભવતીતિ જાનન્ સ મુનિઃ “કથં નુ નામ મમ વિશિષ્ટા નિર્જરા ભવેદ્ ?” ઇતીચ્છવાન્ ભવતિ । તતશ્ચ વિશિષ્ટનિર્જરાર્થી સ વિશિષ્ટનિર્જરાર્થિતયૈવ સ્વકાર્યં અન્યસ્મૈ સમર્પયતિ । યદિ તુ તસ્ય સાધોઃ વિશિષ્ટનિર્જરેચ્છા ન ભવેત્ । પ્રત્યુત સ યદિ એવં ચિન્તયેત્ યદુત “શુભં ભવતુ એતેષાં શ્રાવકાણાં યદેતે અધુનૈવાગતાઃ । એતેષાં વ્યાખ્યાનપ્રદાને મમાનન્દો ભવિષ્યતિ । યશશ્ચ સમુત્પત્સ્યતે, વ્યાખ્યાનકરણકપટેન ચ મત્કાર્યં અન્યસ્મૈ સમર્પયિતું શક્નોમિ, નાન્યથા” ઇત્યાદિ । તતશ્ચ યદિ મલિનભાવેન સ્વકાર્યં અન્યસ્મૈ સમર્પયતિ । તદા પુષ્ટાલમ્બનસત્ત્વેઽપિ અધ્યવસાયપ્રભાવાત્ સ મુનિઃ વીર્યનિગૂહનમેવ પ્રાપ્નોતીતિ તુ સૂક્ષ્મધિયા વિભાવનીયમ્ ।

પરંતુ સાધુ પોતાનું વસ્ત્રસીવન વગેરે રૂપ કોઈ નાનું કામ કરતા હોય અને એ જ વખતે (૧) આ કાર્ય કરતા વિશિષ્ટ (૨) બીજા કોઈ પણ સાધુ ન કરી શકે એવું (૩) પોતાનાથી સાધી શકાય એવું ગ્લાનસેવા,

વ્યાખ્યાનાદિ રૂપ બીજું કામ આવી પડેલું જાણે તો પછી એ વિશિષ્ટ કામ કરવા દ્વારા વિશિષ્ટ નિર્જરાને પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાથી આ સાધુ બીજા સાધુ પ્રત્યે આ પ્રમાણે ઈચ્છાકારને કરે કે “મારું વસ્ત્રસીવનાદિ કામ તમે ઈચ્છાથી કરશો ? તો હું ગ્લાનસેવાદિ કાર્યને કરું.”

યશો. - ન હીયમભ્યર્થના વીર્યં નિગૂહયત ઉદેતિ, અપિ ત્વધિકતરં વીર્યં પ્રયુજ્ઞાનસ્યેતિ નેયમુત્સર્ગવિરોધિની ॥૧૧॥

ચન્દ્ર. - નનુ સ્વકાર્યં અન્યસ્મૈ સમર્પણાય અભ્યર્થના નૈવ કર્તવ્યા, સ્વકાર્યં નૈવ સમર્પણીયં ઇતિ ઉત્સર્ગઃ। અત્ર તુ સ્વકાર્યં અન્યસ્મૈ સમર્પણાય અભ્યર્થના ક્રિયતે । તતશ્ચેયં અભ્યર્થના ઉત્સર્ગવિરોધિની ઉન્માર્ગરૂપૈવ ભવતીતિ આશઙ્કાયમાહ ન હીયમભ્યર્થના ઇત્યાદિ । ઉત્સર્ગેણ યત્ફલં સાધ્યતે, તત્ફલં પ્રતિ પ્રતિબન્ધકં યત્ ભવેત્ તદેવ વસ્તુ ઉત્સર્ગવિરોધિ ગણ્યતે । યત્તુ વસ્તુ ઉત્સર્ગસાધ્યમેવ ફલં સાધયતિ । તત્ ન ઉત્સર્ગવિરોધિ ગણ્યતે । યથા બ્રહ્મચર્યપાલનાત્મકેન ઉત્સર્ગેણ સાધ્યં વસ્તુ રાગદ્વેષપરિહાનિરેવ, અબ્રહ્મસેવનં તુ રાગદ્વેષપરિહાનિં પ્રતિ પ્રતિબન્ધકં ભવતિ, રાગદ્વેષૌ ચ વર્ધયતીતિ તત્ અબ્રહ્મસેવનં ઉત્સર્ગવિરોધિ ભવતિ । અત એવ તત્ ઉન્માર્ગઃ ભણ્યતે । નિર્દોષા ગોચરીચર્યા ઉત્સર્ગરૂપા વિશુદ્ધસંયમાત્મકં ફલં સાધયત્યેવ । એવં ગ્લાનત્વાદિકારણે સતિ શાસ્ત્રોક્તરીત્યા સદોષા ગોચરીચર્યાઽપિ વિશુદ્ધસંયમાત્મકં ફલં સાધયત્યેવ । તતશ્ચેયં સદોષા ગોચરીચર્યા ઉત્સર્ગસાધ્યં ફલં સાધયન્તી સતી ઉત્સર્ગવિરોધિની ન ગણ્યતે, કિન્તુ અપવાદમાર્ગો ગણ્યતે ।

પ્રકૃતે ચ “સ્વકાર્યં અન્યસ્મૈ ન સમર્પણીયં, તદર્થં ચ અભ્યર્થના નૈવ કર્તવ્યા” ઇતિ ઉત્સર્ગઃ વીર્યાનિગૂહનાત્મકં ફલં સાધયતિ । અધિકનિર્જરાકારિકાર્યસમાપતને ચ સ્વકાર્યસ્ય અન્યસ્મૈ સમર્પણં ન વીર્યાનિગૂહનપ્રયોજકં । કિન્તુ અધિકવીર્યોલ્લાસપ્રવર્તકં । તતશ્ચ તત્ સમર્પણં તત્ર ચ ક્રિયમાણા અભ્યર્થના ઉત્સર્ગસાધ્યં વીર્યાનિગૂહનાત્મકં કાર્યં સાધયતીતિ ન તત્સમર્પણં ન વા સા અભ્યર્થના ઉત્સર્ગવિરોધિન્યપિ તુ અપવાદમાર્ગ એવેતિ તુ વયં વદામઃ । તત્ત્વં પુનઃ ગીતાર્થાઃ પરિકલ્પયન્તુ ॥૧૧॥

(શિષ્ય : “વીર્યનિગૂહન ન કરવું” એ ઉત્સર્ગ માર્ગ છે. ઉપરનો સાધુ પોતાનું વસ્ત્રસીવનાદિ કામ બીજાને સોંપે છે તો એ વીર્યનિગૂહન કરનારો જ બને ને ? અને તો પછી એ તે વખતે બીજા સાધુને પોતાનું કામ કરી આપવાની જે પ્રાર્થના કરે એ ઉત્સર્ગની વિરોધી ન બને ?)

ગુરુ : આ અભ્યર્થના એ પોતાના વીર્યને નિગૂહન કરનારા સાધુને ઉદય પામેલી નથી. પણ ગ્લાનસેવા, વ્યાખ્યાનાદિરૂપ વધારે વીર્યને ફોરવનારને આ અભ્યર્થના ઉદય પામી છે. જો વીર્યનિગૂહન દ્વારા આ અભ્યર્થના ઉદય પામી હોત તો એ અવશ્ય ઉત્સર્ગની વિરોધી બનત. પણ અહીં એવું ન હોવાથી એ ઉત્સર્ગની વિરોધી ન બને ॥૧૧॥

યશો. - નન્વેવમભ્યર્થનાવિષયકેચ્છાકારોપન્યાસોઽનર્થકઃ, અતોઽપવાદાર્થમાહ -
અભ્મત્થણં વિ કુજ્જા ગેલન્નાઈહિં કારણેહિં તુ ।
રાયણિયં વજ્જિત્તા મોત્તું નાણાઙ્ગં કજ્જં ॥૧૨॥

ચન્દ્ર. - નનુ યદિ ઉત્સર્ગતઃ અભ્યર્થના અભ્યર્થનાવિષયકેચ્છાકારાશ્ચ નૈવ કર્તવ્યઃ, તર્હિ કિં પ્રથમં અભ્યર્થનાવિષયકેચ્છાકારોપન્યાસઃ કૃતઃ ? નિરર્થક એવ સં ઇત્યાશંક્યતે નન્વેવમિત્યાદિના । અપવાદાર્થમાહ =યદ્યપિ એકાદશ્યાં મૂલગાથાયાં ‘ઉત્કૃષ્ટં કાર્યં વિના અભ્યર્થના ન કર્તવ્યા’ ઇતિ ઉક્તં । તત્ર ચાર્થાપત્ત્યા ‘‘ઉત્કૃષ્ટે કાર્યે સમાપતિતે અપવાદતઃ અભ્યર્થના કર્તવ્યા’’ ઇતિ અપવાદાર્થો જ્ઞાયતે એવ । તથાપિ મૂલગાથાયાં ‘અમુક કારણે સતિ અભ્યર્થનાઽપિ કર્તવ્યા’ ઇતિ સાક્ષાત્ અપવાદનિરૂપણં ન કૃતમાસીત્ । તતઃ દ્વાદશ્યાં મૂલગાથાયાં સાક્ષાત્ અપવાદાર્થં દર્શયતિ । કિન્ન એકાદશ્યાં મૂલગાથાયાં ‘‘ઉત્કૃષ્ટે કાર્યે સમાપતિતે સતિ અભ્યર્થના કર્તવ્યા’’ ઇતિ અપવાદાર્થો લભ્યતે । તથાપિ ‘‘ગ્લાનત્વાદિકારણે સતિ અભ્યર્થના કર્તવ્યા’’ ઇતિ અર્થો ન લભ્યતે, તતઃ તત્પ્રતિપાદનં દ્વાદશ્યાં મૂલગાથાયાં ક્રિયતે । તથા એકાદશ્યાં મૂલગાથાયાં અધિકતરં વીર્યં પ્રયુજ્ઞાનસ્ય અપવાદમાર્ગેણ અભ્યર્થના પ્રતિપાદિતાઽવગમ્યતે । દ્વાદશ્યાં મૂલગાથાયાં નાધિકતરં વીર્યં પ્રયુજ્ઞાનસ્ય, કિન્તુ સ્વકાર્યકરણે વીર્યાભાવતઃ એવ અપવાદમાર્ગેણ અભ્યર્થના પ્રતિપાદ્યત ઇતિ વિવેકઃ કર્તવ્યઃ ।

→ ગ્લાનત્વાદિભિઃ કારણૈસ્તુ અભ્યર્થનામપિ જ્ઞાનાદિકં કાર્યં મુક્ત્વા, રત્નાધિકં વર્જયિત્વા કુર્યાત્ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

શિષ્ય : અગ્યારમી ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે જે ઉત્સર્ગમાર્ગે અભ્યર્થના ન જ કરવાની હોય તો પછી તમે તો ‘‘અભ્યર્થના કરવી અને એ માટે ઈચ્છાકાર કરવો’’ એમ જે અભ્યર્થના વિષયક ઈચ્છાકારનો ઉપન્યાસ કર્યો હતો. એ તો બધો નકામો જ ને ?

ગુરુ : તારા આ પ્રશ્નના ઉત્તર માટે જ બારમી ગાથામાં અપવાદ બતાવે છે.

(અહીં એટલો ખ્યાલ રાખવો કે ૧૧મી ગાથામાં ‘‘ઉત્કૃષ્ટ કાર્ય વિના અભ્યર્થના ન કરવી’’ એમ કહીને ‘‘ઉત્કૃષ્ટ કાર્ય હોય ત્યારે અભ્યર્થના અપવાદ માર્ગે કરવી’’ એમ કહી જ દીધેલું ગણાય. પણ છતાં એ વાત સ્પષ્ટ તો નથી જ લખી. એટલે ૧૨મી ગાથામાં અપવાદ બતાવે છે. વળી ૧૧ મી ગાથામાં વધારે વીર્ય ફોરવનારને અપવાદ બતાવેલો. અહીં તો માંદગી વગેરેને કારણે પોતાનું કામ પણ નહિ કહી શકનારાને અપવાદ બતાવાય છે.)

ગાથાર્થ : માંદગી વગેરે કારણો હોય તો રત્નાધિકને છોડીને બીજાઓને પ્રાર્થના પણ કરાય. રત્નાધિક પ્રત્યે પણ જ્ઞાનાદિ કાર્યો સિવાય જ અભ્યર્થના કરવાનો નિષેધ છે.

યશો. - અભ્યર્થનં વિ ત્તિ । ગ્લાનત્વાદિભિઃ કારણૈઃ ‘તુઃ=અવધારણે’ તૈરેવાભ્યર્થનાં કુર્યાત્, મા ભૂદ્ ગ્લાનાદેરશનાદ્યભ્યર્થનાં વિના તદલાભે ક્લિષ્ટાધ્યવસાયેન સંયમફલવચ્છનેત્યુત્સર્ગસાપેક્ષસ્યાપવાદસ્યાશ્રયણાત્ । આગમોઽપિ— (આવ૦નિ-૬૭૦)

જઇ હોજ્જ તસ્સ અણલો કજ્જસ્સ વિયાણઈ ન વાવાણં । ગેલન્નાઈર્હિં વિ હોજ્જ વાવડો કારણેહિ સો ॥ ઇતિ ।

ચન્દ્ર. - તૈરેવાભ્યર્થનાં કુર્યાત્=ગ્લાનત્વાદિભિઃ પુષ્ટકારણૈરેવ, ન તુ અપુષ્ટકારણૈઃ સ્વશક્તૌ સત્યામપિ ઇતિ એવકારાર્થઃ । ઇમાં ચ અભ્યર્થનાં ગ્લાનાદિરેવ ગ્લાનત્વાદિભિઃ કારણૈઃ કરોતીતિ । તાનિ તુ પુષ્ટકારણાનિ ગ્લાનત્વં

સ્વકાર્યકરણશક્તિઃ, સ્વકાર્યકરણપદ્ધતિજ્ઞાનાભાવશ્ચેત્યાદીનિ સ્વયં વિચારણીયાનિ । સંયમફલવચ્ચના ઇતિ । પ્રશમો ભાવઃ હિ સંયમફલં । ક્લિષ્ટાધ્યવસાયેન ચ પ્રશમભાવો વિહન્યતે, નૂતનશ્ચ નોત્પદ્યતે ઇતિ સ્ફુટૈવ સંયમફલવચ્ચનેતિ । ઉત્સર્ગસાપેક્ષસ્યેતિ=ઉત્સર્ગસાધ્યં ફલં યથા ન વિહન્યતે તથા ક્રિયમાણં કાર્યં ઉત્સર્ગસાપેક્ષઃ અપવાદઃ ઉચ્યતે । એતચ્ચ પ્રાગેવ વિસ્તરતઃ પ્રતિપાદિતમિતિ ન પુનઃ વિતન્યતે । તાદૃશાપવાદસ્યાશ્રયણાત્ ગ્લાનત્વાદિભિઃ કારણૈઃ અભ્યર્થનાં કુર્યાદિત્યન્વયઃ ।

જડ હોજ્જ તસ્સ.... ઇત્યાદિ આગમસ્યાયમર્થઃ “યદિ તસ્ય કાર્યસ્ય કરણાય અનલઃ=અસમર્થઃ ભવેત્ । કાર્યસ્ય વ્યાપારં ન જાનાતિ વા, ગ્લાનત્વાદિભિઃ વા કારણૈઃ વ્યાપૃતઃ સ ભવેત્ । તત્ર અભ્યર્થનાં કુર્યાત્” ઇતિ । ભાવાર્થસ્તુ પ્રતિપાદિત એવ ।

માંદગી વગેરે કારણો હોય ત્યારે જ બીજા સાધુને સ્વકાર્ય કરવા માટે અભ્યર્થના કરાય. જો એ ગ્લાનાદિ સાધુ બીજા પાસે અશનાદિની અભ્યર્થના ન કરે તો સ્વયં તો એ ગ્લાનાદિ ગોચરી લેવા જઈ ન શકવાથી એમને અશનાદિનો લાભ નહિ જ થાય. અને એ વિના તેમને સંકલેશના અધ્યવસાયો ઉત્પન્ન થશે. અને તો પછી સંયમનું ફળ જે અસંકલેષ અધ્યવસાયો છે એ ગુમાવવાનો જ વખત આવશે. આવું ન થાય એ માટે વીર્ય-અનિગૂહન રૂપી ઉત્સર્ગમાર્ગને સાપેક્ષ એવો આ અપવાદ સ્વીકારાયો છે. (અહીં વીર્ય નિગૂહન કર્યા વિના જ અભ્યર્થના કરે છે. એટલે અભ્યર્થના એ ઉત્સર્ગને બાધ પહોંચાડનારી ન હોવાથી ઉત્સર્ગને સાપેક્ષ ગણાય. વળી અભ્યર્થના અપવાદમાર્ગે જ કરવાની હોવાથી તે અપવાદ તરીકે તો છે જ.)

આગમમાં પણ આ વાત કરી છે કે

“જો સંયમી તે કાર્ય માટે અસમર્થ હોય અથવા તો એ કાર્ય કેવી રીતે કરવું ?” એ જ ન જાણતો હોય અથવા તો સ્વયં ગ્લાનસેવાદિ કાર્યોમાં વ્યગ્ર હોય તો એ પોતાનું કામ અભ્યર્થનાપૂર્વક બીજાને સોંપે.

યશો. - અથૈવં સર્વેષામભ્યર્થનાપ્રાપ્તૌ સંકોચમાહ-રત્નૈજ્ઞાનદર્શનચારિત્રૈરધિકો રત્નાધિકસ્તં, રત્નૈશ્ચરતીતિ રાત્નિકસ્તં વા વર્જયિત્વા । રાત્નિકસ્ત્વભ્યર્થનાયોગ્યો ન ભવતિ, તં પ્રતિ વસ્ત્રપરિકર્માદ્યભ્યર્થનાયામવિનયપ્રસજ્ઞાત્ ।

ચન્દ્ર. - નન્વેવં પુષ્ટાલમ્બને સતિ રત્નાધિકેભ્યઃ ક્ષુલ્લકેભ્યશ્ચ સ્વકાર્યં સમર્પયિતું શક્યતે ઇતિ મમાભિપ્રાયોઽભૂત્ । તત્કિં સત્યં ન વેત્યત આહ અથૈવં ઇત્યાદિ । નનુ કથં રાત્નિકઃ અભ્યર્થનાયોગ્યો ન ભવતીત્યત આહ તં પ્રતિ વસ્ત્રેત્યાદિ । પ્રાગ્દીક્ષિતાઃ યાવન્તઃ સાધવઃ, તાવન્તઃ સર્વે પશ્ચાદ્દીક્ષિતાનાં રત્નાધિકાઃ ભવન્તિ ।

શિષ્ય : “આ રીતે ઉપરના પુષ્ટકારણો આવી પડે એટલે બીજાને અભ્યર્થના કરી શકાય” એનો અર્થ એ કે નાના-મોટા બધાને અભ્યર્થના કરી શકાય ને ?

ગુરુ : આ શંકાની શક્યતા હોવાથી જ ગ્રન્થકાર એમાં સંકોચ કરે છે. અર્થાત્ બધાને અભ્યર્થના કરવાની વાતને થોડી સાંકડી કરે છે. તે આ પ્રમાણે - જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર રૂપી રત્નો વડે જે અધિક હોય તે રત્નાધિક કહેવાય. અથવા તો આ રત્નો વડે જે જીવન પસાર કરતા હોય તે રાત્નિક કહેવાય. એને છોડીને અભ્યર્થના

કરવી.

(શિષ્ય : રત્નાધિકને અભ્યર્થના કેમ ન કરાય ?)

ગુરુ : રત્નાધિક એ અભ્યર્થના માટે યોગ્ય નથી, કેમકે એને આપણા વસ્ત્રપરિકર્માદિ કામો સોંપવાની અભ્યર્થના કરવામાં આવે તો એ રત્નાધિકનો અવિનય કરેલો ગણાય.

યશો. - ન ચ સોઽપિ સર્વથાઽભ્યર્થનાઽયોગ્ય ઇત્યાહ-મુક્ત્વા જ્ઞાનાદિકં કાર્યં, જ્ઞાનાદીચ્છયાં તુ સોઽપીચ્છાં કારણીયઃ ॥૧૨॥

ચન્દ્ર. - નનુ કિમયમેકાન્તઃ યદુત રાત્નિકઃ અભ્યર્થનાઽયોગ્ય એવેત્યત આહ ન ચ સોઽપિ ઇત્યાદિ । નનુ સાધવઃ સર્વાણિ કાર્યાણિ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાર્થમેવ કુર્વન્તિ । ન હિ સાધૂનાં કિમપિ તત્કાર્યં ભવતિ, યદ્જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાર્થં ન ભવેત્ । તતશ્ચ યદુક્તં ભવતા → જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાર્થં રાત્નિકં પ્રતિ અભ્યર્થના કલ્પતે, અન્યથા તુ ન કલ્પતે ← ઇતિ । તદસદ્ગતમેવ । જ્ઞાનાદિકં વિના સાધૂનાં કાર્યસ્યૈવાભાવાત્ તત્ર અભ્યર્થનાયા અવકાશઃ એવ નાસ્તિ । યેન તન્નિષેધો યુજ્યતે । કિં વસ્ત્રસીવનવસ્ત્રપ્રક્ષાલનાદીનિ કાર્યાણિ ચારિત્રાર્થં ન સન્તિ? યદિ સન્તિ તર્હિ તાનિ અપિ રત્નાધિકેભ્યોઽપિ સમર્પયિતું કલ્પન્ત એવેતિ કોઽયં વિભાગઃ યત્ “જ્ઞાનાદ્યર્થ રત્નાધિકેભ્યોઽપિ કાર્યં સમર્પણીયં । અભ્યર્થના ચ કર્તવ્યા । અન્યથા તુ ન” ઇત્યાદિ । અત્ર સમાધીયતે । વાચનાપ્રચ્છનાદિરૂપઃ પદ્મપ્રકારો યઃ સ્વાધ્યાયઃ તદર્થં રાત્નિકં પ્રતિ અભ્યર્થના ક્રિયતે । યથા “રાત્નિક ! ભવાન્ ઇચ્છાકારેણ મહાં વાચનાં દદાતુ । ભવદુત્પ્રેક્ષાં કથયતુ” ઇત્યાદિ । તથા સમ્યગ્દર્શનવિશુદ્ધિકરણિ યાનિ સમ્મતિતર્કાદિ શાસ્ત્રાણિ, તદધ્યયનાર્થમપિ રાત્નિકં પ્રતિ અભ્યર્થના ક્રિયતે । એષા ચ દર્શનાર્થં અભ્યર્થના ભવતિ । એવં નિર્દોષા ગોચરી કથં આનીયતે ? વસ્ત્રાદિપ્રતિલેખનં કથં ક્રિયતે ? ગ્લાનાદિવૈયાવૃત્યકરણે કો વિધિઃ ? પ્રતિક્રમણાદિકા ક્રિયા કથં ક્રિયતે ? ઇત્યાદિ ચારિત્રાચારવિષયાં ગ્રહણશિક્ષાં આસેવનશિક્ષાં ચ ગ્રહીતું રાત્નિકં પ્રતિ અભ્યર્થના કર્તું યુજ્યતે । યથા “હે રાત્નિક ! ભવાન્ ઇચ્છાકારેણ માં નિર્દોષગોચર્યાદિરૂપં ચારિત્રાચારં જ્ઞાપયતુ, દર્શયતુ ચ” ઇતિ । કિન્તુ ચારિત્રાચારં ગ્રહણશિક્ષયા જ્ઞાત્વા આસેવનશિક્ષયા ચાત્મસાત્કૃત્ય પશ્ચાત્ ગોચર્યાનયન-વસ્ત્રસીવનાદિકં સ્વકાર્યં રાત્નિકં પ્રતિ અભ્યર્થનાં કૃત્વા પુષ્પાલમ્બનેઽપિ સમર્પયિતું ન યુજ્યતે । કિં બહુના સર્વથા નિર્માયાવી ભૂત્વા વીર્યનિગૂહનં યથા ન સ્યાત્, રાત્નિકાનાઞ્જાવિનયઃ યથા ન સ્યાત્ તથા પ્રવર્તિત્વમિત્યાસોપદેશઃ ।

ઇદમપિ અત્ર વિભાવનીયમ્ યત્ યઃ સર્વેભ્યોઽપિ ક્ષુલ્લકઃ સાધુઃ । સ ગ્લાનત્વાદિકારણે સતિ કાં પ્રતિ અભ્યર્થનાં કુર્યાત્ ? તસ્ય સકાશાદધિકક્ષુલ્લકસ્ય સાધોઃ અભાવાત્ । તતશ્ચ સ રાત્નિકં પ્રત્યપિ અભ્યર્થનાં કર્તું અર્હતિ । તથા યસ્ય સાધોઃ કાર્યં, તત્સકાશાત્ યે ક્ષુલ્લકાઃ, તે સર્વે યદિ કર્તું ન શક્નોતિ । તત્ર સ સાધુઃ ક્ષુલ્લકસાધૂનાં સદ્ભાવેઽપિ સ્વકાર્યં કર્તું સમર્થ રાત્નિકં પ્રતિ અભ્યર્થનાં કરોત્યેવ । ન તત્રાવિનયાદિદોષાવકાશઃ । પુષ્પાલમ્બનતઃ પ્રવૃત્તત્વાત્ । અતિગહનોઽયં ઉત્સર્ગપવાદવિધિઃ । સર્વથા રાગદ્વેષપરિહાનિઃ યથા ભવન્તિ તથા કર્તવ્યમ્ ॥૧૨॥

રત્નાધિક અયોગ્ય કહ્યો, પણ એ પણ સર્વથા=એકાંતે અયોગ્ય નથી. જ્ઞાનાદિ કાર્યોને છોડીને તે અયોગ્ય

છે. એટલે કે રત્નાધિક પાસેથી જ્ઞાન, દર્શન કે ચારિત્રની પ્રાપ્તિ કરવી હોય તો તો એ રત્નાધિકને પણ અભ્યર્થના કરી શકાય છે કે “આપ ઈચ્છા વડે અમને ભણાવો / સમ્યગ્દર્શનના પદાર્થો કહો / ચારિત્રના અનુષ્ઠાનોની સમજણ આપો...” ॥૧૨॥

**યશો. - નન્વભ્યર્થનાવત્કરણમપ્યુત્સર્ગતો ન ભવિષ્યતિ ? इत्याशङ्क्याह -
करणं पुण आणाइ विरियायारो त्ति णेव पडिसिद्धं ।
परकज्जत्थणणासे दट्ठुणं णिज्जरट्ठाए ॥१३॥**

ચન્દ્ર. - ઉત્સર્ગતો ન ભવિષ્યતિ=યથા અભ્યર્થના અપવાદતઃ અસ્તિ, ઉત્સર્ગતસ્તુ અભ્યર્થના નૈવ કર્તવ્યા। તથૈવ રાત્નિકસ્ય કાર્યમપિ ઉત્સર્ગતઃ નૈવ કર્તવ્યં । અપવાદત એવ કર્તવ્યમ્ । ઇદમત્ર તાત્પર્યમ્ । રાત્નિકઃ કદાપિ સ્વકાર્યં ક્ષુલ્લકાય ન પ્રયચ્છતિ । એવં ક્ષુલ્લકેનાપિ કદાપિ રાત્નિકસ્ય કાર્યં નૈવ કાર્યં, યતઃ પરકાર્યકરણે બહિર્મુખતા ભવતિ, સ્વાધ્યાયાદિકરણે ચ આત્મલીનતા ભવતિ । તસ્માત્ સ્વયમેવ રાત્નિકસ્ય કાર્યં ન કાર્યમ્ । કિન્તુ યદા રાત્નિકઃ ક્ષુલ્લકં પ્રતિ અભ્યર્થનાં કરોતિ । તદા રાત્નિકપ્રાર્થનાયાઃ સફલત્વકરણાય તદવિનયાદિપરિહારાર્થં ચ ક્ષુલ્લકઃ રાત્નિકકાર્યં અપવાદતઃ કરોતિ । ઇત્યજ્ઞ રાત્નિકો યદાઽભ્યર્થનાં કરોતિ । તદૈવ તસ્ય કાર્યં કરણીયમ્ । નાન્યદેતિ પૂર્વપક્ષસ્ય ગૂઢાશયઃ ।

→ આજ્ઞા કરણં પુનઃ વીર્યાચારઃ इति પરસ્ય કાર્યપ્રાર્થનં કાર્યનાશં ચ દૃષ્ટ્વા નિર્જરાર્થં નૈવ પ્રતિષિદ્ધમ
← इति गाथार्थः ।

શિષ્ય : જેમ અભ્યર્થના એ ઉત્સર્ગમાર્ગે તો નથી જ કરવાની. એમ વડીલોએ સોંપેલા કામને કરવું. એ પણ ઉત્સર્ગ માર્ગે તો નથી જ ને ? અપવાદમાર્ગે જ છે ને ? ઉત્સર્ગથી સાધુએ વડીલાદિ કોઈનું કામ કરવાનું નથી. પરંતુ વડીલાદિ કામ સોંપે ત્યારે પછી અપવાદ માર્ગે કરવાનું.

ગુરુ : તારી આશંકા ખોટી છે.

ગાથાર્થ : “આજ્ઞા વડે પરકાર્યકરણ તો વીર્યાચાર છે” એટલે બીજાને કાર્યની પ્રાર્થના થતી જોઈને અને બીજાના કાર્યનો નાશ થતો જોઈને નિર્જરાને માટે કાર્યકરણ નિષિદ્ધ નથી.

યશો. - કરણં પુણત્તિ । કરણં પુનર્વીર્યાચાર इति कृत्वा नैव प्रतिषिद्धमुत्सर्गतोऽपीति शेषः ।

ચન્દ્ર. - સમાધાનમાહ કરણં પુનર્વીર્યાચાર इत्यादि । उत्सर्गतोऽपीतिशेषः=મૂલગાથાયામનુક્તઃ “उत्सर्गतोऽपि” इति शब्दोऽत्र निवेशनीयः इत्यर्थः ।

ગુરુ : આ તારી ગેર સમજ છે. બીજાના કામો કરવા એ તો વીર્યાચાર છે અને એટલે એ ઉત્સર્ગ માર્ગથી પણ પ્રતિષિદ્ધ નથી. પણ અનુમત જ છે.

(આ ગાથામાં ‘उत्सर्गतोऽपि’ શબ્દ નથી લખ્યો. એ બહારથી લાવીને ઉપર મુજબ અર્થ કરવો.)

યશો. - ન ચાત્મમાત્રપ્રતિબન્ધવિશ્રાન્તસ્ય શ્રામણ્યસ્ય પરપ્રતિબદ્ધવૈયાવૃત્ત્યકરણમપ્ય-
પવાદાય,

ચન્દ્ર. - પૂર્વપક્ષઃ પ્રાહ ન ચાત્મમાત્રપ્રતિબન્ધવિશ્રાન્તસ્ય શ્રામણ્યસ્ય=આત્મન્યેવ લીનતાસ્વરુપેણ નિશ્ચિતસ્ય શ્રામણ્યસ્ય । “શ્રામણ્યં કિં ?”ઈતિ ચિન્તાયાં કશ્ચિદાહ વૈયાવૃત્ત્યમેવ શ્રામણ્યં । અપરસ્તુ સ્વાધ્યાય એવ શ્રામણ્યં, અન્યસ્તુ નિર્દોષા ગોચરી એવ શ્રામણ્યં, ઇતરસ્તુ અષ્ટપ્રવચનમાતૃપાલનમેવ શ્રામણ્યમ્ ઇત્યાદિ । એવઞ્ચ શ્રામણ્યં વૈયાવૃત્ત્યસ્વાધ્યાયનિર્દોષગોચર્યાદિષુ પ્રભૂતેષુ સ્થાનેષુ શ્રાન્તં સત્ કુત્રાપિ ન સ્થિતં । અન્તે એષ નિશ્ચયોઽભવત્ યદુત આત્મમાત્રે પ્રતિબન્ધઃ અન્તર્મુખતાઽપરનામકઃ એવ ચારિત્રમ્ । તતશ્ચ પ્રભૂતેષુ સ્થાનેષુ શ્રાન્ત્વા શ્રાન્તં શ્રામણ્યં આત્મમાત્રપ્રતિબન્ધે વિશ્રાન્તમભવત્ । તાદૃશશ્રામણ્યસ્ય ઉત્સર્ગમાર્ગરૂપસ્ય પરપ્રતિબદ્ધવૈયાવૃત્ત્ય-
કરણમપ્યપવાદાય=આત્મવ્યતિરિક્તે રત્નાધિકાદિકે પ્રતિબદ્ધં યત્ વૈયાવૃત્ત્યં, તસ્ય કરણં શ્રામણ્યરૂપોત્સર્ગસ્યાપવાદરૂપં ભવતીતિ । પુષ્પાલમ્બને વૈયાવૃત્ત્યકરણાય આત્મમાત્રપ્રતિબન્ધં ત્યજન્ સાધુઃ ઉત્સર્ગમાર્ગં ત્યક્ત્વા તત્સાપેક્ષમપવાદમાશ્રયતીતિ હાર્દમ્ ।

શિષ્ય : સાધુપણું એ ઉત્સર્ગમાર્ગ છે. અને પોતાના આત્મામાં જ માત્ર લીન બની જવું એ જ સાધુપણું છે. સાધુપણું શું ? એની ઘણી બધી વિચારણા બાદ આત્મમાત્રપ્રતિબંધમાં જ સાધુપણું માનવામાં આવ્યું છે.

હવે બીજાના કાર્યો કરી આપવા એ વૈયાવચ્ચનું કામ કહેવાય. અને એ વૈયાવચ્ચ તો બીજા સાથે જોડાયેલી છે. આત્મમાત્રપ્રતિબંધ એ ઉત્સર્ગ માર્ગ છે. અને વૈયાવચ્ચમાં તો પરમાં પ્રતિબંધ=પર સાથે સંબંધ કરાય છે. એટલે આ વૈયાવચ્ચ ઉત્સર્ગમાર્ગ તો નથી જ. પણ ઉત્સર્ગમાર્ગને સાપેક્ષ એવો અપવાદ જ માનવો પડે.

યશો. - જ્ઞાનાચારસ્યેવ વીર્યાચારસ્યાપિ ચારિત્રમૂલત્વેન તન્નિબન્ધનવૈયાવૃત્ત્યસ્ય પરપ્રતિબન્ધમાત્રેણાપવાદાભાવાદપકર્ષાપવાદયોરેકાર્થત્વે આશૈલેશ્યાસ્તત્પ્રસન્નાદિત્યન્યત્ર વિસ્તરઃ ।

ચન્દ્ર. - ગ્રન્થકારસ્તુ તાદૃગ્વૈયાવૃત્ત્યમપિ ઉત્સર્ગ એવેતિ પ્રતિપાદયતિ જ્ઞાનાચારસ્યેવેત્યાદિ । શ્રામણ્યં નામ ચારિત્રં, તત્ચાત્મમાત્રપ્રતિબન્ધરૂપં । તન્મૂલં જ્ઞાનાચારઃ યથા ભવતા ઉત્સર્ગઃ મન્યતે, તથૈવ તસ્યૈવ ચારિત્રસ્ય મૂલં વીર્યાચારઃ ભવતા ઉત્સર્ગઃ એવ મન્તવ્યઃ । યતશ્ચૈવ વીર્યાચારઃ ઉત્સર્ગઃ । તતઃ તાદૃશવીર્યાચારસ્ય નિબન્ધનં=કારણં યત્ વૈયાવૃત્ત્યં, તદપિ ઉત્સર્ગ એવ ભવતિ । એવઞ્ચ વૈયાવૃત્ત્યસ્ય ઉત્સર્ગત્વં સિદ્ધમ્ । એવં સતિ યદ્યપિ તસ્મિન્ વૈયાવૃત્ત્યે પરપ્રતિબન્ધો દૃશ્યતે, તથાપિ ન તાવન્માત્રેણ તદ્ વૈયાવૃત્ત્યમપવાદો ભવતિ । કિન્તુ ઉત્સર્ગ એવ તત્ । ન હિ વૈયાવૃત્ત્યે સર્વથા પરપ્રતિબન્ધો ભવતિ । કિન્તુ તત્ર આત્મપ્રતિબન્ધોઽપિ ભવત્યેવ । તતશ્ચ ન તત્ર શ્રામણ્યં બાધિતં ભવતીતિ ।

નનુ જ્ઞાનાચારે સર્વથા આત્મમાત્રપ્રતિબન્ધો વિદ્યતે । વૈયાવૃત્ત્યે તુ આત્મપ્રતિબન્ધઃ પરપ્રતિબન્ધશ્ચ વિદ્યેતે । તતશ્ચ જ્ઞાનાચારઃ વૈયાવૃત્ત્યસકાશાદુત્કર્ષવાન્ । વૈયાવૃત્ત્યે તુ જ્ઞાનાચારાપેક્ષયાઽપકર્ષઃ વર્તતે । યશ્ચ ઉત્કર્ષઃ સ ઉત્સર્ગઃ । યસ્તુ અપકર્ષઃ સ અપવાદઃ । તતશ્ચ જ્ઞાનાચારે ઉત્સર્ગઃ, વૈયાવૃત્ત્યે ચ અપવાદઃ વર્તતે ઇતિ વૈયાવૃત્ત્યે

અપવાદઃ સિદ્ધઃ इत्यत आह अपकर्षापवादयोः एकार्थत्वे=अपकर्षापवादपदयोः समानार्थवाचकत्वे सति आशैलेश्याः=चतुर्दशगुणस्थानात्प्राक् सर्वत्र तत्प्रसंगात्=अपवादप्रसङ्गात् । यतः शैलेशीकरणमेव सर्वेभ्यः सकाशात् उत्कर्षवदस्ति । तदपेक्षयाऽधस्तनेषु सर्वेषु गुणस्थानेषु अपकर्ष एवास्ति । ततश्च सयोगिकेवलिपर्यन्ताः सर्वे साधवः अपवादमार्गस्थायिनः भवेयुः । न चैतद् भवतामपीष्टम् । तस्मात् वैयावृत्ये ज्ञानाचारापेक्षया अपकर्षसत्त्वेऽपि अपवादो नास्ति, किन्तु उत्सर्ग एवेति अवश्यमङ्गीकरणीयम् । वस्तुतस्तु ज्ञानाचारापेक्षया वैयावृत्ये अपकर्षोऽपि स्वरूपतः एव । यदा तु वैयावृत्योचितः कालो भवति । तदा ज्ञानाचारमाचरन् प्रायश्चित्तभाग् भवति । ततश्च तत्र ज्ञानाचारे अपकर्षः वैयावृत्ये च उत्कर्ष एव । यथा हि देवद्रव्यं ज्ञानद्रव्यादिसकाशात् उत्कृष्टमस्ति । तथापि सर्वथा ज्ञानविनाशावसरे ज्ञानद्रव्यं वर्धयन् एव पुरुषः उचितप्रवृत्तिमान्, न तु देवद्रव्यं वर्धयन् । एवमत्रापि दृष्टव्यम् ।

ગુરુ : આ વાત ખોટી છે. જેમ જ્ઞાનાચાર એ ચારિત્રનું મૂળ હોવાથી ઉત્સર્ગમાર્ગ માનેલો છે. તેમ વીર્યાચાર પણ ચારિત્રનું મૂળ હોવાથી ઉત્સર્ગમાર્ગ જ છે અને એટલે વીર્યાચારનું કારણ એવું વૈયાવચ્ચ પણ ઉત્સર્ગમાર્ગ જ બને. એમાં બીજા સાથે સંબંધ થાય એટલા માત્રથી એ કંઈ અપવાદ ન બની જાય.

ઉત્સર્ગમાર્ગ બે પ્રકારનો હોય છે. (૧) આત્મમાત્રપ્રતિબંધવાળો, (૨) પરપ્રતિબદ્ધતાવાળો. એમાં જ્ઞાનાચાર, ધ્યાનાદિ એ પહેલા પ્રકારનો ઉત્સર્ગ છે. જ્યારે બીજાના કામો કરી આપવા રૂપ વૈયાવચ્ચાદિ એ બીજા પ્રકારનો ઉત્સર્ગ માર્ગ છે. પણ બે ઉત્સર્ગ જ છે. અપવાદ નથી.

શિષ્ય : એ વાત તો તમે ય માનશો જ કે આત્મમાત્રપ્રતિબંધ એ ઉંચી વસ્તુ છે. જ્યારે બીજાઓ સાથે સંબંધ ધરાવનાર વૈયાવચ્ચાદિ એ નીચી વસ્તુ છે. તો પછી “જે ઉંચી વસ્તુ એ ઉત્સર્ગ અને નીચી વસ્તુ એ અપવાદ” એ પ્રમાણે વૈયાવચ્ચાદિ એ અપવાદ જ ગણાય ને ?

ગુરુ : “જે નીચું એ અપવાદ” આમ તમે અપકર્ષ અને અપવાદને એક જ માની લેશો તો તો પછી શૈલીશીકરણ સૌથી ઉંચું છે એ સિવાય તેરમાં ગુણસ્થાન સુધીનું બધું જ નીચું ગણાય. તો પછી ૧૩મા ગુણસ્થાન સુધી બધું અપવાદ જ માનવું પડે. ઉત્સર્ગ રૂપ કોઈ વસ્તુ ૧૩ સુધી નહિ મનાય. આ તો ઈષ્ટ નથી જ. એટલે ‘નીચું એ અપવાદ’ એ વ્યાખ્યા જ ખોટી છે. નાની-નીચી વસ્તુ પણ ઉત્સર્ગ હોઈ શકે છે.

આ વાતનો વિસ્તાર અમે અધ્યાત્મમતપરીક્ષાની ૨૨મી ગાથામાં કરેલો છે.

यशो. - तच्च करणं रत्निकाज्ञया परं प्रति परस्य कार्यप्रार्थनं, स्वयं कुर्वतः परस्याऽकौशलेन कार्यनाशं दृष्ट्वा निर्जरार्थं च, आह च -

अहवा वि विणासंतं अब्भत्थंतं च अण्णं ददूणं । अण्णो कोई भणिज्जा तं साहं णिज्जस्सो ॥

अहयं तुब्भं एयं करेमि कज्जं तु इच्छकारेणं । (आव. नि. ६७२-६७३) इति ॥१३॥

चन्द्र. - तच्च करणमित्यादि । अस्य वाक्यस्यायमर्थः । तच्च करणं रत्निकाज्ञया परं प्रति परस्य कार्यप्रार्थनं दृष्ट्वा निर्जरार्थं, स्वयं कुर्वतः परस्याऽकौशलेन कार्यनाशं च दृष्ट्वा निर्जरार्थं । भावार्थस्तु अयम्

→ એક: સાધુ: સ્વકાર્ય પરેણ કારયિતુમિચ્છન્ પ્રથમં રાત્નિકસ્યાનુજ્ઞાં ગૃહ્ણાતિ । યથા “અહં મત્કાર્યં અન્યસ્મૈ સમર્પયામિ ન વા ?” ઇત્યાદિ । તતશ્ચ રાત્નિકો યદિ આજ્ઞાં દદાતિ, તર્હિ તદાજ્ઞયા સ સાધુ: દ્વિતીયં સાધું કાર્યાર્થં પ્રાર્થનાં કરોતિ । તાદૃશકાર્યપ્રાર્થનં દૂરતઃ દૃષ્ટ્વા તૃતીયઃ સાધુ: નિર્જરાર્થં સ્વયં ઇચ્છાકારેણ તત્કાર્યં કરોતીતિ સ્વયં પરકાર્યકરણે એષ એકઃ પ્રકારઃ પ્રતિપાદિતઃ ।

અયં ચ દ્વિતીયપ્રકારઃ સ્વયં કુર્વતઃ ઇત્યાદિ । કશ્ચિત સાધુ: સ્વકીયં વસ્ત્રપ્રક્ષાલનાદિકં કરોતિ । કિન્તુ તસ્મિન્ નૂતને સાધૌ કાર્યકરણસ્ય કૌશલં નાસ્તિ । તતશ્ચ તત્કાર્યં વિનશ્યત્ દૃષ્ટ્વા અન્યઃ સાધુ: નિર્જરાર્થં તં પ્રતિ તત્કાર્યકરણસ્ય પ્રાર્થનાં કરોતિ । ઇદમુપલક્ષણમ્ । એવં તૃતીયપ્રકારોઽપિ સંભવતિ । તથા હિ સાધુ: સ્વકીયકાર્યકરણે કુશલ એવાસ્તિ । ન તસ્ય અન્યસહાયપેક્ષા । તથાપિ કસ્યચિત્ સાધો: નિર્જરાર્થિનઃ સ્વયમેવ ભાવોલ્લાસો ભવતિ યથા “અહં અસ્ય સાધો: કાર્યં સહાયં કૃત્વા નિર્જરાં પ્રાપ્નુયામ્” ઇતિ । તતશ્ચ નિર્જરાર્થં સ પરં પ્રતિ પ્રાર્થનાં કરોતિ ।

એતદેવ આવશ્યકનિર્યુક્તિગાથાભ્યાં દર્શયતિ અહવા વિ વિણાસંતં ઇત્યાદિ । અયં ભાવઃ । કારણે સતિ રત્નાધિકઃ સ્વકાર્યમન્યસ્મૈ સમર્પયતિ, તત્ર ચેચ્છાકારં કરોતીતિ એકઃ પ્રકારઃ પ્રતિપાદિતઃ । અધુના પ્રકારાન્તરેણેચ્છાકારસંભવં ‘અથવાઽપિ’ ઇત્યાદિના દર્શયતિ । અકુશલતયા સ્વકાર્યં વિનાશયન્તં સાધું દૃષ્ટ્વા અન્યઃ સાધુ: તં સાધું કથયેત્ । યથા “અહં તવૈતત્કાર્યં ઇચ્છાકારેણ કરોમિ” ઇતિ । અથવા યદ્યપિ સ કુશલઃ સ્વકાર્યકરણે । તથાપિ તસ્ય અન્યદ્ મહત્કાર્યં સમાપતિતં । તદ્ દૃષ્ટ્વાઽપિ અન્યઃ સાધુ: તત્કાર્યં સ્વયમેવેચ્છાકારેણ કુરુતે । યદિ વા અસમર્થઃ એકઃ સાધુ: દ્વિતીયં સાધું સ્વકાર્યકરણાર્થં પ્રાર્થનાં કુરુતે । તં દૃષ્ટ્વા નિર્જરાર્થી તૃતીયઃ સાધુ: સ્વયમેવ તત્કાર્યકરણાર્થં ઉપસ્થિતો ભવતિ ઇતિ । એતચ્ચ મલયગિરિટીકાનુસારતો વ્યાખ્યાતમ્ । અત્ર ઉભયસ્મિન્ સ્થાને નિર્જરાર્થી સાધુ: સ્વયમેવ પરકાર્યકરણે ઉલ્લાસવાન્ ભવતીતિ પ્રદર્શિતમ્ । અત્ર દ્વિતીયગાથાયાઃ ઉત્તરાર્થસ્ત્વયમ્ → તત્થ વિ સો ઇચ્છં સે કરેઙ મજ્જાયમૂલિયં । ← યદા અન્યઃ મુનિઃ પરં પ્રતિ અભ્યર્થનાં કુર્વન્તં સાધું દૃષ્ટ્વા સ્વયમેવ તત્ર ગત્વા તં કથયતિ, યથા “ભવત્કાર્યં અહં ઇચ્છાકારેણ કરોમિ । મહ્યં સમર્પય” ઇતિ । તદાઽપિ સ અભ્યર્થકઃ સાધુ: મર્યાદામૂલકં ઇચ્છાકારં કરોતિ ઇતિ ।

એષ ઉત્તરાર્થઃ સ્પષ્ટં મનસિ સ્થિરીકર્તવ્યઃ । તદનુસારેણૈવ અનન્તરમેવ વક્ષ્યમાણઃ પૂર્વપક્ષઃ સ્પષ્ટં જ્ઞાસ્યતે ॥૧૩॥

આ બીજાનું કામ કરવા રૂપી વૈયાવચ્ચ બે રીતે થઈ શકે.

કોઈ સાધુ રત્નાધિકની રજા લઈને બીજા સાધુને પોતાનું કામ કરી આપવાની પ્રાર્થના કરતો હોય. અને એ પ્રાર્થનાને જોઈને નિર્જરા મેળવવા માટે ત્રીજો જ કોઈ સાધુ એ કામ કરે.

અથવા કોઈક સાધુ પોતાનું કામ જાતે જ કરે છે. પરંતુ કાર્ય કરવાની કુશળતા ન હોવાથી એનું કામ બગડી જતું હોય તો એ જોઈને પણ નિર્જરાને માટે બીજો સાધુ એ કામ કરે.

(પંક્તિનો અન્વય આ પ્રમાણે → રાત્નિકાજ્ઞયા પરં પ્રતિ=દ્વિતીયં સાધું પ્રતિ પરસ્ય=પ્રથમસાધોઃ કાર્યપ્રાર્થનં દૃષ્ટ્વા નિર્જરાર્થ, સ્વયં કુર્વતઃ પરસ્યાકૌશલેન કાર્યનાશં ચ દૃષ્ટ્વા નિર્જરાર્થ તૃતીયઃ સાધુઃ તત્કરણં કુર્યાત્ ।)

આવશ્યકનિર્યુક્તિમાં કહ્યું છે કે (એક તો કોઈ વડીલ કામ સોંપે ત્યારે તે કામ કરવાનું થાય. →) અથવા પોતાના જ કાર્યને બગાડતા = વિનાશ કરતા કે પોતાના કાર્ય માટે બીજા કોઈને પ્રાર્થના કરતા સાધુને જોઈને અન્ય કોઈ નિર્જરાની ઈચ્છાવાળો સાધુ તે સાધુને કહે કે “હું તારું આ કામ ઈચ્છાથી કરીશ.” (આ રીતે પણ બીજાનું કાર્ય કરવાનું થાય.)

(આ રીતે કોઈ સાધુ સામેથી કામની માંગણી કરે, ત્યારે પણ કામ સોંપનારાઓ પ્રથમ ઈચ્છાકાર કરવો કે “તમે મારું કામ ઈચ્છાથી જ કરશો ને ?”) ॥૧૩॥

યશો. - નનુ ભવતુ પરસ્યાપ્યભ્યર્થનાયામિચ્છાકારઃ, યસ્તુ પરમભ્યર્થયમાનમુદ્વીક્ષ્ય સ્વયમેવેચ્છાં કુસ્તે તં પ્રત્યભ્યર્થયમાનસ્ય કિમર્થમિચ્છાકારઃ ? આજ્ઞાબલાભિયોગશઙ્કાપરિ-
હારાર્થં ચત્વર્યમ્-“ઈચ્છાકારપઓગો ણામ જં ઇચ્છ્યા, કરણં ન પુનઃ બલાભિઓગાઈણા,
ઈચ્ચેયસ્સ અત્થસ્સ સંપચ્ચયદ્વં જં ઇચ્છાકારસદ્દં પઙ્ગંતિ” ઇતિ ચુર્ણ્યુક્તેઃ ।

ચન્દ્ર. - સ્વયમેવ કાર્યકરણાય સમાગતં સાધું પ્રત્યપિ યઃ ઇચ્છાકારઃ કર્તવ્યતયા પ્રતિપાદિતઃ । તત્ર પૂર્વપક્ષઃ તમિચ્છાકારં નિરર્થકં સ્થાપયિતુમાહ આજ્ઞાબલાભિયોગશઙ્કેત્યાદિ । યસ્મૈ કાર્યં સમર્પ્યતે, તસ્ય “મમોપરિ રત્નાધિકેન આજ્ઞાબલાભિયોગઃ ક્રિયતે કિં ?” ઇતિ શઙ્કા ન ભવેત્, તદર્થમેવ ઇચ્છાકારઃ કર્તવ્યઃ । પ્રકૃતે ચ સ્થાને સ્વયમેવ કાર્યં કર્તું ઉપસ્થિતસ્ય તાદૃશી આશઙ્કા નૈવ સંભવતીતિ તત્ર કાર્યસ્વામિના ક્રિયમાણ ઇચ્છાકારઃ નિરર્થક એવેતિ । અસ્મિન્નર્થે ચૂર્ણિકારસંમતિમપ્યાહ પૂર્વપક્ષઃ ઇચ્છાકારપઓગો ઇત્યાદિ ।

શિષ્ય : બીજાનું કામ સામે ચાલીને સ્વીકારતી વખતે પણ એ સ્વીકારનારો સાધુ ઈચ્છાકાર કરે એ તો બરાબર. પરંતુ જે સાધુ કોઈક બીજા સાધુને પ્રાર્થના કરનારા એવા ત્રીજા સાધુને જોઈને પોતે સામેથી કામ કરવાની ઈચ્છા વ્યક્ત કરે. ત્યારે પછી કામ સોંપનારા સાધુએ પેલા કામ સ્વીકારનાર પ્રત્યે “તમે મારું કામ ઈચ્છાથી કરશો ને ?” એવો ઈચ્છાકાર કરવાની શી જરૂર છે ?

આ ઈચ્છાકાર તો સામે વાળાને આજ્ઞા કે બલાભિયોગની શંકા ન થાય એ માટે કરવાનો છે. ચૂર્ણિમાં ચોકખું કહ્યું છે કે → ઈચ્છાકારનો પ્રયોગ એટલે “આ વ્યક્તિ મને મારી ઈચ્છા હોય તો જ કાર્ય સોંપવા માંગે છે પણ બલાત્કારાદિથી નહિ” આવા અર્થની સામેવાળાને પ્રતીતિ કરાવવા માટે જે ઈચ્છાકારશબ્દનો પ્રયોગ સાધુ કરે તે. ← (ઈચ્છાકારપ્રયોગ કહેવાય) પ્રસ્તુતમાં તો પેલો સાધુ સામે ચાલીને કામ કરવાની ઈચ્છા વ્યક્ત કરે છે એ વખતે પાછું કામ સોંપનારાએ “તમે ઈચ્છાથી કામ કરશો ને ?” એવું કહેવાની શી જરૂર છે ? પેલાને આજ્ઞા-બલાભિયોગની શંકા થવાનો પ્રશ્ન જ નથી.

યશો. - અત આહ -

જઙ્ગિવિ ઇચ્છાકારો બલાભિઓગસ્સ વારણઢાણ ।

તહવિ હુ સા મજ્જાયા અણ્ણત્થ વિ હોઙ્ગ કાયવ્વા ॥૧૪॥

ચન્દ્ર. - ઉત્તરમાહ → યદ્યપિ ઇચ્છાકારઃ બલાભિયોગસ્ય વારણાર્થં । તથાપિ સા મર્યાદા અન્યત્રાપિ=

બલાભિયોગાભાવસ્થાલેઽપિ કર્તવ્યા ભવતિ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

ગાથાર્થઃ : જો કે ઈચ્છાકાર બલાભિયોગના નિવારણ માટે છે. તો પણ તે મર્યાદા છે. એટલે બલાભિયોગ ન હોય તેવા સ્થળે પણ કર્તવ્ય છે.

યશો. - જહિવિ હુ ત્તિ । યદ્યપિ 'હુઃ' વાક્યાલક્ષ્ણે, 'ઈચ્છાકારો' બલેનાભિયોગો= બલાભિયોગો હઠેન પ્રેરણામિત્યર્થસ્તસ્ય વારણાર્થમુક્ત ઇતિ શેષઃ, તથાપિ સેચ્છા મર્યાદા=વિહિતાર્થ ઇત્યન્યત્રાપિ સ્વતોઽભિયોગશઙ્કાવિરહસ્થાલેઽપિ ભવતિ કર્તવ્યા । તદુક્તં નિર્યુક્તકૃતા - (આ.નિ. ૬૭૩) "તત્થ વિ સો ઇચ્છં સે કરેઙ મજ્જાયામૂલીયં" ઇતિ ॥ ચૂર્ણિકૃતાઽપિ વિવૃતં-તત્થ વિ જસ્સ કજ્જિહિતિ સો ભણતિ કરેહિ ઇચ્છાકારેણ । નણુ કિમિતિ સો વિ ઇચ્છાકારં કરેઙ ? ભન્નતિ-મજ્જાદામૂલીયં=સાહૂણં એસ મજ્જાદામૂલં' ઇતિ।

ચન્દ્ર. - સમાદધાતિ-યદ્યપિ ઇત્યાદિ । વિહિતાર્થઃ=તીર્થકરૈરભિહિતોઽયમર્થઃ યદુત પ્રકૃતસ્થાનેઽપિ ઇચ્છાકારઃ કર્તવ્ય એવ । ઇતિ=તસ્માત્ અન્યત્રાપિ=સ્વતોઽભિયોગશઙ્કાવિરહસ્થાલેઽપિ=સ્નાધિકઃ યત્ર ક્ષુલ્લકાય કાર્યં સમર્પયતિ । તત્ર સ ઇચ્છાકારં કરોતિ । તત્ર ચ ઇચ્છાકારપ્રયોગેનૈવ ક્ષુલ્લકસ્ય અભિયોગશઙ્કાવિરહો ભવતિ । યદિ તુ તત્ર ઇચ્છાકારઃ ન ક્રિયેત, તર્હિ તત્ર અભિયોગશઙ્કા સ્યાદેવેતિ તત્ર સ્વતઃ અભિયોગશઙ્કાવિરહો નાસ્તિ । કિન્તુ ઇચ્છાકારેણ સ ભવતિ । યત્ર તુ કશ્ચિત્ સાધુઃ સ્વયમેવ કાર્યકરણાય ઉપસ્થિતો ભવતિ । તત્ર કાર્યસ્વામી ઇચ્છાકારં કરોતુ મા વા, તથાપિ પરસ્ય અભિયોગશઙ્કા નૈવ ભવતીત્યત્ર સ્વતઃ અભિયોગશઙ્કાવિરહઃ અસ્તિ । એતાદૃક્સ્થાનેઽપીતિ ભાવઃ । નિર્યુક્તિગાથાલેશસ્યાર્થસ્તુ અયં → યદા અન્યઃ સાધુઃ સ્વયમેવ વૈયાવૃત્યાર્થમુપસ્થિતો ભવતિ, તત્રાપિ સ સ્વકાર્યદાયકઃ સાધુઃ મર્યાદામૂલીયં=મર્યાદામૂલભૂતં ઇચ્છાકારં તં વૈયાવૃત્યકરં પ્રતિ કરોતિ"ઇતિ ।

જસ્સ કજ્જિહિતિ ઇત્યાદિ । યસ્ય કાર્યં ક્રિયતે, સ ભણતિ પરં → ઇચ્છાકારેણ મત્કાર્યં કુરુ←ઇતિ । શેષં સુગમમ્ ।

ટીકાર્થઃ : ગુરુ : જો કે ઈચ્છાકાર એ બળજબરીથી કામ કરાવવાનો નિષેધ કરવા માટે જ કહેવાયેલો છે. તો પણ તે ઈચ્છાકાર મર્યાદા છે. પરમાત્માની આજ્ઞા છે. અને માટે જ્યાં એની મેળે જ બલાત્કારાદિની શંકાનો અભાવ હોય ત્યાં પણ એ ઈચ્છાકાર કરવો જ જોઈએ.

નિર્યુક્તિકારે કહ્યું છે કે "સામે ચાલીને કામ સ્વીકારવા આવનારને કામ સોંપતી વખતે પણ કામ સોંપનારાએ ઈચ્છાકાર કરવો, કેમકે એ ઈચ્છાકાર મર્યાદાનું મૂળ છે.

ચૂર્ણિકારે પણ કહ્યું છે કે, → સામેથી કામ કરવા કોઈ સાધુ આવે ત્યારે પણ જે સાધુનું કામ કરાય છે તે સાધુ બોલે કે "તું તારી ઈચ્છાથી આ કામ કરજે."

પ્રશ્ન : શા માટે તે પણ ઈચ્છાકારને કરે ? ઉત્તર : સાધુઓને આ ઈચ્છાકારપ્રયોગ એ મર્યાદાનું મૂળ છે. ←

યશો. - અયં ભાવઃ - ન ચલ્વત્રાભિયોગશઙ્કાપરિહારકામ એવેચ્છાકારાધિકારી, યેન સ્વતસ્તચ્છઙ્કાવિરહસ્થલેઽનધિકારિકૃતત્વેન કાર્યવૈફલ્યાપત્તિઃ, કિન્તુ નિર્જરાવિશેષકામ એવ તદધિકારી । તત્કામના ચોક્તસ્થલેઽપિ નિરપાયા ।

ચન્દ્ર. - અત્ર નિષ્કર્ષમાહ - અયં ભાવઃ: ઇત્યાદિના । યો યસ્મિન્કાર્યે અધિકારી ભવતિ । તત્કાર્ય તેનાધિકારિણૈવ કૃતં સફલં ભવતિ । અનધિકારિકૃતં શોભનમપિ કાર્યં નિર્થકં ભવતિ । યથા પૂજાયાં અનધિકારિણા સાધુના કૃતા પૂજા નિષ્ફલા ભવતિ, યથા વા ગોચરીચર્યાયામનધિકારિણા ગૃહસ્થેન કૃતા ગોચરીચર્યા નિષ્ફલા ભવતિ। તતશ્ચ સર્વસ્મિન્કાર્યે અધિકારી એવ ગવેષણીયઃ । ન ત્વનધિકારી । ઇચ્છાકારસામાચાર્યા તુ યદિ અભિયોગશઙ્કાપરિહારકામઃ એવ અધિકારી ભવેત્ । તર્હિ સ્વયમેવ કાર્યં કર્તું ઉપસ્થિતં ક્ષુલ્લકં પ્રતિ ઇચ્છાકારં કુર્વન્ સાધુઃ અભિયોગશઙ્કાપરિહારકામો નાસ્તિ, યતઃ તત્રાભિયોગશઙ્કાયાઃ અવકાશ એવ નાસ્તિ । તતશ્ચ તત્ર તેન ક્રિયમાણઃ ઇચ્છાકારઃ અનધિકારિકૃતો ભવતીતિ સ નિષ્ફલ એવ સ્યાત્। તસ્માત્ ઇચ્છાકારે નિર્જરાવિશેષકામ એવ અધિકારી । તતશ્ચ પ્રકૃતસ્થાને અભિયોગશઙ્કાપરિહારકામનાવિરહિતોઽપિ સાધુઃ સામાચારીપાલનજન્યનિર્જરાવિશેષકામસ્તુ સંભવત્યેવ । એવશ્ચ તત્ર તેન ક્રિયમાણા સામાચારી અધિકારિકૃતા ભવતીતિ ન ઇચ્છાકારસ્ય તત્ર નિષ્ફલત્વાપત્તિઃ । એષ ભાવાર્થઃ પ્રતિપાદિતઃ । અક્ષરાર્થસ્તુ સ્પષ્ટત્વાત્ ભાવાર્થગમ્યત્વાચ્ચ ન પુનરુચ્યતે ।

સારાંશ એ છે કે “સામેવાળાને થઈ શકનારી અભિયોગની શંકાને દૂર કરવાની ઈચ્છાવાળો સાધુ જ ઈચ્છાકારનો અધિકારી છે” એવું નથી. એવું હોત તો ઉપરના સ્થળે એ શંકા જ ન હોવાથી એને દૂર કરવાની ઈચ્છા પણ ન હોય. એટલે ત્યાં સાધુ ઈચ્છાકારનો અધિકારી ન બને અને તો પછી ઈચ્છાકાર કરે તો એ ઈચ્છાકાર અનધિકારીએ કરેલો હોવાથી એ ઈચ્છાકાર રૂપી કાર્ય નિષ્ફળ જવાની આપત્તિ આવી શકે.

પરંતુ નિર્જરાવિશેષની ઈચ્છાવાળો આત્મા જ ઈચ્છાકારનો અધિકારી છે. અને એ ઈચ્છા તો ઉપરના સ્થળે = બલાભિયોગશંકા-અભાવ સ્થળે પણ ઈચ્છાકાર કરનારાને હોઈ જ શકે છે. એટલે એ ઈચ્છાવાળા વડે કરાતો ઈચ્છાકાર એ અધિકારી વડે જ કરાયેલો હોવાથી નિષ્ફળ ન બને. પરંતુ સફળ જ બને.

યશો. - ઉક્તશઙ્કાપરિહારસ્તુ વિધિવાક્યાન્તર્ગતેચ્છાપદાદેવ શ્રોતુઃ સંભવતિ ।

ચન્દ્ર. - નનુ યદિ સર્વત્ર નિર્જરાવિશેષકામ એવ ઇચ્છાકારાધિકારી । તર્હિ યત્ર બલાભિયોગશઙ્કાસંભાવના અસ્તિ । તત્રાપિ નિર્જરાવિશેષકામ એવ ઇચ્છાકારાધિકારી મન્તવ્યઃ, ન તુ તાદૃશાશઙ્કાપરિહારકામઃ । તતશ્ચ તત્સ્થલે ઇચ્છાકારં કુર્વાણસ્ય રત્નાધિકસ્ય બલાભિયોગશઙ્કાપરિહારકામના નાસ્તિ । તદભાવે તુ પરસ્ય ક્ષુલ્લકસ્ય તાદૃગાશઙ્કાયાઃ પરિહારઃ કથં ભવેદ્ ? ઇત્યત આહ ઉક્તશઙ્કાપરિહારસ્તુ ઇત્યાદિ । વિધિવાક્યાન્તર્ગતેત્યાદિ। “હે ક્ષુલ્લક ! ત્વં મમેદં કાર્યં ઇચ્છાકારેણ કુરુ” ઇતિ વિધિવાક્યસ્યાન્તર્ગતં યત્ ઇચ્છાકારપદં, તસ્માદેવ । યથા હિ મિષ્ટં ભુજ્ઞાનસ્ય તૃપ્તિકામસ્ય તદ્ભોજનં પિત્તશમનેચ્છાવિરહેઽપિ પિત્તશમનં કરોતિ । તથૈવ ઇચ્છાકારં કુર્વાણસ્ય નિર્જરાવિશેષકામસ્ય સ ઇચ્છાકારઃ બલાભિયોગશઙ્કાપરિહારેચ્છાવિરહેઽપિ બલાભિયોગશઙ્કાપરિહારં

કરોત્યેવ ।

(શિષ્ય : “સામેવાળાની બલાભિયોગની શંકાનો પરિહાર થાઓ” એવી ઈચ્છાવાળો સાધુ ઈચ્છાકારનો અધિકારી નથી. પરંતુ ‘નિર્જરા થાઓ’ એવી ઈચ્છાવાળો સાધુ ઈચ્છાકારનો અધિકારી છે. એમ તમે કહ્યું. પણ આ તો બરાબર નથી. જો આ સાધુ બલાભિયોગશંકાનો પરિહાર કરવાની ઈચ્છા ન રાખે અને માત્ર નિર્જરાની જ ઈચ્છા રાખે તો સામેવાળાની બલાભિયોગશંકા શી રીતે દૂર થશે ? ભલે ઉપરના સ્થળે એ શંકા નથી. પણ સામેથી કામ સોંપતી વખતે... તો એ શંકાની શક્યતા છે જ. તમે તો ત્યાં પણ નિર્જરાની ઈચ્છાવાળાને જ અધિકારી ગણ્યો છે. ઈચ્છાકાર પ્રત્યે નિર્જરાકામનાવાળો જ અધિકારી ગણ્યો છે.)

ગુરુ : સામેવાળાની શંકાનો પરિહાર કરવા માટે ઈચ્છાકાર કરનારાએ બલાભિયોગશંકા-પરિહારની ઈચ્છા રાખવી પડે એવું તને કોણે કહ્યું ? અરે ! માત્ર નિર્જરાની ઈચ્છાથી એ સાધુ ઈચ્છાકાર કરે અને એના એ વિધિવાક્યની અંદર રહેલા ‘ઈચ્છા’ શબ્દથી જ શ્રોતાને અભિયોગની શંકા દૂર થઈ જાય. (જેમ માત્ર પૈસા કમાવવાની ઈચ્છાથી ડોક્ટર ગ્લાનને સાચી દવા આપે. ગ્લાનની માંદગી દૂર કરવાની ઈચ્છા ન હોય તો પણ ગ્લાનની માંદગી દૂર થાય જ છે. એમ અહીં પણ સમજવું.)

યશો. - ઉક્તશઙ્કાપરિહારસ્ય તત્પ્રયોજનત્વાભિધાનં તુ પ્રાયિકં ગૌણં ચ । પ્રવૃત્તિસ્તુ તત્ર નિર્જરાવિશેષકામનયૈવ,

ચન્દ્ર. - નનુ અષ્ટમ્યાં ગાથાયાં इदं निरूपितं यदुत ‘परपीडापरिहाराध्यवसायेनैव हि कृपापरीतचेतसः साधवः इच्छाकारं प्रयुञ्जते’ इति । ततश्च इच्छाकारकरणस्य प्रयोजनं उक्तशङ्कापरिहाररूपं एव तत्र प्रतिपादितमभवत् । अधुना तु “निर्जराविशेषकाम एवेच्छाकारं प्रयुञ्जते” इति उच्यते । ततश्चात्र इच्छाकारकरणस्य प्रयोजनं निर्जराविशेषरूपं एव प्रतिपादितमभवत् । तत्किं सत्यं ? किं उक्तशङ्कापरिहारः इच्छाकारप्रयोजनं ? किं वा निर्जराविशेषः इच्छाकारप्रयोजनम् ? इति न वयं सम्यग्जानीमः इत्यत आह **उक्तशङ्कापरिहारस्येत्यादि । तत्प्रयोजनत्वाभिधानं तु=**इच्छाकारप्रयोजनत्वाभिधानं **तु प्रायिकं=**यत्र रत्नाधिकः स्वयं स्वकार्यं क्षुल्लकाय समर्पयति, तादृशेषु केषुचिदेव स्थानेषु संभवि । इच्छाकारस्य निर्जराविशेषात्मकं प्रयोजनं सर्वेषु इच्छाकारोचितस्थानेषु विद्यते, उक्तशङ्कापरिहारात्मकं प्रयोजनं तु कुत्रचिदस्ति, कुत्रचित् नास्ति । यत्रास्ति, तत्रापि निर्जराविशेषात्मकं प्रयोजनं तु अस्त्येव । ततश्च अष्टम्यां गાથાયાં પ્રતિપાદિતં **इच्छाकारप्रयोजनं प्रायिकं, प्रकृतगाथाप्रतिपादितं तु तत्प्रयोजनं सार्वत्रिकमिति न कोऽपि विरोधः ।**

નનુ યત્ર સ્થાનેષુ ઈચ્છાકારપ્રયોજનં ઉક્તશઙ્કાપરિહારો ભવતિ । તત્ર તુ ઉક્તશઙ્કાપરિહારકામ એવ ઈચ્છાકારાધિકારી મન્તવ્યઃ । અન્યત્ર તુ નિર્જરાવિશેષકામ ઇતિ અત આહ **गौणं च=**ઈચ્છાકારસ્ય પ્રધાનં પ્રયોજનં તુ નિર્જરાવિશેષ એવ । ઉક્તશઙ્કાપરિહારસ્તુ ગૌણં=અપ્રધાનં પ્રયોજનં । ન હિ સાર્વત્રિકં પ્રધાનં ચ પ્રયોજનં દૂરીકૃત્ય પ્રાયિકં ગૌણં ચ પ્રયોજનં પુરસ્કૃત્યાધિકારિભણનમુચિતં । ન હિ પ્રધાનફલાત્મકમોક્ષકામં ઉપેક્ષ્ય ગૌણફલાત્મકસ્વર્ગકામઃ દીક્ષાધિકારી વક્તું યુક્ત ઇતિ તુ સુપ્રતીતમેવ । એવં ચ યથા દીક્ષાયાઃ ફલં મોક્ષઃ સ્વર્ગશ્ચ પ્રતિપાદ્યતે । તથાપિ દીક્ષાયાં પ્રવૃત્તિસ્તુ મોક્ષકામનયૈવ યુક્તા । એવં ઈચ્છાકારસ્ય ફલં નિર્જરાવિશેષઃ ઉક્તશઙ્કાપરિહારશ્ચ પ્રતિપાદ્યતે, કિન્તુ **પ્રવૃત્તિસ્તુ તત્ર નિર્જરાવિશેષકામનયૈવ યુક્તા ।**

(શિષ્ય : તમારી વાતો બધી વિચિત્ર છે. આગળ તમે આઠમી ગાથામાં કહી ગયા કે “સામેવાળાને બલાભિયોગશંકા ન થાય એ માટે ઈચ્છાકાર કરવાનો છે.” અર્થાત્ બલાભિયોગશંકાનો પરિહાર એ જ ઈચ્છાકાર કરવાનું પ્રયોજન બતાવેલું. અને હવે એમ કહો છો કે ઈચ્છાકાર કરનારાના મનમાં નિર્જરાવિશેષની ઈચ્છા હોય તો જ એ અધિકારી છે. બલાભિયોગશંકા પરિહારની ઈચ્છા ન હોય તો ય ચાલશે. આ બધું કેવું છે ?)

ગુરુ : “બલાભિયોગશંકાનો પરિહાર એ ઈચ્છાકારનું પ્રયોજન છે” એ અમારી વાત પ્રાયિક છે. અર્થાત્ બધે જ ઈચ્છાકાર આ શંકાના પરિહાર માટે જ કરવામાં આવે એવું નથી. જ્યાં આવી શંકાનો સંભવ જ ન હોય ત્યાં માત્ર નિર્જરા માટે જ કરવામાં આવે છે.

(શિષ્ય : પણ જ્યાં બલાભિયોગની શંકા શક્ય હોય ત્યાં તો એમ કહેવું જોઈએ ને કે “એ શંકાને દૂર કરવાની ઈચ્છાવાળો સાધુ અધિકારી ગણાય.”)

ગુરુ : ત્યાં પણ એ શંકાનો પરિહાર ઈચ્છાકારનું પ્રયોજન ખરો. પણ એ તો ગૌણ જ છે. મુખ્ય તો નિર્જરાની પ્રાપ્તિ એ જ ઈચ્છાકારનું પ્રયોજન છે. અને માટે જ ઈચ્છાકાર કરવામાં જે પ્રવૃત્તિ થાય એ તો નિર્જરાવિશેષની ઈચ્છાથી જ થવી જોઈએ. (જેમ ચારિત્ર પાળવાથી સ્વર્ગ અને મોક્ષ બે ય મળે. છતાં ચારિત્રનું પાલન તો મોક્ષની ઈચ્છાથી જ કરવાનું છે. સદ્ગતિની પ્રાપ્તિ એ તો ગૌણ ફળ છે. જેમ ખેતી કરવાથી ધાન્ય અને ઘાસ બે ય પાકે. પણ ઘાસ માટે ખેતી નથી કરવાની. ધાન્ય માટે જ ખેતી કરવાની છે. એમ ઈચ્છાકાર દ્વારા નિર્જરા અને શંકાપરિહાર બે ય થાય. પરંતુ ઈચ્છાકાર નિર્જરા માટે જ કરવાનો છે. એ કરતા એની મેળે શંકાપરિહાર પણ થઈ જાય.)

યશો. - ‘एयं सामाचारि’ (आ.नि. ७२३) इत्यादिना सामाचारीसामान्यस्य कर्मक्षपण-फलत्वाभिधानादिति दिग् ॥१४॥

चन्द्र. - ननु यदि इच्छाकारस्य फलं निर्जराविशेषः यदि भवेत्, तदैव एतत् सर्वं वक्तुं युक्तम् । यदि च निर्जराविशेषफलं प्रतिपादितं न भवेत् तर्हि निरर्थकमेव भवन्निरूपणमित्यत आह **एयं सामाचारी इत्यादिना=** “एयं सामाचारी जुजंता चरणकरणमाउत्ता साहू खवंति कम्मं अणेगभवसंचियमणंतम्” इति गाथया **सामाचारीसामान्यस्य=** दशविधसामाचारीमध्यात् कस्याश्चिदपि सामाचार्याः **कर्मक्षपणफलत्वाभिधानात्** तथा च आगमप्रमाणेन ‘इच्छाकारस्य फलं निर्जराविशेषः’ इति सिद्धमिति न किञ्चिदनुपपन्नम् इति दिग् । अत्र विषये ग्रन्थकृतैव बहु वक्तव्यमस्ति । किन्तु विस्तरभयात् तदुपेक्ष्य दिग्दर्शनं कृतमिति ॥१४॥

(શિષ્ય : ઈચ્છાકાર કરવાથી કર્મ નિર્જરા થતી હોય તો તો કર્મનિર્જરાની ઈચ્છાથી ઈચ્છાકારમાં પ્રવૃત્તિ થાય એ બરાબર. પણ ઈચ્છાકારથી કર્મ નિર્જરા થાય છે એવું શી રીતે સાબિત થાય ?)

ગુરુ : આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં કહ્યું છે કે “ચરણસિત્તરી અને કરણસિત્તરીનું પાલન કરનારા આ (દશેય) સામાચારીને આદરનારા સાધુઓ અનેક ભવથી ભેગા કરેલા અનંતકર્મને ખપાવે છે.”

આ પાઠમાં તમામે તમામ સામાચારીઓ કર્મક્ષયરૂપી ફળને ઉત્પન્ન કરનારી કહેવાઈ છે. એટલે ઈચ્છાકારથી પણ કર્મક્ષય થવાનો જ છે. એટલે કર્મક્ષયની ઈચ્છાથી એમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એ યોગ્ય છે.

આ વિષયમાં ઘણી લાંબી ચર્ચાઓ થઈ શકે છે. અમે માત્ર દિક્સૂચન કરેલ છે ॥૧૪॥

યશો. - નનુ ગુરોઃ શિષ્યસ્યાભ્યર્થનાયાં કિમર્થમિયં મર્યાદા ? તત્ર બલાભિયોગ-
સ્યાનૌચિત્યાભાવાત્, ઇત્યાશંક્યાહ -

આણાબલાભિઓગો સવ્વત્થ ણ કપ્પઇ ત્તિ ઉત્સર્ગો ।

અવવાયઓ અ ઈસિં કપ્પઇ સો આસણાણં ॥૧૫॥

ચન્દ્ર. - નનુ કિમેષા મર્યાદા સર્વેષાં સાધૂનાં અસ્તિ ? યદ્વા ગુરુભિન્નાનામસ્તિ ? યદિ સર્વેષાં, તર્હિ ગુરુરપિ
સ્વકાર્યં શિષ્યાય ઇચ્છાકારં કૃત્વા દદ્યાદિતિ પ્રાપ્તમ્ । તત્ત્વાનુચિતમ્ । ગુરુઃ યદિ શિષ્યસ્યોપરિ બલાભિયોગં
કુર્યાત્, તદાપિ ન કિમપિ અનુચિતમ્ । તત્ત્વૈષા વ્યવસ્થા ગુરુભિન્નાન્ રત્નાધિકાનાશ્રિત્ય દૃષ્ટવ્યેતિ પૂર્વપક્ષઃ પ્રાહ
નનુ ગુરોઃ શિષ્યસ્યેત્યાદિ ।

ઉત્તરમાહ → “આજ્ઞાબલાભિયોગઃ સર્વત્ર ન કલ્પતે” ઇતિ ઉત્સર્ગઃ । અપવાદતશ્ચ અશ્વદૃષ્ટાન્તેન
ઈષત્કલ્પતે ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

શિષ્ય : કામ સોંપનાર સાધુ સામેના સાધુનો ગુરુ ન હોય પરંતુ માત્ર વડીલ જ હોય તેવા સ્થળે એ વડીલ
“બલાભિયોગ ન થઈ જાય” એ માટે ઈચ્છાકાર કરે, એ બરાબર. પરંતુ જ્યારે કામ સોંપનાર ગુરુ હોય અને
સામેનો સાધુ શિષ્ય હોય ત્યારે તો ગુરુએ ઈચ્છાકાર કરવાની જરૂર જ નથી. ગુરુ પોતાના શિષ્ય ઉપર તો
બળજબરી કરી જ શકે ને ? એમાં શું વાંધો છે ? ત્યાં બલાભિયોગ અનુચિત નથી લાગતો.

ગાથાર્થ : “આજ્ઞાબલાભિયોગ સર્વત્ર ન કલ્પે” એ ઉત્સર્ગમાર્ગ છે. અપવાદથી તો ધોડાના દૃષ્ટાન્ત પ્રમાણે
લેશથી કલ્પે છે.

યશો. - આણા તિ । આજ્ઞા=ભવતેદં કાર્યમેવેતિ પ્રયોગઃ, તદકુર્વતો બલાત્કારો
બલાભિયોગઃ, તત આજ્ઞયા સહ બલાભિયોગ ઇતિ તત્પુસ્ત્રઃ । આજ્ઞાબલયોરભિયોગો વ્યાપાર
ઇત્યન્યે । આજ્ઞૈવ બલાભિયોગ ઇત્યપરે । સ સર્વત્ર=રાત્તિકે શૈક્ષે વા સામાન્યતઃ સાધૂનામિતિ
શેષઃ, ન કલ્પતે=નોચિતો ભવતિ ઇત્યયમુત્સર્ગઃ=કારણાપોદ્યો નિયમઃ । યદાગમઃ -
(આવ.નિ.૬૭૭) આણાબલાભિઓગો ણિગ્ગંથાણં ણ કપ્પા કાઠં । ઇચ્છા પંડંજિયવ્વા સેહે
રાયણિણે તહ ત્તિ ॥

ચન્દ્ર. - સમાધાનમાહ-આજ્ઞા ભવતેદમિત્યાદિ । સામાન્યતઃ સાધૂનામ્=ગુરોઃ રત્નાધિકાનાઞ્ચ
સર્વેષામેવેયં મર્યાદા યદુત આજ્ઞાબલાભિયોગો કુત્રાપિ ન કલ્પતે । ન તુ ઇયં મર્યાદા વિશેષતઃ અસ્તિ યદુત ‘ગુરોઃ
કલ્પતે, અન્યેષાં ચ ન કલ્પતે’ ઇતિ । કારણાપોદ્યો નિયમઃ=પુષ્ટકારણે સતિ અપોદ્યઃ=ત્યાજ્યો યો નિયમઃ
સ કારણાપોદ્યો નિયમઃ । સ એવોત્સર્ગઃ ।

આવશ્યકનિર્યુક્તિગાથાભાવાર્થસ્ત્વયમ્ - નિર્ગ્રન્થાનાં નિર્ગ્રન્થાન્ ગૃહસ્થાન્ વા પ્રતિ આજ્ઞાબલાભિયોગઃ કર્તુ
ન કલ્પતે । તતશ્ચ કારણે સતિ શૈક્ષે તથા રાત્તિકે ઇચ્છાકારઃ પ્રયોક્તવ્ય ઇતિ ।

મહતસ્તસ્ય=આજ્ઞાબલાભિયોગસ્ય પ્રાયઃ=તથાવિધકારણવશાત્ મહદ્બલાભિયોગે ક્રિયમાણેઽપિ પ્રદ્વેષો ન ભવત્યપિ ઇતિ જ્ઞાપનાર્થં પ્રાયઃ ઉક્તમ્ । યાવાન્ બલાભિયોગઃ પ્રદ્વેષનિબન્ધનં ન ભવતિ, તાવાન્બલાભિયોગઃ લઘુઃ ગણ્યતે । તદધિકસ્તુ મહાન્ । તતશ્ચાતીવાપાત્રં પ્રતિ જઘન્યો મધ્યમો વાઽપિ બલાભિયોગઃ મહાન્ ભવતિ । મધ્યમાપાત્રં પ્રતિ તુ મહાનેવ બલાભિયોગઃ મહાન્ ભવતીત્યાદિ સ્વયમુદ્દ્યમ્ ।

ગુરુ : “તારે આ કરવું જ પડશે” એવો શબ્દ પ્રયોગ આજ્ઞા કહેવાય અને આમ કહ્યા પછી પણ પેલો જો કામ ન કરે તો બળજબરીથી કામ કરાવવું એ બલાભિયોગ કહેવાય. એટલે આજ્ઞાની સાથે જે બલાભિયોગ એ ‘આજ્ઞાબલાભિયોગ’ કહેવાય. આ પ્રમાણે તત્પુરુષ સમાસ કરવો. અથવા તો પછી “આજ્ઞા અને બલ” આ બેનો અભિયોગ=પ્રયોગ=વ્યાપાર એ પ્રમાણે સમાસ કરવો.

અથવા “આજ્ઞા એ જ બલાભિયોગ” એમ પણ સમાસ કરાય.

આ આજ્ઞાબલાભિયોગ વડીલને વિશે કે નાનાને વિશે ગુરુ કે કોઈપણ સાધુ કરી શકતો નથી. અર્થાત્ ગુરુ પણ શિષ્યને વિશે આજ્ઞાબલાભિયોગ કરવા માટે પાત્ર નથી. આ ઉત્સર્ગ છે. ઉત્સર્ગનો અર્થ જ એ કે કારણ આવી પડે ત્યારે જેનો ત્યાગ કરાય એવો નિયમ.

આવ.નિર્યુ.માં કહ્યું છે કે સાધુઓને શૈક્ષ કે રત્નાધિકને વિશે આજ્ઞા-બલાભિયોગ કરવો કલ્પતો નથી. એટલે બે યને વિશે ઈચ્છાકાર જ કરવો જોઈએ.”

આ ઉત્સર્ગમાર્ગ છે.

યશો. - અપવાદતસ્તુ=અપવાદપદમાશ્રિત્ય તુ ઈષ્ટ્=મનાગ્, મહતસ્તસ્ય પ્રાયઃ પ્રદ્વેષનિબન્ધનત્વાત્ કલ્પતેઽસાવાજ્ઞાબલાભિયોગઃ અશ્વજ્ઞાતેન=અશ્વદૃષ્ટાન્તેન । સ ચાયમ્-યથા કિલૈકસ્ય જાત્યવાહ્નીકાશ્ચકિશોરસ્ય દમનાર્થમેકેન રાજા સન્ધ્યાવેલાયાં તમધિવાસ્ય પ્રાતર્વાહ્યાયાં પુરતઃ કવિકમુપદ્વૈકિતં, તેન વિનૈવાભિયોગં સ્વયમેવ તદ્ગૃહીતમ્ । રાજા ચ તં સ્વયમધિરૂઢઃસત્કૃતશ્ચાહાર-દાનાદિના । એવં યો ગુરૂપદિષ્ટં કાર્યં સ્વયમેવ શિષ્યઃ કુસ્તે ન તત્રાભિયોગઃ ।

ચન્દ્ર. - વાહ્યાયાં=અશ્વવહનયોગ્યાયાં ભૂમૌ । સત્કૃતશ્ચ=“સ અશ્વઃ રાજા” ઇતિ અધ્યાહારઃ કર્તવ્યઃ ।

અપવાદને આશ્રયીને વિચારીએ તો થોડોક આજ્ઞા-બલાભિયોગ કરવો કલ્પે છે. વધારે આજ્ઞા-બલાભિયોગ તો પ્રાયઃ દ્વેષનું કારણ બને છે. માટે વધારે-મોટો આજ્ઞાબલાભિયોગ કરવો ન કલ્પે. આ પદાર્થ ઘોડાના દૃષ્ટાન્તથી જાણવો. તે આ પ્રમાણે છે - વાહ્લીકદેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા એક જાતિમાનું અશ્વને દમવાને માટે એક રાજાએ સાંજના સમયે તેને અધિવાસિત કરીને સવારે ઘોડાઓ ફેરવવાના સ્થળે એની આગળ કવિક=ચોકડું મૂક્યું. તેણે કોઈપણ જાતની બળજબરી કરાવ્યા વિના જ એ જાતે જ લઈ લીધું. રાજા તેના પર ચડ્યો. અને તેને આહારાદિ વડે સત્કાર્યો આ પ્રમાણે જે શિષ્ય ગુરુએ ઉપદેશેલા કાર્યને જાતે જ કરે છે તેને વિશે ગુરુએ બળજબરી કરવાની જ નથી.

યશો. - અન્ય: પુનર્મગધાદિજનપદજાતોઽશ્વકિશોરોઽધિવાસનવેલાયાં માતરમપૃચ્છત્ - 'કિં મમાયં કરિષ્યતિ ?' इति । तयोक्तं - 'प्रातस्त्वां वाहयिष्यति, तत्स्वयमेव खलीनमादाय राजस्तोषमुत्पादये:' इति । तेन तन्मातृवचनं प्रतिश्रुतं तथैव च कृतम् । राज्ञा च तस्याहारदानादिनोपचारः कृतः । तेन तन्मातुरूपदिष्टम् । तयोक्तं - 'वत्स ! निजगुणफलमेतत् । अथ सा व्यतिरेकतो दृढयितुमाह-'श्वस्तया न ग्राह्यं कविकम्' इति । तेन तथैव कृतम् । राज्ञा तस्य कशाप्रहारो दापितः, निषिद्धं च भोजनम्, वाहितश्च बलात्कारेणायम् । तेन मातुस्तुम् । तयोक्तं-'दोषफलमिदम्' इति । 'तदुभयमार्गं दृष्ट्वानसि, यथा भव्यं जानीयास्तथा कुर्या:' । इत्येष दृष्टान्तः । अयमुपनयः - यः स्वयं वैयावृत्त्यादिकं न कुस्ते स बलाभियोगेनापि कारणीय इति यदाह - (आव. नि. ६७८-६७९)

જહ જચ્ચવાહલાણં આસાણં જણવણસુ જાયાણં । સયમેવ યલિણગહણં અહવાવિ બલાભિઓગેણં ।

પુરિસજ્જાણે વિ તહા વિણીયવિણયમ્મિ ણત્થિ અભિઓગો । અન્નમ્મિ ડ અભિઓગો જણવયજાણે જહા આસે ॥ ઇતિ ॥ ૧૫॥

चन्द्र. - प्रतिश्रुतं=स्वीकृतं । व्यतिरेकतो दृढयितुमाह=स्वयं कार्यकरणे आहारप्राप्त्यादिको लाभः भवति इति अन्वयसहचारः । यदि तु स्वयं कार्यं न क्रियते तर्हि ताडनबुभुक्षादिरूपा हानिः भवतीति व्यतिरेकसहचारः ।

તથા ચ “સ્વયં વિનયાદિકં કરણીયં” ઇતિ પદાર્થમત્ર વ્યતિરેકસહચારતઃ દૃઢયિતુમાહ સા માતા । ભવ્યં=યોગ્યં, સુન્દરં । પુરિસજ્જાણે=પુરુષસમૂહે વિણીયવિણયમ્મિ=વિનીતઃ=આત્મનિ સ્થાપિતઃ વિનયઃ યેન સ, તસ્મિન્ અન્નમ્મિ=અવિનીતે । જણવયજાણે=મગધજનપદોત્પન્ને ॥૧૫॥

પણ મગધાદિ જનપદમાં ઉત્પન્ન થયેલો બીજો કોઈ અશ્વકિશોર સાંજે પોતાનું અધિવાસન થતું જોઈને માતાને પુછવા લાગ્યો કે “આ મને શું કરે છે ?” માતાએ કહ્યું કે “સવારે તને વહન કરાવશે. તેથી તું જાતે જ કવિકને ગ્રહણ કરીને રાજાને ખુશ કરજે.” તેણે માતાનું વચન સ્વીકાર્યું, તે જ પ્રમાણે કર્યું. રાજાએ આહારાદિ આપવા દ્વારા તેનો સત્કાર કર્યો. તેણે પોતાની માતાને કહ્યું.

માતા કહે કે “વત્સ ! તારા ગુણોનું તને આ ફળ મળ્યું છે” માતાએ “ગુણથી ફળ મળે છે” એ વાતને “અવગુણથી નુકસાન થાય છે” એ બતાવીને દઢ કરવા માટે કહ્યું કે, “આવતી કાલે તું કવિકને ગ્રહણ નહિ કરતો.” તેણે એમ જ કર્યું. રાજાએ તેને ચાબુકના પ્રહારો અપાવડાવ્યા. ભોજનનો નિષેધ કર્યો. બળજબરીથી એનો ઉપર સવારી કરી. તેણે માતાને બધી વાત કરી. તેણે કહ્યું કે “આ દોષનું ફળ છે. એટલે તું હવે ગુણ અને દોષ બે ય ના માર્ગને જોઈ ચૂક્યો છે. જે તને સારું જણાય, તે પ્રમાણે તું કરજે.”

આ દેશાન્ત છે.

ઉપનય આ પ્રમાણે છે કે - જે સાધુ પોતાની મેળે વૈયાવચ્ચાદિ ન કરે તેની પાસે બળજબરીથી પણ વૈયાવચ્ચ કરાવડાવવી.

આવ.નિ.માં કહ્યું છે કે “જેમ વાહલીકાદિ દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા જાતિમાન અશ્વો અને મગધાદિમાં ઉત્પન્ન થયેલા અશ્વોનું જાતે જ કવિકનું ગ્રહણ અથવા બળજબરીથી કવિકનું ગ્રહણ થયું. એ જ પ્રમાણે અત્યંત વિનયી એવા પુરુષોને વિશે બળજબરી કરવાની નથી. પણ અવિનીતને વિશે બળજબરી કરવી. જેમ મગધજનપદમાં ઉત્પન્ન થયેલા અશ્વ ઉપર કરવામાં આવી ॥૧૫॥

યશો. - અથાઽયોગ્યેઽપિ પૂર્વમેવ નાભિયોગઃ પ્રવર્ત્તતે, કિન્ત્વિચ્છાકારાદિક્રમેણ । યોગ્યસ્યાપિ સ્વલનાયાં ચ ભર્ત્સનમિત્યનુશાસ્તિ -

પદ્મં ઇચ્છાકારો તત્તો આણા તઓ અ અભિઓગો ।
જોગ્ગો વિ અણુવઓગા ચરણ્ટયા હોઙ્ગ ચલિયમ્મિ ॥૧૬॥

ચન્દ્ર. - ભર્ત્સનમ્=દુર્વાચ્યૈઃ તિરસ્કરણં । → પ્રથમં ઇચ્છાકારઃ, તતઃ આજ્ઞા, તતશ્ચ બલાભિયોગઃ । યોગ્યેઽપિ અનુપયોગાત્ સ્વલિતે સતિ ચરણ્ટના ભવતિ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

“અયોગ્ય શિષ્યને વિશે પણ પહેલેથી જ અભિયોગ નથી કરવાનો. પરંતુ ઇચ્છાકારાદિના કામથી કરવાનો છે અને યોગ્ય શિષ્ય પણ જો કામ કરવામાં ભુલ કરે તો એને ઠપકો આપવો જોઈએ.” આ વાત બતાવતા કહે છે કે

ગાથાર્થઃ : પહેલા ઇચ્છાકાર, પછી આજ્ઞા અને પછી અભિયોગ કરવો. યોગ્ય શિષ્ય પણ અનુપયોગથી સ્ખલના કરે તો એને ખરંટના=ઠપકો આપવો.

યશો. - પદ્મં તિ । અયોગ્યેન સહ સંવાસ એવ ન કર્ત્તવ્ય ઇત્યુત્સર્ગઃ । યદિ તુ બહુસ્વજનાદિકારણપ્રતિબદ્ધતયા સ પરિત્યક્તું ન શક્યતે તદા તસ્ય પ્રથમમિચ્છાકારઃ કર્ત્તવ્યઃ । તતોઽપિ કાર્યમકુર્વત આજ્ઞા । તતોઽપ્યકુર્વતઃ પદૈકદેશે પદસમુદાયોપ-ચારાદભિયોગો બલાભિયોગ ઇત્યર્થઃ ‘કાર્ય’ ઇતિ શેષઃ ।

ચન્દ્ર.- અયોગ્યેન=યો હિ શિષ્યઃ સ્વયં વૈયાવૃત્યાદિકં ન કુરુતે, નાપિ ગુરુણા ઇચ્છાકારાદિના પ્રેરિતોઽપિ સન્ વૈયાવૃત્યં કુરુતે । કિન્તુ યદા ગુરુઃ આજ્ઞાં દદાતિ, યદા વા સ્વાજ્ઞોલ્લંઘને બલાત્કારેણ કારયતિ । તદા યઃ ગુરુભયાત્ લજ્જાદિના વા વૈયાવૃત્યં કુરુતે । તાદૃશઃ યઃ શિષ્યઃ સામાન્યમુનિર્વા, સ અયોગ્યઃ । બહુસ્વજનાદિકારણપ્રતિબદ્ધતયા=બહુસ્વજનો નામ અત્યાસન્નો સ્વજનઃ ભ્રાતૃભાગિનેયાદિઃ । યદ્વા બહવઃ સ્વજનાઃ યસ્ય સ બહુસ્વજનઃ । યસ્યાયોગ્યસ્ય બહવઃ સ્વજના અત્રૈવ ગચ્છે પ્રવ્રજિતાઃ સ્યુઃ, તે ચ અયોગ્યનિષ્કાશને સ્વજનાનુરાગાત્ નિર્ગમિષ્યન્તીતિ । યદિ વા તસ્ય બહવઃ સ્વજનાઃ સંસારે વિદ્યન્તે । તન્નિષ્કાશને ચ કૃતે ક્રુદ્ધાસ્તે પ્રવચનહીલનાદિકં કુર્યુઃ । એતાદૃશઃ યો બહુસ્વજનઃ, તદાદિરુપં યત્કારણં । તેન યા

પ્રતિબદ્ધતા=પરવશતા, તથા । આદિગ્રહણાત્ પ્રત્યનીકનિગ્રહસમર્થત્વાદિકં ગ્રાહ્યં । પ્રત્યનીકાદિનિગ્રહે સમર્થો હિ મુનિઃ અયોગ્યોઽપિ ન પરિત્યક્તું શક્યતે ।

ટીકાર્થ : ઉત્સર્ગ માર્ગ તો એ જ છે કે અયોગ્યની સાથે રહેવું જ નહિ. પરંતુ “એ અયોગ્ય શિષ્ય તદ્દન નજીકનો સ્વજન હોય” (અથવા ઘણા બધા સ્વજનોવાળો હોય) વગેરે કારણોને લીધે ગુરુ એનો ત્યાગ કરવા માટે સમર્થ ન હોય. તો સૌ પ્રથમ એને ઈચ્છાકારપૂર્વક કાર્યો સોંપવા. તો પણ કામ ન કરે તો પછી આજ્ઞા કરવી. તો પણ કાર્ય ન કરે તો બલાભિયોગ કરવો. (ગાથામાં માત્ર ‘અભિયોગ’ શબ્દ જ લખેલો છે. પરંતુ ‘બલાભિયોગ’ એ આખો શબ્દ લખેલો નથી. છતાં તેનો એક દેશ ‘અભિયોગ’ શબ્દ છે. એ એક દેશમાં આખા શબ્દનો ઉપચાર કરવાથી અભિયોગ=બલાભિયોગ લઈ શકાય છે.)

યશો. - તથા ચ ચૂર્ણિકૃતોક્તમ્ - “જો પુનઃ સ્વગૂડો તંમિ આણાવિ બલાભિઓગો વિ કીરડ, તંમિ વિ પઢમં ઇચ્છા પડજ્જતિ જદિ કરેડ સુંદરં । અહ ણ કરેડ તાહે બલામોડીએ કારિજ્જડ । તારિસા ણ સંવાસેયવ્વા । અહ તે ભાયાભાગિણેજ્જાદી વા ણ તરંતિ પરિચ્ચાણં તાહે આણાબલાભિઓગો વિ કીરડ” ઇતિ ।

ચન્દ્ર. - ચૂર્ણિપાઠસ્ય ભાવાર્થસ્ત્વયમ્ → યઃ પુનઃ અયોગ્યઃ ભવતિ । તસ્મિન્ આજ્ઞા બલાભિયોગશ્ચાપિ ક્રિયતે । તસ્મિન્નપિ પ્રથમં ઇચ્છાકારઃ પ્રયુજ્યતે । યદિ તેનૈવ વૈયાવૃત્યં કરોતિ, તર્હિ સુંદરં । યદિ ન કુર્યાત્, તર્હિ બલાત્કારેણ કાર્યતે । તાદૃશૈઃ સહ સંવાસ એવ ન કર્તવ્યઃ । કિન્તુ યદિ સ ભ્રાતૃભાગિણેયાદિરૂપઃ નિકટસ્વજનઃ સન્ ન ત્યક્તું શક્યતે । તદા આજ્ઞાબલાભિયોગોઽપિ ક્રિયતે ← ઇતિ । સ્વગૂડો=અયોગ્યઃ, બલામોડીએ= બલાત્કારેણ । તારિસા ણ સંવાસેયવ્વા=તાદૃશૈઃ અયોગ્યૈઃ સહ સંવાસઃ ન કર્તવ્ય ઇતિ ભાવઃ ।

ચૂર્ણિકારે કહ્યું છે કે → જે અયોગ્ય=ઉદ્ધત= અવિનીત શિષ્ય હોય, તેને વિશે આજ્ઞા અને બલાભિયોગ પણ કરાય. તેને વિશે પણ પહેલા તો ઈચ્છાકાર જ કરવો. એના દ્વારા જ જો એ કામ કરે તો ઘણું સારું. પણ જો એ ન કરે. તો પછી બળજબરીથી પણ કામ કરાવવું. આવા સાધુ સાથે ખરેખર તો રહેવું જ ન જોઈએ. પરંતુ તે ભાઈ, ભાણિયો વગેરે અત્યંત નજીકનો સગો હોય.. વગેરે કારણોસર જો એનો ત્યાગ કરવો શક્ય ન હોય તો પછી આજ્ઞા-બલાભિયોગ પણ કરાય. ←

યશો. - इयं च व्यवस्था यः स्वजनादिर्योग्योऽनिच्छन्नपि गुर्वादिभयेन बिभेति कुललज्जया वा प्रत्यावर्त्तते तं प्रति द्रष्टव्या । यस्त्वाज्ञाबलाभियोगेन न कथमपि प्रत्यावर्त्तते प्रत्युत प्रकामं प्रकोपभाग् भवति तं प्रति न तदौचित्यम् । उक्तं च पञ्चाशके “गाढाजोग्गे उ पडिसेहो” इति । सूक्तमपि—

उपदेशो हि मूर्खाणां प्रकोपाय न शान्तये । पयःपानं भुजङ्गानां केवलं विषवर्धनम् ॥
इति ।

ચન્દ્ર. - નનુ અયોગ્યં પ્રતિ ભવતા ઇચ્છાકારાદિક્રમેણ બલાભિયોગકરણમપિ અનુજ્ઞાતં । કિન્તુ તત્ સર્વત્ર

ન યોગ્યં પ્રતિભાતિ । યતઃ કશ્ચિદયોગ્યઃ મુનિઃ બલાભિયોગેન ક્રુદ્ધઃ સન્ ગુરુણા કલહં કુર્યાત્, આત્મઘાતં વા કુર્યાત્, અન્યં વા ગુર્વાદિકં ઘાતયેત્, દીક્ષાં વા પરિત્યજેત્, ગચ્છન્નિન્દાદિના પ્રવચનહીલનાં વા કુર્યાત્, તસ્માત્ તત્ર બલાભિયોગઃ ન સમ્યક્ ઇત્યાશઙ્કાયાં વ્યવસ્થામાહ ઇયં ચેત્યાદિ । ઇયં ચ=અયોગ્યસ્યેચ્છાકારાદિક્રમેણ બલાભિયોગોઽપિ કર્તવ્ય ઇતિ । ન તદૌચિત્યમ્=ન બલાભિયોગૌચિત્યમ્ । ગાઢાજોગ્ગે=અત્યન્તાયોગ્યે પડિસેહો=બલાભિયોગસ્ય નિષેધઃ । સૂક્તમપિ=જૈનેતરગ્રન્થે વિદ્યમાનઃ શોભનઃ શ્લોકોઽપિ અત્ર પદાર્થે પુષ્ટિ કુર્વાણોઽસ્તીતિ ભાવઃ । વિષવર્ધનં=વિષવર્ધકમ્ ।

(શિષ્ય : ગુરુ બળજબરી કરે અને શિષ્ય વીફરે, આર્તરૌદ્રધ્યાન કરે, દીક્ષા છોડી દે, ગુરુને મારી નાંખે... આવું બધું બને તો ?)

ગુરુ : આ ઉપરની જે વ્યવસ્થા છે એ તો જે સ્વજનાદિ (ભાણીયો-ભાઈ વગેરે) અયોગ્ય હોવા છતાં પણ, કામ કરવાની ઈચ્છાવાળો ન હોવા છતાં પણ ગુર્વાદિના ભયથી જો એ ગભરાતો હોય અથવા તો કુલની લજ્જા વગેરેને લીધે પણ અવિનય વગેરે દોષોથી પાછો ફરતો હોય એના પ્રત્યે જાણવી. અર્થાત્ એવા શિષ્યને વિશે જ આ આજ્ઞા-બલાભિયોગ કરવાની વાત છે.

પરંતુ જે સાધુ આજ્ઞા-બલાભિયોગ કરીએ તો પણ ભુલો સુધારવાનો ન હોય ઉલટું અત્યંત ક્રોધી બની જતો હોય, તેના પ્રત્યે આ બલાભિયોગ બિલકુલ યોગ્ય નથી. પંચાશકમાં કહ્યું છે કે “ગાઢ-અયોગ્યને વિશે આજ્ઞા-બલાભિયોગનો પ્રતિષેધ છે.”

આ જ અર્થ બતાવનાર સુભાષિત પણ છે કે

→ મૂર્ખોને ઉપદેશ આપીએ તો એ મૂર્ખોને પ્રકોપને માટે થાય છે, શાંતિ માટે થતો નથી. સાપોને દૂધનું પાન એ માત્ર સાપોના ઝેરને વધારનારું જ બને. ←

યશો, - યોગ્યેઽપિ=ગુણિત્વાદર્હેઽપિ અનુપયોગાત્=અજ્ઞાનાન્ન પુનરભિનિવેશાત્ સ્વલિતે=સાધુસમાચારાત્ પ્રચ્યુતે ચ્ચરણના=દુર્વાચ્યૈર્ભર્ત્સના ભવતિ । એતેન વિનીતવિનયે નાસ્ત્યભિયોગ ઇત્યપોહિતં ભવતિ ।

ચન્દ્ર. - ગુણિત્વાદ્=વિનયવૈયાવૃત્યાદિગુણસમન્વિતત્વાત્ । ન પુનરભિનિવેશાત્=ગુણી સાધુઃ અભિનિવેશાત્=કદાગ્રહાત્=“ઇદં ન કર્તવ્યમ્”ઇતિ જ્ઞાનસત્ત્વેઽપિ નિષ્કુરપરિણામાત્ સ્વલનાં નૈવ કરોતિ । એતદેવ અનેન પદેન સૂચિતમ્ । તસ્ય સ્વલના અનુપયોગાદિનૈવ ભવતિ । એતેન=યોગ્યે મુનૌ ચ્ચરણનાકરણપ્રતિપાદનેન અપોહિતં ભવતિ=અપવાદઃ પ્રદર્શિતો ભવતિ । યોગ્યે અભિયોગઃ ન કર્તવ્યઃ ઇત્યુત્સર્ગઃ । અનુપયોગાત્ સ્વલનાયાં સત્યાં યોગ્યેઽપિ અભિયોગઃ કર્તવ્યઃ ઇતિ અપવાદઃ ।

જે શિષ્ય ગુણવાન્ હોવાથી યોગ્ય છે, છતાં અભિનિવેશથી નહિ (એટલે કે જાણી જોઈને નહિ) પરંતુ અજ્ઞાનથી સાધુ-સામાચારીઓમાં કોઈક ભુલ કરી બેસે તો ગુરુએ એને દુર્વાચ્યો વડે સખત ઠપકો આપવો.

૧૫મી ગાથામાં જે કહેલું કે “વિનયી શિષ્યને વિશે બલાભિયોગ ન કરવો” એ ઉત્સર્ગમાર્ગ હતો. ઉપરની વાત દ્વારા અમે એમાં અપવાદ બતાવ્યો કે “અજ્ઞાનથી ભુલ કરનારા વિનયીને વિશે અપવાદમાર્ગે ઠપકો=બલાભિયોગ કરવો”.

યશો. - અથ તસ્યાનુપયોગપ્રતિપક્ષોપયોગહેતવે ઇચ્છાકાર એવ પુનઃ પ્રયુજ્યતાં કિં
ખરણ્ટનાયા ? ઇતિ ચેત્ ?

ચન્દ્ર. - ગુરુણા દુર્વાક્યૈર્ભર્ત્સનારૂપમનુચિતં કાર્યં નૈવ કરણીયમ્"ઇત્યભિપ્રાયવાન્ આહ કશ્ચિત્ અથેત્યાદિ। ગુરુણા વસ્ત્રપ્રક્ષાલનાદિકં કિઞ્ચિત્કાર્યં યોગ્યાય સમર્પિતં । સ ચ તત્કાર્યં અનુપયોગાત્ વ્યસ્મરત્ । ગુરુણા પ્રહે નિર્ગતે સતિ તત્કાર્યં અકૃતં દૃષ્ટં । તતશ્ચ "તત્કાર્યં સ શિષ્યઃ કરોતુ" ઇત્યેવાત્રાભિપ્રેતમ્ । તદર્થઞ્ચ ગુરુણા શિષ્યં આહૂય કથનીયં યદુત "શિષ્ય ! મયા વસ્ત્રપ્રક્ષાલનં ભવતે સમર્પિતમ્ । તત્કિં ત્વયા કૃતં ?" ઇતિ । એતદ્વચનેનૈવ સ્મૃતિં પ્રાપ્તઃ સ યોગ્યઃ શીઘ્રમેવ તત્કાર્યં કરિષ્યત્યેવ । અત્ર ચ ખરણ્ટનાયાઃ ન કિમપિ પ્રયોજનં પશ્યામો વયમિતિ પ્રશ્નકર્તુરભિપ્રાયઃ ।

શિષ્ય : એ ગુણી શિષ્ય જો અજ્ઞાનથી જ ભુલ કરતો હોય તો એ ભુલ તો અજ્ઞાન=અનુપયોગ દૂર થઈ જવાથી જ દૂર થઈ જાય. અને તો પછી અનુપયોગનો શત્રુ એવો ઉપયોગ એનામાં ઉભો કરવા માટે ગુરુ ફરીથી ઈચ્છાકાર પૂર્વક ભુલ બતાવે તો શું વાંધો ? ઉપયોગ આવતાની સાથે યોગ્ય શિષ્ય ભુલ સુધારતો થઈ જશે અને તેથી એની ભુલ સુધરી જશે. ત્યાં ખરંટના કરવાનું કોઈ પ્રયોજન નથી.

યશો. - ન, તસ્ય સમાચારપ્રવૃત્તિમાત્રાર્થત્વાત્, અસમાચારપ્રવૃત્તસ્ય તન્નિષેધાર્થતયા તુ
ખરણ્ટનાયા ઔચિત્યાત્ । તદુક્તં-તસ્યા અસમાચારનિષેધાર્થત્વાદિતિ ।

ચન્દ્ર. - સમાધાનમાહ, તસ્ય=ઇચ્છાકારસ્ય સમાચારપ્રવૃત્તિમાત્રાર્થત્વાત્=વૈયાવૃત્યાદિરુપે સમ્યગાચારે પ્રવૃત્તિરેવ અર્થઃ=પ્રયોજનં યસ્ય સ સમાચારપ્રવૃત્તિમાત્રાર્થઃ, તત્ત્વાત્ । યો મુનિઃ વૈયાવૃત્યાદિષુ અપ્રવૃત્તઃ, તં તસ્મિન્ પ્રવર્તયિતુમિચ્છાકારઃ ક્રિયતે । એતાવદેવેચ્છાકારપ્રયોજનં । નાન્યત્ । યદા તુ સ મુનિઃ વૈયાવૃત્યાદિકાર્યવિસ્મરણોપેક્ષાદિરુપે અસમાચારે પ્રવર્તતે । તદા તુ અસમાચારનિષેધઃ આવશ્યકઃ । તદર્થઞ્ચ ન ઇચ્છાકાર ઉપયોગી, કિન્તુ તત્ર ખરણ્ટનૈવ યુક્તેતિ । યદિ હિ સમર્પિતકાર્યવિસ્મરણાદિમાન્ મુનિઃ કેવલં "તત્સ્મરણકર્તા ભવતુ" ઇત્યેવ ઇષ્યેત, તર્હિ તત્ર સમાચારપ્રવૃત્તિમાત્રાર્થઃ ઇચ્છાકારોઽપિ ક્રિયેત । કિન્ત્વત્ર તેન મુનિના વિસ્મરણાદિકો યોઽસમાચારઃ કૃતઃ, તન્નિષેધકરણમિષ્યતે, તદર્થઞ્ચ ખરણ્ટનૈવ યુક્તેતિ નિર્ગલિતાર્થઃ । તન્નિષેધાર્થતયા=અસમાચારનિષેધઃ એવ અર્થઃ પ્રયોજનં યસ્યાઃ સા તન્નિષેધાર્થા । તસ્યાઃ ભાવઃ ઇતિ તન્નિષેધાર્થતા । તયા । તસ્યાઃ=ખરણ્ટનાયાઃ । શેષં સુગમમ્ ।

ગુરુ : ના, સામાચારીમાં પ્રવૃત્તિ ન કરનારાને સામાચારીમાં પ્રવૃત્તિ કરાવવા માટે જ ઈચ્છાકાર છે. પણ જે ખોટી સામાચારીમાં પ્રવૃત્તિ કરે, સામાચારીમાં ભુલો કરે એને એ ભુલોનો નિષેધ કરવાને માટે તો ખરંટના જ યોગ્ય છે. આશય એ કે વસ્ત્ર પ્રક્ષાલનાદિ કામ સોંપતી વખતે ગુરુ ઈચ્છાકાર જ કરે. પણ એ શિષ્ય વસ્ત્રપ્રક્ષાલન કાર્યમાં ભુલ કરે તો પછી ગુરુ એને ઠપકો આપે. ત્યાં ઈચ્છાકાર ન ચાલે.

કહ્યું જ છે કે "ખરંટના એ અસામાચારીનો નિષેધ કરવા માટે છે."

ઈષત્પ્રદ્વેષોઽપિ=યોગ્યં પ્રતિ ક્રિયમાણઃ પ્રદ્વેષઃ સામાન્યતઃ કણ્ઠતઃ એવ ક્રિયતે, ન તુ હૃદયતઃ । તતશ્ચ સ મહાન ન ભવતિ । ન દોષાવહઃ=ન ગુરોઃ ચારિત્રનાશાદિરૂપદોષોત્પાદકઃ ।

→ તસ્યાં ચ્ચરણ્ટનાયાં દ્વેષલેશોઽપિ “પ્રશસ્તઃ” ઇતિ કૃત્વા ન દોષાવહઃ । પરિકર્મિતઃ વત્સનાગોઽપિ ન જીવિતઘાતકરઃ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

(શિષ્ય : પણ ગુરુ આ રીતે શિષ્યને ઠપકો આપે તો એમાં ગુરુને કોધ કરવો પડે ને ? એમાં ગુરુનું અહિત ન થાય ?)

ગુરુ : ઠપકો આપવામાં ગુરુએ કંઈક દ્વેષ કરવો પડે તો પણ એ ગુરુને નુકસાનકારી ન બને આ જ વાત હવે બતાવે છે.

ગાથાર્થ : ખરંટનામાં અલ્પદ્વેષ થાય, પણ એ પ્રશસ્ત હોવાથી દોષકારી ન બને. પરિકર્મિત કરાયેલો વત્સનાગ (ઝેર વિશેષ) પણ જીવિતનો ઘાત કરનારો નથી બનતો.

યશો. - તીસે ત્તિ । તસ્યાં=ચ્ચરણ્ટનાયાં નૂનં=નિશ્ચિતં દ્વેષલેશોઽપિ=ઈષદ્વેષોઽપિ ન દોષાવહઃ ન શ્રામણ્યવિરોધી પ્રશસ્ત ઇતિ હેતોઃ । પ્રશસ્તરાગસ્યેવ પ્રશસ્તદ્વેષસ્યાપિ શ્રામણ્યાનુપઘાતિત્ત્વાત્, યથા ચ દ્વેષસ્ય પ્રાશસ્ત્યં તથા સપ્રંપન્નમધ્યાત્મમતપરીક્ષાયાં વ્યવસ્થાપિતમ્ ।

ચન્દ્ર. - નનુ કથં ન શ્રામણ્યવિરોધી સ દ્વેષ ઇત્યાશંકાયમાહ પ્રશસ્ત ઇતિ હેતોઃ । યતઃ સ પ્રશસ્તઃ, તસ્માત્ ન શ્રામણ્યવિરોધી । નનુ કથં પ્રશસ્તોઽપિ દ્વેષઃ શ્રામણ્યવિરોધી ન સ્યાત્ ? ઇત્યાશંકાયમાહ પ્રશસ્તરાગ-સ્યેવેત્યાદિ । યથા દેવગુરુધર્મેષુ અનુરાગાત્મકઃ પ્રશસ્તો રાગઃ ન શ્રામણ્યવિનાશકઃ । તથૈવ ચારિત્રવર્ધનાદ્યર્થ ક્રિયમાણઃ પ્રશસ્તઃ દ્વેષોઽપિ ન શ્રામણ્યવિઘાતક ઇતિ ભાવઃ ।

ઠપકો આપવામાં ગુરુને કંઈક દ્વેષ થાય તો પણ એ સાધુપણાનો ઘાતક નથી બનતો એ નક્કી વાત છે, કેમકે એ દ્વેષ પ્રશસ્ત=સારો છે.

(શિષ્ય : “કોધ સાધુપણાનો ઉપઘાતક ન બને” એવું શી રીતે બને ?)

ગુરુ : જેમ દેવ, ગુરુ, ધર્મ પ્રત્યેનો પ્રશસ્ત રાગ એ સાધુપણાનો ઘાતક નથી બનતો. તેમ આ પ્રશસ્ત દ્વેષ પણ સાધુપણાનો ઘાતક ન બને.

(શિષ્ય : પણ આ દ્વેષને પ્રશસ્ત શી રીતે કહેવાય ?)

ગુરુ : “દ્વેષ શી રીતે પ્રશસ્ત કહેવાય ?” એ આખી વાત વિસ્તારથી અમે અધ્યાત્મમતપરીક્ષામાં બતાવી છે એ ત્યાંથી જ જાણી લેવી.

યશો. - સ્વરૂપતો દુષ્ટસ્યાપ્યુપસ્કારેણાદુષ્ટત્વે દૃષ્ટાન્તમાહ-વચ્ચનાગોઽપિ=વિષવિશેષઃ, પરિકર્મિતઃ=ઔષધવિશેષયોગેન રસાયનીકૃતો ‘ન જીવિતઘાતકરઃ’=નાયુરપાયવિધાયી । સ્વરૂપતસ્તસ્યાયુઃક્ષયકરસ્યાપિ યથા ન પરિકર્મણાયાં તથાત્વં પ્રત્યુતારોગ્યકાન્ત્યાદિ-

ઈષત્પ્રદ્વેષોઽપિ=યોગ્યં પ્રતિ ક્રિયમાણઃ પ્રદ્વેષઃ સામાન્યતઃ કળ્ઠતઃ એવ ક્રિયતે, ન તુ હૃદયતઃ । તતશ્ચ સ મહાન ન ભવતિ । ન દોષાવહઃ=ન ગુરોઃ ચારિત્રનાશાદિરૂપદોષોત્પાદકઃ ।

→ તસ્યાં ચ્ચરણનાયાં દ્વેષલેશોઽપિ “પ્રશસ્તઃ” ઇતિ કૃત્વા ન દોષાવહઃ । પરિકર્મિતઃ વત્સનાગોઽપિ ન જીવિતઘાતકરઃ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

(શિષ્ય : પણ ગુરુ આ રીતે શિષ્યને ઠપકો આપે તો એમાં ગુરુને ક્રોધ કરવો પડે ને ? એમાં ગુરુનું અહિત ન થાય ?)

ગુરુ : ઠપકો આપવામાં ગુરુએ કંઈક દ્વેષ કરવો પડે તો પણ એ ગુરુને નુકસાનકારી ન બને આ જ વાત હવે બતાવે છે.

ગાથાર્થ : ખરંટનામાં અલ્પદ્વેષ થાય, પણ એ પ્રશસ્ત હોવાથી દોષકારી ન બને. પરિકર્મિત કરાયેલો વત્સનાગ (ઝેર વિશેષ) પણ જીવિતનો ઘાત કરનારો નથી બનતો.

યશો. - તીસે ત્તિ । તસ્યાં=ચ્ચરણનાયાં નૂન=નિશ્ચિતં દ્વેષલેશોઽપિ=ઈષદ્વેષોઽપિ ન દોષાવહઃ ન શ્રામણ્યવિરોધી પ્રશસ્ત ઇતિ હેતોઃ । પ્રશસ્તરાગસ્યેવ પ્રશસ્તદ્વેષસ્યાપિ શ્રામણ્યાનુપધાતિત્વાત્, યથા ચ દ્વેષસ્ય પ્રાશસ્ત્યં તથા સપ્રપન્નમધ્યાત્મમતપરીક્ષાયાં વ્યવસ્થાપિતમ્ ।

ચન્દ્ર. - નનુ કથં ન શ્રામણ્યવિરોધી સ દ્વેષ ઇત્યાશંકાયમાહ પ્રશસ્ત ઇતિ હેતોઃ । યતઃ સ પ્રશસ્તઃ, તસ્માત્ ન શ્રામણ્યવિરોધી । નનુ કથં પ્રશસ્તોઽપિ દ્વેષઃ શ્રામણ્યવિરોધી ન સ્યાત્ ? ઇત્યાશંકાયમાહ પ્રશસ્તરાગ-સ્યેવેત્યાદિ । યથા દેવગુરુધર્મેષુ અનુરાગાત્મકઃ પ્રશસ્તો રાગઃ ન શ્રામણ્યવિનાશકઃ । તથૈવ ચારિત્રવર્ધનાદ્યર્થ ક્રિયમાણઃ પ્રશસ્તઃ દ્વેષોઽપિ ન શ્રામણ્યવિઘાતક ઇતિ ભાવઃ ।

ઠપકો આપવામાં ગુરુને કંઈક દ્વેષ થાય તો પણ એ સાધુપણાનો ઘાતક નથી બનતો એ નક્કી વાત છે, કેમકે એ દ્વેષ પ્રશસ્ત=સારો છે.

(શિષ્ય : “ક્રોધ સાધુપણાનો ઉપધાતક ન બને” એવું શી રીતે બને ?)

ગુરુ : જેમ દેવ, ગુરુ, ધર્મ પ્રત્યેનો પ્રશસ્ત રાગ એ સાધુપણાનો ઘાતક નથી બનતો. તેમ આ પ્રશસ્ત દ્વેષ પણ સાધુપણાનો ઘાતક ન બને.

(શિષ્ય : પણ આ દ્વેષને પ્રશસ્ત શી રીતે કહેવાય ?)

ગુરુ : “દ્વેષ શી રીતે પ્રશસ્ત કહેવાય ?” એ આખી વાત વિસ્તારથી અમે અધ્યાત્મમતપરીક્ષામાં બતાવી છે એ ત્યાંથી જ જાણી લેવી.

યશો. - સ્વરૂપતો દુષ્ટસ્યાપ્યુપસ્કારેણાદુષ્ટત્વે દૃષ્ટાન્તમાહ-વચ્છનાગોઽપિ=વિષવિશેષઃ, પરિકર્મિતઃ=ઔષધવિશેષયોગેન રસાયનીકૃતો ‘ન જીવિતઘાતકરઃ’=નાયુરુપાયવિધાયી । સ્વરૂપતસ્તસ્યાયુઃક્ષયકરસ્યાપિ યથા ન પરિકર્મણાયાં તથાત્વં પ્રત્યુતારોગ્યકાન્ત્યાદિ-

ગુણાધાયકત્વમેવ, તથા સ્વરૂપતઃ સંસારહેતોદ્વેષસ્ય खरणटनादौ प्रशस्ताध्यव-
सायपरिकर्मितस्य न तथात्वं, प्रत्युत संयमप्रवर्तनादिगुणहेतुत्वमेवेति भावः ॥૧૭॥

चन्द्र. - ननु रागः द्वेषश्चेति द्वौ एव दोषौ संसारमूलमिति सुप्रसिद्धमेव । ततश्च तौ अप्रशस्तौ एव भवतः । रागस्तु यद्यपि देवगुर्वादिविषयकः प्रशस्तो मन्यते । किन्तु द्वेषस्य प्रशस्तता तु न प्रतीयत इत्यत आह यथा च द्वेषस्येत्यादि । सप्रपञ्चं=सविस्तरं । द्वेषो हि स्वरूपतः दुष्टः तथापि उपस्कारेण=किञ्चित्परिवर्तनादिरूपेण अदुष्टो भवति । एतदर्थे लौकिकं दृष्टान्तमाह वच्छनागोऽपीत्यादि । तथात्वं=आयुःक्षयकरत्वं । न तथात्वं= न संसारहेतुत्वं । संयमप्रवर्तनादिगुणहेतुत्वं=खरणटना उत्साहितो मुनिः संयमे प्रवर्तते, असंयमाच्च निवर्तते । एवं संयमप्रवर्तनादिगुणानां हेतुः खरणटना भवति ॥१७॥

(શિષ્ય : “દ્વેષ એ સ્વરૂપથી તો દુષ્ટ જ છે” એ બધાને માન્ય છે. તો પછી એ સારો શી રીતે બને ?)

गुरु : स्वरूपથી ખરાબ વસ્તુ પણ અમુક ફેરફાર કરવામાં આવે તો અદુષ્ટ બની શકે છે. દા.ત. જેર ઔષધ વિશેષ નાંખીને રસાયનરૂપ બનાવવામાં આવે તો જેમ જીવનનો નાશ કરનારા તરીકે પ્રસિદ્ધ એવું પણ તે જેર રસાયન બની ગયું હોવાથી આયુષ્યનો ઘાત કરતું નથી. ઉલ્ટું આરોગ્ય, શરીરની કાંતિ વગેરે ગુણોને ઉત્પન્ન કરનારું જ બને છે. એમ સ્વરૂપથી સંસારનું કારણ એવો પણ, ઠપકો આપતી વખતે ઉત્પન્ન થતો દ્વેષ એ શિષ્યહિતભાવના વગેરે રૂપ પ્રશસ્ત અધ્યવસાયથી પરિકર્મિત થયેલો હોય તો એ સંસારનું કારણ ન બને. ઉલ્ટું “એ શિષ્યને સંયમમાં પ્રવર્તાવવો” વગેરે ઘણા ગુણોનું કારણ બને છે. ॥૧૭॥

यशो. - अथ खरणटनादिप्रद्वेषभयाद्य आचार्यः स्वयमेव वैयावृत्यं करोति,
तदनौचित्यमुद्भावयन्नाह-

जो सयमेव य भीओ वैयावच्चं करेइ आयरिओ ।

तेण णियपाणिणच्चिय सीसा किज्जंति अविणीआ ॥૧૮॥

चन्द्र. - खरणटनादिप्रद्वेषभयात्=खरणटनादौ यः स्वमनसि उत्पद्यमानः प्रद्वेषः तेन यत् संयमविधातदुर्गति-प्राप्त्यादिफलचिन्तनजन्यं भयं, तस्मात् स्वयमेव=न तु शिष्यादिना वैयावृत्यं=वैयावृत्यं अत्र द्विविधं, स्वकीयं परकीयं च । तत्र स्ववैयावृत्यं आचार्यस्यैव संबंधि वस्त्रप्रतिलेखनवस्त्रप्रक्षालनगोचरी-चर्यासंस्तारककरणादिकं कृत्यं । ग्लानादिसंबंधि तु तदेव कृत्यं परवैयावृत्यं । एतादृशं द्विविधं वैयावृत्यं । तदनौचित्यं=आचार्येण स्वयं क्रियमाणस्य द्विविधवैयावृत्यस्य अनुचितत्वं उद्भावयन्नाह=‘के तत्र दोषा भवन्ति’इति प्रकटयन्नाह । शेषं स्पष्टम् ।

→ यः आचार्यः भीतः सन् स्वयमेव वैयावृत्यं करोति, तेन निजहस्तेनैव शिष्याः अविनीताः क्रियन्ते

← इति गाथार्थः ।

“શિષ્યને ઠપકો આપવામાં મારે દ્વેષ કરવો પડે છે” એવા ભયથી જે આચાર્ય જાતે જ વैयाવચ્ચને કરે, તે આચાર્ય અનુચિત કામ કરે છે એ બતાવતા ગ્રન્થકાર કહે છે કે

ગાથાર્થ : જે આચાર્ય (દ્વેષ કરવો પડશે એવા ભાવથી) ગભરાયેલાં છતાં જાતે જ વૈયાવચ્ચ કરે તેણે તો પોતાના હાથે જ પોતાના શિષ્યને અવિનયી બનાવ્યા.

યશો. - જો સયમેવ ય ત્તિ । યઃ સ્વયમેવ=આત્મનૈવ ચસ્ત્વર્થઃ ભીતઃ=પરસ્ય વૈયાવૃત્ત્યાદિકારણે खरणटनादिद्वेषप्रसङ्गादवासभयः વૈયાવૃત્ત્યં=ઉપધિપ્રતિલેખનાહારાદ્યા-
નયનાદિકં કરોતિ આચાર્યઃ=આચાર્યપદસ્થઃ, તેન નિજપાણિનૈવ=સ્વહસ્તેનૈવ શિષ્યા અવિનીતાઃ ક્રિયન્તે, ગુસ્મૈવ સ્વવૈયાવૃત્ત્યકરણે તેષાં તત્કરણપ્રયુક્તવિનયોચ્છેદાત્ । એવં ચ તેષાં તત્કરણજન્યનિર્જરાલાભેન વચ્ચનમ્, ગુરોશ્ચ તત્કારણજન્યનિર્જરાલાભેનેતિ દોષઃ ।

ચન્દ્ર. - તત્કરણપ્રયુક્તવિનયોચ્છેદાત્=ગુરુવૈયાવૃત્ત્યસ્ય યત્કરણં, તેન પ્રયુક્તો યો વિનયઃ, તસ્યોચ્છેદાત્ તત્કારણજન્યનિર્જરાલાભેન=વૈયાવૃત્ત્યસ્ય શિષ્યૈઃ યત્ કારણં, તજ્જન્યા યા નિર્જરા, તલ્લાભેન વચ્ચનં ગુરોઃ ભવતિ ।

શિષ્ય વગેરેની પાસે પોતાની કે ગ્લાનાદિની વૈયાવચ્ચ વગેરે કરાવવામાં ઠપકો આપવો અને એમાં દ્વેષ થવો વગેરે પ્રસંગો ઉપસ્થિત થતા હોવાથી ગભરાઈ ગયેલા જે ગુરુ જાતે જ ઉપધિપ્રતિલેખન, આહાર લાવવો વગેરે કામ કરે. આચાર્ય પદ ઉપર રહેલા તે ગુરુ પોતાના હાથ વડે જ શિષ્યોને અવિનયી બનાવવાનું કામ કરે છે, કેમકે ગુરુ પોતે જ પોતાની વૈયાવચ્ચ કરવા માંડે એટલે શિષ્યોને તો ગુરુની વૈયાવચ્ચ કરવા દ્વારા જે વિનય કરવાનો હતો એનો તો વિચ્છેદ જ થાય.

આમાં તે શિષ્યોને વૈયાવચ્ચ, વિનયાદિ કરવાથી ઉત્પન્ન થનારી નિર્જરાને ગુમાવવાનો વખત આવે. અને ગુરુને શિષ્યોને વૈયાવચ્ચ કરાવવા દ્વારા જે નિર્જરા પ્રાપ્ત થતી હતી એ ગુમાવવાનો વખત આવે.

યશો. - इदमुपलक्षणम् - सूत्रार्थपलिमन्थो वादिनि राजादौ वा समागते वैयावृत्यपरे गुरौ 'अहो ! अनीश्वराः प्रव्रजिता एते' इति प्रवचनलाघवमप्युपजायते । तदुक्तं -
सुत्तत्थेसु अर्चितण आएसे वुड्ढसेहगगिलाणे । बाले खमणे वाई इड्ढीमाई अणिड्ढीआ॥
एएहिं कारणेहिं तुंबब्भूओ अ होइ आयरिओ । वेयावच्चं करणं कायव्वं तस्स सेसेहिं॥
जेण कुलं आयत्तं तं पुरिसं आयेरेण रक्खिज्जा । ण हु तुंबंमि विणट्ठे अरया साहारया हुंति ॥

ચન્દ્ર. - इदमुपलक्षणम्=स्वज्ञापकत्वे सति स्वेतरज्ञापकत्वं उपलक्षणत्वम् । अत्र विनयोच्छेदरूपो दोषः प्रतिपादितः । अन्ये तु दोषाः न कथिताः । किन्तु विनयोच्छेदरूपः प्रतिपादितः दोषः स्वमपि ज्ञापयति, स्वेतरान् अनुक्तानपि दोषान् ज्ञापयति । तानेव दोषानाह-सूत्रार्थपलिमन्थः=गुरोः सूत्रार्थयोः व्याघातः । सततं स्वकीयपरकीयवैयावृत्यपरस्य गुरोः सूत्रार्थपरावर्तनानुचिन्तनादिकरणाय समयाभावात् प्राक्पठितौ सूत्रार्थौ विस्मृतौ भवतः । अन्यौ च नूतनौ सूत्रार्थौ न भवतः । गुरोश्च सूत्रार्थविनाशे गच्छस्य सूत्रार्थविनाशः सुलभ एव।

તતશ્ચ શાસનવિચ્છેદોઽપીતિ મહતીયં દોષપરંપરા ।

અનીશ્વરા પ્રવ્રજિતા એતે=એતે સાધવઃ ઇશ્વરસહિતા=સ્વામિરહિતાઃ । યતઃ એતેષાં સ્વામી તુ સેવકવત્ વૈયાવૃત્યં કુરુતે । તાદૃશશ્ચ સ્વામી કથં સ્વામી ગણ્યતે ? તસ્માત્ અનાથા એતે સાધવઃ । યદિ વા એતે **પ્રવ્રજિતાઃ**=એતે આચાર્યાઃ **અનીશ્વરાઃ**=ન ઇશ્વરાઃ, ન એતેષાં સ્વામિનઃ, યે એતાદૃશં સેવકયોગ્યં વૈયાવૃત્યં કુર્વન્તીતિ ।

ગાથાત્રયસ્યાર્થઃ - સુત્રાર્થેષુ અર્ચિતનં, આદેશે=પ્રાધૂર્ણકે, વૃદ્ધશૈક્ષગ્લાનેષુ, બાલે, ક્ષપકે=તપસ્વિનિ, વાદિનિ ઋદ્ધિમત્સુ=રાજામાત્યાદિષુ, ઋદ્ધિરહિતેષુ=પ્રવ્રજ્યાદ્યર્થમાંગતેષુ સામાન્યજનેષુ ચ અર્ચિતનં । વૈયાવૃત્યવ્યાપૃતઃ ગુરુઃ ન એતેષુ યત્તં કાર્યં ચિન્તયિતુમત્તં । ‘કિમેતેષુ કર્તવ્યમ્’ઇત્યાદિ । યદિ યત્તકાર્યચિન્તનમપિ તસ્ય દુષ્કરં । તર્હિ યત્તકાર્યકરણસ્ય તુ વાર્તાઽપિ દુઃશ્રદ્ધેયા ।

એતેહિ કારણેર્હિ=યસ્માદેતે દોષાઃ, તસ્માત્ **તુંબબ્હૂઓ ડ આચરિઓ**=ચક્રમધ્યભાગસદૃશઃ આચાર્યઃ । યથા ચક્રસ્ય અરકાઃ તુંબાત્મકેન આધારેણૈવ તિષ્ઠન્તિ । તુંબાભાવે તુ તે વિનશ્યન્તિ । તથૈવ આચાર્યે સુખં વિદ્યમાને સત્યેવ વૃદ્ધશૈક્ષગ્લાનબાલક્ષપકાદયઃ સુખં તિષ્ઠન્તિ । આચાર્યસ્ય વ્યાકુલતાયાં સત્યાં તે સર્વે વિનશ્યેયુઃ । શેષં સ્પષ્ટમ્ ।

જેળ કુલં આચત્તં=યસ્યાચાર્યસ્ય કુલં અધીનં, **તં પુરિસં**=તમાચાર્ય આચરેણ **રક્ષિજ્જા**=આદરેણ સકલ કુલરક્ષકં તં આચાર્ય રક્ષેત્ । ન હિ તુંબે વિનષ્ટે સતિ અરકાઃ સાધારકાઃ=આધારસહિતાઃ ભવન્તિ ।

આ તો એક-બે દોષો બતાવ્યા. એ સિવાય બીજા પણ દોષો છે.

(૧) ગુરુનો સમય પોતાની વૈયાવચ્ચાદિમાં જ પસાર થઈ જવાથી, થાક લાગવાથી ગુરુના સૂત્ર અને અર્થ કાયા થાય, બગડે, ઘટે.

(૨) વાદી કે રાજા આવે અને ગુરુને કાપ કાઢવાદિ રૂપ વૈયાવચ્ચ કરતા જુએ તો તેઓ વિચારે કે “આ સાધુઓ તો સ્વામી=ઈશ્વર=અધિપતિ=નાથ વિનાના છે. બધા એક સરખા જ છે. ગુરુ જ નોકરની જેમ કામ કરે છે.” આમ શાસનની લઘુતા પણ થાય.

કહ્યું જ છે કે “આચાર્ય જો ઋદ્ધિહીન હોય. અર્થાત્ વૈયાવચ્ચાદિ કરનારા હોય તો તેઓ સૂત્રાર્થનું ચિંતન નહિં કરી શકે. ઉપરાંત આચાર્યની આવી હાલત હોય તો પછી, આદેશ=મહેમાન સાધુઓ, વૃદ્ધ, શૈક્ષ, ગ્લાન, બાલ, ક્ષપક, વાદી, રાજા વગેરે ઋદ્ધિમાન પુરુષો આ બધા સીદાય. અર્થાત્ આ બધાને લઈને ઘણા દોષો થાય.

આ જ કારણસર આચાર્ય એ તુંબ જેવા છે. (ગાડાના ચક્રની બરાબર વચ્ચેનો ભાગ તુંબ કહેવાય. ચક્રના આરાઓ એ તુંબના આધારે જ ટકેલા હોય છે.) માટે તેમનું વૈયાવચ્ચરૂપી કામ બાકીના સાધુઓએ કરવું જ જોઈએ.

આ કુળ (સાધુ સમુદાય) જે પુરુષ (આચાર્યાદિ) ને આધીન હોય તે પુરુષને તો ખૂબ જ આદરથી રક્ષવો જોઈએ, કેમકે જો તુંબ નાશ પામે તો પછી આરાઓ આધારવાળા નથી રહેતા. નિરાધાર બની જાય છે.

યશો. - એવં ચૈતાવદ્દોષાન્ પર્યાલોચ્યોક્તદોષાભાસં ચ પર્યાલોચ્ય સ્વયમેવ વૈયાવૃત્યકરણમાચાર્યસ્યાનુચિતમિતિ ભાવઃ ॥૧૮॥

ચન્દ્ર. - એતાવદ્દોષાન્=આચાર્યેણ સ્વયં વૈયાવૃત્યકરણે સમુત્પદ્યમાનાન્ દોષાન્ ઉક્તદોષાભાસં=શિષ્યેઃ વૈયાવૃત્યકરણે ચરણ્ટનાયામવશ્યં કર્તવ્યાયાં સમુત્પદ્યમાનઃ યઃ ઇષત્પ્રદેષરૂપઃ દોષાભાસઃ, તં । યઃ દોષો નાસ્તિ, કિન્તુ દોષવત્ આભાસતે=દૃશ્યતે સ દોષાભાસઃ કથ્યતે ॥૧૮॥

એટલે ઠપકો વગેરે ન આપવામાં આવા અનેક દોષો લાગે છે અને ઠપકો આપવામાં જે દ્વેષ થવા વગેરે સ્વરૂપ દોષો છે તે વસ્તુતઃ તો દોષ જ નથી. એ વાત વિચારીને આચાર્યે પોતાનું વૈયાવચ્ચ જાતે જ કરવું એ અનુચિત સાબિત થાય છે ॥૧૮॥

યશો. - અથ 'અહં તવ પ્રથમાલિકાદ્યાનયામિ' इतीच्छाकारं कृत्वा लब्ध्यभावात्तदनानयने निर्जरावैकल्यं स्यादित्याशङ्कामपाकर्तुमाह -

इच्छाकारं किच्चा अदीणमणस्स लब्धिविरहे वि ।

विउलो णिज्जरलाभो होइ धुवं भावदानेणं ॥१९॥

ચન્દ્ર. - પ્રથમાલિકાદિ=પ્રાતઃકાલસંભવિની ગોચરી પ્રથમાલિકા । તદાદિ । લબ્ધ્યભાવાત્=લાભાન્તરક્ષયોપશમજન્યા યા લબ્ધિઃ, તદભાવાત્ તદનાનયને=પ્રથમાલિકાપ્રાપ્ત્યભાવે નિર્જરાવૈકલ્યં=નિર્જરાભાવઃ । પ્રથમાલિકાદ્યર્થે ઇચ્છાકારઃ કૃતઃ । કિન્તુ સા ન લબ્ધા । તતશ્ચ ઇચ્છાકારોઽપિ નિરર્થક એવ ભવતીતિ તત્ર ન કાઽપિ નિર્જરા સ્યાદિતિ ભાવઃ ।

→ ઇચ્છાકારં કૃત્વા લબ્ધિવિરહેઽપિ અદીનમનસઃ ભાવદાનેન વિપુલઃ નિર્જરાલાભો ધ્રુવં ભવતિ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

શિષ્ય : “હું તમારી નવકારશી લાવીશ” એ પ્રમાણે ઈચ્છાકાર કર્યા બાદ જો એ સાધુ પોતાની લબ્ધિ ન હોવાથી નવકારશી ન લાવી શકે તો પછી એ સાધુએ ભક્તિ ન કરી હોવાથી નિર્જરાનો અભાવ જ થશે ને?

ગાથાર્થ : ઈચ્છાકાર કર્યા બાદ લબ્ધિના અભાવમાં પણ અદીનમનવાળા સાધુને ભાવદાન વડે પુષ્કળ નિર્જરાલાભ અવશ્ય થાય છે.

યશો. - इच्छाकारं ति । इच्छाकारं='अहं तवेच्छयाऽऽहारमानयामि' इत्यादिरूपं कृत्वा लब्धिविरहेऽपि अदीनमनसः=पश्चात्तापानाक्रान्तचेतसः भावदानेन ध्रुवं=निश्चितं विपुलो निर्जरालाभो भवति ।

ચન્દ્ર. - પશ્ચાત્તાપાનાક્રાન્તચેતસઃ=“નિષ્પુણ્યકોઽહં । યન્મયા પ્રથમાલિકાદિ ન લબ્ધં । મમેચ્છાકારોઽપિ નિષ્ફલો જાતઃ” ઇત્યાદિરુપેણ પશ્ચાત્તાપેન વિરહિતં ચેતઃ યસ્ય સ, તસ્ય ભાવદાનેન=પ્રથમાલિકાઽલાભાત્ તેન દ્રવ્યતઃ સાધુભક્તિઃ ન કૃતા । કિન્તુ ભાવતસ્તુ કૃતૈવેતિ ભાવરૂપયા સાધુભક્ત્યા ।

ગુરુ : “હું ઈચ્છાથી તારો આહાર લાવીશ” એ પ્રમાણે ઈચ્છાકાર કર્યા બાદ આહાર વગેરે ન મળે તો પણ જો એ સાધુ પશ્ચાત્તાપથી ભરેલા મનવાળો ન બને (મને ભક્તિનો લાભ ન મળ્યો. મારો ફેરો નિષ્ફળ ગયો. મને કોઈ જ નિર્જરા નહિ થાય... આવો પશ્ચાત્તાપ જો ન કરે તો...) તો એણે વસ્તુનું દાન ન કર્યું હોવા છતાં

ભાવથી તો સાધુને ગોચરીનું દાન કર્યું જ છે. એટલે એને અવશ્ય પુષ્કળ નિર્જરાલાભ થાય.

યશો. - દ્રવ્યદાનં હિ આહારાદિદાનરૂપમનૈકાન્તિકમનાત્યન્તિકં ચ । ભાવદાનં તુ તત્પ્રતિપક્ષમિતિ ન તતો નિર્જરાપ્રચ્ચવઃ ।

ચન્દ્ર. - નનુ દ્રવ્યદાનમપિ વિપુલનિર્જરાકારણમિતિ તદભાવે ભાવદાનમાત્રાત્ કથં વિપુલનિર્જરાલાભઃ સ્યાત્ ।
 इत्यत आह द्रव्यदानं हि अनैकान्तिकम्=विपुलनिर्जरात्मकं कार्यं प्रति व्यभिचारि । यशःकीर्तिकामनया भयेन वा क्रियमाणं द्रव्यदानं न विपुलनिर्जरां जनयतीति तत्र द्रव्यदाने सत्त्वेऽपि कार्याभावात् अन्वयव्यभिचारः । तथा द्रव्यदानाभावेऽपि भक्तिभाववतां साधूनां विपुलनिर्जराभावात् तत्र द्रव्यदानात्मककारणाभावेऽपि विपुलनिर्जरात्मककार्योत्पादात् व्यतिरेकव्यभिचारः । एवञ्च द्रव्यदानं विपुलनिर्जरां प्रति अन्वयव्यतिरेकोभय-
 व्यभिचारवदस्ति । तथा अनात्यन्तिकं च । यत्र अनाभोगादिभिः कृतेन द्रव्यदानमात्रेण काचिन्निर्जरा भवति । साऽपि स्वल्पा, न तु अनुबन्धिनी । ततश्च द्रव्यदानं स्वल्पां अननुबन्धिनीं च निर्जरां जनयतीति तत् निर्जरां प्रति अनात्यन्तिकञ्च । तत्प्रतिपक्षं=एकान्तिकं आत्यन्तिकं चेति भावः । ततो=भावदानात् निर्जराप्रच्यवः=निर्जराऽभावः ।

ગોચરી આપવા રૂપ જે દ્રવ્યદાન છે એ ‘કર્મનિર્જરા રૂપી ફળ આપે જ’ એવો એકાંત નથી. અંદર અધ્યવસાય અશુભ હોય તો દ્રવ્યદાન કરવા છતાં કર્મનિર્જરા ન પણ થાય.

જ્યાં એ દ્રવ્યદાનથી ફળ મળે એ ઉંચી કક્ષાનું = સંપૂર્ણ = અનુબંધવાળું જ મળે એવો પણ નિયમ નથી. થોડી ઘણી નિર્જરા એ દ્રવ્યદાન દ્વારા મળે પણ એ નિર્જરાની પરંપરા ચાલે જ એવો દ્રવ્યદાનમાં નિયમ નથી.

જ્યારે ભાવદાન તો અવશ્ય નિર્જરાફળ આપે જ. અને એ પણ અનુબંધવાળું “ઉત્તરોત્તર નિર્જરા વધતી જાય” એ રીતનું નિર્જરાફળ આપે. એટલે જ્યાં ભાવદાન હોય ત્યાં નિર્જરાનો લાભ ચૂકી જવાનું ન બને.

યશો. - ન હિ શક્ત્યનિગૂહનભાવયોઃ ફલવ્યભિચારિત્વમસ્તિ ।

ચન્દ્ર. - ન હિ શક્ત્યનિગૂહનભાવયોઃ इत्यादि । विपुला निर्जरा अत्र फलं । पारलौकिकसुखाद्यर्थं चारित्रं प्रपन्नाः निरतिचारसंयमं प्रतिपालयन्तः अभव्यादयः सर्वत्र यथाशक्त्या प्रवर्तन्ते । ततश्च तेषां समीपे शक्त्यनिगूहनमस्ति । किन्तु शुभो भावः नास्तीति ते विपुलां निर्जरां न प्राप्नुवन्ति । एवञ्च भावविरहितं शक्त्यनिगूहनं फलव्यभिचारि भवति । तथा संविग्नपाक्षिकादयः ‘निरतिचारं संयमजीवनं परिपालनीयम्’, इत्यादिशुभभाववन्तोऽपि तथाविधकर्मवशात् न उचितेषु योगेषु विद्यमानामपि स्वशक्तिं स्फोरयन्ति । एवञ्च शुभभाववन्तोऽपि ते शक्तिनिगूहनवन्तः न विपुलां निर्जरां प्राप्नोति । ततश्च शक्त्यनिगूहनरहितो भावोऽपि फलव्यभिचारी भवति । तस्मात् शक्त्यनिगूहनभावयोः मीलितयोरेव फलव्यभिचारित्वं नास्तीत्युक्तम् ।

વસ્તુતસ્તુ ભાવ એવ વિપુલનિર્જરાકારણં । શક્ત્યનિગૂહનં તુ “વિપુલનિર્જરાજનકે ભાવે સતિ ભવતિ”ઈતિ તત્ તાદૃશભાવજ્ઞાપકમ્ । વિપુલનિર્જરાજનકો વિશિષ્ટો ભાવો યદા ન ભવતિ, તદા શક્તિનિગૂહનં સંભવતિ । તતશ્ચ વ્યવહારતઃ એતદુચ્યતે યદુત ‘તત્ર શક્તિનિગૂહનમસ્તીતિ હેતોઃ ભાવસત્ત્વેઽપિ વિપુલા નિર્જરા નાસ્તિ”ઈતિ ।

પરમાર્થતસ્તુ તત્ર તાદૃશઃ વિશિષ્ટઃ ભાવ એવ નાસ્તીતિ તત્ર વિપુલા નિર્જરાઽપિ નાસ્તિ । શક્ત્યનિગૂહનં ન સાક્ષાત્ વિપુલનિર્જરાકારણમ્ । કિન્તુ તત્ વિપુલનિર્જરાજનકવિશિષ્ટભાવજન્યં, તાદૃશવિશિષ્ટભાવજનકચ્છેતિ શક્ત્યનિગૂહનં વિશિષ્ટભાવજ્ઞાપનદ્વારા વિશિષ્ટભાવજનનદ્વારા વિપુલનિર્જરાબોધકં વિપુલનિર્જરાજનકચ્છેત્યાદિ સૂક્ષ્મમીક્ષણીયમ્ । વિસ્તરસ્તુ ન ક્રિયત એવ, વિસ્તરભયાત્ ।

(શિષ્ય : ભાવદાન શા માટે નિર્જરાદિકલ પ્રત્યે ઐકાન્તિક છે ? અવશ્ય ફલદાયક છે ? વ્યભિચારી નથી ?)

ગુરુ : શક્તિ - અનિગૂહન + ભાવ એ બેનો મેળાપ ક્યારેય ફળવ્યભિચારી=ફળ ન આપનારો ન બને. (ઐવેયકમાં જનારા અભવ્યો સાધુપણમાં શક્તિ-અનિગૂહનવાળા હોવા છતાં ભાવવાળા નથી હોતા. અને એટલે એમને વિશિષ્ટ નિર્જરાદિ ફળ નથી મળતું. તો અવિરતસમ્યક્ત્વીઓ, સંવિગ્નપાક્ષિકો શુભભાવવાળા હોવા છતાં શક્તિ-નિગૂહનવાળા હોવાથી એમને પણ વિશિષ્ટ નિર્જરાદિ રૂપ સંપૂર્ણ ફળ નથી મળતું.) -

યશો. - ન ચ દ્રવ્યદાનમપિ નિશ્ચયસામગ્ર્યાં નિવિશતે, તસ્ય પુદ્ગલ-પરિણામરૂપસ્ય સ્વાનુપકારિત્વાત્ ઇતિ પ્રપજ્ઞિતં નિશ્ચયનયવિચારાવસરેઽધ્યાત્મમતપરીક્ષાયામસ્માભિઃ ।

ચન્દ્ર. - નનુ વ્યવહારનયઃ દ્રવ્યદાનાદિકં વિપુલનિર્જરાજનકં મન્યતે । નિશ્ચયસ્તુ ભવતા “શક્ત્યનિગૂહનભાવૌ વિપુલનિર્જરાજનકૌ” ઇત્યાદિરૂપઃ પ્રતિપાદિતઃ । વયં તુ મન્યામહે “શક્ત્યનિગૂહનં, ભાવઃ, દ્રવ્યદાનચ્છેત્યેતત્ત્રિતયં ફલવ્યભિચારિ ન ભવતીત્યેવ નિશ્ચયનયાભિપ્રાયઃ । તતશ્ચ નિશ્ચયનયાભિમતાયાં ફલસામગ્ર્યાં દ્રવ્યદાનસ્યાપિ નિવેશઃ કર્તવ્ય એવેત્યાશઙ્કાયામાહ ન ચ દ્રવ્યદાનમપિ ઇત્યાદિ । નનુ દ્રવ્યદાનસ્ય નિશ્ચયસામગ્ર્યાં નિવેશે કા આપત્તિઃ, યેન તન્નિવેશો નિષિધ્યતે ઇત્યત આહ તસ્ય પુદ્ગલપરિણામરૂપસ્યેત્યાદિ । તસ્ય=દ્રવ્યદાનસ્ય પુદ્ગલપરિણામરૂપસ્ય=આહારાદિરૂપપુદ્ગલપરિણામાત્મકસ્ય સ્વાનુપકારિત્વાત્=અપુદ્ગલસ્વરૂપો ય આત્મા, તસ્યાનુપકારિત્વાત્ ।

નનુ કથં પુદ્ગલપરિણામરૂપં દ્રવ્યદાનં આત્મોપકારિ ન ભવતિ । કા તત્ર બાધેત્યાશઙ્કાયામાહ પ્રપજ્ઞિતં નિશ્ચયનયવિચારાવસરે ઇત્યાદિ । તથા ચ તત્ર વિસ્તરતો નિરૂપિતત્વાત્ નાત્ર પ્રતન્યતે । તત એવ અવગન્ત વ્યમિતિ ।

શિષ્ય : “શક્તિ-અનિગૂહન + શુભભાવ એ નિર્જરાને ઉત્પન્ન કરનારા કારણો છે” એ તમે જે વાત કરી. એ નિશ્ચયનયની વાત છે. આ નિશ્ચયને માન્ય એવા કારણોનો સમૂહ (સામગ્રી) છે. પણ ગુરુદેવ ! આ નિશ્ચયમાન્ય એવી કારણ સામગ્રીમાં દ્રવ્યદાનને પણ લઈ લઈએ તો શું વાંધો ? અર્થાત્ શક્તિ-અનિગૂહન + શુભભાવ + દ્રવ્યદાન આ કારણોનો સમૂહ વિશિષ્ટ નિર્જરાનું કારણ છે.” આ પ્રમાણે નિશ્ચયનયનો અભિપ્રાય માનવો જોઈએ. (જો આ વાત સાચી સાબિત થાય કે દ્રવ્યદાન ન કરી શકનારા શક્તિ-અનિગૂહન + શુભભાવવાળા એવા સાધુને પણ વિશિષ્ટ નિર્જરાની પ્રાપ્તિ ન થાય. પૂર્વપક્ષ કોઈપણ રીતે એ સાબિત કરવા માંગે છે કે દ્રવ્યદાન વિના ફળ ન મળે.)

ગુરુ : નિશ્ચયનયને માન્ય એવી કર્મનિર્જરાફળની સામગ્રીમાં અમે બતાવેલી બે વસ્તુ જ બરાબર છે. એમાં દ્રવ્યદાનનો પણ નિવેશ કરવાની વાત યોગ્ય નથી, કેમકે એ દ્રવ્યદાન તો પુદ્ગલ પરિણામ છે. અને એટલે એ પુદ્ગલાતીત એવા આત્માને ઉપકારી ન બની શકે.

(શિષ્ય : કેમ ? કર્મનિર્જરા એ પણ પુદ્ગલનો જ પરિણામ છે ને ? તો પુદ્ગલપરિણામ રૂપ દ્રવ્યદાન શા માટે પુદ્ગલપરિણામ રૂપ કર્મનિર્જરાનું કારણ ન બને ? અને જો એ બને તો પછી એનો નિશ્ચયમાન્ય નિર્જરાસામગ્રીમાં નિવેશ કરવામાં વાંધો શું છે ?)

ગુરુ : આ વાત અમે અધ્યાત્મમતપરીક્ષામાં નિશ્ચયનયનો વિચાર કરવાના અવસરે એકદમ વિસ્તારથી સાબિત કરેલી છે. એટલે અત્યારે એની લાંબી ચર્ચા કરતા નથી.

યશો. - તદિદમભિપ્રેત્ય નિર્યુક્તિકૃતોક્તમ્ - (આવ૦ નિ૦ ૬૮૧)

વેયાવચ્ચે અબ્ધુદ્વિયસ્સ સદ્ધાએ કાઠકામસ્સ । લાભો ચેવ તવસ્સિસ્સ હોઠ્ઠિ
અદીણમણસ્સ ત્તિ ॥૧૧॥

॥ ઇચ્છાકારો સમ્પત્તો ॥૧॥

॥ ઇતિ ન્યાયવિશારદવિરચિતે સામાચારીપ્રકરણે ઇચ્છાકારઃ સમાપ્તોઽર્થતઃ ॥

ચન્દ્ર. - નિર્યુક્તિગાથાર્થસ્ત્વયમ્ → વૈયાવૃત્યે અભ્યુત્થિતસ્ય શ્રદ્ધયા વૈયાવૃત્યં કર્તુકામસ્ય અદીનમનસઃ
તપસ્વિનઃ લાભ એવં ભવતિ ← ઇતિ ॥૧૧॥

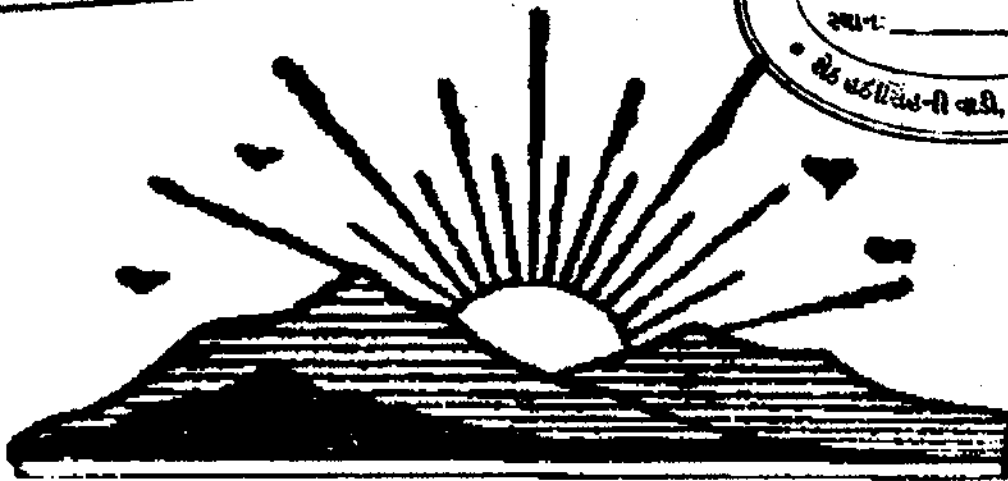
ઇચ્છાકારસામાચારીટીકોપરિ ચન્દ્રશેખરીયાનામ્ની વિષમપદવ્યાખ્યા રહસ્યપ્રકટનં ચ સંપૂર્ણે ।

મૂળ વાત પર આવીએ.

“એકલા ભાવદાનથી પણ કર્મક્ષયરૂપી ફળ મળે જ છે” એ અભિપ્રાયથી જ નિર્યુક્તિકારે કહ્યું છે કે, “નવકારશી લાવવાદિ રૂપ વૈયાવચ્ચમાં ઉદમવાળા બનેલા, શ્રદ્ધાથી એ વૈયાવચ્ચ કરવાની ઈચ્છાવાળા, અદીન-મનવાળા એવા તપસ્વી=સાધુને (દ્રવ્યદાનના અભાવમાં પણ) લાભ જ થાય છે ॥૧૮॥

ઈચ્છાકાર સામાચારીનો અનુવાદ સંપૂર્ણ

વિજયશીલચંદ્રસૂરિ ગ્રંથ સંગ્રહ

યશો. - ઇદાણિ મિચ્છાકારો ભન્નઙ્ગ -

ચન્દ્ર. - ઇદાનીં મિથ્યાકારસામાચારીવિષમપદવ્યાખ્યા તદ્દરહસ્યપ્રકટનં ચ ક્રિયેતે ।

યશો. - ઇદાનીં ઇચ્છાકારનિરૂપણાનન્તરમવસરપ્રાપ્તતયા મિથ્યાકારો ભણ્યતે, તત્રાદૌ મિથ્યાકારસ્ય લક્ષણમાહ -

જો મિચ્છ ત્તિ પઓગો નિયસંજમજોગદુષ્પુત્તંમિ ।
સો યલુ મિચ્છાકારો તુહ સિદ્ધંતે સમુવઙ્ગો ॥૨૦॥

ચન્દ્ર. - અવસરપ્રાપ્તતયા=ચતુર્થમૂલગાથાયાં ઇચ્છામિચ્છાદિક્રમેણ દશ સામાચાર્યઃ નિગદિતાઃ । તત્ર ક્રમાનુસારેણ મિથ્યાકારસામાચારી દ્વિતીયા પ્રતિપાદિતા । તતશ્ચ ઇચ્છાકારસ્ય વિસ્તૃતનિરૂપણાનન્તરં ક્રમાનુસારેણ મિથ્યાસામાચાર્યા એવ અવસરઃ । તસ્માત્ ।

→ નિજસંયોમયોગાનાં દુષ્પ્રયોગે, સતિ યઃ “મિથ્યા” ઇતિ પ્રયોગઃ, સ તવ સિદ્ધાન્તે મિથ્યાકારઃ સમુપદિષ્ટઃ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

ઈચ્છાકારનું નિરૂપણ કર્યા બાદ હવે મિથ્યાકારનું નિરૂપણ કરવાનો અવસર આવ્યો છે એટલે હવે મિથ્યાકાર કહેવાય છે. તેમાં સૌ પ્રથમ મિથ્યાકારનું લક્ષણ કહે છે.

ગાથાર્થ : પોતાના સંયમયોગોમાં ખરાબ પ્રયોગ થયે છતે જે ‘મિથ્યા’ એ પ્રમાણે પ્રયોગ કરાય છે. તે મિથ્યાકાર તરીકે તારા સિદ્ધાન્તમાં કહેવાયો છે.

યશો. - જો મિચ્છ ત્તિ ત્તિ । યો નિજસંયમયોગદુષ્પ્રયુક્તેઃ=સ્વકૃતસંયમયોગ-વિતથાચરણે મિથ્યેતિ પ્રયોગઃ, સઃ ‘યલુ’ નિશ્ચયે મિથ્યાકારસ્તવ સિદ્ધાન્તે સમુપદિષ્ટઃ=સમ્યક્ પ્રકારેણ નિરૂપિતઃ । ‘સ્વદુષ્કૃતાર્થ કપદવિશેષણકવૈતથ્યાર્થકપ્રયોગઃ સ્વસ્ય મિથ્યાકાર’ ઇત્યાદિ પ્રાતિસ્વિકં લક્ષણં દ્રષ્ટવ્યમ્ ।

ચન્દ્ર. - સ્વકૃતસંયમયોગવિતથાચરણે=સંયમયોગેષુ યત્ વિતથં=વિપરીતં અતિચારાદિરૂપં આચરણં, તત્સંયમયોગવિતથાચરણં ઉચ્યતે । સ્વેન કૃતં યત્ સંયમયોગવિતથાચરણં, તત્ સ્વકૃતસંયમયોગવિતથાચરણં । તસ્મિન્ । મિથ્યેતિપ્રયોગઃ=“મિથ્યા મે દુષ્કૃતમ્” ઇતિ પ્રયોગઃ ઇતિ ભાવઃ । નિશ્ચયે=અવશ્યં સ પ્રયોગઃ મિથ્યાકારઃ, ન તત્ર કાચિદાશંકા કર્તવ્યા યદુત અયં પ્રયોગઃ મિથ્યાકારસામાચારી ભણ્યતે ન વેતિ ।

સ્વદુષ્કૃતાર્થકેત્યાદિ । સ્વસ્ય યદ્ દુષ્કૃતં તત્ સ્વદુષ્કૃતં, તદેવ અર્થઃ યસ્ય તત્ સ્વદુષ્કૃતાર્થકં । સ્વદુષ્કૃતાર્થકચ્ચ તત્ પદચ્ચ ઇતિ સ્વદુષ્કૃતાર્થકપદં । તદેવ વિશેષણં યસ્મિન્ સ સ્વદુષ્કૃતાર્થકપદવિશેષણકઃ । તાદૃશો યઃ વૈતથ્યાર્થકપ્રયોગઃ ‘મિચ્છા’ ઇત્યાદિરૂપઃ, સ સ્વદુષ્કૃતાર્થકપદવિશેષણકવૈતથ્યાર્થકપ્રયોગઃ । વૈતથ્યમેવ અર્થઃ યસ્ય સ વૈતથ્યાર્થકઃ । તાદૃશો યઃ પ્રયોગઃ સ વૈતથ્યાર્થકપ્રયોગઃ ।

અયં ભાવઃ - “મિથ્યા મે દુષ્કૃતં, મિચ્છા મિ દુક્કઙ્, વિતથં મે દુરાચરિતં” ઇત્યાદિપ્રયોગેષુ સ્વદુષ્કૃતાર્થકાનિ પદાનિ “મે દુષ્કૃતં, મિ દુક્કઙ્, મે દુરાચરિતમ્” ઇત્યાદીનિ વર્તન્તે । તથા એતેષુ પ્રયોગેષુ વૈતથ્યાર્થકપદાન્યપિ ‘મિથ્યા, મિચ્છા, વિતથં’ ઇત્યાદીનિ વર્તન્તે એવ । તતશ્ચૈતે પ્રયોગાઃ સ્વદુષ્કૃતાર્થકપદ-વિશેષણકવૈતથ્યાર્થકપદપ્રયોગાઃ ભવન્તીતિ તે મિચ્છાકારસામાચારી ગણયિતું શક્યન્તે ।

નનુ અત્ર સ્વદુષ્કૃતાર્થકપદં વિશેષણરૂપં નાસ્તિ, તતઃ લક્ષણસ્યાવ્યાપ્તિરેવાત્રેતિ ચેત્ ન, ‘મે દુષ્કૃતં વિતથં ભવતુ’ ઇતિ વિતથપદં વિશેષ્યં, “મે દુષ્કૃત” પદઞ્ચ વિશેષણમિતિ સ્પષ્ટમેવ દૃશ્યતે । એવમન્યપ્રયોગેષ્વપિ સ્વયં વિભાવનીયં । સ્વસ્ય મિથ્યાકારઃ=સ્વદુષ્કૃતાર્થકપદે યઃ સ્વપદેન ગૃહ્યતે, તસ્યૈવ સ્વસ્ય તાદૃશપ્રયોગઃ મિથ્યાકારસામાચારી ભવતિ । ન હિ ચૈત્રદુષ્કૃતાર્થકપદઘટિતઃ તાદૃશપ્રયોગઃ મૈત્રસ્ય મિથ્યાકારસામાચારી ભણ્યતે । પ્રાતિસ્વિકં=સ્વં સ્વં પ્રતિ ઇતિ પ્રતિસ્વં । પ્રતિસ્વં ભિન્નં ઇતિ પ્રાતિસ્વિકં ।

અયં ભાવઃ → ઇદં હિ લક્ષણં સ્વપદઘટિતં । સ્વપદાર્થજ્ઞાનિયત એવ । યઃ મિથ્યાકારપ્રયોગં કુરુતે સ એવ તાદૃશપ્રયોગાન્તર્ભાવિના સ્વપદેન પ્રતિપાદ્યતે । ઇત્યજ્ઞ યદા ચૈત્રો મિથ્યાકારપ્રયોગં કરોતિ, તદા ચૈત્રદુષ્કૃતાર્થકપદઘટિતમેવ તાદૃશં લક્ષણં ચૈત્રસ્યૈવ મિથ્યાકારસામાચારી ભવતિ । ન ત્વન્યસ્ય । યદા મૈત્રો મિથ્યાકારપ્રયોગં કરોતિ, તદા મૈત્રદુષ્કૃતાર્થકપદઘટિતમેવ તાદૃશં લક્ષણં મૈત્રસ્યૈવ મિથ્યાકારસામાચારી ભવતિ । એવમન્યત્રાપિ દૃષ્ટવ્યમ્ । યત્ર સ્વપદઘટિતં લક્ષણં ભવતિ । તત્ર સર્વત્રાપ્યેવં દૃષ્ટવ્યમ્ ।

ટીકાર્થઃ : પોતાના વડે સંયમયોગને વિશે કંઈ ખોટું આચરણ કરાયું હોય ત્યારે જે ‘મિથ્યા’ પ્રયોગ કરાય છે એ તારા સિદ્ધાન્તમાં ‘મિથ્યાકાર’ સામાચારી તરીકે સમ્યક્ રીતે નિરૂપણ કરાયેલો છે.

‘પોતાના પાપો’ એ અર્થવાળું પદ એ છે વિશેષણ જેમાં એવો ‘ખોટું’ અર્થવાળો પ્રયોગ એ તે વ્યક્તિને માટે મિથ્યાકાર કહેવાય. (દા.ત. “મમ દુષ્કૃતં મિથ્યા ભવતુ” આવું ચૈત્ર બોલે તો “સ્વદુષ્કૃત” અર્થવાળું “સ્વદુષ્કૃત” પદ એ અહીં વિશેષણ ગણાય. અને “ખોટું=ફોગટ” અર્થવાળો “મિથ્યા” પ્રયોગ તો છે જ. એટલે ચૈત્ર માટે આ પ્રયોગ મિથ્યાકાર સામાચારી બને.) આ મિથ્યાકારનું લક્ષણ દરેક વ્યક્તિ માટે સ્વતંત્ર બનશે. ચૈત્ર માટે ચૈત્રદુષ્કૃતાર્થકપદ ઘટિત લક્ષણ બને. મૈત્ર માટે મૈત્રદુષ્કૃતાર્થક પદઘટિત લક્ષણ બને. પણ મૈત્ર એમ બોલે કે “ચૈત્રદુષ્કૃતં મિથ્યા ભવતુ” તો એ કંઈ મૈત્ર માટે મિથ્યાકાર ન કહેવાય. એટલે આમાં દરેક વ્યક્તિના માટે મિથ્યાકારના લક્ષણ સ્વતંત્ર જ બનવાના છે.

યશો. - તેન ન ‘પરદુષ્કૃતં મિથ્યા’ ‘સ્વસુકૃતં મિથ્યા’ ઇત્યાદિપ્રયોગાતિવ્યાપ્તિઃ, ન વા ‘મિથ્યા મે દુષ્કૃતમ્’ ઇત્યાદિ પ્રયોગ ઇવ ‘વિતથં મે દુરાચરિતં’ ઇત્યાદિપ્રયોગે તદવ્યવહારપત્તિરિતિ ॥૨૦॥

ચન્દ્ર - તેન=લક્ષણે સ્વપદસ્ય, દુષ્કૃતપદસ્ય, “સ્વદુષ્કૃતપદવિશેષણકવૈતથ્યાર્થપ્રયોગ ઇતિ અનુક્ત્વા સ્વદુષ્કૃતાર્થકપદવિશેષણકસ્ય, “મિચ્છાપ્રયોગઃ” ઇતિ અનુક્ત્વા વૈતથ્યાર્થકપ્રયોગઃ ઇતિ અસ્ય ચ નિવેશેના અત્ર સ્વ-દુષ્કૃતે દ્વે પદે અતિવ્યાપ્તિવારકે, સ્વદુષ્કૃતાર્થકપદવિશેષણકજ્ઞાવ્યાપ્તિવારકમિતિ વિશેષઃ । ઇત્યાદિપ્રયોગાતિવ્યાપ્તિઃ । યદિ સ્વપદં નોચ્ચેત, તર્હિ દુષ્કૃતાર્થકપદવિશેષણકવૈતથ્યાર્થકપ્રયોગઃ મિથ્યાકાર

इति लक्षणं भवेत् । ततश्च “परदुष्कृतं मिथ्या” इति प्रयोगेऽपि तादृशप्रयोगत्वात्मकं लक्षणमतिव्याप्तं भवेत् । स्वपदोपादाने तु न दोषः । यतः अयं प्रयोगः स्वदुष्कृतार्थकपदविशेषणको नास्ति । तथा यदि दुष्कृतपदं नोपादीयेत, तर्हि “स्वार्थकपदविशेषणकवैतथ्यार्थकप्रयोगः मिथ्याकार” इति लक्षणं स्यात् । ततश्च ‘स्वसुकृतं मिथ्या’ इति प्रयोगे तादृशप्रयोगत्वात्मकं लक्षणमतिव्याप्तं स्यात् । दुष्कृतपदोपादाने तु न दोषः । यतः अयं प्रयोगः स्वदुष्कृतार्थकपदविशेषणको नास्ति ।

तथा यदि ‘स्वदुष्कृतपदविशेषणकमिच्छाप्रयोगः मिथ्याकारः’ इति यदि उच्येत, तर्हि ‘वितथं मे दुराचरितम्’ इति प्रयोगः मिथ्याकारः न स्यात् । यतः स प्रयोगः स्वदुष्कृतपदविशेषणको नास्ति । नापि स प्रयोगः मिच्छाप्रयोगः अस्ति । यथोक्तलक्षणे तु नास्मिन्प्रयोगेऽव्याप्तिः । यतः अयं प्रयोगः स्वदुष्कृतार्थक ‘मे दुराचरित’ पदविशेषणकः वैतथ्यार्थक ‘वितथ’ प्रयोगश्चास्ति ॥२०॥

ઉપર મુજબ લક્ષણ બનાવવાથી એ ફાયદો થશે કે હવે કોઈ એમ બોલે કે “પરદુષ્કૃતં મિથ્યા” તો એ એના માટે મિથ્યાકાર ન બને, કેમકે એમાં સ્વદુષ્કૃતાર્થકવિશેષણ જ નથી. કોઈ એમ બોલે કે “સ્વસુકૃતં મિથ્યા” તો એ પણ મિથ્યાકાર ન બને, કેમકે એમાં દુષ્કૃતાર્થકવિશેષણ જ નથી. આમ આવા બધા પ્રયોગોમાં લક્ષણની અતિવ્યાપ્તિ નહિ થાય.

વળી જો એમ કહ્યું હોત કે “મે+દુષ્કૃત+મિથ્યા પદ ઘટિત પ્રયોગો એ મિથ્યાકાર” તો મુશ્કેલી એ થાત કે “વિતથં મે દુરાચરિતં, મેરા પાપ ખતમ હો જાઓ” આ બધા પ્રયોગો મિથ્યાકાર ન ગણી શકાત, કેમકે એમાં મે દુષ્કૃત...પદો જ નથી.

પણ લક્ષણ એવું બનાવ્યું છે કે “મે દુષ્કૃત...અર્થવાળા કોઈપણ પદો અને મિથ્યા અર્થવાળા કોઈપણ પદોથી ઘટિત એવો પ્રયોગ મિથ્યાકાર બને” એટલે હવે ઉપર બતાવેલા પ્રયોગો પણ એવા અર્થવાળા પદોથી ઘટિત તો છે જ. માટે એ બધા ‘મિથ્યાકાર’ ગણાશે. એમાં મિથ્યાકારનો અવ્યવહાર થવાની આપત્તિ નહિ આવે ॥૨૦॥

यशो. - इदं च व्यवहारौपयिकं लक्षणं, नैश्चयिकं तु निर्जरौपयिकं,

चन्द्र. - इदञ्च=विंशतितमगाथाटीकायां प्रतिपादितं । व्यवहारौपयिकं=“अयं मुनिः मिथ्याकार-सामाचारीमानस्ति” इत्यादिरूपः यः व्यवहारः । तस्य उपायभूतं=उपयोगि लक्षणं अस्ति । ये साधवः ‘मिच्छामि दुष्कृतं, मिथ्या मे दुष्कृतं, वितथं मे दुराचरितम्’ इत्यादि प्रयोगान् कुर्वन्ति । ते सर्वेऽपि “मिथ्याकार-सामाचारीमन्त एते श्रमणाः” इति व्यवह्रीयन्ते । ततश्च प्रतिपादितं लक्षणं तादृशव्यवहारौपयिकं सिद्धमेव ।

नैश्चयिकं तु निश्चयनयाभिमतं तु लक्षणं **निर्जरौपयिकं**=मिथ्याकारसामाचारीजन्या या स्वदुष्कृतसमुद्भूतपापकर्मक्षयरूपा निर्जरा तस्या उपायभूतं । अग्रे प्रतिपादयिष्यते यदुत “नैश्चयिकलक्षणं निर्जरोपायभूतं वर्तते” इति । **अथवा** व्यवहारः एव औपयिकं=उपायः यस्य तत् व्यवहारौपयिकं । प्रतिपादितं लक्षणं हि व्यवहारानुसारत एव निश्चीयते । लोके वितथं मे दुराचरितं इत्यादि प्रयोगं कुर्वाणेष्वपि मिथ्याकार-सामाचारीव्यवहारः क्रियते । ततश्च तादृग्व्यवहारद्वारा तादृशमेव लक्षणं निश्चीयते, येन तत्राव्याप्तिः न भवेत् ।

તથા નિર્જરા એવ ઔપયિકં=ઉપાયઃ યસ્ય તત્ નિર્જરૌપયિકં । મિથ્યાકારેણ યાદૃશી નિર્જરા ઇષ્યતે, તાદૃશી યેન પ્રકારેણ ભવતિ, તેન પ્રકારેણૈવ નૈશ્ચયિકં લક્ષણં નિશ્ચીયતે । તતશ્ચ નિર્જરામાશ્રિત્યૈવ નૈશ્ચયિકલક્ષણનિશ્ચયસંભવાત્ તાદૃશં લક્ષણં નિર્જરૌપયિકં વક્તું શક્યમ્ ॥૨૦॥

આ બતાવેલું લક્ષણ એ વ્યવહાર માટે ઉપયોગી લક્ષણ છે. એટલે કે કોણ મિથ્યાકાર સામાચારીવાળો છે ? અને કોણ નથી ? એ વ્યવહાર આ લક્ષણના આધારે થાય. જેઓ ઉપર મુજબ વાક્યપ્રયોગ કરે તે બધા મિથ્યાકારવાળા કહેવાય. બીજા બધા મિથ્યાકારવાળા ન કહેવાય. એટલે આ જે લક્ષણ બનાવવામાં આવ્યું છે, એ મુખ્યત્વે ઉપરોક્ત વ્યવહારને સાધવા માટે બનાવાયેલું છે. એમાં કર્મનિર્જરાને ધ્યાનમાં લેવામાં આવી નથી. અર્થાત્ જેમાં કર્મનિર્જરા વધારે થાય તેવા પ્રકારના વાક્યપ્રયોગને જ મિથ્યાકાર માનવો અને એજ પ્રમાણે લક્ષણ બનાવવું.” એવું અહીં નથી. પરંતુ લોકોમાં જે જે વાક્યપ્રયોગો મિથ્યાકાર તરીકે વ્યવહાર કરાતા હોય એ તમામમાં લક્ષણ જાય એ રીતે વ્યવહારને ઉપયોગી એવું આ લક્ષણ બનાવાયું છે.

નિશ્ચયનયનું લક્ષણ એ નિર્જરાને ઉપયોગી હોય છે. અર્થાત્ જે મિથ્યાકાર વધુ નિર્જરા કરાવે તે જ મિથ્યાકારને મિથ્યાકાર ગણી એ જ પ્રમાણે નિશ્ચયનય લક્ષણ બનાવે. બાકીના લોકમાન્ય મિથ્યાકાર પ્રયોગોને આ નય મિથ્યાકાર જ ન ગણે. એટલે હવે નિશ્ચયનયને માન્ય એવું લક્ષણ બતાવે છે ॥૨૦॥

યશો. - તદાહ-

णेयो णिज्जरहेऊ 'मिच्छामी दुक्कडं' इय पओगो ।

णिच्छयमिच्छाकारो तयदुसंपच्चयपउत्तो ॥२१॥

ચન્દ્ર. - તદાહ=નૈશ્ચયિકં લક્ષણમાહ । → તદર્થસંપ્રત્યયપ્રયુક્તઃ નિર્જરાહેતુઃ “મિચ્છા મિ દુક્કડં” ઇતિ પ્રયોગઃ નિશ્ચયમિથ્યાકારઃ જ્ઞેયઃ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

ગાથાર્થઃ : તેના અર્થના સમ્યક્ જ્ઞાનપૂર્વક કરાયેલો, (અને માટે જ) નિર્જરાનું કારણ બનનારો એવો મિચ્છા મિ દુક્કડં એ પ્રમાણેનો પ્રયોગ એ નિશ્ચયનયને માન્ય મિથ્યાકાર જાણવો.

યશો. - णेयो त्ति । 'मिच्छामि दुक्कडं' इति प्रयोग एव निश्चयमिथ्याकारो ज्ञेयः, न तु तदर्थकप्रयोगान्तरमपीत्यवधारणफलत्वाद् वाक्यस्य लभ्यते ।

ચન્દ્ર. - न तु तदर्थकप्रयोगान्तरमपि=न तु ‘वितथं मे दुराचरितं, मिथ्या मे दुष्कृतम्’ इत्यादीनि प्रयोगान्तराणि मिथ्याकारः, किन्तु ‘मिच्छा मि दुक्कडं’ इति प्राकृतभाषानिबद्धः, एव प्रयोगः मिथ्याकारः । ननु मूलगाथायां ‘मिच्छा मि दुक्कडं’ इति प्रयोगः मिथ्याकारः’ इति प्रतिपादितं । “स एव प्रयोगः मिथ्याकार” इति तु न प्रतिपादितमस्ति । भवता तु तथा प्रतिपाद्यते । ततश्च भवत्प्रतिपादितोऽर्थोऽत्र कथं प्राप्यते इत्यत आह अवधारणफलत्वाद् वाक्यस्य=सर्वं वाक्यं सावधारणं इत्यादि नियमस्यायमर्थः यत् किमपि वाक्यं अवधारणसहितमेव भवति । तत्र वाक्ये एवकारप्रयोगो भवतु मा वा । तदर्थस्तु इच्छानुसारतः भवति । यत्र वक्त्रा अवधारणार्थः इष्यते, तत्र स गृह्यते, अन्यत्र तु न । अत्र च अवधारणार्थ इष्यत इति कृत्वा अस्माभिरयमर्थो

નિગદિત: ।

ટીકાર્થ : મિચ્છા મિ... એ પ્રમાણેનો પ્રાકૃતભાષામાં કરાયેલો પ્રયોગ જ નૈશ્વયિક મિથ્યાકાર જાણવો. પણ એના અર્થવાળા એવા બીજા શબ્દોના પ્રયોગો એ નૈશ્વયિક મિથ્યાકાર નથી. (મિથ્યા મે દુષ્કૃતં ભૂયાત્, મારા પાપો ખત્મ થાઓ, મેરે પાપ खत्म हो जाओ વગેરે પ્રયોગ મિથ્યાકાર ન ગણાય).

(શિષ્ય : ગાથામાં એટલું જ કહ્યું છે કે “આ પ્રયોગ મિથ્યાકાર છે” પણ “આ જ પ્રયોગ મિથ્યાકાર છે” એવું તો નથી લખ્યું.)

ગુરુ : વાક્યમાં “જ” કાર ન હોય તો પણ ઈચ્છાપ્રમાણે “જ” કાર લઈ શકાય છે. વાક્યનું ફલ “જ” કાર છે. એટલે અમે અહીં જરૂરી લાગવાથી “જ” કાર લીધો છે.

યશો. - અત્ર હેતુગર્ભ વિશેષણમાહ નિર્જરાહેતુરિતિ । મિથ્યાચારસમર્જિતપાપકર્મ-ક્ષયકરત્વાદયમેવ નૈશ્વયિકો મિથ્યાકારો નાન્યઃ, નિશ્ચયેન ફલકારિણ એવ કારણસ્યાભ્યુપગમાદિતિ ભાવઃ ।

ચન્દ્ર. - અત્ર=“મિચ્છા મિ દુક્કડં” इत्येव प्रयोगः मिथ्याकारः, न तु प्रयोगान्तराणीत्यत्र हेतुगर्भ=हेतुः गर्भे यस्य तत् हेतुगर्भ, तादृशं । यद्यपि हेतोः प्रतिपादकं पदं पञ्चमीविभक्त्यन्तं भवति । तथापि कुत्रचित् हेतुः स्पष्टं न प्रतिपाद्यते, किन्तु हेतुगर्भितविशेषणेन स हेतुः प्रतिपाद्यते । यथा “करुणाशालिनः आचार्याः प्रभूतश्रमसंभवेऽपि व्याख्यानं कुर्वन्ति” इत्यत्र प्रभूतश्रमसंभवेऽपि व्याख्यानकरणस्य हेतुः करुणागुणः । स च ‘करुणाशालिनः’ इति हेतुगर्भितविशेषणेन प्रतिपादितः । एवमत्रापि “तादृशप्रयोग एव मिथ्याकारः न त्वन्ये प्रयोगा” इत्यत्र हेतुस्तु तादृशप्रयोगे एव उत्पद्यमाना निर्जरा । सा च हेतुरूपा निर्जरा ‘निर्जराहेतुः’ इति हेतुगर्भितविशेषणेन प्रतिपादिता । तथा चानुमानं-‘मिच્छा मि दुक्कडं’ इत्येव प्रयोगः नૈશ્વયિકः મિચ્છાકારઃ નિર્જરાવિશેષજનકત્વાત્ । યત્ર યત્ર નિર્જરાવિશેષજનકત્વં તત્ર તત્ર નૈશ્વયિકમિથ્યાકારત્વમિતિ ।

एतदेवानुमानं टीकाकारः स्पष्टमाह मिथ्याचारसमर्जितेत्यादि । ‘मिच્छा मि दुक्कडं’ इत्येव प्रयोगः नૈશ્વયિકો મિથ્યાકારઃ મિથ્યાચારસમર્જિતપાપકર્મક્ષયકરત્વાદિતિ ।

નનુ નિશ્ચયનયઃ કથં તાદૃશનિર્જરાહેતુભૂતમેવ પ્રયોગં મિથ્યાકારં મન્યતે, ન તુ અન્યપ્રયોગમિત્યત આહ નિશ્ચયેન ફલકારિણ इत्यादि । ‘મિચ્છા મિ દુક્કડં’ इत्येव प्रयोगः तादृशनिर्जरात्मकस्य फलस्य जनकः, न त्वन्ये प्रयोगाः । तस्मात् निश्चयः तमेव प्रयोगं मिथ्याकारं मन्यते । एतच्चाग्रे स्फुटीभविष्यति ।

(શિષ્ય : “આ જ પ્રયોગ મિથ્યાકાર” એવો આગ્રહ શા માટે ?)

ગુરુ : એ માટે જ હેતુગર્ભિત વિશેષણને ગ્રન્થકાર બતાવી રહ્યા છે કે “નિર્જરાહેતુઃ.” ખોટા આચારોથી ભેગા કરેલા પાપકર્મોનો ક્ષય આ જ વાક્યપ્રયોગ કરે છે અને માટે આ જ નૈશ્વયિક મિથ્યાકાર કહેવાય. બીજો પ્રયોગ નહિ.

(શિષ્ય : નિશ્ચય શા માટે બીજા પ્રયોગોને મિથ્યાકાર નથી માનતો ?)

ગુરુ : મિથ્યાચારથી ભેગા થયેલા પાપોનો ક્ષય એ જ મિથ્યાકારનું ફળ છે. હવે જે પ્રયોગ આ ફળને ઉત્પન્ન

ન કરે એ મિથ્યાકાર ન ગણાય, કેમકે નિશ્ચય તો ફળને ઉત્પન્ન કરનાર કારણને જ કારણ ગણે છે. બાકીના પ્રયોગો મિથ્યાચારજન્ય પાપોનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરવા રૂપ કર્યા કરી શકતા નથી. માટે નિશ્ચય એમને મિથ્યાકાર નથી ગણતો.

(શિષ્ય : તમે ઉપર કહ્યું કે ‘હેતુગર્ભિત’ વિશેષણ કહે છે. આમાં હેતુગર્ભિત વિશેષણ એટલે શું ?)

(ગુરુ : કોઈપણ વસ્તુને સિદ્ધ કરવા માટે જે હેતુ અપાય, એ સામાન્યથી પાંચમી વિભક્તિથી દેખાડાતો હોય છે. જેમકે... ભગવાન્ અસત્ય ન બોલે. રાગ-દ્વેષ-અજ્ઞાન રહિત હોવાથી. ભગવાન્ ન અસત્યવાદી રાગ-દ્વેષ-અજ્ઞાનરહિતત્વાત્ પરંતુ ક્યારેક આ રીતે સ્પષ્ટ હેતુ બતાવવાને બદલે ગૂઢ રીતે હેતુ બતાવાય. અને એ માટે જે વિશેષણ વપરાય એ હેતુગર્ભિત વિશેષણ કહેવાય. દા.ત. “રાગદ્વેષ-અજ્ઞાનરહિતો ભગવાન્ ન અસત્યવાદી ભવતિ” આ વાક્યમાં ‘રાગદ્વેષ-અજ્ઞાનરહિત’ એ વિશેષણ હેતુગર્ભિત વિશેષણ કહેવાય, કેમકે ‘ભગવાન કેમ અસત્યવાદી ન હોય ?’ એનો હેતુ ‘રાગ-દ્વેષ-અજ્ઞાનરહિતપણું’ એ આ વિશેષણમાં છે. પણ એ પંચમીવિભક્તિ દ્વારા સ્પષ્ટ દેખાડેલો ન હોવાથી એને ગર્ભમાં રહેલ=ગૂઢ કહેવાય.)

(પ્રસ્તુતમાં ‘મિચ્છા મિ...’ પ્રયોગ નિશ્ચયમિથ્યાકાર છે. નિર્જરાનું કારણ હોવાથી. મિચ્છા મિ... પ્રયોગ: નિશ્ચયમિથ્યાકાર: નિર્જરાહેતુત્વાત્ આ રીતે કહ્યું હોત તો હેતુ સ્પષ્ટ જ જણાત. પણ અહીં તો નિર્જરાહેતુ: મિચ્છા મિ...પ્રયોગ: નિશ્ચયમિથ્યાકાર: એમ લખેલ છે. એટલે નિર્જરાહેતુ એ વિશેષણ હેતુગર્ભિત વિશેષણ કહેવાય.)

યશો. - અથાયમેવ કુતો વિશેષ: ? ચદસ્યૈવ પ્રયોગસ્ય વિશિષ્ટનિર્જરાહેતુત્વં નાન્યસ્યેત્યત્રાપિ હેતુગર્ભં વિશેષણમાહ-તદર્થસંપ્રત્યયયુક્ત: इति=तस्योक्तपदार्थप्रयोग-स्यार्था: प्रत्येकाक्षरार्थपदार्थवाक्यार्थास्तत्संप्रत्ययेन प्रयुक्त उच्चरित इति ।

ચન્દ્ર. - અત્રાપિ=ન કેવલં ‘મિચ્છા...ઇત્યાદિપ્રયોગસ્યૈવ મિથ્યાકારત્વમ્’ઇત્યત્ર, કિન્તુ ‘તાદૃશ એવ પ્રયોગ: નિર્જરાહેતુ:’ ઇત્યત્રાપીતિ । પ્રત્યેકાક્ષરાર્થપદાર્થ ઇત્યાદિ । પ્રત્યેકાક્ષરે તે યે અક્ષરા: “મિ” ઇતિ “ચ્છા” ઇતિ “મિ”... ઇત્યાદય: । તેષાં અર્થા: । તથા પદાનાં=‘મિચ્છા’ ઇતિ ‘મિ’ ઇતિ ‘દુક્કડં’ ઇત્યાદિપદાનાં અર્થા: । તથા વાક્યસ્ય=‘મિચ્છા મિ દુક્કડમ્’ઇતિ વાક્યસ્ય અર્થ: । તતશ્ચ પ્રત્યેકાક્ષરાર્થા: પદાર્થા: વાક્યાર્થશ્ચ ઇતિ પ્રત્યેકાક્ષરાર્થપદાર્થવાક્યાર્થા: । તત્સંપ્રત્યયેન=તેષાં સમ્યગુપયોગેન ।

શિષ્ય : પણ આ જ વિશેષતા શી રીતે સાબિત થાય કે આ જ પ્રયોગ વિશિષ્ટનિર્જરા પ્રત્યે કારણ છે. પરંતુ બીજા પ્રયોગ નહિ.

ગુરુ : અહીં પણ શાસ્ત્રકાર હેતુગર્ભિત વિશેષણ કહે છે “તદર્થસંપ્રત્યયપ્રયુક્ત:” આ વિશેષણનો સમાસ આ પ્રમાણે છે. તસ્ય=“મિચ્છા મિ દુક્કડં” પ્રયોગસ્ય અર્થા: ઇતિ તદર્થા:, તેષાં સંપ્રત્યયેન પ્રયુક્ત: ઇતિ ।

“મિચ્છા મિ દુક્કડં” પ્રયોગના અર્થો ત્રણ પ્રકારે છે : (૧) એના પ્રત્યેક અક્ષરોનો સ્વતંત્ર અર્થ (૨) મિચ્છા, મિ, દુક્કડં એ પદોનો અર્થ (૩) આખા વાક્યનો અર્થ.

યશો. - એવં ચ વિશિષ્ટજ્ઞાનપૂર્વકત્વેન પ્રયોગાન્તરાદસ્ય વિશેષ इत्यवधेयम् ॥૨૧॥

ચન્દ્ર. - વિશિષ્ટજ્ઞાનેત્યાદિ । તતશ્ચ યતઃ સ પ્રયોગઃ વિશિષ્ટજ્ઞાનપૂર્વકો ભવતિ । તતઃ સ પ્રયોગઃ પ્રયોગાન્તરાદ્ વિશિષ્ટઃ इति ભાવઃ । અનુમાનન્તુ “મિચ્છા મિ દુક્કડં” इति પ્રયોગઃ પ્રયોગાન્તરાદ્ વિશિષ્ટઃ નિર્જરાહેતુઃ વા વિશિષ્ટજ્ઞાનપૂર્વકત્વાત્=પ્રત્યેકાક્ષરાર્થપદાર્થવાક્યાર્થસંપ્રત્યયોચ્ચરિત્વાદિતિ યાવત્ इति ॥૨૧॥

ટુંકમાં આ પ્રયોગ એ આ અર્થોના જ્ઞાનપૂર્વક થાય છે જ્યારે બાકીના પ્રયોગો આવા વિશિષ્ટજ્ઞાનપૂર્વક થઈ શકતા નથી. માટે બાકીના પ્રયોગો કરતા આ પ્રયોગ વિશેષ છે. વધુ નિર્જરાકારી છે. અને માટે જ નિશ્ચયને આ જ પ્રયોગ માન્ય છે.

(અહીં પણ મિચ્છા... પ્રયોગઃ વિશિષ્ટનિર્જરાહેતુઃ તદર્થસંપ્રત્યયપ્રયુક્તત્વાત્ એમ કહ્યું હોત તો એ હેતુનો સ્પષ્ટ નિર્દેશ ગણાત. પણ તદર્થસંપ્રત્યયપ્રયુક્તઃ એમ પ્રથમાવિભક્તિવાળું વિશેષણ જ ગાથામાં છે. એટલે એ હેતુગર્ભિત વિશેષણ બને.) ॥૨૧॥

યશો. - તતોऽपि किमित्याह -

आणाराहणजोगो ततो पुण होइ तिव्वसंवेगो ।

अइविउलणिज्जरट्ठो अपुणकरणसंगओ एसो ॥૨૨॥

ચન્દ્ર. - નનુ ભવતુ નામ સ પ્રયોગો વિશિષ્ટજ્ઞાનપૂર્વકઃ, તતોऽપિ=વિશિષ્ટજ્ઞાનપૂર્વકત્વાદપિ કિં=કિં ભવતિ ? इति આહ → તતઃ આજ્ઞારાધનયોગો ભવતિ, પુનઃ તીવ્રસંવેગો ભવતિ । અપુનઃકરણસંગત ઇષઃ અતિવિપુલનિર્જરાર્થ ભવતિ ← इति ગાથાર્થઃ ।

શિષ્ય : “આ પ્રાકૃત પ્રયોગ બીજા પ્રયોગો કરતા વિશેષ છે એટલે કે વિશિષ્ટજ્ઞાનથી યુક્ત છે” એ કબુલ છે. પણ એનાથી લાભ શું થયો ?

ગુરુ : ગાથાર્થ : તેનાથી આજ્ઞાની આરાધનાનો યોગ થાય છે. તથા તીવ્રસંવેગ થાય છે. આમ અપુનઃકરણથી સંગત આ પ્રયોગ અતિવિપુલનિર્જરાને માટે થાય છે.

યશો. - આण त्ति । ततः=उक्तप्रयोगार्थज्ञानादाज्जाराधनयोगः “मिच्छा एयं ति वियाणिऊण मिच्छुक्कडं देयं” इति विध्यर्थपरिपालनं कृतं भवति ।

ચન્દ્ર. - વિધ્યર્થપરિપાલનં કૃતં ભવતિ=વિધ્યર્થો નામ જિનાજ્ઞા, તસ્યાઃ પરિપાલનં । “મિચ્છા એયં તિ વિયાણિઊણ મિચ્છુક્કડં દેયં” इति જિનાજ્ઞા । તદર્થસ્તુ - “મિચ્છા મિ દુક્કડં” इति જ્ઞાત્વા ‘મિચ્છા મિ દુક્કડં’ દેયં - इति । તતશ્ચ ‘મિચ્છા મિ દુક્કડં’ इति અસ્ય યઃ અર્થઃ । તજ્ઞાનપૂર્વકમેવ ‘મિચ્છા મિ દુક્કડં’ દેયમિતિ તાત્પર્યં । એવઞ્ચ યદિ તાદૃશજ્ઞાનં વિનૈવ તાદૃશઃ પ્રયોગઃ પ્રયોગાન્તરં વા ક્રિયતે । તદા જિનાજ્ઞાયાઃ પરિપાલનં ન ભવતિ । કિન્તુ તાદૃશજ્ઞાનપૂર્વકાદેવ તાદૃશપ્રયોગાત્ જિનાજ્ઞાપરિપાલનં ભવતિ ।

ટીકાર્થ : આ પ્રાકૃતપ્રયોગના ત્રણેય પ્રકારના અર્થના જ્ઞાનપૂર્વક આ પ્રાકૃતપ્રયોગ કરાય છે. એટલે આ જ્ઞાન હોવાના લીધે જિનાજ્ઞાની આરાધનાની પ્રાપ્તિ થાય છે.

તે આ પ્રમાણે - મિચ્છા એવં... એ પાઠ દ્વારા શાસ્ત્રકારોએ આપણને આજ્ઞા કરી છે કે “આ (પાપ) મિથ્યા” એમ જાણીને ‘મિચ્છા મિ દુક્કડં’ આપવું. પણ એના જ્ઞાન વિના એમને એમ ન આપવું.” હવે આ પ્રાકૃત પ્રયોગ એ પ્રમાણેના જ્ઞાનપૂર્વક થાય છે. એટલે જ્ઞાનપૂર્વક પ્રયોગ કરવાની આજ્ઞાનું અહીં પાલન કરાવેલું થાય છે. આજ્ઞાપાલન તો ઘણી મોટી વસ્તુ છે.

યશો. - અત્રૈતદા મમ દુષ્કૃતમિત્યસ્ય પરામર્શેન વાક્યાર્થજ્ઞાનપૂર્વકત્વાભિધાન-
સ્યાક્ષરાર્થજ્ઞાનપૂર્વકત્વોપલક્ષણત્વાત્ (? ત્વં), અન્યથાઽગ્રે તદભિધાનસ્યાનતિપ્રયો-
જનત્વપ્રસજ્ઞાત્ ।

ચન્દ્ર. - નનુ યો યઃ પ્રયોગઃ વિશિષ્ટજ્ઞાનપૂર્વકઃ સ સ પ્રયોગઃ નિર્જરાહેતુઃ પ્રયોગાન્તરાદ્ વિશિષ્ટશ્ચ ભવતિ।
અત્ર ‘મિચ્છા એવં તિ વિયાણિઠુણ’ ઇત્યાદિ જિનાજ્ઞા । તત્ર “મિચ્છા મિ દુક્કડં” ઇતિ અસ્ય યોઽર્થઃ, તજ્ઞાનપૂર્વકઃ
પ્રયોગઃ કર્તવ્ય ઇતિ તાત્પર્યમ્ । તાદૃશપ્રયોગસ્યાર્થસ્તુ ‘મમ દુષ્કૃતમિથ્યા ભવતુ’ ઇત્યેવ । તજ્ઞાનં તુ પ્રયોગાન્તરેષુ
અપિ સંભવતિ । તતશ્ચ પ્રયોગાન્તરાણ્યપિ વિશિષ્ટજ્ઞાનપૂર્વકાણિ ભવિષ્યન્તિ । તતશ્ચ તેઽપિ નિર્જરાહેતવઃ
ભવિષ્યન્ત્યેવ । તથા તે પ્રયોગા અપિ ‘મિચ્છા મિ દુક્કડં’ ઇતિ જ્ઞાત્વૈવ ક્રિયન્તે ઇતિ તત્રાપિ વિધ્યર્થપરિપાલનં
ભવત્યેવ । તતશ્ચ કોઽયં કદાગ્રહો ભવતાં યદુત “મિચ્છા મિ દુક્કડં” ઇત્યેવ પ્રયોગઃ વિશિષ્ટજ્ઞાનપૂર્વકો ભવતિ।
તત્રૈવ ચ વિધ્યર્થપાલનં ભવતિ” ઇત્યાદિ । કિન્ન ‘મિચ્છા એવં’ ઇત્યત્ર ‘એવં’ ઇતિ પદં “કસ્યાર્થસ્ય
વાચકમ્” ઇતિ અપિ વક્તવ્યમ્ ।

અતઃ આહ અત્રૈતદા મમ દુષ્કૃતમિત્યાદિ । અત્ર=પ્રતિપાદિતે ‘મિચ્છા એવં’ ઇત્યાદિ શાસ્ત્રપાઠે
એતદા=એતદ્ ઇતિ પદેન મમ દુષ્કૃતમિત્યસ્ય પરામર્શેન=‘મમ દુષ્કૃતમ્’ ઇત્યસ્ય બોધેન વાક્યાર્થજ્ઞાન-
પૂર્વકત્વાભિધાનસ્ય=મિચ્છા મિ દુક્કડં ઇતિ યત્ વાક્યં તદર્થજ્ઞાનપૂર્વકત્વસ્યાભિધાનમત્ર કૃતં ભવતિ ।
તાદૃશાભિધાનસ્ય અક્ષરાર્થજ્ઞાનપૂર્વકત્વોપલક્ષણત્વાત્=‘મિ’ ઇત્યાદિ અક્ષરાણાં યે અર્થાઃ । તજ્ઞાનપૂર્વક એવ
પ્રયોગઃ કર્તવ્યઃ ઇતિ અસ્યાપિ જ્ઞાપકત્વાત્ ।

ઇદમત્ર હૃદયમ્ → ‘મિચ્છા એવં વિયાણિઠુણ મિચ્છુક્કડં દેયમ્’ ઇતિ યા જિનાજ્ઞા । તત્ર ‘એવં’ ઇતિ પદં ‘મિ
દુક્કડં’ ઇતિ અસ્ય વાચકં અસ્તિ । એવં ચ “મિચ્છા મિ દુક્કડં” ઇતિ પ્રયોગઃ ‘મિચ્છા મિ દુક્કડં’ ઇતિ યદ
વાક્યં, તદર્થજ્ઞાનપૂર્વકઃ કર્તવ્યઃ ઇતિ જિનાજ્ઞાયાઃ ભાવાર્થઃ । અત્રૈવ પૂર્વપક્ષઃ સમુત્તિષ્ઠતિ યદુત અત્ર
વાક્યાર્થજ્ઞાનપૂર્વકઃ પ્રયોગઃ કર્તવ્યઃ ઇતિ કથિતં । તત્ર વાક્યાર્થજ્ઞાનપૂર્વકત્વમેવાવશ્યકં । પ્રયોગસ્તુ કશ્ચિદપિ
ક્રિયતે ન તત્ર બાધા । તતશ્ચ પ્રયોગાન્તરાણ્યપિ વાક્યાર્થજ્ઞાનપૂર્વકાણીતિ તેઽપિ જિનાજ્ઞામાન્યા એવ ભવન્તિ । ન
હિ અત્ર → ‘મિ’ ઇતિ ‘ચ્છા’ ઇતિ ‘મિ’ ઇત્યાદિ અક્ષરાર્થજ્ઞાનપૂર્વકઃ પ્રયોગઃ કર્તવ્યઃ ← ઇતિ નિગદિતં । યદિ
તદુક્તં ભવેત્ તર્હિ તાદૃશાક્ષરાર્થજ્ઞાનં તુ ‘મિચ્છા મિ દુક્કડં’ ઇતિ પ્રયોગે એવ સ્યાત્ । યતઃ તસ્મિન્નેવ પ્રયોગે તે
અક્ષરાઃ સન્તિ । ન તુ અન્યસ્મિન્ પ્રયોગાન્તરે । કિન્તુ તત્તુ નોક્તમેવ । તતશ્ચ વાક્યાર્થજ્ઞાનપૂર્વકઃ કશ્ચિદપિ પ્રયોગઃ

નૈશ્વયિકો મિથ્યાકારઃ ભવત્યેવેતિ ।

તત્ર ટીકાકારઃ સમાદધાતિ → યદ્યપિ પ્રકૃતજિનાજ્ઞાયાં વાક્યાર્થપૂર્વકત્વસ્યૈવ અભિધાનં કૃતં દૃશ્યતે । તથાપિ તત્ અભિધાનં અક્ષરાર્થજ્ઞાનપૂર્વકત્વસ્યાપિ જ્ઞાપકં દૃષ્ટવ્યં । તથા ચ “અક્ષરાર્થજ્ઞાનપદાર્થજ્ઞાન-વાક્યાર્થજ્ઞાનપૂર્વકઃ પ્રયોગઃ કર્તવ્યઃ” ઇત્યેવ જિનાજ્ઞા । તાદૃશજ્ઞાનપૂર્વકશ્ચ પ્રયોગઃ મિથ્યાકારોઽભિમતઃ ઇતિ વચં વદામઃ ।

નનુ વાક્યાર્થજ્ઞાનપૂર્વકત્વાભિધાનં અક્ષરાર્થજ્ઞાનપૂર્વકત્વોપલક્ષણં યદિ ન મન્યેત, તર્હિ કો દોષઃ ઇત્યત આહ અન્યથા=યદિ હિ પ્રતિપાદિતં તત્ત્વં ન મન્યેત, વાક્યાર્થજ્ઞાનપૂર્વકત્વાભિધાનં અક્ષરાર્થજ્ઞાનપૂર્વકત્વોપલક્ષણં ન મન્યેત ઇતિ યાવત્ । તર્હિ અગ્રે=મિચ્છા એવં વિયાણિરૂણ ઇત્યાદિ યઃ પાઠઃ, તત્પાઠ-નિરૂપણાનન્તરં તદભિધાનસ્ય=અક્ષરાર્થકથનસ્ય અનતિપ્રયોજનપ્રસંગાત્=પુષ્ટપ્રયોજનત્વાભાવપ્રસંગાત્ । યદિ હિ વાક્યાર્થજ્ઞાનમાત્રપૂર્વકઃ પ્રયોગોઽભિમતઃ સ્યાત્ । તર્હિ કિમર્થ અનન્તરમેવ શાસ્ત્રકારાઃ “મિ, ચ્છા” ઇત્યાદિ અક્ષરાણામપિ અર્થાન્ પ્રતિપાદયેયુઃ ? નહિ તાદૃશાક્ષરાર્થજ્ઞાનસ્ય કિમપિ કાર્યં । યદ્યપિ “શિષ્યજ્ઞાનવૃદ્ધ્યર્થ અક્ષરાર્થાઃ પ્રતિપાદિતાઃ” ઇતિ અક્ષરાર્થનિરૂપણસ્ય પ્રયોજનં વક્તું શક્યતે । તથાપિ તત્ પુષ્ટં પ્રયોજનં ન ભવતિ। મુગ્ધજના એવ એતત્પ્રયોજનકથનેન સંતુષ્ટાઃ ભવન્તિ । ન તુ વિદ્વાંસઃ । તસ્માદવશ્યમેતદ્ મન્તવ્યં યદુત યતઃ અક્ષરાર્થજ્ઞાનપૂર્વકઃ પ્રયોગઃ જિનાજ્ઞા । તસ્માદેવ શાસ્ત્રકારૈઃ અક્ષરાણામર્થા અનન્તરમેવ તત્ર ગ્રન્થે નિરૂપિતાઃ ।

(શિષ્ય : “આ મિથ્યા” એ પ્રમાણેના જ્ઞાનપૂર્વક પ્રયોગ કરવાની આજ્ઞા છે. પણ આ આજ્ઞાનું તો બીજા પ્રયોગો કરવાથી પણ પાલન થાય છે. “આ પાપ મિથ્યા થાઓ” એવા પ્રકારના જ્ઞાનપૂર્વક કોઈ સંસ્કૃત, ગુજરાતી, હિન્દીમાં પ્રયોગ કરે તો એ પ્રયોગ જ્ઞાનપૂર્વક જ થયેલો હોવાથી ત્યાં પણ આજ્ઞાપાલન તો થાય જ છે. તો આ પ્રાકૃત પ્રયોગમાં જ આજ્ઞાપાલન થવાની વાત તો ખોટી જ છે.)

ગુરુ : શાસ્ત્રપાઠ “મિચ્છા એયં” તિ વિયાણિરૂણ... આ પ્રમાણે છે. એમાં એયં=એતદ્ એ પદથી= “મિ દુક્કડં” એનો જ બોધ થાય છે. એટલે અર્થ તો એ જ થાય છે કે “મિચ્છા મિ દુક્કડં” એ વાક્યના અર્થના જ્ઞાનપૂર્વક પ્રયોગ કરવો. અને એ વાક્યાર્થજ્ઞાનપૂર્વક તો બાકીના પ્રયોગો પણ થઈ શકે છે. એટલે એ દૃષ્ટિએ તારી વાત સાચી છે.

પણ આ શાસ્ત્રપાઠમાં જે વાક્યાર્થજ્ઞાનપૂર્વક પ્રયોગ કરવાનું કથન કરેલ છે. એ કથન મિ, ચ્છા, મિ... એ અક્ષરોના અર્થના જ્ઞાનપૂર્વક પ્રયોગ કરવાનું પણ સૂચવનાર છે. એટલે શાસ્ત્રપાઠનો અર્થ એ થશે કે “મિચ્છા મિ દુક્કડં” એ વાક્યના અર્થના જ્ઞાનપૂર્વક અને એના અક્ષરોના અર્થના જ્ઞાનપૂર્વક મિથ્યાકાર પ્રયોગ કરવો.”

હવે બાકીના “મિથ્યા મે દુષ્કૃતં” વગેરે પ્રયોગોમાં ચ્છા, ક્ક, ડ વગેરે અક્ષરો તો છે જ નહિ. એટલે એ પ્રયોગો અક્ષરાર્થજ્ઞાનપૂર્વક થઈ જ ન શકે. અક્ષર હોય તો અક્ષરાર્થનું જ્ઞાન થાય ને ? એટલે બાકીના પ્રયોગોમાં અક્ષરાર્થજ્ઞાનપૂર્વક પ્રયોગ કરવાની શાસ્ત્રાજ્ઞાનું પાલન થતું નથી. માટે આ પ્રાકૃતપ્રયોગમાં જ એ આજ્ઞાનું પાલન થાય.

(શિષ્ય : શાસ્ત્ર પાઠનો અર્થ એટલો તો સ્પષ્ટ જ છે કે “મિચ્છા મિ... એ વાક્યના અર્થના જ્ઞાનપૂર્વક પ્રયોગ કરવો” આ અર્થ બધાને માન્ય છે. અક્ષરાર્થજ્ઞાનપૂર્વક વાક્યપ્રયોગ કરવાની વાત તો તમે ઉપંજવી કાઢી છે. તમે કઈ યુક્તિના આધારે એમ કહી શકો ? કે “ત્યાં અક્ષરાર્થજ્ઞાનપૂર્વક પ્રયોગ કરવાની પણ આજ્ઞા સમજી

લેવાની છે.”)

ગુરુ : જો અક્ષરાર્થના જ્ઞાનપૂર્વક પ્રયોગ ન કરવાનો હોત તો પછી શાસ્ત્રકાર હરિભદ્રસૂરિજીએ ઉપરના શાસ્ત્રપાઠ બાદ આગળ **મિ, ચ્છા** વગેરે દરેક અક્ષરોના સ્વતંત્ર અર્થનું જે નિરૂપણ કરેલ છે. એ નિરૂપણ નકામું જ બને. એનું કોઈ વિશેષ પ્રયોજન નહિ રહે.

પણ હકીકત એ છે કે “અક્ષરાર્થજ્ઞાનપૂર્વક પણ એ પ્રયોગ કરવાનો છે” એટલે જ બધાને અક્ષરોના અર્થોનું જ્ઞાન કરાવવા માટે અક્ષરોના અર્થોનું નિરૂપણ કરવું આવશ્યક બને. અને એટલે શાસ્ત્રકારોએ એ અક્ષરાર્થોનું નિરૂપણ કરેલ છે. આમ એ નિરૂપણ સંગત થાય.

**યશો. - ‘ઉપયુક્તતયોક્તપ્રયોગ ઇષ્ટસાધનમ્’ઈતિ હિ વિધ્યર્થસર્વસ્વમ્ ।
ઉપયોગશ્ચોક્તરીત્યૈવ સંપૂર્ણત ઇતિ કિમતિચર્ચિતેન ?**

ચન્દ્ર. - અતિગહનોડયં પદાર્થ ઇતિ તાત્પર્યમાહ **ઉપયુક્તતયા**=અક્ષરાર્થપદાર્થવાક્યાર્થજ્ઞાનાત્મકોપયોગેન **ઉક્તપ્રયોગઃ**=મિચ્છા મિ દુક્કઠં ઇતિ પ્રયોગઃ **ઇષ્ટસાધનમ્**=મિથ્યાચારસમર્જિતપાપકર્મક્ષયાત્મકસ્યેષ્ટસ્ય સાધનમ્ । **ઈતિ હિ**=ઈત્યેવ, ન ત્વન્યત્ **વિધ્યર્થસર્વસ્વમ્**=“મિચ્છા એયં તિ વિયાણિઝુણ” ઇત્યાદિ જિનાજ્ઞાયાઃ તાત્પર્યમ્ । **ઉપયોગશ્ચ**=તાદૃશાક્ષરાર્થાદિજ્ઞાનાત્મકોપયોગશ્ચ **ઉક્તરીત્યૈવ**=‘મિચ્છા મિ દુક્કઠં’ ઇતિ પ્રાકૃતભાષાનિબદ્ધેન પ્રયોગેનૈવ **સંપૂર્ણતે**=પ્રાપ્યતે । **કં** ઇત્યક્ષરઃ મસ્તકવાચકઃ, **ભૂઃ** ઇત્યક્ષરઃ પૃથ્વીવાચકઃ **ધીઃ** ઇત્યક્ષરશ્ચ બુદ્ધિવાચકઃ । તતશ્ચ કં ભૂ ધીઃ ઇત્યક્ષરોચ્ચારે એવ મસ્તકપૃથ્વીબુદ્ધિરૂપાણાં પદાર્થાણાં જ્ઞાનં ભવતિ । ન હિ ગૌઃ ભોઃ ઇત્યાદિ અક્ષરોચ્ચારે મસ્તકાદિબોધો ભવતિ । તતશ્ચ મસ્તકાદિબોધાર્થં કં ઇત્યાદ્યક્ષરાણામેવ પ્રયોગઃ આવશ્યકઃ । એવમત્રાપિ ‘મિ ચ્છા મિ દુ ક્ક ઠં’ ઇત્યક્ષરોચ્ચારે એવ તત્તદક્ષરાણાં અર્થસ્ય જ્ઞાનં સમુત્પદ્યતે । ‘મિ થ્યા મે દુ ષ્કૃ તં’ ઇત્યાદિ અક્ષરોચ્ચારે તુ ‘મિચ્છામિ’ ઇત્યાદિ અક્ષરાણાં જ્ઞાનં ન સમુત્પદ્યતે । તતશ્ચાન્યે પ્રયોગાઃ અક્ષરાર્થજ્ઞાનપૂર્વકાઃ ન ભવન્તિ । તતશ્ચ વિધ્યર્થપરિપાલનં ન ભવતિ । તસ્માત્ ‘મિચ્છા મિ દુક્કઠં’ ઇત્યેવ પ્રયોગઃ અક્ષરાર્થાદિજ્ઞાનપૂર્વકઃ સંભવતિ, તત્રૈવ ચ વિધ્યર્થપરિપાલનં ભવતીતિ ન નિશ્ચયનયસ્ય પ્રયોગાન્તરાણ્ય-ભિમતાનીતિ અવશ્યં સ્વીકરણીયમિતિ ભાવઃ ।

અત્ર વિષયે પ્રભૂતમુક્તં અત આહ **કિમતિચર્ચિતેન** । અલમતિવિસ્તરેણેતિ ભાવઃ ।

સાર એટલો જ કે “ઉપયોગપૂર્વક મિથ્યાકારપ્રયોગ એ વિશિષ્ટનિર્જરારૂપી ઈષ્ટનું સાધન બને.” એ જ ઉપરની શાસ્ત્રાજ્ઞાનું રહસ્ય=સર્વસ્વ છે. અર્થાત્ ઉપયોગ ઉપર જ એ શાસ્ત્રાજ્ઞાનો ભાર છે. અને એ ઉપયોગ તો માત્ર વાક્યાર્થજ્ઞાનથી નહિ, પરંતુ ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે અક્ષરાર્થના જ્ઞાન વગેરે દ્વારા જ સંપૂર્ણ બને છે. વાક્યાર્થજ્ઞાનમાત્રથી ઉપયોગ તો અધુરો રહે છે. એટલે અક્ષરાર્થનું જ્ઞાન આવશ્યક છે. અને એટલે જ આ પ્રાકૃત પ્રયોગ જ કરવો પડે.” હવે આ વિષયમાં વધારે ચર્ચા કરવાથી સર્થુ.

યશો. - પુનસ્તીવ્રઃ=મિથ્યાચારાધ્યવસાયાપેક્ષયાઽધિકતરઃ **સંવેગઃ**=ભવવૈરાગ્યાત્મા **સ્વસંવેદનસિદ્ધઃ** સમુજ્જીવતિ, યોગિનાં હિ જ્ઞાનં સંવેગફલમેવેતિ । યદાહ પરિણત-
જિનપ્રવચનતત્ત્વઃ શ્રીહરિભદ્રસૂરિઃ “એસો સે અત્થનાણંમિ” ઇતિ ।

ચન્દ્ર. - 'વિશિષ્ટજ્ઞાનપૂર્વકાત્ પ્રકૃતપ્રયોગાત્ વિધ્યર્થપરિપાલનં ભવતિ'ઇત્યેકં ફલં પ્રતિપાદ્ય ફલાન્તરમાહ પુનઃ તીવ્રઃ ઇત્યાદિ । લઘુગુરુતીવ્રમન્દ ઇત્યાદિપદાનિ સસંબંધીનિ સન્તિ । યત્ કિञ્ચિદ્ વસ્તુ લઘુ ઉચ્યતે, તત્ અન્યસ્ય ગુરુભૂતસ્ય વસ્તુન અપેક્ષયૈવ । એવં યત્ કિञ્ચિત્ વસ્તુ ગુરુ ઉચ્યતે, તત્ અન્યસ્ય લઘુભૂતસ્ય વસ્તુન અપેક્ષયૈવા એવમત્રાપિ તીવ્રઃ સંવેગઃ વક્તવ્યઃ । તત્ર કસ્યાપેક્ષયા તીવ્રઃ ઇતિ પ્રતિપાદનીયં । તતશ્ચ ટીકાકારઃ તીવ્રશબ્દાર્થમાહ મિથ્યાચારાધ્યવસાયપેક્ષયાઽધિકતરઃ=યસ્ય મિથ્યાચારસ્ય 'મિચ્છા મિ દુક્કડં' દીયતે । તન્મિથ્યાચારસ્ય યોઽશુભોઽધ્યવસાયઃ । તદપેક્ષયેત્યર્થઃ । સંવેગપદં મોક્ષાભિલાષસ્ય ભવવૈરાગ્યસ્ય ચ વાચકમસ્તિ । અત્ર દ્વિતીયમર્થં ગૃહીત્વા દર્શયતિ ભવવૈરાગ્યાત્મા=ભવવૈરાગ્યમેવ આત્મા=સ્વરૂપં યસ્ય સ । સ્વસંવેદનસિદ્ધઃ= મિથ્યાકારકતુરિવ યત્સંવેદનં, તેન સિદ્ધઃ । ન હિ શબ્દમાત્રરૂપ એવાયં સંવેગઃ પ્રતિપાદ્યતે, કિન્તુ સ્વસંવેદનસિદ્ધઃ પ્રતિપાદ્યતે । સમુજ્જીવતિ=સમુત્પદ્યતે ।

નનુ અક્ષરાર્થજ્ઞાનાત્મકોપયોગમાત્રાત્ કથં સંવેગઃ સમુત્પદ્યતે ઇત્યાશંકાયાં આહ યોગિનાં હિ જ્ઞાનં ઇત્યાદિ સુસાધૂનાં હિ જ્ઞાનં સંવેગં જનયત્યેવેતિ ભાવઃ । નનુ એતદપિ ભવતા કિં સ્વમનીષયોચ્યતે ? યદ્વા તત્ર કિમપિ પ્રમાણમસ્તિ ? ઇત્યાશંકાયમાહ યદાહ પરિણતજિન ઇત્યાદિ । એસો સે અત્થનાણંમિ । એષઃ=તીવ્રઃ સંવેગઃ સે=તસ્ય સુસાધોઃ અત્થનાણંમિ=અક્ષરાર્થપદાર્થવાક્યાર્થજ્ઞાને સતિ ।

મિથ્યાકાર પ્રયોગ અક્ષરાર્થાદિના જ્ઞાનપૂર્વક કરવાનું આજ્ઞાની આરાધના રૂપી એક ફળ બતાવ્યું. હવે બીજું ફળ એ છે કે એના દ્વારા તીવ્ર સંવેગ પ્રગટ થાય છે. અહીં સંવેગ એટલે "સંસારનો વૈરાગ્ય" એમ અર્થ કરવો.

(શિષ્ય : "આ નાનો છે/ મોટો છે." એ વાક્યોમાં તરત શંકા થાય કે કોના કરતાં આ નાનો કે મોટો છે ?" એમ "તીવ્ર સંવેગ થાય છે" એ વાક્યમાં પણ શંકા થાય કે કંઈ મંદ વસ્તુ કરતા અહીં તીવ્ર સંવેગ થાય છે ?)

ગુરુ : મિથ્યાચાર સેવતી વખતે જે અશુભ અધ્યવસાય હતો. એના કરતા તીવ્ર=વધારે એવો સંવેગ થાય છે. આ હકીકત તો એ વ્યક્તિ પોતે જ પોતાના સંવેદનથી સમજી શકે. મિથ્યાચારનો અધ્યવસાય પણ એણે અનુભવેલો હોય એટલે આ પ્રયોગ વખતે જે સંવેગ થાય એ પેલા કરતા તીવ્ર સંવેગ છે. એ એને એના સ્વાનુભવથી જ સિદ્ધ થશે.

(શિષ્ય : અક્ષરાર્થાદિના જ્ઞાનથી એને સંવેગ શી રીતે પ્રગટ થાય ?)

ગુરુ : યોગીઓનું જ્ઞાન સંવેગરૂપી ફળને આપનારું હોય જ. જુઓ ને ! જેમને જિનવચનના તત્ત્વો પરિણામ પામી ચૂકેલા છે એવા હરિભદ્રસૂરિ કહે છે કે "આ તીવ્રસંવેગ તે આત્માને અર્થનું જ્ઞાન હોતે છતે થાય છે."

યશો. - અપુનઃકરણસંગતઃ 'ન પુનરકરણીયં કરિષ્યામિ' ઇતિ નિશ્ચયસમન્વિતઃ એષઃ= ઉક્તપ્રયોગઃ અતિવિપુલતરનિર્જરાર્થ=તથાવિધપ્રયોગાન્તરજન્યનિર્જરાપેક્ષયા વિશિષ્ટનિર્જરાર્થ ભવતિ । ઉક્તં ચ - 'સુદ્ધેણં ભાવેણં અપુણકરણસંગણ તિવ્વેણં । એવં તદ્દમ્મખઓ' ઇતિ ॥૨૨॥

ચન્દ્ર. - અતિવિપુલતરનિર્જરાર્થ=અત્રાપિ દ્વયોઃ વિપુલનિર્જરયોઃ મધ્યે યા નિર્જરા અધિકા=અતિ વિપુલા અસ્તિ । સા અતિવિપુલતરા ઉચ્યતે । તતશ્ચ કસ્યાઃ નિર્જરાયાઃ અપેક્ષયા અતિવિપુલતરા નિર્જરા પ્રતિપાદ્યતે ઇતિ વક્તવ્યમ્ । તતઃ ટીકાકારઃ તમાહ તથાવિધપ્રયોગાન્તરજન્યનિર્જરાપેક્ષયા ઇત્યાદિ સ્પષ્ટમેવ । પઞ્ચાશકગાથાંશભાવાર્થસ્ત્વયમ્ → તીવ્રેણ અપુનઃકરણસંગતેન શુદ્ધેન ભાવેન મિથ્યા દુષ્કૃતં દેયં । એવં ક્રિયમાણે મિથ્યાચારજનિતાનાં કર્મણાં ક્ષયો ભવતિ ← ઇતિ ॥૨૨॥

હવે ત્રીજો લાભ બતાવે છે કે

“ફરીથી આ પાપ નહિ કરીશ” એવા નિશ્ચયથી યુક્ત એવો આ પ્રયોગ અતિપુષ્કળ નિર્જરાને માટે થાય છે. અર્થાત્ તેવા પ્રકારના બાકીના સુંદર પ્રયોગો દ્વારા જે નિર્જરા ઉત્પન્ન થાય એના કરતા અહીં પુષ્કળ વધારે નિર્જરા થાય. કહ્યું જ છે કે “અપુનઃકરણથી યુક્ત, તીવ્ર એવા શુદ્ધભાવ વડે તેના કર્મોનો ક્ષય થાય છે.”

(શિષ્ય : આ શાસ્ત્રપાઠમાં શુદ્ધભાવ વડે કર્મક્ષય થવાની વાત કરી છે. જ્યારે ટીકામાં એવં=ઉક્તપ્રયોગઃ એમ કહીને શબ્દપ્રયોગ કર્મક્ષયનું કારણ બતાવેલ છે. આ તો સ્પષ્ટ વિરોધ છે.)

(ગુરુ : શબ્દપ્રયોગ એ શુદ્ધભાવથી યુક્ત છે. એટલે ત્યાં કર્મક્ષય થાય છે. એટલે ખરેખર તો શુદ્ધભાવથી જ કર્મક્ષય થાય. અહીં ઉપચારથી શબ્દપ્રયોગને કર્મક્ષયનું કારણ કહેલ છે.) ॥૨૨॥

યશો. - નન્વેતાદૃશોપયોગં વિનોક્તપ્રયોગો નિષ્પ્રયોજનઃ, તાદૃશોપયોગે તુ પ્રયોગાન્તરમપિ સમ્યગેવેતિ કો નામાત્રૈવ પક્ષપાતઃ ? ઇત્યાશંક્ય વિશેષમુપદર્શયન્નાહ —

દક્ષસ્સેયપઓગે ણિયમા ઉલ્લસઈ તારિસો ભાવો ।

અણપઓગે ભયણા તેણં અચ્ચાયરો ઇહ યો ॥૨૩॥

ચન્દ્ર. - મિચ્છા મિ દુક્કહં ઇત્યેવ પ્રયોગઃ કર્તવ્યઃ ઇતિ યઃ નિશ્ચયનયસ્યાગ્રહઃ । તં ખણ્ડયિતું કશ્ચિદાહ નનુ એતાદૃશોપયોગં ઇત્યાદિ । અક્ષરાર્થાદિજ્ઞાનરહિતાઃ યે આત્માનઃ પ્રકૃતં પ્રયોગં કુર્વન્તિ । તેષાં તાદૃશોપયોગાભાવાત્ વિશિષ્ટા નિર્જરા ન ભવેત્ । યે તુ તાદૃશોપયોગવન્તઃ, તે તુ કશ્ચિદપિ પ્રયોગં કુર્યાત્ તેષાં વિશિષ્ટા નિર્જરા ભવેદેવા યતઃ તાદૃશોપયોગ એવ વિશિષ્ટનિર્જરાજનકઃ । પ્રકૃતપ્રયોગસ્તુ ગૌણ એવેતિ તુ નિશ્ચયનયસ્યાભિમતમેવ । તતશ્ચ પ્રકૃતપ્રયોગે એવ યઃ પક્ષપાતઃ સ અનુચિતઃ પ્રતિભાતીતિ અત વિશેષં= પ્રયોગાન્તરપ્રકૃતપ્રયોગે કા વિશેષતા ? ઇતિ ઉપદર્શયન્નાહ ।

→ દક્ષસ્ય એતત્પ્રયોગે નિયમાત્ તાદૃશઃ ભાવઃ ઉલ્લસતિ, અન્યપ્રયોગે ભજના । તેન અત્યાદરઃ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

શિષ્ય : અક્ષરાર્થાદિના ઉપયોગ વિના પ્રાકૃત પ્રયોગ કરીએ તો ય એ નકામો, નિષ્ફળ જ જવાનો, કેમકે ખરેખર તો ઉપયોગથી જ કર્મક્ષયાદિ થાય છે. અને જો અક્ષરાર્થાદિનો ઉપયોગ હોય તો તો પછી બીજા પ્રયોગો કરીએ તો પણ એ સાચા જ બનશે, કેમકે ત્યાં ઉપયોગ હોવાથી અવશ્ય કર્મક્ષય થવાનો જ છે. ટૂંકમાં કર્મક્ષયાદિ ફળો ઉપયોગને આધીન છે. તો પછી ઉપયોગ ઉપર જ ભાર મૂકો. તમે તો ‘પ્રાકૃત પ્રયોગ’ જ જોઈએ એવો આગ્રહ રાખો છો. આ પક્ષપાત શા માટે ?

ગુરુ : પ્રાકૃતપ્રયોગમાં બીજા પ્રયોગો કરતા વિશેષતા છે. તે આ પ્રમાણે -
ગાથાર્થ : દક્ષને તો એ પ્રયોગમાં અવશ્ય તેવા પ્રકારનો ભાવ થાય જ છે. અન્યપ્રયોગમાં દક્ષને તેવો ભાવ થવામાં ભજના=વિકલ્પ છે. તે કારણથી આ પ્રયોગમાં અમારો અતિઆદર છે.

યશો. - દક્ષસ્મેત્તિ । દક્ષસ્ય=પ્રત્યેકસમુદાયાર્થવ્યુત્પન્નસ્ય એતત્પ્રયોગે નિયમાત્=નિશ્ચયતઃ ઉલ્લસતિ=પ્રતિસમયં વૃદ્ધિમુપૈતિ, તદૈકાગ્રેણ વિષયાન્તરસંચારાભાવાત્, તાદૃશઃ=તત્તદર્થજ્ઞાનજન્યઃ ભાવઃ=સંવેગઃ ।

ચન્દ્ર. - પ્રત્યેકસમુદાયાર્થવ્યુત્પન્નસ્ય=પ્રત્યેકાક્ષરાણાં, અક્ષરસમુદાયરૂપસ્ય પદસ્ય, વાક્યસ્ય ચ એ અર્થાઃ, તદ્બોધવતઃ નિશ્ચયતઃ=અવશ્યમેવ । નનુ કથં પ્રતિસમયં તાદૃશઃ સંવેગઃ વૃદ્ધિમુપૈતીત્યત કારણમાહ તદૈકાગ્રેણેત્યાદિ । અક્ષરાર્થાદિષુ એકાગ્રતયા વિષયાન્તરસંચારાભાવાત્=અક્ષરાર્થાદિભિન્નેષુ વિષયેષુ મનસ અગમનાત્ । યો હિ યસ્મિન્ વિષયે વ્યુત્પન્નો ભવતિ, સ તત્ર એકાગ્રો ભવતિ । યથા કુમ્ભકારઃ ઘટકરણે, તન્તુવાયઃ પટકરણે, વીણાવાદકઃ વીણાવાદને વ્યાખ્યાનકારાદયશ્ચ વ્યાખ્યાનાદૌ । અયમપિ દક્ષઃ અક્ષરાર્થાદિષુ વ્યુત્પન્નઃ । તતશ્ચ સ તસ્મિન્ એકાગ્રો ભવતિ । યશ્ચ યત્ર એકાગ્રઃ, તસ્ય મનઃ તદ્વિષયાત્ અન્યત્ર ન ભ્રમતિ । યથા નાટકાદિનિરીક્ષણે એકાગ્રસ્ય મનઃ ન સમીપસ્થિતેઽપિ જને ઉપયોગવત્ ભવતિ । એવમત્રાપિ બોધ્યમ્ ।

ટીકાર્થ : જે આત્મા પ્રાકૃત પ્રયોગના પ્રત્યેક અક્ષરોના અર્થને અને આત્મા વાક્યના અર્થને એકદમ સારી રીતે જાણતો હશે. તેને તો આ પ્રયોગ કરવામાં અવશ્ય પ્રત્યેક સમયે સંવેગભાવ વૃદ્ધિ પામશે જ, કેમકે એ આત્મા એમાં હોંશિયાર હોવાથી એ અર્થોમાં જ એકાગ્ર બની જશે. અને એ એકાગ્રતા આવવાના કારણે એનું મન પછી બીજા કોઈપણ શબ્દ-રૂપાદિ વિષયોમાં સંચાર નહિ કરે અને એટલે તે તે અર્થના જ્ઞાનથી જન્ય સંવેગભાવ વૃદ્ધિ પામે એ સ્વાભાવિક છે.

યશો. - અન્યપ્રયોગે=એતત્પ્રયોગાતિરિક્તૈતદર્થપ્રયોગે તુ તાદૃશભાવસ્ય ભજના=વિકલ્પઃ, તથાવિધગુરૂપદેશાદિકપારતન્ન્યતદભાવાભ્યાં ફલભાવાભાવયોઃ સંભવાત્ । તેનેહ = 'મિચ્છામિ દુક્કડમ્' ઇતિ પ્રાકૃતશૈલીશાલિનિ પ્રયોગે અત્યાદરઃ=ગાઢાગ્રહો દક્ષસ્યેતિ શેષઃ ।

ચન્દ્ર. - એતત્પ્રયોગેત્યાદિ=મિચ્છા મિ દુક્કડં ઇતિ પ્રયોગાદિરિક્તઃ યઃ એતસ્યૈવ પ્રયોગસ્ય અર્થસ્ય બોધકો પ્રયોગઃ 'મિથ્યા મે દુષ્કૃતમ્' ઇત્યાદિરૂપઃ । તસ્મિન્ । તથાવિધગુરૂપદેશાદિકપારતન્ન્યતદભાવાભ્યાં ઇત્યાદિ । તથાવિધઃ=પ્રત્યેકાક્ષરાણાં સૂક્ષ્માર્થસ્ય સ્પષ્ટં નિરૂપકઃ યઃ ગુરોઃ ઉપદેશાદિઃ=વાચનાદિઃ, તસ્ય યત્પારતન્ન્યં=અનવરતં તાદૃશોપદેશાદેઃ પરિશીલનં । તદભાવપદમત્ર તાદૃશપારતન્ન્યાભાવવાચકં ।

ઇદમત્ર તાત્પર્યમ્ । યઃ કુંભકારવ્યાપારે દક્ષો ભવતિ । તસ્ય યદિ ઘટોત્પાદનાત્મકં કાર્યં સમર્પ્યતે, તર્હિ સ તત્કાર્યં ઉલ્લાસેન સુંદરતરં ચ કરોતિ । એવં યઃ સાધુઃ પ્રત્યેકાક્ષરાર્થાદિજ્ઞાને દક્ષઃ । તાદૃશપ્રયોગે તાદૃશોપયોગર્વાશ્ચ ભવતિ । તસ્ય સ એવ પ્રયોગઃ શીઘ્રમેવ તીવ્રસંવેગાદિકં જનયતિ । કિન્તુ યદિ ઘટકાર્યં દક્ષસ્ય પટકાર્યં સમર્પ્યતે,

તહિ તત્ર દ્વૌ વિકલ્પૌ સ્તઃ । યદિ કશ્ચિદ્ દક્ષઃ તન્તુવાયઃ તં કુલાલં પટકાર્યં કર્તું શિક્ષયતિ, તહિ સ કુલાલોઽપિ પટં કરોતિ । યદિ કશ્ચિત્ તં કુલાલં પટં કર્તું ન શિક્ષયતિ । તર્હિ સ પટં કર્તું સમર્થો ન ભવતિ । વિપરીતં અયોગ્યં વા પટં કરોતિ । એવં અત્રાપિ પ્રકૃતે પ્રયોગે અક્ષરાર્થબોધપૂર્વકે સમર્થસ્ય યદિ અન્યે પ્રયોગાઃ કર્તું સમર્પ્યન્તે । તર્હિ તત્ર દ્વૌ વિકલ્પો ભવતઃ । યદિ ગીતાર્થો ગુરુઃ તં દક્ષં શિષ્યં પ્રયોગાન્તરમપિ પ્રકૃતપ્રયોગાક્ષરાર્થજ્ઞાનપૂર્વકં કર્તું શિક્ષયતિ । સ ચ દક્ષઃ યદિ ગુરોઃ તાદૃશોપદેશે પરતન્ત્રો ભવતિ । સ પ્રયોગાન્તરમપિ પ્રકૃતપ્રયોગાક્ષરાર્થજ્ઞાનપૂર્વકં કર્તું સમર્થો ભવતિ । યદિ ચ ગુરુઃ તં દક્ષં પ્રયોગાન્તરમપિ પ્રકૃતપ્રયોગાક્ષરાર્થજ્ઞાનપૂર્વકં કર્તું ન શિક્ષયતિ । તત્શિક્ષણેઽપિ વા સ દક્ષઃ તાદૃશં પ્રયોગાન્તરં કર્તું ન સ્વયં શિક્ષતિ । ગુરૂપદેશં ન પરિશીલયતિ । તર્હિ તસ્ય પ્રયોગાન્તરે તથાવિધઃ સંવેગભાવઃ નૈવ જાયતે । તતશ્ચ યુક્તમુક્તં → તથાવિધગુરૂપદેશાદિકપારતન્ત્ર્યવશાત્ ફલભાવઃ, તદભાવાચ્ચ ફલાભાવ ← ઇતિ । યસ્માદેવં તસ્માત્ દક્ષો મુનિઃ પ્રભૂતફલપ્રાપ્ત્યર્થં 'મિચ્છા મિ દુક્કઢં' ઇતિ પ્રયોગે એવ ગાઢાગ્રહં બિભર્તીતિ ન કશ્ચિદ્ દોષઃ ।

પણ આ જ આત્મા જો આ પ્રાકૃતપ્રયોગ સિવાયના બાકીના કોઈ પ્રયોગો કરે તો એમાં એને તેવા પ્રકારનો ભાવવૃદ્ધિ પામે જ એવો નિયમ નથી. વૃદ્ધિ પામે પણ ખરો અને ન પણ પામે.

(શિષ્ય : એ આત્મા જો અક્ષરાર્થાદિના જ્ઞાનમાં વ્યુત્પન્ન જ છે. તો પછી એ કોઈપણ પ્રયોગ કરે એને ભાવવૃદ્ધિ થવી જ જોઈએ. એમાં આ વિકલ્પ શા માટે ?)

ગુરુ : એના ગુરુએ એને અક્ષરાર્થોનો સારામાં સારો બોધ આપ્યો હોય અને ગમે તે પ્રયોગ કરવામાં પણ એ અક્ષરાર્થોનો ઉપયોગ લાવવાની પદ્ધતિ બતાવી હોય અને એ સાધુ પણ ગુરુના ઉપદેશને બરાબર પરંત્ર રહીને એમના કહ્યા પ્રમાણે એ ઉપયોગને સિદ્ધ કરવાનો સખત પ્રયત્ન કરે અને એ રીતે એમાં હોંશિયાર બને તો ગમે તેવા પ્રયોગમાં પણ અક્ષરાર્થોનો ઉપયોગ લાવી શકે.

પણ જે સાધુ ગુરુના ઉપદેશ પ્રમાણે એવો સખત પ્રયત્ન ન કરે, એમાં હોંશિયાર ન બને તો એને પ્રાકૃત પ્રયોગમાં અક્ષરાર્થોનો ઉપયોગ આવશે પણ બાકીના પ્રયોગોમાં એને અક્ષરાર્થોનો ઉપયોગ નહિ આવે.

(દા.ત. એક સાધુને પક્ષિસૂત્ર એટલું બધું કડકડાટ છે કે પ્રતિક્રમણમાં એક બાજુ મોટેથી રાગમાં કોઈ અજીતશાંતિ બોલતું હોય તો પણ આ મોડો પડેલો સાધુ મનમાં સડસડાટ પક્ષિસૂત્ર બોલી શકે. એનો અજીતશાંતિમાં ઉપયોગ ન જાય. અજીતશાંતિનો રાગ-અવાજ એને પક્ષિસૂત્ર બોલવામાં પ્રતિબંધક ન બને.)

(પરંતુ જે સાધુએ હજી બે દિવસ પહેલા જ પક્ષિસૂત્ર ગોખીને ગુરુને સંભળાવ્યું હોય અથવા તો કાચું હોય તો અજીતશાંતિના ચાલુ અવાજે એ પક્ષિસૂત્ર મનમાં પણ બોલી જ ન શકે. એનો ઉપયોગ અજીતશાંતિમાં જતો રહે. એ અવાજ એને પ્રતિબંધક બને.)

(પણ આ બે ય સાધુઓ “ત્રીજો કોઈ સાધુ પક્ષિસૂત્ર જ બોલતો હોય” ત્યારે મનમાં એની સાથે સાથે જ આખું પક્ષિસૂત્ર ઉપયોગપર્વક બોલી જ શકે.)

(પક્ષિસૂત્ર=અક્ષરાર્થોનો ઉપયોગ. અજીતશાંતિ=પ્રાકૃત સિવાયના પ્રયોગો. સાધુ વડે બોલાતું પક્ષિસૂત્ર=પ્રાકૃતપ્રયોગ. કડકડાટપક્ષિસૂત્ર બોલનાર સાધુ=તેવા પ્રકારના ગુરુના ઉપદેશ વગેરેને પરંત્ર બનેલો અને અક્ષરાર્થોના ઉપયોગોને એકદમ આત્મસાત્ કરી ચૂકેલો આત્મા. નવા પક્ષિસૂત્રવાળો સાધુ=અક્ષરાર્થોના બોધવાળો છતાં પણ તેમાં એકદમ દઢ ન બનેલો આત્મા. આ રીતે ઉપનય સમજવો.)

આમ પ્રકૃત પ્રયોગમાં ભાવોલ્લાસ અવશ્ય થવાનો અને બાકીના પ્રયોગમાં થાય કે ન પણ થાય એટલે જ અમારો પ્રાકૃતપ્રયોગમાં ગાઢ આગ્રહ છે. જે હોંશિયાર હોય તે એ પ્રાકૃત પ્રયોગમાં જ ગાઢ આગ્રહ રાખે. 'દક્ષસ્ય' શબ્દ ગાથામાં નથી એ બહારથી લાવવો.

યશો. - અદક્ષઃ પુનરત્રાધિકરોત્યેવ નેતિ કા તદપેક્ષા ? इति भावः ॥२३॥

ચન્દ્ર. - નનુ દક્ષસ્ય તથાવિધ આગ્રહો ભવતુ । યસ્તુ અદક્ષઃ અક્ષરાર્થજ્ઞાનવિરહિતઃ । સ તુ 'મિચ્છા મિ દુક્કડં' इति પ્રયોગં, પ્રયોગાન્તરં વા કુર્યાત્ । ન કશ્ચિદ્ વિશેષઃ । પ્રત્યુત તસ્ય સ્વભાષાયાં ગુર્જરાદિરૂપાયાં તથાવિધપ્રયોગકરણે પ્રકૃતપ્રયોગાદધિકં ફલં સ્યાત્ । તસ્માત્ અદક્ષમાશ્રિત્ય 'કોઽપિ પ્રયોગઃ યુક્તઃ' इति વક્તવ્યમિત્યત આહ **અદક્ષઃ પુનરત્ર=મિથ્યાકારસામાચાર્યા અધિકરોત્યેવ ન=અધિકારી એવ નાસ્તિ ।** મિચ્છાકારસામાચારીપાલનેન હિ મિથ્યાચારજન્યપાપકર્મક્ષયાત્મકં ફલં ઇષ્યતે । સ ચ દક્ષસ્યૈવ સંભવતિ । યતઃ સ એવ અક્ષરાર્થજ્ઞાનપૂર્વકં તાદૃશં પ્રયોગં કરોતિ તતશ્ચોત્પદ્યમાનસંવેગેન મિથ્યાચારજન્યં સકલં પાપકર્મ ક્ષપયતિ । યસ્તુ અદક્ષઃ, સ યદ્યપિ સ્વેષ્ટપ્રયોગે શુભભાવં પ્રાપ્નોતિ । કિન્તુ સ ભાવઃ દક્ષગતભાવસકાશાત્ અતીવ મન્દો ભવતિ । યાદૃશં હિ ફલં દક્ષઃ પ્રાપ્નોતિ । તત્કોટિભાગરૂપં ફલમપિ અદક્ષઃ શુભભાવાત્ ન પ્રાપ્નોતિ । તતશ્ચ યથા યદા મહદશ્મનઃ મસ્તકોપરિ ધારણાત્મકં કાર્યં કર્તું વિચાર્યતે, તદા પञ्चवर्षीयो બાલો યદિ વદેત્, અહં અતિભારવત્ મહદશ્મ તુ ન મસ્તકે ધર્તું શક્નોમિ, કિન્તુ મહદશ્મનઃ સકાશાત્ નિર્ગતં અતીવસૂક્ષ્મં શર્કરાદિકં ગ્રહીષ્યામિ । યેન ભવતઃ મહદશ્મનઃ ભારઃ સ્વલ્પો ભવેત્ । તર્હિ તત્ર લોકાઃ તં બાલં હસન્ત્યેવ । એવમત્રાપિ સકલકર્મક્ષયવિચારણાયાં સ્વલ્પકર્મક્ષયકારણીભૂતસ્ય અદક્ષમિથ્યાકારસ્ય અવકાશ એવ નાસ્તીતિ નિશ્ચયઃ અદક્ષં અધિકારિણં ન ગણયતિ । વ્યવહારનયસ્તુ અગ્રે પ્રતિપાદયિષ્યતે ॥૨૩॥

(શિષ્ય : અક્ષરાર્થોમાં હોંશિયાર હોય એ વ્યક્તિ માટે તમારી વાત બરાબર. પણ જેને અક્ષરાર્થોનો બોધ જ નથી. એને તો આ પ્રાકૃતપ્રયોગ કરતા સંસ્કૃત-ગુજરાતી-હિન્દી ભાષાના પોતાના મનગમતા પ્રયોગમાં જ વધુ ભાગ જાગવાનો. તો એને માટે તો એ પ્રયોગો જ સારા ને ?)

ગુરુ : જેને આ પ્રાકૃતપ્રયોગના અક્ષરાર્થોનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન નથી. એ મુગ્ધ=અદક્ષજીવ તો આ સામાચારી પાળવા માટે અધિકાર જ ધરાવતો નથી. પછી “એણે આ પ્રયોગ કરવો કે પેલો કરવો ?” એ બધી ચિંતા જ ક્યાં કરવાની રહે ? (એક એક કરોડ રૂા. ઓછામાં ઓછું દાન લેવાનો જંગી ફાળો જ્યાં ચાલતો હોય ત્યારે કોઈ કહે કે “હું એક કરોડ તો ન આપી શકું પણ મારી પાસે હજાર રૂપિયાની ઘડિયાળ છે અને બારસો રૂપિયાની સાઈકલ છે એ બેમાંથી એક આપી શકું. તો બારસો રૂપિયાની સાઈકલ આપી દઉં એ જ સારું ને ?” તો આને શું જવાબ દેવો ? કરોડ રૂા. આપવાની વાત ચાલતી હોય ત્યારે ૧૦૦૦/૧૨૦૦ની કોઈ ગણતરી જ ન થાય. એમ એ વ્યક્તિ પ્રાકૃતપ્રયોગ કરતા ગુજરાતી પ્રયોગમાં કદાચ વધુ નિર્જરા પામતો હોય તો પણ અક્ષરાર્થ જ્ઞાનપૂર્વકના પ્રયોગથી જે લાભ મેળવવાનો છે એની સામે આ લાભ એટલો બધો વામણો છે કે એની ચર્ચા કરવાનો કોઈ અર્થ જ નથી. આ પ્રમાણે નિશ્ચયનયનો અભિપ્રાય જાણવો.) ॥૨૩॥

યશો. - अथ यतः परमानन्दनिदानं विशिष्टसंवेगः समुल्लसति, कोऽयमुक्त-

પ્રયોગસ્યાક્ષરાર્થઃ ? इत्याकाङ्क्षायामेतदर्थभिधायकं निर्युक्तिगतमेव गाथाद्वयं लिखति -

मि त्ति मिउमद्वत्ते छत्तिय दोसाण छायणे होइ ।

मि त्ति य मेराइठिओ दुत्ति दुगंछामि अप्पाणं ॥२४॥

कत्ति कडं मे पावं डत्ति य डेवेमि तं उवसमेणं ।

एसो मिच्छादुक्कडपयक्खत्थो समासेणं ॥२५॥

चन्द्र. - यतः=अक्षरार्थात् । एतदर्थभिधायकं=अक्षरार्थाभिधायकं निर्युक्तिगतमेव=आवश्यकनिर्युक्त्यन्तर्गतमेव । → “मि” इति अक्षरः मृदुमार्दवतायां “च्छ” इति अक्षरः दोषाणां छाने भवति ।

“मि” इति मर्यादास्थितः, “दु” इति जुगुप्सामि आत्मानं ।

“क” इति कृतं मया पापं, “ड” इति तं उपशमेन उल्लङ्घयामि ।

एष “मिच्छ मि दुक्कड” इति पदाक्षराणामर्थः समासेन कथितः ← इति गाथाद्वयार्थः ।

शिष्य : જે અક્ષરાર્થના જ્ઞાન દ્વારા પરમ આનંદનું કારણ એવો વિશિષ્ટસંવેગ પ્રગટે છે. એ કયો અક્ષરાર્થ છે? એ તો કહો.

ગુરુ : એ અક્ષરાર્થને કહેનારી, નિર્યુક્તિમાં રહેલી બે ગાથાઓ જ ગ્રન્થકાર અહીં લખી રહ્યા છે.

ગાથાર્થ : મિ એ મૃદુ-માર્દવતામાં, ‘છ’ એ દોષોના છાદનમાં, ‘મિ’ એ “મર્યાદામાં રહેલો” એ અર્થમાં, ‘દુ’ એ “આત્માને નિંદુ છું.” એ અર્થમાં ‘ક’ એ ‘મેં પાપ કર્યું છે’ એ અર્થમાં છે.

આ પ્રમાણે ‘મિચ્છા મિ દુક્કડ’ પદના અક્ષરોનો અર્થ સંક્ષેપથી બતાવ્યો.

यशो. - मि त्ति त्ति । क त्ति त्ति । ‘मि त्ति’ मि इत्येतदक्षरं मृदुमार्दवत्वे भवतीति योगः । भावप्रधान-निर्देशान्मृदुपदं मृदुत्वार्थम् । ततो मृदु च मार्दवं च मृदुमार्दवे कायनम्रताभावनम्रते, ते स्तोऽस्येति मत्वर्थीयोऽप्रत्ययः, तद्भावस्तत्त्वं तस्मिन्नित्येके । मृदुश्चासौ मार्दवश्चेति कर्मधारयात्त्वप्रत्यय इत्यपरे । मृदु सुकुमारं मार्दवं यस्य तद्भावस्तत्त्वमित्यप्याहुः । छ त्ति छ इत्येतदक्षरं ‘दोषाणां’ असंयमलक्षणानां स्थगने=अपुनरासेवने भवति । मि त्ति य=मि इत्येतदक्षरं च मेरायां=चारित्र-मर्यादायां स्थितोऽहमित्येतदर्थभिधायकं भवति । दु त्ति=दु इत्येतदक्षरं जुगुप्से=निन्दामि आत्मानं=दुष्कृतकर्मकारिणमित्येतदर्थकम् । क त्ति=(क इत्येतदक्षरं) कृतं मया पापं नान्येनेत्यर्थकम् । ड त्ति=ड इत्येतदक्षरं डीये=लङ्घयामि तत्=पापं उपशमेन करणभूतेनेत्येतदर्थकम् ।

ચન્દ્ર. - ભાવપ્રધાનનિર્દેશાત્=યત્ર ત્વપ્રત્યયો ન દૃશ્યતે, કિન્તુ તસ્ય અર્થ ઇષ્યતે, તત્ર સ નિર્દેશઃ ભાવપ્રધાનનિર્દેશઃ ઉચ્યતે । અત્ર 'મૃદુમાર્દવત્વે' इत्यत्र મૃદુપદે ત્વપ્રત્યયો ન દૃશ્યતે, કિન્તુ તસ્ય અર્થ ઇષ્યતે । તસ્માત્ તન્મૃદુપદં ભાવપ્રધાનનિર્દેશઃ ઉચ્યતે । તતશ્ચ 'મૃદુત્વમ્'इति મૃદુપદસ્ય પરિષ્કારઃ ભવતિ । મૃદુપદં અત્ર કાયનમ્પ્રતાવાચકં, માર્દવપદશ્ચ ભાવનમ્પ્રતાવાચકં । મત્વર્થીયોઽપ્રત્યયઃ इति । તતશ્ચ 'મૃદુત્વમાર્દવઃ' इत्यस्य 'કાયનમ્પ્રતાભાવનમ્પ્રતાવાન્'इत्यर्थो ભવતિ । તદ્ભાવસ્તત્ત્વં=મૃદુમાર્દવત્ત્વં=કાયનમ્પ્રતાભાવનમ્પ્રતે इतियाવત્ । મૃદુશ્ચાસૌ માર્દવશ્चेति કાયનમ્પ્રતાવાન્ ચાસૌ ભાવનમ્પ્રતાવાશ્चेति કર્મધારયઃ । સુકુમારં માર્દવં यस्य इति ।

ટીકાર્થ : પ્રાકૃત પ્રયોગનો 'મિ' એ પ્રથમ અક્ષર 'મૃદુ-માર્દવત્વ' અર્થને જણાવનાર છે. અહીં મૃદુપદ એ ભાવપ્રધાનનિર્દેશ છે. (એટલે કે 'ત્વ' કે 'તા' ન લખ્યો હોય છતાં એનો અર્થ જ્યાં લેવાનો જ હોય એ પદ ભાવપ્રધાનનિર્દેશ કહેવાય.) એટલે મૃદુપદનો અર્થ મૃદુતા કરવો.

મૃદુ+માર્દવ નો દ્વન્દ્વસમાસ કરવો. મૃદુ=મૃદુતા=કાયાની નમ્રતા તથા માર્દવ=ભાવની નમ્રતા.

આ સમાસને મત્વર્થીય 'અ' પ્રત્યય લાગે એટલે 'મૃદુમાર્દવઃ' શબ્દ બને. જેનો અર્થ થાય છે "કાયનમ્પ્રતા અને ભાવનમ્પ્રતાવાળો" અને પછી એને "ત્વ" પ્રત્યય લાગે એટલે મૃદુમાર્દવત્વ = કાયનમ્પ્રતા-ભાવ નમ્રતાવાળાપણું = કાયનમ્પ્રતા અને ભાવનમ્પ્રતા એમ અર્થ થાય. આ પ્રમાણે કેટલાંકો સમાસ કરે છે.

કેટલાંકો કહે છે કે "મૃદુ=કાયાથી નમ્ર અને માર્દવ=ભાવથી નમ્ર" આમ બે શબ્દો છે. એ બેનો કર્મધારય સમાસ કરવો. અને પછી એને ત્વ પ્રત્યય લગાડવો. એટલે "કાયાથી નમ્રપણું અને ભાવથી નમ્રપણું" એ પ્રમાણે અર્થ થશે.

કોઈક વળી આમ પણ કહે છે કે "મૃદુ=સુકુમાર છે માર્દવ જેનું તે મૃદુમાર્દવ. અર્થાત્ જેની મૃદુતા કડવી, સખત નથી. પણ કોમળ, મનને ગમે તેવી છે. તેવો વ્યક્તિ મૃદુમાર્દવ કહેવાય. પછી ત્વ પ્રત્યય લગાડવો.

(દુંકમાં કાયાની અને ભાવની નમ્રતા એ અર્થ 'મિ' અક્ષરનો છે.)

(શિષ્ય : "સુકુમાર છે માર્દવ જેનું" આ સમાસમાં સમજ ન પડી. માર્દવ વળી સુકુમાર શી રીતે હોય?"

ગુરુ : કેટલાંકો એવા હોય છે કે હૈયાના કોમળ, મૃદુ હોય છે. પણ એમનું બાહ્ય વર્તન કડક, તોછડું પણ હોય. તો એમની આ હૈયાની કોમળતા એ બહાર સુકુમાર=કોમળ નથી. એટલે એના હૃદયની કોમળતા એ સુકુમાર ન કહેવાય. પણ જેઓ બહારથી પણ કોમળ હોય તો તેઓની અંદરની મૃદુતા સુકુમાર કહેવાય. આ રીતે અર્થ કરી શકાય.)

'છ' અક્ષર સેવેલા અસંયમ રૂપ દોષોને ફરીથી ન સેવવાના અર્થમાં છે.

'મિ' અક્ષર "ચારિત્રની મર્યાદામાં હું રહેલુ છું." એ અર્થને જણાવનાર છે.

'દુ' અક્ષર "પાપકર્મને કરનારા આત્માને નિંદુ છું" એ અર્થને જણાવે છે.

'ક્ષ' અક્ષર "મેં પાપ કર્યું છે, બીજાએ નહિ" એ અર્થને જણાવે છે.

'ડં' અક્ષર "એ પાપને હું ઉપશમ વડે ઓળંગી જાઉં છું." એ અર્થને જણાવે છે.

અહીં ઉપશમેન= એ શબ્દમાં ત્રીજી વિભક્તિ કરણ અર્થમાં છે. (પણ સહ વગેરેના અર્થમાં નથી.)

યશો. - એષઃ=અનન્તરોક્તઃ 'મિચ્છા મિ દુક્કડં' ઇતિ પ્રાકૃતશૈલ્યા ગાથાનુલોમ્યેન ચ 'મિથ્યા મે દુષ્કૃતમ્'ઇત્યત્ર પદે યે વર્ણાસ્તેષામર્થોઽભિધેયઃ સમાસેન=સંક્ષેપેણ ।

ચન્દ્ર. - પ્રાકૃતશૈલ્યા ગાથાનુલોમ્યેન ચ='મિચ્છા મિ દુક્કડં' ઇતિ પ્રાકૃતપ્રયોગે યે અક્ષરાઃ વર્તન્તે, પ્રકૃતગાથાટીકાયાં તેષામેવાક્ષરાણામર્થઃ પ્રતિપાદિતઃ । તથા પ્રકૃતગાથયોઃ મધ્યે યેન ક્રમેણ અક્ષરાર્થઃ પ્રદર્શિતઃ, તેનૈવ ક્રમેણ ટીકાયાં પ્રદર્શિતઃ ।

“મિચ્છા મિ દુક્કડં” એ પ્રયોગ પ્રાકૃતશૈલીને અનુસારે છે. એટલે પ્રાકૃતમાં જે અક્ષરો છે એ જ અક્ષરોનો અર્થ બતાવ્યો તથા ગાથામાં જે ક્રમથી અક્ષરાર્થ છે, તે ક્રમથી એ અક્ષરાર્થ સંક્ષેપથી બતાવ્યો.

યશો. - અત્ર ચતુર્ણામક્ષરાણાં સંભૂયૈકવાક્યતયાઽન્વયબોધજનકત્વમ્ । દ્વયોસ્તુ તાત્પર્યવશાત્સ્વાતન્ત્ર્યેણ મુખ્યવાક્યસ્યાપિ પાર્થક્યેનેતિ બોધ્યમ્ ॥૨૪-૨૫॥

ચન્દ્ર. - અત્ર='મિચ્છા મિ દુક્કડં' ઇતિ પ્રાકૃતશૈલિશાલિનિ પ્રયોગે ચતુર્ણામક્ષરાણાં='મિચ્છા મિ દુ' ઇતિ અક્ષરાણાં સંભૂય=સંમીલ્ય એકવાક્યતયા=યથા એકમેવ વાક્યં ભવેત્, તથા અન્વયબોધજનકત્વં=શાબ્દબોધોત્પાદકત્વં । દ્વયોસ્તુ="ક, ડં" ઇતિ દ્વયોઃ અક્ષરયોઃ તાત્પર્યવશાત્=અત્રેદં એવ તાત્પર્યં યદુત "ક, ડં" અક્ષરયોઃ સ્વતન્ત્રે એવ દ્વે વાક્યે ભવતામ્ । તતશ્ચ તાદૃશતાત્પર્યવશાત્ સ્વાતન્ત્ર્યેણ=ક ઇતિ અસ્ય સ્વતન્ત્રં વાક્યં 'ડં' ઇત્યસ્યાપિ ચ સ્વતન્ત્રં વાક્યં । ન તુ દ્વયોઃ સંમીલ્ય એકં વાક્યમિતિ । મુખ્યવાક્યસ્યાપિ પાર્થક્યેન='મિચ્છા મિ દુક્કડં' ઇતિ યત્ મુખ્યં વાક્યં । તસ્યાપિ ભેદેનેત્યર્થઃ ।

કાયનમ્પ્રતાભાવનમ્પ્રતાવાન્ અહં યથા પુનઃ સ દોષો ન ભવતિ તથા સંયમાત્મમર્યાદાયાં સ્થિતઃ સન્ દુષ્કૃતકારિણં મદાત્માનં નિન્દામીતિ ચતુર્ણાં અક્ષરાણાં એકમેવ વાક્યમ્ । 'ઇદં પાપં મયા કૃતં, ન તુ અન્યેન' ઇતિ 'ક' અક્ષરસ્ય એકં વાક્યમ્ । 'કૃતં પાપમહં ઉપશમભાવેનોલ્લંઘયામિ'ઇતિ 'ડં' અક્ષરસ્ય સ્વતન્ત્રં વાક્યમ્ । "મમ દુષ્કૃતં મિથ્યા ભવતુ" ઇતિ મુખ્યં વાક્યં તુ પૃથગેવ । અત્ર પ્રત્યેકાક્ષરાર્થસ્ય રહસ્યં સૂક્ષ્મધિયા વિભાવનીયમ્ । અત્ર તુ સંક્ષેપતઃ કિન્ચિદુચ્યતે । 'સ્વમસ્તકં નામયિત્વા લલાટે હસ્તૌ લગાયિત્વા "મિચ્છા મિ દુક્કડં વક્તવ્યમ્" ઇતિ કાયનમ્પ્રતાયાઃ અર્થઃ । તથા "અહં દુષ્કૃતકારી દુરાત્માઽસમ્"ઇતિ અહઙ્કારં ત્યક્ત્વા સ્વાત્મહીનતાચિન્તનં ભાવનમ્પ્રતા ।

“યત્પાપં મયા કૃતં, તત્ પુનઃ ન કદાપિ કરિષ્યામીતિ દૃઢનિશ્ચયપૂર્વકં 'મિચ્છા મિ દુક્કડં' વક્તવ્યમિતિ દોષાચ્છાદનસ્યાર્થઃ ।

સંયમમર્યાદાં ત્યક્ત્વા મયૈતત્પાપં કૃતં । અધુના પાપે એવ સ્થિત્વા મિથ્યાદુષ્કૃતદાનં નિરર્થકમેવ ઇતિ યથા ભવિષ્યત્કાલે પાપં ન કરિષ્યામિ, તથૈવ વર્તમાનકાલેઽપિ તત્યાગં કૃત્વા સંયમમર્યાદાયાં સ્થિત્વૈવ 'મિચ્છા મિ દુક્કડં' દેયમિતિ 'સંયમમર્યાદાયાં સ્થિતઃ' ઇતિ અસ્ય ભાવાર્થઃ । અષ્ટાહિકામહોત્સવે પ્રથમદિને પ્રચુરાં વિકૃતિં ભુક્ત્વા રાત્રૌ પશ્ચાત્તાપવાન્ સ સાધુઃ ચિન્તયતિ, “અહં પાપાત્મા, યત્ ગુરુમનાપૃચ્છ્યૈવ વિકૃતિં ભક્ષયામિ । અહં નિર્ણયં કરોમિ યદુત અષ્ટદિવસાનન્તરં નાહં કદાપિ નિષ્કારણં ગુરુમનાપૃચ્છ્ય વા વિકૃતિં ભક્ષયામિ । અષ્ટદિવસેષુ

તુ આસક્તિપરવશોઽહં ન વિકૃતિં ત્યક્તું ક્ષમઃ” ઇતિ । એવજ્ઞ ચિન્તયિત્વા મિથ્યાદુષ્કૃતં દદાતિ । અયં હિ ભવિષ્યત્કાલે પાપાકરણનિયમવાન્ અસ્તિ । કિન્તુ વર્તમાનકાલે મિથ્યાદુષ્કૃતદાનકાલે સંયમમર્યાદાયાં વ્યવસ્થિતો નાસ્તીતિ અત્ર ‘મિ’ ઇતિ ચતુર્થાક્ષરસ્ય અર્થો ન ઘટતે ઇત્યાદિ વિભાવનીયમ્ ।

તથા “ઇદં પાપં મયા કૃતં । કિન્તુ મયા સહાનેનાપિ સાધુના કૃતમ્” ઇત્યાદિ યઃ વદતિ । તસ્ય સમ્યગ્ પશ્ચાત્તાપભાવો નાસ્તીતિ પ્રતીયત એવ । યતઃ પરસ્યાપિ પાપં પ્રકટયિત્વા સ સ્વપાપં મન્દં કર્તુમીહતે, તાદૃશેચ્છાભાવેઽપિ અનુચિતમેવ સ્વપાપનિવેદનેઽન્યસ્યાપિ પાપસ્ય નિવેદનમિતિ યાવત્ સ્વકૃતં પાપં, તાવદ્ વક્તવ્યં । તસ્યાભ્યુપગમોઽપિ કર્તવ્યઃ । કિન્તુ તત્પાપકર્તુરન્યસ્યાપિ નિવેદનં ન કર્તવ્યમિતિ ‘ક્ષ’ અક્ષરાર્થસ્ય તાત્પર્યમ્ ।

યત્પાપકાર્યં કૃતં, તેન યત્પાપકર્મ બદ્ધં । તત્ અધુના પ્રકટીભૂતેન ઉપશમભાવેન આત્મપ્રદેશાત્ દૂરીકરોમીત્યાદિ ‘ઙ’ અક્ષરાર્થસ્ય તાત્પર્યમ્ ।

અત્ર બહુ વક્તવ્યં । તત્સર્વં ગીતાર્થસંવિગ્નં શરણીકૃત્ય તતો જ્ઞેયમ્ ॥૨૪-૨૫॥

અહીં ચાર અક્ષરો ભેગા મળી એક વાક્ય રૂપે બની અન્વયબોધને ઉત્પન્ન કરે છે. એટલે કે “કાય અને ભાવની નમ્રતાવાળો, ફરી દોષસેવન ન થાય એ રીતે સંયમરૂપી મર્યાદામાં રહીને પૂર્વે પાપ કરી ચૂકેલા મારા આત્માને નિંદુ છું” આમ પહેલા ચાર અક્ષરોનો એક વાક્ય રૂપે બોધ થાય છે.

જ્યારે છેલ્લા બે અક્ષરોનું તાત્પર્ય જ એવા પ્રકારનું છે કે જેના કારણે એ બે ય જાણ તદ્દન સ્વતંત્ર રીતે પોતાના અર્થોનો બોધ કરાવે છે. મુખ્યવાક્યથી પણ સ્વતંત્ર રૂપે=છૂટો જ પોતાના અર્થનો બોધ કરાવે છે.

તે આ પ્રમાણે – “આ પાપ મેં કર્યું છે, બીજાએ નહિ” એ “ક્ષ”નો અર્થ છે. અને “હું એને ઉપશમ વડે ઓળંગી જાઉં છું.” એ ‘ઙ’નો અર્થ છે. આ બે ય અર્થો બે ય અક્ષરોના તદ્દન સ્વતંત્ર છે. “મારું પાપ મિથ્યા થાઓ” એ મુખ્યવાક્ય સાથે આમને કોઈ સંબંધ નથી. ॥૨૪-૨૫॥

યશો. - નનુ પદવાક્યયોરર્થવત્તા દૃષ્ટા, ન તુ પદૈકદેશસ્યાપિ તત્કથમયમર્થવિભાગઃ? ઇત્યાશંકાં નિરસિતુમાહ -

णय संकेयाहीणो अत्थो इद्वो ण वण्णमित्तस्स ।

दिद्वो य णिरपवायं मनणा ताणा य मन्तो त्ति ॥૨૬॥

चन्द्र. - ननु पदवाक्ययोः=‘घटः’ इत्यादिपदस्य ‘घटं पश्यामि’ इत्यादिवाक्यस्य च अर्थवत्ता= घटादिपदार्थवाचकता घटदर्शनादिवाक्यार्थवाचकता च **दृष्टा=** प्रसिद्धा । न तु **पदैकदेशस्यापि=** घट इत्यादिपदस्य यः “घ, ट” इति देशः, तस्य अर्थवाचकता दृष्टा । ततश्च मिथ्याकारप्रयोगे पदैकदेशरूपाणां “मि, च्छ” इत्याद्यक्षराणां अर्थवाचकत्वं न दृष्टम् । तत्=तस्मात् **कथमयं अर्थविभागः=** प्रतिपादितः ? प्रत्येकाक्षराणामर्थः कथं घटते इति भावः ।

સમાધાનમાહ → ન ચ વર્ણમાત્રસ્ય સંકેતાધીનઃ અર્થઃ ન ઇષ્ટઃ । “મનનાત્ ત્રાણાચ્ચ મન્ત્રઃ” ઇતિ કૃત્વા નિરપવાદં દૃષ્ટશ્ચ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

શિષ્ય : ઘટાદિ પદો અર્થવાળા હોય અને “ઘટોઽસ્તિ” વગેરે વાક્યો અર્થવાળા હોય એ તો જોયું છે. પરંતુ પદના એક દેશ રૂપ એવા અક્ષરો પણ અર્થવાળા હોય એવું તો જોયું નથી. તો તમે શી રીતે આ અક્ષરોના અર્થોનો વિભાગ કર્યો ?

ગુરુ : ગાથાર્થ : વર્ણમાત્રનો સંકેતને આધીન એવો અર્થ ઈષ્ટ નથી એવું નથી. કોઈપણ જાતની બાધા વિના એ દેખાયેલો પણ છે. દા.ત. મનન અને ત્રાણ કરનાર હોવાથી મન્ત્ર.

યશો. - ણયન્તિ । ન ચ વર્ણમાત્રસ્ય=અક્ષરમાત્રસ્ય પદૈકદેશસ્યેતિ યાવત્ સંકેતાધીનઃ=સંકેતચિત્રભિપ્રા-યાધીનોઽર્થો નેષ્ટઃ=નાભિપ્રેતઃ, અસ્માત્પદાદયમર્થો બોદ્ધવ્ય ઇત્યભિપ્રાયવદસ્માદક્ષરાદયમર્થો બોદ્ધવ્ય ઇત્યભિપ્રાયસ્ય દળ્ઢાનિવાર્યત્વાત્ ।

અક્ષરમાત્રસ્યેતિ ।

ચન્દ્ર. - નનુ ‘ધી-શ્રી’ ઇત્યાદ્યક્ષરમાત્રસ્ય બુદ્ધિલક્ષ્યાદિરૂપઃ અર્થઃ પ્રસિદ્ધ એવેતિ તસ્ય નિરૂપણં સિદ્ધસ્યૈવ સાધકં ભવતીત્યત આહ પદૈકદેશસ્યેતિ યાવત્=તથા ચ યદ્યપિ અક્ષરમાત્રસ્ય અર્થઃ સર્વમાન્યઃ, કિન્તુ પદૈકદેશભૂતસ્યાક્ષરમાત્રસ્યાર્થઃ ન સર્વમાન્યઃ ઇતિ તન્નિરૂપણં કર્તું આવશ્યકં । સંકેતચિત્રભિપ્રાયા-ધીનોઽર્થો= યથા “અયં મમ પુત્રઃ મહેશનામ્ના બોદ્ધવ્યઃ” ઇતિ સંકેતં સંકેતયિતા પિતા કરોતિ, તત્ર સંકેતયિતુઃ પિતુઃ યઃ અભિપ્રાયઃ ‘મહેશનામ્ના મત્પુત્રો બોદ્ધવ્ય’ ઇતિ, તદભિપ્રાયાનુસારેણ મહેશપદસ્ય તાદૃશપુત્રાત્મકોઽર્થઃ અભિપ્રેતો ભવતિ । તથૈવ ‘અસ્માત્પદૈકદેશભૂતાત્ ‘મિ’ ઇત્યાદ્યક્ષરાત્ માર્દવાદિરૂપો અર્થઃ બોદ્ધવ્યઃ’ ઇતિ યઃ સંકેતયિતૃણાં ગણધરાણામભિપ્રાયઃ । તદનુસારેણ ‘મિ’ ઇત્યાદ્યક્ષરસ્ય માર્દવાદિરૂપઃ અર્થઃ અભિપ્રેત એવ । ઇદમેવ આહ અસ્માત્પદાત્ ‘મહેશ’ ઇત્યાદિરૂપાત્ અયમર્થો=મત્પુત્રાદિકઃ બોદ્ધવ્યઃ ઇત્યભિપ્રાયવત્ અસ્માદક્ષરાદ્=‘મિ’ ઇત્યાદિરૂપાત્ અયમર્થો=મૃદુમાર્દવાદિરૂપઃ । દળ્ઢાનિવાર્યત્વાત્ ઇતિ । યથા દળ્ઢાદિના શ્વાદિ નિવાર્યતે, તથાઽયમર્થઃ દળ્ઢાદિના નૈવ નિવાર્યતે ઇતિ ભાવઃ ।

ટીકાર્થઃ : પદના એક દેશ ભૂત એવા અક્ષરમાત્રનો, સંકેત કરનારાના અભિપ્રાયને આધીન એવો અર્થ માન્ય નથી એવું નથી. પરંતુ એ ઈષ્ટ જ છે. જેમ પિતા પુત્રનું ચૈત્ર નામ પાડે ત્યારે “આ ચૈત્રપદથી આ મારો દીકરો જાણવા યોગ્ય છે” એ પ્રમાણે એમનો અભિપ્રાય હોય છે. એનો કોઈ નિષેધ કરી શકતું નથી. “તમે દીકરાનું નામ ચૈત્ર કેમ પાડ્યું ?” એવા પ્રશ્નો કરી શકાતા નથી. એમ કોઈક સંકેતકારનો આવો અભિપ્રાય પણ હોઈ શકે છે કે “આ અક્ષરથી આ અર્થ જાણવો.” આવા પ્રકારનો અભિપ્રાય કંઈ દાંડો મારીને ગધેડાને ભગાડીએ એમ દૂર કરી શકાય એમ નથી. એ અભિપ્રાય માનવો જ પડે.

યશો. - ન કેવલમિષ્ટ એવ, નિરપવાદં=નિર્બાધં દૃષ્ટશ્ચ=અનુભૂતશ્ચ, મનનાત્=જ્ઞાનાત્ ત્રાણાત્=પાલનાચ્ચ મન્ત્ર ઇતિ । યથા હિ મન્ત્રપદં મન્ત્રવાચકં તદક્ષરદ્વયં ચોક્તાર્થદ્વયવાચકં, તથા પ્રકૃતેઽપિ પ્રત્યેકસમુદાયાર્થોભયભેદો નાસંભવીતિ ભાવઃ ।

ચન્દ્ર. - ઉક્તાર્થદ્વયવાચકમ્=જ્ઞાનપાલનાત્મકાર્થદ્વયસ્ય બોધકમ્ । પ્રકૃતેઽપિ=મિચ્છા...ઇત્યાદિ

પ્રયોગેऽપિ પ્રત્યેકસમુદાયાર્થોભયભેદો=મિ,ચ્છાં ઇત્યાદિ પ્રત્યેકાક્ષરાણાં સંપૂર્ણવાક્યાત્મકસમુદાયસ્ય ચ યૌ અર્થૌ, તથોઃ ઉભયં । તદ્ભેદો નાસંભવીતિ=સંભવી એવેતિ ભાવઃ ।

અરે આ સંકેતાધીન અર્થ માત્ર ઈષ્ટ છે, ઈચ્છાયેલો છે એટલું જ નહિ. લોકમાં પણ કોઈપણ જાતની બાધા વિના અનુભવાયેલો પણ છે. જેમકે “મન્ત્ર શબ્દમાં મન્=જ્ઞાન અને ત્ર=રક્ષણ. જે જ્ઞાન આપે અને રક્ષણ કરે એ મન્ત્ર.” આ પ્રમાણે અક્ષરોનો અર્થ કરેલો છે.

આશય એ છે કે “મન્ત્ર” એ પદ ‘ૐ નમઃ શિવાય’ વગેરે મન્ત્રોનું વાચક છે અને તેના મન્ અને ત્ર એ બે અક્ષરો જ્ઞાન અને રક્ષણના વાચક છે. તેમ મિચ્છા મિ... એ આખું વાક્ય=પદસમુદાય એ “મારા પાપો મિથ્યા થાઓ” એ અર્થનો વાચક છે. અને એના મિ વગેરે પ્રત્યેક અક્ષરો પૂર્વે બતાવેલા જુદા જુદા અર્થોના વાચક બની શકે છે. આમ પ્રત્યેક અક્ષરોનો અર્થ અને સમુદાયનો અર્થ એ બે વચ્ચે ભેદ હોવો અસંભવિત તો નથી જ.

યશો. - નનુ પઙ્ક્તજાદિપદવન્મન્ત્રાદિપદાનામસ્તુ યોગરૂઢિભ્યામુભયાર્થબોધકત્વં, પ્રકૃતે તુ નૈવમિતિ ચેત્ ?

ચન્દ્ર.- યોગરૂઢિભ્યાં=યોગો નામ વ્યાકરણાનુસારિણી વ્યુત્પત્તિઃ । રૂઢિશ્ચ પ્રાયઃ શાસ્ત્રાનુસારિણી લોકાનુસારિણી ચ ભવતિ । તતશ્ચ “પઙ્ક્તૌ જાયતે ઇતિ પઙ્ક્તજં” ઇતિ વ્યુત્પત્ત્યા પઙ્ક્તજપદં પઙ્ક્તૌ જાયમાનાનાં સર્વેષામેવ પદાર્થાનાં વાચકં ભવતિ । પઙ્ક્તજં કમલમેવેતિ લોકરૂઢ્યા તુ તદેવ પઙ્ક્તજપદં કમલસ્યૈવ વાચકમ્ । એવમ્ પઙ્ક્તજપદં ઉભયાર્થબોધકં યથા ભવતિ, તથૈવ મન્ત્રપદં ‘મનનાત્ ત્રાણાચ્ચ મન્ત્રઃ’ ઇતિ વ્યુત્પત્ત્યા જ્ઞાનરક્ષણાત્મકાર્થવાચકં રૂઢ્યા તુ ‘ૐ નમઃ શિવાય’ ઇત્યાદિ મન્ત્રાણાં વાચકમ્ । ભવતા તુ મન્ત્રપદવત્ સંપૂર્ણઃ મિથ્યાકારપ્રયોગઃ ‘મમ દુષ્કૃતં વિતથં ભૂયાદ્’ ઇત્યસ્ય વાચકો ભણ્યતે । તદક્ષરાશ્ચ મૃદુમાર્દવાદિવાચકાઃ ભણ્યન્તે । કિન્તુ નૈતદ્-યુક્તમ્ । યતઃ મન્ત્રપદે તુ વ્યાકરણાનુસારિવ્યુત્પત્તિરૂપો યોગઃ ઘટતે । “મિચ્છા મિ”... ઇત્યત્ર તુ “મિ, ચ્છા” ઇત્યાદ્યક્ષરાણાં તાદૃશો યોગો નૈવ ઘટતે । તતશ્ચ તત્ર મન્ત્રદૃષ્ટાન્તાદ્ અક્ષરાણામપિ મૃદુમાર્દવાદિપદાર્થવાચકત્વભણનમનુચિતમેવેતિ ભાવઃ ।

શિષ્ય : પઙ્ક્તૌ જાયતે ઇતિ પઙ્ક્તજ આમ યોગ = વ્યુત્પત્તિ દ્વારા પંકજ પદ એ કાદવમાંથી ઉત્પન્ન થનારા તમામ અર્થોનું વાચક બને છે. જ્યારે લોકમાં તો પંકજપદ કમળના જ વાચક તરીકે રૂઢ છે. એટલે રૂઢિ દ્વારા પંકજપદ કમળનું વાચક બને છે. આમ પંકજપદ એ યોગ અને રૂઢિ દ્વારા બે અર્થોનું બોધક બને છે.

એમ મનનાત્ ત્રાણાચ્ચ મન્ત્રઃ એ વ્યુત્પત્તિ દ્વારા મન્ત્રપદ જ્ઞાન અને રક્ષણ એ પદાર્થનો બોધક બને. અને લોકમાં મન્ત્રપદ ‘ૐ નમઃ શિવાય’ વગેરે વાક્યોને વિશે રૂઢ છે. એટલે મન્ત્ર પદ રૂઢિ દ્વારા આ બધા વાક્યોનો બોધક બને. આમ મન્ત્રપદ એ યોગ અને રૂઢિ દ્વારા બે અર્થોનો બોધક બની શકે.

પણ મિચ્છા મિ દુક્કડં માં મિ, ચ્છા.... એ બધાની કંઈ વ્યાકરણ પ્રમાણે વ્યુત્પત્તિ તો થતી જ નથી. પંકજ, મન્ત્રમાં સ્પષ્ટપણે વ્યાકરણ પ્રમાણે વ્યુત્પત્તિ નીકળે જ છે. એટલે આ પ્રયોગ વાક્યાર્થનો વાચક ભલે બને. પણ એના અક્ષરો પણ તે તે અર્થના બોધક બને એ તો ઘટતું જ નથી.

યશો. - નનુ તથાપિ માંસં ઇતિ પદાત્ “પ્રેત્ય માં સં ભક્ષયિતા યસ્યાઽહં માંસમદમિ”
ઇતિ અસ્યાર્થસ્ય કથમુપસ્થિતિઃ ? ન હ્યત્ર યોગરૂઢિઃ, યોગાર્થાવચ્છિન્નરૂઢયર્થાભાવાત્ ।

ચન્દ્ર. - અસ્મત્પક્ષીયઃ પ્રાહ નનુ તથાપિ ઇત્યાદિ । માંસપદં લોકરૂઢ્યા પ્રાણ્યવયવવિશેષરૂપે માંસે વ્યવહીયતે । અથ ચ મનુસ્મૃતૌ તુ ઇદમુક્તં યત્ → ‘માંસ’ ઇતિ પદે દ્વૌ અક્ષરૌ સ્તઃ । માં સં ઇતિ । તત્ર ‘માં’ ઇતિ અક્ષરઃ માંસભક્ષયિતૃબોધકઃ । ‘સં’ ઇતિ અક્ષરઃ યસ્ય પ્રાણ્યાદેઃ માંસં ભક્ષ્યતે, તસ્ય બોધકઃ । તતશ્ચાયમર્થો ભવતિ યત્ → યસ્ય પ્રાણિનઃ માંસમહં ખાદામિ, સં પ્રેત્ય=પરલોકે માં ભક્ષયિષ્યતિ ← ઇતિ । એતાદૃશો હિ અર્થઃ વ્યાકરણાનુસારિવ્યુત્પત્ત્યા નૈવ લભ્યતે । તદ્ભવાન્ વદતુ । માંસપદાત્ પ્રકૃતાર્થસ્ય ઉપસ્થિતિઃ કથં ભવિષ્યતીતિ । ન હિ અત્ર= માંસપદે યોગરૂઢિઃ=યોગેન યુક્તા રૂઢિઃ અસ્તિ । કથં નાસ્તીત્યત આહ યોગાર્થાવચ્છિન્નેત્યાદિ= કેવલરૂઢિસત્ત્વેઽપિ વ્યાકરણાનુસારિવ્યુત્પત્ત્યા યુક્તા યા રૂઢિઃ, તસ્યાસ્તુ અભાવ એવેતિ ।

ગુરુ : ચાલ, આ તારી વાત સ્વીકારી લઉં છું. પણ તું અત્યારે જે વેદાંતીઓ તરફથી આ બધી દલીલો કરે છે એ લોકો તો ‘માંસ’ એ પદથી આવો અર્થ ઉપસ્થિત કરે છે કે “માં=મને સ=તે વ્યક્તિ પ્રેત્ય=પરલોકમાં ખાનારો બનશે કે “જેનું માંસ આજે હું ખાઉં છું.” હું તને પૂછું છું કે માંસપદથી રૂઢિ પ્રમાણે તો માંસ વસ્તુની ઉપસ્થિતિ થાય. પણ ઉપર બતાવેલા અર્થની ઉપસ્થિતિ શી રીતે થાય ? માં કે સ પદનો વ્યાકરણ પ્રમાણે વ્યુત્પત્તિ કરીને ઉપર બતાવેલો અર્થ નીકળી શકે ખરો ? ન જ નીકળે. તો ત્યાં શું કરશો ?

અહીં રૂઢિ છે. પણ યોગ=વ્યુત્પત્તિથી યુક્ત એવી રૂઢિ તો નથી જ. એટલે અહીં વ્યુત્પત્તિ અર્થથી, અવચ્છિન્ન = યુક્ત એવો રૂઢિ અર્થ નથી મળતો, કારણ કે અહીં વ્યુત્પત્તિ જ નથી ઘટતી.

યશો. - ‘સ્માર્તનિરુક્તવશાત્તથાબોધોઽપિ(સ્તી)તિ ચેદ્ ?

ચન્દ્ર. - પૂર્વપક્ષઃ સમાધતે સ્માર્તનિરુક્ત ઇત્યાદિ । નિરુક્તં નામ વ્યાખ્યાનં । સ્મૃતૌ પ્રતિપાદિતં વ્યાખ્યાનં સ્માર્તં ઉચ્યતે । તતશ્ચ મનુસ્મૃતૌ પ્રતિપાદિતસ્ય માંસપદવ્યાખ્યાનસ્યાનુસારેણ તથા બોધોઽપિ=“સ માં પરલોકે ભક્ષયિષ્યતિ, યસ્ય માંસમહમદમિ” ઇત્યાદિરૂપો બોધોઽપિ ભવત્યેવેતિ ।

શિષ્ય : બધી જગ્યાએ વ્યાકરણ પ્રમાણે વ્યુત્પત્તિ મળે જ એવો નિયમ નથી હોતો. અહીં તો એટલું જ માનવું કે સ્મૃતિઓમાં પૂર્વપુરુષોએ ‘માંસ’ શબ્દની ઉપર મુજબ વ્યાખ્યા=નિરુક્ત કરેલ છે. એટલે સ્મૃતિસંબંધી એ નિરુક્ત = વ્યાખ્યાના આધારે એ પ્રમાણે બોધ પણ થઈ શકે છે કે “આવતા ભવમાં મને તે ખાનારો બનશે...”

યશો. - આર્ષનિરુક્તવશાદસ્માકમપ્યુક્તબોધો નાનુપપન્ન ઇતિ દિક્ ।

ચન્દ્ર. - ટીકાકારઃ તુલ્યયુક્ત્યા મિથ્યાકારપ્રયોગેઽપિ તદેવ સમાધાનમાહ-આર્ષનિરુક્તવશાદિત્યાદિ । ઋષિભિઃ કૃતં વ્યાખ્યાનં આર્ષં ઉચ્યતે । તતશ્ચ ઋષિકૃતસ્ય મિથ્યાકારપ્રયોગાન્તર્ગતપ્રત્યેકાક્ષરણાં

વ્યાખ્યાનસ્યાનુસારેણ અસ્માકમપિ=જૈનાનામપિ ઉક્તબોધો=મૃદુમાર્દવાદિબોધો નાનુપન્નઃ=યુક્ત એવેતિ ભાવઃ।
અત્ર પ્રભૂતચર્ચાવિકાશાત્ દિગ્દર્શનમાત્રમેતદ્ કૃતમિતિ જ્ઞાપનાયાહ દિગ્ ઇતિ ।

ગુરુ : વાહ ! સ્મૃતિસંબંધી નિરુક્તના વશથી જો આવો બોધ થઈ શકે તો અમારા પ્રાચીન ઋષિઓએ મિચ્છા... વગેરેનો અમે બતાવેલ સ્વતંત્ર અક્ષરાર્થ બતાવેલો જ છે. તો એ ઋષિઓ સંબંધી અક્ષરોની વ્યાખ્યાના આધારે અમને પણ પૂર્વે બતાવેલો અક્ષરાર્થનો બોધ શક્ય જ છે. એમાં કોઈ વાંધો આવી શકે તેમ નથી. આ માત્ર અમે દિક્સુચન કરેલ છે.

યશો. - સ્યાદેતત્-પદજ્ઞાનસ્યૈવ શાબ્દબોધં પ્રતિ હેતુત્વાત્ કથમપદાદર્થોપસ્થિતિઃ ? ઇતિ ચેત્ ?

ચન્દ્ર. - સ્યાદેતત્=વક્ષ્યમાણા આશંકા કસ્યચિન્મનસિ સંભવતીતિ । કા સા આશંકેતિ આહ પદજ્ઞાનસ્યૈવેત્યાદિ પદજ્ઞાનં પદાર્થોપસ્થિતિદ્વારા શાબ્દબોધં પ્રતિ હેતુઃ ભવતિ । યથા 'ઘટમાનય'ઇત્યત્ર ઘટાદિપદજ્ઞાનં ઘટાદિપદાર્થોપસ્થિતિ દ્વારા ઘટાનયનાદિશાબ્દબોધં પ્રતિ હેતુઃ ભવતિ ।
કથમપદાદર્થોપસ્થિતિઃ=કથં પદભિન્નાત્ 'મિ' ઇત્યાદિ-અક્ષરાત્ શાબ્દબોધો ભવતીતિ । 'મિ' ઇત્યાદિ-અક્ષરાઃ ન પદાનિ । તતશ્ચ તે પદાર્થોપસ્થિતિદ્વારા શાબ્દબોધં જનયિતું ન પ્રભવન્તિ । ભવતા તુ તૈરક્ષરૈઃ મૃદુમાર્દવાદિપદાર્થાનાં શાબ્દબોધઃ સ્વીક્રિયતે એવેતિ । સ ચ નૈવ ઘટતે।

શિષ્ય : આ બધી ચર્ચા જવા દો. તમે ન્યાય ભણ્યા છો ને ? એમાં શબ્દખંડમાં ચોક્કસ લખેલું છે પદજ્ઞાન એ જ શાબ્દબોધ પ્રત્યે કારણ બને. હવે આ 'મિ' વગેરે તો અક્ષર છે. પદ નથી. એમના દ્વારા શી રીતે અર્થની ઉપસ્થિતિ થાય ? શાબ્દ બોધ થાય ? શી રીતે માત્ર 'કક' શબ્દથી 'આ પાપ મેં કર્યું છે, બીજાએ નહિ' એ પ્રમાણે અર્થનો બોધ થાય ?

યશો. - ન, એકવર્ણસ્યાપિ પદસ્ય દર્શનેન 'વર્ણસમુદાયઃ પદમ્' ઇતિ નિયમાભાવાત્।

ચન્દ્ર. - સમાધાનમાહ-નનુ 'મિ' ઇત્યાદિ-અક્ષરાઃ પદં કથં ન ભવન્તિ ? યદિ હિ વર્ણસમુદાયઃ પદમિતિ વ્યાખ્યાનુસારેણ 'મિ' ઇત્યાદિ-અક્ષરાઃ પદં ન મન્યન્તે ભવતા । તર્હિ નૈતદ્ યુક્તમ્ યતઃ **એકવર્ણસ્યાપિ પદસ્ય=શ્રી-ધી** ઇત્યાદિ એકવર્ણાત્મકસ્યાપિ પદસ્ય દર્શનેન **વર્ણસમુદાયઃ પદં** ઇતિ નિયમાભાવાત્=નૈવાયં નિયમો યુક્તઃ ઇતિ ભાવઃ । તતશ્ચ 'ધી' ઇત્યાદિ-અક્ષરવત્ 'મિ' ઇત્યાદિ-અક્ષરા અપિ પદમેવેતિ ।

ગુરુ : "મિ વગેરે પદ નથી" એવું તને કોણે કહ્યું ?

શિષ્ય : 'વર્ણસમુદાયઃ પદં' એ વ્યાખ્યા પ્રમાણે ઘણા અક્ષરોનો સમુદાય પદ કહેવાય. એટલે એ "મિ" વગેરે છૂટ્ટા અક્ષરો પદ ન કહેવાય.

ગુરુ : ક=મસ્તક, ભૂ=પૃથ્વી, ધી=બુદ્ધિ વગેરે ઘણા એક એક અક્ષરો પદ તરીકે પ્રસિદ્ધ જ છે. એટલે 'વર્ણસમુદાયઃ પદં' એ નિયમ સાચો નથી. (અથવા તો 'વર્ણસમુદાય' એ જ પદ એવો નિયમ = એકાંત નથી.)

યશો. - 'શક્તિમત્ પદમ્' इत्यभ्युपगमे तु न क्षतिः, अभिप्रायविशेषरूपाया अर्थान्तररूपाया वा तस्या वर्णमात्रेऽप्यनपायात् ।

चन्द्र. - ननु यदि वर्णसमुदायः पदं इति नियमो न युक्तः । तर्हि पदस्य व्याख्या का इति भवानेव वदतु इत्यत आह शक्तिमत् पदं इत्यादि यद्यत् शक्तिमत्, तत्तत् पदं इति स्वीकारे तु न क्षतिः=न 'मि' इत्यादि-अक्षराणां पदत्वाभावापत्तिः । ननु का सा शक्तिः ? कथं वा 'शक्तिमत् पदं' इति व्याख्यास्वीकारे 'मि' इत्यादि-अक्षरा अपि पदं संभवन्तीत्यत आह अभिप्रायविशेषरूपायाः इत्यादि । "घटादिपदात् घटादिरूपोऽर्थः बोद्धव्यः" इत्यादिरूपो यः इश्वरस्याभिप्रायविशेषः स एव घटादिपदे वर्तमाना शक्तिरिति केचित् अभिप्रायविशेषरूपां शक्तिं मन्यन्ते । केचित् तु 'न इश्वराभिप्रायविशेषः शक्तिः । किन्तु "अस्मात् 'महेश' इत्यादिपदात् मत्पुत्रादिकः बोद्धव्यः" इत्यादिरूपः पितृ-ग्रन्थकार-शिक्षकादीनां अभिप्रायविशेष एव शक्तिः" इति मन्यन्ते । अस्माकं तु अभिप्रायविशेषरूपायाः शक्त्याः स्वीकारेऽपि न क्षतिः । यतः तीर्थकरादीनामयमेवा-भिप्रायविशेषः यदुत "'मि' इत्यादि-अक्षरेभ्यः मृदुमार्दवादिरूपोऽर्थः बोद्धव्यः" इति । ततश्चाभिप्रायविशेषरूपा शक्तिः 'मि' इत्यादि-अक्षरेषु संभवत्येव । यदि हि सा शक्तिः अभिप्रायविशेषरूपा न मन्यते, किन्तु अर्थान्तररूपा=अभिप्रायविशेषभिन्नो यः कश्चिदर्थः, तद्रूपा मन्यते । तथापि न अस्माकं क्षतिः । तादृशरूपायाः अपि शक्त्याः 'मि' इत्यादि वर्णमात्रे अनपायात्=विद्यमानत्वात् ।

(शिष्य : 'શક્તિમત્ પદં' આ પ્રમાણે પદની વ્યાખ્યા માનશું. ક, મૂ વગેરે શક્તિવાળા હોવાથી એને પદ ગણવામાં વાંધો નહિ આવે.)

गुरु : आवी व्याख्या मानशो तो तो अभने कोई वांधो नहीं आववानो. केमके अही शक्ति अटले 'पदनो पदार्थ साथेनो साक्षात् संबंध' अभ मानेलुं छे. अने अ शक्ति अभिप्राय विशेष रुप मानी छे. अटले के "घटपदात् कम्बुग्रीवादिमान् बोद्धव्यः" अवो ईश्वरनो अभिप्राय के पछी "चैत्रपदात् मत्पुत्रो बोद्धव्यः" अवो पितानो अभिप्राय.. आवा बधा संकेतकारोना जुदा जुदा अभिप्रायोने शक्ति मानेली छे. अने अ अभिप्रायो घट, चैत्र वगैरे पदोमां रહેला होवाथी अ घट, चैत्रादि शब्दो अ शक्तिमान् बने, अर्थात् पद बने.

तो अ ज प्रमाणे "'मि' अक्षरात् मृदुमार्दत्वे बोद्धव्ये" अ प्रमाणे ચૈત્રપૂર્વી ભદ્રબાહુસ્વામીનો અભિપ્રાય છે જ અભિપ્રાય 'મિ' અક્ષરમાં રહેલો હોવાથી અ અક્ષર પણ અભિપ્રાયવાનું = શક્તિમાનું બની ગયો. અટલે અ પણ પદ જ ગણાશે. અને તેથી તેનાથી શાબ્દબોધ થવામાં કોઈ આપત્તિ નહિ આવે.

શિષ્ય : અમે શક્તિને અભિપ્રાય વિશેષરૂપ માનવાને બદલે બીજા જ કોઈક પદાર્થ સ્વરૂપ માનશું.

गुरु : तमारे जे मानवुं होय ते मानो, अमारे तो अटलुं ज काम छे के अभिप्रायविशेष रुप के बीज कोई पदार्थ स्वरूप शक्ति तमे जे रीते क, मू, धी वगैरे अक्षरोमां राजीने अभने पद बनावशो. अ ज रीते अमे પણ अ शक्तिने मि वगैरे अक्षरोमां मानशुं. अमां कोई अपाय=बाधक=नुकसान नहीं.

યશો. - અથ પ્રત્યેકમક્ષરાણામર્થવત્ત્વે પ્રત્યેકં સ્યાદ્યુત્પત્તિપ્રસङ્ગઃ, ધાતુવિભક્તિ-વાક્યવર્જાર્થવત્ત્વેન તસ્ય નામત્વાદિતિ ચેત્ ?

ચન્દ્ર. - પુનઃ પૂર્વપક્ષઃ ઉપતિષ્ઠતિ અથ પ્રત્યેકમક્ષરાણાં इत्यादि । यदि हि 'मि' इत्यादि प्रत्येकाक्षराः मृदुमार्दवाद्यर्थवन्तो भवन्ति । तर्हि "यद् यत् अर्थवत् तत्तत् नाम" इति व्याख्यानसारेण प्रत्येकाक्षराः 'नाम' भविष्यन्ति । नाम्ना च सह "सि औ अस्" इत्यादि विभक्तिप्रत्ययाः संयुज्यन्ते एव । एवं च प्रत्येकं='मि' इत्यादिप्रत्येकाक्षराणां स्याद्युत्पत्तिः प्रसङ्गः सि औ अस् इत्यादिप्रत्ययोत्पत्त्यापत्तिरिति । ततश्च यथा कविः कवी कवयः इत्यादिप्रयोगाः भवन्ति । तथा मिः मी मयः इत्यादिप्रयोगा अपि भवेयुः । न च तदिष्टमिति ।

ननु 'यत् यत् अर्थवत् तत्तत् नाम, तेन च सह "सि" इत्यादिप्रत्यया संयुज्यन्ते' इति यद् भवतोक्तं तत्र युक्तं । यतः 'गम्' इत्यादि धातूनां, सि-औ-अस् इत्यादिविभक्तिनां, घटमानय इत्यादिवाक्यानां च स्यादिविभक्तयः न उत्पद्यन्ते । किन्तु घटादिनाम्नामेवेति अतः पूर्वपक्षः नाम्नः व्याख्यामाह धातुविभक्ति इत्यादि । धातुविभक्तिवाक्येभ्यः भिन्नं यद् यद् अर्थवत् तत्तत् नाम । तस्य च स्यादिविभक्त्युत्पत्तिः भवति । घटपदादयश्च शब्दाः धात्वादिभिन्नाः अर्थवन्तश्चेति ते नामानि भवन्ति । प्रकृते मि इत्याद्यक्षरा अपि धात्वादिभिन्नाः अर्थवन्तश्च सन्तीति ते अपि नामानि स्युः । ततश्च तेषां स्याद्युत्पत्त्यापत्तिः दुर्वारैवेति पूर्वपक्षाभिप्रायः ।

શિષ્ય : મૂ, ધી વગેરેને અર્થવાળા અને પદ તરીકે માન્યા છે. તો એમને 'સિ' વગેરે એકથી માંડીને આઠેય વિભક્તિઓ લાગે છે. હવે તમે જો મિ, છજ વગેરે એક એક અક્ષરોને અર્થવાળા અને પદ તરીકે માનશો તો પછી એ બધાયને આઠેય વિભક્તિઓ લાગવાની આપત્તિ આવશે. એ તો તમને ઈષ્ટ જ નથી.

શુરુ : વિભક્તિ તો નામને લાગે.

શિષ્ય : તો આ મિ વગેરે પણ તમારા હિસાબે તો નામ જ બનશે, કેમકે "જે ધાતુ, વિભક્તિ અને વાક્યથી ભિન્ન હોય અને અર્થવાળું હોય એ નામ કહેવાય. મિ વગેરે અક્ષરો ધાતુ, વિભક્તિ અને વાક્યથી ભિન્ન જ છે અને પાછા અર્થવાળા છે. એટલે તે નામ છે અને માટે તેમને વિભક્તિઓ લગાડવી પડશે.

યશો. - ન, તત્રાર્થવત્પદસ્ય યોગાર્થવત્પરત્વાદિતિ, અધિકમસ્મત્કૃતાઽધ્યાત્મમત-પરીક્ષાયામવસેયમ્ ॥૨૬॥

ચન્દ્ર. - ટીકાકારઃ સમાધાનમાહ તત્રાર્થવત્પદસ્ય इत्यादि । तत्र="धातुविभक्तिवाक्यवर्जं अर्थवत् यत् तन्नाम" इति नाम्नः व्याख्यायां अर्थवत्पदस्य योगार्थवत्परत्वात्=व्याकरणानुसारिव्युत्पत्तिप्रतिपादितो यः अर्थः, तद्वान् यः, तद्बोधकत्वात् । तथा च 'धातुविभक्तिवाक्यवर्जं योगार्थवत् यत् तत्' नाम इति फलितम् । घटादिशब्दाश्च तादृशाः । यतः ते धात्वादिभिन्नाः 'घटनात् घटः' इत्यादियोगार्थवन्तश्च सन्ति । न हि 'मि' इत्याद्यक्षराणां व्याकरणानुसारिणी व्युत्पत्तिरस्ति । ततश्च ते अक्षरा न नामानीति न तेषां स्याद्युत्पत्तिप्रसङ्गः । अत्रापि बहु वक्तव्यमस्ति, अत आह अधिकमस्मत्कृत इत्यादि ॥२६॥

ગુરુ : તમે નામની જે વ્યાખ્યા કરી એ આમ તો સાચી છે. પણ એમાં માત્ર એટલો જ ફેરફાર કરવાનો છે કે “અર્થવાળું હોય એ નામ” એમ નહિ. પરંતુ યોગાર્થવાળું=વ્યુત્પત્તિ અર્થવાળું જે હોય તે જ નામ કહેવાય.

મિ વગેરે અક્ષરો ધાતુ, વિભક્તિ, વાક્યથી ભિન્ન હોવા છતાં વ્યુત્પત્તિ અર્થવાળા નથી. એટલે તેઓ નામ ન બને. અને તેથી એમને વિભક્તિ લગાડવાની આપત્તિ ન આવે.

આ બાબતમાં વધારે જાણકારી મેળવવી હોય તો અમે બનાવેલ અધ્યાત્મમતપરીક્ષા ગ્રન્થમાં દષ્ટિપાત કરવો ॥૨૬॥

યશો. - અથ ચદુક્તમપુનઃકરણસદ્ગતસ્યાસ્ય ફલહેતુત્વમિતિ, તદ્વ્યતિરેકતો દ્રઢયિતુમાહ -

આભોગા પુનઃકરણે નૂનં મિચ્છુક્કડં ભવે મિચ્છા ।

માયા નિયડી ય તઓ મિચ્છતં પિય જઓ ભણિયં ॥૨૭॥

ચન્દ્ર. - ચદુક્તં=દ્વાવિંશતિતમગાથાયાં । અપુનઃકરણસંગતસ્યેત્યાદિ=“અપુનઃકરણસંગઓ એસો અઙ્ગિઝલણિજ્જરટઠા” ઇતિ ચદુક્તં । તત્=અપુનઃકરણસંગતસ્ય મિથ્યાકારપ્રયોગસ્ય નિર્જરાત્મકફલહેતુત્વં વ્યતિરેકતો=‘યદિ અપુનઃકરણં ન ભવેત્, તર્હિ અતિવિપુલા નિર્જરાઽપિ ન ભવેત્’ ઇતિ પ્રતિપાદનેન । કારણસત્ત્વે કાર્યસત્ત્વં ઇતિ અન્વયસહચારઃ । તત્ર દ્વાવિંશતિતમગાથાયાં અપુનઃકરણસંગતમિથ્યાકારપ્રયોગસત્ત્વે અતિવિપુલનિર્જરા પ્રતિપાદિતેતિ સ અન્વયસહચારઃ । કારણાભાવે કાર્યાભાવઃ ઇતિ વ્યતિરેકસહચારઃ । તત્ર ચ અસ્યાં ગાથાયાં તાદૃશમિથ્યાકારપ્રયોગાભાવે અતિવિપુલનિર્જરાઽભવાદિકં પ્રતિપાદ્યત ઇતિ સ વ્યતિરેકસહચારઃ ।

→ આભોગાત્ પુનઃ કરણે નૂનં “મિથ્યા દુષ્કૃતં” મિથ્યા ભવેત્ । માયા નિકૃતિશ્ચ સ્યાત્ । તતઃ મિથ્યાત્વમપિ ભવેત્ । યતઃ ભણિતમ્ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

અમે ૨૨મી ગાથામાં કહેલું કે અપુનઃકરણથી યુક્ત એવો આ પ્રયોગ એ જ નિર્જરા રૂપી ફળનું કારણ છે. આજ વાતને વ્યતિરેકથી =“અપુનઃકરણ ન હોય તો આ પ્રયોગ ફળદાયી ન બને” એ બતાવવા દ્વારા દઢ કરવાને માટે કહે છે કે

ગાથાર્થ : જાણી જોઈને ફરી પાપ કરવામાં તો પહેલા કરેલો મિથ્યાકાર પ્રયોગ પોતે જ મિથ્યા=ફોગટ=નકામો થઈ જાય છે. એ મિથ્યાકાર પ્રયોગથી માયા, નિકૃતિ અને મિથ્યાત્વ દોષ પણ લાગે છે, કેમકે કહ્યું છે કે... (શું કહ્યું છે ? એ ૨૮મી ગાથામાં જોવું.)

યશો. - આભોગત્તિ । આભોગાત્=ઉપયોગાત્ પુનઃકરણે=મિથ્યાદુષ્કૃતદાનાનન્તરં પાપાચરણે નૂનં=નિશ્ચિતં મિચ્છુક્કડં ઇતિ પ્રાકૃતશૈલીવશાન્મિથ્યાદુષ્કૃતં (ભવેત્ મિથ્યા) મૃષાવાદો વ્યલીકભાષણં, ‘ન પુનઃ કરિષ્યામિ’ ઇતિ પ્રતિજ્ઞાય તદતિક્રમાત્ ।

ચન્દ્ર. - ન પુનઃ કરિષ્યામિ ઇતિપ્રતિજ્ઞાય=મિથ્યાકારપ્રયોગે વર્તમાનઃ ‘ચ્છા’ ઇત્યક્ષરઃ પુનઃ તાદૃશપાપાકરણસ્ય પ્રતિજ્ઞારૂપ એવ । તતશ્ચ મિથ્યાકારપ્રયોગકર્તા ‘ન પુનઃ કરિષ્યામિ’ ઇતિ પ્રતિજ્ઞાવાન્ ભવતિ ।

તાદૃશપ્રતિજ્ઞાકરણાનન્તરં પુનઃ પાપસેવને તદતિક્રમાત્=પ્રતિજ્ઞાભજ્ઞાત્ ભવત્યેવ મૃષાવાદદોષઃ ।

એક પાપ થઈ ગયા બાદ એનો મિથ્યાકાર આપી દીધા પછી તરત જ પાછું ઉપયોગપૂર્વક એ પાપ કરવામાં આવે તો મિથ્યાકારપ્રયોગ પોતે જ મૃષાવાદ બની જાય. એ નક્કી વાત છે. (અહીં ગાથામાં મિચ્છુકકંડં એમ ટુંકમાં લખેલ છે. એ પ્રાકૃત શૈલીના કારણે લખેલું છે. એનો અર્થ તો મિથ્યા મે... એમ આખો પ્રયોગ જ સમજવો.)

(શિષ્ય : એ મિથ્યાકાર મૃષાવાદ શી રીતે બને ?)

ગુરુ : એ પ્રયોગમાં ‘છા’ શબ્દ દ્વારા સાધુએ પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે “આ પાપ હું ફરી નહિ કરું” અને આ પ્રતિજ્ઞા કરીને પછી ફરી પાપ કર્યું. એટલે પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કર્યો. તો બોલેલું વચન ન પાળનારાનું એ વચન મૃષાવાદ જ ગણાય ને ?

યશો. - તથા પુનરાસેવ્ય ક્ષુલ્લકકુલાર્જુનાતેન મિથ્યાદુષ્કૃતદાને તતો=મિથ્યાદુષ્કૃતદાનાત્ માયૈવ=કપટમેવ નિકૃતિઃ= પરવચ્ચનમ્, સ હિ દુષ્ટાન્તરાત્મા નિશ્ચયતશ્ચેતસાઽનિવૃત્ત એવ ગુર્વાદિરજ્ઞનાર્થ મિથ્યાદુષ્કૃતં પ્રયચ્છતીતિ ।

ચન્દ્ર. - એષ તાવત્ એકઃ દોષઃ પ્રદર્શિતઃ । અધુના દ્વિતીયમાહ તથા પુનરાસેવ્ય ઇત્યાદિ । ક્ષુલ્લકકુલાર્જુનાતેન=એકો ગચ્છઃ કુમ્ભકારશાલાયાં સ્થિતઃ । તત્ર ચૈકો બાલમુનિઃ ક્રીડાપ્રિયઃ પ્રસ્તરૈઃ ઘટાન્ ભિનત્તિ । યદા કુમ્ભકારો વારયતિ, તદા મિથ્યા દુષ્કૃતં દદાતિ । પુનરપિ ઘટાન્ ભિનત્તિ । પુનરપિ કુમ્ભકારવારણે મિથ્યાદુષ્કૃતં દદાતિ । એતચ્ચ પુનઃ પુનરાસેવ્ય મિથ્યાદુષ્કૃતદાનં સ્પષ્ટમેવ તસ્ય બાલસાધોઃ માયા । ક્રુદ્ધસ્તુ કુમ્ભકારઃ તં બાલમુનિં હસ્તે ગૃહીત્વા સ્વહસ્તેન તાડયતિ । ‘કિં માં તાડયસિ’ ઇતિ બાલમુનિના ગદિતે સતિ મિથ્યા દુષ્કૃતં દદાતિ । પુનઃ હસ્તેન તાડયતિ । અત્ર કુલાર્જુનાતેન મિથ્યાદુષ્કૃતદાનં પુનઃ પુનઃ ઉપયોગપૂર્વકં પાપકરણાત્ કપટમેવેતિ ।

નનુ યદિ સ પુનઃપાપકરણાધ્યવસાયવાન્, તર્હિ કથં સ મિથ્યાદુષ્કૃતં દદાતીત્યંત આહ સ હિ દુષ્ટાન્તરાત્મા=બાહ્યતસ્તુ મિથ્યાદુષ્કૃતં દદાનઃ સ શોભનાત્મા દૃશ્યતે, કિન્તુ હૃદયે મલિનાધ્યવસાયાત્ દુષ્ટઃ તસ્યાન્તરાત્માઽસ્તીતિ । તતશ્ચ પુનઃ પુનઃ પાપકરણયુક્તઃ સ દુષ્ટાન્તરાત્મા નિશ્ચયતઃ=વ્યવહારતઃ પાપાત્ નિવર્તમાનોઽપિ પરમાર્થતસ્તુ ચેતસાઽનિવૃત્ત એવ=મિથ્યાદુષ્કૃતદાનકાલે શરીરેણ વચસા ચ પાપાત્ નિવૃત્તોઽપિ ચેતસા તુ અઘ્યાપિ પાપં પ્રતિ અભિમુખમાનસ એવ ગુર્વાદિરજ્ઞનાર્થ=→યદિ સ્વપાપસ્ય મિથ્યાદુષ્કૃતં ન દદ્યામ્, તર્હિ ગુરવઃ મહ્યં ક્રોધિનઃ ભવિષ્યન્તિ । યદિ ચ દદ્યામ્ મિથ્યાદુષ્કૃતં, તર્હિ “અહો પરિણતિમાનયં સાધુઃ, કે નામ પાપં ન કુર્વન્તિ, કિન્તુ પાપં કૃત્વા મિથ્યાદુષ્કૃતં દદાનાસ્તુ વિરલા એવ મત્સિષ્યાદિસદૃશા આત્માનઃ” ઇતિ મમોપરિ રાગિણો ભવિષ્યન્તિ ← ઇતિ ચિન્તયિત્વા માયાવી સ કેવલં ગુર્વાદિરજ્ઞનાર્થ મિથ્યા દુષ્કૃતં દદાતિ । ન તુ સ્વપાપવિશુદ્ધ્યર્થ ।

વળી બાળસાધુ અને કુંભારના દૃષ્ટાન્ત પ્રમાણે વારંવાર પાપ સેવીને વારંવાર મિથ્યાકારનું દાન કરવામાં તો એ મિથ્યાદુષ્કૃત દાન દ્વારા કપટ અને પારકાને ઠગવા રૂપી દોષ લાગે.

(શિષ્ય : આમાં કપટ, પરવંચના શી રીતે ?)

ગુરુ : આ ફરી ફરી પાપ કરનારા સાધુનો અંતરાત્મા તો દુષ્ટ જ છે. નિશ્ચયથી તો એનું મન પાપથી પાછું ફરેલું જ નથી. અને મનથી પાછો ન હટેલો હોવા છતાં એ ગુરુ વગેરેને ખુશ કરવા માટે જ મિથ્યાદુષ્કૃતને આપે છે. એટલે કપટ અને ગુરુને ઠગવા રૂપ પરવંચના સ્પષ્ટ જ છે.

યશો. - ન હિ જ્ઞાત્વા પ્રતીપાચરણે નિઃશૂકતયા પ્રતિબદ્ધઃ સંવેગઃ સમુત્થાતુમુત્સહતે । ન ચ તં વિના તદ્દાનં ફલવદિત્યુક્તમ્ । એવં ચ તત્ર દુર્નિવારા માયા ।

ચન્દ્ર.- નનુ ભવિષ્યત્કાલે, ઉપયોગપૂર્વકં પાપં કરિષ્યન્નાપિ મુનિઃ મિથ્યાદુષ્કૃતદાનકાલે પાપકરણાભિપ્રાયવાનેવ ભવતીતિ તુ ન નિયમઃ । કિન્તુ તત્કાલે પશ્ચાત્તાપપરિણામોઽપિ તસ્ય સંભવતિ । એવંચ શુભભાવસદ્ભાવાત્ કથં તસ્ય વિપુલનિર્જરાત્મકં ફલં ન ભવતીત્યત આહ ન હિ જ્ઞાત્વા इत्यादि । જ્ઞાત્વા=ઉપયોગપૂર્વકં પ્રતીપાચરણે= પાપાસેવને નિઃશૂકતયા=નિર્દયતયા પ્રતિબદ્ધઃ=નિરુદ્ધઃ સંવેગઃ=ભવવૈરાગ્યાત્મકઃ શુભપરિણામઃ સમુત્થાતુમુત્સહતે=સમુત્પદ્યતે । યો હિ મિથ્યાદુષ્કૃતં દત્ત્વા, તત્ર ચ પુનરકરણનિયમપ્રતિજ્ઞાં ગૃહીત્વાઽપિ પશ્ચાત્ તદેવ પાપં કરોતિ । તસ્યાત્મનિ મહતી નિષ્ઠુરતા વિદ્યતે इति પ્રતીયતે । તતશ્ચ મિથ્યાદુષ્કૃતકાલે અનુભૂયમાનઃ પશ્ચાત્તાપપરિણામોઽપિ અન્તઃવિદ્યમાનયા નિર્દયતયા મન્દ એવ । નિર્દયતાપરિણામેન હિ વિપુલનિર્જરાકારી સંવેગભાવો નિરુદ્ધયતે । ન ચ તં=સંવેગં વિના તદ્દાનં=મિથ્યાદુષ્કૃતદાનં ફલવદ્=વિપુલનિર્જરાકારિ । એવંચ ન તસ્ય મિથ્યાદુષ્કૃતં દદાનસ્ય વિપુલનિર્જરાત્મકં ફલં ભવતિ ।

અત્ર દૃશાન્તઃ → આહારસંજ્ઞાદિદોષપીડિતાઃ અત એવ નિષ્કારણં વિકૃતિભક્ષણાનેષણીયભક્ષણાદીનિ કુર્વાણાઃ ચતુર્થગુણસ્થાનવર્તિનઃ સંવિગ્નપાક્ષિકાઃ પરત્માત્મભક્તૌ અતીવોલ્લસિતાઃ, સ્વપાપસ્ય મિથ્યાદુષ્કૃતં શુભભાવેન દદાના અપિ યદિ તદૈવ કેનચિત્ પૃચ્છ્યન્તે યત્ “કિં ભવદ્ધિઃ શૈથિલ્યં અધુનૈવ ન ત્યજ્યતે ?” इति । તર્હિ ભક્તિભરમાનસા અપિ તે તદા શક્તૌ સત્યામપિ શૈથિલ્યં ત્યક્તું ન શક્નુવન્તિ । ઇયમેવ તેષાં નિર્દયતા । તતશ્ચ તાદૃશનિર્દયતાયાં સત્યાં તત્રોત્પન્નઃ શુભભાવોઽપિ “વિપુલનિર્જરાકારી તીવ્રસંવેગરૂપઃ” इति ન નિશ્ચીયતે ।

ન કેવલમેતાવદેવ કિન્તુ એવં ચ તત્ર દુર્નિવારા માયા= ભવતુ નામ તસ્ય વાસ્તવિકઃ પશ્ચાત્તાપભાવઃ, તથાપિ સ અપુનઃકરણપ્રતિજ્ઞાં કૃત્વાઽપિ પુનઃ પુનઃ ઉપયોગપૂર્વકં પાપં કરોતીતિ સ માયાવી એવ ગણ્યતે । અત્ર માયા આત્મગતઃ પરવચ્ચનાદ્યાત્મકાભિપ્રાયવિશેષઃ એવ । પરવચ્ચનં ચ તદા ગણ્યતે, યદા પરઃ વચ્ચ્યતે । તતશ્ચ યત્ર માયા તત્ર પરવચ્ચનસ્ય ભજના इति માયાપરવચ્ચનયોઃ ભેદઃ । નિશ્ચયનયો હિ પञ्चमषष्ठगुणस्थानवर्तिनाં અપુનઃકરણસંગતાનામેવ મિથ્યાદુષ્કૃતદાનં સમ્યક્ મન્યતે । પ્રથમચતુર્થગુણસ્થાનવર્તિનાં તુ પશ્ચાત્તાપભાવવતામપિ મિથ્યાદુષ્કૃતદાનં ન સમ્યક્ મન્યતે, પ્રત્યુત મૃષાવાદમાયાનિકૃત્યાદિદોષજનકં મન્યતે । એતચ્ચ સર્વમગ્રે યથાવસરં પ્રકટયિષ્યામિ ।

સીધી વાત એટલી જ છે કે જાણી જોઈને ખોટું-ચારિત્રવિરુદ્ધ આચરણ જે સાધુ કરે એ નક્કી નિઃશૂક = નિષ્ઠુર જ હોય. અને એટલે એનામાં પડેલી નિષ્ઠુરતા એનામાં સંવેગને ઉત્પન્ન થતો અટકાવે. આમ નિષ્ઠુરતાથી અટકી પડેલો સંવેગ એ આત્મામાં ઉભો થવા માટે, ઉત્પન્ન થવા માટે ઉત્સાહ કરતો નથી. અને સંવેગભાવ

વિનાનું મિથ્યાદુષ્કૃતદાન ફળવાળું ન જ બને. એ વાત અમે કરી જ ગયા છીએ.
અને આ રીતે ત્યાં માયા દોષ છે જ. એને નિવારવી શક્ય નથી.

યશો. - ઉક્તં ચ-(આવ.નિ. ૬૮૫)

જં દુઃકલં તિ મિચ્છા તં ચેવ નિસેવણ પુણો પાવં । પચ્ચક્ખમુસાવાઈ માયા નિયડી
પસંગો ય ॥ ઇતિ ।

ચન્દ્ર. - આવશ્યકનિર્યુક્તિગાથાભાવાર્થસ્ત્વયમ્ - યત્ દુષ્કૃતં=પાપકાર્ય 'દુષ્કૃતમ્'ઈતિ જ્ઞાત્વા તસ્ય
મિથ્યા દુષ્કૃતં દત્તં । તદેવ પાપં યદિ પુનઃ સેવતે, તર્હિ સ પચ્ચક્ખ મુસાવાઈ=સર્વેષામગ્રતઃ
મિથ્યાદુષ્કૃતભણનાત્ સ પ્રત્યક્ષમૃષાવાદી ભણ્યતે । તથા માયા=કપટં, નિકૃતિપ્રસન્નશ્ચ=પરવચ્ચનં ચ ભવતિ।
આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં કહ્યું જ છે કે જે પાપનું મિથ્યા દુષ્કૃત આપ્યા બાદ એ જ પાપને જે ફરી સેવે છે.
એ પ્રત્યક્ષમૃષાવાદી છે અને એને માયા તથા પરવચ્ચનનો પ્રસંગ આવે છે.

યશો. - एवं च तस्य सचिविपर्यासान्मिथ्यात्वमपि भवति । अपिः समुच्चये, चः
पुनरर्थे । स्वोक्तेऽर्थे श्रुतकेवलिसम्प्रतिमाह-यतो भणितमिति । यतः=यस्मात् कारणात्
भणितं उपदिष्टमुपदेशमालादौ ॥२७॥

ચન્દ્ર. - માયાત્મકદ્વિતીયદોષપ્રદર્શનાવસરે નિકૃતિદોષમપિ કથયિત્વાઽધુના ચતુર્થદોષમાહ-एवं च=યતઃ
સ ઉપયોગપૂર્વકં પુનઃપાપં કરોતિ તતઃ સચિવિપર્યાસાત્="પુનઃ દુષ્કૃતં નૈવાચરણીયમ્"ઈત્યત્ર યા રુચિઃ
સર્વવિરતાનાં ભવતિ, સા તુ અસ્ય નાસ્ત્યેવ । યતઃ સઃ પુનઃ પાપં કરોતિ । તતશ્ચ જિનોક્તે તત્ત્વે
મિથ્યારુચિસદ્ભાવાત્ મિથ્યાત્વમપિ ભવતિ ।

નનુ ભવદીયં નિરૂપણં કિં સ્વચ્છન્દમતિવિનિર્મિતં । યદિ વા તત્ર કિંચિત્ પ્રમાણમસ્તીત્યત સ્વોક્તે અર્થે
શ્રુતકેવલિસમ્પ્રતિમાહ=ચતુર્દશપૂર્વધરશ્રીભદ્રબાહુસ્વામિસમ્પ્રતિમાહ ॥૨૭॥

વળી આમાં તો સ્પષ્ટ દેખાય છે કે એને જિનવચનમાં રુચિ નથી. પણ પાપ કરવામાં રુચિ છે. જાણી જોઈને
પાપ કરે છે એટલે એને પાપ ન કરવાની રુચિને બદલે પાપ કરવાની જ રુચિ છે. અને આમ રુચિનો વિપર્યાસ
થવાથી મિથ્યાત્વ પણ લાગે. જિનેશ્વરે કહેલા અર્થથી જુદા અર્થમાં શ્રદ્ધા થાય એટલે એ રૂચિવિપર્યાસ=ખોટા
અર્થમાં શ્રદ્ધા કરવાથી મિથ્યાત્વ લાગવાનું જ.

ગાથામાં 'અપિ' શબ્દ એ માયા, નિકૃતિ અને મિથ્યાત્વ પણ.. એમ ત્રણ દોષોનો સમુચ્ચય-સંગ્રહ કરવા
માટે છે. 'ચ' પુનઃ અર્થમાં છે. "વળી=પુનઃમિથ્યાત્વ પણ લાગે." આ રીતે અર્થ થશે.

અન્યકાર પોતે કરેલી મિથ્યાત્વ દોષ લાગવાની વાતમાં શ્રુતકેવલી ધર્મદાસગણિની સાક્ષી=સમ્પ્રતિને બતાવે
છે કે "ઉપદેશમાલા વગેરેમાં કહ્યું છે કે... (શું કહ્યું છે ? એ આગળની ગાથામાં બતાવશે.) ॥૨૭॥

યશો. - भणितमेवाह -

જો જહવાયં ન કુળઈ મિચ્છદિદડી તઓ હુ કો અન્નો ।
વઢેઈ ચ મિચ્છતં પરસસ સંકં જણેમાણો ॥૨૮॥

ચન્દ્ર. - → યઃ યથાવાદં ન કુર્યાત્, તતઃ खलु કોઽન્યઃ મિથ્યાદૃષ્ટિઃ ? પરસ્ય શઙ્કાં જનયન્ સ (પરસ્ય) મિથ્યાત્વં વર્ધયતિ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

શ્રુતકેવલી ભગવંતે જે વાત કહેલી છે એ જ વાતને કહે છે.

ગાથાર્થ : જે બોલ્યા પ્રમાણે ન કરે તેના કરતા બીજો કોણ મિથ્યાત્વી હોય ? કે જે બીજાને શંકા ઉત્પન્ન કરતો છતો બીજાના મિથ્યાત્વને વધારે છે.

યશો. - જો જહ ત્તિ । યઃ પ્રાણી યથાવાદં=પ્રતિજ્ઞાનતિક્રમેણ ન કરોતિ=ન વિધત્તે સંયતાચારમિતિ શેષઃ । મિથ્યાદૃષ્ટિઃ=વિપર્યસ્તસચિઃ, અત એવ મિથ્યાજ્ઞાની ચ, તતઃ=તસ્માદયથાવાદકારિણઃ હુઃ=વાક્યાલઙ્કારે કોઽન્યઃ=કોઽપરો ન કોઽપીત્યર્થઃ, સ એવ મિથ્યાદૃષ્ટિર્યથાવાદાનનુષ્ઠાયિત્વેન તજ્ઞાનદર્શનયોઃ સતોરપિ વૈફલ્યેનાઽસત્ત્વાત્ ।

ચન્દ્ર. - પ્રતિજ્ઞાનતિક્રમેણ=પુનરકરણપ્રતિજ્ઞાયાઃ ભઙ્ગો યથા ન ભવતિ, તથા । વાક્યાલઙ્કારે=યથા વાક્યં શોભનં દૃશ્યતે, તદર્થ, ન તુ તસ્ય કશ્ચિદર્થઃ । નનુ કથં સ મિથ્યાદૃષ્ટિઃ ઇત્યત આહ યથાવાદાનનુષ્ઠાયિત્વેનેતિ । “ન પુનરેતત્ પાપં કરિષ્યામિ” ઇતિ યદ્ વચનં તેન ઉચ્ચરિતં, તદ્વચનાનુસારેણ આચરણમસૌ ન કરોતિ । કિન્તુ જ્ઞાત્વા પુનઃ પાપં કરોતીત્યતઃ તજ્ઞાનદર્શનયોઃ યથાવાદાનનુષ્ઠાયિનઃ સમ્યગ્જ્ઞાનસમ્યગ્દર્શનયોઃ સતોરપિ= વિદ્યમાનયોરપિ વૈફલ્યેન=પુનઃ પાપાકરણાત્મકં યત્ફલં, તદ્દરહિતત્વેન અસત્ત્વાત્=અભાવાત્ । નિશ્ચયનયો હિ ફલરહિતં વસ્તુ સદપિ અસદેવ મન્યતે । યથા લોકે કિઞ્ચિલ્લવણયુક્તમપિ વસ્તુ લવણસ્વાદવિરહિતં સત્ અલવણમેવ ઉચ્યતે । કિઞ્ચિદ્ધનસહિતોઽપિ પુરુષઃ ધનફલરહિતઃ સન્ ધનરહિત એવ ઉચ્યતે । એવં સમ્યગ્જ્ઞાનાદિયુક્તોઽપિ જીવઃ સમ્યગ્જ્ઞાનફલાત્મકવિરતિવિરહિતઃ સન્ સમ્યગ્જ્ઞાનાદિરહિતો મિથ્યાત્વી એવ ઉચ્યતે ।

ટીકાર્થ : જે જીવ લીધેલી પ્રતિજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન ન થાય એ રીતે સાધુના આચારને પાલન ન કરે. તે વિપરીત રુચિવાળો=મિથ્યાત્વી ગણાય. અને જેની રુચિ મિથ્યા હોય એ મિથ્યાજ્ઞાની પણ હોય જ, કેમકે સમ્યગ્દર્શન વિના સમ્યગ્જ્ઞાન હોતું નથી. આ બોલ્યા પ્રમાણે ન કરનારા કરતા બીજો કોણ વધારે મિથ્યાત્વી હોઈ શકે ? કોઈ જ ન હોય. આ જ મિથ્યાત્વી ગણાય.

(શિષ્ય : સંવિગ્નપાક્ષિક જેવા સાધુઓ સંયમપાલન નથી કરતા, તેમ છતાં પણ તેઓને પશ્ચાત્તાપાદિ છે. માટે જ એમને સમ્યગ્દર્શન માનેલ છે. એટલે પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે ન કરવાથી ચારિત્ર ભલે જાય. પણ પશ્ચાત્તાપી સાધુને સમ્યગ્દર્શન તો ટકી શકે છે. એ મિથ્યાત્વી શી રીતે કહેવાય ?)

ગુરુ : એ બોલ્યા પ્રમાણે અનુષ્ઠાન=આચરણ કરતો નથી. માટે એની પાસે જ્ઞાન-દર્શન હોવા છતાં પણ ચારિત્રરૂપી ફળ વિનાના છે. માટે જ તો પેલો વિપરીત આચરણ કરે છે. અને તેથી એ જ્ઞાનદર્શન હોવા છતાં પણ ફળ વિનાના હોવાથી અસત્=અવિદ્યમાન જ ગણાય છે.

યશો. - ન કેવલં સ્વયમેવાસૌ મિથ્યાદૃષ્ટિઃ કિન્તુ વર્ધયતિ ચ=વૃદ્ધિં નયતિ ચ મિથ્યાત્વં=વિપર્યાસં પરસ્ય=આત્મનોઽન્યસ્ય શઙ્કાં=સન્દેહં કિમયમેવાનુચિતં કરોતિ ઉત આપ્તોપદેશ એવાયમ્ ? इत्येवंरूपां जनयन्=विदधानः ।

ચન્દ્ર. - કિમયમેવાનુચિતમ્=આધાકર્માદિગ્રહણાદિરૂપં ? આપ્તોપદેશ એવાયમ્=“સાધુના આધાકર્માપિ ગ્રહીતવ્યં” इति भगवतैवोपदिष्टम् ?

આ સાધુ માત્ર પોતે જ મિથ્યાત્વી છે એટલું નહિ. પરંતુ પોતાના વિપરીત આચારને જોનારાઓના મનમાં એવી શંકાને ઉત્પન્ન કરવામાં નિમિત્ત બને છે કે, “શું આ સાધુ જ અનુચિત વર્તન કરે છે ? કે પછી પરમાત્માએ જ એને આ પ્રમાણે કરવાની રજા આપી છે ?”

આવી શંકાને ઉત્પન્ન કરતો આ સાધુ બીજાના મિથ્યાત્વને વધારનારો બને છે.

યશો. - इयं हि शङ्का तत्र तथाविधमायावशादनाचारित्वनिश्चयमनास्कन्दन्ती तदाचारे आप्तोपदिष्टत्वनिश्चयमादायैव पर्यवस्यतीति कथं न ततः परस्य विपर्यासः ? इदं च निश्चयनयमतम् ।

ચન્દ્ર. - નનુ જિનવચનવિપરીતં શ્રદ્ધાનં હિ મિથ્યાત્વં । પ્રકૃતે તુ પરસ્ય શઙ્કૈવાસ્તિ યદુત “આધાકર્મગ્રહણમસ્યૈવ મુનેરનુચિતા પ્રવૃત્તિઃ ? ઉત જિનસ્યૈવોપદેશઃ ?” इति । ન તુ “આધાકર્મ ગ્રહણં જિનોપદિષ્ટમેવત”इति विपरीतं श्रद्धानं तस्य जातं । તતશ્ચ કથં પરસ્ય મિથ્યાત્વં, મિથ્યાત્વવૃદ્ધિર્વા ? इत्यत आह इयं हि शङ्का इत्यादि । तथाविध-मायावशात्=स मुनिः परं प्रति कथयति यदुत “स्वाध्यायादियोगार्थं तीर्थकरैः आधाकर्मग्रहणमनुज्ञातमेव । अहं हि तीर्थकरे महानुरागी तीर्थकराज्ञां स्वप्नेऽपि नोल्लङ्घयामि । किञ्च श्रावकोपरि उपकारकरणार्थमपि तीर्थकरैराधाकर्मग्रहणमनुज्ञातं” इति । તતશ્ચ તસ્ય તથાવિધમાયાયાઃ પ્રભાવાત અનાચારિત્વનિશ્ચયમનાસ્કન્દન્તી=“કિમયં સાધુરેવાનાચારી ? ઉત તીર્થકરસ્યૈવાયમુપદેશ” इति शङ्का 'साधुः अनाचारी' इति निश्चयरूपतया न परिणमति । કિન્તુ તદાચારે=સાધોરાધાકર્માદિગ્રહણાત્મકાનાચારરૂપે આચારે આપ્તોપદિષ્ટત્વનિશ્ચયમાદાયૈવ=भगवतोपदिष्टत्वस्य यः निश्चयः, तद्रूपतयैव पर्यवस्यति=परिणमति । શઙ્કા હિ વિપરીતપદાર્થદ્વયવિષયા સતી તથાવિધનિમિત્તવશાત્ એકતરપદાર્થવિષયકનિશ્ચયરૂપતયા પરિણમતિ । यथा 'किमयं वृक्षः ? स्थाणुर्वा ?' इति शङ्का विहगोड्ढ्यनादिदर्शनात् वृक्षविषयकनिश्चयरूपतया परिणमति । એવમત્રાપિ “किं इदं आधाकर्म साधोरेवानाचार ? उत भगवतोपदिष्ट आचारः ?” इति शङ्का साधोः तथाविधमायायाः प्रभावात् साधुकृतानाचारविषयकनिश्चयरूपतया अपरिणमन्ती सती भगवदुपदिष्टाचारविषय-कनिश्चयतयैव परिणमति । તાદૃશનિશ્ચયશ્ચ સ્ફુટમેવ મિથ્યાત્વમિતિ સ મુનિઃ પરેષામપિ મિથ્યાત્વં જનયતિ, વર્ધયતિ ચેતિ સિદ્ધમ્ ।

अत्रेदं बोध्यम् । गाढमिथ्यात्विनः, अपुनर्बधकपरिणामवन्तः, सम्यग्दृष्टयश्चैते त्रये संयमग्रहणानन्तरं

પાપકર્મ કુર્વન્તિ । તત્ર ગાઢમિથ્યાત્વિનઃ માયાદિકરણેન ગુરુમપિ વજ્રયન્તિ । પશ્ચાત્તાપભાવં વિનૈવ વ્યવહારત એવ મિથ્યા દુષ્કૃતં દદતિ । પુનસ્તદેવ પાપં તાદૃશેનૈવ તીવ્રપરિણામેન કુર્વન્તિ । તેષાં તુ પ્રત્યક્ષમુષાવાદઃ, માયા, કપટં મિથ્યાત્વમિત્યાદિદોષાઃ સુતરાં ભવન્ત્યેવ । વ્યવહારનયઃ નિશ્ચયનયશ્ચ દ્વૌ અપિ નયૌ તં તાદૃશદોષવન્તં પ્રતિપાદયન્તિ । અપુનર્બંધકપરિણામવન્તશ્ચ જીવા યદ્યપિ મિથ્યાત્વિન એવ । તથાપિ તે મન્દમિથ્યાત્વિનઃ, સમ્યક્ત્વાભિમુખપરિણામાશ્ચેતિ પાપં કૃત્વાપિ પશ્ચાત્તાપપરિણામાત્ મિથ્યા દુષ્કૃતં દદતિ । પુનરપિ કર્મોદયવશાત્ તદેવ પાપં તાદૃશેનૈવ પરિણામેન કરોતિ, પુનરપિ મિથ્યા દુષ્કૃતં દદતિ । નિશ્ચયનયઃ અસ્યાપિ પ્રાગુક્તદોષાન્ પ્રતિપાદયતિ । વ્યવહારસ્તુ પ્રાહ - તસ્ય મિથ્યાત્વં તાવદસ્ત્યેવ । કિન્તુ શુભપરિણામભાવાત્ તસ્ય વૃદ્ધિર્ન ભવતિ । તથા તસ્ય માયા નિકૃતિશ્ચ ન ગણ્યતે । યતઃ સ સરલપરિણામેનૈવ મિથ્યા દુષ્કૃતં દદતિ । તથા યદ્યપિ તસ્ય મૃષાવાદો દૃશ્યતે, તથાપિ સ તસ્યાનર્થકરો ન ભવતિ । પશ્ચાત્તાપાદિશુભપરિણામસદ્ભાવાત્ । પરેષાં મિથ્યાત્વં તુ સ ન વર્ધયતિ । યતઃ સઃ સમ્યક્કથયતિ યથા “ઇદમાધાકર્મ ભગવતા તુ નિષિદ્ધં । અહં તુ અપરાધી યત્ ભગવતા નિષિદ્ધમપિ સેવે” ઇતિ ।

સમ્યગ્દૃષ્ટયશ્ચ અપુનર્બંધકસદૃશા એવાવગન્તવ્યાઃ । કેવલં તેષાં મિથ્યાત્વં નાસ્તિ, અપુનર્બંધકાપેક્ષયા ચ પશ્ચાત્તાપાદિપરિણામા અનન્તગુણવિશુદ્ધાઃ પ્રવર્તન્તે । શેષં તુ અપુનર્બંધકે યત્ કથિતં । તદેવાત્રાપિ બોધ્યમ્ ।

સંયમપરિણામવન્તશ્ચ જીવાઃ પાપસ્ય મિથ્યાદુષ્કૃતં દત્વા પુનઃ તાદૃશેનૈવ પરિણામેન તં પાપં ન કુર્વન્તીતિ અપુનઃકરણનિયમસંગતા ભવન્તિ । નિશ્ચયનયઃ એતેષામેવ મિથ્યાદુષ્કૃતં સમ્યગ્ વદતિ । વ્યવહારસ્તુ વદત્યેવ ।

એતત્સર્વં સંક્ષેપતોઽભિહિતમ્ ।

(શિષ્ય : એક સાધુ ઘરે ઓર્ડર આપી આધાકર્મી બનાવડાવી વાપરે તો એ ઘરના શ્રાવકાદિને એમ થાય કે આ સાધુ પોતાની સ્વચ્છંદબુદ્ધિથી આ પ્રમાણે આધાકર્મી વાપરે છે ? કે પછી પ્રભુએ જ એમને આધાકર્મી વાપરવાની રજા આપી હશે ?”

આ શંકા પેલા શ્રાવકને થાય ખરી. પણ એમાં મિથ્યાત્વ શી રીતે પામે ? પ્રભુના એકપણ વચનમાં ખોટી શ્રદ્ધા કરે. તો મિથ્યાત્વ લાગે. આ શ્રાવકે તો માત્ર શંકા કરી છે. આને મિથ્યાત્વ શી રીતે લાગે ?)

ગુરુ : કોઈપણ શંકા અંતે કોઈપણ એક બાજુ નિશ્ચય તરીકે ઢળી જતી હોય છે. આ શ્રાવકને શંકા તો થઈ. હવે કાં તો છેલ્લે એ એવો નિશ્ચય કરશે કે “પ્રભુએ તો આધાકર્મીની ના જ પાડી હોય. પણ આ સાધુ સ્વચ્છંદી હશે.” અથવા તો પછી એવો નિશ્ચય કરશે કે “આ સાધુ આધાકર્મી વાપરે છે તો પ્રભુએ ‘હા’ પાડી હોય તો જ વાપરતો હશે ને ?”

હવે પેલો સાધુ તો માયા-કપટમાં હોંશિયાર હોય એટલે એવી તો માયા કરશે કે શ્રાવકને એ સાધુ સારો લાગે. એ અનાચારી ન લાગે. હવે પેલી શંકા એ “સાધુ જ ખોટો છે, અનાચારી છે” એ નિર્ણય રૂપે ન પરિણમે એટલે પછી બીજા નિર્ણય તરફ ઢળે અને એના આધાકર્મી ભોજન રૂપ આચારમાં આપ્ત-ઉપદિષ્ટત્વના નિશ્ચયરૂપે જ પરિણમે. પ્રભુએ જે આધાકર્મીનો નિષેધ કર્યો છે, એ આધાકર્મીને પેલો શ્રાવક ઉપાદેય-કર્તવ્ય-જિનાજ્ઞારૂપ માનવા માંડે એ એનું મિથ્યાત્વ જ કહેવાય ને ?

(શિષ્ય : આ રીતે માનશો તો સંવિગ્નપાક્ષિકો વગેરે બધા મિથ્યાત્વી જ બની જશે.)

ગુરુ : હા, નિશ્ચયનય પ્રમાણે તો એ બધા મિથ્યાત્વી જ ગણાય.

યશો. - વ્યવહારતસ્ત્વભિનિવેશેન યથાવાદાનનુષ્ઠાનેઽશ્રદ્ધયા સમ્યક્ત્વપરિક્ષયાન્મિ-
થ્યાત્વમ્ । અનભિનિવેશાત્ત્વનાભોગાદિના પ્રતિષિદ્ધાચરણે જ્ઞાનકાર્યપશ્ચાત્તાપાદ્યુપલમ્ભાત્
તદભાવઃ ।

ચન્દ્ર. - અધુના ટીકાનુસારેણ વ્યવહારનયસ્યાભિપ્રાયં વક્ષ્યામઃ । અભિનિવેશેન=કદાગ્રહેન,
પશ્ચાત્તાપાદિપરિણામં વિનૈવ યથાવાદાનનુષ્ઠાને=પુનઃ પાપકરણે અશ્રદ્ધયા=જિનવચનોપરિ શ્રદ્ધાનાભાવાત્ ।
અનભિનિવેશાત્ તુ=કદાગ્રહાભાવે તુ અનાભોગાદિના=અનાભોગપ્રમાદબલાભિયોગકર્મોદયપરવશતાદિના તુ
પ્રતિષિદ્ધાચરણે=પુનઃ પાપકરણે જ્ઞાનકાર્યપશ્ચાત્તાપાદ્યુપલમ્ભાત્=સમ્યગ્જ્ઞાનસ્ય યત્ કાર્યં પશ્ચાત્તાપાદિરૂપં
તસ્ય વિદ્યમાનત્વાત્ ન તદભાવઃ=સમ્યક્ત્વાભાવઃ । તથા ચ સમ્યગ્દૃષ્ટ્ય એવ તે મહાત્માન ઇતિ વ્યવહારઃ ।

વ્યવહારનય કહે છે કે અભિનિવેશથી=કદાગ્રહથી=પશ્ચાત્તાપાદિ વિના જો સાધુ પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે અનુષ્ઠાન
કરવાને બદલે એનું ઉલ્લંઘન કરે તો એનામાં જિનવચન ઉપરની શ્રદ્ધા પણ નથી એ નક્કી થાય છે અને શ્રદ્ધા
વિના એના સમ્યક્ત્વનો વિનાશ જ માનવો પડે. એટલે એ મિથ્યાત્વી જ બને.

પણ અભિનિવેશ ન હોય, માત્ર અનાભોગ, આસક્તિ, પ્રમાદને લીધે પ્રભુએ નિષેધ કરેલા આચારોને
સેવતો હોય અને અંદર એ બદલ પશ્ચાત્તાપ હોય. તો પશ્ચાત્તાપ તો સમ્યગ્જ્ઞાન=સમ્યગ્દર્શનનું કાર્ય છે. એ
કાર્ય એમાં હોવાથી એનામાં એના કારણભૂત સમ્યગ્દર્શનાદિ પણ હોય જ. એનો અભાવ ન હોય.

યશો. - તદુક્તં પઞ્ચાશકે- (૧૧/૪૭-૪૮)

एवं च अहिणिवेसा चरणविधाए न णाणमाईआ । तप्पडिसिद्धसेवणमोहा-
सददहणभावेहिं ॥

अणभिणिवेसाउ पुण विवज्जया होंति तव्विधाए वि । तक्कज्जुवलंभाओ
पच्छयावाईभावेणं ॥ इति ॥२८॥

ચન્દ્ર. - પઞ્ચાશકગાથયોઃ ભાવાર્થસ્ત્વયમ્ → અભિનિવેશાત્=“પૃથ્વીજલાદયઃ ન જીવરૂપાઃ, કિન્તુ
પુદ્ગલમાત્રરૂપા” ઇત્યાદિરૂપાત્ મિથ્યાત્વોદયજન્યાત્ કદાગ્રહાત્ ચારિત્રવિનાશે સતિ જ્ઞાનદર્શનાદયો ગુણા ન
ભવન્તિ । યતઃ તત્ર તત્રપ્રતિષિદ્ધસેવનં=ચારિત્રે નિષિદ્ધસ્ય પૃથ્વ્યાદ્યારંભસ્ય સેવનં, મોહઃ=અજ્ઞાનં, અશ્રદ્ધાનં ચ
સન્તિ । તતશ્ચ એતેષાં સદ્ભાવેન તત્ર જ્ઞાનાદયો ગુણા અપિ વિનશ્યન્તીતિ ।

અનભિનિવેશાત્ પુનઃ ચારિત્રવિધાતેઽપિ=પાપકાર્યસેવનેઽપિ અવિપર્યયાત્=વિપરીતબોધાભાવાત્ “ઇદં મયા
ન યોગ્યં કૃતં” ઇત્યાદિ જ્ઞાનસદ્ભાવાંત્ સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનાદયો ભવન્ત્યેવ । યતઃ તત્ર પશ્ચાત્તાપાદિભાવેન તત્ર
સમ્યગ્દર્શનાદિકાર્યસ્યોપલંભો ભવતીતિ । કાર્યસદ્ભાવે ચ કારણં સમ્યગ્દર્શનાદિકં ભવત્યેવ ← ઇતિ ॥૨૮॥

પંચાશકમાં કહ્યું છે કે

આ પ્રમાણે અભિનિવેશથી ચારિત્રનો ઘાત થાય તો તો પ્રભુએ નિષેધેલા આચારનું સેવન + અજ્ઞાન +

અશ્રદ્ધાના સદ્ભાવને લીધે જ્ઞાન-દર્શન પણ ન ટકે. પરંતુ જો અભિનિવેશ વિના ચારિત્રધાત=વિપરીત આચરણ કર્યું હોય તો એ સાધુને વિપર્યય ન હોવાથી ચારિત્રના ધાતમાં પણ સમ્યગ્દર્શનાદિ હોઈ શકે છે, કેમકે તેનામાં પશ્ચાત્તાપાદિ ભાવો પડેલા છે અને એ પેલા સમ્યક્ત્વના જ કાર્ય છે એટલે કે પશ્ચાત્તાપાદિની હાજરી હોવાને લીધે એ આત્મામાં સમ્યક્ત્વના કાર્યનો નિશ્ચય થવાથી ત્યાં સમ્યક્ત્વની સિદ્ધિ થાય છે.

યશો. - અથોક્તદોષાઽકલઙ્કિતમેકાન્તહિતાવહમુત્સર્ગ વ્યતિરેકપ્રદર્શનમુખેન વિધિશુદ્ધમપવાદં ચ દર્શયન્નાહ -

તમ્હા અકરણયચ્ચિય કહિયં નુ તણ પણ પડિક્કમણં ।

નો પુણ ઉવેચ્ચ કરણે અસહ કરણે ય પડિક્કમણં ॥૨૧ ॥

(મિચ્છકારો સમ્પત્તો)

ચન્દ્ર. - ઉક્તદોષાકલઙ્કિતં=માયાનિકૃતિમિથ્યાત્વાદિદોષાત્મકકલઙ્કૈઃ રહિતં ઉત્સર્ગ=ઉત્સર્ગમાર્ગાનુસારિ પ્રતિક્રમણં વ્યતિરેકપ્રદર્શનમુખેન=“એતત્ અપવાદતઃ પ્રતિક્રમણં” इति यत् उच्यते, तत् अन्वयप्रदर्शन मुखेनापवादमार्गानुसारि प्रतिक्रमणमुक्तं भवति । अत्र तु न अन्वयप्रदर्शनमुखेन, किन्तु “एतद्दोषयुक्तं तु मिथ्याकारप्रयोगात्मकं प्रतिक्रमणं अपवादतोऽपि प्रतिक्रमणं न भवति”इति कथनेन एतद्दोषविमुक्तं तादृशप्रयोगात्मकं प्रतिक्रमणं अपवादतः भवतीति व्यतिरेकमुखेनापवादमार्गानुसारि विधिशुद्धं प्रतिक्रमणं दर्शयन्नाह

→ તસ્માત્ ત્વયા અકરણતૈવ પદે પ્રતિક્રમણં કથિતમ્ । ન પુનઃ ઉપેત્યકરણેઽસકૃત્કરણે ચ પ્રતિક્રમણમ્ ← इति गाथार्थः ।

માયા-કપટાદિ દોષોથી અકલંકિત, એકાન્તે હિતકારી એવા ઉત્સર્ગમાર્ગને અને વ્યતિરેકનું પ્રદર્શન કરવા દ્વારા વિધિશુદ્ધ અપવાદને દેખાડતા ૨૯મી ગાથા કહે છે.

(શિષ્ય : વ્યતિરેક પ્રદર્શન એટલે શું ?)

(ગુરુ : ‘પાપ ન કરવું’ એ ઉત્સર્ગ છે. એ બતાવ્યા બાદ ‘પાપ થઈ ગયા બાદ મિથ્યા મિ... દેવું એ અપવાદથી મિથ્યાકાર છે.’ આ રીતે જો સ્પષ્ટ રીતે અપવાદ બતાવે તો એ અન્વયમુખથી અપવાદનું નિરૂપણ કહેવાય. પરંતુ અહીં તો આ રીતે કહેશે કે “જાણી જોઈને પાપ કરે કે વારંવાર પાપ કરે તો એ મિથ્યાકારપ્રયોગ પ્રતિક્રમણ=મિથ્યાકાર સામાચારી ન કહેવાય.” આમાં અપવાદમાર્ગનું સીધું નિરૂપણ નથી. પણ આ વાક્યને ઊંધું કરીએ તો અપવાદ મળે કે “જાણી જોઈને પાપ ન કર્યું હોય અને વારંવાર પાપ ન કર્યું હોય અને એ સિવાયના કારણોથી પાપ કરી દીધું હોય તો ત્યાં મિથ્યાકારપ્રયોગ અપવાદમાર્ગે પ્રતિક્રમણ બને.” આમ અહીં અપવાદમાર્ગ સીધો નથી બતાવ્યો પણ ઉન્માર્ગ બતાવવા દ્વારા અપવાદનું સૂચન કરેલ છે. આને જ વ્યતિરેકપ્રદર્શન દ્વારા અપવાદનું નિરૂપણ કરેલું કહેવાય.)

ગાથાર્થ : માયાદિ દોષ લાગવાના ભયને લીધે “પાપ ન કરવું એ જ તારા વડે ઉત્સર્ગમાર્ગે પ્રતિક્રમણ કહેવાયેલું છે.” પરંતુ જાણી જોઈને પાપ કરવામાં અને વારંવાર પાપ કરવામાં પ્રતિક્રમણ કહેવાયેલું નથી.

યશો. - તમ્હ ત્તિ । તસ્માત્=ઉક્તદોષભયાત્ અકરણમેવાકરણતા સૈવ નુ ઇતિ વિતર્કે, વિતર્કશ્ચ નિશ્ચયનયપર્યાલોચનરૂપઃ । તદ્ એ ઇતિ ત્વયા પદે=ઉત્સર્ગપદે પ્રતિક્રમણં કથિતમ્ । પદ્મં સુતરામિતિ ચૂર્ણિકારઃ, પાપં કૃત્વા પ્રતિક્રમણાપેક્ષયા તદકરણસ્યૈવ ન્યાય્યત્વાત્, “પ્રક્ષાલનાદ્ધિ પદ્મસ્ય દૂરાદસ્પર્શનં વરમ્ ।” ઇતિ ન્યાયાત્ ।

ચન્દ્ર. - ઉક્તદોષભયાત્=પુનઃ પુનઃ પાપં કૃત્વા પુનઃ પુનઃ મિથ્યાદુષ્કૃતદાને યત્ એતે દોષા ભવન્તિ । તતઃ તાદૃશદોષભયાત્ વિતર્કશ્ચ નિશ્ચયનયપર્યાલોચનરૂપઃ=ગાથાયાં ‘નુ’ ઇતિ અક્ષરઃ નિશ્ચયનયાભિપ્રાયાત્મકસ્ય વિતર્કસ્ય સૂચકઃ । તાદૃશાભિપ્રાય એવાત્ર વિતર્કઃ । નનુ કથં ઉત્સર્ગપદે પાપાકરણં એવ પ્રતિક્રમણં ઉક્તં ? કથં પાપં કૃત્વા મિથ્યાદુષ્કૃતદાનં ઉત્સર્ગપદે પ્રતિક્રમણં નાભિહિતમ્ ? ઇત્યત આહ પાપં કૃત્વા ઇત્યાદિ । પાપં કૃત્વા યત્ પ્રતિક્રમણં । તદપેક્ષયા પાપાકરણસ્યૈવ યુક્તત્વાદિતિ । નનુ પાપં કૃત્વા પ્રતિક્રમણસ્યાપેક્ષયા પાપાકરણમેવ યુક્તમિતિ યત્ ભવતા ઉક્તમ્ । તદેવ કયા યુક્ત્યા નિશ્ચીયતે ઇત્યત આહ પ્રક્ષાલનાદ્ધિ... ઇત્યાદિ । પાદપ્રક્ષાલનાર્થં પાદયોઃ સ્વયમેવ પદ્મે નિમજ્જનં ન કેષામપિ અભિમતમ્ । “અહં પાદં પ્રક્ષાલયિતુમિચ્છામિ । કિન્તુ પદ્મેન મલિનમેવ પાદં પ્રક્ષાલયિતું યુજ્યતે, તતશ્ચ પ્રથમં મયા પાદં પદ્મેન મલિનં કરણીયં, તતશ્ચ તત્ પ્રક્ષાલયિષ્યામિ” ઇતિ વદન્ મૂર્ખશિરોમણિરેવ ગણ્યતે । એવમત્રાપિ “અહં મિથ્યાદુષ્કૃતપ્રયોગં કર્તું ઇચ્છામિ । કિન્તુ પાપં અકૃત્વા તત્પ્રયોગં કર્તું નૈવ યુજ્યતે । તતશ્ચ પ્રથમં મયા પાપં કર્તવ્યં, તદનન્તરં મિથ્યાદુષ્કૃતં દાતવ્યમ્” ઇતિ તુ વદન્ કીદૃગ્ ગણ્યત ઇતિ સ્વયં ચિન્તનીયમ્ । પ્રથમં તુ યથા સૂક્ષ્મમપિ પાપં ન ભવેત્, તથા દૃઢો યત્નઃ કરણીયઃ । યદિ ચ તથા પ્રયત્ને કૃતેઽપિ કારણવશાત્ પાપં ભવેત્, તર્હિ તત્ર મિથ્યાદુષ્કૃતં દેયમિતિ ઉત્સર્ગાપવાદયોઃ અત્ર વિવેકઃ ।

ટીકાર્થ : પાપ કર્યા પછી મિથ્યાકાર કરવાની વાતમાં ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે માયા વગેરે ઘણા દોષો લાગવાની શક્યતા છે. એટલે જ હે પ્રભો ! તે નિશ્ચયનયને વિચારીને પાપ-અકરણને જ ઉત્સર્ગમાર્ગે પ્રતિક્રમણ કહી દીધું છે.

‘પદ્મ’ શબ્દનો અર્થ એમ ઉત્સર્ગપદ કરેલ છે. ચૂર્ણિકારે એનો અર્થ ‘સૌથી પ્રથમ’=સુતરાં અર્થ કરેલ છે. એટલે કે ‘તારા વડે પાપ ન કરવું એ જ સૌ પ્રથમ પ્રતિક્રમણ કહેલ છે.’ એમ ચૂર્ણિકાનો અર્થ થાય.

(વ્યવહારમાં તો મિથ્યાકાર પ્રયોગ જ મિથ્યાકાર સામાચારી ગણી શકાય. મિથ્યાકાર પ્રયોગ વિના પણ મિથ્યાકાર સામાચારી = પ્રતિક્રમણ ગણવું એ નિશ્ચયને જ માન્ય હોય. નિશ્ચય તો ફલ જોઈને કારણ માની લે. વ્યવહારનય રોજ ખાનારા કૂરગડુને તપસ્વી ન કહે. નિશ્ચય કહે કે “તપનું ફળ નિર્જરા છે. એ એમને પુષ્કળ થાય છે એટલે એ તપસ્વી જ કહેવાય.” વ્યવહારનય આચાર્યપદવી વિનાનાને આચાર્ય ન કહે. નિશ્ચય કહે કે “આચારો પાળે અને પળાવે તે આચાર્ય કહેવાય. પછી એ સામાન્ય સાધુ હોય તો પણ આચાર્ય કહેવાય, કેમકે આચાર્યપદવીનું કાર્ય એની પાસે છે.”

એમ અહીં પણ વ્યવહારનય મિથ્યાકાર પ્રયોગને જ મિથ્યાકાર સામાચારી=પ્રતિક્રમણ ગણે. પણ નિશ્ચય તો કહે કે “મિથ્યાકારનું ફળ પાપ-અકરણ જ છે. એ જેની પાસે છે એ મિથ્યાકાર સામાચારીવાળો ગણાય.”

એટલે “પાપ-અકરણ એ પ્રતિક્રમણ” આ નિશ્ચયનયનો અભિપ્રાય સમજવો. એ બતાવવા માટે જ “વિતર્ક” શબ્દ મુકેલ છે.)

(શિષ્ય : પાપ કર્યા પછી મિથ્યાકાર કરવામાં વધુ ભાવ જાગે છે. તો એમ જ ન કરવું જોઈએ ?)

ગુરુ : નો, પાપ કરીને પછી પ્રતિક્રમણ કરવું એના કરતા તો પાપ ન કરવું એ જ યોગ્ય છે.

(શિષ્ય : “આ જ વાત યોગ્ય છે” એમ તમે શી રીતે કહી શકી ?)

ગુરુ : “જાણી જોઈને કાદવમાં પડ્યા પછી સ્નાન કરવાની ભાવના કરવી એના કરતાં તો કાદવથી દૂર રહી એને સ્પર્શ જ ન કરવો એ સારું છે” આ ન્યાય શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ લતાવેલો છે અને આ સર્વમાન્ય હકીકત છે.

યશો. - અત एवाह निर्युक्तिकारः (आव० नि० ६८३)

जइवि पडिक्कमियव्वं अवस्सं काउण पावयं कम्मं । तं चेव ण कायव्वं तो होइ पए पडिक्कंतो इति ॥

चन्द्र. - निर्युक्तिगाथाया अर्थः → यद्यपि पापं कर्म कृत्वा अवश्यं प्रतिक्रमणं कर्तव्यं । किन्तु तत्पापमेव यदि न क्रियेत, तर्हि प्रथममेव प्रतिक्रमणं कृतं भवति । ← इति ।

માટે જ તો નિર્યુક્તિકારે કહ્યું છે કે “જો કે એ વાત સાચી છે કે પાપકર્મ કરીને અવશ્ય પ્રતિક્રમણ કરવું જ જોઈએ. પણ પાપ જ ન કરવામાં આવે તો એ ઉત્સર્ગમાર્ગે પ્રતિક્રમણ કરી ચૂકેલો જ બને.”

यशो. - प्रतिक्रमणपदार्थो मिथ्यादुष्कृतप्रयोगस्तेन नानाकाङ्क्षिताभिधानम् । उक्तं च चूर्णिकृता - “मिच्छादुक्कडप्पओगेण पडिक्कमियव्वं” इति ।

चन्द्र. - नन्वत्र मिथ्याकारसामाचारीवर्णनं क्रियते, न तु प्रतिक्रमणवर्णनं । ततश्चात्र “पापाकरणं प्रथममेव प्रतिक्रमणं” इत्यादि निरूपणं अस्थाने किं क्रियते ? इत्यत आह प्रतिक्रमणपदार्थो=प्रतिक्रमणं नाम मिथ्यादुष्कृतप्रयोग एव । स प्रयोग एव मिथ्याकारसामाचारी । ततश्चात्र या मिथ्याकारसामाचारी आकांक्षिता, तस्या एव निरूपणं कृतं । केवलं मिथ्याकारप्रयोगपदस्थाने प्रतिक्रमणशब्दो गृहीतः, न हि तत्र कोऽपि दोषः । एवञ्चात्र अनाकाङ्क्षितस्याभिधानं नास्ति । किन्तु आकांक्षिताया एव मिथ्याकारसामाचार्याः अभिधानमस्ति ।

નનુ ‘પ્રતિક્રમણ મિથ્યાકારપ્રયોગ એવ’ ઇતિ ભવતા કથં નિર્ણીતમ્ ઇત્યત ચૂર્ણિકારસમ્મતિમાહ ઉક્તં ચ ચૂર્ણિકૃતા ઇત્યાદિ । ચૂર્ણો “મિથ્યાદુષ્કૃતપ્રયોગેન પ્રતિક્રમણં કર્તવ્યમ્” ઇતિ કથિતં । તેન જ્ઞાયતે યત મિથ્યાદુષ્કૃતપ્રયોગ એવ પ્રતિક્રમણમિતિ ।

(શિષ્ય : તમે આ જે આવ. નિર્યુક્તિની ગાથા બતાવી એમાં તો પ્રતિક્રમણ અંગેની વાતો કરી છે. આપણી વાત તો મિથ્યાકારપ્રયોગ-મિથ્યાકાર સામાચારી અંગેની ચાલે છે. જ્યારે જેની વાત ચાલતી હોય ત્યારે તે જ પદાર્થ આકાંક્ષિત=ઈચ્છાયેલો હોય છે. એ વખતે બીજા પદાર્થનું નિરૂપણ કરવું એ અનાકાંક્ષિતનું અભિધાન કરવા રૂપ દોષ ગણાય. દા.ત. શ્રોતા પ્રશ્ન કરે કે “જગતમાં તત્ત્વો કેટલા છે ?” અને વક્તા ઉત્તર આપે કે

“પાપ કરનારા નરકે અને પુણ્ય કરનારા સ્વર્ગે જાય” તો એ અનાકાંક્ષિતનું અભિધાન કહેવાય.)

ગુરુ : અહીં પ્રતિક્રમણ એટલે જ મિથ્યાકાર=મિથ્યાકાર સામાચારી છે. એટલે જે મિથ્યાકાર આકાંક્ષિત છે. એનું જ કથન ગાથામાં કરેલું છે. માત્ર મિથ્યાકાર શબ્દ વાપરવાને બદલે એને સમાનાર્થી એવો પ્રતિક્રમણ શબ્દ વાપર્યો છે. એટલે એમાં અનાકાંક્ષિતનું અભિધાન કરવા રૂપ દોષ રહેતો નથી.

(શિષ્ય : “પ્રતિક્રમણ શબ્દનો અર્થ મિથ્યાકારપ્રયોગ છે” એવું તમે કયા આધારે કહી શકો ?)

ગુરુ : ચૂર્ણિકારે કહ્યું જ છે કે “મિથ્યા મિ દુક્કડ શબ્દના પ્રયોગ દ્વારા પ્રતિક્રમણ કરવું” અર્થાત્ આ પ્રયોગ કરો એટલે પ્રતિક્રમણ કરેલું ગણાય. અર્થાત્ આ બે એક જ છે.

યશો. - સ્યાદેતત્-પ્રતિક્રમણં વિના તત્પ્રત્યયગુણાભાવાદકરણાપેક્ષયા કૃત્વા પ્રતિક્રમણં સમ્યગિતિ ।

ચન્દ્ર. - સ્યાદેતત્=કસ્યચિન્મનસિ એતાદૃશી શઙ્કા સ્યાત્, કા સા ? इति આહ પ્રતિક્રમણં વિના इत्यादि। તત્પ્રત્યયગુણાભાવાત્=પ્રતિક્રમણમેવ પ્રત્યયઃ=કારણં યેષાં તે પ્રતિક્રમણપ્રત્યયાઃ ગુણાઃ । તેષામભાવાત્ । અકરણાપેક્ષયા=પાપાકરણસ્ય સકાશાત્ કૃત્વા પ્રતિક્રમણં=પાપં કૃત્વા મિથ્યાદુષ્કૃતપ્રયોગઃ સમ્યગ્=અધિકફલદાયિ । પાપં કૃત્વા મિથ્યાદુષ્કૃતપ્રયોગે હિ ભવવૈરાગ્ય-પશ્ચાત્તાપાહઙ્કારક્ષયાદયઃ પ્રભૂતાઃ ગુણા ભવન્તિ । પાપાકરણે તુ પ્રતિક્રમણસ્યૈવાભાવાત્ એતે ગુણાઃ ન ભવન્તીતિ કેનાપિ પ્રકારેણ એતેષાં ગુણાનાં લાભાય પાપં કૃત્વા પ્રતિક્રમણકરણમેવ ન્યાય્યમિતિ ।

શિષ્ય : જો પાપ જ ન કરીએ તો પ્રતિક્રમણ કરવાનો અવસર જ ન આવે. અને પ્રતિક્રમણ ન કરીએ તો એના વિના પ્રતિક્રમણથી પ્રાપ્ત થનારા સંવેગભાવ, કર્મક્ષય વગેરે ગુણો=લાભો પણ ન મળે. એટલે જ પાપ ન કરવા કરતાં, પાપ કરીને પ્રતિક્રમણ કરવું એ જ સારું છે.

યશો. - મૈવં, એતેષાં ગુણાનાં પ્રાકૃતદુષ્કૃતક્ષયમાત્રકરત્વેનોક્તન્યાયાવતારાત્, ફલાન્તરાર્જનસ્ય વિહિતત્વેનાકરણેઽપ્યનપાયાચ્ચ ।

ચન્દ્ર. - સમાધાનમાહ મૈવં इत्यादि । નનુ ભવદ્ભિઃ યેષાં ગુણાનાં લાભાય પાપકરણં પ્રતિક્રમણકરણચ્છેષ્યતે, તે ગુણાઃ કસ્ય ફલસ્ય જનકાઃ ? યત્ફલાય તેષાં ગુણાનાં લાભઃ इष्यते । અત્ર દ્વે ફલે સંભવતઃ । યસ્ય પાપસ્ય મિથ્યાદુષ્કૃતં દીયતે, તત્પાપકાર્યેણ આત્મનિ યત્પાપકર્મ બદ્ધં । તસ્ય ક્ષય इति એકં ફલં । પ્રાચીનાનામપિ પાપકર્મણાં વિનાશઃ, સંવેગપરિણામાદયશ્ચેતિ દ્વિતીયં ફલં । યદિ હિ એતેષાં ગુણાનાં પ્રથમં ફલમિષ્યતે, તદર્થઙ્ચ પાપં કૃત્વા પ્રતિક્રમણકરણમિષ્યતે । તર્હિ એતેષાં ગુણાનાં પ્રાકૃતદુષ્કૃતમાત્રક્ષયકરત્વેન ઉક્તન્યાયાવતારાત્ । એતે ગુણાઃ યદિ પ્રાકૃતદુષ્કૃતમાત્રસ્યૈવ ક્ષયં કુર્વન્તિ, નાન્યત્ । તર્હિ પદ્મસ્ય પ્રક્ષાલનસકાશાત્ દૂરતઃ તદસ્પર્શનં શ્રેષ્ઠમિતિ યઃ ન્યાયઃ અનન્તરમેવ પ્રતિપાદિતઃ । સ અત્રાવતરેત્ । યતઃ પાપં કૃત્વા પ્રતિક્રમણકરણેન ભવતા તાદૃક્ પાપકાર્યજન્યસ્ય પાપકર્મણઃ અભાવઃ એવ પ્રાપ્યતે, સ ચં અભાવઃ પાપાકરણમાત્રાદેવ સિદ્ધઃ । કો મૂઢઃ પાપકર્માભાવકરણાય પ્રથમં પાપકર્મ બધ્નીયાત્ ? તસ્માત્ અયુક્તં

ભવત્કથનં ।

નનુ દ્વિતીયમપિ ફલમત્ર પાપં કૃત્વા પ્રતિક્રમણકરણે ભવતિ । તદર્થમેવ સર્વોઽપિ પ્રયાસ इत्यत આહ
ફલાન્તરાર્જનસ્ય=પ્રાચીનકાલીનાનામન્યેષામપિ પાપકર્મણાં ક્ષયાત્મકં યત્ફલાન્તરં । તદર્જનસ્ય
વિહિતત્વેનાકરણેઽપ્યનપાયાચ્ચ =પાપાકરણસ્ય વિહિતત્વેન પાપાકરણે દ્વિતીયફલસ્યાપિ
 વિદ્યમાનત્વાદિત્યર્થઃ । યદ્ યદ્ વસ્તુ શાસ્ત્રે કર્તવ્યત્વેનોપદિષ્ટં । તત્તદ્ વસ્તુ વિપુલનિર્જરાદિજનનદ્વારા
 પરમપદસાધકં સંભવતિ । પાપાકરણં ચ શાસ્ત્રે કર્તવ્યત્વેનોપદિષ્ટં । તત્તદ્ પાપાકરણં વિપુલનિર્જરાદિજનનદ્વારા
 પરમપદસાધકં સંભવત્યેવ । એવમ્ પાપં કૃત્વા પ્રતિક્રમણસ્ય યત્ દ્વિતીયં ફલં ભવતા ઇષ્યતે, તત્ તુ
 પાપાકરણેનાપિ પ્રાપ્યત ઇતિ તદર્થં પાપકરણસ્ય પ્રતિક્રમણસ્ય ચાશ્રયણં અયુક્તં । યાવન્તિ ફલાનિ પાપં કૃત્વા
 પ્રતિક્રમણકરણદ્વારા ભવતા પ્રાપ્તું ઇષ્યન્તે, તાનિ સર્વાણ્યપિ પાપાકરણેનૈવ પ્રાપ્તું શક્યન્તે ઇતિ પાપં કૃત્વા
 પ્રતિક્રમણકરણસ્યાભિલાષઃ મૂઢતાસૂચક ઇતિ તાત્પર્યમ્ ।

નનુ મૃગાવતીચંડરુદ્રાચાર્યદૃઢપ્રહારીપ્રભૃતયઃ પાપં કૃત્વા પ્રતિક્રમણદ્વારૈવ ક્ષપકશ્રેણીં પ્રાપ્ય પરમપદમાપ્તાઃ
 શ્રૂયન્તે । તત્તદ્શાયમેવ મોક્ષસ્ય સરલઃ પન્થાઃ યત્ પાપં કૃત્વા તીવ્રપશ્ચાત્તાપભાવેન પ્રતિક્રમણકરણમિતિ ચેત્
 કિમન્ધોઽસિ, યત્ પાપાકરણદ્વારેણૈવ પરમસંવેગભાવં પ્રાપ્ય સકલકર્મક્ષયં કુર્વાણાન્ સિદ્ધાચલાદિષુ નિર્વાણં
 પ્રાપ્તાન્ લક્ષકોટ્યાદિમુનીન્ ન પશ્યસિ, કિન્તુ અઙ્ગુલીપર્વમાત્રગણનીયાન્ મૃગાવત્યાદીન્ પશ્યસિ ? પ્રાયો
 ભવાભિનન્દીનામેવ પ્રતિક્રમણકરણાય પાપકરણસ્યાભિલાષો ભવતીતિ કિં બાલિશેન સહ વિચારણયા ?

ગુરુ : ના, હું તને પૂછું છું કે પ્રતિક્રમણ કરવા દ્વારા જે સંવેગવૃદ્ધિ વગેરે ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે એ શું ફાયદો
 કરી આપે ?

શિષ્ય : એ સંવેગાદિ ગુણો “જે પાપનું પ્રતિક્રમણ કરેલું હોય તે પહેલાના કરેલા તે પાપકર્મને ક્ષય કરવાનું
 કામ કરે, આ ફાયદો થાય.

ગુરુ : બસ ? જો સંવેગાદિ ગુણો માત્ર જે પાપનું પ્રતિક્રમણ કરાય છે એ જ પાપને ખતમ કરનારા હોય
 તો તો શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીએ બતાવેલો ન્યાય અહીં પણ લાગુ પડવાનો જ કે કાદવમાં પડવા દ્વારા જે મેલ લાગે,
 એ જ મેલ જો સ્નાનથી ધોવાતો હોય તો તો પછી સ્નાન કરવા માટે કાદવમાં પડવા કરતા સ્નાન ન કરવું
 એ જ સારું. સ્નાન કર્યા બાદ તું જેટલો ચોક્ખો થઈશ. એટલો જ ચોક્ખો સ્નાન કર્યા વિના કાદવથી દૂર
 રહેવાથી થઈશ.

એમ પાપ કરીને પ્રતિક્રમણ કરવા દ્વારા તું જે શુદ્ધિ પામીશ. એટલી જ શુદ્ધિ પ્રતિક્રમણ કર્યા વિના પાપ
 ન કરવા માત્રથી તારી પાસે રહેશે.

(શિષ્ય : પ્રતિક્રમણ માત્ર “જે પાપનું પ્રતિક્રમણ કરાય છે” એને ખતમ ન કરે, પરંતુ પૂર્વે બાંધેલા બીજા
 પણ અનંતકર્મોને ખતમ કરે. આમ વધારાનું ફળ મળતું હોવાથી પાપ કરીને પ્રતિક્રમણ કરવું વધુ સારું છે.)

ગુરુ : એક વાત તો તું માન્ય રાખીશ ને ? કે પ્રભુએ જેનું વિધાન=આજ્ઞા કરેલી હોય તે તમામ
 વિહિતવસ્તુઓ મોક્ષ સુધીના તમામ ફળોને આપવા સમર્થ છે. તો બાકીના ફળોની તો વાત જ શી કરવી ?
 એટલે પ્રતિક્રમણ દ્વારા જે વધારાના ફળો તું મેળવવા માંગે છે એ તમામ ફળો તો પાપ-અકરણથી પણ મળવાના
 જ છે. એ ફળોનો અપાય=અભાવ નથી થતો, કેમકે પાપ-અકરણ વિહિત છે.

(“પાપ-અકરણં ફલાન્તરસ્યાપિ જનકં જિનૈઃ વિહિતત્વાત્ ચારિત્રવત્”)

યશો. - આહ ચૂર્ણિકારઃ - “સ્યાન્મતિરેવમ્-પડિક્રમણવત્તિયા ગુણા ણ હવતિ ત્તિ। ભન્નતિ-જદિ તં ચેવ ણ કરેઢ પ્પે પડિક્કંતો” ઇતિ ।

ચન્દ્ર. - ચૂર્ણિગાથાર્થસ્ત્વયમ્ । પ્રતિક્રમણપ્રત્યયાઃ=પ્રતિક્રમણજન્યાઃ ગુણાઃ ન ભવિષ્યન્તિ પાપાકરણે, મળ્યતે=ઉત્તરં દીયતે । યદિ પાપમેવ ન કુર્યાત્ તર્હિ પ્રથમમેવ પ્રતિક્રમણં કૃતં ભવતિ । તતશ્ચ તત્ર પ્રતિક્રમણજન્યા ગુણા અપિ ભવન્તીતિ ભાવઃ ।

ચૂર્ણિકારે આ વાત કરી જ છે કે → પ્રશ્ન : જો પાપ જ ન કરીએ તો પ્રતિક્રમણ પણ કરવાનું ન રહે અને તો પછી પ્રતિક્રમણથી થનારા ગુણોની પ્રાપ્તિ નહિ થાય ?

ઉત્તર : જો પાપ જ ન કરે તો એ ઉત્સર્ગમાર્ગે પ્રતિક્રમણ કરનારો બને. ← (અર્થાત્ એ પાપ-અકરણ પ્રતિક્રમણ જ છે. એટલે પ્રતિક્રમણના લાભો એનાથી પણ મળવાના જ.)

યશો. - ઉપેત્યકરણે=સકૃદપિ જ્ઞાત્વા કરણે ‘અસકૃત્’ પૌનઃપુન્યેન કરણે ચ પ્રતિક્રમણં ન ભવતિ ।

ચન્દ્ર. - સકૃદપિ જ્ઞાત્વા કરણે=યસ્ય પાપસ્ય મિથ્યાદુષ્કૃતં દત્તં, તદેવ પાપં એકવારમપિ પુનઃ ઉપયોગપૂર્વકં યદિ કરોતિ તર્હિ પૌનઃપુન્યેન=અનેકવારં કરણે=પાપકરણે પ્રતિક્રમણં ન ભવતિ=પ્રાગ્દત્તં મિથ્યાદુષ્કૃતદાનં સમ્યગ્ ન ગળ્યતે । અત્ર યદિ કશ્ચિદાહ ‘અહં ઉપયોગપૂર્વકં પાપં ન કરોમિ, કિન્તુ અનામોગાદિનૈવ મયા અનેકવારં પાપં ક્રિયતે । તતશ્ચ ઉપયોગપૂર્વકં પાપાકરણાત્ મત્પ્રતિક્રમણં સમ્યગેવ’ઇતિ, તતઃ તદ્ભ્રમનિરાસાર્થમેવેદમુક્તં પૌનઃપુન્યેન ઇત્યાદિ । યો હિ અનેકવારં પાપં કરોતિ, તસ્ય તત્પાપં ઉપયોગપૂર્વકં એવ ભવતિ । નહિ અનેકવારં અનુપયોગપૂર્વકં પાપં સંભવતીતિ ।

આમ ઉત્સર્ગમાર્ગ બતાવીને હવે ઉન્માર્ગ બતાવે છે.

એકવાર પણ જાણી-જોઈને પાપ કરે અને વારંવાર પાપ કરે તો એનું પ્રતિક્રમણ=મિથ્યાકાર પ્રયોગ એ પ્રતિક્રમણ ન બને. અર્થાત્ એ સાચી સામાચારી ન ગણાય.

યશો. - એવં ચ યથાવત્પ્રયતમાનસ્યૈવાનામોગાત્પુનરાસેવને પાપાન્તરાચરણે ચ પુનઃ પુનઃ પ્રતિક્રમણ-મપવાદતોઽપિ વ્યવસ્થિતં,

ચન્દ્ર. - નિષ્કર્ષમાહ-એવં ચ=યતઃ સકૃદપિ જ્ઞાત્વા પાપકરણે, અનેકશઃ વા પાપકરણે પ્રતિક્રમણં પ્રતિક્રમણમેવ ન ભવતિ, તતઃ યથાવત્પ્રયતમાનસ્યૈવ=યસ્ય પાપસ્ય મિથ્યાદુષ્કૃતં દત્તં, તત્પાપં પુનઃ યથા ન ભવેત્ પાપાન્તરમપિ ચ યથા ન ભવેત્, તથા શાસ્ત્રવિધિના તીવ્રં પ્રયત્નં કુર્વાણસ્યૈવ અનામોગાત્ પુનરાસેવને વિસ્મરણાનુપયોગસહસાત્કારાદિના પ્રાક્પ્રતિક્રાન્તસ્યાપિ પાપસ્ય પુનઃ આસેવને સત્યપિ પાપાન્તરાચરણે ચ યત્પાપં અદ્ય યાવત્ ન સંયમજીવનેઽશ્નૂત્, અત એવ ન તસ્ય પાપસ્ય મિથ્યાદુષ્કૃતં દત્તં, તાદૃશસ્ય પાપસ્ય આચરણે

સત્યપિ પુનઃ પુનઃ પ્રતિક્રમણં=અનેકશઃ મિથ્યાદુષ્કૃતદાનં અપવાદતોઽપિ=ઉત્સર્ગતસ્તાવત્ અનેકશઃ મિથ્યાદુષ્કૃતદાનં પ્રતિક્રમણં ન ભવત્યેવ । કિન્તુ અપવાદતોઽપિ તદૈવ તત્ પ્રતિક્રમણં ભવતિ, યદા અનાભોગાત્ તત્પાપં પુનરાસેવિતં સ્યાત્, યદા વા નૂતનમેવ કિશ્ચિત્પાપમાસેવિતં સ્યાત્ इति અપિશબ્દસ્ય ભાવાર્થઃ ।
વ્યવસ્થિતં=સમ્યક્ પ્રતિક્રમણં મતમ્ । યથા હિ કસ્મિંશ્ચિન્માર્ગે વર્તમાને કૂપે અવટે વા કશ્ચિદ્જાનાનઃ પુરુષઃ અનાભોગાદિના પતિતઃ, તત્ર લોકો તં બહિર્નિષ્કાશ્ય ઉચિતાં સેવાં કરોત્યપિ । કિન્તુ સ એવ પુરુષઃ દ્વિતીયસ્મિન્નપિ દિને તત્રૈવ નિપતેત્, તર્હિ લોકો મળતિ→નૂનં સ્વયમેવ મર્તુકામોઽયં, પ્રિયતાં નામ । કિમસ્માકં પિતુઃ ગચ્છતિ?" इति । તૃતીયાદિવારે તુ પતતઃ તસ્ય સર્વથા મૂર્ખત્વં ઉપેક્ષણીયત્વચ્ચ ભવત્યેવ । એવં યઃ સકૃત્ પાપં કરોતિ, તં ગુરુઃ પ્રાયશ્ચિત્તપ્રદાનાદિના શુદ્ધં કરોતિ । તસ્ય ચારિત્રં ન ભગ્નં ભવતિ । કિન્તુ સ એવ મુનિઃ પુનઃ પુનઃ તદેવ પાપં કરોતિ, તદા ગુરુરપિ તં નિષ્ઠુરં મત્વા કથં શુદ્ધં કુર્યાત્ ? તસ્ય ચ ચારિત્રં વિનષ્ટમેવ સ્યાત્ ।

તથા કશ્ચિત્પુરુષઃ પ્રથમદિને એકસ્મિન્નવટે નિપતિતઃ સન્ લોકેન બર્હિઃનિષ્કાશ્ય પ્રગુણઃ ક્રિયતે । સ એવ પુરુષઃ દ્વિતીયદિનેઽન્યસ્મિન્નવટે પુનઃ નિપતેત્, તદાપિ લોકઃ બર્હિર્નિષ્કાશ્ય પ્રગુણં કરોતિ । એવમન્યાન્યસ્થાને પતતઃ તસ્ય નિર્દોષતાં લોકોઽપિ ગણયતિ । એવમેકં પાપં કૃત્વા પ્રતિક્રમણં ચ કૃત્વા પુનરન્યસ્મિન્પાપે પ્રવર્તમાનં તં ગુરુઃ પ્રાયશ્ચિત્તપ્રદાનાદિના શુદ્ધં કરોતિ । તસ્ય ચ ચારિત્રં કેવલં મલિનં ભવતિ, ન તુ વિનાશમાપ્નોતિ इति હેતોરેવાત્ર **પાપાન્તસચરણે** ચ પુનઃ પુનઃ પ્રતિક્રમણં સમ્યગ્ સંભવતીત્યુક્તમ્ ।

આનો સાર એ કે શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે આચારો પાળવામાં પ્રયત્ન કરનારો સાધુ જ અનાભોગાદિથી જ ફરીથી જૂનું પાપ સેવે અથવા તો તદન નવું પાપ સેવે તો એ આ બધી વખતે વારંવાર મિથ્યાકાર પ્રયોગ કરે તો તે અપવાદમાર્ગે ય હજી પ્રતિક્રમણ ગણી શકાય. (ઉત્સર્ગમાર્ગે તો નહિ જ. પરંતુ અપવાદમાર્ગે પણ ઉપર મુજબની અવસ્થામાં જ પ્રતિક્રમણ સાચું ગણાય.)

બાકી જાણી જોઈને પાપ કરે તો તો પછી એનું પ્રતિક્રમણ સાચું ન થાય.

યશો. - ન હ્યનાભોગાદુપેત્ય કરણં, વ્યાઘાતાત્, નાપ્યસકૃત્કરણં, તત્રાનાભોગસ્યા-
 ઽપ્રયોજકત્વાત્, અભિનિવેશાદેવાસકૃત્કરણસંભવાત્, અનાભોગસ્ય તુ કાદાચિત્કત્વાત્ ।

ચન્દ્ર. - એવમપવાદતોઽપિ યત્ર પ્રતિક્રમણં ભવતિ, તત્ કથયિત્વાઽધુના કુત્રાપવાદતોઽપિ પ્રતિક્રમણં ન ભવતિ'इति કથયિતુમારભતે ન હ્યનાભોગાદિત્યાદિ=અનાભોગાત્ ઉપયોગપૂર્વકં પાપકરણં ન સંભવતિ । કથં ન સંભવતીત્યાહ--**વ્યાઘાતાત્**=પરસ્પરં વિરોધાત્ । યદિ હિ અનાભોગાત્ પાપકરણમસ્તિ, તર્હિ તત્ ઉપયોગપૂર્વકં નૈવ સંભવતિ । અનાભોગો હિ અનુપયોગ એવ । યદિ ચોપયોગપૂર્વકં પાપકરણં અસ્તિ, તર્હિ તત્રાનાભોગાત્ પાપકરણં નૈવ વક્તું શક્યતે । તત્ત્વોપેત્ય પાપકરણે અનાભોગાભાવાત્ તત્રાપવાદતોઽપિ પ્રતિક્રમણં ન સંભવતિ ।
નાપ્યસકૃત્કરણં=પુનઃ પુનઃ કરણમપિ અનાભોગાત્ ન સંભવતીતિ ભાવઃ । નનુ કથં પુનઃ પુનઃ પાપકરણં અનાભોગાત્ ન સ્યાદિત્યત આહ તત્ર=પુનઃ પુનઃ પાપકરણે **અનાભોગસ્ય**=અનુપયોગસ્ય **અપ્રયોજકત્વાત્** । નનુ કથં અનાભોગઃ પુનઃ પુનઃ પાપકરણે પ્રયોજકો ન ભવતીત્યત આહ-**અભિનિવેશાદેવાસકૃત્કરણ સંભવાત્**=કદાગ્રહાત્=ઉપયોગાદેવ પુનઃ પુનઃ પાપકરણસંભવાત્ । નનુ ઉપયોગાત્ તાવત્ પુનઃ પુનઃ પાપકરણં

સંભવત્યેવ, ન તત્રાસ્માકં કાચિદાશઙ્કા । કિન્તુ અનાભોગાદપિ તત્ ભવિષ્યતીત્યત આહ અનાભોગસ્ય તુ કાદાચિત્કત્વાત્ કદાચિત્=પ્રથમદ્વિતીયાદૌ એવ પાપકરણે સંભવાત્ । ન તુ પુનઃ પુનઃ કરણે ઇતિ ભાવઃ ।

(શિષ્ય : જાણી જોઈને અનાભોગથી પાપ કરે તો ? તો તો પ્રતિક્રમણ સાચું ગણાય ને ?)

ગુરુ : અનાભોગથી જાણી જોઈને પાપ ? એ થઈ શકે ખરું ? બે ય તદ્દન વિરુદ્ધ છે. અનાભોગ એટલે અજાણતા. અજાણતા જાણી જોઈને પાપ થાય જ શી રીતે ?

(શિષ્ય : અનાભોગથી જાણી જોઈને પાપ ભલે ન થાય. પરંતુ અનાભોગથી વારંવાર પાપ થયા કરે તો ત્યાં મિથ્યાકાર સાચો ગણાય કે નહિ ?)

ગુરુ : અનાભોગથી જેમ જાણી જોઈને પાપ ન થાય. તેમ અનાભોગથી વારંવાર પાપ પણ ન જ થાય, કેમકે વારંવાર પાપકરણમાં અનાભોગ પ્રયોજક=પ્રેરક બની શકતો જ નથી. વારંવાર પાપકરણ પ્રત્યે તો અભિનિવેશ=કદાગ્રહ=નિષ્કૃતતા જ પ્રેરક બને. અનાભોગ તો ક્યારેક જ થાય. એટલે અનાભોગથી પાપ પણ ક્યારેક જ થાય. વારંવાર ન થાય.

યશો. - તદિદમભિપ્રેત્યોક્તમાવશ્યકવૃત્તૌ - 'સંયમયોગવિષયાયાં ચ પ્રવૃત્તૌ મિથ્યાદુષ્કૃતં દોષાપનયાયાલમ્, ન તૂપેત્ય કરણગોચરાયાં નાપ્યસકૃત્કરણગોચરાયામ્' ઇતિ ॥૨૧॥

॥ ઇતિ ન્યાયવિશારદવિરચિતે સામાચારીપ્રકરણે મિથ્યાકારઃ સમાપ્તોઽર્થતઃ ॥

ચન્દ્ર. - તદિદમ્=અનાભોગાત્ ઉપેત્યકરણં, પુનઃ પુનઃ કરણં ચ નૈવ સંભવતીતિ અભિપ્રેત્ય=મત્વૈવ, નિશ્ચિત્યૈવ । સંયમયોગવિષયાયાં=સંયમપાલનાયૈવ ક્રિયમાણાયાં । વિતથાસેવને=અતિચારાદિસેવને । અલમ્=સમર્થ ઉપેત્યકરણગોચરાયાં=પાપકરણાધ્યવસાયપૂર્વકં ક્રિયમાણાયાં પ્રવૃત્તૌ । નાપ્યસકૃત્કરણ-ગોચરાયાં=પુનઃ પુનઃ એકસ્મિન્નેવ પાપે ક્રિયમાણાયાં પ્રવૃત્તૌ । તત્ર પાપકરણાધ્યવસાયસ્યૈવ સદ્ભાવાત્ મિથ્યાદુષ્કૃતં નિષ્ફલમિતિ ભાવઃ ॥૨૧॥

મિથ્યાકારસામાચારીટીકોપરિ ચન્દ્રશેખરીયાનામ્ની વિષમપદવ્યાખ્યા રહસ્યપ્રકટનં ચ સંપૂર્ણે ।

આ જ અભિપ્રાયથી આવશ્યકની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે → સાધુ સંયમયોગોને વિશે પ્રવૃત્તિ કરતો હોય અને એવી પ્રવૃત્તિમાં કોઈ આજ્ઞાવિરુદ્ધ વર્તન, આચરણ થઈ જાય. તો ત્યાં અપાતું મિથ્યાદુષ્કૃતદાન એ દોષોને દૂર કરવા સમર્થ બને.

પરંતુ જાણી જોઈને પાપ કરવા સંબંધી પ્રવૃત્તિ હોય તેમાં મિથ્યાકાર પ્રયોગ દોષો દૂર કરવા સમર્થ ન બને. એમ વારંવાર પાપ કરવા સંબંધી પ્રવૃત્તિ હોય તો પણ મિથ્યાકાર પ્રયોગ દોષોને દૂર કરવા સમર્થ ન બને. ← ॥૨૮॥

મિથ્યાકારનો ભાવાનુવાદ સંપૂર્ણ

યશો. - ઇયાણિ તહકારો ભન્નઙ -

ઇદાનીં=મિથ્યાકારનિરૂપણાનન્તરં તથાકારો ભણ્યતે -

ચન્દ્ર. - ઇદાનીં તથાકારસામાચારીટીકોપરિ વિષમપદવ્યાખ્યા રહસ્યપ્રકટનઞ્ચ ક્રિયેતે ।
હવે મિથ્યાકારના નિરૂપણ પછી તરત જ તથાકાર કહેવાય છે.

યશો. - સચ્ચત્તપચ્ચયદું જં અદ્દે કિર ગુરુવઙ્ગમ્મિ ।

રુઙ્ગપુવ્વં અભિહાણં લક્ષિજ્જઙ્ગ સો તહકારો ॥૩૦॥

ચન્દ્ર. → ગુરુપદિષ્ટે અર્થે સત્યત્વપ્રતીત્યર્થં યદ્ રુચિપૂર્વં અભિધાનં સ તથાકારઃ લક્ષ્યતે←ઈતિ ગાથાર્થઃ ।
ગાથાર્થઃ : ગુરુએ ઉપદેશેલા અર્થને વિશે સચ્ચાઈ હોવાનું પ્રતિપાદન કરવા માટે ('તહત્તિ' એ પ્રમાણે) અભિધાન=કથન કરાય. તે તથાકાર તરીકે લક્ષાય છે. (જણાય છે)

યશો. - સચ્ચત્ત ત્તિ । યત્કિલ ગુરુપદિષ્ટેઽર્થે રુચિપૂર્વં=શ્રદ્ધાપૂર્વં સત્યત્વપ્રત્યયાર્થમ્= અવૈતથ્યપ્રતિપાદકમભિધાનં સ તથાકારો લક્ષ્યતે=લક્ષ્યીક્રિયતે ।

ચન્દ્ર. - અર્થે=શાસ્ત્રાનુસારિણિ તાત્ત્વિકે પદાર્થે અવૈતથ્યપ્રતિપાદકં='ભવતાં ઇદં નિરૂપણં સત્યમેવ'ઈતિ નિરૂપકં અભિધાનં='તથા', "સત્યં", "અહો યુક્તમુક્તં", "અહો ભવતાં શાસ્ત્રીયો બોધઃ" ઇત્યાદિકથનં, લક્ષ્યીક્રિયતે= તાદૃશપ્રતિપાદનં લક્ષણં, તથાકારસામાચારી ચ લક્ષ્યમિતિ ।

ગુરુએ કહેલા પદાર્થને વિશે શ્રદ્ધાપૂર્વક સત્યત્વનું પ્રતિપાદક એવું વચન તે તથાકાર કહેવાય છે.

યશો. - તેન તથાર્થકપ્રયોગાન્તરે નાઽવ્યાપ્તિઃ, ન વા સ્વભૂણિતે વક્ષ્યમાણલક્ષણા- ઙ્ગુભૂણિતે વા 'તથેતિ' પ્રયોગેઽતિવ્યાપ્તિઃ, ન વા રુચ્યપૂર્વે તત્ર સા ઇત્યાદિ દ્રષ્ટવ્યમ્ ।

ચન્દ્ર. - તેન=અત્ર 'ગુરુપદિષ્ટે અર્થે શ્રદ્ધાપૂર્વકં 'તથા' ઇતિપદસ્યૈવાભિધાનં તથાકારઃ' ઇતિ નોક્તમ્, કિન્તુ 'અવૈતથ્યપ્રતિપાદકં કિઞ્ચિદપિ અભિધાનં તથાકાર' ઇતિ યત્ ઉક્તં । તેન । તથા 'ગુરુપદિષ્ટે અર્થે' ઇતિ ઉક્તં । કિન્તુ 'યેન કેનાપ્યુપદિષ્ટે અર્થે' ઇતિ નોક્તં । તેન । તથા 'રુચિપૂર્વકં' ઇતિ ઉક્તં, ન તુ 'અવૈતથ્યાર્થપ્રતિપાદકં રુચિરહિતં રુચિસહિતં વા અભિધાનં' ઇતિ ઉક્તં । તેન । એવં 'તેન' ઇતિ પદં યથાયોગ્યં ત્રયાણાં અર્થાનાં વાચકમ્ ।

તત્ર 'અવૈતથ્યપ્રતિપાદકં' ઇતિ પ્રથમસ્ય ફલમાહ તથાર્થકપ્રયોગાન્તરે="સત્યં ભવતા ઉક્તં, યુક્તમુક્તમ્" ઇત્યાદિ પ્રયોગાન્તરે નાવ્યાપ્તિઃ= યદિ 'તથા' ઇતિ અભિધાનમેવ તથાકાર ઇત્યુચ્યેત, તર્હિ પ્રયોગાન્તરેઽવ્યાપ્તિઃ સ્યાત્ । 'અવૈતથ્યપ્રતિપાદકં' ઇતિ વિશેષણે તુ નેયમવ્યાપ્તિઃ । યતઃ પ્રયોગાન્તરાણિ અવૈતથ્યપ્રતિપાદકાન્યેવ સન્તીતિ ।

‘ગુરુ’ ઇતિ અસ્ય ફલમાહ - સ્વભણિતે=યઃ યેન પ્રતિપાદિતઃ અર્થઃ, તસ્મિન્ સ એવ યદિ વદતિ ‘અહો મયા યુક્તમુક્તમ્ । શાસ્ત્રાનુસારિ કથિતમ્” ઇતિ । તર્હિ તસ્ય તત્કથનં તથાકારો ન ભવતિ । યદિ તુ ગુરુપદં ન સ્યાત્ । તર્હિ સ્વોપદિષ્ટે અર્થે વૈતથ્યપ્રતિપાદકં વચનં અપિ તથાકારઃ સ્યાત્ । એવં વક્ષ્યમાણલક્ષણા-ગુરુભણિતે=વક્ષ્યમાણં લક્ષણં યેષાં અગુરુણાં, તે વક્ષ્યમાણલક્ષણાઃ અગુરવઃ । તૈઃ ભણિતે વચને અવૈતથ્યપ્રતિપાદકમભિધાનં તથાકારઃ ન ભવેત્ । યતઃ ગુરુપદિષ્ટે વચને એવ તાદૃશમભિધાનં તથાકારઃ પ્રતિપાદિતઃ ।

ન વા રુચ્યપૂર્વે= ગુરુવચને શ્રદ્ધાનવિરહિતે કેવલં ગુર્વાદિરજ્ઞનાર્થં કૃતે તત્ર=તાદૃશાભિધાને સા=અતિવ્યાપ્તિઃ । યતઃ રુચિપૂર્વકં એવ તાદૃશમ્ અભિધાનં તથાકારઃ કથિતઃ । ઇત્યાદિ દૃષ્ટવ્યમ્ । ગુરુકથિતેઽર્થે મનસા શ્રદ્ધાનં કરોતિ, કિન્તુ બહિઃ તાદૃશમભિધાનં યદિ ન કરોતિ, તર્હિ તથાકારો ન ભવતિ ઇતિ અભિધાનપદસ્ય ફલં આદિપદાર્થઃ । એવં અવૈતથ્યાદિપદાનાં લક્ષણસ્થાનાં ફલાન્યપિ આદિપદેન પ્રતિપાદિતાનિ સ્વયં અવગન્તવ્યાનિ ।

અહીં “તહત્તિ” જ બોલવું એમ નથી કહ્યું, પરંતુ સત્યત્વપ્રતિપાદક કોઈપણ વચન બોલવાની વાત કરી છે. એટલે હવે ‘તથા’ અર્થવાળા બીજા પ્રયોગો કરીએ તો પણ એ તથાકાર ગણાશે. એમાં અતિવ્યાપ્તિ નહિ આવે. વળી ગુરુકથિતવચનમાં તથાકારની વાત છે. એટલે કોઈ સાધુ પોતે જ કહેલા પદાર્થમાં સત્યત્વનું પ્રતિપાદન કરનાર વચન બોલે કે “મારી વાત સાચી છે.” તો એ તથાકાર ન ગણાય. એમાં અતિવ્યાપ્તિ ન આવે.

એમ ગુરુ વડે કથિત વચનમાં તથાકારની વાત છે એટલે આગળ અમે જે અગુરુઓ બતાવવાના છીએ એમના વચનમાં કોઈ તહત્તિ કરે તો પણ એ તથાકાર સામાચારી ન ગણાય. એમાં અતિવ્યાપ્તિ નહિ આવે.

એમ ‘શ્રદ્ધાપૂર્વક તહત્તિ કરવાનું કહેલ છે’ એટલે શ્રદ્ધા વિના જે તથાકાર કરાય એ પણ તથાકાર ન ગણાય. અર્થાત્ એમાં અતિવ્યાપ્તિ ન આવે.

યશો. - અત્ર યદા પ્રસિદ્ધમનૂદ્ય તદાઽપ્રસિદ્ધવિધાનં લક્ષ્યલક્ષણયોસ્દેશ્ય-વિધેયભાવસ્ય કામચારાદ્ દ્રષ્ટવ્યમ્ । વ્યવસ્થિતં ચેદં સ્યાદ્વાદરત્નાકરે ।

ચન્દ્ર. - નનુ “ગૌઃ કઃ પદાર્થઃ ઉચ્યતે ? સાધોઃ લક્ષણં કિં ?” ઇત્યાદિપ્રશ્નેષુ “યઃ સાસ્ત્રાવાન્ સ પદાર્થો ગૌઃ, યઃ જ્ઞાનાદિસાધકઃ સ સાધુઃ” ઇતિ સમાધાનં દીયતે । અત્ર પ્રશ્નકારસ્ય મનસિ ગોસાધ્વાદિપદાર્થાઃ પ્રસિદ્ધાઃ, કિન્તુ તેષાં લક્ષણં પ્રશ્નકારો ન જાનાતિ, તતઃ પ્રશ્નં કરોતિ । પ્રસિદ્ધઃ પદાર્થ ઉદ્દેશ્યઃ ભવતિ, અપ્રસિદ્ધપદાર્થસ્તુ વિધેયો ભવતિ । યમુદ્દિશ્ય કિઞ્ચિદ્ વિધાનં ક્રિયતે, યથા “રામઃ પરોપકારી અભવત્” ઇત્યત્ર રામમુદ્દિશ્ય પરોપકારિતાવિધાનં ક્રિયતે, તસ્માદત્ર રામ ઉદ્દેશ્યઃ । યસ્ય વિધાનં ક્રિયતે, સ વિધેયઃ યથાઽત્ર પરોપકારિતાપદાર્થો વિધેયઃ ।

સામાન્યતો લક્ષણમપ્રસિદ્ધં ભવતિ, અત એવ તદ્ વિધેયં ભવતિ । લક્ષ્યં તુ પ્રસિદ્ધં ભવતિ, અત એવ તદ્ ઉદ્દેશ્યં ભવતિ । તતશ્ચોત્તરવાક્યે યત્પદેન અપ્રસિદ્ધસ્યૈવ નિર્દેશો તત્પદેન ચ પ્રસિદ્ધસ્યૈવ નિર્દેશો ભવતિ । યથા

“યઃ સાસ્ત્રાવાન્ સ ગૌઃ” ઇત્યાદૌ યત્પદેન સાસ્ત્રાવત્ત્વલક્ષણમપ્રસિદ્ધવસ્તુ નિર્દિશ્યતે, તત્પદેન તુ ગોત્વરૂપં લક્ષ્યં પ્રસિદ્ધવસ્તુ નિર્દિશ્યતે ।

પ્રકૃતે તુ “યત્ ગુરુવચને રુચિપૂર્વકં અભિધાનં સા તથાકારસામાચારી” ઇતિ ગાથાયાં પ્રદર્શિતમ્ । અત્ર રુચિપૂર્વકમભિધાનં પ્રસિદ્ધમસ્તિ, તથાકારસામાચારી તુ અપ્રસિદ્ધપદાર્થઃ । યતઃ ગુરુવચને રુચિપૂર્વકાભિધાનસ્ય જ્ઞાનં મમાપ્યસ્તિ, કિન્તુ તદભિધાનં “તથાકાર” ઉચ્યતે, ઇતિ જ્ઞાનં મમ નાસ્તિ । તતશ્ચાત્ર યત્પદેન પ્રસિદ્ધસ્ય તત્પદેન ચ અપ્રસિદ્ધસ્ય વિધાનં કૃતમ્ । એવં ચ “યત્પદેન અપ્રસિદ્ધસ્ય તત્પદેન ચ અપ્રસિદ્ધસ્યૈવ નિર્દેશો ભવતિ” ઇતિ નિયમસ્ય ભક્તો ભવેત્ ઇત્યત આહ અત્ર=ત્રિંશત્તમગાથાયાં યદા=ગાથાસ્થેન “જં” ઇતિ યત્પદેન પ્રસિદ્ધં=ગુરુવચને રુચિપૂર્વકાભિધાનાત્મકં પ્રસિદ્ધં વસ્તુ અનૂદ્ય=કથયિત્વા તદા=ગાથાસ્થેન ‘સો’ ઇતિ તત્પદેન અપ્રસિદ્ધવિધાનં=તથાકારસામાચારીરૂપસ્યાપ્રસિદ્ધપદાર્થસ્ય નિરૂપણં લક્ષ્યલક્ષણયોઃ ઉદ્દેશ્યવિધેયભાવસ્ય=લક્ષ્યસ્યોદ્દેશ્યત્વસ્ય લક્ષણસ્ય વિધેયતાયાશ્ચ કામચારાત્=પરિવર્તનશીલત્વાત્ દૃષ્ટવ્યમ્=બોધ્યમ્ ।

અયં ભાવઃ - લક્ષ્યમુદ્દેશ્યમેવ ભવતિ, લક્ષણં ચ વિધેયમેવ ભવતિ ઇતિ ન નિયમઃ । યતઃ કસ્યચિત્ “સાસ્ત્રાવાન્ પદાર્થઃ કિમુચ્યતે ? જ્ઞાનાદિસાધકઃ કેન પદેનોચ્યતે ?” ઇત્યપિ પ્રશ્નો ભવતિ । તતશ્ચ તત્ર “યઃ સાસ્ત્રાવાન્ સ ગૌઃ ઉચ્યતે, યઃ જ્ઞાનાદિસાધકઃ સ સાધુઃ ઉચ્યતે” ઇતિ પ્રત્યુત્તરં દીયતે । અત્ર સાસ્ત્રાવત્ત્વં જ્ઞાનાદિ-સાધકત્વં ચ લક્ષણં ઉદ્દેશ્યભૂતં વર્તતે । ગોસાધ્વાદિરૂપં લક્ષ્યં તુ વિધેયભૂતં વર્તતે । એવં ચાત્ર યત્પદેન પ્રસિદ્ધસ્યોદ્દેશ્યભૂતસ્ય લક્ષણસ્ય નિરૂપણં, તત્પદેન અપ્રસિદ્ધસ્ય વિધેયભૂતસ્ય લક્ષ્યસ્ય નિરૂપણં ભવત્યેવ ।

એવં પ્રકૃતે “ગુરુવચને રુચિપૂર્વકાભિધાનં કિમુચ્યતે ?” ઇતિ પ્રશ્નોઽપિ સંભવતિ । તત્ર તાદૃશાભિધાનં પ્રસિદ્ધમુદ્દેશ્યં, તથાકારસ્તુ અપ્રસિદ્ધો વિધેયઃ । તથા ચાત્રાપિ યત્પદેન પ્રસિદ્ધસ્ય તત્પદેન ચ અપ્રસિદ્ધસ્યાભિધાનં ન દુષ્ટમિતિ ।

યદિ હિ લક્ષણં સદૈવ વિધેયં, લક્ષ્યં ચ સદૈવ ઉદ્દેશ્યં સ્યાત્, તર્હિ યત્પદેન અપ્રસિદ્ધસ્યૈવ વિધાનં સ્યાત્, તત્પદેન ચ પ્રસિદ્ધસ્ય । કિન્તુ યતઃ લક્ષ્યલક્ષણયોઃ ઉદ્દેશ્યવિધેયભાવઃ પરિવર્તનશીલઃ, તતઃ યત્પદેન પ્રસિદ્ધસ્ય તત્પદેન ચાપ્રસિદ્ધસ્ય વિધાનં ન દુષ્ટમિતિ ભાવઃ ।

શિષ્ય : અહીં ગુરુવચનમાં રુચિપૂર્વકનું ‘તથા’ અભિધાન એ લક્ષણ છે અને તથાકાર સામાચારી લક્ષ્ય છે. સામાન્યથી એવો નિયમ છે કે ‘યદ્’ પદ દ્વારા અપ્રસિદ્ધવસ્તુ દર્શાવાતી હોય છે. અને ‘તત્’ પદ દ્વારા પ્રસિદ્ધ વસ્તુ દર્શાવાતી હોય છે. દા.ત. સાધુ કોને કહેવાય ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર એવો અપાય કે “જે જ્ઞાનદર્શનચારિત્રને સાધે, તે સાધુ” અહીં પ્રશ્નકાર સાધુ=લક્ષ્યને તો જાણે જ છે. પણ જ્ઞાનાદિની સાધનારૂપી સાધુના લક્ષણને નથી જાણતો. એટલે અહીં જે=યદ્ વડે અપ્રસિદ્ધનું વિધાન છે અને તે=તદ્ વડે પ્રસિદ્ધનું વિધાન છે. એમ “ગાય કોને કહેવાય ?” એનો ઉત્તર આ પ્રમાણે અપાય કે “જે સાસ્ત્રાવાળી હોય તે ગાય કહેવાય.” અહીં પણ પ્રશ્નકારને માટે ગાય વસ્તુ પ્રસિદ્ધ છે. પણ સાસ્ત્રાવત્ત્વરૂપી ગાયનું લક્ષણ અપ્રસિદ્ધ છે. એનું અત્રે યદ્થી વિધાન કરાયેલું છે.

પ્રસ્તુતમાં તો ઉંધું છે. ગુરુના વચનમાં ‘તદત્તિ’ કરવું એ પ્રસિદ્ધ વસ્તુ છે પણ એને ‘તથાકાર’ કહેવાય, એ વસ્તુ અપ્રસિદ્ધ છે. એટલે આ ગાથામાં જે લખ્યું છે કે ‘ગુરુવચનમાં જે રુચિપૂર્વકનું અભિધાન, તે તથાકાર.’ એમાં તો યદ્ વડે પ્રસિદ્ધનું અને તદ્ વડે અપ્રસિદ્ધનું વિધાન કરેલ છે. તો એ શી રીતે યોગ્ય ગણાય ? યદ્

વડે અપ્રસિદ્ધનું અને તદ્ વડે પ્રસિદ્ધનું વિધાન કરવાનો નિયમ કેમ તોડો છો ?

ગુરુ : તારો આ નિયમ જ ખોટો છે. આ નિયમ સાચો તો જ ગણાત જો કાયમ માટે લક્ષ્ય ઉદ્દેશ્ય અને લક્ષણ વિધેય બનતું હોત. (જેને ઉદ્દેશીને કંઈક વિધાન કરવામાં આવે, તે ઉદ્દેશ્ય અને જે વિધાન કરવામાં આવે તે વિધેય. દા.ત. ‘રામ પરોપકારી હતા.’ અહીં રામને ઉદ્દેશીને પરોપકારિતાનું વિધાન છે. એટલે રામ ઉદ્દેશ્ય છે અને પરોપકારિતા એ વિધેય છે.) અર્થાત્ ગાય કોને કહેવાય ? સાધુ કોને કહેવાય ? એવા જ પ્રશ્નો થતા હોત અને એ જ રીતે ઉત્તર અપાતા હોત તો તો તમે બતાવ્યા પ્રમાણે બધે જ તદ્ દ્વારા પ્રસિદ્ધિનું વિધાન થાત. અને યદ્ દ્વારા અપ્રસિદ્ધનું વિધાન થાત. પરંતુ ‘સાસ્નાવાળી વસ્તુ શું કહેવાય ?’ એવા પ્રશ્નો પણ સંભવે જ છે. અને ત્યાં ઉત્તર આ રીતે અપાય છે કે ‘જે સાસ્નાવાળું હોય તે ગાય કહેવાય. જે જ્ઞાનાદિને સાધે તે સાધુ કહેવાય.’ અહીં સાસ્નાવત્ત્વ, જ્ઞાનાદિની સાધના એ પ્રશ્નકારને માટે પ્રસિદ્ધવસ્તુ છે. પણ એ ગાય કહેવાય, સાધુ કહેવાય... એ તેમને માટે અપ્રસિદ્ધ વસ્તુ છે. એટલે અહીં યદ્ વડે પ્રસિદ્ધનું વિધાન થયેલ છે અને તદ્ વડે અપ્રસિદ્ધનું વિધાન થયેલ છે. આ જગ્યાએ ઉદ્દેશ્ય તરીકે સાસ્નાવાળી વસ્તુ અને જ્ઞાનાદિસાધક છે અને વિધેય તરીકે ગોત્વ, સાધુત્વ છે અર્થાત્ અહીં લક્ષણો ઉદ્દેશ્ય છે અને લક્ષ્ય વિધેય છે અને માટે જ યદ્થી પ્રસિદ્ધનું અને તત્થી અપ્રસિદ્ધનું વિધાન થયેલ છે. તમે ઉઠાવેલા પ્રશ્નો જ જો કાયમ પૂછાતા હોત તો એમાં લક્ષણ કાયમ માટે વિધેય રહે છે અને લક્ષ્ય ઉદ્દેશ્ય બને છે. અને એના ઉત્તરમાં તો યદ્થી અપ્રસિદ્ધનું અને તદ્થી પ્રસિદ્ધનું જ વિધાન થતું હોય છે. પણ અમે બતાવેલા પ્રશ્નો પણ સંભવિત છે. અને એટલે નક્કી થાય છે કે લક્ષ્ય અને લક્ષણના ઉદ્દેશ્યપણા કે વિધેયપણામાં એકાંત નથી. બે ય જણ ઉદ્દેશ્ય અને વિધેય બની શકે છે. (કામચાર) અને એટલે જ અત્રે યદ્થી પ્રસિદ્ધનું અને તદ્થી અપ્રસિદ્ધનું વિધાન થયું છે. આમ કોઈ દોષ નથી.

સાર એટલો જ કે ઈચ્છાકારાદિ સામાચારીઓમાં પ્રશ્નકારનો પ્રશ્ન એ હતો કે ‘ઈચ્છાકાર કોને કહેવાય ?’ એટલે ત્યાં લક્ષ્ય પ્રસિદ્ધ હતું અને ઉદ્દેશ્ય હતું. પ્રસિદ્ધ વસ્તુ જ ઉદ્દેશ્ય બને. જ્યારે અહીં ગુરુના વચનમાં તહત્તિ કરવું એ તો પ્રસિદ્ધ છે. એટલે કે લક્ષણ પ્રસિદ્ધ છે. પણ એ શું કહેવાય ? એ ખબર નથી. એટલે પ્રશ્ન આ પ્રમાણે થાય કે “ગુરુના વચનમાં રુચિપૂર્વક જે અભિધાન અમે કરીએ છીએ એ શું (કંઈ સામાચારી) કહેવાય ?” એનો ઉત્તર આપ્યો કે “જે આ અભિધાન છે તે તથાકાર કહેવાય.”

ખૂબ ધ્યાનથી આ પદાર્થ વિચારવો. (ઈચ્છાકારાદિમાં ઈચ્છાકારાદિ લક્ષ્યો પ્રસિદ્ધ છે અને લક્ષણો અપ્રસિદ્ધ છે. જ્યારે તથાકારમાં લક્ષણ પ્રસિદ્ધ છે પણ લક્ષ્ય પ્રસિદ્ધ નથી. એ ભેદ ધ્યાનમાં લેવો.)

યશો. - તદિદમાશયા ચૂર્ણિકૃતોક્તમ્ - ‘તહત્તિ પઓગો ણામ જં એવમેતં અવિતહમેયં જહેયં તુભ્મે વદહ ઇચ્છેયસ્ય અદ્વસસ સંપચ્ચયદું સવિસણ તહત્તિ સદં પડંજંતિ ॥૩૦॥

ચન્દ્ર - તદ્=તસ્માત્ ઇદમાશયા=ઇયં ચાસૌ આશા ચ ઇતિ ઇદમાશા । તયા, “ગુરુપદિષ્ટેઽર્થે અવૈતથ્યપ્રતીત્યર્થ રુચિપૂર્વકં ‘તથા’ ઇત્યાદ્યભિધાનં તથાકારઃ” ઇતિ અભિપ્રાયેણ ઇત્યર્થઃ ।

ચૂર્ણિપાઠાર્થસ્ત્વયમ્ → તથેતિ પ્રયોગઃ નામ યત્ “એવમેતદ્, અવિતથમેતદ્ યથૈતદ્ યૂયં વદથ” ઇતિસ્વરુપસ્ય અર્થસ્ય સંપ્રત્યયાર્થ સ્વવિષયે=ગીતાર્થસંવિગ્નાદિરૂપે તથેતિ શબ્દં પ્રયુજ્જતે શિષ્યાઃ ← ઇતિ ॥૩૦॥

આ આશાથી આ વાત ચૂર્ણિકાર વડે કહેવાયેલી છે કે → “તહત્તિ” પ્રયોગ (તથાકાર સામાચારી) એટલે

કે “આ આ પ્રમાણે છે, અવિતથ છે કે જે પ્રમાણે તમે બોલો છો” આવા અર્થની પ્રતીતિ માટે=આવા અર્થના કથન માટે પોતાના વિષયમાં (ગીતાર્થ સંવિગ્નાદિ રૂપમાં) ‘તથા’ એ પ્રમાણે શબ્દને (સાધુઓ) બોલે છે. ←॥૩૦॥

યશો. - અથૈતદ્વિષયમેવાહ -

કપ્પાકપ્પંમિ ઠિયસ્સુવઓગે સવ્વગુણવઓ જહ્ણો ।

વાયણમાહિમ્મિ હવે અવિગપ્પેણં તહક્કારો ॥૩૧॥

ચન્દ્ર. - એવં તાવત્ તથાકારસ્ય લક્ષણમુક્ત્વાઽધુના કુત્ર સ્થાને તથાકારઃ કર્તવ્ય ઇતિ એતદ્વિષયમેવ= તથાકારવિષયમેવાહ ।

→ કલ્પ્યાકલ્પ્યયોઃ સ્થિતસ્ય સર્વગુણવતઃ યતેઃ ઉપયોગે સતિ વાચનાદિષુ અવિકલ્પેન તથાકારઃ (કર્તવ્યઃ) ભવેત્ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

હવે આ સામાચારીના વિષયને જ કહે છે. (જ્યાં આ સામાચારીનું પાલન કરી શકાય એ આ સામાચારીનો વિષય બને.)

ગાથાર્થઃ : કલ્પ અને કલ્પમાં રહેલા, સર્વગુણવાળા એવા સાધુની વાચના વગેરેમાં તે સાધુનો બોલતી વખતે ઉપયોગ હોતે છતેં (શ્રોતાઓએ) વિકલ્પ વિના તથાકાર કરવો જોઈએ.

યશો. - કપ્પાકપ્પંમિત્તિ । કલ્પો=વિધિરાચાર ઇત્યર્થઃ, અકલ્પશ્ચ=અવિધિઃ, અથવા કલ્પો જિનસ્થવિરકલ્પિકાદિઃ, અકલ્પશ્ચરકપરિવ્રાજકાદિઃ, અથવા કલ્પ્યં ગ્રાહ્યમકલ્પ્યમિતરત્, તતઃ સમાહારદ્વન્દ્વાદેકવચનં, તત્ર સ્થિતસ્ય=જ્ઞાતતદ્રહસ્યસ્યેતિ યાવત્ । એતેન જ્ઞાનસંપદુક્તા, ‘કપ્પાકપ્પે પરિણિદ્વિયસ્સ’ (આવ૦ નિ૦ ૬૮૮) ઇતિ ચ વ્યાખ્યાતમ્ ।

ચન્દ્ર. - તત્ર=કલ્પાકલ્પે સ્થિતસ્ય । નનુ કલ્પો નામ વિધિઃ, કલ્પનીયં વા વસ્તુ, સ્થવિરકલ્પિકાદિર્વા । અકલ્પસ્તુ તદ્વિપરીતઃ । તદુભયસ્મિન્ સ્થિતસ્તુ કો ભવતિ ? કિઞ્ચાત્ર કલ્પાકલ્પસ્થિતસ્ય વચને તથાકારકરણમનુજ્ઞાપ્યતે । કિં વિધૌ અવિધૌ ચ સ્થિતસ્ય વચને તથાકારકરણં યુક્તમ્ ? ‘ઇત્યાદ્યાશઙ્કામપાકર્તું સ્થિતપદસ્યાર્થમાહ જ્ઞાતતદ્રહસ્ય ઇતિ । તથા ચ વિધ્યવિધયોઃ સ્થવિરકલ્પજિનકલ્પયોઃ કલ્પનીયા-કલ્પનીયવસ્તુનોશ્ચ રહસ્યં યઃ જાનાતિ, સ ગીતાર્થોઽત્ર પ્રકૃતશબ્દેન ગૃહ્યતે । એતેન=“કપ્પાકપ્પંમિ ઠિયસ્સ” ઇતિ વિશેષણેન જ્ઞાનસંપત્=જ્ઞાનરૂપા સંપત્, પ્રવચનવક્તરિ ગુરૌ વર્તમાના । ઇતિ ચ વ્યાખ્યાતમ્=આવશ્યકનિર્યુક્તૌ ‘કપ્પાકપ્પે પરિણિદ્વિયસ્સ’ ઇતિ યદુક્તં । તદેવાસ્માભિઃ ‘કપ્પાકપ્પંમિ ઠિયસ્સ’ ઇતિ પદેન પ્રતિપાદિતમ્ ।

ટીકાર્થઃ : કલ્પ એટલે વિધિ, આચાર, અકલ્પ એટલે અવિધિ. અથવા તો કલ્પ એટલે જિનકલ્પ, સ્થવિરકલ્પ વગેરે. અકલ્પ એટલે ચરક, પરિવ્રાજક વગેરે. અથવા તો કલ્પ્ય એટલે સાધુ વડે ગ્રહણ કરી શકાય તેવી વસ્તુ અને અકલ્પ્ય એટલે અગ્રાહ્ય વસ્તુ.

આ કલ્પ અને અકલ્પ બે શબ્દોનો સમાહારદ્વન્દ્વ સમાસ કરેલો હોવાથી ગાથામાં સપ્તમી એકવચન છે. આમાં રહેલો એટલે કે જેણે વિધિ-અવિધિના, જિનકલ્પ-ચરકાદિના, કલ્પ્ય-અકલ્પ્ય વસ્તુના રહસ્યો જાણી લીધા છે તેવો.

આના દ્વારા એમ કહ્યું કે એ વક્તા જ્ઞાનની સંપત્તિવાળો હોવો જોઈએ. અર્થાત્ ગીતાર્થ હોવો જોઈએ. અને આવ. નિર્યુક્તિમાં આ જ વાત બતાવવા માટે **કપ્પાકપ્પે પરિણિદ્વિયસ્સ** એમ શબ્દ વાપરેલ છે. એનું જ અમે 'કપ્પાકપ્પે ઠિયસ્સ' એ શબ્દ દ્વારા વ્યાખ્યાન કરી લીધું. અર્થાત્ આવ.નિર્યુક્તિનું એ પદ જ અમે આ રીતે દર્શાવ્યું છે.

યશો. - તથા સર્વગુણવતઃ=મૂલોત્તરગુણવતઃ યતેઃ=સાધોઃ, અનેન સંપૂર્ણચારિત્ર-સંપત્તિરુક્તા, 'ઠાણેસુ પંચસુ ઠિયસ્સ સંજમતવડ્ઢગસ્સ' ઇતિ ચ વ્યાખ્યાતમ્ ।

ચન્દ્ર. - અનેન='સર્વગુણવતઃ' ઇતિ વિશેષણેન । ઇતિ ચ વ્યાખ્યાતમ્="ઠાણેસુ પંચસુ ઠિયસ્સ સંજમતવડ્ઢગસ્સ" ઇતિ યત્ આવશ્યકનિર્યુક્તૌ ઉક્તં, તદેવાસ્માભિઃ 'સર્વગુણવતો' ઇતિ પદેન પ્રતિપાદિતમ્ । ઇત્યસ્ત્વ આવશ્યકનિર્યુક્તૌ 'કપ્પાકપ્પે પરિણિદ્વિયસ્સ' ઇતિ પદેન ગીતાર્થઃ 'ઠાણેસુ પંચસુ ઠિયસ્સ' ઇત્યાદિના ચ પઞ્ચાચારપરિપાલકઃ સંયમતપઃસમૃદ્ધઃ સંવિગ્નશ્ચ પ્રતિપાદિતઃ । અસ્માભિસ્તુ 'કપ્પાકપ્પે ઠિયસ્સ' ઇતિ પદેન 'ગીતાર્થઃ' 'સર્વગુણવતો' ઇતિ પદેન સંવિગ્નશ્ચ પ્રતિપાદિતઃ । તથા ચ 'ગીતાર્થસંવિગ્નસ્ય વાચનાદૌ શ્રોતૃણા નિર્વિકલ્પેન તથાકારઃ કર્તવ્યઃ' ઇતિ સ્પષ્ટાર્થઃ ।

સર્વગુણવાળો એટલે મૂલ-ઉત્તરગુણવાળો.

આ વિશેષણ વડે 'વક્તા સંપૂર્ણ ચારિત્રસંપત્તિવાળો હોવો જોઈએ' એ બતાવ્યું અને આ જ અર્થ બતાવવા માટે આવ.નિર્યુક્તિમાં જે 'ઠાણેસુ પંચસુ ઠિયસ્સ...' પાઠ છે એનું અમે ઉપરના 'સર્વગુણવતઃ' વિશેષણથી વ્યાખ્યાન કરી લીધું.

યશો. - ઉપયોગે=આભોગે સતિ, એતાદશગુણોઽપ્યનુપયોગાદતથા ભાષેતેત્યુપયોગ-ગ્રહણમ્ । અયં ચ નિર્યુક્તિગાથાગત 'તુ' શબ્દાર્થઃ । ઉક્તં ચ ચૂર્ણિકૃતા-"તુસદ્વા एसो विजड उवउत्तो अप्पणा य अवधारितं" ઇતિ ।

ચન્દ્ર. - આભોગે સતિ ઇતિ । નનુ ગીતાર્થસંવિગ્નઃ સત્યમેવ ભાષેત, તતશ્ચ ઉપયોગપદગ્રહણં નિર્થકમત આહ એતાદશગુણોઽપિ=ગીતાર્થસંવિગ્નોઽપિ અનુપયોગાત્=વાચનાદિકાલે સમ્યગુપયોગાભાવાત અતથા=શાસ્ત્રવિરુદ્ધં । ઉપયોગગ્રહણં=તતશ્ચ ગીતાર્થસંવિગ્નોઽપિ યદા ઉપયોગાભાવાત વિતથં વદેત, તદા તસ્મિન્વચસિ નિર્વિકલ્પેન તથાકારઃ નૈવ કર્તવ્ય ઇતિ ભાવઃ ।

નનુ નિર્યુક્તિગાથાયાં તુ ઉપયોગપદગ્રહણં કૃતં ન દૃશ્યતે, તત્ કિં ભવાન્ નિર્યુક્તિકારેણાપ્યધિકજ્ઞાની ? યત્ સ્વયં ઉપયોગપદગ્રહણં કરોતીત્યત આહ 'અયં ચ'=ઉપયોગઃ ઇતિ અર્થશ્ચ નિર્યુક્તિગાથાગત 'તુ' શબ્દાર્થઃ ।

તથા ચ નિર્યુક્તિકારેણાપિ “તુ” શબ્દાત્ ઉપયોગગ્રહણં કૃતમેવેતિ વચમપિ તં ગૃહ્ણાનાઃ ન દોષભાજો ભવામઃ । નનુ નિર્યુક્તિગાથાગતસ્ય ‘તુ’ શબ્દસ્ય ‘ઉપયોગઃ’ इत्येवार्थो भवता कथं निर्णीतः ? किमस्ति तत्र किञ्चित्प्रमाणम् ? अत आह- **उक्तं च चूर्णिकृता ।** चूर्णिपाठार्थस्त्वयं । एष अपि=गीतार्थसंविग्नोऽपि यदि आत्मनैव पदार्थं संप्रधार्य उपयुक्तो वदति तदा तस्य वचसि निर्विकल्पेन तथाकारः कर्तव्यः इति । तथा च चूर्णिगतपाठप्रामाण्यात् नિર્યુક્તિगत ‘તુ’ શબ્દસ્ય ‘ઉપયોગ’ इति अर्थो निश्चीयते ।

આવો સાધુ પણ જ્યારે ઉપયોગપૂર્વક બોલે ત્યારે જ તથાકાર કરવાનો, કેમકે કલ્પાકલ્પમાં સ્થિત અને સર્વગુણવાળો સાધુ પણ જો બોલતી વખતે ઉપયોગ ન હોય તો ખોટું બોલી દે. એટલે ‘ઉપયોગ’નું પણ ગ્રહણ કરેલ છે.

આવ. નિર્યુક્તિમાં ઉપયોગ શબ્દ નથી લખેલો. પરંતુ ત્યાં ‘તુ’ શબ્દ લખેલો છે. એનો ઉપયોગ અર્થ લેવાનો છે અને એ જ અમે અહીં બતાવ્યો. ચૂર્ણિકારે કહ્યું જ છે કે ‘નિર્યુક્તિ ગાથામાં રહેલા ‘તુ’ શબ્દથી એ અર્થ સમજવાનો છે કે “આવો ગુણવાનુ સાધુ પણ જો પોતાની જાતે જ પદાર્થને સારી રીતે નિશ્ચિત કરીને ઉપયોગપૂર્વક બોલતો હોય તો જ તથાકાર કરવો.”

આમ આવ.નિર્યુક્તિ ગાથાના જ બધા પદાર્થો અમે આ ૩૧મી ગાથામાં જુદા જુદા શબ્દો વડે દર્શાવ્યા છે.

યશો. - પञ्चाशकवृत्तौ तु तुशब्द एवकारार्थ इति व्याख्यातम्, तत्रापीदमुप-
लक्षणाद्दृष्टव्यम् । तस्य वाचना=सूत्रदानलक्षणा, तस्यां, मकारोऽत्रालाक्षणिकः
आदिशब्दाच्चक्रवालसामाचारीप्रतिबद्धे सामान्योपदेशेऽर्थव्याख्यानविधौ प्रतिपृच्छोत्तर-
कालं गुरुभणिते च अविकल्पेन=निश्चयेन तथाकारो भवेदावश्यक इति शेषः।

ચન્દ્ર. - નનુ યદિ પञ્ચાશકવૃત્તૌ “તુ” શબ્દઃ એવકારાર્થઃ પ્રતિપાદિતઃ । તર્હિ તત્ર ઉપયોગસ્ય ગ્રહણં ન ભવિષ્યતિ। તતશ્ચ કિં શ્રીઅભયદેવસૂરયમભિપ્રાયઃ ? યદુત ‘ગીતાર્થસંવિગ્નઃ ઉપયુક્તઃ અનુપયુક્તો વા વદતુ, તત્ર નિર્વિકલ્પેન તથાકારઃ કર્તવ્ય” इति । यदि हि एवं भवेत् । तर्हि श्री अभयदेवसूरिभिः चूर्णिपाठस्यानादरः कृतः स्यात् । किं युक्तमेतद् ? इत्याशङ्कयामाह **तत्रापि=**पञ्चाशकवृत्तौ अपि इदं=उपयोगग्रहणं उपलक्षणात्= एवकारार्थः ‘तु’ शब्दः एवकारात्मकं स्वार्थमपि ज्ञापयति, उपयोगमपि ज्ञापयति च इति **दृष्टव्यम्=**मन्तव्यम्। न हि श्रीमदभयदेवसूरयः चूर्णिपाठस्यानादरं कुर्युः, ततश्च यद्यपि तैः ‘तु’ शब्दार्थः एवकारार्थः एव प्रतिपादितः । तथापि तेषां तत्र उपयोगशब्दार्थोऽप्यभिमत एव इति अवश्यं मन्तव्यम् । किञ्च गीतार्थसंविग्नस्यापि उपयोगपूर्वके वचने एव तथाकारः समुचित इति तु युक्त्यापि घटत एवेति न तत्रान्यत्किञ्चित् चिन्तनीयम् । **मकारोऽत्रालाक्षणिकः=**‘वायणमाइम्मि’ इति तृतीयपादस्थे पदे यः ‘म’ अक्षरो दृश्यते, स निरर्थक एव । केवलं छन्दोघटनाद्यर्थमेते अक्षरा गृह्यन्ते इति । **आदिशब्दात्=** ‘वायणमाइम्मि’ इत्यत्र यः आदिशब्दः, तस्मात् ।

નિશ્ચયેન=‘કિમનેન ગીતાર્થસંવિગ્નેનોપયોગપૂર્વકં નિરૂપિતોઽપિ પદાર્થઃ સમ્યગ્ સ્યાત્ ? યદિ વા સ્વમતિવિકલ્પિતઃ શાસ્ત્રવિરુદ્ધોઽપિ સ્યાત્ ?” इत्याद्याशङ्कं परित्यज्य “एतादृशेन उपयोगपूर्वकं निगदितं

સત્યમેવ"ઈતિ નિશ્ચયેન । **આવશ્યકઃ**=અવશ્ય કરણીયઃ । તદકરણે મિથ્યાત્વાદિદોષપ્રસંગસંભવાદિત્યગ્રે પ્રતિપાદયિષ્યતે । **શેષઃ**=ગાથાયાં "આવશ્યકઃ" ઇતિપદં અનુક્તમપિ તાત્પર્યવશાત્ સ્વયં વિભાવનીયમિતિ ભાવઃ ।

સંવિગ્નગીતાર્થા હિ ઉપયોગપૂર્વકં યદા સૂત્રદાનં કરોતિ, યદા વા ચક્રવાલસામાચાર્યાદિવિષયકં સામાન્યત એવોપદેશં દદાતિ, યદા વા શાસ્ત્રાભ્યાસાવસરે શાસ્ત્રપદ્ધત્યનુસારેણ અર્થવ્યાખ્યાનં કરોતિ, યદા વા શિષ્યેણ કૃતાયા પ્રતિપૃચ્છાયા ઉતરં દદાતિ, તદા શ્રોતૃણા 'સત્યમેવેદમ્'ઈતિ નિશ્ચયેન 'તથા' ઇતિ 'સત્યમેતદ્' ઇતિ 'સર્વથા નિર્દોષં ભવન્નિરુપણમ્'ઈત્યાદિ વા પ્રયોગઃ કરણીયઃ, સ એવ તથાકારસામાચારી ભવતીતિ રહસ્યમ્ ।

(શિષ્ય : પંચાશકની ટીકામાં તો આવ. નિર્યુક્તિની ગાથા લઈને એનો અર્થ લખ્યો છે ખરો. પણ ત્યાં 'તુ' નો અર્થ 'ઉપયોગ' નથી કર્યો. ત્યાં 'તુ'નો અર્થ **એવ** કાર કર્યો છે. તો પંચાશકટીકાકાર શું 'ઉપયોગ'ની હાજરીને મહત્વની નથી માનતા ?)

ગુરુ : જે પંચાશકટીકામાં તુ શબ્દ **એવ** કારાર્થવાળો કહ્યો છે ત્યાં પણ આ ઉપયોગનું ગ્રહણ ઉપલક્ષણથી સમજી લેવું, કેમકે પંચાશકટીકાકાર ચૂર્ણીની વાત અવશ્ય માને જ.

આવા સાધુ જ્યારે (૧) વાચના આપે એટલે કે સૂત્રદાન કરે, (૨) ચક્રવાલ સામાચારી સંબંધી સામાન્ય ઉપદેશ આપે, (૩) અર્થનું વ્યાખ્યાન કરે કે (૪) શિષ્યે પૂછેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે એ બધામાં કોઈપણ જાતનો વિચાર કર્યા વિના તથાકાર કરવો આવશ્યક છે.

ગાથામાં 'વાયળમાઝમ્મિ' પદમાં જે 'મ' છે એ અનુપયોગી છે. તથા ગાથામાં "તથાકાર આવશ્યકઃ=અવશ્ય કર્તવ્ય છે" એમ નથી લખેલ. એટલે આવશ્યક શબ્દ બહારથી લાવવાનો છે.

યશો. - તદુક્તમ્ -

વાયળપડિસુળળાઁ ઉવઁસે સુત્તઅત્થકહળળાઁ । અવિતહમેયં તિ તહા પડિસુળળાઁ તહવ્કારો ॥ ઇતિ ।

ચન્દ્ર. - અત્રાર્થે આવશ્યકનિર્યુક્તિગતાં ગાથામપિ દર્શયતિ **વાયળપડિસુળળાઁ** ઇત્યાદિં । અસ્યા અર્થઃ- વાચનાયાઃ પ્રતિશ્રવણે, ઉપદેશે સૂત્રાર્થકથનાયાં ચ "અવિતથમેતદ્" ઇતિ તથાકારઃ કર્તવ્યઃ । તથા પ્રતિશ્રવણાયાં="ત્વમિદં વસ્ત્રપ્રક્ષાલનાદિકં કુરુ" ઇત્યાદિરૂપાયાં ગુર્વાજ્ઞાયાં તથાકારઃ કર્તવ્યઃ - ઇતિ ।

આવ.નિર્યુક્તિમાં કહ્યું છે કે (૧) વાચનાપ્રતિશ્રવણમાં (૨) ઉપદેશમાં, (૨) સૂત્ર-અર્થકથનમાં, (૪) તથા પ્રતિશ્રવણમાં એટલે કે ગુર્વાજ્ઞાનો સ્વીકાર કરવામાં "આ અવિતથ છે" ઇત્યાદિ જણાવનાર તથાકાર કરવો.

યશો. - અત્ર 'તહા પડિસુળળાઁ' ઇત્યત્ર પ્રતિશ્રવણા 'અમુકં કુરુ' ઇતિ ગુર્વાજ્ઞાગ્રહણં ચૂર્ણીં દૃશ્યતે । અયં ચેચ્છાકારસમાચારીવિષય ઇત્યાશઙ્ક્ય તથાશબ્દં 'એતદ્' ઇત્યત્ર યોજયિત્વા તદુત્તરપ્રતિ-શ્રવણાપદમુપદેશાદિપદસંબંધશાલીત્યન્યે વ્યાચક્ષત ઇતિ તત્રૈવોક્તમ્ ।

ચન્દ્ર. - અસ્યાઃ ગાથાયાઃ અર્થકરણેડનેકાનિ મતાનિ સન્તિ । તાન્યેવ દર્શયિતુમારભતે ટીકાકારઃ અત્ર=

પ્રસ્તુતાયાં 'વાયળ' इत्यादिगाथायां 'तहा पडिसुणणाए' इत्यत्र=उत्तरार्धे । गुर्वाज्ञाग्रहणं चूर्णौ दृश्यते । चूर्णिकारेण प्रतिश्रवणायाः अर्थः 'अमकुं कार्यं कुरु' इत्यादिगुर्वाज्ञारूपः प्रतिपादितः । तत्रैव चूर्णौ मतान्तरमपि प्रतिपादितम् । तदेव दर्शयति अयं चेच्छकारसामाचारीविषयः । केषाञ्चिदिदं मतं यदुत→ प्रतिपादित-गुर्वाज्ञायां 'तथा'प्रयोगः न तथाकारसामाचारी, किन्तु इच्छकारसामाचार्येव । ततश्च प्रतिश्रवणापदस्य प्रकृतगुर्वाज्ञारूपः अर्थः न युक्तः । तस्मात् तथा शब्दं 'एतद्' इत्यत्र योजयित्वा 'अवितहमेयं ति तहा' इत्यत्र 'अवितहमेयं तहति' इति अन्वयं कृत्वा तदुत्तरप्रतिश्रवणापदं='अवितहमेयं ति तहा पडिसुणणाए' इत्यत्र 'तहा' पदोत्तरं दृश्यमानं 'पडिसुणणाए' इति पदं उपदेशादिपदसंबंधशालि='उपदेश' इति पदे 'सुत्तअत्थ-कहणाए' इति पदे च अन्वयं प्राप्नोति । ततश्चायमर्थो भवति यदुत 'वाचनाप्रतिश्रवणायां उपदेशप्रतिश्रवणायां सूत्रार्थकथनस्य प्रतिश्रवणायां च 'अवितथमेतद्, तथैतद्' इति यद्भणनं तत् तथाकारः उच्यते" इति । ← इदञ्च मतं चूर्णिकारेण स्वयमेव चूर्णौ प्रतिपादितम् ।

આ ગાથાનો અર્થ કરવામાં ઘણા મતો છે.

ચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે “ચોથા પાદની શરૂઆતમાં જે “તહા પડિસુણનાએ” શબ્દ છે તેનો અર્થ → “તુ આ કામ કર” એવી ગુરુ વડે કરાતી આજ્ઞા ← એમ કરવો. એમાં પણ તહત્તિ કરવું એ તથાકાર સામાચારી છે.

એ જ ચૂર્ણિમાં મતાંતર દેખાડતા કહ્યું છે કે “તું આ કામ કર” એવી ગુરુની આજ્ઞા તો ઈચ્છાકાર સામાચારીનો વિષય છે અર્થાત્ “હું આપનું કામ ઈચ્છાથી કરીશ” એમ ત્યાં ઈચ્છાકાર જ શિષ્યે કરવાનો છે. તથાકાર સામાચારીનો એ વિષય જ નથી. એટલે “તહા પડિસુણનાએ” નો અર્થ ગુર્વાજ્ઞા કરવો ઉચિત નથી.

પરંતુ આ પ્રમાણે અર્થ કરવો. “અવિતહમેયં તિ તહા” એમ જે લખેલ છે એમાં “અવિતહમેયં તહા તિ” એમ એતદ્ પછી ‘તથા’ શબ્દ જોડી દેવો અને એ “તહા” પછીનો જે ‘પડિસુણનાએ’ શબ્દ છે. એને ડાઉન, સુત્ત-અત્થકહનાએ... એમ બેની સાથે જોડવો. એટલે અર્થ આ પ્રમાણે થશે કે → “વાચનાના શ્રવણમાં, ઉપદેશના શ્રવણમાં, સૂત્રાર્થકથનના શ્રવણમાં “આ અવિતથ છે” એ માટે જે “તથા” બોલાય એ તથાકાર કહેવાય. ←

यशो. - तदन्ये पुनर्यथोक्तमेवार्थं व्याचक्षत इत्यपि तत्रैव । पञ्चाशके पुनरत्र चतुर्थपादस्यादौ 'अविगप्पेणं' इति परावृत्त्या लिखितमिति द्रष्टव्यम् ॥३१॥

चन्द्र. - तदन्ये पुनः=प्रतिपादितमतान्तरानुयायिभ्यः सकाशात् अन्ये पुनः यथोक्तमेवार्थं=चूर्णिकारेणोक्तमेवार्थं व्याचक्षते=कथयन्ति इत्यपि=न केवलं मतान्तरं, किन्तु अधुनैव यत्कथितं तदपि तत्रैव=चूर्णौ एव ।

यथा हि कुत्रचित्पदार्थे चिन्त्यमाने चैत्रः कथयेत्-ममाभिप्रायस्तु अयमस्ति, मैत्रस्याभिप्रायस्तु मदभिप्रायाद् भिन्नः, विजयस्य अभिप्रायस्तु मदभिप्रायरूप एवेति । एवं चूर्णिकारेणापि कथितं यत् ममाभिप्रायोऽयं, अन्येषां तु मदभिप्रायाद् भिन्नोऽभिप्रायः । इतरेषां पुनः मदभिप्रायसदृश एवाभिप्राय इति ।

पञ्चाशके श्रीहरिभद्रसूरिभिः मूलगाथायाः चतुर्थपादस्य परावर्तनं कृतं अस्ति । तदेवाह पञ्चाशके पुनरत्र

“વાયણપડિસુણણા” ઇતિ ગાથાયાં ચતુર્થપાદસ્યાદૌ=“પણિસુણણા તહકારો” ઇતિ ચતુર્થપાદસ્ય પ્રારંભે ‘અવિગપ્પેણ’ ઇતિ પરાવૃત્ત્યા લિખિતં=“પડિસુણણાપદં” દૂરીકૃત્ય “અવિગપ્પેણ તહકારો” ઇતિ લિખિતમિતિ ભાવઃ । તથા ચ તત્ર ‘પણિસુણણા’ ઇતિ પદસ્યૈવાભાવાત્ ન કાચિદપિ બાધેતિ । તતશ્ચ પચ્ચાશકગાથાયા અર્થોઽયં ભવતિ યત્ “વાચનાપ્રતિશ્રવણાદૌ અવિકલ્પેન ‘અવિતથમેતદ્’ ઇતિ તથાકારઃ કર્તવ્યઃ ઇત્યાદિ । અધિકં તુ તટ્ટીકાતોઽવસેયમ્ ।

અત્ર વયં વદામઃ → મહોપાધ્યાયશ્રીમદ્યશોવિજયૈઃ અત્રૈવ એકત્રિંશતમગાથાટીકાયાં → આદિશબ્દાત્ ચક્રવાલસામાચારીપ્રતિબદ્ધે સામાન્યોપદેશે, અર્થવ્યાખ્યાનવિધૌ, પ્રતિપૃષ્ઠોત્તરકાલં ગુરુભણિતે ચ નિશ્ચયેન તથાકારઃ ભવેત્ ← ઇત્યાદિ નિગદિતમ્ । તતશ્ચ પ્રતિપૃષ્ઠોત્તરકાલં ગુરુભણિતે વચનેઽપિ તથાકારઃ ઉપાધ્યાયૈઃ પ્રતિપાદિતઃ । અથ “વાયણપડિસુણણા” ઇતિ વિવક્ષિતાયાં આવશ્યકનિર્યુક્તિમૂળગાથાયાં વાચનાપ્રતિશ્રવણે, ઉપદેશે, સૂત્રાર્થકથનાયાઞ્ચ તથાકારઃ પ્રતિપાદિતઃ દૃશ્યતે, કિન્તુ પ્રતિપૃષ્ઠોત્તરકાલં ગુરુભણિતે વચને તથાકારસ્ય નિરૂપણં ન દૃશ્યતે । એવં ચ એતત્ વક્તું શક્યતે યદુત ‘પણિસુણણા તહકારો’ ઇતિ ચતુર્થપાદસ્થં ‘પણિસુણણા’ ઇતિ પદં પ્રતિપૃષ્ઠોત્તરકાલં ગુરુભણિતસ્ય વચનસ્ય વાચકં । એવમપિ પ્રતિપૃષ્ઠોત્તરકાલં ગુરુવચનસ્ય શ્રવણં પ્રતિશ્રવણં વક્તું યુજ્યત એવ । એવઞ્ચ સર્વં સુસ્થં ભવતિ । તથા ચ ચૂર્ણઃ - પ્રતિપૃષ્ઠોત્તરકાલં આયરિં કથયતિ સતિ પડિસુણણા ।

એષ તાવદસ્માકમભિપ્રાયઃ । અધિકં પુનઃ ગીતાર્થાઃ વિદન્તિ ॥૩૧॥

ત્યાં વળી ત્રીજો મત બતાવ્યો છે કે જેઓ પહેલા મત પ્રમાણે જ બધું માને છે.

પંચાશકમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ આ ગાથા તો લીધી જ છે. પણ એના ચોથા પાદની શરૂઆતમાંથી “પડિસુણણા” પદ કાઢી નાંખી ત્યાં “અવિગપ્પેણ” પદ મૂકી દીધું છે. એટલે કે → “વાચનાના શ્રવણમાં, ઉપદેશમાં, સૂત્રાર્થકથનમાં “આ સાચું છે” એ માટે કોઈપણ જાતના વિકલ્પ વિના ‘તહત્તિ’ કરવું એ ‘તથાકાર’ છે. ← એમ અર્થ થશે.

(મહોપાધ્યાયજી મહારાજે ચાર જગ્યાએ તહત્તિની વાત લખી છે, જે હમણાં જ જોઈ ગયા. એમણે શિષ્યની પ્રતિપૃષ્ઠા પછીના ગુરુના ઉત્તરમાં તહત્તિ કરવાની વાત લખી છે. એટલે ઉપાધ્યાયજી મહારાજ આ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે કરતા હશે કે “સૂત્રના શ્રવણમાં, ઉપદેશમાં=ચક્રવાલસામાચારી સંબંધી સામાન્ય ઉપદેશમાં, સૂત્રાર્થકથનમાં=અર્થવ્યાખ્યાન વિધિમાં તથા પ્રતિશ્રવણમાં=પ્રતિપૃષ્ઠા કર્યા બાદ ગુરુ વડે અપાતા ઉત્તરમાં અવિકલ્પથી તહત્તિ કરવું જોઈએ.” આ વાત ચૂર્ણમાં પણ કરી જ છે.

(ઉપાધ્યાયજી મહારાજની પોતાની ટીકાની પંક્તિઓ જોશો તો આ વાતનો ખ્યાલ આવી જશે.) ॥૩૧॥

યશો. - નન્વેતાદ્દશો વક્તરિ ક્રિયતાં નિયમેન તથાકારોઽન્યત્ર તુ કથમ્ ?

ઇત્યાશઙ્કાયમાહ—

इयरम्मि विगप्पेणं सो य विगप्पो ववड्ढिओ एसो ।

संविगगे गीयम्मि य तहेव अण्णत्थ जुत्तिखमे ॥३२॥

ચન્દ્ર. - **આદર્શ**=ઉપયોગપૂર્વક વદતિ ગીતાર્થસંવિગ્ને । **અન્યત્ર**=અનુપયોગપૂર્વક વદતિ ગીતાર્થસંવિગ્ને, ઉપયોગપૂર્વક વા વદતિ અગીતાર્થસંવિગ્ને, ગીતાર્થસંવિગ્ને, અગીતાર્થસંવિગ્ને, ગીતાર્થસંવિગ્નપાક્ષિકે ચ **કથમ્**=કેન પ્રકારેણેચ્છાકારઃ કર્તવ્યઃ ? સમાધાનમાહ ।

→ **ઇતરસ્મિન્** વિકલ્પેન તથાકારઃ કર્તવ્યઃ । સ ચ વિકલ્પઃ વ્યવસ્થિતઃ । સંવિગ્ને (સંવિગ્નપાક્ષિકે) ગીતાર્થે તથૈવ=અવિકલ્પેનૈવ । **અન્યત્ર** યુક્તિક્ષમે ← **ઇતિ** ગાથાર્થઃ ।

શિષ્ય : ગીતાર્થ-સંવિગ્ન ઉપયોગપૂર્વક બોલતો હોય તો એવા વક્તાના વચનમાં અવિકલ્પથી=નિયમથી તથાકાર કરીએ. પણ જે વક્તા આવો ન હોય ત્યાં તથાકાર કેવી રીતે કરવો ?

ગુરુ : ગાથાર્થઃ બીજા વક્તાને વિશે વિકલ્પે તથાકાર કરવો. તે વિકલ્પ આ પ્રમાણે વ્યવસ્થિત છે કે સંવિગ્નપાક્ષિક ગીતાર્થના વચનમાં અવિકલ્પે કરવો અને અન્યત્ર=બીજા વક્તાઓના યુક્તિયુક્ત વચનમાં તથાકાર કરવો.

યશો. - **ઇયરસ્મિન્** । **ઇતરસ્મિન્**=ઉક્તલક્ષણાદન્યત્ર વિકલ્પેન તથાકારઃ કર્તવ્યઃ । **એક વિશેષવિધિનિષેધયોસ્તદિતરવિશેષવિધિનિષેધફલકત્વાદુક્તલક્ષણે** ઽવિકલ્પેન તથાકારવિધાવન્યત્ર વિશિષ્ટનિષેધલાભાત્તત્રાપિ તથાકારસ્ય સ્વવિષયપ્રાપ્તતયા વિશેષભાવમાદાયૈવ તત્પર્યવસાનાદન્યત્ર વિકલ્પો લભ્યત **ઇતિ દ્રષ્ટવ્યમ્** ।

ચન્દ્ર. - સમાધતે → **ઉક્તલક્ષણાદન્યત્ર**=ઉપયોગપૂર્વક વદતઃ ગીતાર્થસંવિગ્નસ્ય સકાશાદન્યસ્મિન્ અગીતાર્થાદૌ **વિકલ્પેન**=ભજનયા, “કુત્રચિત્કર્તવ્યઃ કુત્રચિચ્ચ ન” **ઇત્યાદિરૂપયા** । નનુ ગીતાર્થસંવિગ્ને તથાકારઃ કરણીયઃ **ઇત્યુક્તં** । કિન્તુ તાવન્માત્રેણ “અન્યત્ર વિકલ્પેન તથાકારઃ કર્તવ્ય” **ઇત્યર્થસ્ય પ્રાપ્તિસ્તુ** કથં ભવેત્ ? **ઇત્યત આહ એકવિશેષેત્યાદિ** । **એકસ્મિન્**=ગીતાર્થસંવિગ્ને યો **વિશેષવિધિઃ**=અવિકલ્પેન તથાકારઃ કર્તવ્યઃ, **ઇતિ** અવિકલ્પાત્મકવિશેષણેન વિશિષ્ટઃ યઃ તથાકારઃ, તત્સ્વરૂપો યો વિધિઃ, સ **ઇતરસ્મિન્**=અગીતાર્થાદૌ વિશેષનિષેધઃ=‘અવિકલ્પેન તથાકારઃ ન કર્તવ્યઃ’ **ઇતિ** અવિકલ્પવિશેષણેન વિશિષ્ટસ્ય તથાકારસ્ય નિષેધં સાધયતિ, ન તુ શુદ્ધતથાકારસ્ય નિષેધં સાધયતીતિ । **એવં** ચ યતોઽત્ર ઉપયોગપૂર્વક વદતિ ગીતાર્થસંવિગ્ને અવિકલ્પવિશિષ્ટસ્ય તથાકારસ્ય વિધાનં કૃતં, તતોઽત્ર અગીતાર્થાદૌ અવિકલ્પવિશિષ્ટસ્યૈવ તથાકારસ્ય નિષેધઃ સિદ્ધયતિ । ન તુ અવિકલ્પમાત્રસ્ય નિષેધઃ, ન વા તથાકારમાત્રસ્ય નિષેધઃ । અથ ચ અગીતાર્થાદાવપિ યુક્તિપૂર્વક વચનં વદતિ તથાકારકરણં યુક્તમેવ । યતઃ યુક્તિપૂર્વક તદ્વચનં જિનવચનાનુસારિ તસ્મિંશ્ચ તથાકારાકરણે મિથ્યાત્વાદિદોષાઃ ભવેયુઃ । **એવં** અગીતાર્થાદૌ યુક્તિપૂર્વક વચનં વદતિ તથાકારઃ સ્વવિષયં પ્રાપ્તઃ=કર્તવ્યો ભવતીતિ યાવત્ । પ્રકૃતે તુ અગીતાર્થાદૌ અવિકલ્પવિશિષ્ટસ્ય તથાકારસ્ય નિષેધઃ સિદ્ધઃ=અકર્તવ્યત્વં સિદ્ધમિતિ યાવત્ । તતશ્ચ વિરોધઃ । તાદૃશે અગીતાર્થાદૌ તથાકારઃ કર્તવ્યોઽપિ ભવતિ, અવિકલ્પવિશિષ્ટઃ તથાકારઃ અકર્તવ્યોઽપિ ભવતિ **ઇતિ** । તત્પરિહારાય અવિકલ્પવિશિષ્ટસ્ય તથાકારસ્ય નિષેધઃ અવિકલ્પાત્મકવિશેષણસ્યૈવ નિષેધરૂપતયા મન્તવ્યો ભવતિ । તથા ચ અગીતાર્થાદૌ અવિકલ્પેનૈવ તથાકારસ્ય નિષેધઃ । વિકલ્પેન તુ તથાકારસ્ય નૈવ નિષેધ **ઇતિ** અગીતાર્થાદાવપિ વિકલ્પેન તથાકારસ્ય વિધાનં ભવતિ ।

एष भावार्थः प्रतिपादितः ।

अक्षरार्थस्त्वयम् एकविशेषविधिनिषेधयोः=एकस्मिन् क्रियमाणो यो विशेषो विधिः विशेषनिषेधो वा, तयोः तदितरविशेषविधिनिषेधफलकत्वात्=तदितरस्मिन् यो विशेषविधिः विशेषनिषेधो वा, तादृशफलजनकत्वात् । एषः तावत्समासः प्रतिपादितः । वस्तुतस्तु “तदितरविशेषनिषेधविधिफलकत्वात्” इत्येव स्पष्टार्थं वक्तव्यम् । उक्तलक्षणे=उपयोगपूर्वकं वदति गीतार्थसंविग्ने अविकल्पेन तथाकारविधौ= अविकल्पेन तथाकारः करणीय इति विधौ क्रियमाणे सति अन्यत्र=अगीतार्थादौ विशिष्टनिषेधलाभात्= ‘अविकल्पेन तथाकारः न करणीयः’ इति विशिष्टनिषेधस्यैव लाभात्, न तु ‘तथाकारो न करणीयः’ इति निषेधस्य लाभः । तत्रापि=अगीतार्थादौ तथाकारस्य स्वविषयप्राप्ततया=युक्तिपूर्वकं वचनं वदति अगीतार्थादौ कर्तव्यतया विशेषणभावमादायैव=अविकल्पात्मकं यद्विशेषणं, तादृशो यः भावः, तमादायैव तत्पर्यवसानात्=निषेधस्य सिद्धत्वात् । अविकल्पस्यैव निषेधोऽत्र सिद्ध्यति, न तु तथाकारमात्रस्य निषेध इति भावः ।

अत्र अबुधजनबोधार्थं दृष्टान्तं प्रतिपादयामि ‘मरितुमिच्छुना=मुमूर्षुणा विषयुक्तं अन्नं भक्षणीयं’ इति विधिः । ततश्च “जीवितुमिच्छुना=जिजीविषुणा विषयुक्तं अन्नं न भक्षणीयम्” इति विषयुक्तस्यान्नस्य निषेधो लभ्यते, न तु “जिजीविषुणा अन्नं न भक्षणीयं” इति अन्नमात्रस्यैव निषेधोऽत्र लभ्यते । अथ जिजीविषोस्तु अन्नं भक्षणीयमेवास्ति, तद्विना जीवनस्यैवासंभवात् । ततश्च “जिजीविषुणा अन्नं भक्षणीयं, जिजीविषुणा विषविशिष्टमन्नं न भक्षणीयम्” इति वाक्यद्वयस्येदमेव तात्पर्यं यत् “जिजीविषुणा विषं न भक्षणीयं, किन्तु अन्नं तु भक्षणीयम्” इति । एवञ्चात्र मुमूर्षौ विषविशिष्टस्यान्नस्य विधिः जिजीविषौ विषविशिष्टस्यान्नस्य निषेधं साधयति, स एव च निषेधः विषरूपस्य विशेषणस्यैव निषेधरूपतया सिद्ध्यतीति । एवमत्रापि गीतार्थसंविग्ने अविकल्पविशिष्टस्य तथाकारस्य विधिः अगीतार्थादौ अविकल्पविशिष्टस्य तथाकारस्य निषेधं साधयति, स एव च निषेधः अविकल्परूपस्य विशेषणस्यैव निषेधरूपतया सिद्ध्यति । एवञ्च अगीतार्थादौ विकल्पेन तथाकारः कर्तव्यः, न त्वविकल्पेनेति तात्पर्यं सिद्धम् ।

यथा एकस्मिन् विशेषो विधिः अपरस्मिन् विशेषनिषेधं साधयति, तथैवैकस्मिन् विशेषनिषेधोऽपरस्मिन् विशेषविधिं साधयति । यथाऽत्रैव “जिजीविषुणा विषविशिष्टं अन्नं न भक्षणीयम्” इति विशिष्टस्य निषेधः “मुमूर्षुणा विषविशिष्टं अन्नं भक्षणीयम्” इति विशेषविधिं साधयति । स एव च विशिष्टविधिः “मुमूर्षुणा विषं भक्षणीयम्” इति विशेषणस्यैव विधिरूपतया परिणमति । यतः मुमूर्षोः अन्नात्मकस्य विशेष्यस्य निषेध एव । प्रकृते तु ‘अगीतार्थादौ अविकल्पेन तथाकारः न कर्तव्यः’ इति विशिष्टो निषेधः ‘गीतार्थादौ अविकल्पेन तथाकारः कर्तव्यः’ इति विशिष्टविधिं साधयति । न त्वेकतरस्यापि निषेधः । ततश्चात्र विशिष्टविधिः विशेषणविधिरूपतया न परिणमति । किन्तु विशिष्टविधिरूपतयैव विद्यते । अतिगहनमिदं तत्त्वं सूक्ष्मप्रज्ञया विभावनीयम् ।

टीकार्थः : उपयुक्त, गीतार्थ-संविग्ने सिवायना वचनमां विकल्पथी तथाकार करवो.

(शिष्यः : आवो अर्थ तमे क्या आधारे करी शको ?)

गुरुः : कोईपक्ष ओक पदार्थमां विशेष वस्तुनं=विशिष्ट वस्तुनं विधि=विधान ओ तेनाथी बीजमां

વિશિષ્ટવસ્તુના નિષેધને સિદ્ધ કરનાર હોય છે. દા.ત. “મુમૂર્ષુણા વિષયુક્તં અન્નં ભક્ષણીયં” અહીં મરવાની ઈચ્છાવાળા રૂપી એક પદાર્થમાં વિષયુક્તભોજન રૂપી એક વિશિષ્ટ વસ્તુનું વિધાન કરેલ છે તો મરવાની ઈચ્છાવાળાથી ઈતરમાં એટલે કે જીવવાની ઈચ્છાવાળામાં વિષયુક્ત-ભોજન રૂપી વિશેષનો નિષેધ જ સિદ્ધ થાય. અર્થાત્ જિજીવિષુણા વિષયુક્તં ભોજનં ન ભક્ષણીયમ્ । આ રીતે અર્થ થાય.

એ જ રીતે કોઈપણ એક વસ્તુમાં વિશેષનો નિષેધ એ તેનાથી ઈતરમાં વિશેષના વિધાનને સિદ્ધ કરનારો બને છે.

દા.ત. “જિજીવિષુણા વિષયુક્તં ભોજનં ન ભક્ષણીયં” આ પ્રમાણે જીવવાની ઈચ્છાવાળામાં વિષયુક્ત ભોજન રૂપી વિશેષ વસ્તુનો નિષેધ કરીએ એટલે જીવવાની ઈચ્છાવાળાથી ભિન્ન એવા મરવાની ઈચ્છાવાળામાં એ વિશેષવસ્તુનું વિધાન આવી જ જાય. અર્થાત્ “મુમૂર્ષુણા વિષયુક્તં ભોજનં ભક્ષણીયં” એમ સિદ્ધ થાય.

સમાસ આ પ્રમાણે ખોલવો કે “એક વસ્તુમાં વિશેષનો વિધિ એ એનાથી બીજી વસ્તુમાં એ જ વિશેષનો નિષેધ સિદ્ધ કરે. એમ એક વસ્તુમાં વિશેષનો નિષેધ એ એનાથી બીજી વસ્તુમાં એ જ વિશેષના વિધિને સિદ્ધ કરે” આનો અર્થ ઉપર જોઈ ગયા છીએ.

હવે પ્રસ્તુતમાં જોઈએ.

“ઉપયુક્ત-ગીતાર્થ-સંવિગ્નને વિશે વિકલ્પાભાવયુક્ત તથાકાર કરવો” આમ એક વસ્તુમાં વિશિષ્ટનું વિધાન કરેલ છે એટલે એ વસ્તુથી ભિન્ન વસ્તુમાં વિશિષ્ટનો નિષેધ સિદ્ધ થાય. એટલે કે અનુપયુક્ત-ગીતાર્થ-સંવિગ્ન/ઉપયુક્ત-અગીતાર્થ-સંવિગ્ન/ઉપયુક્ત-ગીતાર્થ-અસંવિગ્ન/ઉપયુક્ત-અગીતાર્થ-અસંવિગ્નને વિશે વિકલ્પાભાવયુક્ત તથાકાર ન કરવો.

હવે જેમ “જિજીવિષુણા વિષયુક્તં ભોજનં ન ભક્ષણીયમ્” એ વચન સાંભળ્યા બાદ સમજાશે કે જીવવાની ઈચ્છાવાળાએ ભોજન તો કરવું જ પડે. એટલે અહીં ભોજનનો નિષેધ તો ન જ સમજી શકાય. એટલે વિષયુક્ત ભોજનનો નિષેધ છે. પણ એમાં ભોજન=વિશેષનો નિષેધ તો અહીં યોગ્ય નથી. ભોજન તો કરવું જ પડે. એટલે આ વિશિષ્ટનો નિષેધ, વિશેષનું વિધાન આવશ્યક હોવાથી માત્ર વિશેષણના નિષેધ રૂપે જ પરિણમે છે. એટલે જિજીવિષુણા વિષં ન ભક્ષણીયં, ભોજનં તુ ભક્ષણીયમેવ । એટલે કે વિષરહિત ભોજન વાપરવું, એમ અર્થ નીકળે.

એમ પ્રસ્તુતમાં વિચારીએ તો અનુપયુક્તાદિમાં વિકલ્પાભાવવિશિષ્ટતથાકારનો નિષેધ સિદ્ધ થયો. પણ બીજી બાજુ આ અગીતાર્થાદિના યુક્તિયુક્ત વચનોમાં તથાકાર કરવો તો જરૂરી છે જ. એ વિના તો આપણને જ મિથ્યાત્વ લાગે. એટલે અહીં વિશેષનો નિષેધ કરી શકાતો નથી. એટલે વિકલ્પાભાવવિશિષ્ટ તથાકારનો નિષેધ એ વિશેષણના નિષેધરૂપે પરિણમે છે. એટલે કે અનુપયુક્તાદિને વિશે વિકલ્પાભાવ ન ચાલે. વિકલ્પ જ જોઈએ. એટલે કે વિકલ્પયુક્ત તથાકાર ચાલે.

આ પદાર્થ કઠિન હોવાથી ટુંકાણમાં ફરી બતાવી દઉં છું.

મુમૂર્ષુણા વિષયુક્તં ભોજનં ભક્ષણીયં ↔ ગીતાર્થાદિરૂપે સાધૌ વિકલ્પાભાવયુક્તઃ તથાકારઃ

કર્તવ્યઃ

જિજીવિષુણા વિષયુક્તં ભોજનં ન ભક્ષણીયં ↔ અગીતાર્થાદિરૂપે સાધૌ વિકલ્પાભાવયુક્તઃ
તથાકારઃ ન કર્તવ્યઃ

જિજીવિષુણા વિષં ન ભક્ષણીયં ↔ અગીતાર્થાદિરૂપે વિકલ્પાભાવઃ ન કર્તવ્યઃ

યશો. - તદિદમભિપ્રેત્યોક્તં ચૂર્ણિકૃતા=“અણસ પુણ વિભાસા” ઇતિ । એવં ચ
ગીતાર્થસાધુવ્યતિરિક્તે સર્વસ્મિન્નૈવાવિશેષેણ તથાકારાઽતથાકારૌ પ્રાપ્નુત ઇત્યાશઙ્કાયમાહ સ
ચ વિકલ્પો વ્યવસ્થિત ઇતિ । તથા ચ ચૂર્ણૌ વિભાષાપદં વ્યવસ્થિતવિકલ્પાર્થં જ્ઞેયમિતિ
ભાવઃ ।

ચન્દ્ર. - ‘અણસ પુણ વિભાસા’=ગીતાર્થભિન્નાદેઃ વચને વિકલ્પેન તથાકારઃ ઇતિ ભાવઃ । એવં
ચ=‘ગીતાર્થસંવિગ્ને અવિકલ્પેન તથાકારવિધિઃ ગીતાર્થસંવિગ્નેભિન્નેષુ સર્વેષુ વિકલ્પેન તથાકારં સાધયતિ’ ઇતિ
સિદ્ધે ચ । સર્વસ્મિન્નૈવ અગીતાર્થે, અસંવિગ્ને, ગીતાર્થસંવિગ્નપાક્ષિકેઽપિ ચ અવિશેષેણ=અમુકત્ર તથાકારઃ
ન, અમુકત્ર ચ કર્તવ્ય ઇત્યાદિવિશેષતાં વિનૈવ પ્રાપ્નુતઃ । ન ચેદમિષ્ટં । યતઃ યથા સંવિગ્નગીતાર્થે અવિકલ્પેનૈવ
તથાકારઃ ઇષ્ટઃ । તથૈવ ગીતાર્થસંવિગ્નપાક્ષિકેઽપિ ચ અવિકલ્પેનૈવ તથાકારઃ ઇષ્ટઃ । તતશ્ચ તસ્મિન્નપિ વિકલ્પેન
તથાકારભળનં શાસ્ત્રવિરુદ્ધમ્ । તસ્માત્સમાધાનમાહ સ ચ વિકલ્પો વ્યવસ્થિતઃ=તસ્ય વિકલ્પસ્ય વક્ષ્યમાણા
શાસ્ત્રાનુસારિણી વ્યવસ્થા અસ્તિ, યદુત ‘કુત્ર કીદૃશો વિકલ્પઃ’ ઇત્યાદિ ।

વ્યવસ્થિતવિકલ્પાર્થ=‘અણસ પુણ વિભાસા’ ઇત્યત્ર વિભાષાપદં ન કેવલં વિકલ્પસ્યૈવ વાચકં,
કિન્તુ વ્યવસ્થિતસ્યૈવ વિકલ્પસ્ય વાચકં । યદિ હિ વિભાષાપદં કેવલસ્યૈવ વિકલ્પસ્ય વાચકં ભવેત્ તર્હિ
અગીતાર્થે, અસંવિગ્ને, અગીતાર્થસંવિગ્ને, ગીતાર્થસંવિગ્નપાક્ષિકે ચ તથાકારઃ અતથાકારશ્ચ કર્તવ્ય ઇતિ પ્રાપ્યતે ।
તત્ત્વાનિષ્ટમ્ । ગીતાર્થસંવિગ્નપાક્ષિકે તથાકારસ્યૈવેષ્ટત્વાત્ । તતશ્ચ વિભાષાપદં વ્યવસ્થિતવિકલ્પસ્યૈવ વાચકં
પરિગણનીયમ્ । સા ચ વ્યવસ્થાઽધુનૈવ પ્રતિપાદયિષ્યતે ।

આ અભિપ્રાયને લીધે જ ચૂર્ણિકાર કહે છે કે “બીજાઓના વચનમાં વિકલ્પથી તથાકાર કરવો.”

શિષ્ય : આનો અર્થ એમ કે ગીતાર્થ-સંવિગ્ન-ઉપયુક્ત સિવાયના વચનમાં વિકલ્પથી તથાકાર કરવો એટલે
કે બાકીના બધામાં ક્યારેક તથાકાર કરવો અને ક્યારેક તથાકાર ન કરવો. શું આ અર્થ માન્ય છે ?

ગુરુ : ના. આ બાકીના સાધુઓમાં વિકલ્પથી તથાકાર કરવાની વાત આવી એ સાચું. પણ એ વિકલ્પ
ગમે તેમ નથી સમજવાનો. એની એક વ્યવસ્થા છે. ચૂર્ણિમાં પણ જે વિભાષાપાદ લખેલ છે તે
વ્યવસ્થિતવિકલ્પને જણાવનાર જણવું.

શિષ્ય : એ વ્યવસ્થા શું છે ?

યશો. - વ્યવસ્થામેવાહ-एषः=તથાકારઃ સંવિગ્ને પદૈકદેશે પદસમુદાયોપચારાત્ ‘સુદ્ધં
સુસાહુધમ્મં કહેઈ’ (ઉપ૦ માલા-૫૧૫) ઇત્યાદિલક્ષણલક્ષિતે સંવિગ્નપાક્ષિકે
જ્ઞાત્વોત્સૂત્રભાષણપ્રતિપન્થિપરિણામવિશેષશાલિનિ વા, ઉક્તન્યાયાદેવ ચ ગીતે=ગીતાર્થે ચ

તથૈવ=નિશ્ચયેનૈવ ।

ચન્દ્ર. - પદૈકદેશે=સંવિગ્નપાક્ષિકરૂપઃ યઃ પદસમુદાયઃ, તસ્યૈકદેશભૂતં યત્ સંવિગ્નપદં, તસ્મિન્ પદસમુદાયોપચારાત્=સંવિગ્નપાક્ષિકરૂપસ્ય પદસમુદાયસ્યોપચારાત્ । સંવિગ્નપદં સંવિગ્નપાક્ષિકસ્ય વાચકમત્ર દૃષ્ટવ્યમિતિ ભાવઃ । નનુ 'સંવિગ્નપાક્ષિકઃ કીદૃશો ભવતિ ?' इति तु न वयं जानीम इत्यत आह सुद्धं सुसाधुधम्मं...इत्यादि सંविग्नपाक्षिको हि स्वयं शिथिलोऽपि शुद्धं साधुधर्मं कथयति, निजं शिथिलाचारं निन्दति, सर्वेभ्यः संविग्नसाधुभ्यः सकाशात् क्षुल्लकत्वं स्वीकरोति । न कस्यापि संविग्नान्देः वंदनं स्वयं स्वीकरोति, स्वयं च सर्वान् संविग्नसाधून् वन्दते । यथाशक्ति संविग्नानां सहायको भवतीत्यादि यानि लक्षणानि उपदेशमालायां प्रतिपादितानि । तैः ज्ञाते सંविग्नपाक्षिके ।

નનુ “ભીમસેન” इत्यादौ यत्र पदैकदेशभूतो ‘भीम’ शब्दः न विपरीतपदार्थवाचकतया प्रसिद्धः, तत्र पदैकदेशे पदसमुदायोपचारो युक्तः। यत्र तु सંविग्नपाक्षिकपदस्यैकदेशभूतः सંविग्नशब्दः सંविग्नपाक्षिकविपरीतस्य सંविग्नश्रमणस्य बोधकः, तत्र पदैकदेशे पदसमुदायोपचारो न युक्त इत्यत आह ज्ञात्वोत्सूत्रभाषणेत्यादि । ‘इदं शास्त्रविरुद्धमस्ति’ इति ज्ञात्वाऽपि तस्योत्सूत्रस्य यद् भाषणं, तत्प्रतिपत्थी=तत्प्रतिबन्धको यः परिणामविशेषः, ‘प्राणान्तेऽपि उत्सूत्रं न प्ररूपणीयम्’ इत्यादिरूपः, तत्तालानि वा इत्यर्थः । तादृशश्च सંविग्नगीतार्थोऽपि भवति, गीतार्थसंविग्नपाक्षिकश्चापि भवति ।

ગીતપદં ગીતાર્થવાચકં ગ્રહીતુમત્રેષ્ટં । તતશ્ચાહ ઉક્તન્યાયાદેવ ચ=પદૈકદેશે પદસમુદાયોપચારાદેવ ચ નિશ્ચયેનૈવ=અવિકલ્પેનૈવ ।

ગુરુ : ગાથામાં સંવિગ્ન શબ્દ એ ‘સંવિગ્નપાક્ષિક’ શબ્દના એક દેશરૂપ સમજવો. અને એ પદના એકદેશમાં પદસમુદાયનો ઉપચાર કરી સંવિગ્નપદથી સંવિગ્નપાક્ષિકનું ગ્રહણ કરવું. એટલે ‘શુદ્ધ સાધુધર્મને કહે... વગેરે ઉપદેશમાલામાં કહેલા લક્ષણોથી યુક્ત=જણાયેલ એવા સંવિગ્નપાક્ષિકને વિશે અવિકલ્પથી= નિશ્ચયથી જ તથાકાર કરવો.

(શિષ્ય : સંવિગ્નપદથી ‘સંવિગ્નપાક્ષિક’નું ગ્રહણ એ થોડું વિચિત્ર લાગે છે. કોઈપણ સમજી માણસ આ રીતે ન લખે. ભીમસેનને બદલે ભીમ બોલવું એ શક્ય છે, કેમકે ત્યાં નુકસાન કે ઉંધો અર્થ નથી થવાનો. પણ સંવિગ્નપાક્ષિકને બદલે સંવિગ્નશબ્દ મુકે તો તો આખો અર્થ જ બદલાઈ જાય. એટલે આ યોગ્ય નથી લાગતું.)

ગુરુ : જાણી જોઈને જે ઉત્સૂત્રભાષણ થાય અને અટકાવનાર એવો જે વિશેષ પ્રકારનો ભવભીરુતાદિનો પરિણામ હોય તે પરિણામવાળાને સુચવનારું આ સંવિગ્નપદ જાણવું. સંવિગ્ન=સંવેગવાળો. અને સંવેગ એટલે જાણી જોઈને ઉત્સૂત્રભાષણ કરવા રૂપ ખરાબ પ્રવૃત્તિનો પ્રતિબંધક અધ્યવસાય.

આ અધ્યવસાયવાળા તો સાચા સાધુઓ અને સંવિગ્નપાક્ષિકો બે ય હોય છે. સાચા સાધુની વાત આગળ આવી ગઈ છે. એટલે અહીં સંવિગ્નપાક્ષિકો જ આવા સંવિગ્ન તરીકે લેવાના. આમાં એકદેશમાં સમુદાયનો ઉપચાર કરવાની જરૂર રહેતી નથી.

ગાથામાં જે “ગીત”શબ્દ છે એ પદના એકદેશમાં પદના સમુદાયનો ઉપચાર કરીને જ ગીતાર્થનો વાચક જાણવો.

આમ પૂર્વે ગીતાર્થ-સંવિગ્નને વિશે અવિકલ્પથી તથાકાર બતાવ્યો. અને હવે વિકલ્પની વ્યવસ્થા કરવામાં પણ પ્રથમ ગીતાર્થ-સંવિગ્નપાક્ષિકને વિશે અવિકલ્પથી તથાકાર બતાવ્યો.

યશો. - અયં ચાપવાદ इत्येके,

ચન્દ્ર. - અત્ર કેચિત્ પ્રતિપાદયન્તિ → ઉપયોગપૂર્વકં વદતિ ગીતાર્થસંવિગ્ને અવિકલ્પેન તથાકારઃ કર્તવ્યઃ. इति उत्सर्गमार्गः । शिथिले गीतार्थसंविग्नपाक्षिके तु उत्सर्गतः अविकल્पेन तथाकारो नास्ति, किन्तु यतः सोऽपि ससूत्रप्ररूपकः, तस्मात् शिथिलस्यापि तस्य वचने अपवादमार्गेण अविकल્पेन तथाकारः કર્તવ્યઃ ← इति ।

एतदेवाह अयं च अपवाद इत्येके । इदमत्र तात्पर्यं । यदि हि गीतार्थसंविग्न गीतार्थसंविग्नपाक्षिके च उभयत्राविकल्पेनैव तथाकारकरणं उत्सर्गेण इष्टं, तर्हि ग्रन्थकारैः एतदेव वक्तुं युक्तं यत् 'गीतार्थसंविग्न गीतार्थसंविग्नपाक्षिके चाविकल्पेन तथाकारः કર્તવ્યઃ, तद्भिन्नेषु च विकल्पेन કર્તવ્યઃ.' इति । किन्तु ग्रन्थकारैस्तु एतद् પ્રતિપાદિતં યદુત → ગીતાર્થસંવિગ્ને અવિકલ્પેન તથાકારઃ કર્તવ્યઃ । इतरेषु च विकल्पेन । તત્ર ચ વિકલ્પસ્ય વ્યવસ્થેયં યદુત ગીતાર્થસંવિગ્નપાક્ષિકે પુનઃ અવિકલ્પેનૈવ તથાકારઃ કર્તવ્ય ← इति । इत्थञ्चात्र गीतार्थसंविग्नपाक्षिकाणां ग्रहणं गीतार्थसंविग्नैः सह न कृतं, किन्तु अगीतार्थादिभिः सह कृतं । तस्माद् ज्ञायते यत् गीतार्थसंविग्न अविकल्पेन तथाकारः उत्सर्गतः । गीतार्थसंविग्नपाक्षिके च अविकल्पेन तथाकारः अगीतार्थादौ विकल्पेन तथाकारवत् अपवादतः इति । यत्र गीतार्थसंविग्न संविग्नपाक्षिकौ द्वौ स्तः । तत्र “कस्य वचनं श्रोतव्यम् ?” इति चिन्तायां गीतार्थसंविग्नस्यैव वचनं श्रोतव्यमिष्टं. यदि च उभयत्र अविकल्पेन तथाकारः उत्सर्गः कथ्यते, तर्हि द्वयोः समानता भवेत् । तन्निषेधार्थं “गीतार्थसंविग्न अવિકલ્પતથાકારઃ ઉત્સર્ગઃ, સંવિગ્નપાક્ષિકે ચ અવિકલ્પતથાકારઃ અપવાદઃ.” इति कथितं इति भावः ।

(શિષ્ય : જો સંવિગ્નપાક્ષિકમાં પણ અવિકલ્પથી જ તથાકાર કરવાનો હોય તો પછી શાસ્ત્રકારોએ પહેલેથી જ એમ કહેવું જોઈએ ને ? કે ‘ગીતાર્થ-સંવિગ્ન, ગીતાર્થ-સંવિગ્નપાક્ષિક એ બે ય ને વિશે અવિકલ્પથી તથાકાર કરવો અને બાકી બધામાં વિકલ્પથી કરવો’ શાસ્ત્રકારોએ તો તદ્દન વિચિત્ર નિરૂપણ કર્યું છે. પહેલા ગીતાર્થસંવિગ્નમાં જ અવિકલ્પથી તથાકાર બતાવ્યો. બાકી બધામાં વિકલ્પથી બતાવ્યો અને એ પછી “વિકલ્પની વ્યવસ્થા કરવાની છે” એમ કહીને વિકલ્પની વ્યવસ્થા કરવામાં સંવિગ્નપાક્ષિકને વિશે અવિકલ્પથી તથાકાર બતાવ્યો. આ બધું વિચિત્ર નિરૂપણ શા માટે ? ચાર માણસોમાંથી બે માણસોને ૫૦૦ રૂ. આપવાના હોય અને બેને ૧૦૦ રૂ. આપવાના હોય. ત્યારે કોઈ એમ કહે કે “આ એક માણસને ૫૦૦ રૂ. આપો. હવે બાકીના જે ત્રણ છે એમાં આપણે વ્યવસ્થા ગોઠવીએ. તેમાં આ બીજાને પણ ૫૦૦ રૂ. આપો. છેલ્લા બેને ૧૦૦ રૂ. આપો.” તો એ અનુચિત જ લાગે ત્યારે સીધું જ કહે કે આ બેને ૫૦૦ રૂ. અને બાકીનાને ૧૦૦ રૂ. આપો” એ જ વધુ ઉચિત છે. તો અહીં કેમ શાસ્ત્રકારોએ આ રીતે ન કર્યું ?)

ગુરુ : આ વિષયમાં કેટલાંક લોકો કહે છે કે સંવિગ્નપાક્ષિકના વચનમાં અવિકલ્પથી તથાકાર એ અપવાદ માર્ગ છે. એટલે કે સંવિગ્ન-ગીતાર્થના વચનમાં અવિકલ્પ તથાકાર એ ઉત્સર્ગમાર્ગ છે અને સંવિગ્નપાક્ષિકમાં

અવિકલ્પથી તથાકાર એ અપવાદમાર્ગ છે. ઉત્સર્ગ-અપવાદનું નિરૂપણ સાથે શી રીતે થઈ શકે ? એટલે પહેલા ઉત્સર્ગ બતાવી અને પછી અપવાદ બતાવ્યો. (આશય આ પ્રમાણે હોઈ શકે કે સૌ પ્રથમ તો સંવિગ્ન-ગીતાર્થની હાજરી હોય તો એની પાસે જ શાસ્ત્રીયપદાર્થો સાંભળવા જોઈએ. એની હાજરીમાં સંવિગ્નપાક્ષિકના પદાર્થો સાંભળવા ન જવાય, કેમકે ગમે તેમ તો ય એ શિથિલ છે. હવે જો શાસ્ત્રકારો એમ કહે કે “સંવિગ્ન-ગીતાર્થ કે સંવિગ્નપાક્ષિક બે ય ના વચનમાં અવિકલ્પ તથાકાર કરવો” તો તો બે ય સરખા થઈ જાય. એટલે કે આ સાંભળનારાઓ હવે “સંવિગ્નગીતાર્થ હોય તો પણ સંવિગ્નપાક્ષિક પાસે જવામાં દોષ નહિ” એમ સમજે, કેમકે બે ય ની સરખામણી શાસ્ત્રકારોએ જ બતાવી દીધી. આ તો મોટો દોષ ગણાય. એટલે શાસ્ત્રકારોએ સંવિગ્ન-ગીતાર્થના વચનમાં અવિકલ્પ તથાકાર સૌ પ્રથમ બતાવી એને ઉત્સર્ગમાર્ગ રૂપ બતાવ્યો. અને એની હાજરી ન હોવાદિ કારણોસર સંવિગ્નપાક્ષિકના વચનમાં અપવાદમાર્ગે તથાકાર બતાવ્યો.)

યશો. - ફલિતવિધ્યન્તરમેવેત્યન્યે ।

ચન્દ્ર. - અન્યે પુનઃ પ્રતિપાદયન્તિ → ‘ગીતાર્થસંવિગ્ને અવિકલ્પેન તથાકારઃ કર્તવ્યઃ’ इति यत् कथितं, तस्येदमेव तात्पर्यं यत् तद्वचनं शास्त्रानुसार्यैव भवति । ततश्च तत्र तथाकारकरणे मिथ्यात्वादयो दोषा न भवन्तीति । यद्येवं, तर्हि गीतार्थसंविग्नपाक्षिकस्यापि वचनं शास्त्रानुसार्यैव भवति, नहि तत्रापि तथाकारकरणे मिथ्यात्वाददोषानामवकाशः । एवं च तथाकारं आश्रित्य द्वौ अपि तुल्यावेव । ततश्च यदि गीतार्थसंविग્ने अविकल्पेन तथाकारः उत्सर्गमार्गः, तर्हि गीतार्थसंविग्नपाक्षिकेऽपि अविकल्पेन तथाकारः उत्सर्गमार्ग एव । यद्यपि गीतार्थसंविग्नपाक्षिकस्य ग्रहणं गीतार्थसंविग्नैः सह न कृतं, तथापि ‘गीतार्थसंविग્ने अविकल्पेन तथाकारः’ इति यो विधिः प्रतिपादितः, तत्तात्पर्यानुसारेण गीतार्थसंविग्नपाक्षिकेऽपि तादृश एव विधिः सिद्ध्यति । एवं च ‘गीतार्थसंविग्नपाक्षिके अविकल्पेन तथाकारः’ इति नापवादः, किन्तु फलितं विध्यन्तरमेव । किञ्च अपवादः स उच्यते, यस्य सामान्यतः निषेधो भवति, पुष्टकारणे तु तस्य विधानं भवति । गीतार्थसंविग्नपाक्षिके तु ‘अविकल्पेन तथाकारः उत्सर्गतः न કર્તવ્યઃ’ इति सामान्यतः निषेधो नास्त्येवेति नायं अपवाद ← इति । एतदेवाह **फलितविध्यन्तरमेवેત્યન્યે**=અર્થાપત્ત્યા પ્રાપ્તો અન્યો વિધિરેવેતિ ।

(શિષ્ય : ચારિત્રની દૃષ્ટિએ વિચારણા કરવાની હોય તો તો બરાબર કે સંવિગ્ન મુખ્ય બને અને સંવિગ્નપાક્ષિક હલકો બને. પરંતુ જ્યાં જિનવચનના સમ્યક્ નિરૂપણની જ મુખ્યતા છે ત્યાં તો સંવિગ્ન કે સંવિગ્નપાક્ષિક બે ય સરખા જ છે. જેમ ઉપસંપદ્ સામાચારીમાં બતાવશે કે પાઠક નાનો હોય કે મોટો હોય તો પણ બધા એને વંદન કરે. હવે ત્યાં મોટો સાધુ પાઠક બની શકતો હોય તો તો સારું જ છે. પણ એના બદલે નાના સાધુને પાઠક બનાવવામાં આવે તો એને “અપવાદ માર્ગે વંદન કરવાના” એવું તો ન કહેવાય. એ ઉત્સર્ગ જ ગણાય.)

ગુરુ : આથી જ કેટલાંકો કહે છે કે આ અપવાદમાર્ગ નથી. પરંતુ સંવિગ્ન-ગીતાર્થને વિશે જે અવિકલ્પ તથાકારનું વિધાન કર્યું. તેમાં મુખ્ય કારણ એ જ હતું કે “એના વચનો જિનાજ્ઞા વિરુદ્ધ નથી હોતા.” હવે આ જ મુખ્ય કારણ તો સંવિગ્નપાક્ષિકમાં પણ વિદ્યમાન છે. એના વચનો પણ જિનાજ્ઞાવિરુદ્ધ નથી હોતા. એટલે એનાથી એ જ નક્કી થાય કે જિનાજ્ઞા વિરુદ્ધ વચનનો સંભવ ન હોવાથી જો સંવિગ્ન-ગીતાર્થમાં અવિકલ્પ

તથાકાર કરવાનો હોય તો પછી એ જ ન્યાયે સંવિગ્નપાક્ષિકમાં પણ અવિકલ્પ તથાકાર કરવો જ જોઈએ.
એટલે સંવિગ્ન-ગીતાર્થને વિશે જે વિધિ=વિધાન કર્યું. એના ઉપરથી જ આ સંવિગ્ન-પાક્ષિકને વિશે પણ એ વિધાન સિદ્ધ થઈ જાય છે. એટલે સંવિગ્નપાક્ષિકને વિશે અવિકલ્પ-તથાકાર એ ફલિત થયેલો બીજો વિધિ=ઉત્સર્ગ જ છે. અપવાદ નથી.

યશો. - અન્યત્ર=અસંવિગ્નગીતાર્થે-સંવિગ્નાગીતાર્થેઽસંવિગ્નાગીતાર્થે ચ વક્તરિ સતીતિ શેષઃ । યુક્તિક્ષમે=યુક્તિસહેઽર્થે તથાકાર ઇત્યનુષઙ્ગઃ । તથા ચાહ જિનવચનપારદૃશ્વા હરિભદ્રસૂરિઃ—(પંચાશક-૧૨-૧૬)

इयरमि विगप्पेणं जं जुत्तिखमं तहिं ण सेसंमि । संविग्गपक्खिए वा गीए सव्वत्थ इयरेण ॥३२॥

चन्द्र. - इत्यनुषङ्गः=“युक्तिसहेऽर्थे तथाकारः करणीयः” इति योजनीयमिति भावः । जिनवचनपारदृश्व=जिनवचनस्य पारं पश्यतीति जिनवचनपारदृश्व, जिनवचनरहस्यवेत्ता इत्यर्थः । पंचाशकगाथाया अर्थस्त्वयं → इतरस्मिन्=अगीतार्थादौ विकल्पेन तथाकारः कर्तव्यः । स च विकल्पोऽयं, यद् वचनं तस्य युक्तियुक्तं भवति, तस्मिन् तथाकारः कर्तव्यः । न शेषे=युक्तिरहिते न कर्तव्यः । संविग्नपाक्षिके गीतार्थे तु सर्वत्र=सर्वेषु वचनेषु इतरेण=अविकल्पेन अपवादेन । अथवा इतरे=इतरस्मिन् अगीतार्थादौ न=न अविकल्पेन तथाकारः कर्तव्यः ॥३२॥

મૂળ વાત ઉપર આવીએ.

અસંવિગ્ન-ગીતાર્થ, સંવિગ્ન-અગીતાર્થ અને અસંવિગ્ન-અગીતાર્થ એવા વક્તા હોય તો ત્યાં એના યુક્તિ-યુક્ત પદાર્થમાં તથાકાર કરવો એ સિવાય નહિ.

જિનવચનના પારને પામેલા હરિભદ્રસૂરિજીએ કહ્યું છે કે “અગીતાર્થાદિ વક્તા હોય ત્યાં જે યુક્તિયુક્ત વચન હોય એમાં તથાકાર કરવો. બીજા વચનોમાં નહિ. જ્યારે સંવિગ્નાપાક્ષિક ગીતાર્થનાં સર્વ વચનોમાં અવિકલ્પે તથાકાર કરવો ॥૩૨॥

યશો. - અથ સંપૂર્ણચારિત્રસ્યાપિ સાધોરક્ષીણરાગાદિમત્ત્વેન સંવિગ્નપાક્ષિકસ્ય ચાઽસત્ક્રિયત્વેન કથં ન તયોર્વિતથોપદેશસંભવ ઇત્યારેકામપાચિકીર્ષુરાહ -

नाणेण जाणइ च्चिय संवेगेणं तहेव य कहेइ ।

तो तदुभयगुणजुत्ते अतहक्कारो अभिणिवेसा ॥३३॥

चन्द्र. - संपूर्णचारित्रस्यापि साधोः=गीतार्थस्य अक्षीणरागादिमत्त्वेन=रागो द्वेषो अज्ञानञ्चेति असत्यवचनस्य त्रीणि कारणानि । एतानि त्रीण्यपि संपूर्णचारित्रेऽपि गीतार्थसाधौ वर्तन्ते । ततश्च तेषामपि वचनं असत्यं संभवतीति तत्र अविकल्पेन तथाकारो न युक्त इति भावः । असत्क્રियत्वेन=संविग्नपाक्षिके

રાગદ્વેષાજ્ઞાનાનિ ત્રીણિ અસત્યવચનકારણાનિ તાવત્સન્ત્યેવ । એતત્તુ અધિકં, યત્ તે અશોભનક્રિયાવન્તઃ સન્તિ । તતશ્ચ તે કદાચિત્ શિથિલાચારસંરક્ષણાર્થં સ્વયશઃકીર્ત્યાદિસંરક્ષણાર્થં ચ અસત્યમપિ વદેત્, સંવિગ્નગીતાર્થે તુ એતાદૃશં ન સંભવતીત્યતઃ સંવિગ્નપાક્ષિકે રાગદ્વેષાદિરૂપમપિ એતત્ કારણં પૃથક્ ઉક્તં । **અરેકાં=આશંકાં** ।

→ જ્ઞાનેન જાનાત્યેવ, સંવેગેન ચ તથૈવ કથયતિ । તતઃ તદુભયગુણયુક્તે અતથાકારઃ અભિનિવેશાદેવ
← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

શિષ્ય : સંપૂર્ણ ચારિત્રવાળા એવા પણ ગીતાર્થ-સંવિગ્ન સાધુના રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન દોષો નાશ તો નથી જ પામ્યા. અને સંવિગ્નપાક્ષિકને તો આ ત્રણ દોષો ઉપરાંત અસત્ ક્રિયા=શિથિલાચાર પણ છે. તો આ બેય ને ખોટો ઉપદેશ થવાની પાકી શક્યતા છે જ. તો અવિકલ્પ તથાકાર કેવી રીતે ચાલે ?

ગુરુ : ગાથાર્થ : જ્ઞાનથી પદાર્થોને જાણે જ છે. અને સંવેગથી એ પદાર્થોને એ જ પ્રમાણે કહે છે. તો આ બે ય ગુણોથી યુક્ત વક્તાને વિશે અતથાકાર કદાગ્રહથી થાય.

યશો. - નાળેણ ત્તિ । જ્ઞાનેન=કલ્પાકલ્પાદ્યભિધાયકાગમેન જાનાત્યેવ=જ્ઞાનનિષ્ઠાભાગ્ભવત્યેવ, એવં ચ તસ્યાઽજ્ઞાનનિમિત્તકમૃષાવાદો ન ભવતીત્યુક્તં ભવતિ । અનેનૈવ ચ સામર્થ્યાદુપયોગાદનુપયોગ-નિમિત્તકમપિ મૃષાભાષણં તત્પ્રત્યાખ્યાતમ્ ।

ચન્દ્ર. - એવં ચ=‘જ્ઞાનનિષ્ઠાભાગ્ ભવતિ’ઇતિ પ્રતિપાદનેન । નનુ અજ્ઞાનનિમિત્તકઃ મૃષાવાદો મા ભવતુ, કિન્તુ જ્ઞાનિનોઽપિ અનુપયોગાદ મૃષાવાદઃ સંભવતિ, તત્યાગસ્તુ કથં ભવતિ ઇત્યત આહ **અનેનૈવ ચ=** ‘અજ્ઞાનનિમિત્તકઃ મૃષાવાદો ન ભવતિ’ ઇતિ યદુક્તં તેનૈવ ચ **સામર્થ્યાદ્=** એકસંબંધિજ્ઞાનમપરસંબંધિસ્મારક-મિતિનિયમાનુસારેણજ્ઞાનાત્મકસંબંધિનઃ સકાશાત્ જ્ઞાનાધીનસ્યોપયોગસ્યાપિ ગ્રહણં કૃતં ભવતિ । તતશ્ચ ઉપયોગસ્યાપિ ગ્રહણાત્ । **તત્પ્રત્યાખ્યાતં=** નિષિદ્ધં ભવતિ । યદ્યપિ તેષુ કેવલજ્ઞાનં નાસ્તિ, તથાપિ તે યત્પ્રતિપાદયન્તિ, તસ્ય તુ શાસ્ત્રાનુસારિ જ્ઞાનમસ્ત્યેવ । તતશ્ચ તત્ર અજ્ઞાનનિમિત્તકઃ મૃષાવાદઃ ન ભવતિ । યદિ ચ જ્ઞાનિનોઽપિ વચને મૃષાવાદાશંકા ક્રિયેત તર્હિ સર્વોઽપિ વ્યવહારો વ્યવચ્છિદ્યેત । યતઃ પુરઃ સ્થિતં ઘટં દૃષ્ટ્વા ‘અત્ર ઘટોઽસ્તિ’ ઇતિ બ્રૂવાણસ્ય વચનેઽપિ શંકા ભવેત્ યત્ “અસ્ય ભ્રમજ્ઞાનમપિ સંભવતિ, તતઃ તદ્વચનં અસત્યમપિ ભવેત્” ઇતિ । એવં લવણમાસ્વાદ્ય “ઇદં તુ લવણમસ્તિ” ઇતિ બ્રૂવાણસ્યાપિ વચને શંકા ભવેત્ “કદાચિદસ્ય મધુરમપિ વસ્તુ રોગાદિવશાત્ લવણત્વેનાનુભૂતં સ્યાત્” ઇત્યાદિ । તસ્માત્ યથા લોકેઽપિ કેવલજ્ઞાનવિરહિતસ્યાપિ તત્તદ્વસ્તુજ્ઞાતુઃ ઉપયોગપૂર્વકં કથ્યમાને વચને સત્યત્વવ્યવહારઃ ક્રિયત એવ । ન તત્રાજ્ઞાનનિમિત્તકઃ મૃષાવાદઃ, ન વાઽનુપયોગનિમિત્તકઃ મૃષાવાદઃ શંક્યતે, એવમત્રાપિ દૃષ્ટવ્યમ્ ।

ટીકાર્થ : શું કલ્પ છે ? અને શું અકલ્પ છે ? એનું કથન કરનારા આગમ દ્વારા એ સાધુ જ્ઞાનની નિષ્ઠાને પામ્યો છે જ. એટલે અજ્ઞાન દ્વારા જે મૃષાવાદનો સંભવ છે, તે એમને રહેતો નથી.

(શિષ્ય : અજ્ઞાન ન હોય પણ જ્ઞાન હોવા છતાં અનુપયોગથી મૃષાવાદ થાય તો ?)

ગુરુ : અહીં “આ સાધુ આગમ વડે જાણે છે” એ કહેવા દ્વારા આ વાત સ્વયં સમજી લેવી કે જ્યારે એ ઉપયોગપૂર્વક બોલે ત્યારે ઉપયોગની હાજરી હોવાથી “અનુપયોગના કારણે જે મૃષાવાદ થાય” એનો સંભવ

પણ રહેતો નથી.

યશો. - તથા સંવેગેન=ભવભીરુતાપરિણામેન તથૈવ ચ=યથાવસ્થિતમેવ ચ કથયતિ=ભાષતે । એતેન જ્ઞાનતોઽપ્યભિનિવેશનિમિત્તકો મૃષાવાદો નિરસ્તઃ । તત્=તસ્માત્કારણાત્ તદુભયગુણયુક્તે=જ્ઞાનસંવેગોભયગુણશાલિનિ વિષયેઽતથાકારઃ અભિનિવેશાત્=અસદ્ગ્રહાત્, નાન્યથેત્યવધારણમ્ ।

ચન્દ્ર. - એવં અજ્ઞાનાનુપયોગજન્યં મૃષાવાદં પરિહત્યાધુના રાગદ્વેષજન્યં મૃષાવાદં પરિહરન્નાહ-ભવભીસ્તાપરિણામેને-ત્યાદિ । એતેન=ભવભીરુતાપરિણામસદ્ભાવકથનેન જ્ઞાનતોઽપિ=શાસ્ત્રીયજ્ઞાનવતોઽપિ અભિનિવેશનિમિત્તકઃ =રાગદ્વેષનિમિત્તકઃ મૃષાવાદઃ નિરસ્તઃ=નિષિદ્ધઃ । યદ્યપિ અસ્ય સંવિગ્નગીતાર્થસ્ય સંજ્વલનકષાયોદયજન્યૌ રાગદ્વેષૌ સ્ત એવ । કિન્તુ તૌ રાગદ્વેષૌ અતીવ મન્દૌ, ઇતિ મૃષાવાદજનકૌ ન ભવતઃ । હૃદયસ્થિતઃ ભવભીરુતાપરિણામ એવ તત્ર રાગદ્વેષાભ્યાં મૃષાવાદોત્પાદે પ્રતિબન્ધકો ભવતીતિ ન તત્ર રાગદ્વેષજન્યસ્ય મૃષાવાદસ્ય શઙ્કા કરણીયા । અન્યથા સર્વેષાં છદ્મસ્થાનાં રાગ-દ્વેષૌ સ્ત એવેતિ કૃત્વા કસ્યાપિ વચને મૃષાવાદ શઙ્કાસંભવાત્ કુત્રાપિ વિશ્વાસ એવ ન ભવેદિતિ સર્વોઽપિ વ્યવહારો વિચ્છેદં પ્રાપ્નુયાત્ ।

એવં સત્યપિ યઃ દુષ્ટાન્તરાત્મા ઉપયોગપૂર્વકં વદતિ ગીતાર્થસંવિગ્ને તથાકારં ન કરોતિ, તસ્ય તથાકારાકરણં કદાગ્રહાદેવ સંભવતિ, ન તુ શુભભાવાત્ । એતદેવાહ નાન્યથેત્યવધારણમ્ ।

તથા એ સાધુ ભવભીરુતાનો પરિણામ હોવાથી જે પ્રમાણે પદાર્થ છે એ પ્રમાણે જ કહે છે. આ “ભવભીરુતા” દેખાડવા દ્વારા એ બતાવી દીધું કે “જાણવા છતાં પણ કદાગ્રહના કારણે જે મૃષાવાદ સંભવે છે” તે આ સાધુના વચનમાં શક્ય નથી, કેમકે એનામાં ભવભીરુતા છે.

જે કારણથી આવા ગુણોથી યુક્તના વચનો મૃષાવાદ હોઈ શકતા નથી. તે કારણથી જ્ઞાન અને સંવેગ એ બે ય ગુણોથી યુક્ત એવા આ વક્તાને વિશે તથાકાર ન કરવો એ કદાગ્રહથી જ શક્ય છે. કદાગ્રહ ન હોય તો શ્રોતા આવા વક્તાના વચનમાં તથાકાર કરવાનું ન ચૂકે.

યશો. - ન હ્યજ્ઞાનાઽસંવેગવ્યતિરેકેણ વિતથોપદેશઃ સંભવતિ, રાગ-દ્વેષયોસ્તદ્વિશેષ એવ હેતુત્વાત્ । ન ચ જ્ઞાનતોઽપિ તથાભૂતેઽતથાકારોઽસદ્ગ્રહં વિનેતિ ભાવઃ ।

ચન્દ્ર. - નિષ્કર્ષમાહ - નહિ અજ્ઞાનાઽસંવેગવ્યતિરેકેણ=અજ્ઞાનં અસંવેગં વા વિના વિતથોપદેશઃ=મિથ્યોપદેશઃ ભવતિ । કિન્તુ અજ્ઞાનાત્ અસંવેગાદ્ વા મિથ્યોપદેશઃ ભવતિ । નનુ છદ્મસ્થે સાધૌ રાગદ્વેષૌ ભવત એવ । તૌ એવાસ્મિન્ સાધૌ અજ્ઞાનમસંવેગં ચ જનયતઃ । તતશ્ચ તત્ર મિથ્યોપદેશઃ કથં ન ભવેત્?” ઇત્યત આહ રાગદ્વેષયોઃ=ગીતાર્થસંવિગ્નસાધુનિષ્ઠયોઃ તદ્વિશેષે એવ યદજ્ઞાનં યશ્ચાસંવેગઃ મિથ્યોપદેશં ન જનયતઃ, તાદૃશાજ્ઞાનસંવેગૌ પ્રત્યેવ હેતુત્વાત્=કારણત્વાત્ । તથા ચ યદ્યપિ ગીતાર્થસંવિગ્ને મુનૌ રાગદ્વેષૌ સ્તઃ, તાભ્યાં ચ તત્ર અજ્ઞાનાસંવેગૌ ઉત્પાદ્યેતે । કિન્તુ તૌ મન્દૌ સન્તૌ તસ્મિન્મુનૌ મિથ્યોપદેશં જનયિતું સમર્થૌ ન ભવત ઇતિ ન તદ્વચસિ મિથ્યોપદેશત્વશઙ્કા ન્યાય્યા । ન ચ જ્ઞાનતોઽપિ=“અયં ઉપદેશ મુનિઃ ગીતાર્થસંવિગ્નઃ સન્

ઉપયોગપૂર્વકં ભાષત્"ઈતિ જ્ઞાનવતોઽપિ શ્રોતુઃ યઃ તથાભૂતે=ગીતાર્થસંવિગ્ને અતથાકારઃ તથાકારકરણાભાવઃ, સ અસદ્ગ્રહં=કદાગ્રહં । કદાગ્રહ એવ તત્ર તથાકારાકરણપ્રયોજક ઇતિ ભાવઃ ।

ખ્યાલ રાખો કે ખોટો ઉપદેશ અજ્ઞાન, અસંવેગથી જ થતો હોય છે. એ વિના ખોટો ઉપદેશ સંભવતો નથી.

(શિષ્ય : પણ આ સાધુઓ હજી સર્વજ્ઞ ક્યાં બન્યા છે ? તેઓ છદ્મસ્થ છે. એમનામાં રાગ-દ્વેષ છે જ. રાગ-દ્વેષ હોય એટલે અજ્ઞાન, અસંવેગ ઉત્પન્ન થવાના જ. એટલે આ લોકોમાં અજ્ઞાન-અસંવેગ હોવાથી ખોટો ઉપદેશ પણ શક્ય છે.)

ગુરુ : આ સાધુઓમાં રહેલા રાગ-દ્વેષ એ વિશેષ પ્રકારના અજ્ઞાન અને અસંવેગ પ્રત્યે જ કારણ છે. એટલે કે અજ્ઞાન અને અસંવેગ બે પ્રકારના છે. ખોટા ઉપદેશને ઉત્પન્ન કરનારા અજ્ઞાન+અસંવેગ. અને ખોટા ઉપદેશને ઉત્પન્ન ન કરનારા અજ્ઞાન+ અસંવેગ. આ સાધુઓમાં રહેલા રાગ-દ્વેષ એ ખોટા ઉપદેશને ઉત્પન્ન ન કરનારા અજ્ઞાન+અસંવેગને ઉત્પન્ન કરે છે. એટલે આ સાધુઓમાં અજ્ઞાન-અસંવેગ હોવા છતાં પણ ખોટો ઉપદેશ ઉત્પન્ન થતો નથી.

હવે જે શ્રોતા આ બધી વાત જાણે છે. સામેવાળા શ્રોતાને ગીતાર્થ-સંવિગ્ન તરીકે ઓળખે છે. અને એમ છતાં એના વચનોમાં તથાકાર ન કરે તો એ તેનો અસદ્ગ્રહ જ કહેવાય. એના વિના તથાકારનો અભાવ સંભવિત નથી.

યશો. - અત્ર તથેદમિત્યપ્રયોગે તુ વિધ્યુક્તાર્થાનારાધનાત્ ફલાઽયોગ ઇત્યનુક્તમપિ સામર્થ્યાદ્દ્રષ્ટવ્યમ્ ।

ચન્દ્ર. - એવં ગીતાર્થસંવિગ્નાદૌ તથાકારાકરણે અભિનિવેશરૂપં દોષં પ્રદર્શ્યાધુના ફલાભાવાત્મકં દોષમાહ અત્રેત્યાદિ વિધ્યુક્તાર્થાનારાધનાત્="ગીતાર્થસંવિગ્ને ગીતાર્થસંવિગ્નપાક્ષિકે ચ અવિકલ્પેન તથાકારઃ કરણીય" ઇતિ યો વિધિઃ, તદુક્તસ્ય તાદૃશતથાકારકરણાત્મકાર્થસ્યાપાલનાત્ ફલાયોગઃ=તાદૃશાર્થ-પાલનજન્યસ્ય ફલસ્યાપ્રાપ્તિઃ ઇતિ અનુક્તમપિ અત્ર ગાથાયાં ન કથિતં અપિ સામર્થ્યાદ્=યુક્તિયુક્તત્વાદ્ દ્રષ્ટવ્યમ્=સ્વયં વિચારણીયમ્ ।

(શિષ્ય : આ એક જ દોષ લાગે ? કે બીજો પણ કોઈ દોષ લાગે ?)

ગુરુ : અહીં આ વાત પણ સમજી લેવી કે આવા ગુરુના વચનમાં 'તથા' કાર કરવો એ જિનાજ્ઞા છે. એટલે ત્યાં તથાકાર ન કરનારો આત્મા વિધિમાં=શાસ્ત્રમાં કહેલા અર્થની આરાધના ન કરતો હોવાથી 'જિનાજ્ઞાપાલન જન્ય જે ફળ હોય' એ ફળને ન પામે.

આ વાત ભલે ગાથામાં નથી લખી પણ એ સહજ રીતે સમજાઈ જાય છે.

યશો. - ન ચૈવમપિ મિથ્યાત્વમેવેતિ વાચ્યમ્, પ્રમાદેનાઽકરણે તદભાવાદ્, અભિનિવેશેનાઽકરણે પુનરિષ્ટપત્તિરેવ । તદિદમાહ-(પંચાશક ૧૨/૧૭)

સંવિગ્ગોણુવણ્સં ણ દેઙ્ઠુ દુબ્ભાસિયં કહુવિવાગં । જાણંતો તંમિ તદ્દા અતહક્કારો હુ

મિચ્છતં ॥ ઇતિ ॥૩૩॥

ચન્દ્ર. - નનુ અત્ર કિમન્યાપાયભણનેન ? જિનવચને તથાકારકરણે, મિથ્યાત્વમેવ મહાદોષઃ ભવિષ્યતિ તતશ્ચ સ એવ પ્રતિપાદયિતવ્યમ્મિત્યત આહ પ્રમાદેનાકરણે=“શાસ્ત્રાનુસારિણિ વચને અવિકલ્પેન તથાકારઃ કર્તવ્યઃ” ઇત્યાદિ જ્ઞાનસ્યાભાવેન, આલસ્યેન, નિદ્રાલુતયા, વિકથાવ્યાકુલત્વેન વા તથાકારાકરણે તદભાવાત્-મિથ્યાત્વાભાવાત્ । ન હિ આલસ્યાદિમાત્રેણ સમ્યક્ત્વમપગચ્છતિ । કિન્તુ જિનવચનેઽશ્રદ્ધાનાત્સમ્યક્ત્વં અપગચ્છતિ । પ્રકૃતે તુ જિનવચનેઽશ્રદ્ધાનં નાસ્તીતિ ન મિથ્યાત્વમિતિ ।

નનુ પ્રમાદેનાકરણે મા ભૂત્ મિથ્યાત્વં, કિન્તુ કદાગ્રહેણ તથાકારાકરણે તુ મિથ્યાત્વં ભવત્યેવેત્યત આહ અભિનિવેશેન=“અનેન વક્ત્રા પ્રતિપાદિતં વચનં સમ્યગેવ” ઇતિ જાનાનોઽપિ કદાગ્રહાત્ તત્ર શ્રદ્ધાનાકરણેન તથાકારાકરણે પુનઃ ઇષ્ટાપત્તિરેવ=મિથ્યાત્વં ભવતીતિ એતદિષ્ટમેવાસ્માકં । અત્રાર્થે સમ્મતિમાહ તદિદમાહ ઇત્યાદિ । પંચાશકગાથાર્થસ્ત્વયમ્ સંવિગ્નઃ સંવિગ્નપાક્ષિકશ્ચ દુર્માર્ષિતં=ઉત્સૂત્રપ્રરૂપણં કટુવિપાકં=દુર્ગતિજનકં જ્ઞાનન્ અનુપદેશં=મિથ્યોપદેશં ન દદાતિ, કિન્તુ શાસ્ત્રાનુસારિ એવ વદતિ । યતઃ એવં તસ્ય વચનં સત્યમેવ ભવતિ, તતઃ તસ્મિન્વચને અતથાકારઃ મિથ્યાત્વં ભવતીતિ ।

મિષ્ટાન્નવિકૃત્યાદિષુ આસક્તિમાન્ મુનિઃ ‘વિકૃતિભોજી પાપસાધુઃ’ ઇત્યેતસ્મિન્ વચને શ્રદ્ધાનં ન કરોતિ, કિન્તુ “વિપરીતકાલક્ષેત્રાદિકારણવશાત્ અદ્ય સાધુભિઃ વિકૃતયઃ ભક્ષ્યન્તે, ન તુ તાવન્માત્રેણ તે પાપસાધવઃ” ઇત્યાદિના આત્માનં રક્ષતિ । એવં વિજાતીયપરિચયતત્પરો મુનિઃ “સ્ત્રીસંસર્ગઃ મોક્ષાર્થિનઃ સાધોઃ તાલપુટં વિષમસ્તિ” ઇત્યાદિ ન શ્રદ્ધતે । કિન્તુ “સ્ત્રીષુ ઉપકારકરણાય એકાન્તેઽપિ તાભ્યઃ ઉપદેશો દાતવ્ય એવ । ન હિ તત્ર કશ્ચિદ્દોષઃ” ઇતિ વદતિ । એવં અત્ર બહવો દૃષ્ટાન્તાઃ સંભવન્તિ । તે તુ સ્વયમેવ વિભાવનીયાઃ । કિં બહુના, સતતં આત્મનિરીક્ષણં કરણીયમ્, યદુત “કિમહમપિ કસ્મિંશ્ચિત્ પદાર્થે કદાગ્રહકલુષિતમાનસઃ સન્ જિનવચને વિપરીતશ્રદ્ધાવાન્ નાસ્મિ ?” ઇતિ । અતીવ ગૂઢા ખલુ મોહરાજસ્ય સમરપદ્ધતિઃ, ન ખલુ તત્રાનવરતં અપ્રમત્તતાં વિના વિજેતું બ્રહ્માઽપિ અલમિતિ ॥૩૩॥

શિષ્યઃ આનો અર્થ તો એ જ ને કે આવા ગુરુના વચનોમાં તથાકાર ન કરે તો એ જિનવચનમાં જ તથાકાર ન કરનારો છે. તો પછી મિથ્યાત્વ જ લાગે ને ?

ગુરુઃ ના. આ રીતે જિનવચનમાં તથાકાર ન કરતો હોવા છતાં પણ મિથ્યાત્વ જ લાગે એવો નિયમ નહિ. જો પ્રમાદને લીધે તથાકાર ન કરે તો એમાં અતિયાર ચોક્કસ લાગે પણ મિથ્યાત્વ ન લાગે. પણ જો કદાગ્રહથી તથાકાર ન કરે તો પછી મિથ્યાત્વ લાગવાની વાતમાં અમને ઈષ્ટાપત્તિ જ છે.

પંચાશકમાં કહ્યું જ છે કે → સંવિગ્નપાક્ષિક સાધુ “દુર્વચનને કટુવિપાકવાળું જાણતો હોવાથી અનુપદેશ=આગમવિરુદ્ધ ઉપદેશ ન આપે. પણ જિનવચન જ બોલે. એટલે જ તેને વિશે અતથાકાર એ મિથ્યાત્વ છે.” ← ॥૩૩॥

યશો. - નનુ કોઽયં વિભાગઃ ? યત્સંવિગ્નગીતાર્થસ્ય યુક્તિક્ષમેઽયુક્તિક્ષમે વા તથાકારઃ કાર્યઃ, ઇતરસ્ય તુ યુક્તિક્ષમ એવ, યતો અગીતાર્થસંવિગ્નોઽપિ જિનપ્રવચનમેવ

ભાષિષ્યતે, તત્ત્વ સકલં યુક્તિક્ષમમેવેત્યેકૈવ ગતિરાસ્તામિત્યાશઙ્ક્ય સમાધત્તે -
 નળુ સવ્વં જિણવચણં જુત્તિખમં તેણ કો વિસેસોઽયં ।
 ભન્નઙ્ગ આણાગેજ્ઙ્હે પઢુચ્ચ અત્થે વિસેસોઽયં ॥૩૪॥

ચન્દ્ર. - શઙ્કતે નનુ ઇત્યાદિના । ઇતરસ્ય તુ=અગીતાર્થાદિઃ યુક્તિક્ષમે એવ=યુક્તિયુક્તે એવ । નનુ કાઽસ્મિન્ વિભાગે ભવતાં બાધા ? ઇત્યત શઙ્કાકારઃ પ્રાહ-યતઃ અગીતાર્થસંવિગ્નોઽપિ ઇત્યાદિ । નનુ યદ્યપિ સ જિનપ્રવચનમેવ ભાષિષ્યતે, તથાપિ યદ્ યુક્તિક્ષમં સ્યાત્, તત્ર તથાકારઃ કર્તવ્ય ઇતિ વિભાગઃ યુક્ત એવેત્યત આહ તત્ત્વ સકલં યુક્તિક્ષમમેવ=સર્વં હિ જિનવચનં યુક્તિયુક્તમેવ ભવતિ । ન હિ કિઞ્ચિદ્ યુક્તિક્ષમં, કિઞ્ચિચ્ચાયુક્તિક્ષમમિતિ । તતશ્ચ એકૈવ ગતિરાસ્તામ્=યથા સંવિગ્નગીતાર્થસ્ય વચને અવિકલ્પેન તથાકારઃ ક્રિયતે, તથૈવ અગીતાર્થસંવિગ્નસ્યાપિ વચને અવિકલ્પેન તથાકારઃ ક્રિયતામ્ । ઉભયત્ર વચનસ્ય યુક્તિયુક્તવાદેવેતિ । આશઙ્ક્ય=ચતુસ્ત્રિંશત્તમગાથાયાં શઙ્કાં પ્રતિપાદ્ય સમાધતે=તત્રૈવ ગાથાયાં ટીકાકારઃ સમાધાનં દદાતિ ।

→ નનુ સર્વં જિનવચનં યુક્તિક્ષમમેવ । તેન કઃ અયં વિશેષઃ ? ભળ્યતે । આજ્ઞાગ્રાહ્યાન્ અર્થાન્ આશ્રિત્ય અયં વિશેષઃ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

શિષ્ય : તમે આ જે વિભાગ કર્યો કે “સંવિગ્ન-ગીતાર્થના યુક્તિયુક્ત કે યુક્તિ વિનાના કોઈપણ વચનમાં તથાકાર કરવો. જ્યારે બાકીનાના તો યુક્તિયુક્ત વચનમાં જ તથાકાર કરવો.” પણ આ વિભાગ તદ્દન વિચિત્ર લાગે છે.

અરે ! જે અગીતાર્થ એવો સંવિગ્ન છે. એ પણ જિનપ્રવચનને જ બોલશે ને ? એ કંઈ બીજું બોલવાનો નથી, કેમકે તે સંવિગ્ન છે અને જિનવચન તો કોઈપણ હોય એ યુક્તિયુક્ત જ હોય. એટલે અગીતાર્થસંવિગ્નના બધા વચનો યુક્તિયુક્ત જ હોવાના. એમાં “અમુક યુક્તિ વિનાના પણ હોય” એ સંભવિત જ નથી.

એટલે એક જ પદ્ધતિ રાખવી કે સંવિગ્ન-ગીતાર્થ, સંવિગ્નપાક્ષિક, સંવિગ્ન-અગીતાર્થ આ બધાના બધા જ વચનોમાં અવિકલ્પ તથાકાર કરવો, કેમકે બધાના બધા જ વચનો જિનવચનરૂપ છે. અને બધા જિનવચનો યુક્તિયુક્ત જ હોય. (આ જ શંકા ૩૪મી ગાથામાં બતાવવામાં આવશે. પછી એનું સમાધાન આપશે.)

ગાથાર્થઃ પ્રશ્નઃ બધું જિનવચન યુક્તિયુક્ત છે. તો આ તમે પાડેલો વિશેષ=વિભાગ વળી કેવો ? ઉત્તરઃ આજ્ઞા ગ્રાહ્ય પદાર્થોને આશ્રયીને આ વિભાગ છે.

યશો. - નળુ ત્તિ । નનુ ઇતિ પ્રત્યવસ્થાને સર્વં=અશેષં જિનવચનં યુક્તિક્ષમં=તર્કસહં તેન હેતુનાઽયં યદેકસ્ય યુક્તિક્ષમાઽયુક્તિક્ષમયોસ્તથાકારઃ, અન્યસ્ય તુ યુક્તિક્ષમ એવેતિ વિશેષઃ=વિભાગઃ કઃ ? ન કોઽપીત્યર્થઃ । એવં પ્રત્યવસ્થાને કૃતે સમાધાનમાહ-ભળ્યતે=અત્રોતરં દીયતે । આજ્ઞાગ્રાહ્યાન્ અર્થાન્ પ્રતીત્ય=આશ્રિત્યાયં વિશેષઃ યદ્યુક્તિક્ષમેઽપિ તથાકાર ઇતિ । દ્વયે ખલુ પ્રવચનેઽર્થાઃ-યુક્તિગ્રાહ્યા આજ્ઞાગ્રાહ્યાશ્ચ । તત્ર

युक्तिग्राह्या युक्तिपूर्वमेव निरूपणीया आज्ञाग्राह्याश्चान्यथैव । अन्यथा व्याचक्षाण-
स्यार्थकथनाशातना । उक्तं च- (पंचवस्तु-११४)

आणागेज्झो अत्थो आणाए चेव सो कहेयव्वो । दिट्ठंति उ दिट्ठंता
कहणविहिविराहणा इहरा॥ इति ।

चन्द्र. - प्रत्यवस्थाने=आशङ्कायाः प्रारंभे 'ननु' पदमुच्चार्यते इति भावः । आज्ञाग्राह्यान्=
आज्ञामात्रग्राह्यान् । आज्ञाग्राह्याश्चान्यथैव=आज्ञापूर्वकमेव । अन्यथा=युक्तिग्राह्यान् अर्थान् आज्ञाग्राह्यत्वेन,
आज्ञाग्राह्यान् चार्थान् युक्तिग्राह्यत्वेन व्याचक्षाणस्य=वदतः । पंचवस्तुगाथार्थस्त्वयम् → आज्ञाग्राह्यः अर्थः
आज्ञयैव कथयितव्यः । दिट्ठंति=दृष्टान्तग्राह्यः=युक्तिग्राह्यः अर्थः दिट्ठंता=दृष्टान्तेन=युक्त्यैव कथनीयः ।
इहरा=विपरीतकरणे कहणविहिविराहणा=यो जिनैः अर्थकथनविधिः प्रतिपादितः, तस्य विराधना कृता
भवतीति ।

इदमत्र हृदयम् । “आत्मा अस्ति, स नित्य अस्ति, अनित्यश्चापि अस्ति, पृथ्वीजलतेजोवायुवनस्पत्यादयः
सजीवाः सन्ति । कर्म अस्ति, परलोकोऽस्ति, एकभवाद् भवान्तरगमनमस्ति, आत्मनः सकाशात्शरीरं
भिन्नमस्ति” इत्यादयः ये पदार्थाः युक्तिकथनेन साधयितुं शक्यन्ते, ते पदार्थाः युक्तिकथनपूर्वकमेव साधनीयाः ।
तत्र हि “भगवान् सर्वज्ञो न कदाचिदप्यसत्यं वदति, ततश्च आत्मास्तित्वादयः पदार्थाः यतः भगवता
सर्वज्ञेनोक्ताः, ततः तेऽवश्यं स्वीकरणीयाः । न तत्र किमपि विचारणीयम् । श्रद्धैवास्माकं महत्कल्याणकारिणी,
किं बुद्धिमात्रग्राह्यया युक्त्या ? जिनशासने युक्तेरवकाश एव नास्ति” इत्यादि निरूपणं न जिनवचनानुसारि ।
यतः युक्तिपूर्वकं निरूप्यमाणे पदार्थे श्रद्धा दृढा शीघ्रं च भवति, युक्तिरहितमेव निरूप्यमाणे पदार्थे च मन्दा
दीर्घकालेन च भवतीति सामान्यतः अनुभूयते । ततश्च यदि एते युक्तिग्राह्याः पदार्था अपि आज्ञामात्रग्राह्यत्वेन
उपदिश्येरन्, तर्हि श्रोतारः जिनवचनं फलु मन्वेयुः । ते हि चिन्तयेयुः यदुत “न हि जिनैः सम्यग्भिधानं कृतं,
केवलं बलात्कारेणैव एतैः अस्मन्मनसि पदार्थाः स्थाप्यन्ते । न चेदं अस्मभ्यं रोचते” इत्यादि । एवञ्च मुनिना
कृतः स उपदेशः तेषां जिनवचने एव श्रद्धाशैथिल्यकारी भवतीति मुनेः अर्थकथनविराधना स्फुटैव ।

किञ्च यद्यपि उपदेशकाले वक्तुः प्रभावात् श्रोतारः तान् आज्ञामात्रग्राह्यत्वेन प्रतिपाद्यमानानपि पदार्थान्
स्वीकुर्युः, किन्तु तथाविधयुक्त्यादिबोधाभावात् यदा मिथ्यादृष्ट्यादयः तान् श्रोतृन् विपरीतयुक्त्यादिना तानेव
पदार्थान् विपरीतरूपान् कथयिष्यन्ति, तदा एते श्रोतारः मूढा एव भवेयुः, मिथ्यात्वं प्राप्नुयुः । प्राक्प्रतिपादितान्
सत्यानपि पदार्थान् परित्यजेयुः इति महतीयं विडम्बना स्यात्तेषां । तस्मात् युक्तिग्राह्याः पदार्थाः युक्तिपूर्वकमेव
निरूपणीयाः इति परमार्थः ।

युक्तिनिरूपणे हि श्रोतृमनसि महान् प्रमोदः समुत्पद्यते । “अहो ! निश्चितं एते जिनाः सर्वज्ञाः यदेतादृशीं
सूक्ष्मां युक्तिं प्रतिपादयन्ति । अप्रतिहतप्रभावमेतज्जिनशासनम्” इत्यादि । एवं च तेषां सम्यक्त्वप्राप्तिः,
प्राप्तसम्यक्त्वस्य वा विशुद्धिः भवेत् । तथा भविष्यत्काले न कैश्चिदपि मिथ्यादृष्ट्यादिभिः तेषु पदार्थेषु वञ्चयेरन्
प्रत्युत युक्तिप्रतिपादनद्वारा मिथ्यादृष्टानपि सम्यक्त्वं प्रापयेयुः ते इति ।

યથૈવ યુક્તિગ્રાહ્યાઃ પદાર્થાઃ યુક્તિપૂર્વકમેવ નિરૂપનીયાઃ । તથૈવ આજ્ઞામાત્રગ્રાહ્યાઃ પદાર્થાઃ આજ્ઞાપૂર્વકમેવ નિરૂપનીયાઃ । ન તત્ર યુક્તયઃ પ્રતિપાદનીયાઃ । “દ્વાદશ દેવલોકાઃ સન્તિ, અસંખ્યેયાઃ, દ્વીપસમુદ્રા વર્તન્તે, મહાવિદેહાદિષુ તીર્થકરાઃ વિહરન્તઃ સન્તિ”-ઇત્યાદિ આજ્ઞામાત્રગ્રાહ્યેષુ પદાર્થેષુ યદિ કશ્ચિદ્ વક્તા યુક્ત્યભાવેઽપિ સ્વેચ્છાપરિકલ્પિતાં યુક્તિં પ્રતિપાદયેત્ યથા → “છદ્મસ્થાનાં દ્વાદશ ગુણસ્થાનાનિ સન્તિ, તસ્માત્ દેવલોકા અપિ દ્વાદશ । યદિ વિદેહેષુ તીર્થકરાઃ ન ભવેયુઃ, તર્હિ ભરતવાસિનઃ ધર્માદ્ ભ્રષ્ટેયુઃ, તસ્માત્તદુપકારાયૈવ તીર્થકરા વિદેહેષુ જન્મ ગૃહ્ણન્તિ ←-”-ઇત્યાદિ । એતા હિ યુક્તયઃ મિથ્યૈવ । તતશ્ચ → “મુનિના પ્રતિપાદ્યમાનાઃ યુક્તયઃ મિથ્યૈવ, ઇતિ યથા એતે મિથ્યા યુક્તિં પ્રતિપાદન્તિ, તથૈવ એતેષાં પદાર્થા અપિ મિથ્યૈવ ભવેયુઃ । તતશ્ચ દ્વાદશ દેવલોકાઃ વિદેહેષુ તીર્થકરાણાં સત્તા, અસંખ્યેય દ્વીપસમુદ્રાઃ-ઇત્યાદયઃ પદાર્થાઃ નૂનં મિથ્યૈવ ભવેયુઃ ←-”-ઇતિ બુદ્ધ્યા શ્રોતારઃ મિથ્યાત્વં ગચ્છેયુઃ । તસ્માત્ આજ્ઞાગ્રાહ્યેષુ પદાર્થેષુ આજ્ઞાપૂર્વકમેવ નિરૂપણં શ્રેયઃ । યથા → “સર્વજ્ઞૈઃ કથિતા એતે પદાર્થાઃ ઇતિ સમ્યગ્ શ્રદ્ધેતવ્યાઃ, ન તત્રાશઙ્કા કાર્યા । કિં યૂયં વૈદ્યેન પ્રતિપાદિતામૌષધિં શ્રદ્ધામાત્રૈણૈવ ન સ્વીકુરુથ ? । યથા વૈદ્યો ભવત્સુખભાવનાવાન્ ન મિથ્યા બ્રૂતે, તથૈવ જિનાઃ ભવત્સુખભાવનાભાવિતા એવ નૈવ મિથ્યા બ્રૂયુઃ” ←-ઇત્યાદિ । એવં ચ મિથ્યાત્વપ્રાપ્ત્યાદયો દોષા ન ભવેયુરિતિ ।

ટીકાર્થ : ગાથામાં ‘નનુ’ શબ્દ પ્રશ્ન કરવાના અર્થમાં છે. જે કારણથી બધું જિનવચન તર્કયુક્ત છે. તે કારણથી જ આ તમે જે વિભાગ પાડ્યો છે કે “એકના બધા વચનોમાં તથાકાર, અને બીજાના યુક્તિક્ષમ વચનોમાં જ તથાકાર” એ યોગ્ય નથી.

આ પ્રમાણે આશંકા પૂરી થયા બાદ હવે સમાધાન આપે છે.

ગુરુ : શાસ્ત્રોમાં બે પ્રકારના અર્થો હોય છે. યુક્તિગ્રાહ્ય અને આજ્ઞાગ્રાહ્ય. તેમાં જે યુક્તિગ્રાહ્ય પદાર્થો હોય તે યુક્તિ કહેવાપૂર્વક જ નિરૂપણ કરવા અને આજ્ઞાગ્રાહ્ય પદાર્થો યુક્તિ વિના જ. “માત્ર આ જિનાજ્ઞા છે” એ રીતે કહીને નિરૂપણ કરવા.

આનાથી ઉંધી રીતે વ્યાખ્યાન કરનારને એટલે કે યુક્તિગ્રાહ્ય પદાર્થોને યુક્તિ વિના અને આજ્ઞાગ્રાહ્ય પદાર્થોને યુક્તિપૂર્વક નિરૂપણ કરનારને તો અર્થકથનની આશાતનાનું પાપ લાગે. કહ્યું જ છે કે આજ્ઞાગ્રાહ્ય અર્થ આજ્ઞાથી જ કહેવો. દષ્ટાન્તગ્રાહ્ય=યુક્તિગ્રાહ્ય પદાર્થ દષ્ટાન્ત=યુક્તિ દ્વારા કહેવો. નહિ તો કથનવિધિની વિરાધના કરેલી ગણાશે.

યશો. - ઉપલક્ષણં ચેદં, યુક્તિક્ષમેઽપિ યુક્ત્યનવતારદશાયાં વિશેષાવકાશાત્ ।

ચન્દ્ર. - નનુ સર્વેઽપિ વક્તારઃ સર્વેષાં યુક્તિગ્રાહ્યાનામપિ પદાર્થાનાં યુક્તીઃ ન જાનન્તિ, કિન્તુ કેષાંચિદેવા તથા ચ યુક્તિજ્ઞાનાભાવાત્ તે વક્તારઃ કથં તાન્ પદાર્થાન્ પ્રરૂપયેયુઃ ? । કિં વ્યાખ્યાનમેવ ન કુર્યુઃ ? તથા વક્તૃણાં યુક્તિજ્ઞાનસદ્ભાવેઽપિ કદાચિત્કુત્રચિત્ શ્રોતાર એવ તાદૃશા ભવન્તિ, યે યુક્તિં જ્ઞાતું ન સમર્થા ભવન્તિ, યતઃ મન્દબુદ્ધયસ્તે ભવેયુઃ, યુક્તયશ્ચાતીવસૂક્ષ્મા અપિ ભવન્તિ । તત્ર ચ કિં કર્તવ્યં ? સ્વયં યુક્તિજ્ઞાનાભાવેઽપિ શ્રોતૃણાં યુક્તિજ્ઞાનાસામર્થ્યેઽપિ વા યદિ તે વક્તારઃ યુક્તિં પ્રતિપાદયેયુઃ, તર્હિ વિરજ્યેયુઃ તે શ્રોતારઃ । ઉત્સૂત્રપ્રરૂપણાદિકાશ્ચ બહવઃ દોષાઃ ભવેયુઃ । તસ્માત્ કિં કર્તવ્યમૂઢોઽસ્મ્યહમિત્યત આહ ઉપલક્ષણં ચેદં-ઇત્યાદિ । યુક્તિક્ષમેઽપિ= યુક્તિયુક્તેઽપિ પદાર્થે નિરૂપ્યમાણે સતિ યુક્ત્યનવતારદશાયાં=વકુરેવ સમ્યગ્ યુક્તિજ્ઞાનાભાવે, યુક્તિજ્ઞાન

સદ્ભાવેઽપિ વા યુક્તિનિરૂપણકૌશલાભાવે, શ્રોતૃણાં વા યુક્તિગ્રહણસામર્થ્યાભાવે વિશેષાવકાશાત્= આજ્ઞાપૂર્વકમેવ તત્ર યુક્તિગ્રાહ્યા અપિ પદાર્થા નિરૂપણીયા इति અપવાદસંભવાત્ ।

તથા ચ ઉત્સર્ગતઃ ગીતાર્થવક્ત્રા આજ્ઞાગ્રાહ્યાઃ પદાર્થાઃ આજ્ઞાપૂર્વકમેવ, યુક્તિગ્રાહ્યાઃ પદાર્થાશ્ચ યુક્તિપૂર્વકમેવ નિરૂપણીયાઃ । કિન્તુ યુક્તિજ્ઞાનાભાવે, જ્ઞાનસદ્ભાવેઽપિ તન્નિરૂપણસામર્થ્યાભાવે, તાદૃક્સામર્થ્યેઽપિ શ્રોતૃણામેવ યુક્તિગ્રહણસામર્થ્યાભાવે વા, યુક્તિનિરૂપણાર્થમાવશ્યકસ્ય દીર્ઘકાલસ્યાભાવે વા, એતાદૃશેષુ વા અન્યેષુ પુષ્પાલમ્બનેષુ સત્સુ યુક્તિં વિનાઽપિ યુક્તિગ્રાહ્યાઃ પદાર્થા નિરૂપયિતું અપવાદતઃ યુજ્યન્તે इति એદમ્પર્યમ્ । કિન્તુ સ્વમત્યૈવ પદાર્થનિરૂપણે તુ અર્થકથનાશાતનાપાતકં વજ્રલેપમેવેતિ વિભાવનીયમ્ ।

इदन्तु बोध्यम् । ये पदार्थाः आज्ञामात्रग्राह्याः उच्यन्ते, तेषामपि युक्तयस्तु सन्त्येव, किन्तु तासां युक्तीनां विशिष्टपूर्वधरादिमात्रग्राह्यत्वादेव अस्मादृशां ते पदार्थाः आज्ञामात्रग्राह्याः भवन्ति । अन्यथा तु सर्वमपि जिनवचनं युक्तियुक्तमेवेति दशवैकालिकहरिभद्रोपज्ञटीकायां, द्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिकायाञ्च स्फुटमेव कथितं न घटते । अत्र बहु वक्तव्यमपि विस्तरभिया नोच्यते ।

(શિષ્ય : પદાર્થ યુક્તિગ્રાહ્ય હોવા છતાં શ્રોતાઓની યુક્તિ સમજવાની જ શક્તિ ન હોય તો ? અથવા તો વક્તાને અમુક યુક્તિગ્રાહ્ય પદાર્થોમાં પણ યુક્તિઓ ન સૂઝે ? ન સમજાય તો ? ત્યાં યુક્તિનું નિરૂપણ કરવામાં તો ઉલ્ટું વધુ નુકસાન થાય.)

ગુરુ : ઉપરની વાત ઉપલક્ષણ છે. એટલે આ વાત પણ સમજી જ લેવી કે યુક્તિક્ષમ પદાર્થને વિશે પણ જો યુક્તિનો અવતાર ન થાય, એટલે કે યુક્તિઓ ન આવડે તો તેવી અવસ્થામાં વિશેષને અવકાશ છે. એટલે કે ત્યાં યુક્તિગ્રાહ્ય પદાર્થ પણ યુક્તિ વિના કહી શકાય છે. એમાં અર્થકથન વિધિની વિરાધનાનો દોષ ન લાગે. આમ હોવાને લીધે જ ઉપરનું નિરૂપણ ઉપલક્ષણ બનાવવું પડ્યું છે. એ નિરૂપણને ઉપલક્ષણ બનાવવાથી આ વિશેષ બાબતોનું પણ ગ્રહણ થઈ જાય.

યશો. - તદયં પરમાર્થઃ-શબ્દપ્રામાણ્યં નિશ્ચિત્યૈવ તત્ર તથાકારઃ કાર્યઃ । તન્નિશ્ચયશ્ચ ક્વચિદાપ્તોક્તત્વલિઙ્ગેન ક્વચિચ્ચ યુક્ત્યન્તરેણેતિ ॥૩૪॥

चन्द्र. - तत्=तस्मात्, यतः एतादृशो विशेषा विद्यन्ते, ततः अयं परमार्थः इत्यादि । शब्दप्रामाण्यं=“इदं वक्त्रा कथ्यमानं वचनं प्रमाणमेव” इति शब्दे प्रामाण्यं निश्चित्यैव=निर्णीय तत्र=तादृशवचने तथाकारः कार्यः=श्रोत्रा इति शेषः । तन्निश्चयश्च=शब्दप्रामाण्यस्य निश्चयश्च क्वचित्=उपयोगपूर्वकं वदतः गीतार्थसंविग्नस्य वचने आप्तोक्तत्वलिङ्गेन=“इदं वचनं प्रमाणं उपयोगपूर्वकं गीतार्थसंविग्नतात्मकेनासेन उक्तत्वात्” इति अनुमानेन क्वचिच्च=अगीतार्थादीनां वचने युक्त्यन्तरेणेति=अगीतार्थादयो हि न आप्तपुरुषाः । ततश्च तद्वचने आप्तोक्तत्वलिङ्गं न संभवति । अतः तत्र तैः ये शोभना युक्तिः प्रतिपाद्यते, ताभिरेव तत्र वचने प्रामाण्यनिश्चयो भवतीति । युक्त्यन्तरं नाम लिङ्गान्तरं । गीतार्थसंविग्नवचने आप्तोक्तत्वात्मकेन लिङ्गेन प्रामाण्यनिश्चयो भवति । अगीतार्थादिवचने च आप्तोक्तत्वाभावात् तत्र तैः अगीतार्थादिभिः प्रतिपाद्यमानाः सम्यग्युक्त्य एव तत्र लिङ्गं भूत्वा प्रामाण्यनिश्चयं कारयतीति । अगीतार्थादिवचने

ચ યદા સમ્યગ્યુક્ત્યભાવે પ્રામાણ્યનિશ્ચયો ન ભવતિ । તદા તત્ર તથાકારો ન ક્રિયતે । ગીતાર્થસંવિગ્ને ચ સદૈવાપ્તોક્તત્વલિઙ્ગસદ્ભાવાત્ સદૈવ પ્રામાણ્યનિશ્ચયઃ, તથાકારશ્ચ ભવતીતિ ॥૩૪॥

આ બધી વાતોનો સાર એટલો જ છે કે “વક્તા વડે બોલાતા શબ્દો પ્રામાણિક=સાચા છે” એવો નિશ્ચય કર્યા બાદ જ એના વચનોમાં તથાકાર કરવો. જ્યાં સુધી એના વચનોમાં સાચાપણાનો નિશ્ચય ન થાય ત્યાં સુધી તથાકાર ન કરવો.

હવે એ શબ્દમાં પ્રામાણિકતાનો નિશ્ચય બે રીતે થાય. જ્યાં વક્તા સંવિગ્ન-ગીતાર્થ હશે. ત્યાં એ આપ્તપુરુષ ગણાવાથી આપ્તોક્તત્વ હેતુ દ્વારા પ્રામાણ્યનો નિશ્ચય થશે. **इदं वचनं प्रामाणिकं आप्तेन उक्तत्वात् वीरजिनोक्तवचनवत् ।**

પણ જ્યાં વક્તા અગીતાર્થ, અસંવિગ્ન હશે ત્યાં એ આપ્ત ન ગણાવાથી ત્યાં આપ્તોક્તત્વલિંગથી પ્રામાણિકતાનો નિશ્ચય શક્ય નથી. એટલે ત્યાં એના જે વચનો યુક્તિયુક્ત લાગશે. ત્યાં એ યુક્તિયુક્તત્વ રૂપ બીજા જ લિંગ વડે (યુક્ત્યન્તરેણ=લિઙ્ગાન્તરેણ, ન તુ આપ્તોક્તત્વલિઙ્ગેન ઇતિ) પ્રામાણિકતાનો નિશ્ચય થશે.

इदं वचनं प्रामाणिकं युक्तियुक्तत्वात् ॥૩૪॥

યશો. - એતત્ફલકદમ્બકમાહ-

एत्तो तिव्वा सद्धा तीए मिच्छत्तमोहकम्मखओ ।

अण्णेसिं पि पवित्ती विणओ तित्थंकराणा य ॥૩૫॥

॥ તહવકારો સમ્પત્તો ॥

ચન્દ્ર. - એતત્ફલકદમ્બકમાહ=એતસ્ય તથાકારસ્ય ફલાનાં સમૂહં વર્ણયતિ । → એતસ્માત્ તીવ્રા શ્રદ્ધા, તયા મિથ્યાત્વમોહકર્મક્ષયઃ, અન્યેષામપિ પ્રવૃત્તિઃ, વિનયઃ, તીર્થકરાજ્ઞા ચ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

આ સામાચારીના ફળોના સમૂહને બતાવે છે.

ગાથાર્થઃ : તથાકાર દ્વારા તીવ્ર શ્રદ્ધા થાય. તેના દ્વારા મિથ્યાત્વમોહનીયકર્મનો ક્ષય થાય. બીજાઓની પણ તથાકારમાં પ્રવૃત્તિ થાય. વિનય થાય. તીર્થકરની આજ્ઞા પળાય.

યશો. - એત્તો ત્તિ । ઇતઃ=તથાકારાદગુરુક્તેઽર્થે તીવ્રા શ્રદ્ધા ભવતિ, તદ્ભાવેન કૃતાયાઃ ક્રિયાયાસ્તદ્ભાવવૃદ્ધિકરત્વાત્ । તદુક્તમ્-“તદ્ભાવેણ કયા પુણ કિરિયા તદ્ભાવ-વૃદ્ધિકરી ।” ઇતિ ।

ચન્દ્ર. - નનુ શ્રદ્ધયા તથાકારઃ ક્રિયતે, તતશ્ચ પ્રથમં વચને શ્રદ્ધા, તદનન્તરં ચ તથાકારઃ ભવતિ । ભવતા તુ તથાકારાત્તીવ્રા શ્રદ્ધા પ્રતિપાદ્યતે । તતશ્ચ તત્કથં ? ઇતિ અત આહ તદ્ભાવેન=સમ્યક્શ્રદ્ધાનેન કૃતાયાઃ ક્રિયાયાઃ=તથાકારરૂપાયાઃ તદ્ભાવવૃદ્ધિકરત્વાત્=શ્રદ્ધાનભાવવૃદ્ધિકરત્વાત્ । તથા ચ પ્રથમં શ્રદ્ધા ભવતિ, તયા ચ તથાકારઃ ક્રિયતે, તેન ચ પ્રાગ્ભાવિન્યાઃ શ્રદ્ધાયાઃ વૃદ્ધિઃ ભવતીતિ । એતચ્ચ સર્વત્ર વિજ્ઞેયમ્ ।

ગુરુબહુમાનેન ક્રિયમાણા ગુરુભક્તિઃ ગુરુબહુમાનં વર્ધયતિ । જિનભક્ત્યા ક્રિયમાણં જિનસ્તવનં જિનભક્તિ વર્ધયતિ ।
 एवं क्रोधभावेन क्रियमाणं ताडनादि क्रोधभावं वर्धयति । लोभेन क्रियमाणः परिग्रहः लोभभावं वर्धयतीत्यादि
 गुणेष्विव दोषेष्वपि ज्ञेयम् ।

ટીકાર્થ : ગુરુએ કહેલા અર્થમાં તથાકાર કરવાથી એ અર્થમાં તીવ્ર શ્રદ્ધા પ્રગટે, કેમકે જે ક્રિયા જે ભાવથી કરાય તે ક્રિયા તે ભાવની વૃદ્ધિ કરનારી બને. એટલે શ્રદ્ધાપૂર્વક કરાયેલી તથાકાર ક્રિયા એ શ્રદ્ધાભાવની વૃદ્ધિ કરનારી બને એ સ્વાભાવિક છે. કહ્યું જ છે કે “તે ભાવથી કરાયેલી ક્રિયા તે ભાવની વૃદ્ધિ કરનારી બને.”

यशो. - तथा=तीव्रया श्रद्धयाऽसद्ग्रहैकजीवनस्य मिथ्यात्वमोहकर्मणः क्षयः
 प्रदेशपरिहानिर्भवति । न ह्येकप्रतिपक्षोत्कर्षेऽपरस्य न विनाशः, जलप्राग्भारेण
 ज्वालाजालजटिलस्यापि ज्वलनस्य परिक्षयदर्शनात् ।

चन्द्र. - एवं तथाकारस्य तीव्रश्रद्धात्मकं प्रथमं फलं प्रतिपाद्याधुना द्वितीयं फलमाह
 असद्ग्रहैकजीवनस्य= कदाग्रहैकप्राणस्य । यथा हि जीवः श्वासोच्छ्वासं विना न जीवतीति श्वासोच्छ्वासः
 जीवस्य प्राण उच्यते । तथैव मिथ्यात्वं कदाग्रहं विना न जीवति, शीघ्रमेवापगच्छतीति कदाग्रहः मिथ्यात्वस्य
 प्राणः उच्यते । गुरुवचने च कृता तीव्रश्रद्धा स्वमतिविकल्पितेषु पदार्थेषु विद्यमानं कदाग्रहं परित्याजयति । यतः
 यद् गुरुः वदति, तदेव स मन्यते, नान्यदिति । ततश्च भवति कदाग्रहविनाशात् मिथ्यात्वक्षयः । अत्र यदि
 तथाकारकारी सम्यग्दृष्टिर्भवति, तदा तस्य सम्यक्त्वं निर्मलं भवति, सत्तागतं मिथ्यात्वं हीयते इति यावत् । यदि
 च मन्दमिथ्यात्वी भवति । तदा तस्य मिथ्यात्वं मन्दं भवति, क्रमशो विनाशमाप्नोतीति ।

નનુ શ્રદ્ધાવૃદ્ધિમાત્રાત્ કથં કદાગ્રહાદિવિનાશો ભવેત્ ? ઇત્યત યુક્તિમાહ ન હ્યેકપ્રતિપક્ષોત્કર્ષે= ન હિ
 એકસ્ય શત્રોઃ વિકાસે અપરસ્ય=અન્યસ્ય શત્રોઃ ન વિનાશઃ=તથા ચ શ્રદ્ધાત્મકસ્ય કદાગ્રહશત્રોઃ વિકાસે
 કદાગ્રહવિનાશઃ યુક્ત એવેતિ । એતદેવ દૃષ્ટાન્તેન પ્રતિપાદયતિ જલપ્રાગ્ભારેણેત્યાદિ । સુગમમિદં ।

તે તીવ્ર શ્રદ્ધાથી મિથ્યાત્વમોહનીયકર્મના પ્રદેશોની હાનિ થાય કે જે મિથ્યાત્વમોહનીય અસદ્ગ્રહના આધારે
 જીવે છે. અસદ્ગ્રહ એ મિથ્યાત્વનો પ્રાણ છે.

(શિષ્ય : શ્રદ્ધા વધે, એટલે મિથ્યાત્વ ઘટે એવું કેમ ?)

ગુરુ : બે પરસ્પર શત્રુ તરીકે રહેલા મનુષ્યમાંથી જે કોઈપણ એકનો વિકાસ થાય એટલે બીજાનો વિનાશ
 થયા વિના ન રહે. જ્વાળાઓના સમૂહથી ભડભડતો એવો પણ અગ્નિ પાણીના ધોધ વડે નાશ થતો દેખાય
 છે. શ્રદ્ધા મિથ્યાત્વની શત્રુ છે. એટલે શ્રદ્ધાની વૃદ્ધિમાં મિથ્યાત્વનો નાશ થાય એ સ્વાભાવિક છે.

यशो. - तथाऽन्येषामपि=श्रोतृणां मुग्धानामपि प्रवृत्तिर्भवति, निश्चिताप्तभावेन तथा
 क्रियमाणे उपदेशे प्रामाण्यनिश्चयस्यावश्यकत्वेन श्रद्धापूर्वकनिष्कम्पप्रवृत्तेरनपायात् ।

चन्द्र. - तृतीयं फलं कथयति तथाऽन्येषामपि इत्यादि । ये हि नूतनदीक्षिताः अपरिणताः
 सामाचारिज्ञानरहिताः, अभिनवश्रावका वा तथाकारं कर्तुं न जानन्ति । ते रत्नाधिकान् गीतार्थानापि स्वगुरुवचने

વિનયપૂર્વકં તથાકારં ક્રિયમાણાન્ દૃષ્ટ્વા ચિન્તયન્તિ યદુત “અયં પ્રવચનવક્તા નૂનં અતીવ મહાન્ દૃશ્યતે, યતઃ એતે ગીતાર્થા રત્નાધિકા અપિ તદ્વચને નિર્વિકલ્પં તથાકારં કુર્યુઃ । તદ્ યદિ વચમપિ તથૈવ કુર્યુઃ, તર્હિ અસ્માકમપિ મહત્શ્રેયઃ ભવિષ્યતિ”ઈતિ । એવં ચ યસ્ય આપ્તભાવઃ મુગ્ધશ્રોતૃણાં મનસિ નિશ્ચિતો ભવતિ, તાદૃશેન નિશ્ચિતાપ્તભાવેન= ગુરુણા તથા=ઉપયોગપૂર્વકં, યુક્તિગ્રાહ્યે યુક્તિપૂર્વકં, આજ્ઞાગ્રાહ્યે વા આજ્ઞાપૂર્વકં ક્રિયમાણે ઉપદેશે પ્રામાણ્યનિશ્ચયસ્ય=“એતૈઃ કથ્યમાનં વચનં પ્રમાણમ્”ઈતિ નિશ્ચયસ્ય આવશ્યકત્વેન=અવશ્યં ઉત્પદ્યમાનત્વેન શ્રદ્ધાપૂર્વકનિષ્કમ્પવૃત્તેઃ=શ્રદ્ધાપૂર્વકસ્ય તથાકારસ્ય પ્રવૃત્તેઃ અનપાયાત્=વિનાશાભાવાત્ । યસ્મિન્પુરુષે આપ્તત્વસ્ય નિશ્ચયો ભવતિ, તદ્વચસિ અવશ્યમેવ પ્રામાણ્યસ્યાપિ નિશ્ચયો ભવત્યેવ । યસ્મિંશ્ચ વચને પ્રામાણ્યનિશ્ચયો ભવતિ । તત્ર સહજત એવ શ્રદ્ધાપૂર્વકઃ તથાકારો ભવત્યેવેતિ । તતશ્ચ તથાકારકારી મુનિરન્યેષામપિ સમ્યક્ત્વાદિપ્રદાનદ્વારા સુલભબોધિત્વાદિકમર્જયતીતિ મહાનયં લાભઃ ।

ઉપરાંત, તથાકાર સામાચારી જોઈને મુગ્ધ શ્રોતાઓ પણ તથાકારમાં પ્રવૃત્તિ કરતા થઈ જાય. તે આ પ્રમાણે - આગળ બેઠેલા વિશિષ્ટ શ્રોતાઓ વક્તાના વચનમાં તથાકાર કરે. એટલે મુગ્ધ શ્રોતાઓ નિશ્ચય કરે કે આ વક્તા આપ્ત પુરુષ છે. એ વિના આ ઉંચી કોટિના શ્રોતાઓ - સાધુઓ એમના વચનમાં તહત્તિ ન જ કરે.”

આમ તેઓને વક્તામાં આપ્તપણાનો નિશ્ચય થાય. આવા વક્તા પછી જે ઉપદેશ આપે એમાં એ મુગ્ધ શ્રોતાઓને પ્રામાણ્યનો નિશ્ચય થવાનો જ. આપ્તોક્તત્વલિંગ દ્વારા તેઓ તેમાં પ્રામાણ્યનો નિશ્ચય અવશ્ય કરી જ દેવાના.

અને પ્રામાણ્યનો નિશ્ચય થઈ જાય એટલે પછી તે મુગ્ધ શ્રોતાઓ શ્રદ્ધાપૂર્વક, કોઈપણ જાતના સંકોચ વિના તથાકારપ્રવૃત્તિ કરવાના જ. પછી એ પ્રવૃત્તિને કોઈ બાધા ન પહોંચે. એટલે આ વાત સાચી છે કે આપણા તથાકારથી મુગ્ધ શ્રોતાઓ પણ તથાકારમાં પ્રવૃત્તિ કરનારા બને છે.

યશો.-તથા વિનયો=ગુરુભક્તિવ્યજ્ઞક્રિયાવિશેષઃ । તીર્થકરાજ્ઞા=ભગવદુપદેશશ્ચેતિ ।

ચન્દ્ર. - ચતુર્થ ફલમાહ ગુરુભક્તિવ્યજ્ઞક્રિયાવિશેષઃ=હૃદયે વિદ્યમાના યા ગુરુબહુમાનરૂપા ગુરુભક્તિઃ, તત્પ્રકટનં યથા ગુરુવસ્ત્રાદિપ્રકાલનપ્રતિલેખનાદિભિઃ ભવતિ, તથૈવ તથાકારેણાપિ ભવતીતિ અયં તથાકારઃ ગુરુભક્તેઃ વ્યજ્ઞકઃ ક્રિયાવિશેષઃ ભવતિ ।

પञ્ચમં ફલમાહ ભગવદુપદેશશ્ચેતિ=“તાદૃશગુરુવચને નિર્વિકલ્પં તથાકારઃ કરણીયઃ” ઇતિ યા જિનાજ્ઞા, તત્પરિપાલનં કૃતં ભવતીતિ ભાવઃ ।

તથા તથાકાર દ્વારા હૃદયમાં રહેલી ગુરુ પ્રત્યેની ભક્તિ પ્રગટ કરાય છે, એટલે કે વિનય કરવાનો લાભ મળે છે.

વળી પરમાત્માની આજ્ઞાનું પાલન તો ખરું જ.

યશો. - ઇદમુપલક્ષણં-સુકૃતાનુમોદનાદ્યપિ યથૌચિત્યેન દ્રષ્ટવ્યમ્ । ઉક્તં ચ ચૂર્ણૌ-“તદ્ યદિ સુકૃતાનુમોદનાદિ” ઇતિ ॥૩૫॥

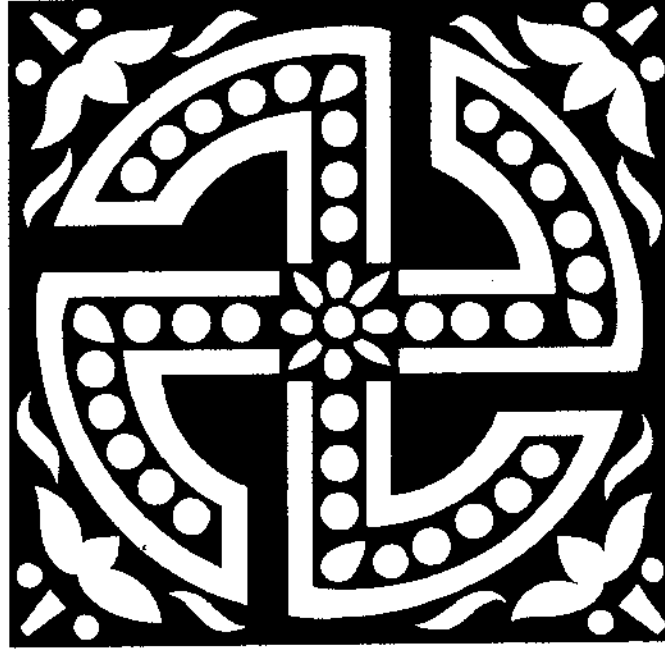
इति न्यायविशारदविरचिते सामाचारीप्रकरणे तथाकारः समाप्तोऽर्थतः ॥३॥

चन्द्र. - इदं=फलपञ्चकप्रतिपादनं उपलक्षणं=अन्येषामपि फलानां सूचकं । तान्येव फलान्तराण्याह सुकृतानुमोदनाद्यपि=ससूत्रं जिनप्रवचननिरूपणं हि गुरोः सर्वातिशायि सुकृतं । तथाकारेण तस्य सुकृतस्यानुमोदनं कृतं भवतीति । आदिशब्दात् गुरुहृदये आनन्दोत्पत्तिः, सूत्रार्थयोः वृद्धिः, जिनशासनस्याविच्छिन्ना परंपरा इत्यादीनि फलान्यपि विभावनीयानि ॥३५॥

इति महोपाध्याययशोविजयविरचिते सामाचारीप्रकरणग्रन्थे तथाकारसामाचारीटीकायाः विषमपदव्याख्या रहस्यप्रकटनं च संपूर्णं ।

ગાથામાં બતાવેલા આ ફળો ઉપલક્ષણ સમજવાના. એટલે ગુરુના વાચનાદાનરૂપી સુકૃતની અનુમોદના વગેરે ફળો પણ જે પ્રમાણે ઉચિત લાગે, ઘટે એ પ્રમાણે સમજી લેવા. ચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે “તથાકાર કરવાથી અનુમોદના વગેરે પણ ફળો મળે ॥૩૫॥

તથાકાર સામાચારીનો ભાવાનુવાદ સંપૂર્ણ

યશો. - ઇઆર્ણિ આવસ્સિઆ ભન્નઙ -

ઇદાની=તથાકારનિરૂપણાનન્તરમાવશ્યકી ભણ્યતે, તત્ર પૂર્વ તસ્યા લક્ષણમાહ-

ગચ્છંતસ્સુવત્તં ગુરુ વણ્ણેણ વિહિયકજ્જેણ ।

આવસ્સિય ત્તિ સહો ણેયા આવસ્સિયા ણામ ॥૩૬॥

ચન્દ્ર. - મહોપાધ્યાયવિરચિતે સામાચારીપ્રકરણગ્રન્થે આવશ્યકીસામાચારીટીકાયા: વિષમપદવ્યાખ્યા રહસ્યપ્રકટનં ચ પ્રારમ્ભ્યેતે । → વિહિતકાર્યેણ ગુરુપદેશેન ઉપયુક્તં ગચ્છતઃ “આવસ્સહિ” ઇતિ શબ્દઃ આવશ્યકી જ્ઞેયા ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

ગાથાર્થઃ : વિહિતકાર્ય માટે, ગુરુની રજાથી ઉપયોગપૂર્વક જનારાનો ‘આવસ્સહિ’ શબ્દ એ આવસ્સહિ સામાચારી કહેવાય.

યશો. - ગચ્છંતસ્સ ત્તિ । ગુરુપદેશેન=ધર્માચાર્યાનુજ્ઞયા વિહિતકાર્યેણ=ઉક્તકાર્યહેતુના ઉપયુક્તં=ઈર્યાસમિત્યાદિસંશુદ્ધિપૂર્વકં યથા સ્યાત્તથા ગચ્છતઃ=ગમનપરિણામભાજઃ આવશ્યકીતિ શબ્દ આવશ્યકી નામ સામાચારી જ્ઞેયા ।

ચન્દ્ર. - ધર્માચાર્યાનુજ્ઞયા=ગીતાર્થસંવિગ્નાચાર્યસ્યાનુજ્ઞયા ઉક્તકાર્યહેતુના=શાસ્ત્રેણ સદ્ગુરુણા વા ઉક્તાનિ યાનિ ભિક્ષાટનસ્થળિલગમનાદીનિ કાર્યાણિ, તાન્યેવ ઉપાશ્રયાદ્બહિર્ગમને હેતુઃ ઇતિ તાદૃક્કાર્યાત્મકેન હેતુના । તાદૃક્કાર્યકરણાર્થમિત્યર્થઃ । ઈર્યાસમિત્યાદિસંશુદ્ધિપૂર્વકં=આદિશબ્દાત્ ભાષાસમિત્યાદિગ્રહઃ । “ન કેવલં કણ્ઠકાદિપરિવર્જનાર્થં લજ્જયા વા કિન્તુ જીવરક્ષાર્થં જિનાજ્ઞાપાલનાર્થંચ ઈર્યાસમિત્યાદિપાલનં શ્રેયઃ” ઇતિ જ્ઞાપનાર્થં શુદ્ધિપદં ‘સમ્’ ઇત્યુપસર્ગેણ યુક્તં ગૃહીતમિતિ । ગચ્છતઃ=આવશ્યકીપ્રયોગકાલે તુ સ સાધુઃ ઉર્ધ્વસ્થિતોઽપિ ભવતિ, તતશ્ચ ‘ગચ્છતઃ’ ઇતિ ન ઘટતે । અતઃ તદર્થમાહ ગમનપરિણામભાજઃ=ગમનાભિમુખસ્યેત્યર્થઃ । તથા ચ ઉર્ધ્વસ્થિતોઽપિ સાધુઃ ગમનાભિમુખઃ સન્ આવશ્યકીપ્રયોગં કુર્વાણઃ આવશ્યકીસામાચારીપાલકો ભવતીતિ ।

ધર્માચાર્યની અનુજ્ઞા લઈને શાસ્ત્રોક્ત કાર્ય કરવાને માટે ઈર્યાસમિતિ વગેરેની સંશુદ્ધિપૂર્વક જવાને પ્રવૃત્ત થયેલા સાધુનો ‘આવશ્યકી’ એ શબ્દ આવશ્યકી સામાચારી બને છે.

યશો. - તેન ન ગુર્વનુપદેશેન કાર્યં વિના વાઽનુપયુક્તતયા વા ગચ્છતોઽગચ્છતો વા તત્પ્રયોગે ગચ્છતોઽપિ કેવલક્રિયાયાં વાઽતિવ્યાપ્તિઃ । અત્ર ચ વિહિતકાર્યેણેત્યુક્ત્યા યત્કિંચિત્કાર્યમાત્રમવલમ્બ્ય ગચ્છતો નાવશ્યકી શુદ્ધા ભવતીત્યુક્તં ભવતિ ।

ચન્દ્ર. - તેન=આવશ્યકીસામાચારીલક્ષણમધ્યે 'ગુરુપદેશેન' ઇતિ, 'વિહિતકાર્યેણ' ઇતિ, 'ઉપયુક્તં' ઇતિ, 'ગચ્છતઃ' ઇતિ, 'આવશ્યકીતિ શબ્દઃ' ઇતિ ચ પદાનાં ગ્રહણેન ઇત્યર્થઃ । ક્રમશઃ તેષાં ફલમત્ર પ્રતિપાદ્યતે । પ્રથમં 'તેન ન ગુર્વનુપદેશેન'... ઇત્યાદિવાક્યસ્ય ભાવાર્થઃ પ્રતિપાદ્યતેઽત્ર । તથાહિ

'ગુરુપદેશેન' ઇત્યાદિપદાનાં ગ્રહણેન ગુર્વનુપદેશેન ગચ્છતઃ આવશ્યકીશબ્દપ્રયોગે નાતિવ્યાપ્તિઃ, ગુરુપદેશપૂર્વકમપિ વિહિતકાર્યં વિના ગચ્છતઃ તત્પ્રયોગે નાતિવ્યાપ્તિઃ, ગુરુપદેશપૂર્વકં કાર્યસદ્ભાવેઽપિ અનુપયુક્તતયા ગચ્છતઃ તત્પ્રયોગે નાતિવ્યાપ્તિઃ, અગચ્છતઃ એવ આવશ્યકીપદપ્રયોગે નાતિવ્યાપ્તિઃ । ગચ્છતોઽપિ કેવલક્રિયાયાં=સ્થળિડલગમનાદિરૂપાયાં આવશ્યકીપદપ્રયોગરહિતાયાં નાતિવ્યાપ્તિરિતિ ।

ઇદમત્ર હૃદયમ્ । ગુરુપદેશપૂર્વકં વિહિતકાર્યાર્થં ઉપયુક્તતયા ગચ્છતઃ આવશ્યકીપદપ્રયોગઃ આવશ્યકીસામાચારી ભવતિ । તતશ્ચ યઃ સાધુઃ ગુરુમનાપૃચ્છ્યૈવ સ્થળિડલાદિવિહિતકાર્યાર્થં ઉપયુક્તતયા ગચ્છન્ આવશ્યકીપદપ્રયોગં કરોતિ, સ આવશ્યકીસામાચારીપાલકો ન ગણ્યતે, ગુર્વનુજ્ઞાયા અભાવાત્ । તથા ગુરુપદેશપૂર્વકં કૌતુકદર્શનાદ્યવિહિતકાર્યાર્થં ઉપયુક્તતયા ગચ્છતઃ સ પ્રયોગો ન સામાચારી ભવતિ, વિહિતકાર્યભાવાત્ । યદ્યપિ સદ્ગુરુઃ અવિહિતકાર્યેઽનુજ્ઞાં નૈવ દદાતિ । તથાપિ કશ્ચિન્માયાવી મુનિઃ ચૈત્યવન્દનાદિવિહિતકાર્યવ્યાજેન યદાઽનુજ્ઞાં યાચતે, તદા ગુરુરજ્ઞાનઃ સન્ અનુજ્ઞાં દત્તે ઇતિ બોધ્યમ્ ।

તથા ગુરુપદેશપૂર્વકં વિહિતકાર્યાર્થં ગચ્છન્મુનિઃ યદિ ર્ચ્યાસમિત્યાદિકં ન પાલયતિ, તર્હિ તત્પ્રયોગેઽપિ સામાચારીમાન્ ન ભવતિ । યસ્તુ કેવલં શબ્દપ્રયોગં કરોતિ, ન તુ ઉપાશ્રયાદ્ બર્હિર્ગચ્છતિ । તસ્યાપિ સામાચારીપાલનં ન ગણ્યતે । એવં ગુરુપદેશપૂર્વકં વિહિતકાર્યાર્થં ઉપયુક્તતયા ગચ્છન્નપિ યદિ તત્પ્રયોગં ન કરોતિ, તદા સામાચારી ન ગણ્યતે ।

આટલા વિશેષણો લીધા, એટલે હવે (૧) ગુરુના ઉપદેશ વિના જનારાનો તે પ્રયોગ, (૨) કોઈપણ વિહિત કામ વિના માત્ર એમને એમ કરાતો તે પ્રયોગ આવસ્સહિ નહિ ગણાય. એમ જે જતો હોય પણ 'આવસ્સહિ' શબ્દ જ ન બોલે તો પણ એ આવસ્સહિ ન ગણાય.

અહીં 'શાસ્ત્રોક્ત કાર્ય માટે જતો' એમ કહેવાથી એ લાભ થયો કે ગમે તેવા કાર્ય માત્રનું આલંબન લઈને જનારાની આવશ્યકી શુદ્ધ ગણાતી નથી.

યશો. - તથા ચ હારિભદ્રં વચઃ-કજ્જં પિ નાણદંસણચરિત્તજોગાણ સાહણં જં તુ । જહણો સેસમકજ્જં ણ તસ્સ આવસ્સિયા સુદ્ધા ઇતિ ॥૩૬॥

ચન્દ્ર. - નનુ વિહિતકાર્યં કિમુચ્યતે ? ઇત્યત આહ કજ્જં પિ નાણદંસણેત્યાદિ । તથા ચ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રવૃદ્ધિકરાણિ યાનિ કાર્યાણિ, તાન્યેવ વિહિતકાર્યાણિ ઉચ્યન્તે । તદર્થમેવ સાધુઃ ઉપાશ્રયાદ્ બર્હિર્નિર્ગચ્છતિ । યત્તુ જ્ઞાનાદિસાધકં ન ભવતિ, તત્ સાધૂનામકાર્યમેવ । તાદૃશાકાર્યાત્મકં કાર્યં કુર્વતઃ આવશ્યકી શુદ્ધા નૈવ ભવતીતિ ।

અનાવશ્યકકાર્યાણિ તુ કૌતુકદર્શનં, નદ્યાદિષુ પર્યટનં, શ્રાવકાદિગૃહેષુ નિષ્કારણં ગમનં, સંપૂર્ણનગરદર્શનાર્થં આસન્ને નિર્દોષસ્થળિડલભૂમિસદ્ભાવેઽપિ દૂરં યાવદ્ ગમનં ઇત્યાદીનિ સૂક્ષ્મબુદ્ધ્યા વિભાવનીયાનિ ॥૩૬॥

હરિભદ્ર સૂરિજીનું આ વચન છે કે “જે કામ માટે બહાર જવાનું છે, એ કાર્ય પણ તે જ ગણાય કે જે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રનું સાધન હોય. સાધુ માટે આ જ કાર્ય ગણાય. બાકી બધું અકાર્ય ગણાય. એને માટે જનારા સાધુની આવસ્સહિ શુદ્ધ ન ગણાય ॥૩૬॥

યશો.-અથાનાવશ્યકકાર્યકરણે કુતો નૈતત્સામાચારીપરિપાલનમ્ ? **ઈતિ સ્પષ્ટયિતુમાહ-**
સા ય પઢુણ્ણા તીસે ભંગે ફિર પાયડો મુસાવાઓ ।
ણ ય તં વિણાવિ કિરિયા સુદ્ધાણંગં પહાણં તિ ॥૩૭॥

ચન્દ્ર. - અત્ર ત્રીણિ મતાનિ । નિશ્ચયનયો હિ મન્યતે-આત્મગતઃ શુભપરિણામવિશેષ એવાવશ્યકી સામાચારી । ન તુ શબ્દપ્રયોગસ્ય તત્ર કિઞ્ચિત્પ્રયોજનમ્-ઈતિ । શુદ્ધવ્યવહારનયો હિ મન્યતે-શુભપરિણામવિશેષવિશિષ્ટ એવાવશ્યકી પદપ્રયોગઃ આવશ્યકી સામાચારી । અશુદ્ધવ્યવહારનયસ્તુ મન્યતે-ઉપાશ્રયાદ્બર્હિર્નિર્ગમનકાલે ક્રિયામાણઃ આવશ્યકીશબ્દપ્રયોગ એવ સામાચારી । શુભપરિણામો ભવતુ મા વા, આવશ્યકકાર્ય ક્રિયાતાં, અનાવશ્યકં વા, ઉપયુક્તતયા ગમ્યતાં, અનુપયુક્તતયા વા, ગુર્વનુજ્ઞાપૂર્વકં ગમ્યતાં, તાં વિનૈવ વા । ન તત્રાસ્માકમાગ્રહઃ ।

તતશ્ચ તન્મતેનાનાવશ્યકકાર્યકરણેપિ આવશ્યકીસામાચારીપાલનં શબ્દપ્રયોગમાત્રેણ ઇષ્યતે । શુદ્ધવ્યવહારસ્તુ ન તન્મન્યતે । ગ્રન્થકારઃ અશુદ્ધવ્યવહારં ધ્વજયિતું પ્રારભતે અથાનાવશ્યકકાર્યકરણે ઇત્યાદિ ।

→ સા ચ પ્રતિજ્ઞા, તસ્યાઃ ભઙ્ગે પ્રકટઃ મૃષાવાદઃ । ન ચ તં વિનાપિ અનઙ્ગં પ્રધાનમિતિ હેતોઃ ક્રિયા શુદ્ધા ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

શિષ્ય : બહાર નીકળ્યા બાદ અનાવશ્યક કામ કરીએ તો ય બહાર નીકળતી વખતે આવસ્સહિ શબ્દ બોલ્યા જ હોવાથી આ સામાચારીનું પાલન કેમ ન ગણાય ?

ગુરુ : આ વાતને ૩૭મી ગાથામાં સ્પષ્ટ કરે છે.

ગાથાર્થ : ‘આવસ્સહિ’ શબ્દ એ પ્રતિજ્ઞા છે. તેના ભંગમાં પ્રગટ મૃષાવાદ છે. એ પ્રતિજ્ઞા વિનાની ક્રિયા=દેવદર્શનાદિ શુદ્ધ ન બને કેમકે અહીં અંગ વિનાનું પ્રધાન બને છે.

યશો. - સા ય ત્તિ । ચઃ પુનરર્થે સા=આવશ્યકીતિપ્રયોગો વિધેયલિઙ્ગત્વાત્સ્ત્રીત્વ-નિર્દેશઃ પ્રતિજ્ઞા=‘ઇદમહમવશ્યં કરોમિ’ ઇત્યભિધાનમ્ । તસ્યાઃ=પ્રતિજ્ઞાયાઃ ભઙ્ગે=અનાવશ્યકે કર્મણિ તત્કરણ ઇત્યર્થઃ, કિલ ઇતિ સત્યે પાયડો ઇતિ પ્રકટો મૃષાવાદઃ=અનૃતભાષણમ્ ।

ચન્દ્ર. - નનુ ‘સા ચ પ્રતિજ્ઞા’ ઇતિ ગાથાયાં પદમસ્તિ । તત્ર ‘સા’ પદેન આવશ્યકીતિ પ્રયોગઃ ટીકાયાં દર્શિતઃ । પ્રયોગશ્ચ પુલ્લિઙ્ગશબ્દઃ । તતશ્ચ ‘સા’ ઇતિ સ્ત્રીલિઙ્ગપદેન તસ્ય વિધાનં ન ઘટતે । કિન્તુ ‘સ ચ પ્રતિજ્ઞા’ ઇત્યેવ વક્તું યુક્તમિતિ અત આહ વિધેયલિઙ્ગત્વાત્ ઇત્યાદિ । યત્પ્રસિદ્ધં વસ્તુ આશ્રિત્ય નૂતનધર્મસ્ય વિધાનં

ક્રિયતે તદ્વસ્તુ ઉદ્દેશ્યં ભવતિ । યસ્ય નૂતનધર્મસ્ય વિધાનં ક્રિયતે, સ નૂતનધર્મો વિધેયો ગણ્યતે । યથા રામઃ ઉદારોઽભવત્' इत्यत्र रामात्मकं प्रसिद्धं वस्तु आश्रित्य उदारत्वात्मकस्य नूतनधर्मस्य विधानं क्रियते । ततश्च रामपदं उद्देश्यवाचकं, उदारपदं च विधेयवाचकं भवति । उद्देश्यपदस्य लिङ्गं च कदाचित् उद्देश्यानुसारेण भवति । कदाचिच्च विधेयानुसारेण भवति । एतच्च सर्वं यत्र उद्देश्यपदं विशेषणात्मकं, तत्र विज्ञेयम् । अत्र 'प्रतिज्ञा'पदं विधेयवाचकं । तस्य च स्त्रीलिङ्गनिर्देशः । ततश्चात्र विधेयलिङ्गमाश्रित्य प्रयोगवाचकस्यापि पदस्य 'सा' इति स्त्रीत्वनिर्देशः कृतः इति । प्रतिज्ञेति=तथा च तत्प्रयोगः न केवलं शब्दमात्रं, किन्तु अवश्यकरणीयस्यैव करणप्रतिज्ञा । शेषं सुगमम् ।

ટીકાર્થ : ગાથામાં ખરેખર તો 'સા' ને બદલે 'સ' લખવું જોઈએ, કેમકે "આવશ્યકી પ્રયોગ" ને સૂચવવા માટે એ શબ્દ વાપરવાનો છે. આવશ્યકી પ્રયોગ... એ પુલ્લિંગ હોવાથી તેને દર્શાવનાર સર્વનામ પણ પુલ્લિંગ જ વપરાય. છતાં અહીં સ ને બદલે સા લખેલ છે. તે એટલા માટે કે પ્રતિજ્ઞા=વિધેય સ્ત્રીલિંગ છે. એટલે એના લિંગને મુખ્ય રાખીને સ ને બદલે સા લખેલ છે.

મૂળ વાત એ છે કે આ શબ્દપ્રયોગ એ 'હું આ કામ અવશ્ય કરીશ' એવી પ્રતિજ્ઞા=કથન રૂપ છે. હવે જો એ કામ કરવાને બદલે બિનજરૂરી કામ કરે તો આ પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ સ્પષ્ટ જ છે. અને પ્રતિજ્ઞાભંગમાં પ્રગટ રીતે મૃષાવાદ લાગે છે. માટે આવશ્યકપ્રયોગ કર્યા બાદ આવશ્યક કાર્યો જ કરવા, અનાવશ્યક કાર્યો ન જ કરવા.

યશો. - નन्वेवं प्रतिज्ञातिक्रमस्य दुस्ताहितावहत्वात्तां विनैवावश्यकं कर्म क्रियतां, तत्करणे हि तन्निदाना निर्जराऽभ्युदयेत्, अकरणे तु न मृषावाददोषाधिक्यम् इति चेत् ?

ચન્દ્ર. - આવશ્યકીપદપ્રયોગકરણાનન્તરમનાવશ્યકકાર્યકરણે પ્રતિજ્ઞાભંગો ભવતીતિ શ્રુત્વા ભીતઃ કશ્ચિત્શિષ્યઃ શઙ્કતે નનુ इत्यादिना । एवं=यद्येवमुक्तरीत्या प्रतिज्ञाभङ्गो भवति, तर्हि प्रतिज्ञातिक्रमस्य=प्रतिज्ञाभङ्गस्य दुस्ताहितावहत्वात्=दुःखेन अन्तो यस्य तत् दुस्तं, तादृशं यदहितं । तज्जनकत्वात् तां विनैव=आवश्यकपदप्रयोगात्मिकां प्रतिज्ञां विनैव । शिष्य एव प्रतिज्ञाया अकरणपूर्वकं एवावश्यककार्यकरणे लाभं दर्शयति तत्करणे हि=आवश्यककार्यकरणे हि तन्निदाना=तज्जन्या । अकरणे तु=आवश्यककार्यस्याकरणे तु न मृषावाददोषाधिक्यं=केवलं निर्जराऽभावः स्यात्, किन्तु प्रतिज्ञायाः अकृतत्वात्, तद्भङ्गजन्यो यः मृषावाददोषः, स न स्यात् । निर्जराऽभावो हि एकः दोषः, मृषावाददोषोऽपि यदि भवेत्, ततः तादृशदोषेण दोषाणामाधिक्यं भवेत् । तच्च प्रतिज्ञाऽकरणे न स्यादिति भावः ।

“અહં આવશ્યકમેવ કાર્યં કરિષ્યામિ, કિન્તુ તત્કરણપ્રતિજ્ઞાં ન કરિષ્યામિ । યતઃ ભવભીરુરહમસ્મિ । પ્રતિજ્ઞાભંગે દુર્ગત્યાદીનિ અહિતાનિ નાહં સોઢું શક્નોમીતિ । મા ભવતુ પ્રતિજ્ઞાકરણજન્યો લાભઃ, કિન્તુ પ્રતિજ્ઞાભંગજન્યમહિતં તુ કથમપિ ન સ્વીકરોમિ” इति भवभीरोरगीतार्थशिष्यस्याभिप्रायः ।

શિષ્ય : પ્રતિજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન તો 'જેનો મહામુશ્કેલીએ અન્ત આવે એવા' અહિતોને ઉત્પન્ન કરનાર છે. હવે જો આમાં પ્રતિજ્ઞાભંગની શક્યતા રહેતી હોય તો પછી પ્રતિજ્ઞા કર્યા વિના જ અમે આવશ્યક કામ કરશું.

આમાં બે રીતે લાભ છે. પ્રતિજ્ઞા ન કરીએ અને આવશ્યક કાર્ય ન થાય, અનાવશ્યક થઈ જાય તો ય પ્રતિજ્ઞા ન લીધેલી હોવાથી મૃષાવાદદોષ જે વધારાનો લાગે છે એ ન લાગે. અનાવશ્યક કાર્ય થવાથી એના કારણે ભલે થોડું કર્મ બંધાય પણ આ બીજો મોટો દોષ તો ન લાગે.

યશો. - નૂનમિદં યૂકાપરિધાનભિયા વસનપરિહારચેષ્ટિતમાયુષ્મત ઇત્યાહ-ન ચ=નૈવ ચઃ
અવધારણે તાં=પ્રતિજ્ઞાં વિનાઽપિ ક્રિયા=આવશ્યકી શુદ્ધા= ફલાઽવ્યભિચારિણી,

ચન્દ્ર. - સમાદધાતિ સદ્ગુરુઃ-નૂનમિદં=પ્રતિજ્ઞાઽકરણં યૂકાપરિધાનભિયા=યૂકાયુક્તં પરિધાનં=વસ્ત્રં
ભવિષ્યતીતિ ભયાત્ વસનપરિહારચેષ્ટિતં=વસ્ત્રપરિત્યાગક્રિયા આયુષ્મતઃ=મુઘ્ધબુદ્ધેઃ તવેતિ । કિં યુકાભિયા
વસ્ત્રં પરિત્યક્તું યુક્તં ? કિં પતનભિયા ગમનક્રિયાપરિત્યાગો યુક્તઃ ? કિં રોગભિયા અન્નસ્યૈવાગ્રહણં યુક્તં ? યથા
હિ યૂકાભિયા વસ્ત્રપરિત્યાગો ન ક્રિયતે, કિન્તુ યૂકોત્પત્તિઃ ન સ્યાત્ તથા પ્રયત્યતે । તદુત્પત્તૌ ચ યૂકાયાઃ
નિષ્કાશનં ક્રિયતે । એવં ગમનક્રિયા તુ ક્રિયતે એવ । પતનં યથા ન ભવેત્ તથા પ્રયત્યતે । કદાચિત્પતનં ભવેત્,
તર્હિ તસ્ય ચિકિત્સા ક્રિયતે । એવં પ્રતિજ્ઞાભઙ્ગભિયા આવશ્યકીપ્રયોગપરિત્યાગસ્તુ ન યુક્તઃ, કિન્તુ પ્રતિજ્ઞાયાઃ
ભઙ્ગો યથા ન ભવેત્, તથા પ્રયત્યતે ।

અત્રેદં બોધ્યમ્ । યે જીવાઃ પ્રતિજ્ઞાપાલનં કર્તુકામાઃ, તત્ર ચ યથાશક્તિ પ્રયત્નં કર્તુકામા અપિ
અભ્યાસદશાવશાત્ “અસ્માભિઃ કદાચિત્પ્રતિજ્ઞાભઙ્ગો ભવિષ્યતિ, યતઃ ન વયમત્ર પ્રતિજ્ઞાપાલને પ્રગુણાઃ સ્મઃ”
ઇતિ બિભ્યતિ, તાન્પ્રત્યયમુપદેશઃ ।

યે તુ જીવાઃ ચારિત્રમોહોદયાદિવશાત્ વિહિતકાર્યકરણં સુન્દરં મન્વાના અપિ તત્કરણાય ન ઉદ્યતા ભવન્તિ।
તાન્પ્રતિ અયમુપદેશો ન યુક્તઃ । યત એતે નિયમાત્ પ્રતિજ્ઞાભઙ્ગકારિણ એવ ભવિષ્યન્તિ । યત્ર ચ અવશ્યં પ્રતિજ્ઞાભઙ્ગો
ભવેત્, તત્ર પ્રતિજ્ઞાદાનં, પ્રતિજ્ઞાકરણાયોપદેશો વા ન યુજ્યતે । યથા હિ પાદદ્વયયુક્તસ્યૈવ બાલસ્ય ગમનક્રિયાયાં
ભયયુક્તસ્ય ગમનક્રિયાર્થં પ્રેરણં ક્રિયતે । ન તુ એકપાદરહિતસ્ય ગમનક્રિયાં કર્તુમસમર્થસ્ય અત એવ
ગમનક્રિયાયાં ભયયુક્તસ્ય ગમનાર્થં પ્રેરણં યુક્તમ્ ઇતિ અત્રાપિ એવમેવ વિભાવનીયમ્ ।

અત્ર પ્રશ્નં કુર્વાણઃ શિષ્ય આવશ્યકકાર્યકરણે ઉદ્યતોઽપિ પ્રતિજ્ઞાભઙ્ગભયાદેવ પ્રતિજ્ઞાં કર્તુ નોત્સહતે, ન ચ
તસ્યાનાવશ્યકકાર્યકરણલાલસા । તતશ્ચ તસ્ય તાદૃગુપદેશદાનં યુક્તમિતિ ।

હે શિષ્ય ! યદ્ ભવતા ઉક્તં યદુત → પ્રતિજ્ઞાં વિના આવશ્યકકાર્યકરણે આવશ્યકકાર્યકરણજન્યં તુ
નિર્જરાત્મકં ફલં ભવિષ્યત્યેવ ← ઇતિ । તત્ર યુક્તમ્ । યતઃ પ્રતિજ્ઞાં વિના આવશ્યકકાર્યકરણં ન નિર્જરાત્મકં
ફલં જનયિતુમલમ્ ।

ગુરુ : વાહ ! વસ્ત્ર પહેરશું તો એ જુવાળું થશે એવા ભયથી વસ્ત્ર જ છોડી દેવાની ચેષ્ટા તો તમારા જેવા
કોઈ વિરલ પુરુષો જ કરે. હકીકત એ છે કે પ્રતિજ્ઞા કર્યા વિના તમે આવશ્યકકામ કરો તો પણ એ ફલદાયક
બનતું નથી.

યશો. - અનઙ્ગં=અઙ્ગવિકલં પ્રધાનમિતિ હેતોઃ । પ્રતિજ્ઞા સ્વલ્વઙ્ગં ક્રિયા ચ પ્રધાનમિતિ

કથં તાં વિના તયા ફલનિષ્પત્તિઃ ? એવં ચાઽકરણપ્રત્યવાયમિયા પ્રતિજ્ઞૈવ ન ત્યાજ્યા, કિન્તુ પ્રતિજ્ઞાપાલન એવ યતિતત્ત્વમિતિ રહસ્યમ્ ॥૩૭॥

ચન્દ્ર. - નનુ કથં તત્કાર્યં ન ફલં જનયતિ ? ઇત્યત આહ અઙ્ગવિકલં પ્રધાનમિતિ હેતોઃ ઇત્યાદિ । યથાહિ ગમનાદિકં કાર્યં પ્રતિ પ્રધાનકારણીભૂતમપિ શરીરં પાદાદ્યવયવં વિના ન ગમનાદિકં કાર્યં જનયિતુમ્ભલાં તથૈવ આવશ્યકકાર્યકરણં નિર્જરાં પ્રતિ પ્રધાનકારણમપિ પ્રતિજ્ઞાત્મકં અઙ્ગં વિના નિર્જરાં જનયિતું નાલમિતિ । એવં ચ=યતઃ પ્રતિજ્ઞાઽકરણે આવશ્યકકાર્યકરણેઽપિ તજ્જન્યા નિર્જરા ન ભવતિ, તતઃ અકરણપ્રત્યવાય ભિયા=પ્રતિજ્ઞાઽપાલનજન્યાના મહિતાનાં ભયેન પ્રતિજ્ઞૈવ ન ત્યાજ્યા=પ્રતિજ્ઞાયા એવ ત્યાગઃ યઃ ભવતા ક્રિયતે, સ ન યુક્તઃ ॥૩૭॥

શિષ્ય : શા માટે એ ઇળ આપનારું બને ?

ગુરુ : કેમકે ત્યાં ઇળને આપનાર પ્રધાનતત્ત્વ=મુખ્ય કારણ અંગરહિત બની જાય છે. (ગાડું પ્રધાન છે. ચક્ર અંગ છે. ચક્ર વિના ગમે એટલું સારું ગાડું પણ સામાન બીજે ગામ લઈ જવામાં સહાયક ન બની શકે.) પ્રતિજ્ઞા એ અંગ છે તો ક્રિયા એ પ્રધાન છે. શી રીતે પ્રતિજ્ઞા વિના ક્રિયા દ્વારા ફલની ઉત્પત્તિ થાય ?

સાર એ કે “પ્રતિજ્ઞા લીધા બાદ આવશ્યક કાર્ય જો નહિ કરીએ તો મોટું નુકસાન થશે” એવા ભયથી પ્રતિજ્ઞા જ છોડી દેવી એ બરાબર નથી. પરંતુ પ્રતિજ્ઞા કરવી અને એના પાલનમાં જ સમ્યક્ પ્રયત્ન કરવો એ રહસ્ય છે ॥૩૭॥

યશો. - અથાનુપયુક્તં ગચ્છત ઈર્યાસમિતિભઙ્ગ એવ, ગુરોરનુપદેશે ચેચ્છાકારભઙ્ગ એવ, અનાવશ્યકકર્મણે ગચ્છતશ્ચ મૃષાવાદ એવ, આવશ્યકીતિપ્રયોગં કૃત્વા ગચ્છત આવશ્યકીસામાચારી (એવ), (સામાચારી)ભઙ્ગસ્તુ કથમ્ ? ઇતિ મુગ્ધાશઙ્કાં પરિહર્તુમાહ-

ણ ય દોષબહુલભાવા સામાચારીણિમિત્તકમ્મખઓ ।

વયમેત્તં ણિવ્વિસયં ઇચ્છાઈ સતંતસિદ્ધમિણં ॥૩૮॥

ચન્દ્ર. - અશુદ્ધવ્યવહારઃ પુનઃ શઙ્કતે અથાનુપયુક્તં ઇત્યાદિ । અશુદ્ધવ્યવહારો હિ આવશ્યકીશબ્દપ્રયોગમાત્રમેવ સામાચારી મન્યતે, ન તત્રાન્યસ્ય કસ્યચિદપિ અપેક્ષાં કરોતિ ।

→ ન ચ દોષબહુલભાવાત્ સામાચારીનિમિત્તકકર્મક્ષયઃ । ઇદં “વચોમાત્રં નિર્વિષયમ્” ઇત્યાદિ સ્વતંત્રસિદ્ધમ્ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

શિષ્ય : આવસ્સહિ બોલીને ઉપાશ્રયમાંથી નીકળેલો સાધુ ઉપયોગ વિના ચાલે તો ત્યાં માત્ર ઈર્યા સમિતિનો ભંગ જ ગણાય. ગુરુની રજા વિના જાય તો ઈચ્છાકારનો ભંગ જ ગણાય. અનાવશ્યક કામ માટે જાય તો માત્ર મૃષાવાદ જ ગણાય. પણ ‘આવસ્સહિ’ શબ્દ બોલીને નીકળેલા સાધુને આવશ્યકસામાચારી તો ગણાય જ. એનો ભંગ શી રીતે ગણાય ? એ શબ્દ ન બોલે તો સામાચારી ભંગ ભલે ગણાય. એ શબ્દ બોલનારને એ સામાચારીનો ભંગ ન જ ગણાય.

ગુરુ : તારા જેવા મુગ્ધજીવોની આવી આશંકાને હવેની ગાથામાં દૂર કરશે.

ગાથાર્થ : માત્ર આવસ્સહિ શબ્દ બોલનારાને બાકીના દોષોની બહુલતા હોવાથી સામાચારી નિમિત્તે થનારો કર્મક્ષય થઈ ન શકે. આ વાત “વચનમાત્ર એ નિર્વિષયક છે” ઈત્યાદિ દ્વારા અમારા શાસ્ત્રોમાં સિદ્ધ જ છે.

યશો. - ણ ય ત્તિ । ન ચ=નૈવ દોષબહુલભાવાત્=દોષપ્રાચુર્યાત્ સામાચારીનિમિત્તઃ=સામાચારીહેતુકઃ કર્મક્ષયઃ=કર્મહાનિર્ભવતીતિ શેષઃ । સામાચારી યત્તુ વિચિત્રકર્મક્ષય-જનકઃ પરિણામવિશેષઃ, તત્સંસૂચિકા વા ક્રિયા । ન ચૈતાવદ્દોષબાહુલ્યે વાઙ્માત્રેણ કર્મક્ષયઃ સંભવતીતિ નેયં સામાચારી, તત ઉક્તમેવ સંપૂર્ણ લક્ષણં શ્રેયઃ ।

ચન્દ્ર. - સમાધતે ન ચ=નૈવ ઇત્યાદિ । પરિણામવિશેષઃ=ઇદંચ નિશ્ચયનયમતં । તત્સંસૂચિકા વા ક્રિયા=ઇદંચ શુદ્ધવ્યવહારમતમ્ । અયમભિપ્રાયઃ । યદિ હિ આવશ્યકીશબ્દમાત્રપ્રયોગાત્ આવશ્યક-સામાચારીજન્યા નિર્જરા ભવેત્, તર્હિ મન્યામહે વયં તમપિ સામાચારી, કિન્તુ તત્ર ન કિમપિ ફલં સમ્પદ્યતે, પ્રત્યુત પ્રતિજ્ઞાભઙ્ગાદિના મહાન્ દોષો ભવતિ । ન હિ સામાચારીપાલને સતિ દુર્ગતિગમનાદિકં અહિતં યુક્તં । ન ચ તાદૃશેઽહિતે વિદ્યમાને સામાચારીકથનં યુક્તમ્ । તસ્માત્ તત્પ્રયોગમાત્રં ન સામાચારી ।

ટીકાર્થ : જે સાધુ ઈર્યાસમિતિ ન પાળવા વગેરે મોટા દોષો, પુષ્કળ દોષોવાળો હોય. એ આવસ્સહિ શબ્દ બોલે તો પણ એને આવસ્સહિસામાચારીથી જન્ય એવા કર્મક્ષયની પ્રાપ્તિ થતી નથી. અને તો પછી એને આવસ્સહિસામાચારી શી રીતે કહેવાય ?

વિચિત્રકર્મોના ક્ષયને ઉત્પન્ન કરનારો આત્માનો એક વિશેષ પ્રકારનો પરિણામ જ સામાચારી ગણાય છે. અથવા તો એ પરિણામને સૂચવનારી ક્રિયા એ સામાચારી ગણાય. પણ ઈર્યાસમિતિ-અપાલન, ગુરુની રજાનો અભાવ વગેરે ઘણા બધા દોષોની જ્યાં હાજરી હોય ત્યાં ‘આવસ્સહિ’ શબ્દમાત્ર બોલવાથી કર્મક્ષય ન થાય. અને માટે જ એ આવ. સામા. ન ગણાય.

એટલે અમે બતાવેલા બધા લક્ષણોથી યુક્ત એવો શબ્દ પ્રયોગ જ આવસ્સહિનું સંપૂર્ણ લક્ષણ છે અને એ જ કલ્યાણકારી છે.

યશો. - અથાવશ્યકીજન્યકર્મક્ષયે ઇચ્છાકારાદિકમપિ સહકારીતિ ન તદ્વ્યતિરેકે ફલોદય ઇતિ કિમર્થં તદ્ગર્ભં લક્ષણમ્ ? ઇતિ ચેત્ ?

ચન્દ્ર. - નનુ યથા વિદ્યમાનાયામપિ મૃદિ દણ્ડાદિસહકારિકારણાભાવે ઘટો ન ઉત્પદ્યતે, કિન્તુ તત્ર મૃદ્ મૃદેવ ગણ્યતે। ન તુ સહકારિકારણાભાવાત્ ઘટમજનયન્તી મૃદ્ મૃત્વં પરિત્યજતિ । એવં આવશ્યકીશબ્દપ્રયોગે સત્યપિ ઈર્યાસમિત્યાદિસહકારિકારણાભાવે સામાચારીજન્યનિર્જરા ન ભવતિ । કિન્તુ સહકારિકારણાભાવવશાત્ નિર્જરાં અજનયન્ તત્પ્રયોગઃ આવશ્યકીસામાચારીત્વં ન પરિત્યજતીતિ નિર્જરાઽભાવેઽપિ સા સામાચારી એવ વ્યવહર્તુ યોગ્યેતિ શઙ્કતે ઇચ્છાકારાદિકમપિ=ગુર્વનુજ્ઞાદિકમપિ, ન કેવલં તાદૃશશબ્દપ્રયોગ એવ કારણમિતિ ભાવઃ ।

સહકારી=સહકારિકારણમ્, ન તુ આવશ્યકીસામાચારીસ્વરૂપઃ યઃ અવયવી, તસ્યાવયવરૂપઃ, કિન્તુ તદ્વિત્રમ્ સહકારિકારણમ્ । તદ્વ્યતિરેકે=ઇચ્છાકારાદિરૂપસ્ય સહકારિકારણસ્યાભાવે ફલોદયઃ=નિર્જરાપ્રાપ્તિઃ । તદ્ગર્ભ=ઈર્યાસમિત્યાદિગર્ભમિતિ । યથા હિ 'દંડ-ચક્રકુલાલાદિવિશિષ્ટા મૃદેવ મૃદ્ ભવતિ' इति व्याख्या ન ક્રિયતે, કિન્તુ શુદ્ધા મૃદેવ મૃદ્ ગણ્યતે । દણ્ડાદયસ્તુ સહકારિકારણવિશેષા ગણ્યન્તે । તથૈવ ઈર્યાસમિતિ-ગુર્વનુજ્ઞાદિવિશિષ્ટઃ એવ આવશ્યકીપદપ્રયોગઃ આવશ્યકીસામાચારીતિ કથનમયુક્તં । શુદ્ધઃ તત્પ્રયોગઃ સામાચારી, ઈર્યાસમિત્યાદિકન્તુ નિર્જરાયાં સહકારિકારણમિત્યેવાભ્યુપગન્તું યુક્તમિતિ ભાવઃ ।

શિષ્ય : આટલા બધા વિશેષણોવાળો આવસ્સહિ શબ્દ પ્રયોગ સામાચારી તરીકે માનવાને બદલે એમ માનો કે માત્ર આવસ્સહિશબ્દપ્રયોગ જ સામાચારી છે. પણ સાથે એ પણ માનવાનું કે આ શબ્દપ્રયોગને સામાચારી જન્ય કર્મક્ષયને ઉત્પન્ન કરવા માટે ઈર્યાસમિતિપાલન, ગુરુની રજા વગેરે સહકારી કારણોની પણ જરૂર છે. એટલે જ્યારે એ સહકારી કારણો હાજર ન હોય ત્યારે શબ્દ પ્રયોગ રૂપી સામાચારી હાજર હોવા છતાં કારણસામગ્રી હાજર ન હોવાથી સંપૂર્ણ કર્મક્ષય ન થાય. આમ માનવાથી બે લાભ છે. માત્ર શબ્દ બોલનારાઓ પણ લોકમાં તો સામાચારીપાલક તરીકે ગણાય જ છે. અને એ ઉપર પ્રમાણે માનવાથી ઘટી શકશે. અને ત્યાં કર્મક્ષય નથી થતો એ પણ બરાબર ઘટી જશે. એટલે ઈર્યાસમિતિપાલનાદિથી ગર્ભિત એવું લક્ષણ બનાવવાની કોઈ જરૂર નથી.

યશો. - ન, તાવત્સહકારિકલ્પનાપેક્ષયા વિશિષ્ટ એવ આવશ્યકીત્વકલ્પનૌચિત્યાદિતિ દિગ્ ।

ચન્દ્ર. - સમાધાનમાહ-તાવત્સહકારિકલ્પનાપેક્ષયા=ગુર્વનુજ્ઞાયાં ઉપયુક્તતાયાં ગમનક્રિયાયાં આવશ્યકકાર્યકરણે ચ નિર્જરાં પ્રતિ સહકારિકારણત્વં યત્કલ્પનીયં, તદપેક્ષયા વિશિષ્ટે એવ=ગુર્વનુજ્ઞોપયુક્તતા-ગમનક્રિયાવશ્યકકાર્યકરણૈઃ વિશિષ્ટે એવ આવશ્યકીશબ્દપ્રયોગે, આવશ્યકીત્વકલ્પનૌચિત્યાત્ । અનેકેષુ સહકારિકારણત્વકલ્પનાયાં ગૌરવં ભવતિ । વિશિષ્ટે તુ આવશ્યકીત્વકલ્પનાયાં, વિશિષ્ટે એવ નિર્જરાકારણત્વં સ્વીકરણીયં, તતશ્ચ લાઘવમિતિ તદેવોચિતમિતિ ભાવઃ ।

નનુ એવં યદિ લાઘવમિષ્યતે, તર્હિ અન્યત્રાપિ ચક્રકુલાલાદિવિશિષ્ટાયામેવ મૃદિ મૃત્ત્વં ઘટકારણત્વં ચ મન્તવ્યં સ્યાત્, યતસ્તત્રાપિ લાઘવં ભવેદિત્યત આહ દિગ્ इति । તથા ચ વ્યવહારે દણ્ડાદીનાં સહકારિકારણત્વસ્ય પ્રસિદ્ધત્વાત્તત્ત્વંડનં નોચિતમ્ । ન વા લાઘવાનુસારિ । કિન્તુ પ્રકૃતે તુ ઈર્યાસમિત્યાદયઃ સહકારિકારણાનિ इति પ્રસિદ્ધેરેવાભાવાત્ ઈર્યાસમિત્યાદિવિશિષ્ટે તત્પ્રયોગે એવ આવશ્યકીસામાચારીત્વં નિર્જરાકારણત્વં ચ વક્તુમુચિતમિતિ દિવશબ્દાર્થઃ ।

ગુરુ : તારા કહેવા પ્રમાણે માનીએ તો આવસ્સહિ સામાચારી જન્ય કર્મક્ષય પ્રત્યે ઈર્યાસમિતિ પાલન + ગુરુની અનુજ્ઞા + આવશ્યકકાર્ય-કરણ... આવા ઘણા બધા સહકારી કારણો માનવા પડે. આટલા બધા સહકારીકારણો માનવા કરતા તો આ બધા વિશેષણોથી વિશિષ્ટ એવા આવસ્સહિ પ્રયોગને આવસ્સહિ માની લેવી વધુ સારી. જેથી એક જ કા.કા. ભાવ માનવો પડે. ઘણા નહિ.

આ વિષયમાં ઘણી લાંબી ચર્ચાને અવકાશ છે. અમે તો માત્ર દિશાસૂચન જ કરેલ છે.

યશો. - ન ચેદં સ્વમનીષિકામાત્રવિજૃમ્મિતમિત્યાહ-ઇદં=પ્રાગુક્તં 'વયમેત્તં ણિવ્વિસયં' ઇત્યાદિના સ્વતન્ત્રેણ=સ્વાગમેન સિદ્ધં=પ્રતિષ્ઠિતમ્ । તચ્ચેદં તન્નં હારિભદ્રોપજ્ઞમ્-(પંચાશક ૩૨/૨૦-૨૧)

વયમેત્તં ણિવ્વિસયં દોસા ય મુસ ત્તિ એવ વિણ્ણેયં । કુસલેહિં વયણાઓ વડ્ઢેરેણં જઓ ભણિયં॥

આવસ્સયાઓ આવસ્સાંહિં સવ્વેહિ જુત્તજોગિસ્સ । એયસ્સ એસ ડચિસો ઇયરસ્સ ણ ચે વ ણત્થિ ત્તિ ॥

ચન્દ્ર. - ન ચેદં=ગુર્વનુજ્ઞાદિરહિતઃ તત્પ્રયોગઃ નિષ્ફલ ઇતિ યદુક્તં, તત્ સ્વમનીષિકામાત્રવિજૃમ્મિતં=સ્વમતિમાત્રવિકલ્પિતમ્ । હારિભદ્રોપજ્ઞમ્=હરિભદ્રસૂરિવિરચિતમ્ ।

પંચાશકગાથાદ્વયભાવાર્થસ્ત્વયમ્ → ગુર્વનુજ્ઞાદિરહિતં આવશ્યકીતિશબ્દમાત્રં નિરર્થકમેવ । ન કેવલં નિરર્થકં કિન્તુ મૃષાવાદાદયો દોષા અપિ અત્ર ભવન્તિ । એતચ્ચ સર્વં કુશલૈઃ જિનવચનાદ વિજ્ઞેયમ્ । યતઃ વ્યતિરેકેણ ભણિતમિદં । કિં ભણિતમ્ ? ઇત્યેવાહ । પ્રતિક્રમણાદિભિઃ સર્વૈઃ આવશ્યકૈઃ યુક્તયોગિનઃ આવશ્યકી યુક્તા । એતસ્ય મુનેઃ એષઃ આવશ્યકીપદપ્રયોગઃ ડચિતઃ । ઇતરસ્ય તુ આવશ્યકૈઃ રહિતસ્ય સ પ્રયોગો નોચિતઃ । યતઃ તત્ર આવશ્યકીપદસ્ય અર્થઃ ન ઘટતે ઇતિ ।

આ વાત માત્ર અમારી બુદ્ધિની કલ્પના નથી. પણ પૂર્વપુરુષોને પણ આ વાત માન્ય છે. એ હરિભદ્રસૂરિ વડે બનાવાયેલ ગ્રંથના વચનો આ પ્રમાણે છે.

→ ઈર્યાસમિત્યાદિના પાલન વિનાનો માત્ર “આવસ્સહિ” શબ્દપ્રયોગ એ નિરર્થક, નકામો છે. ઉલ્લેખ એમાં મૃષાવાદ દોષ લાગે છે. આ વાત કુશલપુરુષોએ શાસ્ત્રવચન વડે જાણવા યોગ્ય છે, કેમકે વ્યતિરેકથી=ઉંધી રીતે આ વાત કરેલી છે. (શું કહ્યું છે ? એ કહે છે કે) ઈર્યાસમિતિપાલનાદિ આવશ્યક યોગો વડે યુક્ત એવા સાધુને જ આવશ્યકાદિપદનો વ્યુત્પત્તિ અર્થ ડચિત છે. ઈર્યાસમિત્યાદિ વિનાનાને આવસ્સહિનો અન્વર્થ ડચિત નથી, કેમકે ત્યાં એ વ્યુત્પત્તિ અર્થ=અવશ્ય-કર્તવ્યાદિ હાજર જ નથી. ←

યશો. - અત્ર હિ સ પ્રયોગો નિરર્થકમનર્થકારિ ચ વાડ્માત્રમિત્યુક્તમ્, તતશ્ચાયં ન દ્રવ્યાવશ્યકી, ભાવાવશ્યક્યાં સંભવન્ત્યામેવ તદ્દેતુત્વેન તસ્યાસ્તથાત્વૌચિત્યાત્,

ચન્દ્ર. - નનુ મા ભવતુ સ પ્રયોગઃ આવશ્યકી । કિન્તુ તાત્વિકાવશ્યકીકારણં તુ સ પ્રયોગો ભવિષ્યતીતિ સ પ્રયોગો દ્રવ્યાવશ્યકી વક્તુમુચિતેત્યતઃ તદપિ ખણ્ડયતિ અત્ર હિ=પ્રકૃતગાથાદ્વયે સ પ્રયોગો નિરર્થકમ્=નિષ્ફલં અનર્થકારિ ચ=વિપરીતફલજનકં ચ વાડ્માત્રમ્=વચનમાત્રમેવ । નાન્યત્કિન્ચિત્ । અત્ર વાડ્માત્રમિતિ નપુંસકલિઙ્ગયુક્તં પદં । તતશ્ચ તદનુસારેણ 'નિરર્થકમ્' ઇતિ, 'અનર્થકારિ' ઇતિ ચ પદં નપુંસકલિઙ્ગયુક્તં ભણિતમ્ । અન્યથા તુ 'સ પ્રયોગઃ' ઇતિ પુલ્લિઙ્ગવચનાત્ 'નિરર્થકઃ' ઇતિ 'અનર્થકારી' ઇત્યેવ

ચ સ્યાત્ । વસ્તુતસ્તુ પ્રયોગપદં ઉદ્દેશ્યવાચકં વાઙ્માત્રમિતિ પદં વિધેયવાચકં । નિરર્થકમનર્થકારિ ચેતિ પદદ્વયમપિ વિધેયમેવેતિ વાઙ્માત્રપદસ્ય વિશેષણભૂતે 'નિરર્થકમનર્થકારિ' इति द्वे पदे विशेष्यानुसारेण नपुंसकलिङ्गयुक्ते एव युक्ते इति ।

નનુ ભવતુ સ પ્રયોગઃ નિરર્થકં અનર્થકારિ ચ વાઙ્માત્રમ્ । તથાપિ સ દ્રવ્યાવશ્યકી કથં ન ઉચ્ચેતેત્યત આહ **ભાવાવશ્યક્યાં સંભવન્ત્યામેવ**=વર્તમાનકાલીનેન આવશ્યકીપદપ્રયોગેન ભવિષ્યત્કાલે યદિ ભાવાવશ્યકી સમુત્પદ્યેત, તદૈવ **તદ્ધ્યેતુત્વેન**=ભાવાવશ્યકીકારણત્વેન **તસ્યા:**=વર્તમાનકાલીનાયાઃ આવશ્યક્યાઃ, આવશ્યકીપદપ્રયોગસ્યેતિ યાવત્ **તથાત્વૌચિત્યાત્**=દ્રવ્યાવશ્યકીત્વસંભવાત્ । યઃ આવશ્યકીપદપ્રયોગઃ ભવિષ્યત્કાલે ભાવાવશ્યકીજનકો ભવતિ, સ દ્રવ્યાવશ્યકી કથ્યતે । પ્રકૃતે તુ સ પ્રયોગઃ તાદૃશો નાસ્તીતિ ન સ દ્રવ્યાવશ્યકીતિ ।

(શિષ્ય : ઈર્યાસમિતિ વગેરે વિનાનો આવસ્સહિ પ્રયોગ ભલે ભાવ સામાચારી ન બને પરંતુ ભાવસામાચારીને લાવી આપનાર દ્રવ્ય સામાચારી તો ગણાય ને ?)

ગુરુ : ઉપરની બે ગાથાઓમાં “તે પ્રયોગ નકામુ અને નુકસાનકારી વચનમાત્ર રૂપ છે” એમ કહ્યું છે. દ્રવ્યસામાચારી નકામી, નુકસાનકારી ન હોય એટલે આવો પ્રયોગ એ દ્રવ્ય આવસ્સહિ ન ગણાય.

(શિષ્ય : તો પછી ક્યો પ્રયોગ દ્રવ્ય-આવસ્સહિ બને ?)

ગુરુ : જે પ્રયોગના નિમિત્તે નજીકના કાળમાં ભાવ આવસ્સહિ ઉત્પન્ન થવાની હોય. તે પ્રયોગ ભાવ આવસ્સહિનું કારણ હોવાથી દ્રવ્ય-આવસ્સહિ તરીકે માનવો ઉચિત ગણાય.

યશો.-ન ચોક્તદોષબહુલસ્ય ભાવાવશ્યકીસંભવોઽપિ, તસ્યા ગુણવિશેષવ્યઙ્ગ્યત્વાત્ ।

ચન્દ્ર. - નનુ સ પ્રયોગઃ કથં ભવિષ્યત્કાલે ભાવાવશ્યકીજનકો ન ભવતીતિ અત આહ ન ચોક્તદોષ-
બહુલસ્ય=ગુર્વનુજ્ઞાઽગ્રહણાનુપયુક્તતા-નાવશ્યકકાર્યકરણાદિદોષૈઃ ભૂતસ્ય **ભાવાવશ્યકીસંભવોઽપિ**=
ભવિષ્યત્કાલે વર્તમાનકાલીનપ્રયોગેણ ભાવાવશ્યકીસંભવનાઽપિ, ભાવાવશ્યક્યાં સ્થિરતા વૃદ્ધિશ્ચ તાવદ્ દૂરે,
તત્સંભવનાઽપિ નાસ્તીત્યપિશબ્દાર્થઃ ।

નનુ ઉક્તદોષબહુલસ્યાપિ ભાવાવશ્યકીસંભવઃ કથં નાસ્તિ ? इत्यत आह **तस्याः**=ભાવાવશ્યક્યાઃ
ગુણવિશેષવ્યઙ્ગ્યત્વાત્=પ્રજ્ઞાપનીયતેર્યાસમિત્યાદિપાલનયત્નાદિગુણવિશેષૈઃ પ્રકટીક્રિયમાણત્વાત્ । યો હિ મુનિઃ
કદાચિત્ ગુર્વનુજ્ઞાં ન ગૃહ્ણાતિ, ઈર્યાસમિત્યાદિકં ન પાલયતિ, અનાવશ્યકકાર્યમપિ કદાચિત્કરોતિ । તથાપિ
એતત્સર્વં યદિ નિષ્ઠુરપરિણામેન ન કરોતિ, કિન્તુ અજ્ઞાનાદિવશાત્કરોતિ । ગુર્વાદિના ઉપદેશદાને ક્રિયમાણે ચ દોષાત્
નિર્વર્તિતું યતતે । સમ્યક્સામાચારીપાલને પ્રયતો ભવતિ । કિન્તુ સંસ્કારવશાત્ સમ્યક્સામાચારી વર્તમાનકાલે ન
પાલયિતું શક્નોતિ । તસ્ય તથાવિધઃ શબ્દપ્રયોગઃ દ્રવ્યાવશ્યકી ભવતિ । સ એવ પ્રયોગઃ ભવિષ્યત્કાલે
ભાવસામાચારી જનયતિ ।

યસ્તુ મુનિઃ ન પ્રજ્ઞાપનીયતાદિગુણસમૃદ્ધઃ, તસ્ય તુ સ પ્રયોગઃ પ્રકૃતગાથાદ્વયે નિરર્થકઃ અનર્થકશ્ચ કથિતઃ ।
ન ચ દ્રવ્યાવશ્યકીરૂપઃ સ પ્રયોગઃ તાદૃશો ભવતીતિ તસ્ય સ પ્રયોગઃ ન દ્રવ્યાવશ્યકીતિ અવશ્યમભ્યુપેયમ્ ।

કિં બહુના । વિષગરાનનુષ્ઠાનરૂપઃ સ શબ્દપ્રયોગઃ ન દ્રવ્યાવશ્યકી । તદ્ધેત્વનુષ્ઠાનરૂપસ્તુ સ દ્રવ્યાવશ્યકીતિ વિવેકઃ ।

(શિષ્ય : તો ઈર્યાસમિત્યાદિ વિનાનાને એ આવસ્સહિપ્રયોગથી ભાવાવસ્સહિની પ્રાપ્તિ ન થાય ?)

ગુરુ : ઈર્યાસમિતિ-અપાલન, ગુરુની અનુમતિનો અભાવ, અનાવશ્યક કાર્ય કરવું... આ બધા દોષોથી ભરેલાને એ પ્રયોગ દ્વારા ભાવ-આવશ્યકીની સંભાવના=શક્યતા=વિચારણા પણ કરી શકાતી નથી, કેમકે ભાવ-આવસ્સહિ તો અમુક પ્રકારના વિશેષ ગુણોથી જ પ્રગટ કરવા યોગ્ય છે. એ આવા નિર્ગુણ સાધુઓને પ્રગટ ન થાય. (ઈર્યાસમિતિપાલન કરવાનો પ્રયત્ન હોય, આવશ્યક કાર્ય જ કરવા માટે પ્રયત્નશીલ હોય... છતાં પ્રમાદ-અનાભોગ વગેરેને લીધે એ બધું દોષવાળું, ગમે તેવું કરતો હોય. તો એવાને ભાવ-આવસ્સહિને ઉત્પન્ન કરનારી દ્રવ્ય-આવસ્સહિ માની શકાય.)

યશો. - અપ્રાધાન્યાર્થકં દ્રવ્યપદમાશ્રિત્ય તુ તત્ર દ્રવ્યાવશ્યકીતિ વ્યવહારોઽપિ ભવતીતિ બોધ્યમ્ ॥૩૮॥

ચન્દ્ર. - અશુદ્ધવ્યવહારસ્યાભિપ્રાયમપિ સ્યાદ્વાદેન સ્વીકરોતિ-અપ્રાધાન્યાર્થકં દ્રવ્યપદં=દ્રવ્યપદં હિ દ્વિવિધમર્થ જ્ઞાપયતિ-અપ્રધાનદ્રવ્યત્વં, પ્રધાનદ્રવ્યત્વञ्ચ । તત્ર યદ્ વસ્તુ ભવિષ્યત્કાલે વિવક્ષિતં કાર્યં કરોતિ, સ તત્કાર્ય આશ્રિત્ય પ્રધાનદ્રવ્યં ઉચ્યતે । યદ્ વસ્તુ ભવિષ્યત્કાલે વિવક્ષિતં કાર્યં ન કરોતિ, સ તત્કાર્ય આશ્રિત્ય અપ્રધાન દ્રવ્યં ઉચ્યતે । પ્રકૃતે તુ ઉક્તદોષબહુલસ્યાવશ્યકીપદપ્રયોગઃ અપ્રધાનદ્રવ્યં તુ ભવત્યેવ । યતઃ સ પ્રયોગો ન ભાવાવશ્યકીં જનયતિ । તતશ્ચ તત્ર અપ્રાધાન્યાર્થકં દ્રવ્યપદં તુ ઘટત એવ । એવञ્ચ તદ્ આશ્રિત્ય તત્ર ઉક્તદોષબહુલસ્યાવશ્યકીપદપ્રયોગે દ્રવ્યાવશ્યકીતિ ઇત્યાદિ સુગમમ્ ॥૩૮॥

(શિષ્ય : લોકમાં તો આવા દુષ્ટવ્યક્તિનો આવસ્સહિ પ્રયોગ સામાચારી તરીકે ઓળખાય છે. ભલે એ ભાવથી ન માનીએ, કમસેકમ દ્રવ્યથી તો માનો ?)

ગુરુ : દ્રવ્યપદના બે અર્થ છે. પ્રધાનત્વ અને અપ્રધાનત્વ. જે પ્રયોગ નજીકના કાળમાં ભાવ-આવસ્સહિને ઉત્પન્ન કરનારો હોય તે પ્રધાનદ્રવ્ય-આવસ્સહિ કહેવાય. અને જે પ્રયોગ ભાવ-આવસ્સહિની ઉત્પત્તિમાં કારણ ન બનવાનો હોય એ અપ્રધાન દ્રવ્ય-આવસ્સહિ કહેવાય.

એટલે અપ્રાધાન્યને લઈને તો આવો દોષ ભરેલો એવો આવસ્સહિપ્રયોગ પણ દ્રવ્ય આવસ્સહિ કહી શકાય ॥૩૮॥

**યશો. - નન્વાવશ્યકીસ્થાને કુતો ન નૈષેધિકીપ્રયોગઃ ઇત્યાશઙ્ક્ય સમાધત્તે -
નળુ એગટ્તળઓ કહ એથ ણિસીહિયાઇ ણ પઓગો ।
ભન્નઇ એસ વિભાગો ગમણાગમણપ્પઓઅણઓ ॥૩૯॥**

ચન્દ્ર. - આશઙ્ક્ય સમાધત્તે=યત્ર દ્વયોઃ ક્રમભાવિક્રિયયોઃ કર્તા એક એવ ભવતિ । તત્ર પ્રથમક્રિયાર્થકધાતોઃ 'ત્વા'પદપ્રયોગઃ ભવતિ । અત્ર આશઙ્કાસમાધાનરૂપે દ્વે ક્રિયે સ્તઃ । તયોઃ દ્વયોઃ કર્તા

એક એવ । યતોઽત્ર 'ત્વા'પદપ્રયોગઃ કૃતઃ । તતશ્ચ પ્રકૃતમૂલગાથાયામેવ સ્વયં ગ્રન્થકાર એવ આશઙ્કાં સમાધાનં ચ દાસ્યતિ । અન્યત્રાપ્યેવમેવ વિજ્ઞેયમ્ ।

→ નનુ એકાર્થત્વાત્ કથમત્ર નૈષેધિક્યાઃ પ્રયોગઃ ન ? ભણ્યતે । એષ વિભાગઃ ગમનાગમનપ્રયોજનતઃ
← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

“ઉપાશ્રયમાંથી બહાર જતી વખતે આવસ્સહિ બોલીએ છીએ. એને બદલે નૈષેધિકી બોલીએ તો ન ચાલે?” આવી શંકા ઉભી કરીને પછી એનું સમાધાન આ ગાથામાં આપશે.

ગાથાર્થઃ પ્રશ્નઃ : આવસ્સહિ અને નિસીહિ શબ્દ સમાનાર્થી શબ્દ હોવાથી અહીં નિસીહિનો પ્રયોગ કેમ ન થાય ? ઉત્તરઃ : આ આવસ્સહિ-નિસીહિ બોલવાનો વિભાગ ગમન અને આગમનના પ્રયોજનથી છે.

યશો. - નણુત્તિ । નનુ ઇત્યક્ષમાયાં એકાર્થત્વાત્=એકગોચરત્વાદાવશ્યકીનૈષેધિક્યોરિતિ શેષઃ । આવશ્યકી હ્યવશ્યકર્ત્તવ્યગોચરા, નૈષેધિકી ચ પાપકર્મનિષેધક્રિયાગોચરા, અવશ્યકર્મપાપ-નિષેધક્રિયયોશ્ચૈક્યાદનયોરેકાર્થત્વમ્ ।

ચન્દ્ર. - અક્ષમાયાં=બહિર્ગમને યઃ આવશ્યકીપદપ્રયોગઃ પ્રતિપાદિતઃ, સ અનેન પૂર્વપક્ષેણ ન સહ્યતે ઇતિ । તદર્થમેવ અત્ર 'નનુ' પદમુપાતમ્ । એકાર્થત્વાત્=આવશ્યકીપદસ્યાર્થો હિ અવશ્યમેતત્કરણીયમિતિ । નૈષેધિકીપદસ્યાર્થો હિ નૈતત્કરણીયમિતિ । એવં ચ સામાન્યતઃ તયોઃ અર્થઃ સમાનો નાસ્તિ । તતઃ સ્પષ્ટં કરોતિ એકગોચરત્વાત્=સમાનવિષયકત્વાત્, ઉભયયોઃ પ્રયોજનં સમાનમેવેતિ ભાવઃ । એતદેવ સ્પષ્ટયતિ આવશ્યકી હ્યવશ્યેત્યાદિ ।....અવશ્યં કરણીયં કિં ? ઇતિ પૃચ્છાયાં 'પાપનિષેધઃ' ઇત્યુત્તરં દીયતે । તથા પાપનિષેધઃ કિં ? ઇતિ પૃચ્છાયાં 'અવશ્યં કરણીયઃ' ઇત્યુત્તરં દીયતે । તતશ્ચ દ્વૌ એકાએવ ।

ટીકાર્થઃ શિષ્યઃ : આવસ્સહિ અને નિસીહિ સમાનાર્થી છે. એટલે કે બે ય નો વિષય એક જ છે. આવસ્સહિ શબ્દનો વિષય અવશ્ય કરવા યોગ્ય કાર્યો છે. અને નિસીહિનો વિષય પાપ કર્મનો નિષેધ કરવા રૂપી ક્રિયા છે. હવે પાપકર્મનો ત્યાગ એ અવશ્ય કરવા યોગ્ય કાર્ય જ છે ને ? એટલે અવશ્યકર્મ અને પાપનિષેધક્રિયા એક જ છે અને આવસ્સહિ-નિસીહિ આ બેને જણાવનારા છે. એટલે આ બે શબ્દો એક જ અર્થના વાચક=સમાનાર્થી બની ગયા.

યશો. - તદુક્તં નિર્યુક્તિકૃતા-(આવ૦ નિ૦ ૬૧૨)

આવસ્સહિં ચ ણિંતો જં ચ અહંતો ણિસીહિયં કુણહિ । વંજણમેયં તુ દુહા અદ્ધો પુણ હોહિ સો ચેવાહિ ઇતિ॥

ચૂર્ણિકૃતાપ્યુક્તમ્-“આવસ્સિયા ણામ અવસ્સકાયવ્વકિરિયા ઇતિ પાવકમ્મનિસેહકિરિય ત્તિ વા અવસ્સકમ્મં ત્તિ વા અવસ્સકિરિય ત્તિ વા એગટ્ઠ ત્તિ” । એવં ચ કથમત્રાવશ્યકીસ્થલે નૈષેધિક્યા=લક્ષણયા નૈષેધિકીપદસ્ય ન પ્રયોગઃ ?

ચન્દ્ર. - યદસ્માભિરેકાર્થત્વં પ્રતિપાદ્યતે । તન્નિર્યુક્તિકૃતાં શ્રીમદ્ભદ્રબાહુસ્વામિનામપ્યભિમતમેવેતિ પૂર્વપક્ષઃ દર્શયતિ **આવસ્સહિં ચ ણિંતો** इत्यादि । अत्र → गमनक्रियाकाले आवश्यकी, आगमनक्रियाकाले च नैषेधिकी क्रियते । एतत् द्विधा व्यञ्जनमात्रम्=शब्दमात्रम् । अर्थस्तु पुनः स एव=एक एव ← इति भावार्थः । यथा हि एकार्थवाचिपदयोः मध्ये यत्रैकस्य प्रयोगः संभवति, तत्र द्वितीयस्यापि संभवत्येव । यथा मातृजनन्याम्बादिपदानि एकस्मिन्नेव स्थाने प्रयुज्यन्ते । एवमावश्यकीपदस्थाने तत्समानार्थी नैषेधिकीशब्दः कथं न प्रयुज्यते ? इति पूर्वपक्षाभिप्रायः ।

પ્રકૃતગાથાયાં ‘**નૈષેધિક્યા**’ પ્રયોગઃ કથં ન ભવતિ’ इति प्रतिपादितमस्ति । नैषेधिकी नाम पापकर्मनिषेधः । ततश्च गाथांशस्यार्थोऽयं भवेत् यदुत “आवश्यकीप्रयोगस्थाने पापकर्मनिषेधः=पापकर्मत्यागः कथं न क्रियते” इति । न चात्रायमर्थो युक्तः । किन्तु “आवश्यकीप्रयोगस्थाने नैषेधिकीपदस्य प्रयोगः कथं न क्रियते ?” इत्येव पूर्वपक्षस्याभिप्रायः । ततश्च तत्स्पष्टीकर्तुमाह **लक्षणया नैषेधिकीपदस्येति** गाथागतं “नैषेधिकी” पदं पापनिषेधवाचकं । किन्तु तस्य लक्षणां कृत्वा तया लक्षणया गाथागतं “नैषेधिकी” पदं नैषेधिकीपदस्यैव वाचकमत्र विज्ञेयमिति भावः ।

નિર્યુક્તિકારે કહ્યું જ છે કે “જતો સાધુ આવસ્સહિને અને આવતો સાધુ નિસીહિને કરે. આ બે શબ્દ માત્ર જુદા છે. બાકી અર્થ તો તે જ છે = એક જ છે.”

ચૂર્ણિકારે પણ કહ્યું છે કે “આવસ્સહિ એટલે અવશ્ય કરવા યોગ્ય કાર્ય કહો કે પછી પાપકર્મ નિષેધક્રિયા કહો કે પછી અવશ્યકર્મ કહો કે પછી અવશ્યક્રિયા કહો... આ બધું સમાનાર્થી છે.

હવે જો આ બે ય શબ્દો સમાનાર્થી છે. તો જેમ ઘટપદાર્થને ઓળખાવવા માટે ઘટપદની જેમ સમાનાર્થી કુંભશબ્દ પણ વાપરી શકાય છે. એમ અહીં આવસ્સહિના સ્થાને એનો સમાનાર્થી નિસીહિ શબ્દ કેમ ન વપરાય?

(શિષ્ય : ગાથામાં તો આ પ્રમાણે કહેલ છે કે “આવશ્યકીના સ્થાને નિસીહિનો પ્રયોગ કેમ ન કરાય ?” નિસીહિ એટલે પાપત્યાગ. એટલે એવો અર્થ થયો કે “આવશ્યકીના સ્થાને પાપત્યાગનો પ્રયોગ કેમ ન કરાય ?” આ અર્થ તો યોગ્ય નથી. પ્રશ્ન તો એવો પૂછવાનો છે કે, “આવશ્યકીના સ્થાને નિસીહિપદનો પ્રયોગ કેમ ન કરાય ?

(ગુરુ : અહીં ગાથામાં રહેલો નિસીહિ શબ્દ લક્ષણ દ્વારા ‘નિસીહિપદ’નો બોધક જાણવો એટલે તમે કહેલો અર્થ મળી જશે.)

યશો. - भण्यते=अत्रोत्तरं दीयते-एष विभागः=तत्रावश्यकी-शब्दप्रयोग एव शय्यादिप्रवेशे च नैषेधिकीप्रयोग एवेत्येवंरूपो, गमनाऽगमनप्रयोजनतः= गमनाऽगमनयोः प्रयोजने आश्रित्येत्यर्थः ।

ચન્દ્ર. - उत्तरमाह - तत्र=उपाश्रयाद् बहिर्गमने एव=न तु नैषेधिकीपदप्रयोगः । नैषेधिकी प्रयोग एव= न तु आवश्यकीपदप्रयोगः ।

ગુરુ : “ઉપાશ્રયમાંથી બહાર જતી વખતે આવસ્સહિ પ્રયોગ જ કરવો અને ઉપાશ્રયાદિમાં પ્રવેશ વખતે નિસીહિપ્રયોગ જ કરવો” આ પ્રમાણે જે વિભાગ પાડેલો છે. એ માત્ર ગમન અને અગમન રૂપ બે કાર્યને આશ્રયીને જ પાડેલો છે.

યશો. - અયં ભાવ:-નૈષેધિકીપ્રયોગ: खलु स्वप्राग्भाव्यना-भोगादिनिमित्तकप्रत्य-
वायपरिहारार्थमेवेष्यते । न च गमनात्प्राक् संवृतगात्रतया स्थितस्य साधो: प्रत्यवायो भवति
यत्परिहारार्थं नैषेधिकीं प्रयुञ्जीत ।

चन्द्र. - ऐदम्पर्यमाह नैषेधिकीप्रयोग: खलु इत्यादि । स्वप्राग्भावीत्यादि । नैषेधिकीपदप्रयोगकालात्
पूर्वस्मिन्काले उत्पन्ना: ये अनाभोगादिजन्या: अतिचारादिरूपा: प्रत्यवाया: । तेषां परिहारार्थं । गमनात्प्राक्=
आवश्यकप्रयोगकारणं यद्गमनं, तत्पूर्वकाले संवृतगात्रतया उपाश्रये स्वाध्यायध्यानादिषु एकाग्रत्वेन
कायगुप्तिगुप्ततया प्रत्यवायः=अतिचारादि: । भवता हि गमनकाले आवश्यकपदप्रयोगं परित्यज्य
नैषेधिकीपदप्रयोग: इष्यते । किन्तु नैषेधिकीप्रयोगस्तु पूर्वकालभाविनामतिचारादीनां परिहारार्थं क्रियते । ते
चातिचारा: सामान्यत: उपाश्रये स्थितस्य साधो: न संभवति । ततश्च उपाश्रयाद् बहिर्गमनकाले प्राक्काल
भाविनामतिचाराणामेवाभावात् केषां परिहाराय तत्र नैषेधिकीप्रयोग: क्रियते ? उपाश्रयाद् बहिर्निर्गतस्य तु
भिक्षाटनस्थण्डिलभूम्यादौ सचितसंघट्टनादयो बहव: अतिचारा: संभवन्ति । ततश्चोपाश्रये प्रवेशकाले “अहं
सर्वानतिचारान् त्यजामि । न उपाश्रयमध्ये करिष्यामि” इत्यादि अध्यवसायसंभवात् भवति तत्रातिचारनिषेધार्थं
नैषेधिकीप्रयोगो युक्त इति “आवश्यकपदप्रयोगकाले नैषेधिकीपदप्रयोग: कथं न भवेत् ?” इत्यादि निरूपणं
न करणीयम् ।

આશય એ છે કે ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશતી વખતે નિસીહિ કરીએ છીએ. પણ એ નિસીહિ કરતા પહેલા
ઉપાશ્રયની બહાર જે ભિક્ષાટનાદિ ક્રિયાઓ કરી. એમાં અનાભોગ, પ્રમાદાદિ ઘણા દોષોની શક્યતા હતી. હવે
ઉપાશ્રયમાં આવ્યા પછી ગુરુની હાજરીમાં એ અનાભોગાદિ દોષ ચાલુ રહે તો ગુરુની આશાતન્ના થાય. એટલે
ત્યાં ભયંકર નુકસાન થવાની શક્યતા રહે. એ નુકસાનો દૂર કરવા માટે જ ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશતી વખતે નિસીહિ
બોલવામાં આવે છે. જેના દ્વારા ગોચરી વગેરે સંબંધી શક્ય અનાભોગાદિ તમામ દોષોનો ત્યાગ કરવાની
સાવધાની કેળવવામાં આવે છે.

નિસીહિનું કામ આ છે.

હવે ઉપાશ્રયમાંથી બહાર જઈએ એ પહેલા ઉપાશ્રયમાં તો આવી ભિક્ષાટનાદિ ક્રિયાઓ જ ન હોવાથી
ત્યાં અનાભોગાદિ દોષો પણ નથી. ઉપાશ્રયમાં તો સાધુ પોતાના આખા શરીરને સંકોચીને જ બેસી રહે છે.
એટલે એને અનાભોગાદિથી થનારા નુકસાન થતા જ નથી. હવે એ થતા જ નથી, તો પછી નીકળતી વખતે
તેનો પરિહાર કરવા માટે જ બોલાતો નિસીહિ શબ્દ બોલવાનો ન જ રહે ને ? માટે આવસ્સહિના સ્થાને નિસીહિ
ન બોલવો.

યશો. - एवं नैषेधिकीप्रयोगकाले आवश्यकप्रयोगोऽपि नापादनीयः । तदानीमा-

વશ્યકક્રિયાવ્યાપારેડપ્યુત્તરકાલં વ્યાપારપરિત્યાગાભિપ્રાયેનૈવ તત્પ્રયોગાદન્યતસ્તદનિર્વાહાત્ ।

ચન્દ્ર. - એવમેવ કશ્ચિદેવમપિ બ્રૂયાત્ યદુત “નૈષેધિકીપદપ્રયોગકાલે આવશ્યકી પદપ્રયોગઃ કથં ન ક્રિયતે” ઇતિ । કિન્તુ યથાડત્ર ઉત્તરં દત્તં, એવં નૈષેધિકીપ્રયોગકાલે ઇત્યાદિ ।

નનુ અત્ર યત્સમાધાનં દત્તં । તત્તુ યુક્તમ્ । કિન્તુ “નૈષેધિકીપ્રયોગકાલે આવશ્યકીપદપ્રયોગઃ કથં ન સંભવતિ ? ઇત્યત્ર તુ સમ્યક્સમાધાનં ન ભવદ્ભિર્નિગદિતમિત્યત આહ તદાનીં=ઉપાશ્રયાન્તઃપ્રવેશકાલે આવશ્યકક્રિયાવ્યાપારેડપિ=ચલનાલોચનાગોચરીપ્રદર્શનાદિરૂપાયાઃ આવશ્યકક્રિયાયાઃ સદ્ભાવેડપિ ઉત્તરકાલં=આલોચના-ગોચરીપ્રદર્શનાદિકરણાનન્તરમેવ વ્યાપારપરિત્યાગાભિપ્રાયેનૈવ=“સર્વાન્ વ્યાપારાન્ ત્યક્ત્વા નિશ્ચેષ્ટે ભૂત્વા સ્વાધ્યાયધ્યાનાદિષુ મગ્નોડહં ભવિષ્યામિ” ઇત્યભિપ્રાયેનૈવ તત્પ્રયોગાત્=ઉપાશ્રયાન્તઃ પ્રવેશકાલે નૈષેધિકીપ્રયોગાત્ અન્યતઃ=આવશ્યકીપદપ્રયોગાત્ તદનિર્વાહાત્=વ્યાપારપરિત્યાગાભિપ્રાય સૂચનાડભાવાત્ ।

જેમ “આવસ્સહિના સ્થાને નિસીહિ કેમ ન બોલાય ?” એ સમજાવ્યું. એ જ પ્રમાણે નિસીહિના સ્થાને આવસ્સહિ કેમ ન બોલાય ?” એ શંકાનું સમાધાન પણ સમજી જ લેવું. એટલે એ શંકા ઊભી ન કરવી.

(શિષ્ય : પણ એ સમાધાન સ્પષ્ટ કહો તો મંદબુદ્ધિવાળા અમને એ સમજાય.)

ગુરુ : ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ કરતી વખતે જો કે આલોચના વગેરે આવશ્યકક્રિયાનો વ્યાપાર ચાલુ જ છે. છતાં ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ્યા બાદ તો બધો વ્યાપાર છોડી દેવાના અભિપ્રાયથી જ નિસીહિ બોલાય છે. જ્યારે આવસ્સહિ શબ્દમાં તો અવશ્યકર્તવ્ય કામની પ્રતિજ્ઞા કરાય છે. એટલે આવસ્સહિ પ્રયોગ દ્વારા નિસીહિનું કાર્ય સિદ્ધ થઈ શકતું નથી.

યશો. - તદિદમભિપ્રેત્યોક્તં મલયગિરિચરણૈઃ ‘આહ યદ્યેવં, ભેદેનોપન્યાસઃ કિમર્થઃ ? ઉચ્યતેગમનસ્થિતિક્રિયાભેદાદિતિ ।’

ચન્દ્ર. - ઇદમત્ર તત્ત્વં । ભિક્ષાટનાદિ કૃત્વા ઉપાશ્રયમધ્યે પ્રવિશન્ સાધુઃ યદ્યપિ તદા ચલનાદિરૂપાં આવશ્યકક્રિયાં કરોતિ । પ્રવિશ્ય ચ ગુરવે આલોચનામપિ દદાતિ, ગોચરીં ચ દર્શયતિ । તતશ્ચ પ્રવેશાનન્તરમપિ આવશ્યકક્રિયાઃ સ સાધુઃ કરોત્યેવ । તથાપિ તાઃ ક્રિયાઃ તદા તન્મનસિ પ્રધાનરૂપતયા ન વિદ્યન્તે । કિન્તુ સ એવમેવ ચિન્તયતિ યદુત “આલોચનાદિકં સર્વં કૃત્વા અહં સર્વાન્ વ્યાપારાન્ ત્યક્ત્વા સ્વાધ્યાયધ્યાનનિમગ્નો ભવામિ” ઇતિ । તતશ્ચ તસ્ય વ્યાપારાણાં પરિત્યાગસ્યૈવાભિપ્રાયો ભવતિ । તત્સૂચનાર્થમેવ સ નૈષેધિકીં કરોતિ । યદિ ચ સ તદા આવશ્યકીપ્રયોગં કુર્યાત્ । તર્હિ અયં નિષેધઃ આવશ્યકીપદાત્ કથં લઘ્યેત ? આવશ્યકીપ્રયોગો હિ “અવશ્યકરણીયમેતદ્” ઇતિ જ્ઞાપયતિ । ન તુ વ્યાપારનિષેધં જ્ઞાપયતિ । તતશ્ચ તત્ર નૈષેધિકીપ્રયોગ એવોચિતઃ, નાવશ્યકીપ્રયોગ ઇતિ । તથા ચ યદ્યપિ અભિનાર્થો એવ એતૌ, તથાપિ ગમનક્રિયાકાલે આવશ્યકીપ્રયોગ ઉચિતઃ, આગમનક્રિયાકાલે નૈષેધિકીપ્રયોગ ઉચિત ઇતિ વિવેકઃ । ન હિ એકાર્થા અપિ શબ્દાઃ એકત્રૈવ સ્થાને વ્યવહર્તુ યુક્તાઃ । યથા માતૃપદં પિતૃપત્નીપદં ચ એકાર્થે । તથાપિ વ્યવહારકાલે માતૃપદમેવ ઉચ્યતે । ન કદાપિ પિતૃપત્નીપદં કિન્તુ “માતા નામ કિં વસ્તુ ?” ઇતિ પ્રશ્નો ભવતિ । તદા “પિતૃપત્ની માતા ભવતિ” ઇતિ શબ્દપ્રયોગઃ ક્રિયતે ।

એવં આવશ્યકી-નૈષેધિકીપદે સમાનાર્થે અપિ નૈકત્ર વક્તું યુજ્યતે । કિન્તુ ગમનકાલે આવશ્યકી, આગમનકાલે ચ નૈષેધિકીતિ ।

આ જ અભિપ્રાયથી શ્રીમલયગિરિજા મહારાજે કહ્યું છે કે “પ્રશ્ન : જો બે ય શબ્દો સમાનાર્થી છે તો પછી બે ય નો જુદો જુદો ઉપન્યાસ=કથન શા માટે ? ઉત્તર : આવસ્સહિ ગમન ક્રિયા માટે છે. નિસીહિ સ્થિર રહેવા માટે છે. એટલે બેયનો ઉપન્યાસ જુદો કર્યો છે.”

યશો. - યત્ત્વાવશ્યકીનૈષેધિક્યોનૈકાર્થતા, → ‘એવં વા વ્યાખ્યા ‘જો આવસ્સયમ્પિ જુત્તો સો ણિસિદ્ધો, જો પુણ ણિસિદ્ધપ્પા સો આવસ્સાજુત્તો વા ણ વા, જતો સમિતો ણિયમા ગુત્તો, ગુત્તો સમિયત્તણમિ ભયણિજ્જો ઇતિ ←’ ઇત્યાવશ્યકચૂર્ણયુક્તેરેકપદ-વ્યભિચારેણ વૃક્ષશિંશપાપદયોરિવ તયોર્નાનાર્થત્વાદિતિ ।

ચન્દ્ર. - “આવશ્યકીનૈષેધિક્યોઃ એકાર્થતા નાસ્તિ” ઇતિ અભિપ્રાયવાનાહ કશ્ચિત્ આહ આવશ્યકી-નૈષેધિક્યોઃ નૈકાર્થતા ઇત્યાદિ । નનુ પ્રતિપાદિતમેત્રાધુના, દ્વે અપિ પદે એકાર્થે એવ સ્તઃ । કિં બધિરોઽસિ ત્વં । યન્ન શ્રુણોષિ ઇત્યતઃ પૂર્વપક્ષઃ ચૂર્ણિપાઠદ્વારેણૈવ તયોઃ ભિન્નાર્થત્વં સ્થાપયિતું પાઠં દર્શયતિ “એવં વા વ્યાખ્યા” ઇત્યાદિના । ચૂર્ણિપાઠસ્યાર્થસ્ત્વયમ્ → એકા વ્યાખ્યા કૃતા । એવં વા દ્વિતીયા વ્યાખ્યા સંભવતિ । યઃ આવશ્યકક્રિયાયાં યુક્તઃ, સ નૈષેધિકીક્રિયાયાં યુક્ત એવ । યઃ પુનઃ નિષિદ્ધાત્મા=નૈષેધિકીક્રિયાવાન્ । સ આવશ્યકક્રિયાયાં યુક્તો ભવતિ, અયુક્તો વા ભવતિ । યતઃ સમિતઃ નિયમેન ગુપ્તઃ । ગુપ્તશ્ચ સમિતત્વે ભજનીયઃ ઇતિ ।

તદ્ભાવાર્થસ્ત્વયમ્ → ગુપ્તિસ્તાવદ્ દ્વિવિધા । શુભયોગેષુ પ્રવૃત્તિરૂપા, સર્વથા નિવૃત્તિરૂપા વા । સમિતિસ્તુ શુભયોગેષુ પ્રવૃત્તિરૂપૈવ । આવશ્યકીસામાચારી ચ શુભયોગેષુ પ્રવૃત્તિરૂપા । તતઃ આવશ્યકીસામાચાર્યાં વર્તમાનો મુનિઃ સમિતઃ ગુપ્તશ્ચાપિ ભવતિ । નૈષેધિકીસામાચારી તુ સર્વથા નિવૃત્તિરૂપા । તતઃ તસ્યાં વર્તમાનો મુનિઃ કેવલં ગુપ્ત એવ । ન તુ સમિતઃ । એવં યથા સમિતિ-ગુપ્ત્યોઃ ભિન્નાર્થતા । તથૈવ આવશ્યકી-નૈષેધિક્યોઃ ભિન્નાર્થતૈવા આવશ્યકચૂર્ણયુક્તેઃ=આવશ્યકચૂર્ણિવચનાત્ એકપદવ્યભિચારેણ = “યો યઃ શિંશપા સ સ વૃક્ષઃ । યઃ યઃ વૃક્ષઃ સ તુ કદાચિત્ શિંશપા ભવતિ, કદાચિત્તુ અન્યઃ” ઇત્યેવંરૂપઃ યઃ એકપદવ્યભિચારઃ, સમવ્યાપ્યવ્યાપકાભાવરૂપઃ, તેન । તયોર્નાનાર્થત્વાત્=યો યઃ આવશ્યકસામાચારીમાન્ સ સ નૈષેધિકીમાન્ । યસ્તુ નૈષેધિકીમાન્ સ આવશ્યકીમાન્ કદાચિદ્ ભવતિ, કદાચિત્તુ ન ભવતીતિ । આવશ્યકીકરણકાલે સ પરમાર્થતો નૈષેધિકીમાનપિ ભવતિ । કિન્તુ નૈષેધિકી કરણકાલે સ આવશ્યકીમાન્ ન ભવતીતિ ભાવઃ । એવં ચ યથા વૃક્ષશિંશપાપદે એકપદવ્યભિચારેણ ભિન્નાર્થકે । તથૈવ નૈષેધિક્યાવશ્યકીપદે એકપદવ્યભિચારેણ ભિન્નાર્થક એવેતિ પૂર્વપક્ષઃ ।

શિષ્ય : ખરેખર તો આવસ્સહિ-નિસીહિ શબ્દ સમાનાર્થી છે જ નહિ. આ વાતને સાબિત કરતો આવશ્યકચૂર્ણિનો પાઠ પણ છે. તે આ પ્રમાણે છે → અથવા તો આ પ્રમાણે વ્યાખ્યા કરવી કે “જે સાધુ આવસ્સહિમાં જોડાયેલો હોય તે હંમેશા નિસીહિવાળો હોય છે. પણ જે નિષિદ્ધાત્મા હોય એટલે કે નિસીહિસામાચારી વાળો હોય તે આવસ્સહિવાળો હોય પણ ખરો કે ન પણ હોય.” કેમકે જે સમિતિવાળો હોય

તે નિયમથી ગુપ્તિવાળો હોય. પરંતુ જે ગુપ્તિવાળો હોય તે સમિતિવાળો હોય કે ન પણ હોય ?” ← અહીં એક પદના વ્યભિચાર વડે આવસ્સહિ-નિસીહિ બતાવી છે. એટલે કે, જે જે શિંશપા (એક પ્રકારનું વૃક્ષ) હોય તે વૃક્ષ હોય જ. પણ જે જે વૃક્ષ હોય તે શિંશપા હોય કે ન પણ હોય. તો અહીં બે પદોમાં એક બાજુની વ્યાપ્તિ મળે છે. પણ બીજી બાજુની વ્યાપ્તિ નથી મળતી. એટલે આ એકપદનો વ્યભિચાર કહેવાય. તો જેમ આ વૃક્ષ અને શિંશપા એ સમાનાર્થી નથી. એમ આવસ્સહિ-નિસીહિ પણ એક પદ વ્યભિચારવાળા હોવાથી સમાનાર્થી નથી. આવસ્સહિ એ ભિક્ષાટનાદિ ક્રિયા કરવા વખતે થતી હોવાથી સમિતિ રૂપ છે. નિસીહિ બધી ક્રિયાઓ બંધ કરતી વખતે થતી હોવાથી ગુપ્તિ રૂપ છે. આમ બે જુદા જ શબ્દો હોવાથી એકના સ્થાને બીજા શબ્દનો પ્રયોગ કરવાની આપત્તિ જ ખોટી છે.

યશો. - તદસત્, શય્યાનૈષેધિક્યાં નૈષેધિક્યભિમુખો હિ નૈષેધિકી પ્રયુઢકતે, તદા ચ ગુર્વનુજ્ઞાતશય્યાસ્થાનાદ્યાવશ્યકક્રિયાપરિણતત્વેનૈકાર્થત્વાનપાયાત્ ।

ચન્દ્ર. - ગ્રન્થકારસ્તુ તયોરેકાર્થત્વં સ્થાપયિતુમાહ શય્યાનૈષેધિક્યાં=શય્યાપ્રવેશે યા નૈષેધિકી પ્રયોક્તું ઇષ્યતે, તસ્યાં નૈષેધિક્યાભિમુખો=વ્યાપારપરિત્યાગાભિમુખઃ સન્ નૈષેધિકી નૈષેધિકીપદં પ્રયુઢકતે=ઉચ્ચરતિ । તદા ચ=તદૈવ ચ ગુર્વનુજ્ઞાતેત્યાદિ=ગુરુણા અનુજ્ઞાતા યા શય્યાસ્થાનનિવેશાદિરૂપા આવશ્યકક્રિયા, તસ્યાં પરિણતત્વેન એકાર્થત્વાનપાયાત્=તયોઃ દ્વયોઃ શબ્દયોઃ એકાર્થત્વસિદ્ધેઃ । નૈષેધિકીપ્રયોગકાલેઽપિ સ મુનિઃ શય્યાસ્થાનાદિરૂપાવશ્યકક્રિયાયામપિ પરિણતો ભવત્યેવ । તતશ્ચ નૈષેધિકીસામાચારીકાલેઽવશ્યં સ આવશ્યકી સામાચારીમાન્ ભવત્યેવેતિ એકપદવ્યભિચારાભવાદુભયોરેકાર્થત્વં સિદ્ધમ્ ।

ગુરુ : તારી આ વાત ખોટી છે. ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશતી વખતની નિસીહિ વખતે તો બધા કાર્યોનો નિષેધ કરવાને અભિમુખ થયેલો સાધુ નિસીહિ કરે છે. અને એ જ વખતે ગુરુની રજા લીધા બાદ ઉપાશ્રયમાં ઉભા રહેવું, બેસવું વગેરે ઘણી બધી આવશ્યક ક્રિયાઓ કરે જ છે. એટલે ત્યારે સર્વથા બધી ક્રિયાઓ નિષેધ નથી થતો. ત્યાં આ બધી આવશ્યક ક્રિયાઓ સંભવે જ છે. એટલે આ દૃષ્ટિએ બે ય પદો સમાનાર્થી જ બની જાય છે. કેમકે નિસીહિ વખતે પણ આવસ્સહિનો પ્રયોગ શક્ય જ છે. એટલે જ્યાં જ્યાં નિસીહિ ત્યાં ત્યાં આવસ્સહિ પણ મળવાથી બે ય સમાનાર્થી તરીકે લઈ શકાય.

યશો. - અત એવ → એતદપિ સંભાવ્યતે-“જહા જો ણિસિદ્ધપ્પા સો ણિયમા આવસ્સએ જુત્તો”← ઇતિ ચૂર્ણિકાર એવ પક્ષાન્તરં વ્યાચચક્ષે ।

ચન્દ્ર. - અત એવ=યતઃ નૈષેધિકીકાલેઽવશ્યં આવશ્યકીમાન્ ભવત્યેવ, અત એવ એતદપિ=વક્ષ્યમાણમપિ સંભાવ્યતે=ચિન્ત્યતે જહા જો ણિસિદ્ધપ્પા ઇત્યાદિ । પક્ષાન્તરં=દ્વયોઃ ભિન્નાર્થત્વપ્રતિપાદકો યઃ એકઃ પક્ષઃ, તસ્માદન્યો યઃ પક્ષઃ, તત્પક્ષાન્તરં । દ્વયોરેકાર્થત્વપ્રતિપાદકઃ પક્ષ ઇતિ ભાવઃ ।

વચમિદં સંભાવયામઃ યદુત ચૂર્ણિકારેણ પ્રથમં આવશ્યકીનૈષેધિક્યોઃ ભિન્નાર્થત્વપ્રતિપાદકઃ એકઃ પક્ષઃ પ્રતિપાદિતઃ । કિન્તુ ચૂર્ણિકારસ્ય તત્ર સ્વરસો નાસ્તિ । તતઃ ચૂર્ણિકારેણ દ્વયોરેકાર્થત્વપ્રતિપાદકં પક્ષાન્તરં નિગદિતં । તત્રૈવ ચ ચૂર્ણિકારસ્ય સ્વરસોઽસ્તીતિ ।

(શિષ્ય : તો ચૂર્ણિકારે બતાવેલો મત ખોટો ? ત્યાં તો બે પદો અસમાનાર્થી જ કહેલા જણાય છે.)

ગુરુ : રે ! આ બે સમાનાર્થી છે, માટે જ ચૂર્ણિકારે જ ત્યાં જે બીજો પક્ષ=મત બતાવેલો છે કે → આ પક્ષ સંભવે છે કે, “જે નિસીદિવાળો હોય તે નિયમથી આવસ્સહિવાળો હોય જ.” ← બાકી જો બે સમાનાર્થી ન હોત તો ચૂર્ણિકારે બતાવેલો આ બીજો મત ન ઘટત.

યશો. - કિઞ્ચૈવમ્- ‘અટ્ઠો પુણ હોઝ સો ચેવ’ ઇતિ સૂત્રોલ્લઙ્ઘનાદુત્સૂત્રાપત્તિઃ “આવસ્સિયં ચ ણિંતો” (ભાષ્ય-૬૨૦) ઇત્યાદિભાષ્યકારાભિપ્રાયપરિત્યાગશ્ચેતિ કિમતિપીડનયા ॥૩૯॥

ચન્દ્ર. - નનુ ચૂર્ણિકારેણ દ્વે મતે પ્રતિપાદિતે । તત્ર એકસ્યાપિ ખણ્ડનં તુ ન કૃતં । તતઃ “ચૂર્ણિકારસ્ય પ્રથમમતે અસ્વરસોઽસ્તિ, દ્વિતીયમતે ચ સ્વરસોઽસ્તિ” ઇતિ કથં નિર્ણેતું શક્યતે ? ન તત્ર કોઽપિ નિર્ણાયક ઇત્યત આહ કિઞ્ચૈવમ્-“અટ્ઠો પુણ હોઝ સો ચેવ”=દ્વયોરર્થસ્તુ એક એવ ભવતિ ઇતિ યદ્ આવશ્યકનિર્યુક્તિવચનમ્ । ભિન્નાર્થત્વસ્વીકારે સૂત્રોલ્લઙ્ઘનાત્=તાદૃશાવશ્યકનિર્યુક્તિવચનસ્ય ડલ્લઙ્ઘનાત્ ડત્સૂત્રાપત્તિઃ=ડત્સૂત્રવચન-પાપાપત્તિઃ । તસ્માત્તયોરેકાર્થત્વમેવ મન્તવ્યમ્ । તથા “આવસ્સિયં ચ ણિંતો” ઇત્યાદિભાષ્યકારાભિપ્રાય પરિત્યાગશ્ચેતિ । ભાષ્યેઽપિ આવશ્યકનિર્યુક્ત્યનુસારી એવાભિપ્રાયો દૃશ્યતે । તતશ્ચ તસ્યાપિ પરિત્યાગો ભવેદિતિ । તસ્માન્ન ભવદુક્તં યુક્તમિતિ । કિમતિપીડનયા=કિમતિવિસ્તરેણ ? ॥૩૯॥

વળી જો એ બેને સમાનાર્થી ન માનો તો આવશ્યક નિર્યુક્તિનો જ જે ૬૮૨મી ગાથાનો પાઠ આ જ ગાથામાં આગળ જોઈ ગયા કે “આ બે શબ્દો એ માત્ર શબ્દથી જ જુદા છે. બાકી અર્થ તો એક જ છે” એ નિર્યુક્તિરૂપી સૂત્રનું ઉલ્લંઘન કરનારા તમે બનશો. અને આ રીતે તમને ડત્સૂત્રવચનનો દોષ લાગશે.

એટલું જ નહિ, ભાષ્યકારે ૬૨૦મી “આવસ્સહિં ચ ણિંતો...” ગાથામાં પણ આ જ વાત કરી છે. તમારે તો હવે એ ભાષ્યકારના અભિપ્રાયનો પણ ત્યાગ કરવો પડશે. આમ આ બે શબ્દોને અસમાનાર્થી માનવામાં તમને જ ઘણા દોષો લાગશે.

આ વાતને હવે ઘણી લંબાવવાથી સર્યું ॥૩૯॥

યશો. - અથ ગમનાગમનયોરેતન્નિદાનયોસ્ત્સર્ગાપવાદાભ્યાં વ્યવસ્થિતત્વાદનયોરપિ તથા શીલત્વાદભેદ ઇત્યાવિર્ભાવયતિ -

હોઝ અગમણે ઇરિયાવિસોહિસજ્ઞાયઙ્ઞાણમાઙ્ગુણા ।

કારણિયં પુણ ગમણં તેણ વિ ભેઓ ભવે આસિં ॥૪૦॥

॥ આવસ્સિયા સમ્મત્તા ॥

ચન્દ્ર. - એવં આવશ્યકીનૈષેધિક્યોઃ અર્થતોઽભેદઃ, ગમનાગમનપ્રયોજનતશ્ચ ભેદ ઇતિ ય્યાપયિત્વાઽધુના ગમનાગમનયોઃ=ગમનસ્ય અગમનસ્ય ચ એતન્નિદાનયોઃ=આવશ્યકીનિદાનસ્ય નૈષેધિકીનિદાનસ્ય ચ ડત્સર્ગાપવાદાભ્યાં=ગમનમપવાદરૂપં, અગમનઞ્ચોત્સર્ગરૂપમિતિ અનેન પ્રકારેણ વ્યવસ્થિતત્વાત્=જિનાગમેષુ પ્રસિદ્ધત્વાત્ અનયોરપિ=ન કેવલં ગમનાગમનયોઃ, કિન્તુ આવશ્યકીનૈષેધિક્યોરપિ તથાશીલત્વાત્

અપવાદોત્સર્ગસ્વરૂપત્વાત્ ભેદઃ ઇતિ આવિર્ભાવયતિ=પ્રકટયતિ ।

→ અગમને ઈર્યાવિશુદ્ધિસ્વાધ્યાયાનાદયો ગુણાઃ ભવન્તિ । ગમનં પુનઃ કારણિકં । તેનાડપિ તયોઃ ભેદો ભવેત્ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

ઉપર તો આવસ્સહિ-નિસીહિ વચ્ચે ગમન-અગમનની ક્રિયાના ભેદથી ભેદ બતાવ્યો. હવે બીજી વાત એ કે આવસ્સહિના કારણભૂત ગમન એ અપવાદમાર્ગ રૂપ છે. અને નિસીહિના કારણ ભૂત અગમન એ ઉત્સર્ગમાર્ગ રૂપ છે અને એટલે આવસ્સહિ અપવાદ માર્ગરૂપ અને નિસીહિ ઉત્સર્ગમાર્ગ રૂપ સિદ્ધ થાય છે. આમ આ રીતે પણ એ બે વચ્ચે ભેદ છે કે નિસીહિ ઉત્સર્ગ છે અને આવસ્સહિ અપવાદ છે.

આ જ વાતને પ્રગટ કરે છે.

ગાથાર્થઃ : અગમનમાં ઈર્યાવિશુદ્ધિ, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન વગેરે ગુણો થાય છે. જ્યારે ગમન કારણસર થનારું છે. આ રીતે તે બેનો ભેદ છે.

યશો. - હોઈ ત્તિ । ભવતિ અગમને=અટનાભાવે ઈર્યણં ઈર્યા, તતો વિશુદ્ધિસ્તન્નિમિત્ત-કર્મકર્મબન્ધાભાવઃ=ઇતિ યાવત્, તથા સ્વાધ્યાયો વાચનાદિઃ, ધ્યાનં ધર્મધ્યાનાદિ, મકારોડ્લાક્ષણિકઃ, તાન્યાદૌ યેષાં તે ગુણાઃ પરિણામવિશોધિવિશેષાઃ । ગુણાભિધાને ચાત્મસંયમવિરાધનાદયો દોષા ન ભવન્તીતિ સામર્થ્યાદુક્તં ભવતિ ।

ચન્દ્ર. - “ઉપાશ્રયાદ્ બહિર્ગમને કે ગુણા ભવન્તિ ?” ઇતિ દર્શયતિ → તન્નિમિત્તકર્મકર્મબન્ધાભાવઃ =ગમનાદિનિમિત્તકઃ યઃ કર્મકર્મબન્ધઃ, તસ્યાભાવઃ । મકારોડ્લાક્ષણિકઃ=ન તસ્યાત્ર કશ્ચિદપ્યર્થઃ ।

આત્મસંયમવિરાધનાદયો દોષાઃ=બહિર્ગમને પતન-સ્ખલન-પરિશ્રમાદિભ્યઃ આત્મવિરાધનાયાઃ સંભવઃ । તથા પૃથ્વ્યાદિનાં સંઘદૃનાદિજન્યા સંયમવિરાધનાડપિ તત્ર સંભવતિ । સામર્થ્યાદુક્તં ભવતિ=વિરાધનાયાઃ અભાવોડપિ ગુણ એવેતિ ગુણાનાં પ્રતિપાદનેન વિરાધનાડભાવાત્મકોડપિ ગુણઃ સહજતઃ એવ જ્ઞાપિતો ભવતિ । યતઃ એવમગમને બહવો ગુણાઃ, તતઃ ઉત્સર્ગતઃ અગમનમેવ શ્રેય ઇતિ ।

ટીકાર્થઃ : જો ઉપાશ્રયમાં જ રહીએ, કર્શો ન જઈએ તો ઘણા લાભો થાય : (૧) ચાલવા વગેરે ક્રિયા દ્વારા જે કર્મબંધ થતો હોય એ ન થાય. (૨) વાચનાદિ સ્વાધ્યાય પુષ્કળ થાય. (૩) ધર્મધ્યાન વગેરે થાય. (જ્ઞાણમાહુગુણા...માં મ નિરર્થક છે.) આવા બધા અનેક પરિણામ-વિશુદ્ધિ વગેરે ગુણો થાય.

અહીં ગુણોની પ્રાપ્તિની વાત કરી એનાથી એ વાત સમજાઈ જ જાય કે “આત્મવિરાધના, સંયમ વિરાધના વગેરે દોષો થતા નથી.”

યશો. - નન્વેવમગમનમેવ શ્રેય ઇત્યત ઉત્સર્ગસાપેક્ષમપવાદમાહ-‘કારણિકં પુનર્ગમનં’ કાયિક્યુચ્ચારભક્તપાનગુસનિયોગાદિકારણોપનિપાતસંભવિ ચ ગમનં, તદાનીમપ્યગમને તન્નિમિત્તકગુણાભાવાદાજ્ઞાવિપ્લવેન પ્રત્યુત દોષપ્રસજ્ઞાચ્ચ ।

ચન્દ્ર. - એવજ્ઞ ઉત્સર્ગ શ્રુત્વા કશ્ચિદપરિણતો વદતિ નન્વેવમગમનમેવેત્યાદિ । ઉત્સર્ગસાપેક્ષં=ઉત્સર્ગેણ સાધ્યા યે ગુણાઃ, તદપ્રતિપન્થી માર્ગો અપવાદઃ ભણ્યતે, સ એવ ઉત્સર્ગસાપેક્ષઃ કથ્યતે । તમેવાહ કાયિક્યુચ્ચારેત્યાદિ=કાયિકી=લઘુનીતિઃ ઉચ્ચારઃ=સ્થણ્ડિલં ગુરુનિયોગઃ=ગુર્વાજ્ઞા આદિપદાત્ ચૈત્યવંદનાદિપરિગ્રહઃ । તાદૃશકારણાનામુપનિપાતે=પ્રાપ્તૌ ગમનં સંભવતીતિ ।

નનુ તાદૃશકારણપ્રાપ્તાવપિ ગમનં ન ક્રિયતે, કિન્તુ ઉત્સર્ગ એવ આદ્રીયતે, તર્હિ કો દોષ इत्यત આહ તદાનીમપિ=કાયિક્યાદિકારણપ્રાપ્તાવપિ અગમને= ઉપાશ્રયાદ્બહિરગમને તન્નિમિત્તકગુણાભાવાદ્= બહિર્ગમનમેવ નિમિત્તં યેષાં, તાદૃશાઃ યે સંયમપાલનસ્વાધ્યાયગુરુગ્લાનાદિવૈયાવૃત્યાદયો બહવો ગુણાઃ, તેષાં અભાવસંભવાત્તત્ર ગમનમેવ શ્રેયઃ । નનુ ઉત્સર્ગપાલને અપવાદપાલને વા ગુણાસ્તાવદ્ ભવન્ત્યેવ । અપવાદરૂપસ્ય ગમનસ્યાકરણે યદ્યપિ અપવાદનિમિત્તકાઃ ગુણાઃ ન ભવેયુઃ । તથાપિ તદાનીં અગમનાત્મકો ય ઉત્સર્ગઃ, તન્નિમિત્તકાસ્તુ ગુણા ભવન્ત્યેવ । તદાનીં અપવાદપાલને તુ ઉત્સર્ગજન્યાઃ ગુણાઃ ન ભવન્તીતિ અન્યતરસ્યાપિ ગુણા ઉપેક્ષણીયા એવ । તતશ્ચ વયં અપવાદજન્યાન્ ગુણાન્ ઉપેક્ષામહે । યતઃ ઉત્સર્ગમાર્ગપાલનં મહદિતિ મુગ્ધાભિપ્રાયં દૂરીકર્તું અપવાદાકરણે ન કેવલં ગુણાભાવઃ, કિન્તુ દોષા અપિ इति દર્શયન્નાહ આજ્ઞાવિપ્લવેન=અપવાદસ્થાને અપવાદઃ અવશ્યં સેવનીયઃ इति યા જિનાજ્ઞા, તસ્યાઃ ખચ્છનેન દોષપ્રસજ્ઞાચ્ચ=ચારિત્રપરિણામહાનિ- દુર્ગતિગમનાદિદોષપ્રસજ્ઞાત્ । તથા ચ યદિ ભિક્ષાટનાદિકારણેષ્વપિ અગમનમેવાશ્રીયતે, તર્હિ જિનાજ્ઞાભજ્ઞાત્ મહાદોષો ભવતિ । તતશ્ચ તત્ર અગમનજન્યાઃ પ્રતિપાદિતાઃ ગુણા અપિ મિથ્યૈવ ભવન્તિ । ન હિ જિનાજ્ઞાભજ્ઞાત્રાપ્યમાણા ગુણાઃ તાત્વિકા ભવન્તીતિ ।

શિષ્ય : જો અગમનમાં આટલા બધા ગુણો હોય તો પછી કશે ન જવું એ જ કલ્યાણકારીને ?

ગુરુ : આ ઉત્સર્ગમાર્ગ તને બતાવ્યો. હવે એને સાપેક્ષ એટલે કે ઉત્સર્ગથી સાધ્યફળને (નિર્જરા-મોક્ષાદિને) નુકસાન ન પહોંચાડે એવા અપવાદમાર્ગને બતાવીશ. માત્રુ, સ્થંડીલ, ગોચરી, પાણી, ગુર્વાજ્ઞા વગેરે કારણો આવી પડે ત્યારે ગમન સંભવે છે.

શિષ્ય : પણ એવા કારણો વખતે પણ ન જઈએ તો શું વાંધો ?

ગુરુ : તે વખતે પણ જો ગમન ન કરવામાં આવે તો ગમન કરવાથી જે લાભો થતા હોય તે બધા ગુમાવવાનો વખત આવે. માત્રુ-સ્થંડીલ જવાથી શરીરશુદ્ધિ, ગોચરી-પાણીથી શરીરપુષ્ટિ અને એ બે ય દ્વારા સંયમવૃદ્ધિ... આ બધા લાભો ગમન ન કરો તો ન થાય.

માત્ર આ લાભો ન થાય એટલું જ નહિ, પણ “આવા કારણોસર ગમન કરવાની જિનેશ્વરની આજ્ઞા છે” તેનો તમે ભંગ કરેલો ગણાય અને એનાથી ઉલ્લું નુકસાન થવાનો પ્રસંગ આવે.

યશો. - તથા ચાગમઃ-(આવ૦ નિ૦ ૬૧૩)

અગમસ્ય પસંતસ્ય ણ હંતિ ઇરિયાદઓ ગુણા હંતિ । ગંતવ્વમવસંસં કારણંમિ આવસિસ્યા હોઝ ॥ इति ।

ચન્દ્ર. - આવશ્યકનિર્યુક્તિગાથાભાવાર્થસ્ત્વયમ્-एकाग्रस्य प्रशांतस्य ईयात्मसंयमविराधनादयो दोषा न

भवन्ति, किन्तु स्वाध्यायादयो गुणा भवन्ति । तथापि भिक्षाटनादिकारणे सति तु अवश्यं गन्तव्यं । तत्र च आवश्यकी भवति ।

આવ.નિર્યુક્તિમાં કહ્યું છે કે “ઉપાશ્રયમાં રહેલા એકાગ્ર અને પ્રશાંત સાધુને ઈર્ષ્યાપથ-કર્માદિ દોષો નથી થતા. પરંતુ સ્વાધ્યાયાદિ ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે. પણ કારણ આવી પડે તો અવશ્ય જવું એ વખતે આવસ્સહિ કરવાની હોય છે.”

यशो. - तेनापि=गमनागमनयोस्तुसर्गापवादक्रोडीकृतत्वेनापि अपि: पूर्वोक्तहेतुसमुच्चये, अनयो: =आवश्यकीनैषेधिक्योर्भवेत् भेद=विशेष:, उत्सर्गानुरुद्धा हि नैषेधिकी अपवादानुरुद्धा चावश्यकीति। तदेवं भिन्नत्वेऽप्यनयोरेकाधिकारत्वमिति व्यवस्थितम्, अधिकं विस्तरभियोपेक्ष्यते ॥४०॥

॥ इति न्यायविशारदविरचिते सामाचारीप्रकरणे आवश्यकी समाप्ता(५र्थतः) ॥४॥

चन्द्र. - क्रोडीकृतत्वेनापि=उत्सर्गापवादविषयत्वेनापीति । गमनमपवादविषय:, अगमनं पुनरुत्सर्गविषय इति । गमनागमनक्रियाभेदात् तावदावश्यकीनैषेधिक्यो: भेदोऽस्त्येव, उत्सर्गापवादविषयत्वेनापि भेदो भवतीति ।

अनयो: =આવશ્યકીનૈષેધિક્યો: એકાધિકારત્વં=એકાર્થત્વં । આવશ્યકી ગમનક્રિયાકાલે ક્રિયતે, અપવાદરૂપા ચ સા અસ્તિ । નૈષેધિકી અગમને=ઉપાશ્રયાન્તઃઆગમને ભવતિ, ઉત્સર્ગરૂપા ચ સા અસ્તિ ઇતિ તયો: ભેદ: । કિન્તુ આવશ્યકી નામ અવશ્યકરણીયસ્ય કાર્યસ્ય પ્રતિજ્ઞા । અવશ્યકરણીયં ચ પાપનિષેધ: । નૈષેધિકી નામ પાપનિષેધસ્ય પ્રતિજ્ઞા ઇતિ એવંરીત્યા તયોર્થસ્ત્વેક એવ ભવતીતિ નિષ્કર્ષ: ॥૪૦॥

મહોપાધ્યાયવિરચિતે સામાચારીપ્રકરણગ્રન્થે આવશ્યકીસામાચારીટીકાયા: વિષમપદવ્યાખ્યા રહસ્યપ્રકટનં ચ સંપૂર્ણે ।

આમ ગમન એ અપવાદથી કોડીકૃત છે=સ્વીકારાયેલ છે. જ્યારે અગમન એ ઉત્સર્ગથી સ્વીકારાયેલ છે. આ કારણસર પણ આ બે સ્થાને થનારા આવસ્સહિ અને નિસીહિનો ભેદ પડે છે. અહીં જે “અપિ” શબ્દ છે તે એ સુચવે છે કે “આવસ્સહિ ગમનક્રિયા સાથે અને નિસીહિ અગમનક્રિયા સાથે સંલગ્ન હોવાથી એ બે વચ્ચે ભેદ છે” એ પૂર્વેની ગાથામાં તો એ બેનો ભેદ કહ્યો જ છે. પણ આ ગાથામાં બતાવેલ પદ્ધતિ પ્રમાણે પણ એ બેનો ભેદ પડી શકે છે.

આ બધી ચર્ચાથી આ વાત નક્કી થઈ કે આવસ્સહિ અને નિસીહિ બે ય જુદા તો છે જ. પણ જુદા હોવા છતાં તેઓ પાછા સમાનાર્થી છે. એકાધિકારવાળા છે એટલે કે બે ય અવશ્ય-કર્તવ્ય કાર્યને માટે જ કરાતા હોવાથી એકાધિકારવાળા છે. અવશ્યકર્તવ્ય-કામને આશ્રયીને (અધિકૃત્ય, અધિકારં કૃત્વા) આ બે સામાચારી પ્રવર્તે છે.

આ વિષયમાં વધારે પદાર્થો કહેવા જેવા છે ખરા. પરંતુ એમાં ઘણો વિસ્તાર થઈ જવાના ભયથી અમે એની ઉપેક્ષા કરીએ છીએ ॥૪૦॥

આવસ્સહિ સામાચારીનો ભાવાનુવાદ સંપૂર્ણ

યશો. - ઇયાર્ણિ નિસીહિયા ભન્નઇ

ઇદાની=આવશ્યકીભણનાનન્તરં નૈષેધિકી નિરૂપ્યતે -

ચન્દ્ર. - ઇદાની મહોપાધ્યાયવિરચિતે સામાચારીપ્રકરણગ્રન્થે નૈષેધિકીસામાચારીટીકાયાઃ વિષમપદવ્યાખ્યા
રહસ્યપ્રકટનં ચ આરમ્બ્યેતે ।

આ જ પ્રમાણે આવસસહિના નિરૂપણ બાદ હવે નિસીહિનું નિરૂપણ શરૂ થાય છે.

યશો. - एवं णिसीहिया कयपडिसेहस्सोग्गहप्पवेसम्मि ।

हंदि णिसीहियसद्दो उच्चिओ अण्णत्थ जोगेणं ॥४१॥

ચન્દ્ર. - → एवं अवग्रहप्रवेशे कृतप्रतिषेधस्य नैषेधिकीशब्दः नैषेधिकी भवति । स च शब्दः
अन्वर्थयोगेन उचितः ← इति गाथार्थः ।

ગાથાર્થ : આ જ પ્રમાણે ‘કરાયેલો છે પાપકાર્યોનો પ્રતિષેધ જેના વડે એવા’ સાધુનો ઉપાશ્રયાદિમાં પ્રવેશ
વખતે ‘નિસીહિ’ એ પ્રમાણે શબ્દપ્રયોગ એ નિસીહિ સામાચારી છે. આ શબ્દ વ્યુત્પત્તિ અર્થનો યોગ થતો
હોવાના લીધે ઉચિત છે.

યશો. - एवं ति । एवं=गुरुपदेशेनोपयोगपूर्वकं च कृतप्रतिषेधस्य=निषिद्धपाप्मनः
अवग्रहप्रवेशे=शय्याद्यभिमुखमागमने हंदि इत्युपदर्शने ‘नैषेधिकी’ति प्रयोगो
नैषेधिकीसामाचारी भवति ।

ચન્દ્ર. - यथा आवश्यकीसामाचार्या “गुरुपदेशेन उपयोगपूर्वकं च” इति विशेषणद्वयमासीत् । एवमत्रापि
बोध्यम् । एतदेवाह एवं=गुरुपदेशेनेत्यादि । निषिद्धपाप्मनः=परित्यक्तानि पापानि येन स, तस्येति ।

ટીકાર્થ : ગાથામાં એવં શબ્દ છે. એનો અર્થ એ છે કે જેમ આવસસહિમાં ગુરુની રજા લઈને ઉપયોગપૂર્વક
ગમન કરવાની વાત હતી. તેમ અહીં પણ ગુરુની રજા લેવા પૂર્વક, ઉપયોગપૂર્વક ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ કરતી વખતે
નિસીહિપ્રયોગ એ નિસીહિ સામાચારી ગણાય. પ્રવેશ કરતી વખતે એ તમામ પાપોનો નિષેધ=ત્યાગ કરી ચૂક્યો
હોય છે.

યશો. - तेन न गुर्वननुज्ञातस्यानुपयुक्तस्याऽनिषिद्धपाप्मनोऽवग्रहप्रवेशे
तत्प्रयोगेऽवग्रहाऽप्रवेशे वा तत्प्रयोगे (तदप्रयोगेन) प्रवेशमात्र एव वाऽतिव्याप्तिः ।

ચન્દ્ર. - तेन न गुर्वननुज्ञातस्येत्यादि वाक्यस्यायमर्थः - “गुरुपदेशेन” इति पदग्रहणात्

ગુરુણાનુજ્ઞાતસ્ય અવગ્રહપ્રવેશે તત્પ્રયોગે નાતિવ્યાપ્તિઃ । “ઉપયોગપૂર્વકં” ઇતિ પદગ્રહણાત્ ગુરુણાનુજ્ઞાતસ્યાપિ અનુપયુક્તસ્યાવગ્રહપ્રવેશે તત્પ્રયોગે નાતિવ્યાપ્તિઃ । “નિષિદ્ધપાપ્મનઃ” ઇતિ પદગ્રહણાત્ ગુરુણાનુજ્ઞાતસ્યાપિ ઉપયુક્તસ્યાપિ અનિષિદ્ધપાપ્મનઃ અવગ્રહપ્રવેશે તત્પ્રયોગે નાતિવ્યાપ્તિઃ । “અવગ્રહપ્રવેશે” ઇતિ ગ્રહણાત્ ગુરુણાનુજ્ઞાતસ્યોપયુક્તસ્ય નિષિદ્ધપાપ્મનઃ અવગ્રહપ્રવેશે તત્પ્રયોગે નાતિવ્યાપ્તિઃ । “તત્પ્રયોગઃ” ઇતિ પદગ્રહણાત્ ગુરુણાનુજ્ઞાતસ્યોપયુક્તસ્ય નિષિદ્ધપાપ્મનોઽપિ અવગ્રહપ્રવેશમાત્રે તત્પ્રયોગાભાવે નાતિવ્યાપ્તિઃ ।

તથા ચ યઃ મુનિઃ ઉપાશ્રયે પ્રવેશકાલે પ્રથમં ગુરોરનુજ્ઞાં ગૃહ્ણાતિ । સર્વેષાં પાપકર્મણાં નિષેધં=પરિત્યાગં કરોતિ । ઉપયોગપૂર્વકં અવગ્રહે પ્રવિશતિ । તત્ર ચ “નૈષેધિકી” ઇતિ પદમુચ્ચરતિ । તદા સા નૈષેધિકીસામાચારી ભવતીતિ ।

આ પ્રમાણે લક્ષણ બનાવ્યું એટલે હવે (૧) રજા વિના પાપત્યાગી સાધુ ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ કરતી વખતે નિસીદિ બોલે, (૨) ઉપયોગ વિના ગુરુની રજા સાથે પાપત્યાગી સાધુ ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ કરતી વખતે નિસીદિ બોલે, (૩) ઉપાશ્રયાદિમાં પ્રવેશ કરવાની ક્રિયા વિના એમને એમ નિસીદિ બોલે (૪) નિસીદિ શબ્દ બોલ્યા વિના જ બાકીની બધી શરતો જાળવે તો પણ એ નિસીદિ સામાચારી ન બને. એટલે કે આ બધામાં હવે સામાચારીનું લક્ષણ અતિવ્યાપ્ત ન બને.

યશો. - કીદૃશોઽયં શબ્દઃ ? ઇતિ સ્વરૂપવિશેષણમાહ-અન્વર્થયોગેન શબ્દાર્થસ્ય ઘટમાનતયા ડચિતો=યથાસ્થાનપ્રાપ્તઃ ॥૪૧॥

ચન્દ્ર. - સ્વરૂપવિશેષણમાહ=ન તુ “અન્વર્થયોગેન ડચિતઃ” ઇતિ વિશેષણં લક્ષણઘટકં । કિન્તુ નૈષેધિક્યાઃ સ્વરૂપમાત્રં ડર્શયતિ તદ્વિશેષણં ઇતિ ભાવઃ । **શબ્દાર્થસ્ય=**“નિષેધેન નિર્વૃતા ઇતિ નૈષેધિકી” ઇત્યેવં યઃ શબ્દાર્થઃ, તસ્ય । અત્ર હિ પ્રાક્કાલીનપાપકર્મણાં નિષેધઃ ક્રિયતે ઇતિ યુક્તોઽયં શબ્દઃ અન્વર્થેનેતિ । **યથાસ્થાનપ્રાપ્તઃ=**યોગ્યસ્થાને પ્રાપ્તઃ । યત્ર યસ્યાન્વર્થો ઘટતે, તત્ર તસ્ય પ્રયોગઃ યોગ્યસ્થાને પ્રાપ્તઃ કથ્યતે । યથા નાવા લોકાન્ નદ્યાઃ સકાશાદુત્તારયન્ પુરુષઃ નાવિકઃ કથ્યતે । સ ચ પ્રયોગઃ યથાસ્થાનપ્રાપ્તઃ । એવમત્રાપિ જ્ઞેયમ્ ॥૪૧॥

આ “નિસીદિ શબ્દ કેવો છે ?” એ જણાવવા એનું સ્વરૂપદર્શક વિશેષણ બતાવે છે કે “નિસીદિ શબ્દમાં વ્યુત્પત્તિ-અર્થ=શબ્દનો અર્થ ઘટતો હોવાથી આ શબ્દ ચોક્કસ સ્થાને જ થઈ રહેલો છે. પાપોનો નિષેધ એ આ શબ્દનો અર્થ છે. અને ઉપાશ્રયાદિમાં પ્રવેશતી વખતે પાપોનો નિષેધ કરવાનો જ છે. એટલે તે વખતે નિસીદિપ્રયોગ એ યોગ્ય સ્થાને છે ॥૪૧॥

યશો. - અથાવગ્રહપ્રવેશે કિમર્થ નૈષેધિકી ? ઇત્યત્ર હેતુમાહ-

દઢજત્તુવઓગેણં ગુરુ દેવોગ્ગહમહીપવેસંમિ ।

ઇટ્ઠં ઇહરાણિટ્ઠં તેણ ણિસેહો ઇહ પહાણો ॥૪૨॥

ચન્દ્ર. - અત્ર=નૈષેધિકીપ્રયોગે । → ગુરુદેવાવગ્રહપ્રવેશે દૃઢયત્તોપયોગેન ઇટ્ઠં, ઇતરથાનિટ્ઠં । તેન ઇહ

નિષેધ: પ્રધાન: ← इति गाथार्थ: ।

શિષ્ય : અવગ્રહમાં પ્રવેશ કરતી વખતે નિસીદિ શા માટે ? એમાં કારણ શું છે ?

ગાથાર્થ : દૃઢ યત્ન અને ઉપયોગ વડે ગુરુ કે દેવના અવગ્રહની ભૂમિમાં પ્રવેશ કરતે છર્તે ઈષ્ટ=હિત થાય. નહિ તો અનિષ્ટ થાય. તે કારણસર અવગ્રહપ્રવેશ વખતે આ નિષેધ=નિસીદિશબ્દપ્રયોગ પ્રધાન છે.

યશો. - दृढ ति । दृढः=प्राक्तनयत्नातिशायी यत्नः=आशातनादिपरिहारप्रयत्नस्तथोपयोगः=अनाभोगनिमित्तकाऽयत्नपरिहारोपायः, दृढयत्नश्च उपयोगश्चेति दृढयत्नोपयोगं, तेन । समाहारद्वन्द्वादेकवचनम् । गुप्तेवयोः=धर्माचार्यार्ह-तोरवग्रहमह्यां प्रवेशे=अन्तरागमने इष्टं=कर्मक्षयरूपं भवति ।

चन्द्र. - प्राक्तनयत्नातिशायी=मुनिः सदैव गुर्वाद्याशातनायाः परिहारे प्रयत्नवानेव भवति । तथापि उपाश्रयाद्बहिः गुरोरभावे स प्रयत्नः आशातनासंभवाभावात् तीव्रो न भवति । यदा तु स एव मुनिः उपाश्रये प्रविशति । तदा तस्य प्रयत्नः तीव्रो भवति । एवं च उपाश्रयप्रवेशकालात् प्राक्कालभावी यो यत्नः, तस्य सकाशात्तीव्रः यत्नः=आशातनादिपरिहारप्रयत्नः=येन यत्नेन गुर्वादीनामाशातनाऽविनयादिः न भवति, तादृशः यत्नः । गुरुसमीपे हि 'यथा मुखात् निष्पूतबिन्दवः निर्गच्छन्ति' तथा न वक्तव्यम् । पादोपरि पादं स्थापयित्वा नोपवेश्यम् । बृहत्स्वरैः वार्तालापो न कर्तव्यः । कुड्यादीनामवष्टम्भो न ग्रहीतव्यः । एतेषु अन्येष्वपि तथाविधेषु आशातनापरिहारेषु दृढो यत्नः करणीयः । एषः सर्वोऽपि यत्नः उपाश्रयाद्बहिस्तु न संभवति । तत्र प्रायः गुरोरेवाभावात् । ततश्च सदैव गुर्वाद्याशातनादिपरिहारयत्नवानपि मुनिः उपाश्रयमध्ये प्रवेशकाले दृढतरयत्नवान् भवतीति । तथोपयोगः=अनाभोगनिमित्तकायत्नपरिहारोपायः=अनाभोगः=अनुपयोग एव निमित्तं यस्य स अनाभोगनिमित्तकः । तादृशो यो अयत्नः, तस्य यः परिहारः, तस्योपायभूतोऽयं उपयोगः वर्तते । अनुपयोगनिमित्तको हि आशातनापरिहारदिष्वयत्नः उपयोगादेवापगच्छति । उपाश्रयप्रवेशकाले यदि एतादृशमुपयोगं न कुर्याद् यदुत "यथा गुर्वादीनामाशातना न भवेत्, तथा मया यतितव्यम्" इति, तदा यत्नाभावात् आशातना भवेत् । तादृशोपयोगकरणे तु दृढयत्नसंभवात् आशातनापरिहारो भवेत् ।

ટીકાર્થ : ૧. ઉપાશ્રયાદિમાં પ્રવેશ કરતા પહેલા ભિક્ષાયર્યાદિમાં જે યત્ન હોય એના કરતા વધુ જોરદાર એવો આશાતનાદિનો ત્યાગ કરવાનો પ્રયત્ન તથા ૨. ભુલથી=અજાણતા થઈ જનારા અયત્ન=પ્રમાદ=ઉપેક્ષાનો ત્યાગ કરવા માટેના ઉત્તમ ઉપાયરૂપ એવો ઉપયોગ. આ બે હોય તો જ આચાર્ય અને અરિહંતની અવગ્રહભૂમિમાં પ્રવેશ કરવામાં કર્મક્ષયરૂપ ઈષ્ટ થાય.

(શિષ્ય : "દૃઢયત્ન અને ઉપયોગ" એમ દ્વન્દ્વ સમાસ કરો છો તો ગાથામાં બહુવચન પ્રયોગ જ થવો જોઈએ ને ?)

ગુરુ : અહીં સમાહાર દ્વન્દ્વ સમાસ કરેલો હોવાથી એક વચન છે.

યશો. - अत्र गुर्ववग्रहः-

"आयप्पमाणमेत्तो चउद्दिंसि होइ उगगहो गुग्गो" इति आवश्यक-निर्युक्त्यादावुक्तः।

દેવાવગ્રહશ્રૈવં શ્રૂયતે-

“તત્થવગ્ગહો તિવિહો ઉવ્વકોસજહન્નમજ્ઞિમો ચેવ । ઉવ્વકોસ સદિટ્ઠત્થો જહન્ન નવ સેસ વિચ્ચાલો ॥” ઇતિ ।

ચન્દ્ર. - નનુ “ગુરોવગ્રહઃ” ઇતિ અસ્ય કોઽર્થઃ ઇતિ ચેત્ યસ્મિન્સ્થાને પ્રવેશાર્થં ગુરોરનુજ્ઞાઽવશ્યં ગ્રહીતવ્યા તાં વિના યત્ર પ્રવેશો ન ક્રિયતે તત્સ્થાનં ગુરોરવગ્રહઃ । નનુ સ કિયત્પ્રમાણઃ ઇત્યત આહ આયપ્પમાણમેત્તો ઇત્યાદિ । ગુરુશરીરસ્ય સાર્ધહસ્તત્રયાદિરૂપા યાવતી અવગાહના, ચતુર્દિક્ષુ તાવત્પ્રમાણં ક્ષેત્રં ગુરોરવગ્રહો ભવતિ । નનુ દેવાવગ્રહઃ કિયત્પ્રમાણઃ ? ઇત્યત આહ તત્થવગ્ગહો તિવિહો ઇત્યાદિ । દેવમાશ્રિત્ય ત્રિવિધોઽવગ્રહો ભવતિ । તત્ર ષષ્ઠિહસ્તપ્રમાણઃ ઉત્કૃષ્ટોઽવગ્રહઃ, નવહસ્તપ્રમાણો જઘન્યોઽવગ્રહઃ, શેષસ્તુ દશહસ્તાદારમ્ય એકોનષ્ઠિહસ્તપ્રમાણં યાવત્ સર્વોઽપિ મધ્યમ ઇતિ ભાવાર્થઃ । વિચ્ચાલો=મધ્યમ ઇત્યર્થઃ ।

શિષ્ય : ગુરુનો અને દેવનો અવગ્રહ (=એમની માલિકીનું ગણાતું સ્થાન) કેટલો ગણવાનો ?

ગુરુ : “ગુરુની ચારેબાજુ ગુરુના શરીરની લંબાઈ જેટલી ભૂમિ એ એમનો અવગ્રહ છે” એ પ્રમાણે આવશ્યકનિર્ધારિત વગેરેમાં જણાવેલ છે.

અને દેવાવગ્રહ તો આ પ્રમાણે સંભળાય છે કે “દેવના સંબંધમાં ત્રણ પ્રકારનો અવગ્રહ છે. (૧) ઉત્કૃષ્ટ (૨) જઘન્ય (૩) મધ્યમ. તેમાં ૬૦ હાથ ઉત્કૃષ્ટ, નવ હાથ જઘન્ય અને ૧૦ થી ૫૯ હાથ સુધીનો મધ્યમ અવગ્રહ કહેવાય.”

યશો. - ઇતરથા=ઉક્તરીતિવિપર્યાસેન તત્ર પ્રવેશે ચ અનિષ્ટં=કર્મબન્ધલક્ષણં ભવતિ। તેન હેતુના ઇહાવગ્રહપ્રવેશે નિષેધઃ પ્રધાનં=અવ્યભિચારિફલહેતુત્વેન કામનાવિષયઃ ।

ચન્દ્ર. - તેન હેતુના-યતઃ યથોક્તનૈષેધિક્યકરણે કર્મબન્ધો ભવતિ । તતઃ અવ્યભિચારિફલહેતુત્વેન =અવ્યભિચારી=અવશ્યં ફલજનકઃ, ન તુ કદાચિદપ્યજનકો યઃ ફલસ્ય હેતુઃ, તત્ત્વેન કામનાવિષયઃ= “ઇદં મયાઽવશ્યં કરણીયમ્” ઇતિ ઇચ્છાયાઃ વિષયઃ । યદ્ વસ્તુ ફલસ્ય અવ્યભિચારિકારણં ભવતિ, તદ્ વસ્તુ ફલલિપ્સોઃ ઇચ્છાયાઃ વિષયઃ ભવતીતિ નિર્જરાભિલાષિણઃ ઇચ્છાયાઃ વિષયો નૈષેધિકીપ્રયોગો ભવતીતિ ।

જો દૃઢ્યત્ન અને ઉપયોગ વિના અવગ્રહમાં પ્રવેશ કરવામાં આવે તો કર્મબંધરૂપ અનિષ્ટ થાય છે. આ જ કારણસર અહીં અવગ્રહમાં પ્રવેશ કરતી વખતે નિષેધ=નિસીદિપ્રયોગ પ્રધાન છે. એટલે કે આ પ્રયોગ જ ત્યાં કર્મક્ષયનું અવ્યભિચારી કારણ હોવાથી ઈચ્છાનો વિષય બને છે. અર્થાત્ નિસીદિપ્રયોગ એ જ કર્મક્ષયનું અવ્યભિચારી કારણ હોવાથી કર્મક્ષયની ઈચ્છાવાળાઓ અવશ્ય એની ઈચ્છા રાખવાના જ. (અવ્યભિચારી એટલે અવશ્ય ફળને ઉત્પન્ન કરે તે. પોતાની ગેરહાજરીમાં ફળને ઉત્પન્ન ન જ થવા દે તે.)

યશો. - एवं चावश्यकर्तव्येऽप्यत्र पापनिषेधत्वेनैव तत्कामना । तत्काम्यार्थमेव चावश्यकविषयापेक्षया-ऽत्यन्तमुपयुञ्जानः फलं लभते ।

ચન્દ્ર. - एवं च=यतः अत्र गुर्वाशातनादिपरिहार एव प्रधानतया मनसि उपतिष्ठते, ततः अवश्यकर्तव्येऽप्यत्र=अवश्यं करणीयेऽपि नैषेधिकप्रयोगे पापनिषेधत्वेनैव “अयं नैषेधिकीप्रयोगः पापनिषेधरूपः, तस्मात् मया करणीयः” इत्येवंरूपेण, न तु “अयं नैषेधिकीप्रयोगः अवश्यंकरणीयः, तस्मात् मया कर्तव्यः” इत्येवंरूपेण तत्कामना=नैषेधिकीप्रयोगस्येच्छा भवति । न केवलमेतावदेव, किन्तु तत्काम्यार्थमेव च पापनिषेधात्मकं यत्काम्यं=इच्छाविषयः, तदर्थमेव च, पापनिषेधार्थमेव चेति यावत् आवश्यकीविषयापेक्षया=अवश्यंकरणीयरूपो यः आवश्यक्याः विषयः, तस्मिन्यथा उपयुक्तो भवति, तदपेक्षयेति भावार्थः । अत्यन्तमुपयुज्जानः=अधिकमुपयोगं कुर्वन् फलं=नैषेधिकीसामाचारीजन्यं लभते ।

આમ આ નિસીદિપ્રયોગ આમ તો અવશ્યકર્તવ્ય જ છે. છતાં એની ઈચ્છા અવશ્યકર્તવ્ય તરીકે નથી થતી પરંતુ “પાપના નિષેધ સ્વરૂપ આ છે” એ રીતે જ એની ઈચ્છા થાય છે. વળી આ પાપનિષેધ એ અવશ્યકર્તવ્ય હોવાથી આવસ્સહિનો વિષય બને છે ખરો. છતાં પણ “આ મારે અવશ્ય કર્તવ્ય છે” એ રીતે આવસ્સહિના વિષય તરીકે તેમાં ઉપયોગ રાખીએ, એના કરતા “આ પાપકર્મનો નિષેધ છે” એમ પાપકર્મના નિષેધને માટે જ ઉપયોગ રાખનારો વ્યક્તિ વધુ ફળ મેળવનારો બને છે.

(દા.ત. કોઈક પુત્રી સાધુ બનેલા પિતાને વંદન કરે ત્યારે “આ મારા પિતામુનિ છે” એ રીતે વંદન કરે તો એને કર્મક્ષય ઓછો થાય. પરંતુ “આ પંચમહાવ્રતધારી, વિશ્વવંદનીય મહાત્મા છે” એ રીતે વંદન કરે તો એને પેલા કરતા ઘણો વધારે કર્મક્ષય થાય. એ મુનિ તો પિતામુનિ અને મહાવ્રતધારી બે ય સ્વરૂપે છે. છતાં વંદન કરનાર પુત્રીના ઉપયોગ પ્રમાણે કર્મક્ષયમાં ભેદ પડે.)

(એમ નિસીદિપ્રયોગ=પાપનિષેધ એ અવશ્યકર્તવ્ય પણ છે અને પાપનિષેધ રૂપ પણ છે. પણ જો સાધુ “આ નિસીદિ અવશ્યકર્તવ્ય છે” એવો ઉપયોગ રાખશે તો એને ઓછો લાભ થાય. પરંતુ ‘આ નિસીદિ તો પાપોનો નિષેધ છે’ એ પ્રમાણે ઉપયોગ કરે તો એ વિશિષ્ટ લાભ પામે. પંક્તિનો અર્થ : તત્કામ્યાર્થ=કામનાનો વિષય બનનાર પાપનિષેધ રૂપ જે કામ્ય, તેને માટે જ આવસ્સહિના વિષય કરતા પણ વધારે ઉપયોગ કરનાર સાધુ ફળ પામે છે.)

यशो. - इत्थं चैतत्पर्यवसितं-देवाद्यवग्रहप्रवेशे नैषेधिकीप्रयोगो विचित्रकर्मक्षयहेतुः, स्वप्राग्भाविप्रयत्नापेक्षयाऽधिकप्रयत्नश्च तत्सहकारी, उपयोगातिशयश्च तदतिशयार्थमुप-युज्यत इति दिग् ।

ચન્દ્ર. - तात्पर्यमाह देवाद्यवग्रहप्रवेशे इत्यादि । स्वप्राग्भाविप्रयत्नापेक्षया=नैषेधिकीप्रयोगात् प्राक्काले भाविनः प्रयत्नस्यापेक्षया तत्सहकारी=विचित्रकर्मक्षयजननात्मककार्यकरणार्थं नैषेधिकीप्रयोगस्य सहकारी भवति । तदतिशयार्थं=यः नूतनो प्रयत्नः, तस्यातिशयार्थं उपयुज्यते=उपयोगी भवति ।

નૈષેધિકીસામાચાર્યાઃ અયં પરમાર્થઃ → ગુરુદેવૌ પરમોપકારિણૌ લઘ્વ્યા અપિ આશાતનાયાઃ અયોગ્યૌ । યતસ્તેષાં લઘ્વ્યપિ આશાતના મહાનર્થકારિણી ભવતિ । સાધવશ્ચ યદપિ સદૈવ સંયમયોગેષુ અસંયમપરિહારે ચ યત્નવન્ત એવ ભવન્તિ । તથાપિ દ્રવ્ય-ક્ષેત્રકાલભાવવશાત્ યત્નસ્યાપિ તારતમ્યં અવશ્યંભાવિ । યંથા રાષ્ટ્રસ્ય સીમ્નિ વિદ્યમાનાઃ સૈનિકાઃ યુદ્ધાભાવકાલેઽપિ રાષ્ટ્રરક્ષાર્થં યત્નવન્તો સાવધાનાશ્ચ યદપિ ભવન્તિ, તથાપિ

યુદ્ધકાલે યુદ્ધસંભવકાલેઽપિ ચ અધિકં પ્રયતાઃ ભવન્તિ । યતઃ યુદ્ધાભાવકાલાત્ યુદ્ધકાલે રાષ્ટ્રરક્ષાયાં તોવ્રપ્રયત્નોઽવશ્યં કર્તવ્ય એવ, અન્યથા મહાહાનિસંભવાત્ । એવમેવ દેવગુર્વોરવગ્રહાદ્ બર્હિર્વર્તમાનાઃ સાધવઃ મનસા વચસા કાયેન ચ દેવગુર્વાદ્યાશાતનાપરિહારયત્નવન્તો યદ્યપિ ભવન્તિ । તથાપિ તદા આશાતનાસંભવઃ પ્રાયઃ નાસ્તીતિ સ યત્નો દૃઢો ન ભવતિ । કિન્તુ યદા ગુરુદેવયોરવગ્રહે પ્રવેશઃ ક્રિયતે, તદા તુ તયોરાસન્નત્વાદનેકપ્રકારૈઃ આશાતનાયાઃ સંભવઃ । તતશ્ચ પ્રાક્કાલીનઃ આશાતનાદિપરિહારસ્ય યો યત્ન આસીત્, તદેપક્ષયા તદા તોવ્રતરઃ યત્નઃ કરણીય એવ । સ ચ એવમેવ ન ભવતિ, કિન્તુ તદર્થ ઉપયોગ આવશ્યકઃ । “કૈઃ કૈઃ પ્રકારૈઃ ગુર્વાદીનામાશાતના સંભવતિ ? કેન પ્રકારેણ તસ્યાઃ પરિહારો ભવતિ ?” इत्येतत्सर्वं मनसि निश्चेतव्यम् । एतादृशेनोपयोगेन क्रियमाणः आशातनापरिहारप्रयत्नो दृढो भवतीति । एवं च तथाभूतयत्नादाशातनापरिहारः, जिनाज्ञापालनाच्च कर्मक्षयो भवतीति ।

एवं परमार्थो मयोक्तः ।

अथ प्रकृतं ।

(શિષ્ય : આ બધા પદાર્થો ઘણા ગુંથવાડાવાળા છે. કંઈક સ્પષ્ટ નિરૂપણ કરો, તો ખબર પડે.)

ગુરુ : આ બધાનો સાર એ છે કે દેવાદિના અવગ્રહમાં પ્રવેશ કરતી વખતે નિસીદિપ્રયોગ વિચિત્ર પ્રકારના કર્મોનો ક્ષય કરવામાં કારણભૂત છે. પણ એ કર્મક્ષય કરવામાં નિસીદિપ્રયોગની પૂર્વકાળમાં રહેલા પ્રયત્ન કરતા અધિકપ્રયત્ન=જાગૃતિ=અપ્રમત્તા સહકારીકારણ તરીકે છે. અને એ પ્રયત્નની અધિકતા માટે=અતિશય માટે ઉપયોગનો અતિશય=તીવ્ર ઉપયોગ જરૂરી છે.

આ અમે દિક્સૂચન કર્યું.

यशो. - तदिदमुक्तम् -

गुरुदेवोग्गहमूमीड जत्तओ चेव होइ परिभोगो । इट्ठफलसाहगो सइ अणिट्ठफल-
साहगो इहरा ॥ (पंचा० १२/२३) इति ।

चन्द्र. - पञ्चाशकगाथाया अर्थस्त्वयं → गुरुदेवयोः अवग्रहभूम्याः सदा यत्नतः एव परिभोगः इष्टफलसाधकः भवति, अन्यथा तु अनिष्टफलसाधको भवति ← इति ।

આ વાત કરી જ છે કે ગુરુ અને દેવની અવગ્રહભૂમિનો સદા પ્રયત્નપૂર્વક જ કરાતો પરિભોગ સદા ઈષ્ટફળ સાધક બને છે. નહિ તો અનિષ્ટફળ સાધક બને.

यशो. - अथानाभोगेन तत्राऽऽशातनापरिहारेऽपि कथमनिष्टम् ? इति चेत् ? तदानीमप्रयत्नस्य निषिद्धतया तदाचरणस्याऽनिष्टहेतुत्वात् । इष्टाऽप्राप्तिः पुनर्विध्यना-
सधनादेवेति दिक् ॥४२॥

चन्द्र. - ननु यद्यपि उपयोगकरणेन यत्नो दृढो भवति, तेन च आशातनापरिहारो भवति । तथापि यः

કશ્ચિન્મુનિઃ ઉપયોગં ન કરોતિ, તથાપિ તત્રાશાતના યદિ ન સ્યાત્, તર્હિ તસ્ય આશાતનાજન્યં અનિષ્ટફલમપિ નૈવ સ્યાત્ । યથા ઈર્યાસમિત્યુપયોગેન જીવરક્ષા ભવતિ । તથાપિ તાદૃશોપયોગાભાવે જીવર્હિસા નાવશ્યંભાવિની, અનુપયોગેઽપિ જીવર્હિસાઽભાવસંભવાત્ । તથૈવાત્રાપિ આશાતનાપરિહારોપયોગાભાવેઽપિ આશાતનાઽભાવઃ સંભવતિ । ભવતા ચ અનુપયોગમાત્રાદપિ અનિષ્ટ ફલં પ્રતિપાદિતં । તત્ર યુક્તમિત્યત આહ તદાનીમ્=ગુરુદેવાવગ્રહપ્રવેશ-કાલે । તદાચરણસ્ય નિષિદ્ધસ્યાયત્નસ્ય યદાચરણં, તસ્ય । ઈર્યાસમિતૌ અનુપયોગે હિ હિંસાઽભાવેઽપિ આજ્ઞાભઙ્ગાદિભિઃ પાપકર્મબન્ધઃ ઓઘનિર્યુક્ત્યાદિષુ પ્રસિદ્ધ એવ । એવમત્રાપિ આશાતનાઽભાવેઽપિ ઉપયોગાકરણે આજ્ઞાભઙ્ગાદિભિઃ પાપકર્મબન્ધો ન શક્રેણાપિ વારયિતું શક્યઃ । એવમનિષ્ટપ્રાપ્તિકરણં પ્રતિપાદ્યાધુના ઇષ્ટપ્રાપ્તિકારણમાહ વિધ્યનારાધનાદેવ=જિનાજ્ઞાઽપાલનાદેવેતિ ॥૪૨॥

શિષ્ય : આશાતનાત્યાગ કરવા માટે તમે તીવ્ર-ઉપયોગ રાખવાની વાત કરો છો. પરંતુ ધારો કે અમે આવો કોઈ ઉપયોગ ન રાખીએ એવો કોઈ તીવ્રપ્રયત્ન ન કરીએ અને તેમ છતાં એની મેળે જ એકપણ આશાતના ત્યાં ન થાય તો ઉપયોગ વિના=અનાભોગથી આશાતના પરિહાર થઈ જ ગયો છે. તો પણ ત્યાં અનિષ્ટ થાય ખરું ? કર્મબંધ થાય ખરો ? કેવી રીતે થાય ? આશાતનાથી જ કર્મબંધ છે ને ? આશાતના તો થઈ જ નથી.

ગુરુ : ત્યાં ભલે આશાતના ન થઈ હોય છતાં “ગુર્વાદિના અવગ્રહમાં અપ્રયત્ન-અનુપયોગ ન જ હોવો જોઈએ” એવી જિનાજ્ઞા છે. એટલે ગુર્વાદિના અવગ્રહમાં અપ્રયત્ન નિષિદ્ધ હોવાથી તે વખતે અપ્રયત્નનું આચરણ એ આજ્ઞાભંગ રૂપ બનીને કર્મબંધરૂપ અનિષ્ટનું કારણ બને જ. અને એ રીતે અનિષ્ટ થાય.

(શિષ્ય : અનિષ્ટની પ્રાપ્તિ ભલે થાય, પણ ત્યાં આશાતનાદિ ન થઈ હોવાથી કર્મક્ષયરૂપી ઈષ્ટની પ્રાપ્તિ થાય કે નહિ ? એ થાય તો બે ય સરખું થઈ રહે.)

ગુરુ : ત્યાં ઈષ્ટની પ્રાપ્તિ તો ન જ થાય, કેમકે તમે ત્યાં વિધિની આરાધના કરી જ નથી. એટલે જિનાજ્ઞાપાલનના અભાવથી જ ત્યાં ઈષ્ટનો અભાવ નક્કી થઈ જાય છે. ઈષ્ટના અભાવ માટે બીજું કારણ શોધવા જવું જ નહિ પડે. આ અમે દિશાસૂચન કરેલ છે ॥૪૨॥

યશો. - અત્ર પ્રયત્નપરિભોગ્યતામેવ સમર્થયિતુમાહ-

एत्तो चेइयसिहराइदंसणे च्चिय गयाइओसरणं ।

सङ्ढाण वि साहूणं किमंग पुण एत्थ वत्तव्वं ॥४३॥

चन्द्र. - देवगुर्वोरवग्रहस्य प्रयत्नपरिभोग्यतामेव समर्थयितुं=दृढयितुं आह-

→ અતઃ ચૈત્યશિખરાદિદર્શને એવ શ્રાદ્ધાનામપિ ગજાદિ-અપસરણં શ્રૂયતે । કિમઙ્ગ પુનઃ સાધૂનામત્ર વક્તવ્યમ્ ? ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

“ગુર્વાદિનો અવગ્રહ એ પ્રયત્નપૂર્વક જ ભોગવી શકાય” આ વાતને જ દૃઢ કરવાને માટે કહે છે કે

ગાથાર્થ : આ જ કારણસર શ્રાવકોને પણ ચૈત્યના શિખરાદિનું દર્શન થતાની સાથે જ હાથી વગેરેમાંથી ઉતરી જવાનું છે તો પછી આ બાબતમાં સાધુઓને તે શું કહેવું ?

યશો. - એત્તો તિ । ઇતો=યતઃ પ્રયત્નપરિભોગાદેવાવગ્રહભૂપ્રવેશ ઇષ્ટસાધનં, (તતઃ) ચૈત્યશિખરાદિદર્શન એવ, આદિશબ્દાત્કલશધ્વજાદિગ્રહણં તથા સમવસરણમહેન્દ્રધ્વજા-મરતોરણાદિપરિગ્રહઃ, ગજાદેરપસરણં=અવતરણમ્, આદિશબ્દાદશ્ચસિબિકાદિપરિગ્રહઃ, શ્રાદ્ધાનામપિ=યોગરૂઢયા શ્રદ્ધાશાલિનામપિ શ્રાવકાણામ્, એતેનૈતદ્વિધિવિપર્યય-કારિણોઽશ્રદ્ધાકલઙ્કિતત્વમુપલક્ષણાત્પ્રમાદં ચાહ, 'ચૈત્યાદૌ પ્રવેષ્ટુકામાનાં શ્રૂયતે' ઇતિ શેષઃ ।

ચન્દ્ર. - યોગરૂઢયા=શ્રદ્ધયા યુક્તાઃ શ્રાદ્ધા ઇતિ વ્યુત્પત્યર્થો યોગઃ, સમ્યગ્દર્શનસ્થૂલર્હિસાવિરમણાદિયુક્તાશ્ચ શ્રાવકા અપિ શ્રાદ્ધપદેનોચ્યન્તે, તતઃ તત્ર રૂઢિઃ। યોગેન યુક્તા રૂઢિઃ ઇતિ યોગરૂઢિઃ, તથા । શ્રદ્ધાશાલિનામપિ =શ્રાદ્ધપદસ્ય યોગાર્થોઽયં શ્રાવકાણાં=શ્રાદ્ધપદસ્ય રૂઢ્યર્થોઽયં ।

એતેન="જનાનાં, મનુષ્યાણાં, જૈનાનાં" ઇત્યાદિ અનુક્ત્વા "શ્રાવકાણાં" ઇતિ યત્ યોગરૂઢિસમન્વિતં પદં ગૃહીતાં। તેન એતદ્વિધિવિપર્યયકારિણો=સમવસરણાદિદર્શને ગજાદેરુત્તરણાદિરૂપસ્ય વિધેઃ ભઙ્ગં કુર્વાણસ્ય અશ્રદ્ધાકલઙ્કિતત્વં=શ્રદ્ધાવન્તો હિ અવશ્યં સમવસરણાદિદર્શને ગજાદેરપસરણં કરોતિ, તતશ્ચ યે તથા ન કુર્વન્તિ, તે શ્રદ્ધારહિતા એવેતિ અર્થાપત્ત્યા જ્ઞાપિતં ભવતીતિ ભાવઃ । ઉપલક્ષણાત્=અત્ર "શ્રાદ્ધા" ઇતિ પદં "અપ્રમતાનો" ઇતિ પદસ્યાપિ બોધકં । યતઃ શ્રદ્ધાવન્તોઽપિ યદિ પ્રમાદિનઃ સ્યુઃ, તર્હિ ન યથોચિતં કાર્યં કુર્યુરિતિ । એવં ચ "શ્રાદ્ધાનાં" ઇતિ પદં ઉપલક્ષણં=સ્વજ્ઞાપકં સ્વેતરજ્ઞાપકં ચ ભવતિ । તતશ્ચ યથા શ્રાદ્ધપદગ્રહણાત્ વિધિવિપર્યયકારિણઃ શ્રદ્ધારહિતત્વં જ્ઞાપ્યતે, તથૈવ ઉપલક્ષણાદ્ ગૃહીતેન અપ્રમતપદેન વિધિવિપર્યયકારિણઃ પ્રમાદિત્વમપિ ઉપલક્ષણાદેવ જ્ઞાપિતં ભવતીતિ ।

નનુ ચૈત્યશિખરાદિદર્શનન્તુ દૂરાદપિ ભવતિ । યદિ હિ ગ્રામાન્તરાદિષુ ગન્તુકામાઃ શ્રાવકાઃ ચૈત્યમાર્ગાદિવ ગચ્છેયુઃ, તર્હિ ગવ્યૂતાદિમાર્ગં યાવત્ તૈઃ પાદાભ્યાં ચલનં કર્તવ્યં સદૈવ સ્યાત્ । ન ચૈતદ્ યુક્તં, એવં સતિ પરમશ્રદ્ધાનામપિ કદાચિત્શ્રદ્ધાભઙ્ગઃ સ્યાત્ । કો નામ ગ્રામાન્તરાદિગમને પ્રતિદિનં ચૈત્યશિખરદર્શનં યાવત્ રથાદિકં પરિત્યજ્ય પાદાભ્યાં ચલેત્ ? ઇત્યત આહ ચૈત્યાદૌ પ્રવેષ્ટુકામાનાં શ્રૂયતે ઇતિ શેષઃ । તથા ચ એષઃ ગજાદેરપસરણાદિકો વિધિઃ ચૈત્યાદૌ પ્રવેષ્ટુકામાનાશ્રિત્યૈવ બોધ્યઃ । ગ્રામાન્તરાદૌ ગન્તુકામાનાં તુ નૈષ વિધિઃ ।

ટીકાર્થઃ 'પ્રયત્નના પરિભોગ=સ્વીકાર દ્વારા જ અવગ્રહભૂમિમાં પ્રવેશ એ ઈષ્ટનું=કર્મક્ષયનું સાધન બને છે' એ અમે બતાવી ગયા. માટે જ દેરાસરનું શિખર, કલશ કે ધજા દેખાય અથવા સમવસરણ, મહેન્દ્રધ્વજ, ચામર કે તોરણ દેખાય એટલે શ્રદ્ધાવાળા શ્રાવકોએ પણ પોતાના હાથી, ઘોડા, શિબિકા વગેરેમાંથી ઉતરી જવાનું છે કે જેથી આ પ્રયત્ન દ્વારા કર્મક્ષય થાય. દેવાદિની આશાતના ન થાય.

(શિષ્યઃ શ્રાદ્ધ એટલે શ્રદ્ધાવાળા. હવે મિથ્યાત્વીજીવો પણ શ્રદ્ધાવાળા તો હોય છે. પણ તે બધા માટે આવા પ્રકારની વિધિ નથી બતાવી.)

ગુરુઃ અહીં શ્રાદ્ધશબ્દનો વ્યુત્પત્તિ અર્થ લઈએ તો "શ્રદ્ધાવાન્" એમ અર્થ લેવો પડે. અને એનો એકલો રૂઢિ અર્થ લો તો વ્રતધારી શ્રાવકો લેવાય. અહીં યોગરૂઢિ દ્વારા જ અમે અર્થ લેશું. એટલે "શ્રદ્ધાવાળા શ્રાવકો"

એ પ્રમાણે અર્થ લેવાશે. (શિષ્ય : એના કરતા તો માત્ર રૂઢિ દ્વારા “શ્રાવકો” અર્થ જ લો ને ? યોગાર્થ લેવાની શી જરૂર છે ?)

ગુરુ : ના “શ્રદ્ધાયુક્ત” એ યોગાર્થ લેવા દ્વારા અમે એમ સૂચવીએ છીએ કે જેઓ ઉપર બતાવેલી હાથી વગેરેમાંથી ઉતરી જવા રૂપ વિધિનું પાલન ન કરે એનાથી વિપરીત કરે તેઓ અશ્રદ્ધાથી કલંકિત થયેલા જાણવા.

વળી આ રીતે હાથી વગેરે ઉપરથી ઉતરી જવું એ યત્ન છે, અપ્રમાદ છે. એટલે જેઓ વિધિ પાલન ન કરે તેઓને અશ્રદ્ધા ઉપરાંત પ્રમાદ દોષ પણ લાગે. આમ તો “શ્રદ્ધાવાળા” એ શબ્દથી આ વિધિ ન કરનારાઓને અશ્રદ્ધાનું જ સૂચન થાય. પણ અશ્રદ્ધાના ઉપલક્ષણથી પ્રમાદ પણ લઈ જ લેવો.

(શિષ્ય : જો દેરાસરની ધજા દેખાય ત્યારથી પોતાના વાહનો છોડીને, ચાલતા જવાનું હોય. તો તો બિચારા શ્રાવકો પરેશાન થઈ જાય. જ્યારે દેરાસરમાં જ જવાના હોય ત્યારે તો આ વિધિ હજી બરાબર. પણ વેપાર કરવા બજારમાં જવાનું હોય અને ઘણા દૂરથી ધજા દેખાય તો ત્યાંથી જ ચાલતા ચાલતા બજાર સુધી જવું એ શક્ય નથી. આવો નિયમ તો કોઈ ન પાળી શકે.)

ગુરુ : દેરાસરની ધજા દેખાતાની સાથે હાથી વગેરે ઉપરથી ઉતરી જવાની વાત દેરાસરમાં જ જવાની કળેલાઓ માટે છે. બજાર વગેરે માટે નીકળેલાઓએ આ વિધિ પાળવાની વાત નથી.

યશો. - યદ્યેવં તપ્તાયોગોલકલ્પાનાં શ્રાવકાણામપ્યાશાતનાભઙ્ગભીરૂણામત્ર વિષય ઇયાન્ પ્રયત્નઃ, કિમઙ્ગ પુનઃ સાધૂનાં=સર્વદૈવ દ્વપ્રયત્નશાલિનામત્ર વિષયે વક્તવ્યમ્ ? આશાતનભઙ્ગભીરૂતાઽભાવવિજૃમ્મિતમેવાત્ર પ્રયત્નવૈક્લવ્યમિતિ ભાવઃ ।

ચન્દ્ર. - તપ્તાયોગોલકલ્પાનાં=યથા તપ્તમયોગોલકં પ્રક્ષિપ્તં સત્ યત્ર ગચ્છતિ તત્ર પ્રાણિન ઘાતયતિ, એવં અત્યન્તં પ્રમાદપરતન્ત્રાઃ શ્રાવકા અપિ યત્ર ગચ્છન્તિ, તત્ર ષડ્જીવનિકાયાન્ વ્યાપાદયન્તીતિ તે તપ્તાયોગોલકલ્પા ઉચ્યન્તે । અત્યન્તં પ્રમાદિનામિતિ ભાવઃ । અત્ર વિષયે=દેવગુર્વોરવગ્રહે ઇયાન્=શિખરાદિદર્શનમાત્રાદેવ ગજાદેરપસરણાદિરૂપઃ । યસ્ય મનસિ આશાતનાયા વિધિભઙ્ગસ્ય ચ ભયં નાસ્તિ, સ એવ દેવાદ્યવગ્રહે આશાતનાત્યાગાદિપ્રયત્નવિકલો ભવતીત્યેતદેવાહ આશાતનાભઙ્ગેત્યાદિ । પ્રયત્નવૈક્લવ્યં=પ્રયત્નરહિતત્વં ।

મૂળ વાત એ છે કે

જો આ પ્રમાણે તપાવેલા લોખંડના ગોળા જેવા (જ્યાં જાય ત્યાં હિંસા કરનારા) શ્રાવકોએ પણ આશાતના-વિધિભંગ વગેરેના ભયને લીધે આ દેવાદિ-અવગ્રહ સંબંધમાં આટલો બધો પ્રયત્ન કરવાનો હોય તો પછી જેઓ કાયમ માટે સંયમયોગોમાં દ્વપ્રયત્નવાળા જ રહેતા હોય છે. તેઓને તો આ વિષયમાં શું કહેવું ?

સાર એટલો જ કે અવગ્રહ પ્રવેશાદિમાં જેઓ પ્રયત્નની દૃઢતા નથી કેળવતા તેઓ આશાતના-વિધિભંગ વગેરેના ભય વિનાના જ માનવા પડે, કેમકે આ વિષયમાં પ્રયત્નનો અભાવ એ આશાતનાભયાદિના અભાવથી જ શક્ય છે.

યશો. - તદિદમભિપ્રેત્યાહ હરિભદ્રસૂરિઃ- (પંચવસ્તુ-૮૫૬)

एत्तो ओसरणादिसु दंसणमेत्ते गयाइओसरणं । सुव्वइ चेइयसिहराइएसु सुस्सावयाणं
पि ॥ इति ॥४३॥

चन्द्र. - पंचवस्तुगाथा तु श्रवणमात्रगम्यार्थेति न विवरणं क्रियते ॥४३॥

આ જ અભિપ્રાયથી શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ કહ્યું છે કે → દેવાદિના અવગ્રહનો ઉપભોગ યત્નપૂર્વક કરવાનો હોવાના લીધે જ સમવસરણાદિમાં અને દેરાસરના શિખરાદિમાં દર્શન થતાની સાથે જ સુશ્રાવકોએ પણ હાથી વગેરે ઉપરથી ઉતરી જવું” એ વાત સંભળાય છે. ← ॥૪૩॥

यशो. - ननु जिनगृहप्रवेशादौ जिनवन्दनादौ बाढं प्रवृत्त्यां भवतु यत्नोत्कर्षो
नैषेधिक्याः, यत्र तु तां प्रयुज्य शय्यादावेव ध्यानेन स्थेयं तत्र नासौ ? इत्याशङ्कं
निरसितुमाह-

झाणेणं ठाणेण वि णिसीहियाए परो हवइ जत्तो ।
अणिसिद्धस्स णिसीहिय वायमित्तं ति वयणाओ ॥४४॥

चन्द्र. - एवं तावद् देवावग्रहे गुरोवग्रहे च प्रवेशकाले नैषेधिक्यां दृढयत्नः करणीयः इति उक्तम् । अधुना
पूर्वपक्षः देवावग्रहे प्रवेशकाले आशातनादिपरिहारस्य दृढयत्नं युक्तमन्वानोऽपि गुरोवग्रहे तं निरर्थकं मन्वान आह
ननु जिनगृहप्रवेशादौ=जिनचैत्ये प्रवेशकाले जिनवन्दनादौ=जिनवन्दनकाले यदा जिनावग्रहे प्रविश्यते तदा
बाढं प्रवृत्त्यां=जिनगृहप्रवेशानन्तरं श्रावकाणां जिनपूजादिरूपा साधूनां तु स्तुतिस्तवनचैत्यवन्दनादिरूपा विशिष्टा
प्रवृत्तिः भवति । ततश्च तत्र दृढयत्न आवश्यकः । अन्यथा तस्याः प्रवृत्तेः वैपरीत्यात् महानर्थः स्यात् । ततश्च
तादृश्यां बाढं प्रवृत्त्यां सत्यां भवतु यत्नोत्कर्षो नैषेधिक्याः । यत्र तु=गुर्वग्रहे तां प्रयुज्य नैषेधिकीं कृत्वा
शय्यादावेव=उपाश्रये एव ध्यानेन स्थेयं=स्वाध्यायध्यानादि कर्तव्यं । न तु काचित् बाढं प्रवृत्तिः कर्तव्या
तत्र नासौ=न नैषेधिक्याः यत्नोत्कर्षः करणीयः । तत्र गुर्वाशातनाया अपि प्रायशोऽसंभवाद्, यत्र उपाश्रये
प्रविश्य स्वस्थाने स्वाध्यायध्यानादि एव कर्तव्यम् ।

समादधाति → ध्यानेन स्थानेनापि नैषेधिक्यां परः यत्नः भवति । अनिषिद्धस्य नैषेधिकी वाङ्मात्रमिति
वचनात् ← इति गाथार्थः ।

શિષ્ય : દેરાસરમાં પ્રવેશ કરીએ કે સમવસરણમાં જિનને વંદનાદિ કરવા જઈએ એ વખતે તો ત્યાં પુષ્કળ
પ્રવૃત્તિ કરવાની છે એટલે ત્યાં આશાતના થઈ જવાની શક્યતા છે એટલે ત્યાં નિસીહિપ્રયોગનો વિશેષ પ્રયત્ન
ભલે કરાય, કેમકે એ વિના આશાતના થઈ જવાની શક્યતા છે.

પરંતુ જ્યાં નિસીહિ કર્યા બાદ ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશીને કોઈ પ્રવૃત્તિ કરવાની જ નથી. ધ્યાનમાં જ બેસી જવાનું
છે. ત્યાં આ વિશિષ્ટ પ્રયત્ન વગેરેની કોઈ જરૂર નથી. એટલે ત્યાં નિસીહિની પણ કોઈ જરૂર નથી.

गुरु : तारी आ शंकाने आ गाथां दूर करशे.

ગાથાર્થ : ધ્યાન અને સ્થાન વડે રહેવાનું હોય તો પણ નિસીહિનો ઉત્કૃષ્ટ યત્ન હોય છે કેમકે એવું વચન

છે કે પાપોનો ત્યાગ ન કરનારાનો નિસીદિ શબ્દ એ વચનમાત્ર બની રહે છે.

યશો. - ઝ્રાણેણં તિ । ધ્યાનેન=એકાગ્રતાલક્ષણેન સ્થાનેન=અવશ્યકર્ત્તવ્યાય ગમનાભાવેનાપિ નૈષેધિક્યાઃ પરઃ=પ્રકૃષ્ટો યત્નો ભવતિ, ન હિ તદાનીં મનોયોગસ્યાતિશય-શાલિયત્નં વિના ધ્યાનસંભવઃ । કુત એતત્સિદ્ધમ્ ? इत्यत आह-अनिषिद्धस्य=अनिरुद्धाऽसद्व्यापारस्य नैषેધિકી वाङ्मात्रमितिवचनात् ।

ચન્દ્ર.- ધ્યાનેનેત્યાદિ । અવશ્યકર્ત્તવ્યાય ગમનાભાવેનાપિ=અવશ્યકાર્યાય યદ્ બહિર્ગમનં, તદભાવેનાપિ । નનુ યત્ર દેવાદ્યાશાતનાયાઃ સંભવઃ, તત્ર એવ દૃઢો યત્ન આદરણીયઃ, યતઃ તત્ર દૃઢયત્નાભાવે આશાતનાપરિહારો ન સ્યાત્ । અત્ર તુ ધ્યાનાદૌ કર્તવ્યે કો નામ દૃઢયત્નાવકાશ इत्यत आह न हि तदानीं=ध्यानकाले, उपाश्रये स्थानकाले च मनोयोगस्येत्यादि । तथा च ध्यानस्थानादि अपि मनोयोगस्य अतिशायि यत्नं विना न संभवतीति तदानीमपि दृढो यत्नः आवश्यकः ।

एतत्=मनोयोगस्यातिशायियत्नं विना न ध्यानसंभवः इत्येतत् ।

ટીકાર્થ : ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ્યા બાદ એકાગ્રતા કેળવીને જ રહેવાનું હોય છે અને ત્યાં કોઈ અવશ્ય કામને માટે બહાર જવાનું નથી હોતું તો પણ ત્યાં નિસીદિનો ઉત્કૃષ્ટ યત્ન જરૂરી છે, કેમકે ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ્યા બાદ મનોયોગના અતિશયવાળા યત્ન વિના ધ્યાન સંભવી શકતું નથી.

ધ્યાન વગેરે માટે પુષ્કળ એકાગ્રતા જોઈએ. એ માટે મનોયોગનો અતિશયવાળો યત્ન જોઈએ. એ માટે પાપવ્યાપારોનો નિષેધ કરવો આવશ્યક બને છે. એટલે જ ત્યારે નિસીદિનો પ્રકૃષ્ટ યત્ન જરૂરી છે.

(શિષ્ય : પણ ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ બાદ તીવ્ર યત્ન જોઈએ જ અને એ માટે પૂર્વકાલીન પાપોનો ત્યાગ જોઈએ જ. આ તમે કયા આધારે કહી શકો ? અમે તો તે વખતે કોઈ તીવ્ર યત્નની જરૂર જોતા નથી. તમે જે કહો છો, એનો કોઈ આધાર છે ?)

ગુરુ : એવું વચન છે કે “જેણે અસદ્ વ્યાપારોનો નિરોધ નથી કર્યો એની નિસીદિ વચનમાત્ર જ છે” આ વચનથી સિદ્ધ થાય છે કે ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ કરતી વખતે નિસીદિ બોલ્યા બાદ જો અસદ્ વ્યાપારોનો ત્યાગ ન કરે તો એની નિસીદિ નિરર્થક જ બને છે. એટલે ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ બાદ પણ પાપવ્યાપારોનો ત્યાગ, તીવ્ર યત્ન આવશ્યક છે.

યશો. - अयं भावः-साधोः संयमयोगे दृढप्रयत्नं विना क्षणमपि स्थातुमननुज्ञानात् तथा तिष्ठतः शुद्धैव न नैषेधिकी । दृढप्रयत्नेनावस्थाने पुनरिष्टमेव, सहकारिसंपन्नया तया फलजनने विलम्बाऽभावात् ।

ચન્દ્ર. - तथा तिष्ठतः=दृढप्रयत्नं विना तिष्ठतः । इष्टमेव=तदानीं क्रियमाणस्य नैषेधिकीप्रयोगस्य सामाचारीत्वं, तज्जन्यं वा निर्जरात्मकं फलं अभिमतमेव । यतः सहकारिसंपन्नया तया=दृढयत्नात्मकसहकारिकारणेन युक्तया नैषेधिकीप्रयोगात्मकनैषेधिक्या फलजनने=निर्जरोत्पादे ।

નિષ્કર્ષ એ છે કે સાધુઓને સંયમયોગમાં દૃઢપ્રયત્ન સાથે જ રહેવાનું છે. એના વિના એક ક્ષણ પણ રહેવાની શાસ્ત્રકારોએ રજા નથી આપી. એટલે ઉપાશ્રયમાં દૃઢયત્ન વિના રહેનારાની નિસીદિ શુદ્ધ જ ન ગણાય. હવે જો ઉપાશ્રયમાં દૃઢપ્રયત્નપૂર્વક રહે તો તો એ ઈષ્ટ જ છે. એટલે કે દૃઢપ્રયત્નપૂર્વક રહે તો તો એ નિસીદિપ્રયોગ સામાચારી તરીકે ઈષ્ટ જ છે. કારણ કે એ પ્રયોગને દૃઢપ્રયત્ન રૂપ સહકારિકારણ મળી ગયું. અને એટલે નિસીદિ સહકારિકારણથી યુક્ત બનવાથી ત્યાં નિર્જરા રૂપી ફળની ઉત્પત્તિ થવામાં લેશ પણ વિલંબ થતો નથી.

યશો. - અત એવૈતત્પાલનાય સ્વાધ્યાયાદ્યશક્તાનાં “આયાવયંતિ ગિમ્હેસુ” इत्याद्युद्यमो भणितः । व्यक्तं चैतद्यतिदिनचर्यायाम् ॥४४॥

ચન્દ્ર. - અત એવ=યતઃ સાધોઃ સંયમયોગે દૃઢયત્નં વિના ક્ષણમપિ સ્થાતું ન યુક્તં, તત એવ એતત્પાલનાય =દૃઢયત્નપાલનાય, દૃઢયત્નકરણાત્મકજિનાજ્ઞાપાલનાયેતિ યાવત્ । **સ્વાધ્યાયાદ્યશક્તાનામિત્યાદિ** । અયં ભાવઃ સંયમયોગે દૃઢયત્નં વિના સંયમારાધના દુષ્કરા । તતશ્ચ સાધૂનાં અનવરતં દૃઢયત્નો ભવેદિત્યેતદર્થં તીર્થકરૈઃ સ્વાધ્યાયધ્યાનવૈયાવૃત્યાદયો યોગાઃ પ્રતિપાદિતાઃ । તેષુ હિ દૃઢયત્નઃ સહજત એવ સિદ્ધ્યતિ । કિન્તુ યે વૃદ્ધાઃ મન્દબુદ્ધયો વા અન્યે વા તથાવિધાઃ સ્વાધ્યાયાદિયોગાન્ સાધયિતું અશક્તાઃ, તે કથં તાન્ વિના દૃઢયત્નં સાધયેયુઃ ? તદભાવે કથં સંયમમારાધયેયુઃ ? તતશ્ચ તેષામુપકારાય જિનૈઃ કથિતં યથા એતાદૃશૈઃ સાધૂભિઃ ગ્રીષ્મકાલે આતાપના ગ્રહીતવ્યા, હેમન્તકાલે વસ્ત્રાણિ પરિહૃત્ય શીતપરીષહઃ ષોઢવ્યઃ । વર્ષાસુ મુખ્યતયા કાયસંલીનતા સમાદરણીયેત્યાદિ । એતેષુ હિ તેષામપિ દૃઢયત્નો ભવિષ્યતીતિ ભવતિ તેષામપિ સંયમારાધનમ્ । તતશ્ચ સાધૂનાં સંયમયોગેષુ દૃઢયત્નો અવશ્યમાદરણીય ઇતિ કૃત્વા તદકરણે નૈષેધિકી શુદ્ધા નૈવ ભવતીતિ બોધ્યમ્ ॥૪૪॥

આ દૃઢ પ્રયત્ન જરૂરી છે માટે જ તો યતિદિનચર્યામાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે “જેઓ સ્વાધ્યાયાદિ કરવામાં અશક્ત હોય, તેઓએ આ દૃઢયત્નને સાધવા માટે, પાળવા માટે ગ્રીષ્મઋતુમાં આતાપના, ઠંડીમાં વસ્ત્રો ઓછા પહેરવા વગેરે ઉદ્યમ કરવા જોઈએ. દશવૈકાલિકની “આયાવયંતિ...” ગાથા આવા અશક્ત સાધુઓ દૃઢયત્ન સાધી શકે એનો જ ઉપાય બતાવનારી છે. માટે દૃઢપ્રયત્ન જોઈએ. ॥૪૪॥

યશો. - નન્વિદં ભાવનૈષેધિક્યાઃ ફલં, ‘નૈષેધકી’ इति शब्दरूपप्रतिज्ञायाः पुनः किमायातम् ? इत्यत आह -

હોડ પડળનાભંગે ખીરુ અ-ભાવા અઓ દઢો જત્તો ।

તપ્પુલ્લિયા ય કિરિઆ ફલયા તબ્ભાવવુડ્ઢિકરી ॥૪૫॥

॥ ગિસીહિયા સમ્પત્તા ॥

ચન્દ્ર. - નનુ દૃઢયત્નકરણાત્ આશાતનાપરિહારઃ, જિનાજ્ઞાપાલનં, નિર્જરા ચ ભવતીત્યેતત્સર્વં દૃઢયત્નસ્યૈવ ફલં । સ ચ ભાવાત્મિકા નૈષેધિકીસામાચારી । યા તુ નૈષેધિકીશબ્દોચ્ચારરૂપા નૈષેધિકીસામાચારી, સા તુ

નિષ્ફલૈવ । તાં વિનાપિ ઉપયોગપૂર્વકં દૃઢયત્નકરણાત્ પ્રતિપાદિતાનિ સર્વાણિ ફલાનિ ભવિષ્યન્ત્યેવેતિ શબ્દોચ્ચારાત્મિકા નૈષેધિકી ન કર્તવ્યેતિ અભિપ્રાયેનાહ નન્વિદં ભાવનૈષેધિક્યાઃ ।
શબ્દરૂપપ્રતિજ્ઞાયાઃ કિમાયાતં= કિં પ્રયોજનં ? કિમર્થં કરણીયા સા ? ઇતિ ।

સમાધાનમાહ → પ્રતિજ્ઞાભઙ્ગે ભીરુકભાવાત્ અતઃ=‘નૈષેધિકી’ શબ્દાત્ દૃઢો યત્નો ભવતિ । તત્પૂર્વિકા ચ ક્રિયા તદ્ભાવવૃદ્ધિકરી (સતી) ફલદા ભવતિ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

શિષ્ય : આ તમે જે ફળ બતાવ્યું એ તો દૃઢયત્નથી જ મળી જાય છે. એના માટે નિસીહિ શબ્દ બોલવાનું શું પ્રયોજન ? દૃઢ યત્ન કેળવીએ, ઉપયોગને સાધીએ એટલે એના દ્વારા જ નિર્જરા થઈ જાય. શબ્દ બોલવાની કોઈ જરૂર નથી.

ગુરુ : ગાથાર્થ : પ્રતિજ્ઞાભંગમાં ગભરાટનો પરિણામ રહેવાથી નિસીહિપ્રયોગથી દૃઢ યત્ન પ્રાપ્ત થાય. અને દૃઢયત્નપૂર્વકની ક્રિયા ફલદાયી બને. તે ભાવની વૃદ્ધિ કરનારી બને.

યશો. - હોઈ ત્તિ । ભવતિ પ્રતિજ્ઞાભઙ્ગો ભીરુકભાવાત્=ભયશીલસ્વાભાવ્યાત્ અતો=નૈષેધિકી’ શબ્દાત્ દૃઢઃ=અતિશયશાલી યત્નઃ=ઉદ્યમઃ । ‘નૈષેધિકી’ ઇતિ પ્રયોગો હિ પ્રતિજ્ઞા, તસ્યાં ચ સત્યાં નિયમાદુલ્લસતિ-‘એતદ્ભઙ્ગોઽનિષ્ઠસાધનં’ ઇતિ ભીસ્તાઽધ્યવસાયઃ ।

ચન્દ્ર. - સમાદધાતિ । ભવતિ પ્રતિજ્ઞાભઙ્ગે ઇત્યાદિ । ઇદમત્ર હૃદયં । યદિ હિ કસ્યાપિ કાર્યસ્ય પ્રતિજ્ઞા ન ક્રિયતે યથા “રાત્રિભોજનત્યાગં કરિષ્યામીતિ મમ પ્રતિજ્ઞા”, તદા યદ્યપિ તસ્ય રાત્રિભોજનત્યાગપરિણામો ભવેદપિ । તથાપિ તથાવિધનિમિત્તવશાત્ યદા રાત્રિભોજનકરણાવસર ઉપતિષ્ઠતિ । તદા સ ચિન્તયત્યેવ યદુત “મયા રાત્રિભોજનત્યાગસ્યેચ્છૈવ કૃતા, પ્રતિજ્ઞા તુ ન ગૃહીતા । તતશ્ચાધુના રાત્રિભોજનકરણેઽપિ પ્રતિજ્ઞાભઙ્ગો મમ નૈવ ભવેત્” ઇતિ । તતશ્ચ સ રાત્રિભોજનં કરોત્યેવ । યદિ ચ પ્રતિજ્ઞા ભવેત્, તદા તાદૃશાવસરેઽપિ “યદ્યહં રાત્રિ ભોજનં કુર્યામ્, તર્હિ પ્રતિજ્ઞાભઙ્ગો ભવેત્, તસ્માત્ ન મયા કેનાપિ કારણેન રાત્રિભોજનં કર્તવ્યમ્ । પ્રતિજ્ઞાભઙ્ગસ્તુ મહાનર્થકારીતિ સર્વથા પરિહરણીયોઽસૌ” ઇતિ । એવં ચ પાપત્યાગાદૌ યો દૃઢયત્ન ઇષ્યતે, -સ પ્રતિજ્ઞાકરણાદેવ સમુલ્લસતિ પ્રતિજ્ઞાઽભાવે તુ સ મન્દ એવ પ્રાયો ભવતિ । તતશ્ચ દૃઢયત્નર્થ પ્રતિજ્ઞા સમાદરણીયા । નૈષેધિકીશબ્દપ્રયોગશ્ચ પ્રતિજ્ઞૈવેતિ સોઽપિ અવશ્યં સમાદરણીયઃ । એષઃ પરમાર્થઃ ।

ટીકાર્થ : ‘નિસીહિ’ એ પ્રતિજ્ઞા છે કે “હું અવગ્રહમાં લેશ પણ આશાતનાદિ ન થવા દેવા માટે દૃઢ પ્રયત્ન રાખીશ.” હવે પ્રતિજ્ઞા લઈએ એટલે સ્વાભાવિક એક ભય ઉત્પન્ન થાય કે જો પ્રતિજ્ઞા નહિ પાળું તો પ્રતિજ્ઞાભંગનું મોટું પાપ લાગશે. અને એટલે પ્રતિજ્ઞાભંગ ન થાય એ માટે સાહજિક રીતે દૃઢ પ્રયત્ન કેળવાય.

નિસીહિ શબ્દ એ પ્રતિજ્ઞા છે અને તે પ્રતિજ્ઞા હોતેં છતેં અવશ્ય એવો ભાવ ઊગે કે “આનો ભંગ અનિષ્ટનું સાધન છે.”

યશો. - સ ચ પ્રતિકૂલપ્રવૃત્તિપ્રતિપન્થી સન્નુકૂલપ્રવૃત્તાવત્યન્તમુત્સાહમાધત્તે । તતશ્ચોપપત્તિમાંસ્તતો દૃઢો યત્નઃ । ‘તત્પૂર્વિકા’=દૃઢયત્નપૂર્વિકા ચ ક્રિયા યેન ક્ષાયોપશમિકભાવેન સા ક્રિયા ક્રિયતે તદ્ભાવસ્ય વૃદ્ધિકરી ભવતિ । એવં ચોક્તપ્રતિજ્ઞાયાઃ

પારંપર્યેણ ક્ષાયોપશમિકભાવવૃદ્ધિહેતુત્વમિત્યુક્તં, તદ્વૃદ્ધિશ્ચાઽઽક્ષયિક-ભાવફલિકા । સ
ચ ભાવઃ પરમપદનિદાનમિત્યનુક્તમપિ દ્રષ્ટવ્યમ્ ।

ચન્દ્ર. - સ ચ=મીરુતાધ્યવસાયશ્ચ પ્રતિકૂલપ્રવૃત્તિપ્રતિપન્થી=આશાતનાપ્રયોજિકા યા પ્રવૃત્તિઃ,
તત્પ્રતિપન્થી અનુકૂલપ્રવૃત્તૌ=આશાતનાપરિહારપ્રયોજકે દૃઢયત્ને । ઉપપતિમાન્=યુક્તિયુક્તઃ તતો=
નૈષેધિકીપ્રયોગાત્ ।

તદ્વૃદ્ધિશ્ચ=ક્ષાયોપશમિકભાવવૃદ્ધિશ્ચ આક્ષાયિકભાવફલિકા=ક્ષાયિકભાવપર્યન્તાનાં સર્વેષાં
શુભભાવાનાં જનયિત્રી । અનુક્તમપિ= અત્ર ગાથાયાં યદેતત્ નોક્તં, તદપિ ।

આ અધ્યવસાય પ્રતિકૂળપ્રવૃત્તિઓને અટકાવનારો બને. અને આશાતનાત્યાગાદિ રૂપ અનુકૂળપ્રવૃત્તિમાં
અત્યન્ત ઉત્સાહને ઉત્પન્ન કરનારો છે. તેથી આ પ્રયોગ દ્વારા દૃઢ યત્ન સિદ્ધ થાય છે.

અને દૃઢયત્નપૂર્વક કરાતી ક્રિયા જે ક્ષાયોપશમિક ભાવ વડે કરાતી હોય, તે ક્ષાયોપશમિક ભાવની વૃદ્ધિ
કરનારી બને છે.

આમ આ નિસીદિ પ્રયોગ રૂપી પ્રતિજ્ઞા દૃઢયત્ન લાવી આપવા વગેરે રૂપ પરંપરા દ્વારા ક્ષાયોપશમિક ભાવની
વૃદ્ધિનું કારણ બને છે. એ જણાવ્યું અને ક્ષાયોપશમિક ભાવની વૃદ્ધિ એ ક્ષાયિકભાવની પ્રાપ્તિ સુધીના ફળને
આપનારી છે. અને તે ક્ષાયિકભાવ મોક્ષનું કારણ છે” એ બધી વાતો અહીં ન લખેલી હોવા છતાં સમજી લેવી.

યશો. - આવશ્યકીતિ પ્રતિજ્ઞાફલમપ્યનયૈવ દિશા ભાવનીયમિતિ દિગ્ ॥૪૫॥

॥ ઇતિ ન્યાયવિશારદવિરચિતે સામાચારીપ્રકરણે નૈષેધિકી સમાપ્તા (અર્થતઃ) ॥૫॥

ચન્દ્ર. - નનુ યદિ નૈષેધિકીતિ પ્રતિજ્ઞાયા એતત્ફલં, તત્કિ આવશ્યકીતિપ્રતિજ્ઞાયાઃ એતત્ફલં ન ભવતિ?
યેન તત્ર ન તત્પ્રતિપાદિતમિત્યત આહ આવશ્યકીતિ પ્રતિજ્ઞાફલમિત્યાદિ । અનયૈવ દિશા=
નૈષેધિકીપ્રતિજ્ઞાયાઃ ફલં યથા પ્રતિપાદિતં, તથૈવેતિ ભાવઃ ।

ઇદન્તુ બોધ્યમ્ । ક્ષાયોપશમિકભાવેન યુક્તા દૃઢયત્નપૂર્વિકા ક્રિયા ક્ષાયોપશમિકભાવવૃદ્ધિકારિણી ભવતીતિ
ઉક્તમ્ । એવં ચ અભવ્યાનાં દૃઢયત્નપૂર્વિકાઽપિ ચારિત્રક્રિયા ક્ષાયોપશમિકભાવેનાયુક્તા સતી ક્ષાયોપશમિકભાવં
ન વર્ધયતીતિ જ્ઞાયતે । તથા ક્ષાયોપશમિકભાવેન યુક્તાઽપિ દૃઢયત્નવિરહિતા પ્રતિદિનકર્તવ્યત્વેન ક્રિયમાણા
પ્રતિલેખનાદિક્રિયા ન ક્ષાયોપશમિકભાવં વર્ધયતીત્યાદિ સૂક્ષ્મમુહ્યમ્ ॥૪૫॥

મહોપાધ્યાયવિરચિતે સામાચારીપ્રકરણગ્રન્થે આવશ્યકીસામાચારીટીકાયાઃ વિષમપદવ્યાખ્યા રહસ્યપ્રકટનં
ચ સંપૂર્ણે ।

શિષ્ય : આવસ્સહિ સામાચારીમાં આવું ફળ બતાવ્યું ન હતું કે ક્ષાયોપશમિકભાવની વૃદ્ધિ, ક્ષાયિકભાવ,
મોક્ષ... તો આ ફળ શું નિસીદિથી જ મળે ?

ગુરુ : ના, ના. ‘આવસ્સહિ’ શબ્દ રૂપ પ્રતિજ્ઞાનું ફળ પણ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જ વિચારી લેવું. આમાં
ઘણી બાબતો કહેવા જેવી છે. અમે માત્ર દિક્સુચન કરેલ છે. ॥૪૫॥

નિસીદિ સામાચારીનો ભાવાનુવાદ સંપૂર્ણ

महामहोपाध्यायश्री यशोविजयविरचित सामाचारीप्रकरणग्रन्थानुसारिणी

दशविध चक्रवालसामाचारी

ऐं नमः

श्रीमते वीरनाथाय, सनाथायाद्भुतश्रिया । महानन्दसरोराजमरालायाहते नमः ॥१॥

कृतापराधेऽपि जने, कृपामन्थरतारयोः । इषद्बाष्पाद्रयोर्भद्रं श्रीवीरजिननेत्रयोः ॥२॥

यथा हि शोभनरूपलावण्यसंस्थानबलादिमन्तं बहुमूल्यालङ्कारसमलङ्कृतं कस्यचित् महारोगिणो देहं दृष्ट्वा तच्छोभा-समाकृष्टहृदया अन्ये जनाः परितोषं प्राप्नुवन्ति । स तु महारोगी अन्तर्गतगूढरोगजन्यमहावेदनाव्याकुलः सन् न किमपि स्वस्यैव शोभनदेहस्य बहुमूल्याभरणालङ्कृतस्य सुखं प्राप्नोति, एवमेव प्रमादसमन्वित-स्वाध्यायघोरतपोऽनुष्ठान-बहुजीवप्रबोधकव्याख्यानमहामन्त्रजपादिभूषणभूषितानां दशविधचक्रवालसामाचारी-पालनविषयकप्रमादादिदोषसमन्वितानां निर्ग्रन्थानां बाह्यशोभादिकं दृष्ट्वा प्रमुदिता सन्तो बहवो जनाः सम्यग्दर्शनादिकं प्राप्नुवन्त्यपि, किन्तु चारित्रकल्पद्रुममूलीभूतानां दशविधचक्रवालसामाचार्यादिरूपजिनाज्ञानां पालने मन्दा निरपेक्षाः प्रमादिनो निर्ग्रन्था अत एव शुभपरिणामादिविरहिता अनवरतमार्तध्यानादिपङ्ककलुषिताः सन्तो न किमप्यध्यात्मसुखं प्राप्नुवन्ति । न हि शक्तौ सत्यामपि चारित्रप्राणभूतसामाचार्यादिरूपजिनाज्ञापालन-प्रमादवतामध्यात्मसुखसंभवः, अन्यथा तादृग्जिनाज्ञानां नैरर्थक्यं स्यात् ।

किञ्च महाभयङ्करघोरदुःखसंपूरिते चातुर्गतिके संसारसमुद्रे निमज्जतां भव्यजीवानां मोक्षतटप्राप्त्यै सर्वविरतिचारित्रमेव शरणम् । तच्च चारित्रं महापोतकल्पमपि स्वानुकूलपवनं विना न मोक्षतटं भव्यजीवान् प्रापयति । अनुकूलपवनश्चात्र दशविधचक्रवालसामाचारीति कृत्वा चारित्रपोतं समाश्रयद्भिर्मुमुक्षुभिरवश्यं दशविधचक्रवालसामाचारीसमाचरणे महान् यत्नः कार्यः । स च यत्नः सामाचारीपरिज्ञानं विना न संभवतीति भद्रबाहुस्वामि-हरिभद्रसूरिभिरवश्यकनिर्युक्तिपञ्चाशकादिग्रन्थेषु सा प्रतिपादिता । साऽपि दुष्कमकालप्रभावतो हीयमानप्रज्ञानां भव्यजनानां दुर्बोधाऽभवदिति कृत्वा महोपाध्याययशोविजयैस्सामाचारीप्रकरणमकारि । तस्मिंश्च विस्तरतः सामाचारी निरूपिता । किन्तु तदपि सामाचारीप्रकरणमधुना प्रायोऽतीवमन्दप्रज्ञावद्भिस्साधुभिर्दुर्बोधं सञ्जातमिति साम्प्रतकालीनश्रमणश्रमणीसमुदायं भविष्यत्कालीनश्रमणश्रमणीसमुदायञ्च लक्ष्यीकृत्य तदुपकारमात्रबुद्धितो मयेयं दशविधचक्रवालसामाचारी निरूपयितुमारभ्यते ।

तत्र मङ्गलादिप्रतिपादनार्थमियं प्रथमा कारिका ।

जह मुणिसामायारिं संसेविय परमनिव्वुडं पत्तो । तह वड्डमाणसामिय ! होमि कयत्थो तुह थुईए ॥१॥

हे वर्धमानस्वामिन् ! यथा भवान् मुनिसामाचारीं संसेव्य परमनिर्वृतिं=मोक्षं प्राप्तः, तथा=तेनैव प्रकारेण तव स्तुत्याऽहं कृतार्थो भवामीति गाथासंक्षेपार्थः ॥१॥

अत्र हि सामाचारी त्रिविधा, तत्राहोरात्रसंबन्धिप्रतिक्रमणप्रतिलेखनसूत्रपौरुष्यार्थपौरुषीभिक्षाटन-स्थण्डिलगमनादिक्रियाकलापसंबन्धिनी प्रथमा ओघसामाचारी । द्वितीया तु प्रकृतग्रन्थे निरूपयिष्यमाणा दशविधचक्रवालसामाचारी । तृतीया पुनर्प्रायश्चित्तादिसंबन्धिनी पदविभागच्छेदसामाचारीति ।

अत्र तु दशविधचक्रवालसामाचारी निरूपयितुमारब्धेति बोध्यम् । तत्र सामाचारीस्वरूपं निश्चयव्यवहारमताभ्यां दर्शयति ।

एसा णिच्छयणयओ इच्छाकाराङ्गेज्जपरिणामो । ववहारओ अ दसविहसदुपओगो मुणेअव्वो ॥२॥

निश्चयनयो हि ब्रूते → “त्वमिच्छया मत्कार्यं करोषि ?” “मिथ्या मे दुष्कृतं भूयात्,” “गुरो ! यद्भवता प्रतिपादितं, तत्तथैव, नात्र कश्चित्संदेहो मम” इत्यादिवाक्यैः तत्तत्सामाचार्यवसरे साधुनोच्चारितैर्यो वक्तुमुनिहृदयगतो निर्मलपरिणामोऽनुमीयते, स परिणामविशेष एवेच्छाकारादिरूपा सामाचारी, न तु तानि वाक्यानि सामाचारीरूपाणि । तथा चेच्छाकारसामाचार्यवसरे “त्वमिच्छया मत्कार्यं कुर्याः ?” इत्यादि वाक्येनानुमीयमानः परिणामविशेष इच्छाकारसामाचारी, संयमयोगस्खलनादिरूपे मिच्छाकारसामाचार्यवसरे ‘मिच्छा मि दुक्कडं’ इति कथ्यमानेन वाक्येनानुमीयमानः परिणामविशेषो मिथ्याकारसामाचारीत्येवं तत्तत्सामाचार्यवसरे प्रोच्यमानैस्तथाविधवाक्यैरनुमीयमानाः परिणामविशेषास्तत्तत्सामाचारीरूपा इति हृदयम् ।

अत्रान्तरे जिज्ञासुः शिष्यः प्रश्नयति — भगवन् । भवद्भिरधुना निश्चयनयो दर्शितः, तत्र चेच्छाकारादिवाक्यैर्वक्तृगतशुभपरिणामविशेषानुमानं प्रतिपादितम् । किन्तु तत्र सङ्गच्छते । यतो ये साधव आत्मानं सामाचारीनिपुणं स्थापयितुमिच्छन्ति, ते हि हृदये शुभपरिणामाभावेऽपि स्वकीर्त्याद्यर्थमेवेच्छाकारादिकं कुर्वन्ति । तत्र चेच्छाकारादिवाक्यसद्भावेऽपि शुभपरिणामाभावो वर्तत इति कथं तादृशवाक्यात्मकहेतुना शुभपरिणामविशेषानुमानं शक्यं स्यात् ? अत्र हि मत्पदार्थदृढतार्थमनुयोगद्वारप्रतिपादितं दृष्टान्तमपि दर्शयामि ।

तथा हि — एकत्र गच्छे कश्चित्साधुःप्रतिदिनं गोचर्यादिषु सचित्तसंघट्टनस्थापनादिदोषं संसेव्य दैवसिकप्रतिक्रमणकाले सर्वमुनिगणसमक्षं महता स्वरेणात्मानं निन्दन्दैवसिकानतिचारानालोचयति । तस्य गुरुस्तु गच्छाचार्योऽगीतार्थोऽभवत् । अतः स गुरुस्तं प्रशंसति यथा “अहोऽस्य पश्चात्तापपरिणामः, को नाम अनादिवासनावसितान्तःकरणो दोषशतपरिपूरितोऽतिचारादीन् सेवेत ? यस्तु तान्संसेव्यापि निष्कपटो भूत्वा प्रायश्चित्तं करोति, स धन्यातिधन्यः” इति । किन्तु स्वयमगीतार्थः स न जानाति यदुतानाभोगादिवशादति-चारान्संसेव्य महता संवेगेन प्रायश्चित्तकरणे एव धन्यातिधन्यत्वम्, तथाऽतिचारस्वरूपं ज्ञात्वाऽपि निष्कारणं निष्ठुरतादिवशात्सकृद्द्विर्वा तान्संसेव्य तदनन्तरं समुत्पन्नपश्चात्तापेन प्रायश्चित्तकरणे एव धन्यातिधन्यत्वम् । यस्तु प्रतिदिनं प्रायश्चित्तम् करोति, निष्ठुरतया च पापं कुरुते तस्य केवलं मायामृषामिथ्यात्वादिदोषविलास एव । तत्र दृश्यमानो महान् संवेगः परमार्थतो न सम्यग्भवतीति ।

एवञ्च गुरुणा क्रियमाणां तस्य निष्ठुरस्य प्रशंसां श्रुत्वाऽन्ये साधवो विचारयितुं लग्नाः, यदुत “न पापकरणे तथाविधः कश्चिद्दोषः, किन्तु पापं कृत्वाऽवश्यं प्रायश्चित्तं करणीयम् । एवञ्च भविष्यति निष्कारणं पापसेवनेऽप्यस्माकं मोक्ष” इति । इत्थञ्च ते विपरीतमतयः सञ्जाताः ।

अन्यदा तत्र कश्चिद्गीतार्थः समागतः, स च तत्र स्थितः सन् क्रमेण सर्वमपि तद्वृत्तान्तं ज्ञातवान् । स तु गच्छाचार्यं ज्ञापितवान् यदुत “भवद्भिरीदृशी प्रशंसा न करणीया, अन्येषां साधूनां मिथ्यात्वगमनसंभवात् । किन्तु प्रतिदिनं निष्कारणमतिचारात्सेवमानः स शिष्यो निष्ठुरवचनैर्दण्डनीयः । यदि तथापि स तानतिचारान् परित्यजेत् तदा गच्छानिष्काशनीयः” इति ।

किन्तु मूढो गच्छाचार्यस्तं कुशिष्यं प्रति मिथ्यानुरागेण बद्धहृदयः सन् न तद्गीतार्थवचनमङ्गीकृतवान् । गीतार्थसाधुना पश्चात्सर्वसाधुभ्यः सम्यक्शिक्षा प्रदत्ता, यथा “तवायं गुरुरगीतार्थः सन् पाषाणनौकल्पः स्वं युष्मांश्च भवोदधौ निमज्जयिष्यतीति मुञ्च तं गुरुम्” इत्यादि ।

अनेन कथानकेनैतद् ज्ञायते यदुत “प्रतिदिनमतिचारानालोच्य स कुसाधुर्मिथ्याकारवचनानि ब्रूवन्नपि हृदये कपटादिभावदुष्ट एवासीत् इति मिथ्याकारवचनादिरूपहेतुभिरन्तर्गतशुभपरिणामानुमानं न संभवति” इति ।

एवं शिष्यप्रश्ने सति गुरुस्तां जिज्ञासां संतोषयति → केवलमिच्छाकारादिवचनानि न वक्तृगतभावानुमापकानि, किन्तु माया-कपटादिरहितान्येव तानि वचनानि वक्तृगतशुभभावानुमापकानीति न कश्चिद्दोषः । तथा च “अयं साधुः मिथ्याकारसामाचारीपरिणामवान् मायाविरहितमिथ्याकारवचनवक्तृत्वात्” इत्याद्यनुमानानि फलितानि । यद्यत्र तस्मिन्साधौ मायासद्भावेऽपि सा माया न ज्ञायते, तदा त्वनुमानं मिथ्या भवेत् । यदि च सूक्ष्मदर्शनेन सा माया ज्ञायेत, तदा तु प्रकृतानुमानमेव न भवेदित्यादि स्वयं दृष्टव्यम् ।

अनयैव रीत्या निर्युक्तौ प्रतिपादितमप्यनुमानमवगन्तव्यम् तथाहि-“अयं सुविहितसाधुः सम्यगालय-विहारादिजिनाज्ञापालकत्वाद्” इत्यत्र यदि स जिनाज्ञापालनमकुर्वन्नपि मायया जिनाज्ञापालक इव दृश्यते, तदा तु तदनुमानं मिथ्या भवेत् । यदि च स निर्मायावी सन् सम्यगेव जिनाज्ञां पालयति तदा तु तदनुमानं सम्यगेवेति । एवं तावन्निश्चयनयो निरूपितः ।

व्यवहारनयस्तु वक्ति → तत्तत्सामाचार्यवसरे साधुभिर्यो वाक्यप्रयोगः “त्वमिच्छया मत्कार्यं करोषि ?” इत्यादिरूपः क्रियते, स एवेच्छाकारादिसामाचारी । तत्रापि शुद्धव्यवहारनयस्तु मन्यते “शुभभावपूर्वको दशविधशब्दप्रयोग एवेच्छाकारादिरूपा दशविधा सामाचारी, न तु शुभभावविरहितः” इति । अशुद्धव्यवहारस्तु मन्यते → शुभभावपूर्वकः शुभभावविरहितो ता सर्वोऽपि दशविधशब्दप्रयोगः स्वावसरे क्रियमाणः दशविधा सामाचारी ← इति ॥२॥

तत्रेच्छाकारसामाचारी प्रथमं निरूप्यते ।

जं णियणियकज्जंमी इच्छासंपच्चयत्थं विहिवक्कं । सो खलु इच्छाकारो, तहा पइण्णा परकज्जे ॥३॥

निजनिजकार्ये यदिच्छासम्प्रत्ययार्थं विधिवाक्यमुच्यते, तद्वाक्यमिच्छाकारः । तथैव परकार्ये या स्वस्य प्रतिज्ञा, सापीच्छाकार इति गाथासंक्षेपार्थः ।

विस्तरार्थस्त्वयम् ।

मुमुक्षुणा स्वस्य सर्वाण्यापि कार्याणि प्रतिलेखनवस्त्रप्रक्षालनस्थण्डिल-प्रश्रवणपरिष्ठापनादीनि स्वयमेव

कर्तव्यानि । न हि रत्नाधिकानां क्षुल्लकानां वा साधूनां लघूनि महान्ति वा स्वकार्याणि रत्नाधिकेभ्यः क्षुल्लकेभ्यो वाऽन्यसाधुभ्यो दातुं कल्पन्ते, स्ववीर्यगोपनेन वीर्यातिचारसंभवात् । वीर्यातिचाश्च सर्वयत्नेन वर्जनीयः, अन्यथा वीर्याचारापालनप्रयुक्तवीर्यातिचारेण वीर्यान्तरायकर्म बध्यते । तच्च कर्म भवान्तरे तपःकरणादिशक्तिबाधकं भूत्वा परमपदप्रतिबन्धकं भवति । अत एवावश्यकनिर्युक्तौ “स्वयंदासास्तपोधनाः” इति निगदितम् । यथा हि राजा कस्मिन्नपि कार्ये समागते सति तत्करणाय स्वसेवकान्समादिशति, तथैव तपोधना मुनयः स्वयमेव स्वस्य सेवका भवन्ति, अर्थात् कस्मिन्नपि कार्ये समागते सति ते मुनय आत्मानमेव समादिशन्ति, न त्वन्यं क्षुल्लकमपि मुनिं । यदि हि साधूनां क्षुल्लकसाधुभ्योऽपि स्वकार्यदानं निषिद्धम् । तर्हि “श्रावकेभ्यो जलानयनवस्त्र-प्रक्षालनादिस्वकार्याणां दानं सर्वथा प्रतिषिद्धमेव भवति” इति ज्ञायते । अत एव ये निर्ग्रन्था निर्ग्रन्थश्च प्रमादादिदोषव्याकुलाः जिनाज्ञामुपेक्ष्य सुखशीलतां समाश्रित्य न केवलमन्यसंयमिभ्यः, किन्तु श्रावकादिभ्योऽपि निष्कारणमेव स्वकार्याणि प्रयच्छन्ति, तत्र संभवन्तमसंयममपि न विचारयन्ति, तेषां जिनाज्ञां प्रति निष्ठुराणां का दशा भविष्यतीति तु न वयमपि कथयितुं पारयामः । दुरन्तो भविष्यति तेषां भयावहो भवोदधिरिति तु संभावयामः ।

एष तावदुत्सर्गमार्गो निगदितः । करुणाप्रधानास्तीर्थकरा अधुनाऽपवादमपि दर्शयन्ति । तथा हि -

(१) यदा साधुर्वृद्धत्व-महारोग-दीर्घविहारपरिश्रम-शरीरदौर्बल्यादिवशतः गोचरीवस्त्रप्रक्षालनप्रति-लेखनादीनि स्वकार्याणि कर्तुमसमर्थो भवति, तदा स इच्छाकारसामाचारी पालयित्वा स्वकार्याणि क्षुल्लकसाधुभ्यो दद्यात् ।

(२) एवं यदा साधुस्वकार्याणि कर्तुं समर्थोऽपि तत्कार्यकरणविधिमेव न जानाति, “यथा नूतनदीक्षितो मुनिः वस्त्रप्रक्षालनवस्त्रसीवनादिकं न जानाति” तदा स साधुः तत्कार्यमन्येभ्यो दातुं योग्यो भवति ।

(३) तथा यदा स साधुस्वकार्याणि कर्तुं समर्थो भवति, तद्विधिमपि संपूर्णं जानाति, किन्तु तत्कार्यावसर एवान्यन्महत्कार्यमापतेत् । तच्च कार्यं प्रकृतसाधुं मुक्त्वा नान्यः कोऽपि कर्तुं समर्थोऽस्ति । तथा समापतितत्कार्यकरणे यदि महती निर्जरा संभवति, तदा स साधुस्वकार्यमन्येभ्यो दत्त्वा समापतितकार्यं कर्तुमर्हति । यथा कश्चित्तार्किकः साधुर्वस्त्रक्षालनं करोति । तदैव देशान्तराद्महापण्डितः समागतः । गुरुणा तु तेन सह वार्तालापादिकरणाय स तार्किकः साधुराकारितः । अत्र हि न तं मुक्त्वाऽन्यः कश्चित्तेन पण्डितेन सह वक्तुं समर्थः । तथा तेन सह वार्तालापादिकरणे महती निर्जराऽपि संभवति, स्वशंकानिरासात्, पण्डितहृदये जिनधर्मबहुमानादिसंभवात्, गुर्वाज्ञापालनाच्च । ततश्च तदा स तार्किकः क्षुल्लकमुनिवस्त्रप्रक्षालनकार्यं समर्प्य गुरुकथितं तत्कार्यं कर्तुमर्हति । एवमेव व्याख्याता कश्चित्साधुः यदा मध्याह्ने गोचरीमानेतुं बहिर्निर्गमनाय प्रगुणो भवति, तदैव समागता ग्रामान्तराद् बहवो जनाः, व्याख्यानश्रवणाभिलाषुकाश्च याचनां कुर्वन्ति । तदाऽन्यव्याख्यात्रभावात् स साधुर्गोचर्यानयनकार्यमन्यक्षुल्लकसाधवे दत्त्वा प्रयच्छति तेभ्यो व्याख्यानम् ।

अत्रेदं बोध्यम् । समापतितं नूतनं कार्यं यद्यन्यः कश्चित्साधुः कर्तुं समर्थो भवति, तदा तु न प्रकृतसाधुः स्वकार्यमन्यस्मै दत्त्वा तत्कार्यं कर्तुं योग्यो भवति । यथा गुरोर्वस्त्रप्रतिलेखनादिकं कार्यं समापतितम्,

तच्चान्येऽपि साधवः कर्तुं प्रभवन्तीति तदा स साधुः स्ववस्त्रप्रक्षालनगोचरीगमनादिकार्यं नान्यस्मै साधवे दत्त्वा गुरोर्वस्त्रप्रतिलेखनादिकार्यं कर्तुं योग्यो भवति । एवमन्येऽपि दृष्टान्ता अनयैव रीत्या स्वयं विचारणीयाः ।

तथा समापतितं नूतनं कार्यं यदि क्रियमाणकार्यापेक्षया महती निर्जरा न जनयति, तदाऽपि स साधुर्न क्रियमाणं कार्यमन्यस्मै दातुं योग्यो भवति । यथा स साधुरतीव्रग्लानमुनेस्सेवां करोति, तदैव च व्याख्यानकरणादिकं किञ्चित्कार्यं समापतितम्, तदा गाढग्लानसेवायाः सकाशाद् सामान्यं व्याख्यानकरणादिकं न महती निर्जरा जनयितुं समर्थम् । अतस्तदा स साधुर्ग्लानसेवामन्यस्मै दातुं न योग्यो भवति ।

एतत्सर्वं स्वयमेव सूक्ष्मप्रज्ञया विभावनीयम्, प्रतिपादिताया अवस्थाया प्रभूतेषु प्रसङ्गेषु संभवात् ।

एवञ्चानन्तरं यानि त्रीण्यपवादस्थानानि प्रतिपादितानि, तदवसरे साधुस्वकार्यमन्यस्मै दातुं योग्यो भवतीति फलितम् ।

किन्त्वपवादस्थानेष्वपि तत्स्वकार्यं कस्मै साधवे दातव्यमिति प्रश्नः शिष्यमनसि समुत्पद्यते । अतस्तस्याप्युत्तरं प्रयच्छति ग्रन्थकृत् । तथाहि - प्रतिपादितेष्वपवादस्थानेष्वपि साधुना स्वकार्यं रत्नाधिकाय नैव दातव्यमपि तु स्वस्मात्क्षुल्लको यः साधुः, तस्मै दातव्यम् । रत्नाधिका हि साधवो वन्दनार्हाः पूजनीयाः, अनुमोदनीयाः च, न तु कार्यं दातुं योग्याः । तेभ्यो हि स्वकार्यदाने तेषामाशातना भवतीति कृत्वाऽपवादस्थानेष्वपि रत्नाधिकेभ्यो न स्वकार्यं दातव्यम् ← इति ।

शिष्यः पृच्छति → यद्येवं, तर्हि यः साधुः सर्वमुनिभ्यः क्षुल्लकः, सर्वे मुनयस्तत्सकाशात् रत्नाधिकाः, स तु तथाविधापवादस्थानेषु कस्मै स्वकार्यं दास्यति ? क्षुल्लकसाधवभावात् ← इति ।

गुरुस्तु प्राह → अपवादतस्तस्य रत्नाधिकेभ्योऽपि स्वकार्यदानस्यानुज्ञा । एवमेव यदा क्षुल्लके साधौ विद्यमानेऽपि तस्मै स्वकार्यं दातुं न शक्यं भवति, तस्यैव ग्लानत्वादियुक्तत्वात्, तदाऽपि विवक्षितः साधुः रत्नाधिकेभ्यः स्वकार्यं दातुं योग्यो भवतीत्यपि दृष्टव्यम् ।

एवञ्च प्रतिपादितेष्वपवादस्थानेषु यदा साधुः स्वकार्यमन्यस्मै क्षुल्लकसाधवे दातुं योग्यो भवति, तदा स केन प्रकारेण तस्मै स्वकार्यं ददाति ? किमाज्ञया ?, किं वा बलात्कारेण ?, किं वाऽन्येन प्रकारेण ? इति दर्शयितुं प्रारभ्यते ।

स तु स्वकार्यदाता साधुरिच्छाकारेण तत्कार्यं तस्मै ददाति । यथा “त्वमिच्छया ममेदं कार्यं करोषि ? मम तु व्याधिस्सञ्जातः श्रान्तो वा दीर्घविहारेण, यदि भवतो मत्कार्यकरणे काऽपि बाधा न भवेत्तदैव मत्कार्यं करणीयम्, न हि मम कोऽप्याग्रहोऽस्ति” इति ।

यदि तु कारणेऽपि मुनिरन्यस्मै बलात्कारेणाज्ञाकरणादिना स्वकार्यं प्रयच्छेत्, तदा तस्याभियोगिककर्मबन्धो नीचैर्गोत्रादिबन्धलक्षणो भवेत् । नीचैर्गोत्रञ्च प्रथमद्वितीयगुणस्थानयोर्मध्य एव बध्यत इति “क्षुल्लकसाधुं प्रति अपि बलात्कारं प्रयुञ्जानो मिथ्यात्वगुणस्थानभाक्संभवति” इत्यर्थापत्त्या ज्ञायते ।

युक्तश्च तस्य कर्मकरत्वादिप्रयोजक आभियोगिककर्मबन्धः, यतो यो यादृक्कार्यं करोति, तस्य फलमपि तादृगेव संपद्यते । परं प्रति बलात्कारं कुर्वाणो मुनिस्तं किंकरं करोति, ततश्च तस्य तथाविध एव कर्मबन्धो

भवति, यदुदयात् स भवान्तरे सेवकभावमवाप्नोति । तस्मादपायभीरुणा न कुत्रापि कस्मैचिद् बलात्कारादिना स्वकार्यं दातव्यमिति निष्कर्षः ।

शिष्यः प्राह → “ननु स्वकार्यदातृणा कदा कस्मै केन प्रकारेण स्वकार्यं दातव्यम्” इति ज्ञातं मया । किन्तु यस्मै तत्कार्यं दीयते, तेन तदा किं कर्तव्यम् ? किं तस्य कार्यस्य स्वीकारः कर्तव्यः ? किं वा निषेधः ? स स्वीकारो निषेधो वा केन प्रकारेण कर्तव्य इत्येतत्सर्वं ज्ञातुमभिलसति मे मनः ← इति ।

गुरुः कथयति → सोऽपि क्षुल्लकादिस्साधुर्महता हर्षेण तत्कार्यं स्वीकरोति । “अहो धन्यो जातोऽहमद्य, यन्मया भवत्कार्यकरणावसरः संप्राप्तः, महानुपकारः कृतो युष्माभिर्मयि, यन्मह्यमेतत्कार्यं दत्तं । न कुरुष्व कामपि चिन्तां, करोम्यहं स्वेच्छया भक्तिनिभरेण चेतसा भवत्कार्यं । दुर्लभतमं खल्वनादिभवार्णवे महामुनीनां वैयावृत्यम्” इत्यादि शोभनवचनैस्तत्कार्यं स्वीकर्तव्यम् । यथायोगञ्च तत्पूर्णं कर्तव्यम्, न त्वालस्यं विधेयमिति ।

ननु किमनेन वागाडंबरेण ? साधूनां वैयावृत्यमवश्यं महानिर्जराकारि, न तु मिथ्या वाग्विलासः । स तु दाम्भिकानां शोभते, न तु सुविहितसाधूनां । साधुना तु “अहं भवत्कार्यं करोमि” इति । कथयित्वा करणीयं तत्कार्यम्, न हि तादृशी वाग्वक्तव्येति चेत् न, यतो यदि स साधुस्तथाविधां वाचमनुक्तवैव तत्कार्यं कुर्यात्, तदा यद्यपि तस्य मनसि वैयावृत्यकरणशुभभावो वर्तते, तथापि कार्यदाता गुरुः रत्नाधिको वा तस्य मुखे हर्षादिभावमदृष्ट्वा, तस्य मुखत्वात्शोभनवचनान्यश्रुत्वा विचिन्तयेत् यदुत → “कदाचित्स स्वमनस्यार्तध्यानमपि प्राप्तो भवेत्, न हि तस्यास्मद्वैयावृत्ये समुल्लासो दृश्यते । तस्मादस्माभिर्न सुष्ठु कृतं, यदस्मै कार्यं दत्तं । भविष्यत्काले पुनर्न कदाचिदपि तस्मै स्वकार्यं दास्यामो वयं ← इति ।

एवञ्च रत्नाधिकानां खेदो भवेत् । भविष्यत्काले पुनस्तेषां वैयावृत्यस्य लाभो न भवेत् । परस्परं कदाचित्स्नेहपरिणामस्य हानिर्भवेत् । कदाचित्शत्रुभावोऽपि परस्परं स्यात् । तेन च सर्वजीवस्नेहपरिणामस्वरूपस्य चारित्रपरिणामस्य विध्वंसो भवेत् । किं बहुना ? “तादृशी वाक् तदा वक्तव्या” इति त्रिलोकीनाथस्य सर्वज्ञस्य करुणाकरस्य तीर्थकरस्य सर्वजगज्जीवहितकारिण्याज्ञाऽनेन खण्डिता भवेत् । तस्मात् मिथ्याविकल्पं परित्यज्य जिनाज्ञापालनमात्रैकरसिकेन भवितव्यं मुमुक्षुणा ।

किञ्च तदा क्षुल्लकस्य मनसि यो रत्नाधिकवैयावृत्यकरणलाभसमुत्थः शुभो भावो वर्तते, स तु यद्यपि तस्मै स्वजन्यां निर्जरां ददाति । किन्तु शोभनवचनादिरूपवीर्याचारपालनाभावे तज्जन्या निर्जरा कथं तस्य भवेत् ? एवञ्च यदि संपूर्णा निर्जरा लब्धुमिष्येत, तदा तु शुभभाववद्वीर्याचारपालनेऽपि प्रमादत्यागोऽवश्यं विधेयः । इदञ्च कार्यदातुर्कार्यस्वीकर्तुश्चोभयोरपि दृष्टव्यम् । उभाभ्यां स्वोचितः शुभवचनोच्चारणादिरूपो वीर्याचारः पालनीयः ॥३॥

एतदेवाह ।

ण य केवलभावेणं हियकज्जे वीरिअं णिगूहंतो । विरियाचारसोहियचरणोचियणिज्जरं पावे ॥४॥

कार्यदानावसरे इच्छकारादिकरणरूपहितकार्ये, कार्यस्वीकारावसरे च मधुरवचनोच्चाररूपहितकार्ये स्ववीर्यं निगूहन् कार्यदाता कार्यस्वीकर्ता वा केवलभावेन=“परपीडा न कर्तव्या” इत्यादिभावमात्रेण “वैयावृत्यलाभः

कल्पद्रुमलाभकल्प" इत्यादि भावमात्रेण वा वीर्याचारविशोधितस्य चारित्रस्योचितां निर्जरां न प्राप्नुयात् । तस्य शुभभावजन्या निर्जरा भवति, किन्तु वीर्याचारपरिपालनजन्या निर्जरा न भवतीति हृदयम् ।

अत एव → परेषां सुकृतानामनुमोदनमवश्यं कर्तव्यम्, न तु शुभभावमात्रेण संतोषः कार्यः । साधवः श्रावका वा यदा विशिष्टतपः स्वाध्यायं वैयावृत्यं परुषवचनसहनशीलतां क्षमां मृदुतां सरलतां वा सम्यक्सेवेरन् तदा "वन्देऽहं भवन्तम्, न हि विषयवासनाव्याकुले चित्ते सति गुणविकासः कर्तुं पार्यते, भवता तु मोहराजः पराजितः" इत्यादि शोभनवचनैरन्तर्गतशुभभावसहितैस्तेषामनुमोदनमवश्यं कर्तव्यम् । एवमेवोपबृंहणस्थिरीकरणसम्यग्दर्शनाचाराः परिपालिता भवन्ति । तादृग्वचनानामनुच्चारणे पुनस्सत्यपि शुभभावे सम्यग्दर्शनाचाराणामुपबृंहणस्थिरीकरणादीनामपालनात्सम्यग्दर्शनमालिन्यं भवति । तस्मात्सम्यग्दर्शनं विशुद्ध्यादिकमीहमानेनात्ममोक्षार्थमपि शोभनवचनैः परेषामनुमोदनं कर्तव्यम् ← इत्यस्मद्गुरुवः कथयन्ति ॥४॥

जिज्ञासुः पृच्छति → "शोभनवचनानुच्चारणे दोषा भवन्ति" इति तावज्ज्ञातं । ततश्च तदुच्चारणे ते दोषा न भवन्तीति फलितम् । तत्किमेतावानेव दोषाभावरूपो लाभः ?, उतान्योऽपि कश्चिल्लाभो भवति शोभनवचनोच्चारणे ?, तत्कथयतु भवान् ।

गुरुराह ।

अब्भत्थणाविहाणे इच्छाकारो समुचिओ दोण्हं । आराहणमाणो गुरुण ठिइपालणं च जओ ॥५॥

उच्चागोअविहाणं अभिओगणिमित्तकम्महाणी अ । सासणमाणो अहवे एतो च्चिय हंदि सुहभावा ॥६॥

परस्मै स्वकार्यदानावसरे दातुरिच्छाकारकरणं समुचितम् । तत्कार्यस्वीकारकाले च स्वीकर्तुरपि शोभनवचनादिरूपेच्छाकारकरणं समुचितम् । "तत्र के लाभा भवन्ति" इति तु जिज्ञासायां प्रथमं यस्मै तत्कार्यं दीयते, येन शोभनवचनोच्चारद्वारा तत्कार्यं स्वीक्रियते, तस्य "के लाभा भवन्ति ?" इति दर्शयति ।

गुरुणा रत्नाधिकेन वा शिष्याय क्षुल्लकाय वा तत्पीडापरिहारायेच्छाकारपूर्वकं स्वकार्यं प्रदत्तम् । तत्र स शिष्यः क्षुल्लको वा मुखे हर्षोद्भावनपूर्वकं शोभनवचनोच्चारपूर्वकञ्च तत्कार्यं यदि स्वीकरोति । तदा "अहोऽस्य विनयः, अहोऽस्य वैयावृत्यकरणतत्परता, स्वार्थं विना परकार्यकरणोद्यमवन्तः साधवोऽपि दुर्लभा एवास्मिन्जगति । अयं तु निःस्वार्थमेवात्मानं कृतकृत्यमिव धन्यातिधन्यमिव मन्यमानो मत्कार्यं करोति । भवत्वस्य सहसैव परमपदप्राप्तिः" इत्यादिको हर्षो गुर्वादीनां मनसि प्रादुर्भवति । एवञ्च गुर्वादीनां प्रसन्नताकरणे स शिष्यो निमित्तं भवति, गुर्वादीनाञ्च प्रसन्नतोत्पादने निमित्तभूताः साधवो नियमात्प्रकृष्टं तथाविधं पुण्यकर्म प्राप्नुवन्ति, येन शुभभवपरंपरया झटिति मोक्षो भवति तेषामिति परमपदप्राप्तिप्रयोजकस्तथाविधः पुण्यकर्मबन्धरूपः प्रथमो लाभोऽस्य भवति ।

तथा गुरुणा रत्नाधिकेन वा यत्कार्यं प्रदत्तं, तत्कार्यं इच्छाकारपूर्वकं कुर्वन् गुर्वादीनामाज्ञामाराधयति ।

तथा "परकार्यस्वीकारावसरे शोभनवचनोच्चारणादिरूपेच्छाकारसामाचारी परिपालनीया" इति संप्रदायः यदि साधुस्तं न पालयति, तदा तु तस्य परकार्यकरणेऽपि सम्प्रदायभङ्गप्रयुक्तो महानर्थः संभवति । यदि च

साधुस्तं सम्प्रदायं सम्यक्पालयति, तदा तु महत्या निर्जराया लाभस्तस्य भवति ।

इत्थञ्च तेन साधुना परकार्यस्वीकारावसरे समुच्चार्यमाणैर्वचनैर्गुरो रत्नाधिकस्य वा प्रमोदो भवतु मा वा, किन्तु सम्प्रदायपरिपालनं तु तत्र नियमाद् भवत्येव । तेन च नियमाद् महती निर्जरिति न कदापीच्छाकारसामाचारी निष्फला भवति ।

शिष्यः प्रश्नयति → यद्यपि सम्प्रदायपालने भवति महती निर्जरा । तथापि तदपालने केवलं निर्जराया अभाव एव, न त्वन्यः कश्चिदनर्थो दृश्यते, भवता च तदपालने महाननर्थोऽपि प्रतिपादितः, स तु कथं भवति ? ← इति ।

आचार्यः प्राह - सम्प्रदीयतेऽनेन गुणा आत्मने इति व्युत्पत्त्या सम्प्रदायो हि गुणानां दायकः । यदि च तद्भङ्गो भवेत्, तदा तु गुणप्राप्तिः कथं स्यात् ? किञ्चैवं प्रभूतसाधूभिः सम्प्रदायापालने क्रमशः स सम्प्रदायो मूलत एव व्युच्छिन्नो भवेत् । इत्थञ्च मार्गध्वंसात्मकं महापापमप्यत्र भवतीति युक्तमेव सम्प्रदायभङ्गे महानर्थप्रतिपादकं वचनम् ।

तथेत्थं गुर्वादिकार्यं सहर्षमिच्छाकारपूर्वकं स्वीकुर्वाणस्य विनयवैयावृत्यगुरुबहुमानदोषक्षयादयो बहवोऽन्येऽपि लाभा भवन्ति ॥५॥

ननु परकार्यं कुर्वाणस्य भवन्त्वेते लाभाः, यस्तु स्वकार्यं परस्मै ददाति, तस्य तदेच्छाकारकरणे के गुणाः ? इति चेत् शृणु ! तस्यापि सम्प्रदायपरिपालनजन्या महती निर्जरा भवतीत्येको लाभः । तथा → “यद्यहमिच्छाकारं विना बलात्कारेणाज्ञाकरणादिना वा परस्मै साधवे स्वकार्यं दद्याम्, तदा तु तस्य मनसि कदाचित्स्वल्पोऽपि संक्लेशः संभवेत् । तस्य मदुपर्येवासद्भावः स्यात् । एवञ्च साधौ द्वेषं कृत्वा स महत्कर्मबन्धं कुर्यात्, अहन्तु तस्मिन्निमित्तो भवेयम् । न हि ममैतदयोग्यम् । यतो मुनीनां सर्वे जीवा आत्मतुल्या भवन्ति, ममापि तथैव सर्वे जीवा आत्मतुल्याः । विशेषतश्चेमे मुनयः, येऽनवरतं मह्यं साहाय्यं ददति । तस्माद्यथा मन्निमित्तको लेशोऽपि खेदोऽस्य न भवेत्तथैव मया वर्तितव्यम् । तदर्थञ्च नियमादिच्छाकारप्रयोगः करणीयः” ← इत्यादि मैत्रीभावनापरिकलितहृदयः स स्वकार्यदानावसर इच्छाकारप्रयोगं करोति । एतादृशश्च निर्मलोऽध्यवसाय उच्चैर्गोत्रादिशुभकर्मबन्धं विदधाति । न हि शुभकर्मणां बन्ध एकान्ततः साधूनामप्रार्थनीयः, यतः भावतीर्थकरजैनधर्मादिप्राप्त्यर्थं शुभकर्माण्यपि समादरणीयानि भवन्ति ।

तथा तेनैव शुभपरिणामेन नीचैर्गोत्रादिनामशुभकर्मणां हानिरपि भवति ।

तथा तयोर्द्वयोस्साध्वोस्तथाविधं लोकोत्तरं शुभाचारं दृष्ट्वा श्रावकादीनां जिनशासने बहुमानः प्रादुर्भवति यथा → अहो ! जैनसाधवो निपुणार्थदर्शिन भवन्ति, अत एव स्वल्पस्यापि परखेदस्य परिहारार्थमित्थं प्रयतन्ते ← इति । शासनबहुमानादिना च तेषां सम्यग्दर्शनादिप्राप्तिः, कदाचित्सर्वविरतिपरिणामोऽपि च भवेत् । एवञ्च जिनशासनस्याविच्छिन्ना परंपराऽपि प्रकृतसाधुना साधिता भवेदिति महान्लाभो भवति तस्य ।

इत्थञ्च कार्यदातुः कार्यस्वीकर्तुश्च द्वयोरपि बहूनां लाभानां संभवात् उभाभ्यामिच्छाकारसामाचारी प्रतिपादितावसरे परस्परं करणीयेति फलितम् ।

शिष्यः प्राह → यदा रत्नाधिकेन दीयमानं कार्यं कर्तुं क्षुल्लकः साधुः समर्थो भवति, तदा तु स कुर्यादेव। किन्तु यदा स स्वयमेव ग्लानो भवेत्, अन्यद् वा महत्कार्यं गुर्वादिसंबन्धि तस्य कर्तव्यं भवेत्, अन्येन वा केनापि कारणेन स तत्कार्यकरणाय समर्थो न भवेत्, तदा तेन किं कर्तव्यम् ? ← इति ।

आचार्यः प्राह — तदापि तेन सहसैव कार्यनिषेधो न कर्तव्यः, यथा “नाहं भवद्कार्यं करोमि” इत्यादि। किन्तु तेन वक्तव्यम् यत् → अहं भवद्कार्यमवश्यम् कुर्याम्, किन्तु मम व्याधिः सञ्जातः, अथवा गुरुणा मह्यमन्यद् महत्कार्यं प्रागेव प्रदत्तं, तदधुना मया कर्तव्यमस्ति, यदि हि मम व्याधिरन्यद् वा कारणं न भवेत्, तदा तु भवत्कार्यमहमवश्यं कुर्याम् ← इति । यदि च तत्र तत्कार्यनिषेधस्य पुष्टं कारणं न कथयेत्, किन्त्वेवमेव प्रतिषेधं कुर्यात्, तदा तु रत्नाधिकश्चिन्तयेत् यदुत → विनयवैयावृत्यादिगुणरहितोऽयं साधुः, यत्सर्वथा प्रतिषेधं करोति । कथमस्य साधुता ? यः परसाहाय्यं न करोति, परसाहाय्यकरणमेव साधोर्मुख्यो गुणः, तं विना कथं तस्य मुनित्वम् ← इत्यादि । एवञ्च परस्परं द्वेषवृद्धिस्त्रेहपरिणामविनाशः, संयमेऽरुचिः संसारस्मरणं चारित्र्यमोहनीयकर्मबन्धः इत्यादयो बहवो दोषा भवेयुः । तस्मादिच्छाकारं कृत्वाऽवश्यं पुष्टं कारणं कथनीयं, तदभावे त्ववश्यं तत्कार्यं कर्तव्यमिति ॥६॥

अधुना प्रकारान्तरेणापि प्रकृतेच्छाकारप्रयोगस्थानं प्रदर्शयति ।

करणं पुन आणाए विरियायारो ति णेव पडिसिद्धं । परकज्जत्थणणासे दट्ठुणं णिज्जरट्ठाए ॥७॥

परस्मै स्वकार्यं न दातव्यमित्युत्सर्गः । कारणे तु दातव्यमित्यपवादः । किन्तु गुर्वादिकां गृहीत्वा परकार्यकरणं तु नापवादः, स तूत्सर्गः । यतः स वीर्याचारः, वीर्याचारश्चोत्सर्गमार्गः । तथा परकार्यस्य परस्याकौशलेन विनाशं दृष्ट्वा निर्जरार्थं तत्रापीच्छाकारप्रयोगं कृत्वा तत्कार्यं कर्तव्यम् । तथा स्वकार्यार्थं अन्यं प्रति प्रार्थनां कुर्वन्तं कञ्चन साधुं दृष्ट्वा तृतीयः इच्छाकारपूर्वकं तत्कार्यं कुर्यात् इति गाथासंक्षेपार्थः ।

भावार्थस्त्वयम् । कश्चिद्वृद्धादिस्साधुर्वस्त्रप्रक्षालनं करोति, स च श्रान्तः, तथापि परं साधुं साहाय्यदानार्थं न कथयति, लज्जायुक्तत्वात् । किन्त्वन्यः साधुस्तं पश्यति यथा “असौ श्रान्तः, न वस्त्रप्रक्षालनं सम्यग्भवेत्तस्य” ततः स गुरुसमीपे गच्छति कथयति च । “अहमस्मै साहाय्यं ददामि, यतः श्रान्तोऽसौ” इति । यदि गुरुरनुज्ञां ददाति, तदा स तस्मै वृद्धायेच्छाकारसामाचारीपूर्वकं साहाय्यं ददाति । न हि तत्रापि प्रथममिच्छाकारप्रयोगं विना साहाय्यदानं कर्तव्यम् । किन्तु “यदि भवान्मह्यमनुज्ञां ददाति, तदाऽहमिच्छया भवत्कार्ये साहाय्यं करोमि” इति वक्तव्यं । स च वृद्धः यद्यनुज्ञां ददाति, तदा स साहाय्यं ददाति । अनेन चैतद्ज्ञायते यदुत “परस्य कार्यं भक्तिभावेनापि तस्यानुज्ञामगृहीत्वा नैव कर्तव्यम्, संक्लेशप्रत्याख्यान-भङ्गादिदोषसंभवात्” इति ।

तथाहि एको मुनिर्द्वितीयसाधोरुपधिं तमपृष्ट्वैव प्रतिलेखयति । द्वितीयसाधुस्तु तदा कार्यान्तरे व्यग्रोऽस्ति। तेन च स्वस्योपधिः सम्यक्प्रकारेण संस्थापिता, अनेन तु साधुना प्रतिलेखनानन्तरं तस्योपधिरन्येन प्रकारेण स्थापिता । द्वितीयसाधुस्तु तत्र पश्चात्समागतः । स तु तामुपधिं विपरीतां दृष्ट्वा संक्लेशं करोतीति भवति प्रतिलेखनं कुर्वाणस्य दोषः ।

तथा "मदुपधिप्रतिलेखनं मया स्वयमेव कर्तव्यम् । यद्यन्यः करोति, तदा मया द्वितीयदिने उपवास कर्तव्य" इति केनचित्साधुनाऽभिग्रहो गृहीतोऽस्ति । अन्यस्तु साधुस्तमभिग्रहमजानन्तमपृष्ट्वैव तदुपधिप्रतिलेखनं करोति, तदा तस्याभिग्रहस्य भङ्गो भवेत् । द्वितीयदिने च तेनोपवासः कर्तव्यः स्यादिति तस्य संक्लेशोऽपि भवेत् ।

एवमन्यानपि दोषान्संभाव्य परस्यानुज्ञामिच्छकारेण गृहीत्वैव तस्य कार्यं करणीयं, नान्यथा ।

तथा परस्य वस्त्रप्रतिलेखन-वस्त्रप्रक्षालन-वस्त्रसीवनादीनि कार्याणि भक्तिभावेन कर्तुमिच्छताऽपि प्रथमं गुरोरनुज्ञां ग्रहीतव्या । यतः कदाचित्तत्कार्यकरणेऽन्ये दोषा संभवेयुः, गीतार्थगुरुस्तु तान्दोषान्जानाति, ततश्च यदि गुरुरनुज्ञां न दद्यात् तदा न परकार्यं करणीयम्, यद्यनुज्ञां दद्यात्तदा तु करणीयम् । किं बहुना “श्वासोच्छ्वासादिकं प्रतिक्षणसंभवि प्रतिक्षणं गुरुं प्रष्टुमशक्यं कार्यं मुक्त्वा स्थण्डिलगमनादि सर्वमपि कार्यं गुरुमापृच्छ्यैव कर्तव्यम्” इति जिनशासनरहस्यम् ।

तथैकः साधुर्वस्त्रप्रक्षालनकाले श्रान्तः सन् शेषकार्यसमाप्त्यर्थं द्वितीयं साधुं प्रतीच्छाकारप्रयोगं करोति । दूरस्थस्तृतीयः साधुस्तत्सर्वं पश्यति । तस्य च वैयावृत्यकरणभावो जातः, स च तत्र गत्वा प्रथमं साधुं कथयेत् यदुत “यदि भवाननुज्ञां ददाति, तदाहमिच्छया भवत्कार्यं करोमि” इति ।

अत्र च प्रतिपादितावसरद्वये साधुः स्वयमेव निर्जरार्थमिच्छाकारं करोति, रत्नाधिकैर्दीयमानकार्यावसरे तु स्वयमेव निर्जरार्थं कार्यं स्वीकृतं नास्ति, किन्तु स्वयमेव समापतितं कार्यं निर्जराप्राप्तिवैयावृत्यादिप्राप्त्यर्थं तेन साधुना क्रियत इति विशेषः ।

अत्र यदा निर्जरार्थी साधुः स्वयमेव कार्यकरणायोद्यतो भवति, तदर्थञ्च साधोरनुज्ञां याचते, तदापि तेन साधुना न यथा तथैव स्वकार्यं तस्मै दातव्यम् । किन्तु तेनापि निर्जरार्थिनं साधुं प्रति पुनरिच्छाकारप्रयोगः कर्तव्यः यथा → यद्यपि त्वमात्मनैव मत्कार्यं कर्तुं समुत्थितोऽसि, तथाप्यहं पृच्छामि, किं भवान्स्वेच्छयैवैतत्कार्यं करोषि? यदि वा कस्यचिद्बलात्कारेण ← इत्यादि ।

ननु यदा रत्नाधिकः कस्मैचित्स्वकार्यं समर्पयति, तदा तत्पीडापरिहारायेच्छाकारप्रयोगो युक्तः, किन्तु यदा क्षुल्लकसाधुः स्वयमेवागत्यातीव हर्षपूर्वकं कार्यकरणानुज्ञां याचते, तदा तु तस्य पीडालेशोऽपि न संभवतीति कथं तदा रत्नाधिकेनेच्छाकारप्रयोगः क्रियमाणो युक्तः स्यात् ? निष्फलत्वात्तस्येति चेत् शिष्य ! यद्यप्यत्र रत्नाधिकेन क्रियमाण इच्छाकारप्रयोगः परपीडापरिहाराय न भवति, परपीडाया एवाभावात् । तथापि स प्रयोगः सम्प्रदायपरिपालनार्थं भविष्यति । सम्प्रदायपरिपालनञ्च महन्निर्जराकारणमिति प्रतिपादितमेव । इत्थञ्च परपीडापरिहाराभिलाषी साधुर्नात्रेच्छाकारप्रयोगस्याधिकारी, किन्तु जिनाज्ञापालनजन्याया विशेषनिर्जराया अभिलाषुक एवात्रेच्छाकारप्रयोगस्याधिकारी । परपीडापरिहाराभिलाषस्तु गौण एव । स भवतु, न वा भवतु । निर्जराविशेषाभिलाषुकाणां सर्वेषामिच्छाकारप्रयोगस्याधिकारो भवति, तत्तदवसरे च तेन तेषां निर्जरा भवतीति निष्कर्षः ।

ननु “परस्मै स्वकार्यदाने इच्छाकारप्रयोगः कर्तव्यः” इति नियमः किं सर्वान्साधून्समाश्रित्य ? यद्वा गुरुं

मुक्त्वाऽन्यान्साधून्समाश्रित्येति शिष्यजिज्ञासायां गुरुः प्राह । न केवलमन्येषां साधूनां, किन्तु गुरोरपि शिष्याय स्वकार्यदानमिच्छाकारप्रयोगं विना न कल्पत इति सिद्धान्तः ॥७॥

ननु रत्नाधिकास्तावत्स्वकार्यदानेऽवश्यमिच्छाकारप्रयोगं कुर्वन्तु, गुरुस्तु शिष्यस्य महोपकारी । शिष्येन तु गुरुणां सर्वाणि कार्याणि कर्तव्यान्वेव । एवञ्च गुरुः स्वकार्यदाने शिष्यं प्रतीच्छाकारप्रयोगं यदि न करोतु, तदा को दोषः ? इति शिष्यस्य मनसि वर्तमानं संदेहं संप्रेक्ष्याचार्यः प्रत्युत्तरयति ।

आणाबलाभिओगो सव्वत्थ ण कप्पइति उस्सग्गो । अववायओ अ ईसिं कप्पइ सो आसणाएणं ॥८॥

“शिष्य ! भवता ममेदं वस्त्रप्रतिलेखनादिकमवश्यं कार्यमेव” इति याऽऽज्ञा, तामपालयन्तं शिष्यं प्रति च यः बलाभियोगः=बलात्कारेण स्वकार्यसमर्पणं, एतौ द्वावपि शिष्यं प्रत्यपि गुरुणां न कल्पते । यत आज्ञाबलाभियोगौ सर्वत्र न कल्पत इत्युत्सर्गमार्गो जिनैः प्रतिपादितः ।

न हि गुरुणा वस्त्रप्रतिलेखनजलानयनगोचर्यानयनादिस्वकार्यार्थं शिष्याय दीक्षा दातुमुचिता । किन्तु “स शिष्यः प्रव्रज्यां गृहीत्वा मोक्षमार्गमाराध्य झटिति परमपदं प्राप्नोतु” इत्येतावन्मात्राभिप्रायेण गुरुणा शिष्याय दीक्षा दातव्या । इत्थञ्च यदि दीक्षादानानन्तरं “अहमस्य महोपकारी” इत्यभिमानेन गुरुः स्वकार्याणि शिष्यायाज्ञा-बलाभियोगाभ्यां दद्यात्, तदा कदाचिच्छद्मस्थः शिष्यः गुरुं प्रत्यप्यसद्भाववान्स्यात्, गुरुद्रोहमपि च कुर्यात् । “अयं तु मम गुरुः मां कर्मकरमिव मन्यते, संसारे श्रेष्ठिनोऽपि स्वसेवकेभ्य ईदृशेन प्रकारेण न स्वकार्याणि प्रयच्छन्ति, किन्तु मृदुभाषया । अयं तु मम गुरुरनवरतं मह्यं सर्वाणि कार्याणि ददाति, मिथ्यैव मयाऽयं गुरुपदे स्थापित” इत्यादि कुविकल्पमपि कुर्यात् । एवञ्च तस्य महान्कर्मबन्धः स्यात् । तन्निमित्तञ्च स गुरुरिति गुरोरपि महादोषः स्यात् । किञ्चैवं शिष्यायाज्ञाबलाभियोगाभ्यां स्वकार्यदाने गुरोर्जिनाज्ञाभङ्गपरपीडापरिहारपरिणामा-भाववीर्याचारापालनादयोऽन्येऽपि दोषाः संभवन्ति । तस्मात् गुरुणाऽपि शिष्यायापीच्छाकारप्रयोगपूर्वकमेव स्वकार्याणि दातव्यानीत्युत्सर्गः ।

अपवादमार्गस्त्वयम् - यदि स शिष्यः स्वयं वैयावृत्यादिकं न कुरुते, तदा तं प्रति आज्ञाबलाभियोगौ जिनैरनुज्ञातौ । अत्राश्वद्वयस्य दृष्टान्तः, तत्र यो जात्यश्वो नृपेच्छानुसारेण सर्वं कुरुते, तं प्रति नृपःतुष्टः सन् न कामपि शिक्षां कुरुते । किन्तु तस्मै शोभनाहारादिकं दापयति । एवमेव यः शिष्यः स्वयमेव गुर्विच्छानुसारेण प्रवर्तते, तं प्रति गुरुर्न कदाप्याज्ञाबलाभियोगौ प्रवर्तयति । किन्तु यथा दुष्टोऽश्वो नृपेच्छानुसारेण न वर्तते, तमश्वं क्रुद्धो नृप आहारनिरोधादिना दण्डयति । तथैव गुर्विच्छानुसारेणाप्रवर्तमानं शिष्यं प्रति गुरुराज्ञाबलाभियोगौ कर्तुं योग्यो भवति । तावप्याज्ञाबलाभियोगौ न भृशं कर्तव्यौ, तथा सति शिष्यस्य कदाचित्प्रद्वेषो भवेत् । किन्तु मनागेव कर्तव्यौ ॥८॥

ननु “यः शिष्योऽविनीतः वैयावृत्यादिकरणे च प्रमादी, तं प्रति किं प्रथमत एवाज्ञाबलाभियोगौ कर्तव्यौ? उत तत्रापि प्रथममिच्छाकारप्रयोगः कर्तव्यः” इति शिष्यशङ्कां दूरीकर्तुमाहाचार्यः ।

पढं इच्छक्रारो तत्तो आणा तओ अ अभिओगो । जोगे वि अणुवओगा खरणटणा होइ खलियम्मि ॥९॥

यः शिष्यो वैयावृत्यादिकरणे प्रमादी भवति, तं प्रत्यपि प्रथममिच्छाकार एव गुरुणा कर्तव्यः, यथा “त्वं

स्वेच्छया प्रकृतं वैयावृत्यादिकं कुर्याः" इति । यदि चेच्छकारकरणेऽपि स वैयावृत्यं न कुर्यात्, तदा गुरुणा तस्मै दातव्याऽऽज्ञा, यथा "त्वया प्रकृतं वैयावृत्यादिकं कर्तव्यमेव, नात्र प्रमादः कर्तव्य" इति । यदि चाज्ञामपि स न स्वीकरोति, प्रत्युत कपटं कृत्वा वैयावृत्यादिकार्यं परित्यक्तुमिच्छति, तदा बलात्कारेणापि तस्मै कार्यं दातव्यमिति । भवति हि तथाविधविषमपरिणतियुक्ताः केचित्साधवः, ये गुर्वाज्ञामप्यवगणयन्ति । ग्लानिशरीरदुर्बलतादिव्याजतश्च गुरुमपि वञ्चयन्ति । किन्तु गीतार्थाचार्यस्तेषां कपटभावं सम्यग्ज्ञात्वा तेषां हितार्थमेव प्रतिपादितक्रमेण वैयावृत्यादिकं कारयति, येन तेषां हितं स्यात् ।

अत्र शिष्यमनसि शङ्का प्रभवति → गुरुर्यदि बलाभियोगादिना कार्यं कारयेत्, तर्हि किं शिष्यस्य खेदो न भवेत् ? किं स शिष्यः आर्तध्यानादिकं न प्राप्नुयात् ? अथवा वीर्योल्लासं विना वैयावृत्यादिकरणेन तस्य को लाभो भवेत् ? न हि कायिकप्रवृत्तिमात्रेणात्महितं भवति । तस्मान्नेदमाज्ञाबलाभियोगादिकरणं युक्तम् ← इति ।

आचार्यः समादधाति → ये शिष्याः प्रमादिनोऽपि सर्वथाऽयोग्या न भवन्ति, किन्तु गुर्वादिभयवन्तः कुलाद्यभिमानवन्तो वा भवन्ति । ते हि गुरोराज्ञामवश्यं स्वीकुर्वन्ति, यद्यपि तेषां कदाचित्खेदोऽपि भवेत्, तथाप्येकान्तेन ते निर्गुणा न सन्ति । अतो वैयावृत्यादिषु तेषामवश्यं लाभः स्यात् । कदाचित्तानि शुभकार्याण्येव शिष्याणां मनसि शुभभावान्समुत्पादयेयुः । कदाचित्कार्यकरणानन्तरं परैः क्रियमाणया प्रशंसयापि तेषां वैयावृत्यादिकरणोल्लासो प्रादुर्भवेत् । इत्थञ्च तत्र केनापि प्रकारेण तस्य हितं दृष्ट्वैव तीर्थकरैरियं मर्यादा प्रतिपादितेति दृष्टव्यम् ।

ये त्वतीवायोग्याः गुरुं प्रत्यपि द्वेषादिमन्तो निष्ठुरा भवन्ति । गुर्वाज्ञां बलाभियोगञ्चापि निष्फलीकुर्वन्ति । प्रकामं प्रकोपभाजो भवन्ति । तान्प्रति तु गुरुणा न कदाप्याज्ञाबलाभियोगौ कर्तव्यौ । केवलं तत्रोपेक्षैव करणीया । अत एवोक्तं → मा मा जंपह बहुयं जे बद्धा चिक्कणेहिं कम्मेहिं, सव्वेसिं तेसिं जायइ हिओवएसो महादोसो ← इति । तथा "उपदेशो हि मूर्खाणां प्रकोपाय न शान्तये । पयःपानं भुजङ्गानां केवलं विषवर्धनम् ← इति ।

ननु तथाप्येतैः सर्वथाऽविनीतैस्सह आज्ञाबलाभियोगाभ्यां कार्यं कुर्वद्भिस्सह च संवासकरणेऽनवरतं गुरोः चित्तसंक्लेशो भवेदेव । अविनीतामुद्धतानां विचित्रवर्तनमविनयमौद्धत्यञ्च दृष्ट्वा किं गीतार्थगुरुणां खेदो न भवेत् ? किं वाऽर्थयोग्यानामप्याज्ञाबलाभियोगादिकरणे गीतार्थगुरुर्न संक्लिशनाति ? तत्किमेतैः सर्वथाऽयोग्यैरर्थयोग्यैश्च सह संवासेन ? को नाम गीतार्थगुरुर्दशदृष्टान्तदुर्लभं मनुष्यजन्म जिनधर्मश्रवणं चारित्रधर्मं तत्र वीर्योल्लासं च लब्ध्वाऽपि क्षणमपि निरर्थकमेव गमयेत् ? एतैस्सह संवासे तु न केवलं क्षणमपि तु कदाचिद् प्रहरदिनादिकालोऽपि निरर्थक एव गच्छेत् इति चेत्

शिष्य ! भवदुक्तं सर्वं सत्यम् । प्रथमं तावदहमुत्तराध्ययनस्य सप्तविंशतितमाध्ययने प्रतिपादितं प्रकृतपदार्थसाधकं दृष्टान्तं कथयामि । एको गर्गनामा गणधार्यासीत्, सं च गीतार्थः स्थविरो विशारदश्चासीत् । किन्तु तच्छिष्या अविनीता अभवन् । एकदा स विचारयति → नैते शिष्या विनयादिकं कुर्वन्ति, मत्कार्याण्यपि यथा तथैव कुर्वन्ति, कदाचित्कपटेन नैव कुर्वन्ति । मदुपदेशमवगणयन्ति, प्रत्युत कुतर्कान्कृत्वा मामपि मूकं कुर्वन्ति । केचित्साधवः ऋद्धिगारवयुक्ताः केचिद्गारवमग्नाः, केचित्शातागारवमग्नाः, केचिद्महाक्रोधिनः,

केचिद् भिक्षाचर्यादियोगेषु प्रमादिनः, केचिदभिमानिनः च सन्ति । किं करोमि ? मयैते प्रयत्नतः पाठिताः, भक्तपानादिना संतोषिताः, सांसारिकदुःखादिभ्यो रक्षिताः, किन्त्वधुनैते जातपक्षाः हंसा इव मां त्यक्त्वैव सर्वत्र गन्तुकामाः, अहो ! एते मम शिष्या गलिबलीवर्दसदृशाः, गर्दभतुल्यस्वभावाः । मम त्वेतान्स्वयं त्यक्त्वाऽऽत्महितकरणमेव श्रेय ← इति । इत्थञ्च तेन गर्गाचार्येण योग्यानां त्यागं कृत्वात्महितं साधितम् ।

अनेन दृष्टान्तेनैतद् दृढीभवति यदुतायोग्येन सह संवास एव न कर्तव्यः । तत्र संक्लेशादिनाऽऽत्म-
हिताऽसंभवात् ।

किन्त्वेष उत्सर्गमार्गः ।

यदि हि कथमपि तेऽयोग्या अर्धयोग्यास्त्यक्तुं न शक्यन्ते । यथा कदाचित्तेषां त्यागे क्रियमाणे सर्वथैवोच्छङ्खलीभूतास्ते जिनशासनापभ्राजनानिमित्तं भवेयुः । कदाचित्ते तस्यैव गुरोस्स्वजनादिरूपा भवेयुः । तेषां त्यागे च सांसारिकसंबन्धिन एतं गुरुं निन्देयुः । कदाचिदतीव्रग्लानीभूतो गुरुस्तान्त्यक्त्वा स्वनिर्वाहमेव कर्तुमसमर्थो भवेत् । इत्थञ्च प्रतिपादितावस्थास्वपि यदि स गुरुस्तान्त्यजेत्, तदा तु तस्याराधना तु दूरे, प्रत्युत जिनशासनापभ्राजनानिमित्तत्वासमाधिमरणादयो बहवो दोषाः संभवेयुः । तस्मात्तथाविधकारणेषु तथाविधायोग्या-
दिभिः सहापि संवासः करणीयः । तत्र च संवसता गुरुणाऽर्धयोग्यान्प्रतीच्छाकारप्रयोगाज्ञाबलाभियोगाः क्रमशः करणीयाः । सर्वथाऽयोग्यान्प्रति तूपेक्षैव धर्तव्येति भवेदेवंरीत्यापि तस्य गुरोर्हितम् ।

शिष्यः प्रश्नयति → “गुरुणाऽपि शिष्यायापि प्रथममिच्छाकारकरणद्वारैव स्वकार्यं समर्पणीयम्” इति यदुक्तं, तत्र मन्मनसि भवतीयमाशङ्का यदुत “सर्वं स्वकार्यं साधुना उत्सर्गतः स्वयमेव कर्तव्यमपवादतो त्रिषु स्थानेष्विच्छाकार-पूर्वकमन्यस्मै समर्पणीयम्” इति प्राग्विस्तरतः प्रतिपादितम् । तत्किमयमुत्सर्गापवादनियमो गुरुणाऽपि पालनीयः?, यद्वा गुरुं विनाऽन्यसाधुभिस्स पालनीयः । गुरुणापि सर्वाणि स्वकार्याण्युत्सर्गतः स्वयमेव कर्तव्यानि ? अपवादतस्तु त्रिषु स्थानेष्वेव शिष्यादिभ्यो समर्पणीयानि ? ← इति ।

अत्रोत्तरं → गुरुस्तावत्स्वकार्याणि न स्वयं करोति, किन्तु शिष्याणां हिताय शिष्येभ्यो ददाति । यदि हि गुरुः स्वयमेव स्वकार्याणि कुर्यात्, तदा शिष्या गुरुविनयवैयावृत्यादिकार्याणि कथं शिक्षेयुः । तदभावे च तेषामात्महितं कथं स्यात् ? न हि विनयवैयावृत्यादिकं विना परमपदप्राप्तिः, विनयस्य जिनशासनमूलत्वात् वैयावृत्यस्य चाप्रतिपातिगुणत्वात् । तस्माद् यो गुरुर्भवति, तेन सर्वाणि स्वकार्याणि शिष्येभ्य एवेच्छाकारादिपूर्वकं दातव्यानि, न तु शक्तौ सत्यामपि स्वयं कर्तव्यानि ।

वर्तमानकाले तु यदा साधुसमुदाये यो रत्नाधिको भवेत्, स गुरुवत्स्वकार्याणि साधूभ्यो दद्यात्, किन्तु स रत्नाधिको निःस्पृहः, स्ववैयावृत्यलालसाविरहितः “साधूनां हितं भवतु” इत्येतावन्मात्रशुद्धपरिणामर्वाश्च ग्राह्यः । न तु तथाविधगुणविकासशून्यः । किं बहुना ? सर्वत्र सर्वदा गीतार्थमापृच्छ्यैव सर्वं कर्तव्यम् । विचित्राः हि द्रव्यक्षेत्रकालभावपरिणामाः, येषु कदाचिदकर्तव्यमपि कर्तव्यं स्यात् । कदाचित्तु कर्तव्यमप्यकर्तव्यं स्यात् ।

अथ ये योग्याः शिष्याः, तेऽपि कदाचित्प्रमादानाभोगादिदोषवशात् गुरुदत्तकार्येषु सामाचार्यादिषु वा

स्खलनामतिचारादिरूपां कुर्यात् यथा गुरुणा किञ्चिल्लेखनादिकार्यं झटित्येव करणाय शिष्याय दत्तं । स तु कार्यं गृहीत्वा कियत्कालं यावत्सुप्तः । गुरुणा तु तदा तत्कार्यं याचितं । शिष्यस्तु वक्ति → अहं सुप्तोऽभवम्, अधुनैव जागरामि ← इति । तदा गुरुणा किं कर्तव्यम् ? एवं गुरुणा योग्यशिष्येभ्यः अमुकाऽमुका सामाचारी ज्ञापिता, कथितञ्च, यथा “एता अवश्यं पालनीयाः” । शिष्यास्तु प्रमादादिना तत्र स्खलनां कृतवन्तः, विस्मरणमेव वा प्राप्ताः, तदा किं कर्तव्यमित्याशङ्कं गाथोत्तरार्धेण परिहरति ।

यदा योग्यशिष्यः संयमयोगादिषु गुरुदत्तकार्यादिषु वा प्रमादादितोऽपि स्खलनां कुर्यात् तदा गुरुणा तस्य दुर्वाक्यैर्भर्त्सना कार्या । यथा “न योग्यमेतद् भवादृशां, किं न स्मरसि संयमपालनप्रतिज्ञां ? किं प्रमादाय दीक्षा गृहीता ? निष्ठुरोऽसि त्वं जिनाज्ञापालने, न वर्तते भवन्मनसि गुरुबहुमानं, गर्दभसदृशस्वभावोऽसि त्वं” इत्यादि ।

ननु नेदं निष्ठुरवचनोच्चारणं युक्तं, गुरोः शिष्यस्य च द्वेषादिसंभवात् । तस्माद्गुरुणा पुनरपीच्छाकारप्रयोग एव कार्यः यथा “शिष्य ! त्वया प्रमादेन यद्यपि विस्मृतं मत्कार्यं, तत्किमधुना स्वेच्छया करोषि” इत्यादि । येन न शिष्यस्य न वा गुरोः कश्चिद् दोषः स्यादिति चेत् न,

इच्छाकारप्रयोगो हि शिष्यादीन्सामाचार्यादिषु प्रवर्तनाय क्रियते । यदा तु शिष्या असमाचारीषु प्रवृत्ता भवन्ति, तदाऽसामाचारीनिषेधार्थं नेच्छाकारप्रयोगो युक्तोऽपि तु कठोरवचनोच्चारणरूपा निर्भर्त्सनैव युक्ता ।

यथा हि प्रशंसावचनं परान् शुभप्रवृत्तिषु प्रवर्तयति, परेषु शुभप्रवृत्तिकरणायात्यन्तिकोत्साहं जनयति । तथैव निन्दावचनं शिष्यादिन् सामाचारीविरुद्धप्रवृत्तान् असदाचारात् निवर्तयति, शिष्यादिष्वशुभप्रवृत्तेः सकाशान्निवर्तनार्थमात्यन्तिकोत्साहं जनयति । अत एवोक्तं → गीर्भिर्गुरुणां परुषाक्षराभिस्तिरस्कृता यान्ति नरा महत्त्वं, अलब्धशाणोत्कषणा नृपाणां न जातु मौलौ मणयो विशन्ति ← इति । तथा → धन्यस्योपरि निपतत्यहितसमाचरणघर्मनिर्वापी । गुरुवदनमलयनिसृतो वचनसरसचन्दनस्पर्शः ← इति । कारिकाद्वयस्य संक्षेपार्थस्तु → गुरुणां परुषाक्षरैर्वचनैस्तिरस्कृता नरा महानतां प्राप्नोति, न हि शाणेऽधृष्टा मणयो चक्रवर्तिनां मुकुटे शोभास्पदं प्राप्नुवन्ति । तथा यः शिष्यो धन्यो भवति, तस्यैवोपरि सामाचारीविरुद्धाचरणरूपस्य दाहस्योपशमनसमर्थो गुरुवदनरूपाद् मलयाचलपर्वतान्निर्गतो निष्ठुरवचनात्मकश्चन्दनरसो निपतति ← इति ।

यच्च भवता कथितं यदुत “गुरुणां कठोरवचनैः शिष्यमनसि खेदो भवेत्” तदपि न युक्तम् । यतो योग्यस्यैव शिष्यस्य सामाचारीपालने स्खलनां दृष्ट्वा निष्ठुरवचनानि ब्रूते गुरुः । यस्तु शिष्यो गुरुणां कठोरवचनानि श्रुत्वा मनसि खेदं प्राप्नोति, स तु योग्य एव न गण्यते । अतो न गीतार्थो गुरुस्तथाविधं शिष्यं कठोरवचनैस्तिरस्करोति । किन्तु गुरुणां कठोरवचनानि श्रुत्वापि यस्य मनसि लेशतोऽपि खेदो न प्रादुर्भवति, प्रत्युत यः महानिधिप्राप्तिकल्पानि मन्यते कठोरवचनानि, स एव योग्यः शिष्यः । तमेव गीतार्थो गुरुः निष्ठुरवचनैस्तिरस्करोतीति को दोषोऽत्र ? प्रत्युत योग्योऽपि शिष्यो यदा स्खलनां करोति, तदा यदि पुनरिच्छाकारप्रयोगमेव गुरुः कुर्यात्, तदा तु शिष्यस्य प्रमादो भृशं वर्धेत । आक्रोशपरिषहसहनावसरश्च शिष्यस्य न भवेत् । कठोरवचनोच्चारणे तु झटिति प्रमादत्याग आक्रोशपरिषहसहनजन्या च महती निर्जरा स्यादिति

महान्ताभः ॥९॥

ननु यद्यपि “योग्यशिष्यस्य मनसि गुरुणां कठोरवचनानि श्रुत्वाऽपि लेशतोऽपि खेदो न भवत्यपि तु हर्ष एव प्रादुर्भवति” इति सत्यम्, तथा च तदा शिष्यस्य लाभ एव भवेत् । किन्तु कठोरवचनानि ब्रूवतो गुरोस्तु तदाऽवश्यं भाविक्रोधकषायेन संयमहानिरेव स्यात् । न हि निष्ठुरवचनानि सर्वथा क्रोधं विना वक्तुं शक्यानि । यदि लेशतोऽपि क्रोधकषायं विना कठोरवचनानि वक्तुं पार्यन्ते, तदा तु विगतकषायास्तीर्थकरा अपि स्वशिष्यान्क्रोधकषायं विना कठोरवचनैस्तर्जयेयुः । किन्तु ते तु सर्वान् शिष्यान्गणधरेभ्यः समर्पयन्तीति ज्ञायते यत् कठोरवचनोच्चारणेऽवश्यं लेशतोऽपि क्रोधकषायो भवत्येव । तर्त्तिक स्वसंयमजीवनमालिन्यकारिणा शिष्योपर्युपकारविधायिना क्रोधकषायेन प्रयोजनं ? न हि गुरोरात्मानं भवोदधौ निमज्जयित्वा शिष्योपरि उपकारकरणं कथमपि युक्तम् । अन्यथा पञ्चशतशिष्योपर्युपकारकर्तुः स्कन्धकायार्चस्य शास्त्रे प्रशंसा कृता स्यात्, न च कृता । तस्माद्योग्यस्यापि शिष्यस्य स्खलनायां गुरुणा मधुरवचनैरेव पुनः कार्यं समर्पयितुं युक्तम् इति स्थितम् इति चेत् ? न ।

तीसे ण दोसलेसोवि नूणं दोसावहो पसत्थोत्ति । परिकम्मिओ ण जीवियधायकरो वच्छणागो वि ॥१०॥

यथा हि विषं स्वरूपतो जीवितनाशकरं । किन्त्वौषधादिप्रयोगैरौषधीकृतं तदेव विषं न जीवितनाशकरं, किन्तु रोगनाशद्वारा शरीरपुष्टिद्वाराऽऽरोग्यादिदायकं भवति । तथैव योग्यशिष्यस्खलनाकाले गुरुणा यत्कठोरवचनोच्चारणं क्रियते, तत्र समुत्पद्यमानः क्रोधकषायो “मम निष्ठुरवचनैः शिष्याः प्रमादं त्यक्त्वा मोक्षमार्गाराधका भवन्तु” इति निर्मलतमपरिणामसमन्वितो न गुरोर्दोषावहो भवति । प्रत्युत प्रमादनाशपरोपकार-शुभभाववृद्ध्यादिना महानिर्जराकारी भवति । एवञ्च क्रोधकषायः स्वरूपतोऽनर्थकार्यपि जिनाज्ञाबहुमानपरोप-कारादिभावनार्गर्भितः स एव क्रोधकषायः प्रशस्तो भूत्वा सुदीर्घकालभाविनमपि गुरोर्मोक्षमासन्नीकरोति ।

इदञ्चोपलक्षणम् । ये पदार्थाः संसारवर्धकाः, ते एव प्रशस्तभावसंयुक्ताः सन्तः संसारनाशका भवन्ति । यथा लोभकषायोऽनन्तसंसारकारणं, किन्तु संयमपालनस्वाध्यायवैयावृत्यतपोऽनुष्ठानादिषु क्रियमाणः स एव लोभकषायः परमपदकारणम् । अब्रह्मसेवनं हि हिंसाजननादिद्वारा दुर्गतिकारणं भवति, किन्तु षष्ठ्यां कान्तादृष्ट्यां स्थितानां तीर्थकरादीनां तदेवाब्रह्मसेवनं भोगावलिकर्मक्षयद्वारा परमपदप्रयोजकं भवति । जातिरूपश्रुतादीनां मानकषायो नीचैर्गोत्रादिकर्मबन्धजननद्वारा दुर्गतिकारणम् । किन्तु सद्गुरुसद्धर्मसुदेवादिप्राप्तिजन्यो मानकषायः प्रशस्तो भूत्वा पुण्यानुबन्धिपुण्योत्पादनद्वारा मोक्षकारणमिति न कुत्राप्येकान्तवादिना भवितव्यम् । किन्तु यथायोगमुत्सर्गापवादौ क्रियाज्ञाने व्यवहारनिश्चये संवराश्रवौ सम्यक्चिन्तनीयौ । अत एवोक्तं “जावइया उस्सग्गा तावइया चेवाववाया । जावइया अववाया तावइया चेव उस्सग्गा” इति ॥१०॥

यस्तु गुरुः “शिष्योपरि क्रोधादिकरणे ममाहितं भविष्यति, तस्मादलमेभिः, अहमेव वस्त्रप्रतिलेखनादीनि सर्वकार्याणि स्वयमेव करोमि, येन मम कषायादिकरणस्यावसर एव न भवेद्” इत्यादि शास्त्रनिषिद्धैः कुविकल्पैरात्मानं भावयित्वा स्वयमेव सर्वाणि कार्याणि करोति, स तु महानर्थकारी भवतीत्याह ।

जो समयमेव भीओ वैयावच्चं कोइ आयरिओ । तेण नियपाणिण चिय सीसा कज्जंति अविणीआ ॥११॥

यो गुरुः शिष्येभ्यो वैयावृत्यादिदाने क्रोधादिकषायसंभवं विचिन्त्य भीतः सन् स्वयमेव स्वस्य सर्वाणि कार्याणि कुरुते । शिष्येभ्यो न किमपि कार्यं प्रददाति । स तु निजेनैव हस्तेन शिष्यान्विनीतान्करोति । अविनीताश्च ते दुर्गतिं गच्छन्ति, तन्निमित्तं त्वयं गुरुरिति तस्यापि महानर्थः संभवत्येव ।

शिष्या हि परमपदप्राप्त्यर्थं सर्वविरतिं गृहीतवन्तः । अतस्ते मोक्षमार्गस्य साधका एव । न तु ते प्रथमतः एव विनयादिकार्येषु प्रवीणा भवन्ति । न चैतावन्मात्रेण तेऽयोग्या भवन्ति । किन्तु गुरोः सकाशात्सम्यक्शिक्षां प्राप्नुवन्तस्ते क्रमशः सर्वगुणसंपन्ना गौतमस्वामिसदृशा भवन्ति । तस्माद्गुरुणाऽवश्यं धैर्यं धर्तव्यम् । शिष्याणां मन्दादिक्षयोपशमं वैयावृत्यादियोगेषु रुचिं स्वस्यादेयतादिकञ्च सम्यग्ज्ञात्वा येन प्रकारेण ते दीर्घेणापि कालेन विनीता भवन्ति, तथैव प्रवर्तितव्यम् । यदि च गुरुरधीरो भूत्वा प्रतिपादितप्रकारेण शिष्यानुपेक्ष्य स्वयमेव सर्वाणि कार्याणि कुर्यात् । तदा तु तच्छरणे समागतानां शिष्याणां शरणध्वंस एव स्यात् । शरणरहितानान्तु तेषां सरलहृदयानां का दशा भवेत् ? तस्माद्यथा यथा तेषां हितं भवेत् तथा तथा कर्तव्यम् । ये तु सर्वथैवाऽयोग्या इव लक्ष्यन्ते, तेषान्तु त्याग एव कर्तव्यः, तदसंभवे पुनरुपेक्षैव कर्तव्या, न तु सर्वेषां शिष्याणामिति निष्कलंको मार्गः ।

तथा यदि गुरुः स्वयमेव सर्वाणि कार्याणि कुर्यात् तदाऽन्येऽपि दोषाः भवेयुः । तथा हि - अहोरात्रं वस्त्रप्रतिलेखनादिकार्येषु मग्नो गुरुः सूत्रपाठमर्थचिन्तनं च कर्तुं न शक्नोतीति क्रमशस्तेषां विस्मरणमपूर्वार्थ-प्राप्त्यभावश्च स्यात् । तथा कदाचित्कश्चिद् वादी राजा श्रेष्ठी वा तत्र समागच्छेत्, ते तु प्रभूतेष्वपि शिष्येषु सत्सु गुरुं वस्त्रप्रतिलेखनिकार्यं कुर्वन्तं दृष्ट्वा जिनशासनं प्रति विपरीतपरिणामा भवेयुः । यथा “अनीश्वरा एते प्रव्रजिताः, यत्र महानपि गुरुस्तुच्छकार्याणि करोति, तज्जिनशासनस्य व्यवस्थैव नास्ति” इति । तथा गुरुराच्छन्तर्वर्तिनां सर्वेषां साधूनां पालनं करोति, यदि च एव गुरुः सततं कार्येषु व्यापारवान् भवेत् तदा स गच्छवर्तिनां साधूनां पालनादिकरणं कथं कुर्यात् ? तथा विहारकरणादिना समागतानां प्राधुर्णिकानां स्वागतभक्तिवैयावृत्यादिकं कथं स्यात् ? तस्मात् गच्छचार्येण स्वयं न स्वकार्याणि कर्तव्यानि । किन्तु शिष्येभ्यो दातव्यानि । शिष्यैरपि सततमप्रमत्तभावेन गुरुणां वैयावृत्यादिकं स्वयमेव कर्तव्यम् । यदि हि गुरवः प्रसन्ना भवेयुः, तदा ते समग्रस्यापि गच्छस्य सम्यक्पालनं कुर्युः । अपूर्वार्थचिन्तनकरणानन्तरं वाचनादिना समग्रगच्छाय तमर्थं दद्युः । जिनशासन-प्रभावनाजनकानि महान्ति कार्याणि कुर्युः । इत्थञ्च यतः समग्रोऽपि गच्छे गुर्वधीनः, समग्रस्यापि गच्छस्य जिनशासनस्य च हितं गीतार्थाचार्यप्रसन्नताधीनं, तस्मात् शिष्यैः कदापि गुरुभक्तौ लेशोऽपि प्रमादो न कर्तव्यः इति उपदेशः ॥११॥

गुरो ! ज्ञातं मया सर्वोऽपीच्छकारसामाचारीपदार्थः, अनुग्रहः कृतो मयि भवद्भिः । किन्त्वन्तिमं प्रश्नं करोमि । “अहमिच्छया भवदनुज्ञया भवदर्थं गोचरीमानयामि” इतीच्छकारं कृत्वा निर्गतस्य साधोर्लब्ध्यभावाद्यदि तत्साधुप्रायोग्यमशनदिकं प्राप्तं न भवेत्तदा तेन कृतः इच्छकारप्रयोगो निष्फल एव किं न भवेत् ?

गुरुस्तु प्रत्युत्तरयति ।

इच्छाकारं किञ्चा अदीणमणसस्स लब्धिविरेहे वि । विउलो णिज्जरलाभो होइ धुवं भावदानेणं ॥१२॥

अहं स्वेच्छया भवदनुज्ञां प्राप्य भवदर्थमाहारादिकमानयामीतीच्छाकारं कृत्वा यदि पश्चात् लब्ध्याद्यभावादाहारप्राप्तिर्न भवेत्, तदापि यः साधुः पश्चात्तापं न करोति यथा “मिथ्या मे भिक्षाटनं सञ्जातं यत्प्रभूतकालमटित्वाऽपि न तत्साधुप्रायोग्यमाहारादिकं लब्धम्” इत्यादि । तस्य ग्लानादिसाधवे तदुचिताहाराद्यदानेऽपि “भावतस्तेन तस्मै साधवे दानं दत्तम्” इति निश्चितं विपुलो निर्जरालाभो भवति ।

यस्तु साधुस्तदा मिथ्यैव पश्चात्तापं करोति, स तु सूक्ष्मबुद्धिविरहितो वैयावृत्यकर इव प्रत्युत पापकर्म बध्नाति । तथा हि कश्चित्साधुः “कस्यापि ग्लानसाधोः वैयावृत्यं कृत्वैव भोजनं कर्तव्यम्” इत्यभिग्रहं गृहीतवान् । एकदा तु तस्मिन्गच्छे कोऽपि साधुर्ग्लानो नासीत्, ततश्च तद्दिने तस्य वैयावृत्यकरणलाभो नाऽभवत् । स तु मूढो चिन्तितवान् “अहो मेऽधन्यता, यन्मयाऽद्य वाञ्छितं न लब्धं । यदि कश्चित्साधुः ग्लानः स्यात्तर्हि मम तद्वैयावृत्यकरणलाभो भवेत् । अद्य तु मम दिवसो निरर्थकः सञ्जातः” इति । एवमत्रापि रत्नाधिकादिप्रायोग्यस्य वस्तुनोऽलाभेऽपि मिथ्या पश्चात्तापो न करणीयः । यतः साधोस्तीव्रः शुभपरिणाम एव निर्जरजनकः । प्रायोग्याहारादिदाने यदि यशःकीर्त्याद्यभिलाषो भवेत् तदा तु तद्दानं मिथ्यैव स्यात् विषानुष्ठानमपि च संभवेत् । तथा प्रायोग्याहारादिदानं यदा निर्जरं जनयेत्तदापि महतीमेव निर्जरं जनयेदिति न नियमः । यदि दातुः परिणामस्तीव्रः शुभो भवेत् तदा तु सामान्यद्रव्यदानेऽपि महती निर्जरा भवति । दातुस्तथाविधतीव्रशुभपरिणामाभावे विपरीतपरिणामभावे वा सर्वोत्कृष्टाहारादिदानमपि स्वल्पामेव निर्जरं पापकर्म बन्धं वा जनयेत् । तस्मादलब्ध्याद्यभावे सति प्रायोग्यद्रव्यादिप्राप्त्यभावेऽपि इच्छाकारप्रयोगकर्तुस्साधोरवश्यं विपुला निर्जरा भवत्येवेति न तत्रेच्छाकारप्रयोगस्य भिक्षाटनस्य वा वैयर्थ्यमिति मन्तव्यम् ।

इदन्तु बोध्यम् । प्राधुर्णिकानां रत्नाधिकानां वा भक्त्यर्थं निर्दोषमेवाहारादिकं समानेतव्यम् । न हि निष्कारणं केवलभक्त्यर्थं स्थापनादिदोषदुष्टमाहारादिकमानीय क्रियमाणा भक्तिः सफला भवति । प्रत्युत जिनाज्ञालो पात्महानर्थकर्येव भवति सा । यदा च कस्यचित्साधोः रोगादिकारणवशात्तदतद्वस्तु नियमादानेतव्यं स्यात् । तदाऽपि प्रथमं निर्दोषमेव वस्तु ग्राह्यम् । तल्लाभाभावे पुनः शास्त्रोक्तयतनया यथाऽल्पदोषो भवेत्तथैवानेयम् । एवं संयमेऽस्थिराणां मनोज्ञाहारादिषु समासक्तानां साधूनां स्थिरीकरणार्थमसमाधिनिवारणार्थञ्च गीतार्थसाधूनां तत्तद्दोषदुष्टं वस्तु समानेतुं कल्पते । किं बहुनोक्तेन ? यथा यदा संविज्ञगीतार्थाः कथयन्ति, तथा तदा कर्तव्यं परलोकार्थिना मुमुक्षुणा ।

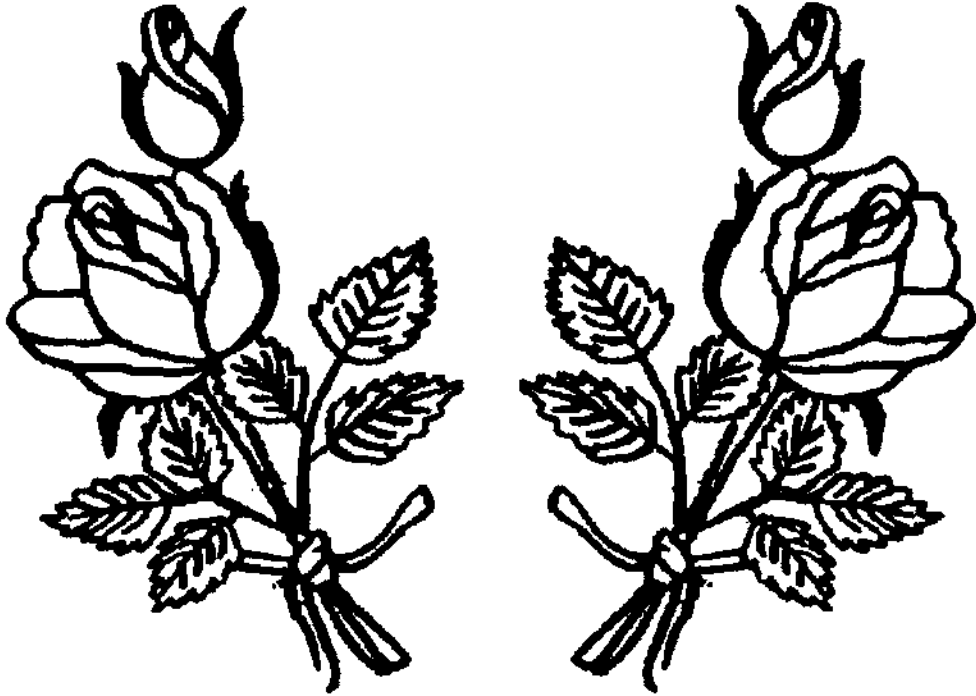
ननु “रत्नाधिकादिभ्यः प्रायोग्यद्रव्याद्यदानेऽपि शुभभावमात्रेण महती निर्जरा भवत्येव” इति यत्प्रतिपादितं तत्तु न सम्यगवबुध्यामः । कुरुष्व कृपां, करोत्वत्र प्रकाशमिति चेत् शृणु ।

शक्त्यनिगूहनविशिष्टो भावोऽवश्यं फलं ददातीति लोकोत्तरशासनस्य तात्त्विको नियमः । सम्यग्दृष्टिनां यद्यपि चारित्रं प्रति शुभो भावो वर्तते, मिथ्यादृशामपि च लघुकर्मणां हेयत्यागे धर्मस्वीकारे च शुभो भावो जायते ।

परं चारित्रमोहनीयोदयादिवशात्ते शक्तौ सत्यामपि चारित्रादिशुभयोगेषु प्रयत्नं न कुर्वन्ति । तस्मात्तेषां शुभो भावो विशिष्टं फलं न ददाति । अभव्यादयश्च दैविकादिसुखप्राप्त्यर्थं संयमयोगेषु स्वशक्त्यनुसारेण प्रयतन्ते, तस्मात्तेषां व्यवहारतः शक्तिनिगूहनं नास्ति । किन्तु सद्गुणानुरागादिशुभभावो नास्तीति कृत्वा तेषां तत्शक्त्यनिगूहनं न मोक्षादिकं फलं ददाति ।

किन्तु येषां समीपे शुभो भावो शक्त्यनिगूहनञ्च वर्तते, तेषामवश्यं शास्त्रोक्तं फलं मीलति । तत्र सर्वासामपि जिनाज्ञानां पालने दृढोऽभिलाषः शुभभावरूपो ज्ञेयः । स्वशरीरसामर्थ्यानुसारेण च सम्यग्जिनाज्ञापालनं शक्त्यनिगूहनं मन्तव्यम् । इत्थञ्च त्रिकालभोजिनोऽपि कुरगदुमुनेः शक्त्यनिगूहनविशिष्टशुभभावसद्भावा-
त्केवलज्ञानं प्रादुरभूत् । इत्थञ्च नमस्कारसहितमात्रमेव सर्वजघन्यं प्रत्याख्यानं कुर्वाणानामपि यदि तादृश्येव शक्तिरस्ति, आचामाम्लोपवासादिकरणस्य च तीव्रोऽभिलाषो वर्तते, तर्हि तेषामपि चारित्रं तज्जन्या निर्जरा च भवत्येव । तथा वृद्धत्वादिकारणवशात्स्थिरवासिनामपि साधूनां शास्त्रोक्तविहारकरणाभावेऽपि तत्करणाभिलाषुकाणां स्थिरवासेऽपि महती निर्जरा । किं बहुना ? यथा यथा शक्त्यनिगूहनं शुभो भावश्च वर्धते, तथा तथा परमपदं सम्मुखं भवतीति जिनवचनरहस्यम् ॥१२॥

समाप्ता प्रथमेच्छाकारसामाचारी ।

अधुना मिथ्याकारसामाचारी निस्त्रयितुमारभ्यते । तत्रापि प्रथमं व्यवहारनयमतं प्रदर्शयति
जो मिच्छति पओगो नियसंजमजोगदुप्पउत्तंमि । सो खलु मिच्छकारो तुह सिद्धंते समुवइड्ढो ॥१३॥

पञ्चसमितिषु त्रिगुणिषु भिक्षाटने वस्त्रप्रतिलेखने वस्त्रप्रक्षालने स्वाध्याये वैयावृत्येऽन्येषु वा संयमयोगेषु यदा जिनाज्ञाविरुद्धमाचरणं भवेत् । तदा साधुना “मिच्छ मि दुक्कडं, मिथ्या मे दुष्कृतं भूयात्, मम पापं मिथ्या भवतु, मत्पापं वितथं भवतु, मम दोषो निष्फलो भवतु, ममातिचारस्य नाशो भूयाद्” इति वा यो वाक्यप्रयोगो विधीयते, स मिथ्याकारप्रयोग एव मिथ्याकारसामाचारी तव=वीरस्य सिद्धान्ते समुपदिष्टः ।

व्यवहारनयो हि ब्रूते → “मम पापं मिथ्या भवतु” इत्यर्थसमन्वितानि कस्यामपि भाषायां समुच्चारितानि, कैश्चिदपि शब्दैर्ग्रथितानि सर्वाणि वाक्यानि मिथ्याकारसामाचारी भवन्ति । न हि → प्राकृतभाषायामेव, संस्कृतभाषायामेव, गुर्जरभाषायामेवाङ्गलभाषायामेव वा समुच्चरितानि “मम दुष्कृतं मिथ्याभूयाद्” इत्यर्थप्रतिपादकानि वाक्यानि मिथ्याकारसामाचारी ← इति ममाग्रहः, तथा न → अमुकशब्दैरेव विरचितानि समुच्चरितानि वाक्यानि मिथ्याकारसामाचारी ← इति ममाग्रहः । किन्तु कस्यामपि भाषायां कैश्चिदपि शब्दैर्युक्तानि वाक्यानि मिथ्याकारसामाचारी भवन्ति । केवलं तत्र “मम दुष्कृतं मिथ्या भूयाद्” इत्यर्थः प्रतिपादित एष्टव्यः ← इति ॥१३॥

संप्रति निश्चयनयमतं प्रदर्शयति ।

णेयो णिज्जरहेऊ मिच्छमिदुक्कडं इय पओगो । णिच्छयमिच्छकारो तयदुसंपच्चयपउत्तो ॥१४॥

निश्चयनयो ब्रूते → प्राकृतभाषायां “मिच्छ मि दुक्कडम्” इत्येवं क्रियमाणः शब्दप्रयोगो मिथ्याकारसामाचारी । न हि गुर्जरादिभाषाषु क्रियमाणः कोऽपि प्रयोगो मिथ्याकारसामाचारी । मिच्छ मि दुक्कडमित्यपि प्रयोगो यदा “मि” इत्यक्षरस्य “च्छ” इत्यक्षरस्य “मि” इत्यक्षरस्य “दु” इत्यक्षरस्य “क्क” इत्यक्षरस्य “डं” इत्यक्षरस्य वक्ष्यमाणो योऽर्थस्तस्मिन्नर्थे उपयोगसहितः क्रियते, तदैव मिथ्याकारसामाचारी । प्रत्येकाक्षरस्य वक्ष्यमाणेषु अर्थेषूपयोगविहीनो मिच्छ मि दुक्कडमिति प्रयोगो न मिथ्याकारसामाचारी । तथा मिथ्या मे दुष्कृतं भूयादित्यादिरूपः संस्कृतादिभाषायां क्रियमाणः प्रयोगः शुभभावसहितोऽपि न मिथ्याकारसामाचारी । प्रत्येकाक्षरार्थोपयोगसमन्वितो मिच्छ मि दुक्कडमिति प्राकृतभाषायां क्रियमाणः प्रयोग एव मिथ्याकारसामाचारीति निष्कर्षः । अत्राक्षरार्थोपयोगवत्पदार्थोपयोगो वाक्यार्थोपयोगश्चापि ग्राह्यः । प्रत्येकाक्षरस्य प्रत्येकपदस्य वाक्यस्य चार्थोऽधुनैव प्रदर्शयिष्यते ॥१४॥

अधुना “मिच्छ मि दुक्कडं” इति प्रयोगे विद्यमानानां प्रत्येकाक्षराणामर्थं प्रतिपादयति ।

मि त्ति मिउमहवत्ते छ त्ति य दोसाण छयणे होइ । मि त्ति य मेराइठिओ दुति दुगंच्छमि अप्पाणं ॥१५॥

कत्ति कडं मे पावं डत्तिय डेवेमि तं उवसमेणं । एसो मिच्छमिदुक्कडपयक्खरत्थो समासेणं ॥१६॥

‘मिच्छ मि दुक्कडं’ इति वाक्यस्यार्थस्तावदयं → मया संयमयोगेषु जिनाज्ञाविरुद्धाचरणरूपं यद् दुष्कृतं कृतं । तन्मम दुष्कृतं मिथ्या=निष्फलं भवतु ← इति ।

तत्र “मि” इति प्रथमाक्षरस्यार्थस्तु मृदुता मार्दवञ्च । तत्र मृदुता कायनम्रतारूपा, मार्दवञ्च भावनम्रतारूपम् । तत्रापि मस्तकादिनमनं कायनम्रता, अभिमानादिदोषपरिहारस्तु भावनम्रता ।

तथा “च्छ” इति द्वितीयाक्षरस्यार्थस्तु सेवितानामसंयमरूपदोषाणां पुनरनासेवनमिति । “योऽसंयमदोषो मया सेवितस्तं न पुनरहं सेविष्य” इत्यपुनःकरणप्रतिज्ञा द्वितीयाक्षरार्थः इति तात्पर्यम् ।

तथा “मि” इति तृतीयाक्षरस्यार्थस्तु चारित्रमर्यादायां स्थिरतारूपः । “न ह्यहमसंयमस्थाने वर्तमान एव मिथ्याकारसामाचारी पालयामि । किन्तु प्रमादादिदोषवशाद् यद्यप्यसंयमस्थानेऽहं पूर्वं प्रवृत्तोऽभवम् । अधुना तु तस्मान्निवृत्तः सन् चारित्रमर्यादायां स्थितवानस्मि” इति भावार्थः ।

तथा “दु” इति चतुर्थाक्षरस्यार्थस्तु स्वात्मनः पापकारिणो निन्दारूपः । “दुष्कृतकर्मकारिणमात्मानमहं निन्दामि” इति भावार्थः ।

तथा ‘क्क’ इति पञ्चमाक्षरार्थस्तु पापस्वीकाररूपः । “मयैवैतत्पापं कृतं । न कस्याप्यन्यस्य विद्यमानमपि दोषमत्राहं पश्यामि । न वा लोकनिन्दादिभयादात्मानं स्वकृतदुष्कृताद् गोपयामि” इति तात्पर्यम् ।

तथा ‘डं’ इति षष्ठाक्षरार्थस्तु प्रशमभावेन पापलङ्घनरूपः । “यद्यपि मया प्रमादादिदोषवशात्कृतं पापं, किन्तु सम्प्रति प्रशमभावसमन्वितोऽहं तं पापं शुभपरिणामकुठारेण छिनद्मि” इति भावार्थः ।

इत्थञ्च षण्णामक्षराणां प्रतिपादिताः षडर्थः समुदायरूपाः क्रियन्ते । तदा तु वाक्यत्रिकं भवति । तथा हि (१) नतमस्तकोऽभिमानादिदोषशून्यश्चारित्रमर्यादायां स्थितोऽपुनःकरणप्रतिज्ञासमन्वितोऽहं दुष्कृतकारिणं स्वात्मानं निन्दामि ।

(२) एतद् दुष्कृतं मयैव कृतं नान्येन ।

(३) तच्चाधुनोपशमभावेन लङ्घयामि ।

मस्तकनमनादिक्रियायां विना सर्वोत्कृष्टः शुभो भावो न प्रायः प्रादुर्भवतीति अवश्यं मस्तकनमनं कार्यम् । मस्तकनमनादिक्रियाकरणेऽपि यदि हृदयेऽभिमानमायायिदोषा भवेयुः । तदा न मिथ्याकारसामाचारी तात्त्विकी स्यात्प्रत्युत कर्मबन्धकारिणी स्यात् इत्यभिमानमायादिदोषनिवारणं कर्तव्यम् ।

अचारित्रे स्थितस्य मिथ्याकारसामाचारी हि वेश्यागृहे स्थितेन क्रियमाणस्य ब्रह्मचर्यप्रभाववर्णनस्य सदृशीति चारित्रमर्यादायां स्थित्वैव मिथ्याकारसामाचारी करणीया ।

अधुना यद्यपि चारित्रमर्यादायां स्थितः, किन्तु यदि पुनरपि तेष्वेव सेवितेषु दोषेषु पुनर्गच्छेत्, तदा तु मिथ्याकारसामाचारी वास्तविकी न भवेत् । तस्मादपुनःकरणनियमो ग्राह्यः ।

दुष्कृतकर्मकारिणः स्वात्मनो निन्दां विना दुष्कृतेषु हेयत्वबुद्धिस्तत्यागसंकल्पश्च चिरस्थायिनौ न भवत इत्यवश्यं स्वात्मनिन्दनं कार्यम् ।

यदि “मयैवैतत्पापं कृतम्” इति हृदयेन स्वीकारो न क्रियते, तदा तु तीव्रपश्चात्तापभाव एव न भवति । पापस्वीकारेऽपि “यथा मयेदं कृतं, तथाऽन्यैरपि कृतं, नाहं केवलमेकएवेदं पापं सेवितवान्, किन्तु भूयांसो मया सह पापकारिणोऽभवान्” इत्यादिना परानपि दुष्टरूपेण प्रकटान्कुर्वाणस्य सा मिथ्याकारसामाचारी न तथाविध

विपुलनिर्जराकारी स्यादिति स्वेन यावत्पापं कृतं, तस्य स्वीकारः कर्तव्यः, परेषां दोषवतामपि निरूपणं तदा न कार्यम् । दोषस्वीकारे च महान्लाभः । तदुक्तमुपदेशमालायां → पडिवज्जिऊण दोसे नियये सम्मं च पायपडियाए, तो किर मिगावइए उप्पन्नं केवलं नाणं ← निजान्दोषान् स्वीकृत्य चन्दनार्यायाः पादयोः पतितया मृगावत्या तदा केवलज्ञानं समर्जितमिति गाथाभावार्थः । चण्डरुद्राचार्यस्य शिष्यः, कुरगडुमुनिरन्ये च बहवो दृष्टान्ताऽत्र विषये परिभाषनीयाः ।

वीर्योल्लासादिर्यदि न भवेत्तदा परमपदं प्रति पदमात्रगमनमपि दुर्लभम् । तस्मादत्रावश्यमहमधुना शुभभावयुक्तः कृतं दुष्कृतं लङ्घयामि, नात्र मम कश्चित्संदेह इत्यादि रूपो भावो मनसि धर्तव्यः ।

इत्थञ्च प्रतिपादितेष्वक्षरार्थेषु वाक्यार्थेषु चोपयोगवता जीवेन यः “मिच्छा मि दुक्कडं” इति प्रयोगः क्रियते स एव मिथ्याकारसामाचारी । स एव च विपुलनिर्जराकारीति निश्चयनयाभिप्रायः ॥१६॥

अत्रान्तरे शिष्यः प्रश्नयति → ननु निश्चयनयस्यायमभिप्रायः कदाग्रहरूप एव । किं मिथ्या मे दुष्कृतं भूयादित्यादिरूपाणां संस्कृतादिभाषाप्रयोगाणां करणे शुभो भावो न भवति ? भवत्येव । प्रत्युतास्माकन्तु गुर्जरादिभाषाप्रयोगेष्वेवाधिकः शुभो भावो जायते । न तु “मिच्छा मि दुक्कडं” इति प्रयोगे । तत्किमनेन दुराग्रहेण प्रयोजनम् ← इति ।

आचार्यः प्रत्युत्तरयति ।

आणाराहणजोगो तत्तो पुण होइ तिव्वसंवेगो । अइविउलणिज्जरड्डा अपुणकरणसंगओ एसो ॥१७॥

“मिच्छा मि दुक्कडं” इति प्रयोगे विद्यमानानां प्रत्येकाक्षराणां सम्यगर्थं ज्ञात्वा, तदुपयोगसमन्वितेन जीवेन मिथ्याकारसामाचारी परिपालनीयेति ह्यावश्यकनिर्युक्तिकारभद्रबाहुस्वामिन आवश्यकचूर्णिकारजिनदासगणिनो हरिभद्रसूत्रेक्षाज्ञा । सा चाज्ञा तत्त्वतो जिनाज्ञैव । न हि ते महात्मानो जिनवचनविरुद्धं किमपि भाषन्ते । इत्थञ्च प्रत्येकाक्षरार्थोपयोगसहितेन जीवेन प्राकृतभाषायां मिथ्याकारसामाचारीपालने जिनाज्ञाया आराधना कृता भवति । गुर्जरादिभाषाषु ये वाक्यप्रयोगाः क्रियन्ते, तत्र तु प्रतिपादितानां प्रत्येकाक्षरार्थानामुपयोगः कथं भवेत् ? तत्र तेषामक्षराणामेवाभावेन तदर्थोपयोगस्याप्यभावात् । इत्थञ्च तत्र जिनाज्ञाया आराधना कृता न भवति ।

तथा प्रत्येकाक्षरार्थेषूपयोगसमन्वितस्य जीवस्य हि तद्वाक्यप्रयोगकाले तीव्रसंवेगः समुद्भवति, न हि तादृशस्तीव्रसंवेगो गुर्जरादिभाषाप्रयोगकाले भवति । तदा तथाविधस्य प्रत्येकाक्षरार्थोपयोगस्यैवाभावात् ।

ननु मनसि प्राकृतप्रयोगस्यान्तर्वर्तिनामक्षराणामर्थेषूपयोगं दत्त्वा बहिर्गुर्जरवाक्यप्रयोगो यदि क्रियते ? तदा को दोष इति चेत् अहोऽज्ञानजाड्यम् । प्रायशो हि मनोगतभावानुसार्येव वाक्यप्रयोगः प्रादुर्भवति । नहि कार्मग्रन्थिकपदार्थेषु तीव्रोपयोगकाल एव न्यायदर्शनपदार्थानां निरूपणं बहिः संभवति । न वा यदा कार्मग्रन्थिकपदार्थनिरूपणस्य श्रवणे तीव्रोपयोगो भवति, तदा मनसि न्यायपदार्थचिन्तनं शक्यम् । तस्माद्यदि प्राकृतप्रयोगस्यान्तर्वर्तिनामक्षराणामर्थेषूपयोगो वर्तते, तर्हि बहिर्गुर्जरभाषाप्रयोगेण किं प्रयोजनं ? किं तत्र प्राकृतवाक्यप्रयोग एव न क्रियते ?

यच्च भवता प्रतिपादितं → अस्माकं गुर्जरप्रयोगेष्वेव विपुलः शुभो भावः संजायते, न प्राकृतवाक्यप्रयोगे

← इति । तत्तु सत्यमेव । किन्तु किं भवानरण्यवासिनो गुडरब्बामात्रमिष्टान्नभोजिनः कथां जानासि ? स हि वनवासी जीवनमध्ये केवलं गुडरब्बामात्रस्यैवास्वादमनुभूतवान् । घृतपूर्णादिरसास्वादमजानन्स इत्थमेव मन्यते, यथा “गुडरब्बाभोजने एव मम प्रचुरं सुखं भवति । न तु घृतपूर्णादिभोजने” इति । यतस्तेन कदापि घृतपूर्णं भक्षितमेव नासीत् ।

एवं भवानपि कदापि प्राकृतप्रयोगे विद्यमानानामक्षराणामर्थेषु तीव्रोपयोगं न लब्धवान् । यदि तु तथाविधोपयोगसमन्वितानां शुभो भावोऽत्र गृह्यते, तदा तु स भावः भवत्शुभभावापेक्षयाऽनन्तगुणो भवेत् । तस्मान्निश्चयनयानुसारिण्यां मिथ्याकारसामाचार्या प्रयत्नं कुरु, येन तव मिथ्याऽभिमानं नश्येत् ।

यथा हि संस्कृतमजानानस्य त्रिषष्टिशलाकापुरुषादिसंस्कृतग्रन्थपठने तथाविधं सुखं न समुत्पद्यते, किन्तु तस्यैव ग्रन्थस्य भाषान्तरं पठतस्तस्य सुखं समुज्जृम्भते । यदा तु स एव जनः संस्कृतं सम्यक्पठित्वा तदनन्तरं संस्कृतग्रन्थं पठति, तदा तु तस्यानन्तगुणं सुखं समुत्पद्यते इत्यनुभवसिद्धमेतत् । एवमत्रापि प्राकृतप्रयोगस्य गूढार्थमजानानस्य गुर्जरादिप्रयोगेष्वेव शुभो भावो जायते, गूढार्थं ज्ञात्वा तीव्रोपयोगपूर्वकं प्राकृतप्रयोगकाले तु तस्य यः संवेगो जायते, स तु प्राक्तनशुभभावादनन्तगुणो भवति ।

नेत्रे निमील्य चिन्तनीयमिदं निश्चयनयमतरहस्यम् ।

तादृशोऽपि प्रयोगोऽपुनःकरणसमन्वितः सन् प्रभूतनिर्जराकारी भवतीत्यपि दृष्टव्यम् ॥१७॥

शिष्यः पुनरपि प्रश्नयति → यो जीवः एतादृशोपयोगं विना प्राकृतप्रयोगं करोति, तस्य तु स निष्फल एव, यः पुनरुपयोगयुक्तो भवति, तस्य गुर्जरादिवाक्यप्रयोगोऽपि सम्यगेव, यतः तस्योपयोगो विद्यते, स एव च पापजन्यकर्मस्य निर्जरा विदधातीति भवतामाग्रहो निरर्थक एव ← इति । समादधाति गुरुः ।

दक्खस्सेयपओगे णियमा उल्लसइ तारिसो भावो । अण्णपओगे भयणा तेणं अच्चायरो इह यो ॥१८॥

इह हि जीवा द्विविधा भवन्ति । प्राकृतप्रयोगे विद्यमानानां प्रत्येकाक्षराणामर्थस्य ज्ञातारः, अज्ञातारश्च । तत्र ये प्रथमे जीवाः, तेषां प्राकृतप्रयोगेऽवश्यं शुभो भावः समुल्लसति । गुर्जरादिप्रयोगे च भावोल्लासो भवति न वा भवति । यथा हि नमस्कारमहामन्त्रस्यार्थं जानानस्य नमस्कारपाठोच्चारणे नियमात्शुभो भावो भवति । किन्तु शक्रस्तवादिपाठे तु नमस्कारमहामन्त्रसंबन्धी शुभो भावो भवति, न वा भवति । एवमत्रापि बोध्यम् । इत्थञ्च प्रथमविधानां जीवानां तावत्प्राकृतप्रयोग एव श्रेयानिति फलितम् ।

ये तु प्राकृतप्रयोगस्य गूढार्थमजानानाः, ते तु मिथ्याकारसामाचारीपालनेऽयोग्या एव । प्राकृतादिप्रयोगमात्रं जानानास्तेषां गूढार्थमजानाना मिथ्याकारसामाचारीपालनस्याधिकारिणो न भवन्तीति तात्पर्यम् । ततश्च तेषां चिन्तैवात्र न कर्तव्या । किं चारित्रग्रहणेऽयोग्यानां नपुंसकादीनां चिन्ता भवद्भिः क्रियते, यदुत “नपुंसकेन कुत्र दीक्षा ग्राह्या ? कस्य समीपे कस्मिन्दिने दीक्षा ग्राह्या ? ← इत्यादि । नैव क्रियते । तथाऽत्रापि “मिथ्याकारसामाचारीपाल-नेऽयोग्यानामज्ञानिनां कः प्रयोगः सम्यक्फलदायको भविष्यति ?” इति चिन्तयापि न किञ्चित्प्रयोजनम् ।

एष तावन्निश्चयनयो विस्तरेण प्रदर्शितः ।

व्यवहारनयस्तु पूर्वमेव प्रदर्शितः तथापि तत्रैतावान्विशेषः । यदुत ये प्राकृतप्रयोगस्य गूढार्थं जानन्ति, तेषां यदि प्राकृतप्रयोग इव गुर्जरादिप्रयोगेऽपि तथाविधगुरूपदेशादिवशात्तादृश एव शुभो भावो भवति, तदा ते कमपि प्रयोगं कुर्वन्तु । सर्वत्र फलस्य प्राप्तिर्भविष्यत्येव ।

ये तु प्रतिपादितं प्राकृतप्रयोगस्य गूढार्थं न जानन्ति । तेषां यद्यपि ज्ञानिसदृशः शुभो भावो न प्रादुर्भवति । तथापि यदि ते कमपि प्रयोगं न कुर्युः, तदा तु लेशोऽपि शुभो भावो न भवेत् । यदि प्राकृतप्रयोगं कुर्युः, तदापि ज्ञानाभावात् तथाविधः शुभः भावो न भवेत् । तस्मात् तेषामज्ञानिनां यस्मिन्प्रयोगे क्रियमाणे शुभः भावो वर्धते, स प्रयोगः कर्तव्यः, येन ज्ञानिवत्संपूर्णनिर्जरादिफलाभावेऽपि निजभावानुसारेण किमपि फलं मोक्षबीजादिरूपं संपद्येत । इत्थञ्च ज्ञानिनामज्ञानिनाञ्च सर्वेष्वपि प्रयोगेषु पात्रता भवतीति मन्तव्यम् । इत्थमेव तेऽज्ञानिनः क्रमशो ज्ञानिनो भूत्वा महतीं निर्जरां प्राप्स्यन्तीति न तेषां सर्वथा मिथ्याकारसामाचारीपालनेऽयोग्यता परिगणनीयेति ।

इत्थं निश्चयव्यवहारयोर्विरुद्धं प्रतिपादनं श्रुत्वा व्याकुलीभूतः शिष्यः प्रश्नयति → भगवन् ! मया तु किं कर्तव्यम् ? किं निश्चयनयोऽनुसरणीयः ? किं वा व्यवहारनयः ← इति ।

आचार्यः कथयति → भवता तु प्रमाणभूतं जिनशासनमेवाङ्गीकरणीयम् । तथाहि - येन प्रकारेण तव शुभो भावो वर्धते, निर्जरा विपुला भवति, तेन प्रकारेण प्रवर्तितव्यम् । यदि त्वमधुना प्राकृतप्रयोगस्य सम्यगर्थं न जानासि, जानानोऽपि वा तेनार्थेन तवात्मा भावितो नास्ति, तदा त्वमधुना गुर्जरप्रयोगे प्राकृतप्रयोगेऽन्यस्मिन्वा प्रयोगे यत्र तव भावो वर्धते, तमेव प्रयोगमादरेण कुरु । यदा च तवात्मा मनुपदेशादिवशाद्गूढार्थेन भावितो भवेत् तदाऽपि यस्मिन्प्रयोगे तवाधिकोऽभावो भवेत्, तमेव प्रयोगमाचर । रागद्वेषौ यथा यथा हीनौ भवेत्तथैव प्रवर्तितव्यमिति हि जिनशासनं भवताऽङ्गीकर्तव्यम् ← इति ॥१८॥

शिष्यः प्रश्नयति → ननु “पापाकरणनियमसंगत एव मिथ्याकारप्रयोगो विशिष्टनिर्जराकारी” इति प्रतिपादितम् । तत्र पापाकरणनियमस्याग्रहः किमर्थं क्रियते ? यदि मिथ्याकारप्रयोगं कृत्वा पुनः पापं क्रियते, तदा को दोषो भवति ? इति जानातुमिच्छामि ← ।

आचार्यः प्रत्युत्तरयति ।

आभोगा पुणकरणे नूणं मिच्छूक्कडं भवे मिच्छ । माया नियडी य तओ मिच्छत्तं पिय जओ भणियं ॥१९॥

दुष्कृतकरणानन्तरं मिथ्याकारप्रयोगं कृत्वा पश्चात्पुनराभोगपूर्वकं तत्पापं यदि क्रियते, तदा तु स मिथ्याकारप्रयोगो निश्चितमेव निष्फलो भवेत् । न केवलमेतावदेव, किन्तु माया परवञ्चनं मिथ्यात्वञ्चैते त्रयो महान्तो दोषास्तत्र भवन्ति । यतः श्रुतकेवलेश्रीभद्रबाहुस्वामिना इदमनन्तरगाथायां प्रतिपादयिष्यमाणं कथितमिति गाथासंक्षेपार्थः ।

भावार्थस्त्वयम् । यान्यनुष्ठानानि निर्दोषगोचरीविशुद्धप्रतिलेखनस्वाध्यायवैयावृत्य-अनियतविहारगुरुभक्ति-षड्विधावश्यककरणादीनि जिनागमे साधूनां करणीयत्वेन प्रतिपादितानि, तानि सर्वाण्युत्सर्गमार्गोऽभिधीयते । येष्वनुष्ठानेषु अपुनर्बन्धकादीनां जीवानां प्रायः शुभ एव भावः समुल्लसति, तानि सर्वानुष्ठानान्युत्सर्गमार्गः कथ्यते, निर्दोषगोचर्यादिषु त्ववश्यं प्रायः साधूनां शुभो भावः समुत्पद्यत इति तान्यनुष्ठानान्युत्सर्गमार्गरूपाणि

सिध्यन्ति ।

किन्तु यदा महारोगवृद्धत्वमंदक्षयोपशमादिकारणवशात्शास्त्रोक्तानि कार्याणि शास्त्रोक्तविधिना कर्तुं न शक्यन्ते, तदा तत्र शास्त्रप्रतिपादितनीत्यैव द्रव्यक्षेत्रकालभावानुसारतोऽल्पा मध्यमा महान्तो वा दोषाः सेव्यन्ते। यथा महारोगदशायां तथाविधौषधाद्यर्थं त्रिःपर्यटने क्रियमाणेऽपि यदा प्रायोग्यमौषधादिकं न प्राप्यते, तदाऽऽधाकर्मादिदोषदुष्टमपि तत्स्वीक्रियते । तथा वृद्धत्वादिवशाद् विहारकरणस्याशक्तौ सत्यां स्थिरवासः क्रियते, तथा कुत्रचिद्ग्रामादौ गोचर्यां दुर्लभायां सत्यामभ्याहृतादिदोषदुष्टाऽपि गोचरी स्वीक्रियते इत्यादि । इत्थञ्च यदा कारणवशात्त्रिर्दभभावेन दोषाः सेव्यन्ते, तदा तेषां दोषाणामासेवनमपवादमार्गो भवति । येष्वनुष्ठानेषु जीवानां प्रायोऽशुभ एव भावः समुत्पद्यते, तान्यनुष्ठानानि गाढकारणवशात्त्रिष्कपटभावेन सेव्यमानानामुनीनामपवादमार्गो भवतीति तात्पर्यम् । अत्र हि दोषसेवनेऽपि सुविहितमुनीनां हृदये महान्पश्चात्तापभावो भवति । अत एव येन कारणेन स दोषः सेव्यते, तत्कारणं यदाऽपगच्छति, तदा झटित्येव ते मुनयस्तद्दोषसेवनमपि परित्यजन्ति । ये तु दोषसेवनप्रयोजकस्य रोगादिकारणस्य विनाशेऽपि तमेव दोषं सेवमाना एव तिष्ठन्ति, तेषां तु तद्दोषासेवनमपवादमार्गो न भवत्यपि तून्मार्ग एव ।

इत्थञ्च ये दोषा अपवादमार्गरूपाः ते दुष्कृतरूपा न भवन्तीति तेषां प्रायश्चित्तमपि नैव भवति । यत्तु तेषामपि अपुनर्बन्धकादीनां प्रायश्चित्तं गीतार्थैः दीयते, मुनिभिश्च क्रियते, तत्तु तेषां दोषाणामासेवनेऽनाभोगप्रमादादिवशतो यज्जिनाज्ञाविरुद्धमाचरितं भवेत्, यदपवादमार्गविमुखमाचरितं भवेत्, तस्यैव प्रायश्चित्तं दीयते क्रियते वा । तथा यद्यपि तेऽपवादमार्गरूपेण सेव्यमाना दोषा दुष्कृतरूपा न भवन्ति, तथापि तेषु दोषेषु या हेयताबुद्धिः स्वमनसि वर्तते, तस्याः संरक्षणार्थं निजपरिणामविशुद्ध्यर्थं च तत्र प्रायश्चित्तं क्रियत इत्यपि दृष्टव्यम् । यदि हि तेषामपवादमार्गरूपाणामपि दोषाणां प्रायश्चित्तादिकं न क्रियेत, तदा तु पश्चाद्दोषादिकारणाभावेऽपि तद्दोषासेवने भयं न स्यात् । प्रायश्चित्तादिके तु क्रियमाणेऽनवरतं तेषां दोषाणां त्यागकरणस्यैवाभिप्रायो वर्धत इति रोगादिकारणविनाशे सहसैव तद्दोषसेवनमपि त्यक्तुं शक्यते मुनिभिः ।

इत्थञ्चापवादमार्गरूपाणां दोषाणां मिथ्याकारप्रयोगं कृत्वा पुनरपि तेनैवापवादमार्गरूपेण तेषां दोषाणामासेवने न कोऽपि दोषः । यदि च रोगादिकारणं यावज्जीवभावि स्यात्, तदा दोषदुष्टौषधादिसेवनमपि यावज्जीवमेव तैः क्रियते, तस्य प्रायश्चित्तमपि क्रियते, हृदये तत्पश्चात्तापोऽपि तेषां वर्तत इति यावज्जीवं तेषां दोषाणामासेवनेऽपि परमार्थतः केऽपि दोषा न भवन्ति ।

यदि च ते तेषां दोषाणामासेवने निष्ठुरा भवेयुः । शास्त्रोक्तां त्रिःपर्यटनादिरूपां यतनां न पालयेयुः । तदा तु तद्दोषसेवनमुन्मार्गरूपमेव भवति । अत एवापवादमार्गपरिपालनमतीव दुष्करं । सततं कारणवशाद्दोषसेवनं करणीयं, सततञ्च तत्र पश्चात्तापादिभावो रक्षणीयः, कारणनाशे सत्येव झटित्येव मनोरमोऽपवादमार्गः परिहरणीय इत्यादिरूपा जिनाज्ञाऽऽसन्नभव्यैरेव पालयितुं शक्या ।

एष तावत्शास्त्रोक्तकारणवशाद्दोषसेवनरूपोऽपवादमार्गः प्रतिपादितः । तत्र च पुनः पुनर्दोषसेवनेऽपि न कश्चिद्दोष इति विवेचितम् ।

अधुना तु येन प्रकारेण दोषासेवने दोषा भवन्ति, तत्प्रकारं प्रतिपादयति ।

तत्रानाभोगतः प्रमादतो निष्ठुरपरिणत्या वा दोषसेवनं भवति । तत्र निश्चयनयो ब्रूते → पापं कृत्वा मिथ्याकारप्रयोगं कृत्वा पुनरपि यद्यनाभोगतः प्रमादतो निष्ठुरपरिणत्या वा केनापि प्रकारेण यदि स मुनिर्दोषं सेवेत, तदा तेन मिथ्याकारप्रयोगकाले गृहीतस्याकरणनियमस्य भङ्गः कृतो भवति । इत्थञ्च तस्य मृषावाददोषोऽपि भवति । तथा यदि स निष्ठुरपरिणत्या पापं सेवित्वा, केवलं गुर्वादिरञ्जनार्थं प्रायश्चित्तं करोति, पश्चात्पुनस्तं दोषं तथैव सेवते, तदा तु स मायाकार्येव भवति । “यद्यहं प्रायश्चित्तं न कुर्याम्, तदा गुरवो मां पापिष्ठं मन्येयुः, प्रायश्चित्तकरणे तु ते मां निर्दोषं मन्येयुः” इति चिन्तयित्वैव तेन प्रायश्चित्तं कृतम्, न तु तस्य मनसि दुष्कृतं प्रति धिक्कारभावो वर्तते । अत एव स पुनरपि तं दुष्कृतं सेवत इति तन्मनसि मायैव विद्यत इति ज्ञायते । तथैवं प्रायश्चित्तादिकं कृत्वा स गुरुं वञ्चयतीति परवञ्चनदोषोऽपि स्फुट एव । तथा त्याज्यमपि तत्पापं स तु सेवनीयमेव मन्यते, तस्मात्त्याज्यवस्तुन्युपादेयबुद्धिमत्तस्तस्य मिथ्यात्वगुणस्थानप्राप्तिरपि सुलभैवेति निष्ठुरपरिणत्या पुनर्दोषासेवनं कुर्वतो नियमान्माया परवञ्चनं प्रथमगुणस्थानसद्भावश्चैते दोषा भवन्ति ।

ये तु विकृतिसेवन-विकथाकरण-प्रभूतकालनिद्रा-स्त्रीमुखदर्शनादीनि दुष्कृतानि प्रति धिक्कारभाववन्तो-ऽप्यनाभोगतो भोजनासक्त्या राजकथादिरसेन स्वाध्यायादियोगेषु रुच्यभावेनानादिकालीनवासनादोषेन वा तानि दुष्कृतानि सेवन्ते, तदनन्तरं सरलमानसाः मिथ्याकारप्रयोगं कुर्वन्ति । पुनरपि तमेव प्रमादादिकमवलम्ब्य पुनरपि दोषं सेवन्ते, पुनरपि पश्चात्तापं कुर्वन्ति, पुनर्दोषं सेवन्ते । ते नटा इव मोहराजेन नृत्यं कार्यमाणा अपि मनसि भृशं पश्चात्तापवन्तो भवन्ति । यथा हि कारवासे बद्धोऽपराधी बहिर्निर्गन्तुमिच्छन्नपि शृङ्खलाबद्धः सन्न निर्गन्तुं शक्नोति । तथैवैते दोषान्त्यकुमिच्छन्तोऽपि निर्दोषं जिज्ञासापालनं कर्तुमिच्छन्तोऽपि मोहोदयादिवशतः पुनः पुनः तानेव दोषान् सेवन्ते ।

इत्थञ्च यद्यपि तेषां सम्यग्दर्शनकार्यभूतस्य पश्चात्तापस्य सद्भावात् सम्यग्दर्शनं विद्यते । तथापि किं तेन सम्यग्दर्शनेन ? यः सर्वदोषत्यागरूपं चारित्रं न जनयति । किं तेन वह्निना ? यो मन्दीभूतः सन् पाकादिकार्यं न करोति, शीतकाले शीतं नापनयति । यथा हि लोके छायादिकमददानो वृक्षो वृक्षो न गण्यते; प्रजामपालयन् राजा न गण्यते, एवमेव पापत्यागमजनयत्सम्यग्दर्शनमपि सम्यग्दर्शनं नैव गण्यते ।

तथा च यथाऽतीवजीर्णवस्त्रपरिधानं कुर्वन् वस्त्रवानपि नग्नो गण्यते, रूप्यकादिमात्रधनवान् निर्धन एव गण्यते, अत्यन्तमन्दबुद्धिमान्जीवोऽपि जडो गण्यते, तथैव सर्वविरतिरूपं कार्यमजनयत्सम्यग्दर्शनं बिभ्राणोऽपि मिथ्यात्ववानेव गणनीयः ।

इत्थञ्च प्रमादादितो दोषान्सेवमानानां प्रायश्चितादिभाववतां माया परवञ्चना च भवतु मा वा, मिथ्यात्वं तु भवत्येव ← इति ।

एष सर्वोऽपि निश्चयनयाभिप्रायः ॥१९॥

तदेव निश्चयनयमतमाश्रित्य श्रीभद्रबाहुस्वामिना प्रतिपादितां गाथां वर्णयति ग्रन्थकृत् ।

जो जहवायं न कुणइ, मिच्छदिद्वी तओ हु को अन्नो । वड्डेय मिच्छतं परस्स संकं जणेमाणो ॥२०॥

यः सर्वविरतिग्रहणकाले त्रिविधयोगेन त्रिविधकरणेन च सर्वपापत्यागं कृत्वा पुनः पापं सेवते, यथावादं

न करोति, स मिथ्यादृष्टिर्भवति । न केवलमसौ मिथ्यादृष्टिरेवापि तु महामिथ्यात्वी । यतोऽन्ये मिथ्यात्विनः परेषां मिथ्यात्वं न वर्धयन्ति । अयं तु परस्य शंकां जनयन् परस्य मिथ्यात्वं वर्धयति । .

तथा हि भोजनासक्तिपरवशः कश्चित्साधुः कुत्रचित्स्थाने गत्वा प्रभूतं मिष्टान्नं गृह्णाति । स तु श्रावकश्चिन्तयति “किं परमात्मना प्रभूतमिष्टान्नभोजनं साधूनामनुज्ञातं ? यद्वा अयमेव साधुर्जिनाज्ञामुल्लङ्घय प्रभूतमिष्टान्नं गृह्णाति ?” इति । तत्र च साधुस्तथा मायां कुर्यात् यथा स श्रावकः पश्चादिदमेव मनसि निश्चयं कुरुते, यथा “नाऽयं साधुर्जिनाज्ञाभङ्गकारी, किन्तु परमात्मना प्रभूतमिष्टान्नभोजनं साधूनामनुज्ञातमेव” इति । इत्थञ्च या खलु जिनाज्ञा नास्ति, तामेव स श्रावको जिनाज्ञां मन्यत इति स साधुरेव तस्य मिथ्यात्वस्य वृद्धिं प्रति निमित्तमभूत् ।

एवं स्त्रीभिस्सहैकान्तेऽनेकान्ते वा प्रभूतकालं यावद् वार्तालापादिकं कुर्वाणस्य साधोर्दर्शनं कृत्वा कश्चित्श्रावकस्तत्रापि चिन्तयति - “किं परमात्मना ब्रह्मचारिणां यूनां साधूनां सुरुपाभिस्त्रीभिस्सह वार्तालापादिकरणस्यानुज्ञा दत्ता ? किं वाऽयमेव साधुर्वासनासंतोषार्थं विपरीतमाचरति ?” इति । तत्रापि स मायावी साधुः “अहं तु धर्मकथां करोमि, मुमुक्षुस्त्रीणां प्रतिबोधं ददामि । अतीवदुःखिता खल्वेताः, को मां विना ताभ्यः सम्यक्शिक्षां दद्यादिति परोपकाराय करोम्यहं वार्तालापादिकम्” इत्यादिकपटं करोति । ततश्च श्रावको मन्यते “ननु साधूनां स्त्रीभिस्सह परोपकारादिकरणाय प्रभूतकालं यावद् वार्तालापादि समनुज्ञातमेवेति न साधूनां दोषः” इति । इत्थञ्चात्रापि जिनाज्ञाविरुद्धं स्त्रीसंपर्कादिकं जिनाज्ञां मन्यमानस्य श्रावकस्य मिथ्यात्वं भवति । तन्निमित्तञ्च स साधुः । एवं जिनाज्ञाविरुद्धमाचरणं कुर्वाणाः साधवः सर्वत्र परेषां मिथ्यात्वं वर्धयन्तीति स्थितम् । ततश्च युक्तमेव तेषां साधूनां महामिथ्यात्वम् ।

इत्थञ्च ये स्वयं निर्व्वसपरिणामाः कपटादिकं कृत्वा परानपि मिथ्यात्वं प्रापयन्ति, ते महापापाः परेषामनन्तसंसारं वर्धयन्तः स्वयमपि दुरन्तानन्तसंसारं समर्जयन्त्येव । जिनाज्ञा हि चक्रवर्तिपदस्थानीया, तदाराधना यथा महत्फलं ददाति, तथैव तद्विराधना महानर्थमपि ददाति, न हि जिनाज्ञाद्रोहं कुर्वाणानाम् स्वप्नेऽपि सुखसंभव इति सर्वत्र जिनाज्ञापालनकटिबद्धेनैव साधूना भवितव्यम् । प्रमादादिदोषवशात्समुत्पद्यमानानां मतिचाराणां गीतार्थगुरुसमीपे विशुद्धतमं प्रायश्चित्तमङ्गीकरणीयम् । प्रायश्चित्तमकुर्वाणानां सशल्यानां घोरतपोऽनुष्ठानादिकरणेऽपि लक्ष्मणासाध्वीवत् नाध्यात्मसंप्राप्तिः संभवतीति दृढं निश्चेतव्यम् ।

व्यवहारनयस्तु ब्रूते → निश्चयनयेन यत्प्रतिपादितं, तत्सर्वमेव ममापि सम्मतं । किन्तु यत्तेन प्रमादवशातो दोषान्सेवमानानां प्रायश्चित्तादिभाववतामपि साधूनां मिथ्यात्वं प्रतिपादितं, तत्तु न मह्यं रोचते । ये साधवो निष्ठुरपरिणत्या पुनः पुनर्दोषान् सेवन्ते, तेषां तावन्मिथ्यात्वं ममापि सम्मतं । किन्तु पश्चात्तापभाववतां प्रमादिसाधूनां तु दोषसेवनेऽपि सम्यक्त्वं विद्यत एव । तदेव सम्यक्त्वं पश्चात्तापभावं जनयन्सन् क्रमेण विशुद्धचारित्र्यमपि जनयिष्यत्येव ।

तथा ये साधवो निष्ठुरपरिणत्या प्रभूतमिष्टान्नभोजनस्त्रीसंपर्कादिदोषान् सेवन्ते, ते तावदवश्यं परेषां मिथ्यात्वं वर्धयन्त्येव ।

किन्तु ये साधवो हृदये तान् दोषान् प्रति धिक्कारभावं बिभ्राणा अपि प्रमादवशादासक्तिवशात्स्नेहवशाद् वा

तान् दोषान्सेवन्ते, ते तु तदैव शुद्धप्ररूपणां कुर्वन्त्येव । यथा → न कल्पते खलु साधूनामिदृग्दोषसेवनम् । जिनैः साधूनां निषिद्धमेव निष्कारणं विकृत्यादिभोजनं । तथापि वयमध्यात्मसुखमद्यापि न लब्धवन्तः, अत एव वैषयिकसुखे विषाकल्पे शूकरा इव तद्दोषं सेवामहे । सर्वथा धिग्भवत्वस्मादृशान् जिनाज्ञाभञ्जकान्साधून् ← इति । इत्थञ्च ते श्रावकादयः सम्यक्प्ररूपणां श्रुत्वा सम्यग्जिनाज्ञां ज्ञात्वा तां स्वीकरोति, न तु मिथ्यात्वं प्राप्नोतीति न पश्चात्तापभाववतां साधूनां परेषां मिथ्यात्ववर्धनरूपो दोषो भवति ।

किन्तु → यद्यहं वास्तविकजिनाज्ञां कथयिष्यामि, तदा श्रावका मामेव जिनाज्ञाविरुद्धवर्तिनं ज्ञात्वाऽवगणयिष्यन्ति । न मां वन्दनादिकं करिष्यन्ति । ममोपरि तेषां यः सद्भावोऽधुना वर्तते । सोऽपि गमिष्यति । मत्समीपे दीक्षामपि न ग्रहीष्यन्ति ← इत्यादि चिन्तनेन भीता ये शुद्धप्ररूपणां न कुर्वन्ति । तेषां तु पश्चात्तापभाव एव नास्तीत्यवश्यं मन्तव्यं । ततश्च ते मिथ्यात्विन एव मन्तव्याः । ते तु परेषां मिथ्यात्वं वर्धयन्त्येव ।

ये तु तात्त्विकपश्चात्तापभाववन्तोऽपि व्यवहारेऽकुशलाः प्रमादात् सम्यक्प्ररूपणां न विदधाति, तेषां यद्यपि सम्यक्त्वं विद्यते, तथापि शुद्धप्ररूपणाया अभावात् परेषां मिथ्यात्वगमनसंभवोऽस्तीति कृत्वा स दोषस्तु तेषां कथंचिन्मन्दरूपोऽपि भवतीति सूक्ष्मदृष्ट्या विभावनीयम् । न हि शुभभावमात्रेण संतोषः कर्तव्योऽपि तु सर्वत्र सम्यग्व्यवहारपालने भृशं यतितव्यमन्यथा प्रतिपादितरीत्या मुधैव दोषो भवेत् ॥२०॥

इत्थं तावत्सविस्तरं निश्चयव्यवहारमतद्वयं प्ररूप्याऽधुना सर्वदोषरहितमुत्सर्गमार्गरूपं प्रतिक्रमणं विधिः शुद्धमपवादमार्गरूपञ्च प्रतिक्रमणं प्रदर्शयति ग्रन्थकारः ।

तम्हा अकरणय च्चिय कहियं नु तए पए पडिक्कमणं ।

नो पुण उवेच्च करणे असइ करणे य पडिक्कमणं ॥२१॥

पापं कृत्वा मिथ्याकारप्रयोगदानानन्तरं पुनः पापसंभवे प्रतिपादिता दोषा भवेयुरित्युत्सर्ग मार्गस्तावदयमेव यदुत पापमेव न करणीयम् ।

ननु पापं कृत्वा प्रायश्चित्तकरणे महान्संवेगः समुल्लसति, यदि च पापमेव न क्रियते, तदा प्रायश्चित्तस्याप्यसंभवात्महान्संवेगः कथं भवेत् ? तदभावे च कथं तज्जन्याया महत्याः निर्जराया लाभः स्यात् ? तस्मात्पापं करणीयमेव, येन पश्चात्तापो भवेत्, येन च महान्संवेगः समुल्लसेत्, येन च महती निर्जरा स्यादिति चेत्

मूढोऽसि । “पापं कृत्वा यत्प्रायश्चित्तादिकं क्रियते, तेन को लाभो भवति ?” इति भवन्तं पृच्छामि । किं यत्पापं कृतं, तज्जन्यस्याशुभकर्मबन्धस्य विनाशमात्रमेव भवति ? किं वाऽन्येषामपि पूर्वभवेषु बद्धानां कर्मणां क्षयोऽपि भवति ? यदि प्रथमो विकल्पः तदा तु को नाम शुद्धं शरीरं स्वयमेव कर्दमे क्षिप्त्वा पुनः स्नानकरणेन पूर्ववत्शुद्धं कर्तुं प्रयतेत ? तत्र तु कर्दमे शरीरक्षेप एव न कर्तव्य इति सर्वेषां विदुषां सम्मतम् । एवमत्रापि को नाम स्वयमुपयोगपूर्वकं पापं कृत्वा तदनन्तरं प्रायश्चित्तकरणेन विशुद्धो भवितुं यतेत ? मतिमान् हि पापाकरणेनैव शुद्धस्तिष्ठति ।

यदि च द्वितीयः पक्षः, सोऽपि न पापस्य करणीयत्वं साधयति । यतो यथा प्रायश्चित्तादिना पूर्वभवेषु

बद्धानामप्यशुभकर्मणां क्षयो भवति, तथैव सर्वथा पापमकुर्वाणस्य प्रतिक्षणं वर्धमानविशुद्धिकस्य पूर्वभवेषु बद्धानामप्यशुभकर्मणां क्षयो भवत्येव । यथा हि पापं कृत्वा प्रायश्चित्तकरणं जिनाज्ञेति तामाज्ञां पालयतो महती निर्जरा । तथैव प्रथमं तावत्पापं न करणीयमेवेत्यपि जिनाज्ञेति तां पालयतोऽपि कथं महती निर्जरा न स्यात्? प्रत्युत प्रायश्चित्तादिकरणार्थमनवरतं पापं कुर्वाणो यदि निष्ठुरो जायेत, तदा तु मायापरवञ्चनमिथ्यात्वादयो बहवो दोषास्तस्य संभवेयुः । पापमेवाकुर्वाणस्य तु न कोऽपि दोषः । तस्मात् पापं न करणीयमेवेत्येवोत्सर्गमार्गानुसारि प्रतिक्रमणमिति स्थितम् ।

अथ प्रमादादिदोषवशात्पापं भवेत्, तदा तु पश्चात्तापभावपूर्वकं मिथ्याकारप्रयोगकरणमपवादमार्गतः प्रतिक्रमणं भवति ।

तत्रापि य उपयोगपूर्वकं निष्ठुरपरिणामेन निष्कारणमेव पापं करोति, तस्य तु मिथ्याकारप्रयोगकरणमपवादतोऽपि प्रतिक्रमणं न भवति, किन्तु तस्य पूर्वं प्रतिपादिता मायादयो दोषा भवन्तीति प्रागेव प्रपञ्चतो वर्णितमस्ति ।

यस्तु मूढो ब्रूते “नाहं निष्ठुरपरिणामेन पापं करोमि, किन्तु तथापि पुनः पुनः स्त्रीमुखदर्शनादिकं भवतीति किं करोमि ?” इति । स तु मूढ एव । यतोऽनुपयोगतः पापं सकृद्द्विर्वा भवति । यत्तु पापमनेकशो भवति, तदुपयोगपूर्वकमेव भवति न त्वनाभोगतः । तस्मात्तस्यापि मिथ्याकारसामाचारी मिथ्यैव परिगणनीया ।

इदमत्र रहस्यम् । निकाचितचारित्रमोहनीयकर्मोदयवशात्केचित्सम्यग्दर्शोऽपि साधवः “पापं नैव करणीयम्” इति मन्यमाना अपि निष्कारणमेव पापानि कुर्वन्ति । किन्तु तत्र पश्चात्तापभावादिवशात्सम्यग्दर्शन-हानिर्न भवति । प्रत्युत तदेव सम्यग्दर्शनं पश्चात्तापभाववर्धनद्वारा क्रमशश्चारित्रपरिणाममपि जनयति । किन्तु यावत्कालं चारित्रमोहनीयोदयपरवशता भवेत्, तावत्कालं तैः पाल्यमाना मिथ्याकारसामाचारी यद्यपि तात्त्विकी नैव भवति । तथापि सा तात्त्विकमिथ्याकारसामाचारीजननी तु भविष्यत्काले भवत्येवेति कृत्वा सा न प्रतिषिद्धा । एवमेव मिथ्यात्वगुणस्थानवर्तिनामपि सरलतापापभीरुतामन्दमिथ्यात्वादिगुणवतां साधूनां तथाविधा सामाचारी तेषां हितकारिण्येव मन्तव्या । विचित्रो हि जीवानां परिणामः, तस्मात्पश्चात्तापभाव एव मिथ्याकारसामाचारी-परिपालनस्य योग्यतेति निष्कलङ्को मार्गः ।

तस्मादैदंयुगीनसाधूभिः प्रथमं तावद्दोषपरिहारस्यैव प्रयत्नः करणीयः, किन्तु दुष्कर्मकालप्रभावाद प्रमादविषयासक्तिप्रभृतिदोषवशवर्तिनां पुनः पुनः प्रायश्चित्तकरणेऽपि मिथ्याकारसामाचारीपालनेऽपि च भविष्यन्त्येव पुनः पुनस्ते दोषाः । दुर्जयोऽयं मोहराजः । किन्तु पश्चात्तापभावं वर्धयित्वा पुनः पुनः प्रायश्चित्तादिकमवश्यं कर्तव्यम् । एवमेव क्रमशो दोषहानिद्वारा विनश्यन्ति सर्वेऽपि ते दोषाः । भविष्यत्यत्रैव भवे निर्मलतमं चारित्रम् । किञ्च वर्तमानकाले बकुशं कुशीलमेव वा चारित्रमस्तीति जिनागमः । तत्र बकुशता कुशीलता वाऽनेकविधानां प्रभूतानामतिचाराणां संभवाद ज्ञातव्या । चारित्रञ्च यावन्तो लघवो महान्तो वा दोषा सेव्यन्ते, पापकरणकालीनस्याशुभभावस्यापेक्षया तीव्रतरशुभभावसमन्वितैः तावद्भिरेव मिथ्याकारप्रयोगैः संभवेदिति संक्षेपः ॥२१॥

द्वितीया समाप्ता मिथ्याकारसामाचारी

अथ तृतीया तथाकारसामाचारी निस्त्यते ।

सच्चत्तपच्चयद्वं जं अट्ठे किर गुरुवइदुम्मि । रुइपुव्वं अभिहाणं लक्खिज्जइ सो तहक्कारो ॥२२॥

गुरुर्यदा वैयावृत्यादिकार्यं शिष्याय समर्पयति, तन्निवेदनञ्च करोति, तदा शिष्येणेच्छाकारः कर्तव्यः । यदा तु गुरुर्वाचनापृच्छनादिषु शास्त्रीयपदार्थान् निरूपयति, तदा “गुरुपदिष्टोऽर्थः सम्यगेव, न तु जिनागमविरुद्ध” इति ज्ञापनार्थं “हे गुरो ! यद् भवताऽधुनाऽयं पदार्थो निरूपितः, स तथैवास्ति । नात्र कश्चित्सन्देहः” इत्यादि वाक्यप्रयोगस्तथाकारसामाचारी गण्यते । स च प्रयोगः केवलं गुरोर्मनसि सुखोत्पादनाय न कर्तव्यः, किन्तु प्रथमं तस्मिन्पदार्थे शिष्येण श्रद्धा कर्तव्या, तदनन्तरं तथैव श्रद्धया स वाक्यप्रयोगः कर्तव्य इति भावार्थः ॥२२॥

तत्र वाचनादिदातारो गुरवो पञ्च प्रकारा भवन्ति । (१) गीतार्थसंविग्नाः, (२) गीतार्थाः संविग्नपाक्षिकाः, (३) अगीतार्थाः संविज्ञाः, (४) गीतार्था असंविज्ञाः, (५) अगीतार्था असंविज्ञाश्च ।

तत्र केषां वचने कदा केन प्रकारेण तथाकारप्रयोगो विधेय इत्याह ।

कप्पाकप्पंमि ठियस्सुवओगे सव्वगुणवओ जइणो । वायणमाइम्मि हवे अविगप्पेणं तहक्कारो ॥२३॥

“के पदार्थाः साधूनां कल्प्याः ? के वाऽकल्प्याः ? को वा साधूनां कल्पः ? कोऽकल्पः ?” इत्यादि विभागं यः सम्यग्जानाति । तथा यो मूलगुणानामुत्तरगुणानाञ्च सम्यगाराधको भवति । तथा यो वाचनादिकाले सम्यगुपयोगपूर्वकं पदार्थान्निरूपयति । तदा तस्य वचने शिष्यः कामपि शङ्कामविधाय निःशङ्केन मनसा तथाकारप्रयोगं कुर्यात् ।

अत्र कल्प्याकल्प्यज्ञाता गीतार्थ एव भवति । मूलोत्तरगुणाराधकश्च संविग्नो भवति । तथा च गीतार्थसंविग्नो मुनिर्यदा सम्यगुपयोगपूर्वकं पदार्थान्निरूपयति । तदा तस्य वचसि निर्विकल्पेन मनसा शिष्यस्तथाकारप्रयोगं कुर्यादिति भावार्थः फलितः ।

आवश्यकद्वयभ्यासक्रमतो निशीथपीठिकाया अध्येता जघन्यतो गीतार्थो भवेत्, यथाशक्ति जिनाज्ञां पालयिष्ये च संविग्न इति तात्पर्यम् ।

अत्र गीतार्थसंविग्नोऽपि यदाऽन्यत्रोपयोगवान् भवति, तदा सम्यगपदार्थं जानानस्यापि तस्य वचांसि शास्त्रीयपदार्थविरुद्धानि संभवन्तीति तत्र तथाकारसामाचारी नैव कर्तव्येति सम्यगुपयोगपूर्वकं भाषमाणस्यैव गीतार्थसंविग्नस्य वचसि तथाकारप्रयोगोऽनुज्ञातः ।

अत्र च यद्यपि गीतार्थसंविग्नपाक्षिकस्य ग्रहणं न कृतम् । तथापि सोऽपि नियमात्ससूत्रभाषी भवतीति गीतार्थसंविग्नपाक्षिकस्य सम्यगुपयोगपूर्वकं कथ्यमाने वचसि तथाकारप्रयोगः कर्तव्यः ।

अयं भावः—जिनवचने दृढानुरागं बिभ्राणोऽपि यो गीतार्थः शिथिलो भवति, स चारित्रधर्मे दृढानुरागवान् सन् चारित्रधर्मं न परित्यजति । किन्तु यदि स्वयं स साध्वाचारमपालयन्नपि स्वं साधुमिव लोके ख्यापयेत्, तदा मायापरवञ्चनादिदोषात्तस्याहितमेव स्यात् । एतच्च सम्यग्जानानः स गीतार्थः स्वं संविग्नपाक्षिकं ख्यापयति । स तु साधूनां श्रावकाणां वा केषामपि वन्दनं न स्वीकरोति । स्वयञ्च चारित्रधर्मे दृढानुरागवान् स क्षुल्लकानपि

संविग्नसाधून्वन्दते । स्वस्य शिष्यं न करोति, किन्तु धर्मोपदेशेन बुद्ध्यमानान् मुमुक्षून् संविग्नगीतार्थस्य समीपे प्रेषयति । तथा स्वयं जिनाज्ञाविरुद्धं यत्किञ्चिदाचरन्नपि शास्त्रानुसारि निरूपणं करोति । आत्मानं निन्दति । सोऽपि जिनशासने मोक्षमार्गानुसारी प्रतिपादितः । स च यथाशक्ति यां यतनां पालयति, सा यतना तस्मै महती निर्जरा ददाति । संविग्नसाधुषु पक्षपातो हि चारित्रमोहनीयक्षयोपशमादिद्वारा संविग्नताजनक इति कृत्वा सोऽपि भविष्यत्काले यथायोगं पुनः संविग्नभावं प्राप्नोति ।

वर्तमानकाले तु संविग्नपाक्षिकरूपो व्यवहारो न दृश्यते, तथापि ये गीतार्थाः शास्त्रदृष्ट्याऽऽत्मानं संप्रेक्षमाणा जानन्ति यथा “नाहं संविग्नः, किन्तु संविग्नपाक्षिकसदृशो ममात्मा” इति, तदा तेऽपि प्रतिपादितानां संविग्नपाक्षिकाचाराणां मध्येऽन्यानाचारानपालयन्तोऽपि स्वदोषान् निर्दम्भभावेन प्रकटयन्तो विशुद्धप्ररूपणाद्वारा भावतः संविग्नपाक्षिकतां बिभ्रतीति दृष्टव्यम् ।

इत्थञ्च शुद्धप्ररूपणैव संविग्नपाक्षिकाणां मुख्यो गुणः । स एव च तेषां भवोदधितरणपोतः । तस्मात्संविग्नपाक्षिकाणां सोपयोगं ब्रूवाणानां वचांसि नियमाज्जिनवचनानुसारीणि भवन्तीति कृत्वा तत्रापि निर्विकल्पेन मनसा तथाकारप्रयोगः करणीयः ।

“अथ येऽगीतार्थाः संविग्नः, गीतार्था असंविज्ञाः, अगीतार्था असंविज्ञाश्च वक्तारः, तत्र किं तथाकारः कर्तव्यः ? उत न ?” इति शङ्कायां प्रत्युत्तरयति ।

एतेषां त्रयाणां वचसि निर्विकल्पेन तथाकारो न कर्तव्यः । किन्तु सम्यक्चिन्तनीयं तेषां वचनं । यदि तद्वचनं युक्तियुक्तं भवेत्, जिनवचनानुसारी भवेत् तदा तत्रापि तथाकारो विधेयः । यदि तु तत्र जिनवचनविरोधस्य शङ्काऽपि भवेत्, तदा तु तथाकारो न विधेयः । किन्तु यदा सा शङ्का स्वयं चिन्तनेन गीतार्थसंविग्नपृच्छया वा नष्टा भवेत् तदैव तद्वचसि तथाकारः कर्तव्यः ।

तत्र यः संविग्नोऽपि सन्नगीतार्थः । स यद्यपि जिनवचनविपरीतं वचनं वक्तुं नैवेच्छति । किन्तु जिनागमबोधाभावात्तद्वचांसि जिनागमविरुद्धानि संभवन्ति । यदि हि जात्यन्धो स्वयमपश्यन्नपि धनुष्याद्बाणान्मुञ्चेत्, तदा यद्यपि तस्य संमुखानां मानवादीनां हिंसाया इच्छा नास्त्येव । तथापि तत्संमुखा जना बाणैर्विद्धा म्रियन्त एव । एवमतपि बोध्यम् । अत एव संविग्नोऽपि यद्यगीतार्थो भवेत् तदा स विषतुल्यो वेश्यातुल्यो महाग्नितुल्यो महानर्थकारो गच्छाचारे प्रतिपादितः । तस्मात्तस्य वचनेषु युक्तिसद्भावे एव तथाकारप्रयोगो विधेयः ।

यस्तु स्वयं गीतार्थोऽपि सन् संविग्नो न भवति, संविग्नपाक्षिकश्चापि न भवति । स तु कीर्तिप्रतिष्ठादिलोभवान् स्वदोषान्गोपयितुमिच्छन् जिनवचनं सम्यग्जानानोऽपि जिनवचनविरुद्धं वदेत् । यथा सावद्याचार्यो निजनिन्दादिरक्षणार्थं चतुर्थव्रतेऽप्यपवादं प्रतिपादितवान् । तस्मात्तत्रापि तथाकारो न कर्तव्यः ।

यस्तु स्वयमगीतार्थोऽसंविग्नश्च, तस्य वचने तु सुतरां बहूनां दोषानां संभवात् तथाकारप्रयोगो नैव कर्तव्यः ।

सर्वत्र युक्तियुक्ते वचसि तथाकारकरणे न दोष इत्यपि दृष्टव्यम् । तथा तथाविधकारणवशात्प्रतिपादितानां त्रयाणां युक्तिविरहितेऽपि वचने रुचिं विनैव वाङ्मात्रेण तथाकारकरणेऽपि न दोषः । यथा जिनशासनरक्षादि

प्रयोजनार्थं मूलोत्तरगुणविरहितस्यापि द्रव्यतो वन्दनदाने न कोऽपि दोषस्तथाऽत्रापि भावनीयम् ॥२३॥

शिष्यः प्राह → ननु गीतार्थसंविग्नोऽपि साधुश्छद्मस्थ एव, तथा गीतार्थसंविग्नपाक्षिको जिनवचनविपरीताचरणवानिति तयोरपि वचनानि जिनवचनविरुद्धानि कथं न संभवेद् ? ← इति ।

आचार्यः समादधाति ।

नाणेण जाणइ च्चिय संवेगेणं तहेव य कहेइ । तो तदुभयगुणजुत्ते अतहक्कारो अभिणिवेसा ॥२४॥

यत्तावद् भवतोक्तं यथा “संविग्नगीतार्थोऽपि सर्वज्ञो नास्तीति तस्य वचनमपि जिनवचनविरुद्धं संभवति” इति, तत्राहं त्वामेव पृच्छामि । यदुतासर्वज्ञस्य वचनं जिनवचनविरुद्धं संभवतीति भवत्कथनमपि कथं मृषा न स्यात् यतो भवानप्यसर्वज्ञ एव ।

शिष्यः प्राह-“ननु योऽसर्वज्ञः, तस्य वचनं जिनवचनविरुद्धं संभवत्येव । तत्र विचारावकाश एव नास्ति” इति ।

गुरुस्तु प्राह “एवं तर्हि गीतार्थसंविग्नस्य सम्यगुपयोगपूर्वकं भाष्यमाणं वचनमपि जिनवचनानुसार्येव भवति, तत्र विचारावकाश एव नास्ति” इति ।

किञ्च यथा पुरोवर्तिनं घटं दृष्ट्वा यदा भवान्प्रतिपादयति यदुत “भूतलं घटवत्” तदा यद्यपि भवानसर्वज्ञोऽस्ति, तथापि “तव वचनं मृषाऽस्ति” इति कोऽपि न मन्येत । तथा त्वमपि पितृणा मातृणा वैद्येन शिक्षकेन चासर्वज्ञेन प्रतिपादितमपि वचनं स्वीकरोष्येव । किं तत्र त्वं काञ्चित्शङ्कां करोषि ? एवं तर्हि जिनागमनां गूढरहस्यं सम्यग्जानाना ते गीतार्थाः पुरोवर्तिघटवत् सर्वान् शास्त्रीयपदार्थान्जानन्ति । हृदये संवेगसद्भावाच्च मिथ्यावचनं नैव वक्तीति यद्यपि तेऽसर्वज्ञाः, तथापि तेषां वचनं जिनवचनानुसार्येवेति न तत्र काचिदपि शङ्का कर्तव्या ।

तथा “गीतार्थसंविग्नपाक्षिका जिनवचनविरुद्धाचारवन्त इति तेषामपि वचनं जिनवचनविरुद्धं संभवति” इति यद् भवतोक्तं । तदपि न युक्तम् । यतो यथा स्वयमसाध्यमहारोगग्रस्तोऽपि महावैद्यो यदा परेषां शरीरे वर्तमानस्य साध्यस्य तस्यैव रोगस्य चिकित्सां करोति, शिक्षाञ्च प्रददाति, तदा कोऽपि रोगी तद्वचने विपरीतत्वशङ्कां नैव करोति । प्रत्युत तस्य प्रत्येकवचनं सम्यक्स्वीकरोति, पालयति च ।

एवमेव चारित्रमोहनीयोदयवन्तः संविग्नपाक्षिका जिनवचनविपरीतमाचारं समाचरन्ति, तथापि ते परोपकारबुद्धिमन्तो यथार्थं जिनवचनं जानाना सम्यगेव निरूपयन्ति । ततश्च तेषां वचनमवश्यं जिनागमानुसार्येव भवतीति तदपि निर्विकल्पेन मनसा स्वीकार्यम् ।

एतदेवास्यां गाथायां प्रतिपादितम् । गीतार्थसंविग्नो गीतार्थसंविग्नपाक्षिकाश्च सम्यग्ज्ञानेन सर्वान्शास्त्रीयपदार्थान्करतलगतपुस्तकवज्जानन्ति । संवेगयुक्ताश्च ते “यथा श्रोतृणां हितं भवति” तथैव प्रतिपादयन्तीति सम्यगुपयोगपूर्वकमुच्चार्यमाणानि तेषां वचनानि जिनवचनानुसारिण्येव भवन्तीति सिद्धम् ।

एवञ्च यदि तेषां वचनं जिनवचनरूपमेव भवति, तर्हि ये तस्मिन् वचने तथाकारप्रयोगं न कुर्वन्ति । तेषां वचनं हृदयेन न स्वीकुर्वन्ति, ते तु परमार्थतो जिनवचनमेव तिरस्कुर्वाणा मिथ्यात्वं प्राप्नुवन्ति ।

तस्मात्स्वकदाग्रहं विमुच्य सोपयोगं ब्रूवाणानां संविग्नगीतार्थानां संविग्नपाक्षिकगीतार्थानाञ्च वचनं तथाकारप्रयोगपुरस्सरं निर्विकल्पेन मनसा ग्राह्यम् ।

ये तु तेषां वचने रुचिं विदधाना अपि तथाकारप्रयोगादिकं न जानन्ति । ते व्यवहारप्रवीणताऽभाववन्तो यथायोगं तथाकारप्रयोगमकुर्वाणाः अपि मिथ्यात्वं न प्राप्नुवन्ति । किन्तु तथाकारप्रयोगपालनजन्यान् लाभान् परित्यजन्तीति प्रमादं मुक्त्वा तथाकारसामाचारी सम्यग्ज्ञात्वा तदनुसारतस्तथाकारसामाचारी समाश्रयणीया ॥२४॥

ननु तथाकारप्रयोगपालने के गुणा भवन्ति ? अहो शिष्य ! किं जिनाज्ञापालनमेव महान्तं गुणं न पश्यसि ? येनान्यानुगुणानन्वेषयसि ? गुरो ! पश्यामि जिनाज्ञापालनं गुणं, किन्तु गुणान्तरान्ज्ञातुमिच्छामि ।

आचार्यो गुणान्तरान्कथयति ।

एतो तीव्वा सद्धा तीए मिच्छत्तमोहकम्मखओ । अण्णेसिं पि पविती विणओ तित्थंकराणा य ॥२५॥

या क्रिया येन भावेन क्रियते, सा क्रिया तमेव भावं वर्धयतीति नियमः । यथा कामभावेन क्रियमाणमब्रह्म कालान्तरेऽधिकं कामरागं जनयतीति, यथा वा स्नेहभावेन क्रियमाणं पुत्रपालनमधिकं पुत्रस्नेहरागं जनयति । एवमत्रापि गुरुवचने श्रद्धापूर्वकस्तथाकारप्रयोगः सुविहितेन शिष्येन क्रियते । तस्मात्स प्रयोगः तामेव श्रद्धां तीव्रां करोति । तथा च जिनवचनेषु समुत्पन्नया तीव्रया श्रद्धया मिथ्यात्वमोहनीयकर्मणः क्षयो भवति । मिथ्यात्वमोहनीयकर्म हि कदाग्रहेण पुष्टं भवति । जिनवचनेषु जायमाना तीव्रा श्रद्धा कदाग्रहविरोधिनीति कदाग्रहहानौ मिथ्यात्वमोहनीयस्य हानिर्धुवैव । न तत्र कश्चित्सन्देहः ।

तथा यदा गीतार्थसंविग्नो गुरुर्वाचनां ददाति, तदा विनीतशिष्या नूतनशिष्या अन्येऽपि श्रावकाश्च तत्र शृण्वन्ति । तत्र विनीतशिष्यानां तावद्गुरौ गीतार्थतायाः संविग्नतायाश्च निश्चयो विद्यत एव, यतस्ते प्रभूतकालतो गुरुणा सह संपर्कवन्तो विद्यन्ते । ये तु नूतनशिष्या नूतनश्रावकादयश्च तत्र शृण्वन्ति । तेषां तु तस्मिन्गुरौ गीतार्थसंविज्ञताया निश्चयो नास्तीति ते तद्वचनं निर्विकल्पं स्वीकर्तुं नोत्सहन्ते । यदा च रत्नाधिका विनीतशिष्या गीतार्थसंविग्नवचने हर्षोल्लासपूर्वकं तथाकारप्रयोगं कुर्वन्ति । तदा तान् तथा दृष्ट्वा नूतनशिष्याणां श्रावकाणाञ्च गीतार्थसंविग्नतायास्तस्मिन्गुरौ निश्चयो भवतीति तेऽपि तथैव गीतार्थसंविग्नवचनं निर्विकल्पेन मनसा स्वीकुर्वाणा भवन्ति । इत्थञ्च तेषामपि तीव्रा श्रद्धा, कदाग्रहहानिर्मिथ्यात्वहानिः सम्यक्त्वप्राप्तिश्चेति बहवो गुणा भवन्ति । तत्र निमित्तं च तथाकारसामाचार्यैव भवतीति तथाकारसामाचारी कुर्वाणानां परोपकारादिजन्योऽपि महान्गुणो भवति ।

किञ्च नूतना साधवः श्रावकाश्च प्रायः “कीदृशेन प्रकारेण गुरुवचनं श्रोतव्यम्” त्यादि न जानन्ति, न वा गुरुप्रसन्नताकरणोपायादिकं जानन्ति । ते तु तथाकारसामाचारी कुर्वाणानां साधुनां तथाविधाचारं दृष्ट्वा तदैव च गुरोर्वर्धमानां प्रसन्नतां दृष्ट्वा स्वयमपि तथाकारसामाचार्या दृढश्रद्धावन्तो निपुणाश्च भवन्तीति विशिष्टो गुणः ।

तथा गुरुवचने हर्षोल्लासपूर्वकं तथाकारप्रयोगस्तु गुरुं प्रति शिष्यस्य मनसि वर्तमानस्य भक्तिभावस्य व्यञ्जको भवति । गुरुविनयश्चात्र कृतो भवति । विनयश्च जिनशासने मूलं । विनयो हि शुश्रूषाश्रवणश्रुतज्ञान विरतिसंवरतपोनिर्जरायोगाभावद्वारा परमपदसंपादकः प्रशमरत्यादौ प्रतिपादितोऽस्तीति तत्रापि महान्लाभः ।

तथा गीतार्थसंविग्नस्य गीतार्थसंविग्नपाक्षिकस्य वा सोपयोगं कथ्यमाने वचने निर्विकल्पेन मनसा तथाकारप्रयोगः कार्य इति हि तीर्थकराणामाज्ञा । सा च पालिता सती महती निजरां प्रयच्छतीत्यपि सुप्रतीतमेव ।

तथा गुरोर्विशुद्धप्ररूपणाकरणादिरूपाणां सुकृतानामनुमोदनमपि तथाकारप्रयोगेण भवति । सुकृतानुमोदनञ्च मोक्षबीजं । न हि सुकृतानुमोदनं विना मोक्षं प्रति पदमपि गन्तुं शक्नुवन्ति जनाः । तदुक्तं वैराग्यकल्पलतायां “दृष्ट्वा सदाचारपरान्जनान्या शुद्धप्रशंसान्विततच्चिकीर्षा सद्धर्मरागः स हि मोक्षबीजं न धर्ममात्रः प्रणिधान-रूपः” इति । अत्र हि सद्धर्मरागः परेषां सदाचारस्य सुकृतरूपस्य शुद्धप्रशंसायुक्ता या तत्सदाचारकरणेच्छा तद्रूपः प्रतिपादितः । सुकृतस्य शुद्धप्रशंसा सुकृतानुमोदनमेवेति युक्तं तस्य मोक्षबीजत्वम् ।

तस्मात्प्रतिपादितगुणानां प्राप्तिमिच्छता जीवेन गीतार्थसंविग्नानां गीतार्थसंविग्नपाक्षिकाणाञ्च सोपयोगं कथ्यमानेषु वचनेषु निर्विकल्पेन मनसा तथाकारप्रयोगरूपा, इतरेषाञ्च युक्तियुक्तेषु वचनेषु तथाकारप्रयोगरूपा तथाकारसामाचारी परिपालनीयेति निष्कर्षः ।

ननु “गीतार्थाऽसंविग्नानीनां त्रयाणां युक्तियुक्ते एव वचने तथाकारप्रयोगः करणीयः, न तु युक्तिविरहिते” इति यदुक्तं, तत्र संगच्छते । यतस्ते त्रयोऽपि वक्तारो जिनवचनमेव ब्रूवन्ति, जिनवचनञ्च सर्वमपि युक्तियुक्तमेव भवतीति तत्र युक्तिविरहितस्य वचनस्यैवाभावात्, तेषां वचनेऽप्यवश्यं तथाकार प्रयोगः करणीयो भवतीति चेत्, न ।

श्रोतारमाश्रित्य हि पदार्था द्विविधा भवन्ति युक्तिग्राह्या आज्ञाग्राह्याश्च । तत्र ते त्रयोऽपि वक्तारो यदा “आत्माऽस्ति, स च परिणामिनित्योऽस्ति” इत्यादिरूपान् युक्तिग्राह्यान् पदार्थान् प्ररूपयन्ति, तदा तु तत्र युक्तीनां सत्त्वात्तथाकारप्रयोगः करणीयः । किन्तु यदा ते जिनाज्ञामात्रग्राह्यान् कर्मग्रन्थिकादिपदार्थान् प्ररूपयन्ति । तदा तत्र युक्तयो न विद्यन्ते, ततस्ते पदार्थाः कदाचिज्जिनवचनविपरीता अपि प्ररूपिता भवेयुः, यतः तेषां वक्तारोऽगीतार्था असंविग्नाना वा सन्ति । यथा “पञ्चेन्द्रियतिरश्चां भूत्रादिषु संमूर्च्छितिर्यक्पञ्चेन्द्रियाः जीवा उत्पद्यन्ते” इत्यादि पदार्थान्ते भाषेरन् । तदा तत्र युक्तयस्तावन्न सन्त्येव । श्रोतारश्च सर्वेषामागमानां पदार्थान् न जानन्ति । अतस्तेस्तदा तथाकारो नैव कर्तव्यः, यतस्तानि वचनानि युक्तियुक्तानि तावन्न सन्त्येव । “जिनागमे च ते पदार्थाः प्रतिपादिता न वा ?” इति निश्चयः श्रोतृणां मनसि नास्ति, वक्तारश्चागीतार्थताऽसंविज्ञतादोषयुक्ताः सन्तीति तत्र तथाकारप्रयोगो नैव श्रेयान् । किं बहुना ? एतेषां त्रयाणां वक्तृणां युक्तियुक्तेषु वचनेषु तथाकारः कर्तव्यः, आज्ञामात्रग्राह्येषु तथाकारो न कर्तव्य इति तात्पर्यम् ॥२५॥

तृतीया तथाकारसामाचारी समाप्ता

अथावश्यककी चतुर्थी सामाचारी प्रारभ्यते ।

गच्छंतस्सुवउत्तं गुरुवएसेण विहियकज्जेण । आवस्सियन्ति सद्दो णेया आवस्सिया णाम ॥२६॥

साधुस्तावत्सर्वदा मनोवाक्कायगुप्तिमानेव भवति । यदा तु गोचर्यानयनस्थण्डिलगमनगुरुवैयावृत्यादीनि शास्त्रोक्तानि कार्याणि समापतन्ति । तदा स गुरोरनुज्ञां गृहीत्वा सम्यगीर्यासमित्यादिपालनपूर्वकमुपाश्रया-
दबहिर्निगच्छन् “आवस्सहि आवस्सहि आवस्सहि” इति शब्दानुच्चारयति । स एव प्रयोगः आवश्यककी सामाचारी परिगणनीया ।

एवञ्च स साधुः शास्त्रोक्तानामावश्यककार्याणामभावेऽपि यत्किञ्चित्कार्यं समालम्ब्य गुरोरनुज्ञां गृहीत्वा सम्यगीर्यासमित्यादिपालनपूर्वकं गच्छन्नपि तादृशशब्दप्रयोगं यदि कुर्यात्, तदापि प्रकृतावश्यकसामाचारी-
पालको नैव भवति ।

तथा स साधुरावश्यककार्यार्थमेव निर्गच्छति, गुरोरनुज्ञामपि गृह्णाति । किन्तु गच्छन्स ईर्यासमित्यादीनां पालनं यदि न कुर्यात्, तदा स तदा तथाविधशब्दप्रयोगं कुर्वन्नपि प्रकृतावश्यकसामाचारीमान् नैव भवति ।

तथा स साधुरावश्यककार्यार्थमेव निर्गच्छति । गच्छन्स सम्यगीर्यासमित्यादिकं पालयन्नपि यदि गुरोरनुज्ञां न गृह्णीयात्, गुरुमपृष्ट्वैव यदि स निर्गच्छेत् । तदा तथाविधशब्दप्रयोगं कुर्वन्नपि स आवश्यककीसामाचारीमान्नैव भवति ।

तथा स साधुरावश्यककार्यार्थमेव निर्गच्छति, गुरोरनुज्ञामपि गृह्णाति, सम्यगीर्यासमित्यादिकमपि पालयति, किन्तु प्रकृतशब्दप्रयोगं यदि न कुर्यात् तदापि स आवश्यककीसामाचारीपालको नैव भवति ।

इत्थञ्च चतुर्भिर्विशेषणैर्युक्त एव साधुरावश्यककीसामाचारीपालको भवतीति फलितम् । शास्त्रप्रतिपादिता-
नामावश्यककार्याणां करणार्थमेव निर्गच्छन्, गुरोरनुज्ञां गृह्णन्, सम्यगीर्यासमित्यादिपालनं कुर्वन्, “आवस्सहि आवस्सहि आवस्सहि” इति शब्दप्रयोगं कुर्वन्साधुरावश्यककीसामाचारीपालको भवतीति भावः ।

अत्रेदं बोध्यम् । कश्चित्साधुर्बहिर्निगच्छन् प्रकृतशब्दप्रयोगं न करोति, तदोपाश्रयस्थः साधुः “गच्छन्नयं साधुरावश्यककीसामाचारीं विस्मृतोऽस्ति, तदहं तां स्मारयामि” इति चिन्तयित्वा तत्रोपविष्ट एव महता स्वरेण तथाविधशब्दप्रयोगं करोति । किन्तु स प्रयोगः आवश्यककीसामाचारिरूपो तस्य न भवति । यद्यपि स प्रयोगोऽनर्थकारी नास्ति, निष्फलोऽपि नास्ति, तथापि स प्रयोग आवश्यककीसामाचारिरूपेण न व्यवह्रियते । यतो गच्छत एव तादृशप्रयोगः आवश्यककीसामाचारी गण्यते ।

शिष्यः प्रश्नयति – ननु किं गुरुरनावश्यककार्यार्थं गच्छतस्साधोरनुज्ञां ददाति ? नैव ददाति । तस्मात् “गुरोरनुज्ञां गृह्णन्” इत्येव विशेषणं वक्तव्यम्, “आवश्यककार्यार्थं गच्छन्” इति विशेषणं न वक्तव्यम् । यतस्तद्विशेषणमत्रैवान्तर्भवतीति ।

अत्र आचार्यः प्राह ।

संयमयोगेष्ववसीदन् साधुस्सदैव बहिर्गत्वा पर्यटनं कर्तुमेवेच्छन्तिष्ठति । स तु “अहं ग्लानार्थं प्रायोग्यद्रव्यं

लातुं गच्छामि, अहं ज्ञानोपार्जनार्थमन्यत्रोपाश्रये गच्छामि, अहं स्थण्डिलं गच्छामि, अहं गुरोरेव गोचरीमानेतुं गच्छामि, अहं चैत्यानां वन्दनार्थं गच्छामि" इत्यादि कथयति । गुरुस्तु तस्य कपटभावमजानन्ददात्यनुज्ञाम् । स तु गुरोरनुज्ञां गृहीत्वा बहिर्निर्गत्य कदाचिद्भक्तानां गृहेषु पर्यटति । कदाचित्केनचित्स्त्रीजनेन सह वार्तालापं करोति । कदाचिदेवमेव श्वापदवत्सर्वत्र पर्यटति । कदाचित्केनचित्श्रावकादिना सह संमीलनस्य विकथादिकं करोति । इत्थञ्चात्र गुरोरनुज्ञां गृह्णन्नपि शास्त्रोक्तानामावश्यककार्याणां करणं न विदधाति । किन्त्वनावश्यक-कार्याणि करोतीति तस्य तथाविधशब्दप्रयोगः आवश्यकीसामाचारी नैव भवतीति ज्ञापनार्थं "आवश्यक-कार्यार्थमेव गच्छन्" इति विशेषणमपि सार्थकमेव ।

यद्यपीदृशः साधुरावश्यकशब्दप्रयोगमेव प्रायो न करोति । यतो योऽनावश्यककार्येष्वपि लीनो भवेत्, तस्यावश्यक्यादिसामाचारीपालनपरिणतिरेव कथं भवेत् ? तथापि दीक्षादिवसादारभ्य तेन सा सामाचारी परिपालितेति तत्संस्कारवशादधुना तथाविधशुभभावविहीनोऽपि सन्करोति तथाविधशब्दप्रयोगं । किञ्चात्मानं सामाचारीपालने सुस्थितं स्थापयितुमिच्छन्नपि स तथाविधप्रयोगं करोत्येव । किन्तु बहिर्गत्वाऽनावश्यककार्यं करोतीति तस्यावश्यकीसामाचारी शुद्धा नैव भवति ।

पुनरपि शिष्यः प्रश्नयति - ननु प्रभूतैः साधूभिः परिपूरिते गच्छे यदि सर्वे एव साधवो बहिर्निर्गमनकाले गुरोरनुज्ञां गृह्णीयुः । तदाऽनवरतं गुरुणा तेषामनुज्ञैव दातव्या भवेत् । इत्थञ्च तत्रैव निमग्नो गुरुर्जिनशासनप्रभावनासूत्रार्थचिन्तनादिकं कथं कुर्यात् ? किञ्च वर्तमानकाले तु सर्वदा बहिर्निर्गमनकाले गुरोरनुज्ञाग्रहणं प्रायोऽशक्यमेव प्रतिभातीति ।

आचार्यः प्राह चिरकालादनुज्ञादानादिषु प्रवीणो गुरुः झटित्येव सर्वाणि कार्याणि समापयति । गीतार्थसंविग्नानां हि महान्तानि प्रभूतान्यपि कार्याणि स्वल्पकालमात्रसाध्यानि स्वल्पप्रयत्नसाध्यानि च भवन्तीति न जिनशासनप्रभावनासूत्रार्थचिन्तादीनां व्याघातो भवति ।

यदि च वर्तमानकाले सर्वदा सर्वसाधूभिर्बहिर्निर्गमनकाले गुरोरनुज्ञाग्रहणमशक्यमिव मन्येत । तदा त्वयं व्यवस्था संभवति यदुत गच्छाचार्यः कांश्चित्स्थविरान् गीतार्थान् बहिर्निर्गमनादिकतृणां साधूनामनुज्ञादानार्थं स्थापयति । तेऽपि साधवः स्थविराणामनुज्ञां गृहीत्वा निर्गच्छति । ते च स्थविरा स्वयं गीतार्थाः, गुरुणा च स्थापिताः इति तेषामनुज्ञा तत्त्वतो गुरोरेवानुज्ञा भवतीति न कश्चिद्दोषो भविष्यतीति तावन्ममाभिप्रायः । तत्त्वं गीतार्थाः विदन्तु ।

तथेदमपि स्मरणीयम् । यदुत साधुः प्रथममावश्यककार्यकरणार्थमेव निर्गतः, तस्य परिणामोऽपि शुभ एव । किन्तु बहिर्निर्गमनानन्तरं परिचितश्रावकादिकं दृष्ट्वा तेन सह वार्तालापादिकं कुर्यात्, गोचरीस्थानेषु धर्मोपदेशं दद्यात्, तदा त्वनावश्यककार्यं तेन कृतमिति कृत्वा तस्यावश्यकसामाचारी मिथ्यैव भवति । तस्माद् बहिर्निर्गतः साधुरावश्यककार्यं मुक्त्वा न किमपि कुर्यादिति जिनोपदेशः ॥२६॥

शिष्यो जिज्ञासां करोति → ननु बहिर्निर्गमनानन्तरमनावश्यककार्यकरणेऽपि प्रकृतसामाचारीपालनं कथं न

गण्यते ? यतस्तेन गुरोरनुज्ञा गृहीता । तथाविधशब्दप्रयोगश्च कृतः । समित्यादिपालनमपि च कृतम् । अनावश्यककार्यमपि किञ्चिन्महत्त्र कृतमपि तु विकथारूपमात्रमेवेति तस्यावश्यकसामाचारीपालनं कथं न गण्यते ? ← इति ।

आचार्यः स्पष्टयति ।

सा य पङ्गणा तीसे भंगे किर पायडो मुसावाओ । ण य तं विणावि किरिया सुब्बाणं पहाणं ति ॥२७॥

“आवस्सहि” इति शब्दप्रयोगो न केवलं शब्दप्रयोग एव । किन्तु “बहिर्निर्गत्याहमावश्यकमेव कार्यं करिष्यामि, न पुनरनावश्यकम्” इति प्रतिज्ञारूपः स शब्दप्रयोगः । इत्थञ्च यथा व्रतं गृहीत्वा व्रतभङ्गकरणे महान् दोषो भवति, तथैव व्रतस्वरूपामेव प्रतिज्ञां गृहीत्वा तदपालनद्वारा तद्भङ्गकरणे महान्दोषो भवति । तदुक्तं → आजम्मं जं पावं बंधइ मिच्छत्तसंजुओ कोइ, वयभंगं काउमणो बंधइ तं चेव अट्टगुणं ← अत्र हि “मिथ्यात्वसंयुक्तो जीवो यावज्जीवं यत्पापं बध्नाति, तस्मादष्टगुणं पापं व्रतभङ्गकरणस्याभिलाषमात्रं कुर्वाणो बध्नाति” इति प्रतिपादितम् । यदि च व्रतभङ्गकरणाभिलाषमात्रेण महान्दोषो भवेत्, तदा निष्ठुरेण मनसा व्रतभङ्गकरणे महत्तरो दोषः स्फुट एव ।

तथा प्रतिज्ञाभंगे प्रकट एव मृषावाद इति द्वितीयमहाव्रतभङ्गोऽपि भवति ।

ननु यद्येवमावश्यकशब्दप्रयोगकरणानन्तरमनावश्यककार्यकरणे मृषावादादयो महान्तो दोषा भवन्ति, तदा तु सा प्रतिज्ञैव न ग्रहीतव्या । यतोऽनाभोगप्रमादादिवशात्संभवत्येवाननावश्यककार्यकरणादिकं । तथा सति च प्रतिज्ञाभङ्गः, तेन च महान्दोषः । यदि च प्रतिज्ञैव न क्रियते, तदा त्वावश्यककार्यकरणे गुणः, कदाचिदनावश्यककार्यं भवेत्तदापि प्रतिज्ञाभङ्गः तज्जन्यदोषाश्च नैव भवेयुः । ततश्च “आवस्सहि” प्रयोगः एव न करणीयः इति अस्माकमभिप्राय इति चेत्

अहो भवतां निर्मला प्रज्ञा ! व्यापारे क्रियमाणे धनहानिसंभवोऽस्तीति तद्भयात् वणिजो वाणिज्यं परित्यजन्ति किं ? भोजने क्रियमाणे उदरगतरोगा संभवेयुरिति किं बुभुक्ष्वो भोजनं परित्यजन्ति ? वस्त्रपरिधाने क्रियमाणे तेषां मालिन्यमपि संभवेदिति किं सज्जना नग्ना एव पर्यटन्ति ? तस्मात् निर्जराकाङ्क्षी मुनिरवश्यं प्रतिज्ञारूपं शब्दप्रयोगं कुर्यादेव । तत्प्रतिज्ञायाश्च यथा भङ्गो न भवेत् तथैव प्रयत्नमपि कुर्यात् । यदि च तथा सत्यपि प्रमादेनानाभोगतो वा केचिदतिचारा भवेयुः, तदा तु प्रायश्चितादिकरणेन तेषां विशुद्धिरपि स्यात्, प्रतिज्ञापालनादिजन्या निर्जराऽपि च स्यात् ।

यस्तु मूढः प्रतिज्ञाभङ्गभिया प्रतिज्ञामेव न करोति, स तु प्रतिज्ञापालनाद्यध्यवसायविहीनः प्रतिज्ञापालनादिजन्यां महतीं निर्जरां परित्यजति । तथा प्रतिज्ञाविरहितः स शृङ्खलयाऽनिबद्धो मर्कट इव यथा तथा प्रवर्तमानो महान्तं कर्मबन्धं करोतीति कदापि प्रतिज्ञाभङ्गभिया प्रतिज्ञात्यागो न करणीयः । ये तु प्रतिज्ञाभङ्गे प्रत्यवायाः प्रतिपाद्यन्ते, ते हि “प्रतिज्ञापालने साधवो निरपेक्षा निष्ठुरा वा न भवेयुः” इत्याशयेन प्रतिपाद्यन्ते । येन प्रत्यवायभिया ते साधवः प्रतिज्ञापालने दृढाध्यवसाया भवन्ति । तथा सत्यपि यदि तेषां प्रमादादितः

कदाचिद्दोषा भवन्ति, ते तु दोषाः तेषां साधूनां पश्चात्तापभावेन प्रतिज्ञापालने तीव्राभिलाषेन च प्रतिहताः सन्तो न तान्प्रत्यवायान्प्रयच्छन्ति । ये तु साधवः प्रतिज्ञां कृत्वाऽपि निरपेक्षा एव प्रतिज्ञाविपरीतमाचरणं कुर्वन्ति । पश्चात्तापादिभावविरहिताश्च भवन्ति । तेषान्तु स प्रतिज्ञाभङ्गो महानर्थकारी भवत्येव । तस्मात्तात्पर्यं सम्यग्विज्ञाय प्रतिज्ञापालनेऽप्रमत्तेन भवितव्यम् । अनाभोगादितो दोषसद्भावे च प्रायश्चित्तादिकं करणीयं । न तु प्रतिज्ञाकरणमेव परित्याज्यमिति भावः ।

यच्च भवता प्रतिपादितं यदुत “आवश्यककार्यमेव मया कर्तव्यमिति प्रतिज्ञामहं न करोमि, किन्तु कार्यं त्वावश्यकमेव करोमीत्यावश्यककार्यकरणजन्या निर्जरा भविष्यत्येव” इति, तदपि तवाज्ञानतासूचकम् ।

किं निगोदवर्तिनो जीवा कंचिदपि जीवं ध्वन्ति ? किं मृषावादं वदन्ति ? किं वा परसंबन्धि तृणमपि गृह्णन्ति ? किं स्त्रियं प्रति विकारभाववन्तो भवन्ति ? किं धनादिपरिग्रहं कुर्वन्ति ? किं रात्रौ दिने वा कवलाहारं विदधति ? यदि नैवं, तदा ते साधव इव महाव्रतसम्पन्नाः सन्तः सर्वविरतिमन्त एव सञ्जाताः । तर्हि तेषां सर्वविरतिपरिपालनजन्या महती निर्जरा न भवति ? कथं प्रकृष्टपुण्यानुबन्धिपुण्यकर्मबन्धो न भवति ? त्वमेव कथयास्योत्तरम् । यदि न जानासि ? तर्हि शृणु । ते हि सर्वाणि पापान्यकुर्वन्तोऽपि सर्वपापाकरणस्य प्रतिज्ञां न कुर्वन्ति । तस्माद्विरतिपरिणामविरहितानां तेषां पापत्यागेऽपि सर्वविरतिजन्या निर्जरा नैव भवति । प्रत्युत प्रतिज्ञाऽकरणात्मिकाया अविरतेः सकाशात्कर्मबन्ध एव भवति । एवञ्च प्रतिज्ञां विना क्रियमाणानां सद्नुष्ठानानामपि तथाविधमुत्कृष्टं फलं नैव भवति । सामान्यफलं तु न मनःसंतोषकारीति तत्परिगणनमेव न क्रियते ।

एवमत्राप्यावश्यकप्रतिज्ञाकृत्वाऽऽवश्यककार्यं विदधानाः साधवः सामान्यनिर्जरां प्राप्नुवन्तोऽप्यावश्यकप्रतिज्ञापूर्वकं क्रियमाणस्यावश्यककार्यस्य यत्फलं भवति, तत्रैव प्राप्नुवन्तीति कोटिधनसंप्राप्तिस्थाने रूप्यकमात्रं लभमानास्ते मूढा एव । न हि कोटिधनप्राप्त्यवसरं परित्यज्य रूप्यकं लभमानो लोके प्रशंसास्पदं भवत्यपि तु निन्दापात्रमेव भवति । इत्थञ्च प्रतिज्ञाकरणान्तरं तदपालने ये प्रत्यवाया भवन्ति, तेषां भयात्प्रतिज्ञात्यागो न युक्तोऽपि तु प्रतिज्ञापालन एव यतितव्यमिति पूर्वमेव प्रतिपादितं रहस्यं मनसि स्थिरीकर्तव्यम् ॥२७॥

शिष्यः प्राह - यः साधुः समित्यादिकं न पालयति, गुरोरनुज्ञां न गृह्णाति । अनावश्यककार्यमपि करोति, तथापि “सामाचारी मया परिपालनीया” इत्यध्यवसायात् आवश्यकीशब्दप्रयोगं करोति, तस्येर्यासमित्यादिपालनाभावजन्याः प्रत्यवाया भवन्तु, किन्तु शब्दप्रयोगजन्या निर्जरा तु कथं न भवेद्” - इति ।

आचार्यः कथयति ।

ण य दोसबहुलभावा सामाचारीणिमित्तकम्मक्खओ । वयमेतं णिव्विसयं इच्चाइ सतंतसिद्धमिणं ॥२८॥

यथा हि शरीरान्तर्वर्तिना महारोगेण प्रतिरोम महापीडामनुभवन् रोगी शोभनवस्त्रं परिदधानोऽपि, मनोहारि च भोजनं भुञ्जानोऽपि मनसि तत्सुखं नैवानुभवति, प्रत्युत प्रतिसमयं पीडामेवानुभवति ।

एवमीर्यासमित्यादिपालनाभावेन गुर्वनुज्ञाऽभावेनानावश्यककार्यकरणेन वा युक्तो मुनिर्दोषबहुलो भवतीति कृत्वाऽऽवश्यकप्रयोगं कुर्वन्नपि तज्जन्यां निर्जरां नैव प्राप्नोति । प्रत्युत दोषपरिकलितः सन्महान्तं कर्मबन्धमेव विदधातीति तस्यावश्यकप्रयोगकरणं निष्फलं विफलञ्च भवति ।

न चेदं मन्मनःकल्पनामात्रम् । किन्तु हरिभद्रसूरिभिरपीदमेवोक्तम् । ते च प्रतिपादयन्ति → ईयासमित्य-पालनादिषु दोषेषु सत्सु क्रियमाण आवश्यकशब्दप्रयोगो निरर्थकोऽनर्थकारी च भवति ← इति ।

यदि हि सेव्यमानानां दोषाणां मनसि पश्चात्तापभावो भवेत् । आवश्यकसामाचारीपालनस्य तीव्रोऽभिलाषो भवेत्, तदा तु दोषेषु सत्स्वपि स प्रयोगो भविष्यत्काले भावावश्यकसामाचारीकारणं भवतीति द्रव्यावश्यक कथ्यते । स च प्रयोगोऽनर्थकारी न भवति, निरर्थकोऽपि च न भवति । किन्तु पश्चात्तापादिनामभावे तु स प्रयोगो भविष्यत्काले भावावश्यकसामाचारीजनको न भवतीति द्रव्यावश्यक न गण्यते । स च प्रयोगो निरर्थकोऽनर्थकारी च भवतीति विवेकः ॥२८॥

आवश्यकसामाचारी खल्वपवादमार्गरूपेति दर्शयति ।

होइ अगमणए इरियाविसोहिसज्झायझाणमाइगुणा । कारणियं पुण गमणं तेण वि भेओ भवे आसिं ॥२९॥

साधु हि सिद्धपदप्राप्त्यर्थं सर्वविरतिं पालयति । सिद्धपदप्राप्तिश्च योगनिरोधाद्भवति । तस्मात्साधुना योगनिरोधाभ्यासः कर्तव्यः । अत एव कारणं विना पदमात्रगमनमपि साधूनां प्रतिषिद्धम् । कारणं विनाऽङ्गुलिमात्रचलनमपि मुनीनां निषिद्धम् । सर्वथा मनोवाक्काययोगानां निरोधं कृत्वा साधुना स्थातव्यम् । इत्थञ्च गमनागमनादिक्रियां परित्यज्योपाश्रये योगगुप्तिं कृत्वा तिष्ठतः साधोर्बहवो गुणा भवन्ति ।

तथा हि गमनागमनक्रियायां योगादिनिमित्तकः कर्मबन्धो भवति । तदभावे तु स कर्मबन्धो न भवतीति प्रथमो गुणः । गमनागमनादिषु स्वाध्यायव्याघातो भवति, उपाश्रय एव तिष्ठतस्तु प्रभूतः स्वाध्यायः, तेन च निर्मलपरिणामस्तेन च महती निर्जरा भवतीति द्वितीयो गुणः ।

गमनागमनादिषु धर्मध्यानं ध्यातुं न शक्यते । स्थानस्थितस्तु साधुः प्रसन्नमनाश्चतुर्विधं धर्मध्यानं ध्यायन्परमपदमासनीकरोतीति तृतीयो गुणः ।

गमनागमनादिषु पिपीलिकादीनां विराधना संभवति, कण्टकादिना चात्मविराधनाऽपि संभवति । स्थान एव स्थितस्य तु गमनाद्यभावात्संयमविराधनाऽऽत्मविराधना च प्रायो नैव भवति । न ह्युपाश्रये स्थितानामाकस्मिक्यात्मविराधनाऽऽकस्मिकी वा संयमविराधना दृश्यते । गमनागमनादिषु तु ते द्वे अपि विराधने बहुशः शृयेते इति प्रसिद्धमेवैतत् ।

इत्थञ्च प्रभूतगुणसद्भावाद् गमनागमनादिकं नैव कर्तव्यं, योगगुप्तिं कृत्वैववस्थातव्यमित्युसर्गो मार्गः ।

“इत्थञ्च प्रतिपाद्यमाने कदाचिच्छिष्याः गमनागमनादिकं सर्वथा पापमेव मा मन्यताम्” इति करुणापरो गुरुरधुनाऽपवादं प्रदर्शयति ।

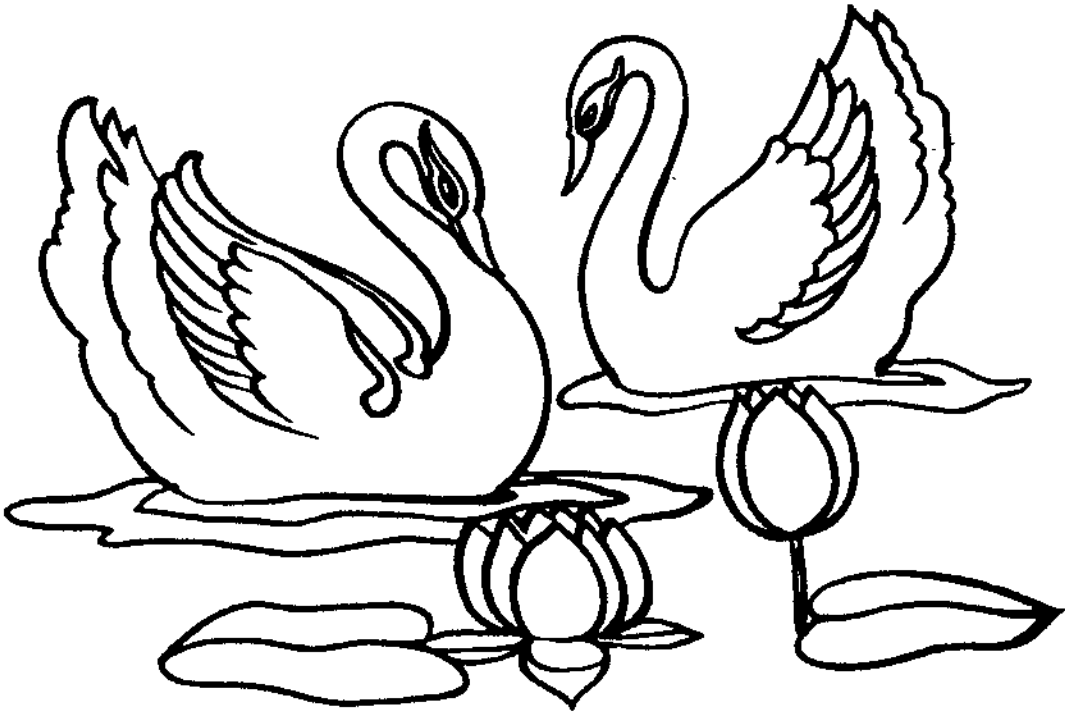
स्थण्डिलाय, प्रश्रवणपरिष्ठापनाय, भक्तपानाद्यानयनाय, गुर्वाज्ञापालनायानियतविहारकरणाय चावश्यं

गमनागमनादीनि कर्तव्यानि । यदि हि कारणे सत्यपि स साधुर्गमनादि न कुर्यात् । तदा गमनादिजन्या गुणा न भवेयुः, जिनाज्ञालोपश्च कृतः स्यात् ।

किञ्च यदि स्थण्डिलं न गच्छति, स्थण्डिलशङ्कां निरुणद्धि । तदा तु मरणमेव स्यात्, उपाश्रय एव वा स्थण्डिलगमने संयमविराधना शासनविराधना च स्यात् । एवं प्रश्रवणनिरोधे क्रियमाणे चक्षुषो रोगा भवेयुः । यत्र तत्र वा प्रश्रवणे परिष्ठाप्यमाने पूर्वोक्ता एव संयमविराधनादयो दोषा भवेयुः । यदि च भक्तपानाद्यर्थं गमनागमनादिकं न कुर्यात्, तदाऽऽर्तध्यानादिना व्याप्तो महान्तं कर्मबन्धं कुर्यात् । स्वयमेव वा बुभुक्षित-स्तृषालुश्च म्रियेत । ग्लानसाध्वाद्यर्थं भक्ताद्यानयनाय यदि न गच्छेत्, तदा साधर्मिकवात्सल्यवैयावृत्यादीनाम-पलापः कृतः स्यात् । तथा च सति सम्यग्दर्शनमेव मलिनं भवेत्, कुतस्तस्य चारित्रपरिणामशुद्धिः ।

तस्मात्कारणे सति गुर्वनुज्ञां गृहीत्वा, सम्यगीर्यासमित्यादिपालनं कुर्वता, शास्त्रोक्ताऽऽवश्यककार्य-करणार्थमेव निर्गच्छता साधुनाऽऽवश्यकीशब्दप्रयोगपूर्वकमेव निर्गन्तव्यमित्यावश्यकसामाचारीसंक्षेपार्थः ।

चतुर्थी आवश्यकीसामाचारी समाप्ता

इदानीं नैषेधिकीसामाचारी प्रारभ्यते ।

एवं णिसीहिया कयपडिसेहस्सोग्गहप्पवेसम्मि । हंदि णिसीहियसदो उचिओ अण्णत्थजोगेणं ॥३०॥

आवश्यककार्यकरणार्थं गुर्वग्रहाद्बहिर्निर्गतः साधुर्यदाः गुरोर्वग्रहे पुनः प्रविशति, तदा प्रथममवग्रह-प्रवेशाय गुरोरनुज्ञां गृह्णाति । सर्वेषां पापानां निषेधं करोति । ततश्चोपयोगपूर्वकं गुर्वग्रहप्रवेशसमये “निसीहि निसीहि” इति यं नैषेधिकीशब्दप्रयोगं कुरुते, स एव नैषेधिकीसामाचारी गण्यते ।

एवञ्च यदि गुरोरनुज्ञाया ग्रहणं यदि स न कुर्यात् । तदा यदि स सर्वाणि पापानि निषिध्येत्, उपयोगयुक्तो भवेत्, शब्दप्रयोगमपि कुर्यात्, तथापि स नैषेधिकीसामाचारीपालको न भवति ।

यदि च गुरोरनुज्ञां गृह्णाति । सर्वाणि पापानि निषिध्यति । शब्दप्रयोगमपि करोति । किन्तु नैषेधिकीसामाचार्याः तात्पर्यं सम्यगुपयोगवान्न भवेत्, तदापि स नैषेधिकीसामाचारीमात्र भवति ।

यदि स गुरोरनुज्ञां गृह्णाति, शब्दप्रयोगं करोति, सम्यगुपयोगवाञ्छ भवति, तथापि यदि पापानि न निषिध्येत्, तदा स सामाचारीपालको न भवति ।

स गुरोरनुज्ञां गृह्णाति, सम्यगुपयोगवाञ्छ भवति, पापानि च निषिध्यति, तथापि यदि नैषेधिकीशब्दप्रयोगमेव न कुर्यात्, तदा तु सोऽपि नैषेधिकीसामाचारीपालको न भवति ।

एष तावद् गुर्वग्रहप्रवेशकालीना नैषेधिकीसामाचारी प्रतिपादिता । यदि स गुर्वग्रहप्रवेशमकुर्वाण एव नैषेधिकशब्दप्रयोगं कुरुते, तदा स प्रयोगो नैषेधिकीसामाचारी न भवति ।

एवं गुर्वग्रह इव देवाधिदेवावग्रहप्रवेशकालेऽपि नैषेधिकीसामाचारी ज्ञातव्या । नवरं तत्र जिनगृहे गुरोरभावात्तदा गुर्वनुज्ञाग्रहणं न भवति । केवलं जिनगृहे गमनार्थं गुरोरनुज्ञा गृह्यते इति बोध्यम् ॥३०॥

शिष्यः प्रश्नयति – नन्वेषा सामाचारी सामान्यतः साधूनामेव पालनार्थं प्रतिपादिता । साधवश्च कदापि पापकर्माणि नैव कुर्वन्ति । एवञ्च यदि ते बहिर्निर्गता अपि पापानि न कुर्वन्ति, तदा गुर्वग्रहप्रवेशकाले पापनिषेधोऽपि तेषां कथं घटते ? पापानामेवाभावात् । नैषेधिकीप्रयोगो हि “अहं पापानां निषेधं करोमि” इति प्रतिज्ञारूपः स च पापानामेवाभावे पापत्यागाभावाच्चैव युक्तः । श्रावकास्तु संसारे पापकर्मकारिणो भवन्तीति तेषां गुर्वग्रहे देवावग्रहे च प्रवेशकाले पापकार्याणां निषेधरूपो नैषेधिकीप्रयोगो युक्तः न तु साधूनामिति ।

आचार्यः प्रत्युत्तरयति ।

दढजत्तुवओगेणं गुस्सेवोग्गहमहीपवेसंमि । इट्ठं इहराणिट्ठं तेण णिसेहो इह पहाणो ॥३१॥

यदुक्तं “सुसाधवः पापकर्मकारिणः नैव भवन्तीति गुर्वग्रहप्रवेशकाले पापनिषेधाय शब्दप्रयोगो व्यर्थः” इति । तत्र सुसाधवः पापकर्मकारिणो न भवन्तीति सम्यक् । किन्तु प्रमाददोषादनाभोगदोषाद्वा तेषां पापानि संभवन्ति । यथा स्थण्डिलादौ गताः साधवः परस्परं विकथां हास्यादिकं वा कुर्वन्ति, मुक्तमनांसश्च भवन्ति । कदाचिन्मुखवस्त्रिकोपयोगं विनापि परस्परं ब्रूवन्ति । कदाचिन्महता स्वरेण वातनिसर्गं कुर्वन्ति । कदाचिद्यत्र तत्र वा श्लेष्म निष्ठीवन्ति, पादेन च तत्श्लेष्म मृदा सह मिश्रं कुर्वन्ति । एतत्सर्वं गुर्वग्रहे न युज्यते । यतो गुर्वग्रहे विकथायां क्रियमाणायां गुरोर्व्याक्षेपो भवेत् । विकथाशब्देन व्याकुलीभूता गुरवश्चित्तस्यैकाग्रतां धर्तुं न

शक्नुयात्। तथा गुर्वग्रहे महता स्वरेण हास्यादिकरणे स्फुटैव गुर्वाशातना । कदाचिन्निष्ठयुतमपि गुरोर्मुखे पतेत्, तत्तु महापापं। एवं मुखवस्त्रिकां विना गुरुणा सह वार्तालापे क्रियमाणेऽपि शिष्यस्य निष्ठयुतं गुरोर्मुखे पतेत् । तथा मुखवस्त्रिकां विना वार्तालापे क्रियमाणे गुरोरविनयोऽपि स्यात् । महता स्वरेण वातनिसर्गञ्च कुर्वन्मुनिरपि गुर्वाशातनाभागभवेत्। इत्थञ्च प्रायशः पापविरहिता अपि साधवो गुर्वग्रहाद्बहिर्निर्गताः सन्तः सूक्ष्मपापवन्तः संभवन्ति । गुरोर्वग्रहे च क्रियमाणानि पापानि गुर्वाशातनाकारीणि भवन्ति । गुर्वाशातना च भवोदधिवर्धयित्रीति कृत्वा गुर्वग्रहप्रवेशकाले गुर्वाशातनाभयभीतसाधवोऽतीवोपयोगयुक्ताः सन्तः सर्वाणि सूक्ष्माण्यपि पापानि परित्यजन्ति । तदर्थञ्च नैषिधिकीशब्दप्रयोगरूपां प्रतिज्ञां कुर्वन्ति ।

यथा शत्रुदेशस्य समीपे स्वदेशस्य सीमनि वर्तमानाः सैनिकाः प्रायोऽप्रमत्ता एव भवन्ति । तथापि रजन्यां ते विशेषतोऽप्रमत्ता भवन्ति । यतो रजन्यां शत्रुणां भयं विद्यते । दिने चाप्रमत्ता अपि सूक्ष्मप्रमादवन्तो भवन्ति। रजन्यां युद्धादिकाले च सर्वथाऽप्रमत्ता भवन्ति । एवमत्रापि बोध्यम् ।

किञ्च साधूनां किञ्चिदाचरणं स्वयं पापरूपं यद्यपि न भवति, तथापि गुरोर्वग्रहे तदाचरणं गुर्वाशातनाकारि भवति । यथा श्रान्तः साधुरेकस्य पादस्योपरि द्वितीयं पादमारोहयति, तदाचरणञ्च यद्यपि पापरूपं न भवति । किन्तु गुरोर्वग्रहे तु तदाचरणमवश्यमविनयरूपमेव भवति । तथा साधूभ्यो महता स्वरेण पाठदानं यद्यपि सुन्दरमेव । किन्तु गुरोर्वग्रहे तथाकरणे गुरोरप्रीतिजनकं तद्भवतीति तत्र युक्तं । तथा गुरोरभावे समागतैः साधूभिः श्रावकैर्वा सह प्रथमं वार्तालापकरणं न दुष्टम् । गुर्वग्रहे च प्रथमं गुरुरेव तैस्सह वार्तालापं करोति। पश्चादेव साधवः । एवं कश्चित्साधुः श्रान्तः सन् भित्तिं स्पृष्ट्वोपविशति । एतदपि पापरूपं यद्यपि नास्ति, किन्तु गुरोर्वग्रहेऽविनयरूपं भवति ।

इत्थञ्च यदाचरणं गुरोर्वग्रहे गुर्वाशातनाकारि भवति, तस्य सर्वस्यापि निषेधार्थं साधवो नैषेधिकीप्रयोगरूपां सामाचारीं परिपालयन्ति ।

तत्रापि यदि दृढोपयोगयुक्ता न भवन्ति, तदा तु प्रतिज्ञां कृत्वाऽपि ते साधवः दृढोपयोगाभावादनाभोगप्रमा-
दादिवशाद्गुरोराशातनारूपमाचरणं कुर्युः । तस्माद् गुरुदेवानामवग्रहभूमौ प्रवेशकाले पापनिषेधे तत्प्रतिज्ञारूपे शब्दप्रयोगे च दृढ उपयोगः कर्तव्यः । तेनैव विपुलाऽशुभकर्मनिर्जरा भवति । यदि च ते दृढोपयोगं न बिभ्रति। सामान्योपयोगमेव बिभ्रति, तदाऽऽशातनासंभवात् कर्मबन्धो भवति ।

इत्थञ्च गुर्वादीनामवग्रहप्रवेशे क्रियमाणो नैषिधिकीप्रयोगो विपुलनिर्जराकारी भवति, किन्तु स प्रयोगो विपुलनिर्जराकरणार्थं तस्य शिष्यस्य पूर्वप्रयत्नापेक्षयाऽधिकप्रयत्नं सहकारिकारणरूपमपेक्षते । अधिकप्रयत्नसंपादनाय च दृढोपयोगोऽतीवोपयोगी भवतीति तात्पर्यम् ।

ननु स साधुगुर्वग्रहप्रवेशकाले नैषेधिकीप्रयोगमुपयोगदृढतां तीव्रप्रयत्नं वा न कुर्यात्, एवमेव गुरोर्वग्रहे प्रविशेत्, तत्र च काऽप्याशातना यदि न भवेत्तदा को दोष इति चेत्

“तदा तीव्रप्रयत्नः कर्तव्यः, उपयोगदृढता च कर्तव्या” इत्यादिरूपाया जिनाज्ञाया भङ्ग एव महान्दोषः । तथा “गुरोराशातनाया परिहारस्य परिणामः शिष्यस्य मनसि नैव वर्तत” इति तत्र निश्चीयते । एवञ्च गुरोराशातनाया भयमपि तस्य नास्तीति ज्ञायते । ततश्च “गुरोराशातना हेया” इति दृढो निश्चयो न तस्य विद्यते । तदभावे च

मिथ्यात्वादोषानामपि संभवो भवतीति तदाऽऽशातना यदि न भवेत्, तदापि तस्य तु दोष एव ॥३१॥

“गुरुदेवानामवग्रहे दृढोपयोगपूर्वकं तीव्रप्रयत्नपूर्वकञ्च प्रवेशः कर्तव्यः” इत्येव दृढयितुमाह

एत्तो चेइयसिहराइदंसणे च्विय गयाइओसरणं । सङ्गाण वि साहूणं किमंग पुण एत्थ वत्तव्वं ॥३२॥

गुरुदेवानामवग्रहे दृढोपयोगतीव्रप्रयत्नादिकं विना प्रवेशे क्रियमाणे गुर्वाशातनादिजन्यो महान्दोषो भवति । तस्मादेव ये श्रावका जिनगृहे जिनान् वन्दितुं निर्गच्छन्ति । तैर्जिनगृहशिखरं यदा दृश्यते, तदैव गजादक्षादृथादन्य यानाद् वाऽवतरणं कर्तव्यम् । अन्यथा जिनानामाशातना भवेत् । एतच्च हरिभद्रसूरिभिः प्रतिपादितम् ।

इत्थञ्च यदि गृहस्थानामपि जिनाद्यवग्रहे दृढोपयोगतीव्रप्रयत्नादिकं कर्तव्यं भवति । तदा सदैवाशातनाभीरूणां साधूनां तु तत्सुतरामेव कर्तव्यं भवति ।

इत्थञ्च ये साधवो गुरुदेवावग्रहे प्रवेशकाले गुरुदेवाशातनाकारिणामाचरणानां त्यागे तीव्रप्रयत्नवन्तो दृढोपयोगवन्तश्च न भवन्ति । तेषां साधूनां “गुरुदेवाशातनाया भयं तज्जन्यप्रत्यवायानाञ्च भयं नास्ति, जिनवचने च श्रद्धा नास्ति” इति सिध्यति ।

अत्र गुर्ववग्रहश्च सार्धहस्तत्रयप्रमाणोऽवगन्तव्यः । यत्र वा स्थिताः साधवो गुरुं दृष्टुं शक्नुवन्ति, यत्र वा स्थितानां साधूनां प्रतिपादितं निर्दोषमपि आचरणं गुरूणामविनयरूपं भवति । स एव देशः गुर्ववग्रहरूपः स्थूलदृष्ट्या वक्तुं शक्यते ।

जिनावग्रहश्च जघन्यतो नवहस्तप्रमाणः उत्कृष्टतश्च षष्ठिहस्तप्रमाण इति बोध्यम् ॥३२॥

शिष्यः प्राह – जिनगृहे गुर्ववग्रहे च प्रवेशकाले नैषेधिकीप्रयोगो युक्तः, यतस्तत्र गत्वा चैत्यवन्दनादिरूपा प्रवृत्तिः कर्तव्या । प्रवृत्तौ च क्रियमाणायामाशातनासंभवः । किन्तु यदोपाश्रये प्रवेशः क्रियते, तदा तूपाश्रयं प्रविश्य निश्चलमेव स्थेयम्, ध्यानादिकमेव गुप्तिरूपं करणीयमिति तत्र नैषेधिकीप्रयोगः कथं घटते, ध्यानादिक्रियायां गुर्वाशातनादिसंभवस्याभावादिति ।

ग्रन्थकारः प्राह ।

झाणेणं ठणेण वि णिसीहियाए परो हवइ जत्तो । अणिसिद्धस्स णिसीहिय वायमित्तं ति वयणाओ ॥३३॥

उपाश्रये गत्वा यद्ध्यानादिकं करणीयं, तत्रापि मनोयोगस्यातिशयशाली यत्न आवश्यक एव । न हि तं विना ध्यानं संभवति । तस्मान्मनोयोगादीनामतिशयशालियत्नार्थं तत्र नैषेधिकीप्रयोगो युक्तः ।

अयं भावः । “साधुना संयमयोगे दृढप्रयत्नं विना क्षणमपि न स्थातव्यम्” इति हि जिनाज्ञा । एवञ्च दृढयत्नं विना तिष्ठतस्तस्य नैषेधिकी शुद्धा न भवेत् । तस्मात् स्वोपाश्रयादौ प्रवेशकालेऽप्यवश्यं दृढयत्नार्थं दृढोपयोगार्थं च प्रतिज्ञारूपो नैषेधिकीप्रयोगः कर्तव्यः ।

नैषेधिकीप्रयोगो हि त्रिषु स्थानेषु भवति । यदा शिष्या गुरून्वन्दन्ते, तदा “इच्छामि खमासमणो वंदितुं जावणिज्जाए निसीहियाए अणुजाणह मे मिउगहं निसीहि” इति सूत्रोच्चारकाले गुरोरनुज्ञां गृहीत्वा नैषेधिकीप्रयोगं कुर्वन्ति । तत्राशातनाभीरवस्ते पापानां निषेधं दृढोपयोगञ्च विदधतीति प्रागेव प्रतिपादितम् ।

यदा साधवश्चैत्यवन्दनार्थं जिनगृहे प्रविशन्ति, तदा जिनानामाशातना मा भूदित्यभिप्रायेण “निसीहि” इति

शब्दप्रयोगं कुर्वन्ति । तत्रापि ते पापानां निषेधं दृढोपयोगं च कुर्वन्ति ।

यदा तु स्थण्डिलगोचरीविहारदिकार्याणि कृत्वोपाश्रये प्रविशन्ति । तदापि ते नैषेधिकीप्रयोगं कुर्वन्ति । तत्र यद्यपि गुरोरवग्रहे जिनावग्रहे च प्रवेशो नास्तीति गुरुदेवानामाशातनाया भयमपि तेषां न विद्यन्ते । किन्तूपाश्रये प्रविश्य स्वाध्यायध्यानादिषु दृढं स्थातव्यमिति जानानास्ते दृढप्रयत्नार्थं नैषेधिकीप्रयोगं कुर्वन्ति । आत्मानं सावधानं करोति यथा “आत्मन् ! अधुना स्वाध्यायध्यानादिषु भवता स्थातव्यम्, न च संयमयोगे दृढप्रयत्नं विना स्थातुं युक्तमिति दृढप्रयत्नपरो भव” इति । एतच्च नैषेधिकीप्रयोगद्वारा कुर्वन्ति । यस्तु पूर्वं सर्वोऽप्युपाश्रयो गुर्ववग्रहरूपः प्रतिपादितः, स तु स्थूलदृष्ट्या ज्ञातव्यः । “साधवो गुरोराशातनाप्रकारं ज्ञात्वा तत्परिहारपरायणा भवन्तु” इति मनसि कृत्वा तत्प्रतिपादितम् । परमार्थतस्तु सार्धहस्तत्रयप्रमाण एव गुरोरवग्रहः । उपाश्रये प्रवेशकाले तु क्रियमाणा नैषेधिकी संयमयोगे दृढप्रयत्नसंपादनार्थमेव, न त्वाशातनापरिहारायेति तात्त्विकः पदार्थः ।

संयमयोगे दृढप्रयत्नश्चातीवावश्यकः । स्वाध्यायध्यानादिपरायणास्तु तं दृढप्रयत्नं स्वभावत एव प्राप्नुवन्ति । किन्तु ये वृद्धत्वादिवशात्स्वाध्यायादिकं कर्तुं न शक्नुवन्ति । ते कथं संयमयोगे दृढप्रयत्नवन्तः स्युरिति चिन्तापरायणैस्तीर्थकरैस्तेषां स्वाध्यायादिषु शक्तिरहितानां साधूनां संयमयोगे दृढप्रयत्नसंपादनार्थं ग्रीष्मेष्वातापना हेमन्तेषु शीतसहनञ्च प्रतिपादितम् । येन तेऽपि दृढप्रयत्नवन्तो विपुलां निर्जरां प्राप्नुयुः । इत्थञ्च दृढप्रयत्नार्थं क्रियमाणा नैषेधिकीसामाचार्यपि युक्तैव ।

अत्र हि गुर्ववग्रहे प्रवेशकाले गुरोरनुज्ञाऽऽवश्यकी, जिनावग्रहे उपाश्रये वा प्रवेशकाले तु गुरोरनुज्ञाऽनावश्यकीति विवेकः ॥३३॥

शिष्यः प्रश्नयति - ननु गुर्ववग्रहे प्रवेशकाले जिनावग्रहे प्रवेशकाले उपाश्रये वा प्रवेशकाले साधवो गुर्वाद्याशातनापरिहारार्थं पापनिषेधकर्तारो दृढोपयोगवन्तो दृढप्रयत्नवन्तश्च भवन्तु । तथा सति तेषामाशातनादिपरिहारो भविष्यति । किन्तु तत्र नैषेधिकीशब्दप्रयोगस्य किं प्रयोजनम् ? तं विनैवाशातनापरिहारादीनां संभवादिति ।

आचार्यः प्रत्युत्तरयति ।

होइ पड़ण्णाभंगे भीरुअभावा अओ दढो जत्तो । तप्पुव्विया य किरिआ फलया तब्भाववुड्ढिकरी ॥३४॥

यथा हि कश्चित्श्रावको रात्रिभोजनं कदाऽप्यकुर्वाणोऽपि यदि रात्रिभोजनत्यागस्य प्रतिज्ञां न कुर्यात्, तर्हि कदाचिद्विवाहादिप्रसङ्गेषु देशान्तरगमनादिषु वा स परैः प्रेरितः, स्वयमेव वा रात्रिभोजनं कुर्यात् । यतस्तस्य प्रतिज्ञा नास्ति । किन्तु यो गृही रात्रिभोजनत्यागस्य प्रतिज्ञां विदद्यात् । स तु कुत्रापि केनापि प्रेरितो न रात्रिभोजनं करोति । यतस्तस्य मनसि भयं समुत्पद्यते “यद्यहं रात्रिभोजनं कुर्याम्, तदा प्रतिज्ञाभङ्गो भवेत् । प्रतिज्ञाभङ्गश्च महानर्थकारी” इति । इत्थञ्च रात्रिभोजनत्यागप्रतिज्ञा प्रतिज्ञाभङ्गस्य भयं समुत्पाद्य प्रतिज्ञापालने दृढयत्नं जनयतीति सा प्रतिज्ञाऽतीवोपयोगिनी भवति । प्रतिज्ञारहितस्तु श्रावकः तथाविधं भयं न प्राप्नोति । अत एव तस्य रात्रिभोजनत्यागे दृढप्रयत्नो न भवति । अत एव स रात्रिभोजनं करोति ।

तथा अष्टोपवासान्कर्तुमिच्छन्नापि यस्तपस्वी प्रतिदिनमेकैकोपवासस्यैव प्रतिज्ञां करोति । स कदाचित् तृतीयादिदिने बुभुक्षितः सन् पारणकमपि कुर्यात् । यस्तु प्रथम एव दिनेऽष्टोपवासानां प्रतिज्ञां करोति । तस्याष्टदिनानि यावत् कदापि पारणककरणविचारो न भवति । इत्थञ्च प्रतिज्ञा दृढयत्नमुत्पादयित्वा पापत्यागे पुण्यकरणे वाऽतीवोपयोगिनी भवतीति स्थितम् ।

एवमत्रापि गुर्ववग्रहादिषु पापमकुर्वाणोऽपि, शिथिलयत्नमकुर्वाणोऽपि च साधुर्यदि नैषेधिकीप्रयोगरूपां पापत्यागस्य दृढयत्नस्य च प्रतिज्ञां न कुर्यात्, तदा स कदाचिद्गुर्ववग्रहे मन्दप्रयत्नवान्सन् गुर्वाशातनादिकं कुर्यात् । यतस्तस्य मनसि प्रतिज्ञाभङ्गस्य भयं नास्ति ।

यस्तु नैषेधिकीप्रयोगरूपां प्रतिज्ञां करोति । स तु “यद्यहं शिथिलप्रयत्नवान् भविष्यामि, तदा गुर्वाशातनादिकं भवेत् । ततश्च प्रतिज्ञाभङ्गो भवेत् । प्रतिज्ञाभङ्गश्च महानर्थकारी” इति भयाद्भीतः सन्पापत्यागे दृढयत्नवान्भवतीति शब्दप्रयोगः प्रतिज्ञारूपोऽतीवोपयोगी भवति ।

किञ्च दृढयत्नपूर्विका क्रिया क्षायोपशमिकभावेन क्रियते । क्रिया च येन भावेन क्रियते, तस्य भावस्य वृद्धिं जनयतीति नियमः । क्षयोपशमभाववृद्धिश्च क्रमशः क्षायिकभावं सम्पाद्य परमपदं प्रापयतीति । अत्रापि नैषेधिकीप्रयोगरूपप्रतिज्ञया दृढयत्नो भवति । दृढयत्नपूर्विका च क्रिया क्षायोपशमिकभाववृद्धिकरी । सा वृद्धिश्च क्षायिकभावं जनयति । स च क्षायिकभावः परमपदं जनयतीति नैषेधिकीप्रयोगः पारम्पर्येण मोक्षसंपादको भवतीति सोऽपि युक्त एवेति फलितम् ।

ननु ज्ञाता तावत्संपूर्णा नैषेधिकीसामाचारी । किन्तु तत्र यो दृढप्रयत्नः प्रतिपाद्यते, तस्य तु सम्यक्स्वरूपं ज्ञातुमिच्छामि । कुरुष्वानुग्रहमिति चेत्शृणु ।

यथा कण्टकादिभिर्विरहिते मार्गे चलन्जन इतस्ततो दृष्टिं पातर्यश्चलति । किन्तु स एव जनः कण्टकादिभिर्व्याप्ते मार्गे चलन्कुत्रापि तस्ततो दृष्टिं न पातयति । मनस्यपि नान्यत्किञ्चिच्चिन्तयति । केवलमधस्तादेव पश्यन्कण्टकान्परित्यजन्गच्छति । तस्य स प्रयत्नो दृढप्रयत्न उच्यते ।

यथा वा रिपुसहस्रस्याग्रे स्थितो योद्धा क्षणमपि प्रमादं न करोति । अतीवाप्रमत्तो भूत्वा सङ्ग्रामं करोति । तस्य स प्रयत्नो दृढप्रयत्न उच्यते ।

यथा कश्चिद्राजाऽपराधिनं कथितवान् “यदि त्वं तैलपरिपूर्णं पात्रं गृहीत्वा समग्रे नगरे पर्यटः, तैलस्य बिन्दुमपि न पातयेः, तदाऽहं त्वां मुञ्चामि । अन्यथा मारयामि” इति । स चापराधी मरणभयभीतो लोकपूरितेऽपि नगरे कुत्रापि दृष्टिमपातयन्नतीवाप्रमत्तो भूत्वा पर्यटति । तस्य स प्रयत्नो दृढप्रयत्न उच्यते ।

एवं गुरुदेवानामवग्रहे “तेषामाशातना मा भूद्” इति गुर्वाद्याशातनाभयभीतः साधुस्तदाशातनापरिहारार्थं संयमयोगे तीव्रप्रयत्नसम्पादनार्थञ्चातीवाप्रमत्तो भवतीति बोध्यम् ।

अत्रावश्यकनैषेधिकीसामाचार्योर्थस्तावदेक एव । यतः पापनिषेधोऽप्यावश्यककार्यरूप एव । तथापि गमनकाले आवश्यकी, गुर्वाद्यवग्रहप्रवेशकाले नैषेधिकीति व्यवस्था बोद्धव्या ।

पञ्चमी नैषेधिकीसामाचारी समाप्ता

સંયમ રંગ લાગ્યો

(દશવિધ ચક્રવાલ સામાચારીઓ)

સામાચારીં પવક્રામિ, સબ્દુક્ષ્વિમોક્ષર્ણી । જં ચસ્તિાણ નિર્ગંથા તિણ્ણા સંસારસાગરં ॥

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં ગણધર ભગવંતો કહે છે કે, “આ દશવિધ ચક્રવાલ સામાચારી સંસારના સર્વદુઃખોમાંથી છુટકારો અપાવડાવી મોક્ષમાં પહોંચાડનારી છે. આ સામાચારીનું પાલન કરીને સાધુઓ સંસારસાગરનો પાર પામ્યા છે. એ સામાચારી હું તમને કહીશ.”

સામાચારીઓ કુલ દસ છે. (૧) ઈચ્છાકાર (૨) મિચ્છાકાર (૩) તથાકાર (૪) આવસ્સહિ (૫) નિસીહિ (૬) આપૂચ્છા (૭) પ્રતિપૂચ્છા (૮) છંદના (૯) નિમન્ત્રણા (૧૦) ઉપસંપદા.

આ સામાચારીઓ રોજેરોજ વારાફરતી સતત ઉપયોગમાં આવનારી છે. સાધુઓએ સાધુજીવનમાં શી રીતે જીવવું? એનું સ્પષ્ટ નિરૂપણ કરનાર આ સાધુઓનું નાગરિક શાસ્ત્ર કહેવાય.

જો આ દસ સામાચારીઓનું બરાબર પાલન કરવામાં આવે તો સાધુજીવનમાં થતાં સંકલેશો, આર્તધ્યાનો નાશ પામે. સાધુપણમાં લાગતા ડાઘાઓ ધોવાતા જાય, નવા ડાઘાઓ લાગતા અટકે.

આવશ્યકનિર્યુક્તિ, પંચાશક વિગેરે અનેક ગ્રંથોમાં દસ સામાચારીનું નિરૂપણ કરેલું જ છે. પણ મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજે ‘સામાચારી પ્રકરણ’ નામનો સ્વતંત્ર ગ્રંથ રચી, વિસ્તારથી એ સામાચારીઓનું નિરૂપણ કરી શ્રમણસંઘ ઉપર ઘણો મોટો ઉપકાર કર્યો છે. મુખ્યત્વે એ ગ્રંથને અનુસારે, આ કાળને અનુસારે અહીં ક્રમશઃ દસ સામાચારીઓનું નિરૂપણ કરવામાં આવશે.

(૧) ઈચ્છાકાર સામાચારી

ઉત્સર્ગ માર્ગ તો એ જ છે કે, દરેક સાધુ-સાધ્વીજીઓએ પોતાના નાના-મોટા દરેક કાર્યો જાતે જ કરવા જોઈએ. કાપ કાઢવો, કપડા સુકવવા, વસ્ત્રોનું પ્રતિલેખન, પાતરાનું પ્રતિલેખન, સ્થંડિલ-માત્રાના પ્યાલા પરઠવવા વિગેરે વિગેરે પોતાના તમામ કાર્યો પ્રત્યેક દીક્ષિતોએ જાતે જ કરવા જોઈએ. પોતાનાથી નાના કે પોતાનાથી મોટા કોઈપણ સાધુઓને સાધુ પોતાનું કોઈપણ કાર્ય સોંપી ન શકે.

એના મુખ્યત્વે બે કારણો છે. (૧) પોતાનું કામ પોતે કરી શકે તેમ હોવા છતાં, પ્રમાદાદિને કારણે બીજાને સોંપે એટલે એ સાધુ વીર્યાચારનું પાલન ગુમાવે. એને વીર્યાચારમાં અતિચાર લાગે. (૨) જેને કામ સોંપવામાં આવે એને એ કામ કરવું ન પણ ગમે. સામાન્યથી બીજાનું કાર્ય હોંશે હોંશે કરનારા આત્માઓ તો ખૂબ ઓછા જ હોય. એટલે સાધુ જો બીજા સહવર્તિને કામ સોંપે તો એને થોડું-ઘણું પણ માનસિક દુઃખ થવાની શક્યતા છે. કરૂણાપ્રધાન જિનશાસનમાં પંચ મહાવ્રતધારી સાધુ પોતાના નિમિત્તે કોઈને પણ, લેશ પણ માનસિક દુઃખ ન પડે એની સતત કાળજી રાખે. માટે એણે પોતાના દરેક કાર્યો સ્વયં કરવા.

આ જ કારણસર શાસ્ત્રકારોએ સાધુઓ માટે એક વિશેષણ વાપરેલ છે, “સ્વયંદાસાસ્તપોધના.” સાધુઓ ‘સ્વયંદાસ’ હોય. એટલે કે સાધુ પોતે જ શેઠ અને પોતે જ પોતાનો નોકર હોય. શેઠીયાઓ કંઈપણ કામ આવી પડે એટલે પોતાના નોકરને જ બધા કામ સોંપે. સાધુ પણ પોતાને કંઈ પણ કામ આવી પડે તો પોતાના નોકરને જ એ કામ સોંપે. સાધુનો નોકર સાધુ પોતે જ છે.

પાણી વહોરવા જવા માટે ઘડાનો દોરો પ્રતિલેખન કરવો છે. ઘડા-ટોકસી વિગેરેનું પ્રતિલેખન થઈ ગયું છે. એ વખતે સાધુ પાતરા પ્રતિલેખન કરનારાને કહી દે છે કે, 'આ દોરો પ્રતિલેખન કરી આપો', કેમકે એ સાધુએ નવી ઈરિયાવહિ ન કરવી પડે. પણ આટલું નાનકડું કામ પણ સોંપી ન શકાય. સાધુએ ફરી ઈરિયાવહિ કરી જાતે દોરો પ્રતિલેખન કરવો જોઈએ.

એમ બહાર ઠલ્લે-દેરાસર જવું છે. દાંડો પહેલા માળે પડ્યો છે. ત્યાંથી કોઈ સાધુ નીચે આવી જ રહ્યો છે. એ વખતે નીચે રહેલો સાધુ એને કહી દે કે, 'ઉપરથી મારો દાંડો લેતા આવજો. મારે ઠલ્લે જવું છે.' આટલું નાનકડું કાર્ય પણ ન સોંપાય. સાધુએ જાતે ઉપર ચડીને એ દાંડો લેવો પડે.

આ બધો ઉત્સર્ગમાર્ગ બતાવ્યો. ઉત્સર્ગમાર્ગમાં ક્યાંય ઈચ્છાકાર સામાચારીનું પાલન આવતું જ નથી. પણ જિનશાસનનો રથ ઉત્સર્ગ-અપવાદ એ બે પૈડાં ઉપર ચાલે છે. નીચે કેટલાક કારણો બતાવવામાં આવશે, એવા કારણોસર સાધુ ઉત્સર્ગમાર્ગ છોડી બીજાઓને પોતાનું કામ સોંપવા રૂપ અપવાદમાર્ગનું આચરણ કરી શકે. આ અપવાદમાર્ગનું પાલન કરવાનો જ્યારે અવસર આવે ત્યારે આ ઈચ્છાકાર સામાચારીનું પાલન કરવાનું હોય છે.

શિષ્ય : 'ઈચ્છાકાર' એટલે શું ?

ગુરુ : અપવાદમાર્ગે જ્યારે બીજાને પોતાનું કામ સોંપવાનું હોય ત્યારે 'આ કામ તમે તમારી ઈચ્છાથી કરશો ને? તમને આ કામ કરતા દુઃખ નહિ થાય ને ? સહર્ષ કરશો ને ?' એમ નમ્રતાપૂર્વકના શબ્દો બોલવા એ 'ઈચ્છાકાર' કહેવાય.

અહીં ખ્યાલ રાખવો કે, જો નિષ્કારણ સાધુઓને પણ આપણું કામ ન સોંપાય તો પછી અવિરતિમાં ખૂંપેલા શ્રાવકોને તો શી રીતે આપણું કામ સોંપાય ? આપણે સોંપેલું કામ કરતા એ શ્રાવકો જે કાંઈપણ હિંસાદિ કરે એનું પાપ આપણને લાગે. અરે, વંદન કરવા આવેલા શ્રાવકને સાધુ એટલું પણ કહે કે, 'તમે ઉપર વંદન કરવા જવાના છો તો આ એક પુસ્તક ઉપર અમુક સાધુને આપજો.' તો પણ એ ભૂલ કહેવાય, કેમકે એ શ્રાવક ઈર્ષ્યાસમિતિ વિગેરે પાળવાનો નથી. એટલે એના દ્વારા થનારી વિરાધનાનો દોષ સાધુને લાગે. એ ઉપરાંત વીર્યાચારમાં અતિચાર લાગે... એ બધું તો ખરું જ. એટલે શ્રાવકોને તો કોઈ કામ ન સોંપાય.

હા, જે કામ સાધુથી ન થાય અને આવશ્યક હોય તો એ કામ અપવાદમાર્ગે શ્રાવકને સોંપાય. દા.ત. દુકાનમાંથી દવા મંગાવવી, ડોક્ટર બોલાવવા, અતિ અગત્યના કામે ફોન કરાવવો વિગેરે.

શિષ્ય : એ કારણો કયા છે કે જે વખતે અપવાદ માર્ગે આપણું કામ બીજાને સોંપી શકાય ?

ગુરુ : એ ત્રણ કારણો છે.

(૧) સાધુને પોતાનું એ કામ આવડતું જ ન હોય. કદાચ એ કામ કરવા જાય તો કામ બગડી જાય તેમ હોય. એ વખતે તે સાધુ એ કામ બીજા સાધુને સોંપી શકે. દા.ત. દંડાસનની દસીઓ છુટી પડી ગઈ. સાધુને બાંધતા આવડતી નથી. પાતરું તૂટી ગયું. સાધુને બરાબર સાંધતા આવડતું નથી. નવા સાધુઓને કાપ કાઢતા આવડતો ન હોય. કપડો ફાટી ગયો, સાધુને સીવતા આવડતું નથી. એમ પાતરાઓ રંગવા, ઓઘો ટાંકવો, ફાટેલા પુસ્તકને સાંધવું વિગેરે કાર્યો સાધુને ન આવડે તો એ કામો જેને આવડતા હોય એ સાધુઓને પોતાના તે તે કાર્યો સોંપે. બીજી બાજુ પોતે મહેનત કરીને એ કાર્યો શીખી પણ લે. કાયમ માટે 'મને આવડતું નથી' એમ કહેવું અને શીખવા માટે પ્રયત્ન ન કરવો એ સાધુ માટે ઉચિત નથી.

(૨) કામ તો આવડતું હોય પણ એ કામ કરવાની શક્તિ ન હોય. દા.ત. ૨-૩ ડીગ્રી તાવવાળો સાધુ

પોતાનું પ્રતિલેખન ન કરી શકે, માંડલીનું કામ પણ ન કરી શકે. ભારે પાટ એક સ્થાનેથી બીજા સ્થાને મૂકવી હોય તો એકલો ઉપાડી ન શકે. ભંડારમાંથી આઠ-દસ પુસ્તકો લાવવાના હોય. ગ્લાન સાધુની વૈયાવચ્ચ કરનારને એકસાથે ગ્લાન સાધુની ઘણી બધી ઉપધિનો કાપ કાઢવાનો વખત આવે આ વખતે એ સાધુ બીજાને પોતાનું તે તે કામ સોંપી શકે.

(૩) સાધુ તે તે કામ કરવાની આવડત ધરાવતો હોય, પોતે તે કામ કરવા સમર્થ પણ હોય, માંદગી વિગેરેને કારણે અસમર્થ ન હોય છતાં એ કામ કરવાના અવસરે જ બીજું કામ આવી પડે. એ વખતે એ સાધુ પોતાનું ચાલુ કામ બીજાને સોંપી શકે.

પણ એ જે બીજું કામ આવી પડ્યું છે તે કામ (i) ચાલુ કામ કરતા વધુ નિર્જરાકારી હોવું જોઈએ. (ii) એ બીજું આવી પડેલું કામ આ સાધુ સિવાય બીજો કોઈ સાધુ ન કરી શકે તેવું હોવું જોઈએ. આવું હોય તો જ એ સાધુ ચાલુ કામ બીજાને સોંપી શકે.

દા.ત. વ્યાખ્યાનકાર સાધુ કાપ કાઢે છે. એ જ વખતે અચાનક બહારથી આવેલા શ્રાવકોએ ગુરુને વિનંતિ કરી કે, “અમને અડધો કલાક વ્યાખ્યાન આપો.” ગુરુની તબિયત સારી ન હોવાથી એમણે વ્યાખ્યાનકાર સાધુને વ્યાખ્યાન કરવાનો આદેશ કર્યો. હવે આ વ્યાખ્યાનકાર સિવાય બીજો કોઈપણ સાધુ વ્યાખ્યાન કરી શકે એમ નથી. અને આ તો ગુરુનું કાર્ય હોવાથી વિશેષ લાભ પણ છે જ. એટલે આ વખતે એ વ્યાખ્યાનકાર સાધુ પોતાનું કાર્ય બીજાને સોંપી દઈ વ્યાખ્યાન કરવાનું કામ કરે.

હા, બીજો કોઈ સાધુ વ્યાખ્યાનકાર તરીકે હાજર હોય તો પછી આ કાપ કાઢનાર પ્રભાવક સાધુ પોતાનું કામ બીજાને ન સોંપી શકે. એ બીજો વ્યાખ્યાનકાર સાધુ જ વ્યાખ્યાન કરે.

એમ, ગુરુએ વિદ્વાન સાધુને બે દિવસ સુધીમાં અમુક શાસ્ત્રપાઠો કાઢવાનું કામ સોંપ્યું હોય. હવે એ કામ આ જ સાધુ કરી શકે એમ છે. પણ એ કામ કરવા માટે બે દિવસ જેટલો લાંબો સમય એને મળ્યો છે. એટલે એ પોતાના પ્રતિલેખન, માંડલીનું કામ વિગેરે કાર્યો બીજાને સોંપી દે અને કહે કે, ‘મારે ગુરુનું અગત્યનું કામ છે.’ તો એ ન ચાલે. આ સ્થળે ગુરુનું પાઠો કાઢવાનું કામ એ પોતાના નિત્ય કાર્યો કરતા વિશેષ નિર્જરાકારી ન ગણાય. એ સાધુએ પોતાના કામો જાતે જ કરી બાકીના પુષ્કળ સમયમાં એ ગુરુનું કામ કરવું જોઈએ.

આમ, ઉપરના ત્રણ કારણોમાંથી કોઈપણ કારણ આવી પડે ત્યારે સાધુ પોતાના કાર્યો બીજા સાધુને સોંપી શકે.

શિષ્ય : એ કાર્યો કોને સોંપી શકાય ?

ગુરુ : સુંદર પ્રશ્ન કર્યો. આવા અપવાદ માર્ગે પણ પોતાનું કામ પોતાનાથી વડીલ સાધુને તો ન જ સોંપાય. પણ પોતાનાથી નાના સાધુઓને જ સોંપાય. વડીલ તો વંદનીય છે, રત્નાધિક છે. એમની પાસે આપણું કામ કરાવવું એ વડીલની આશાતના છે. (હા, એમાં ય અપવાદ હોઈ શકે ખરો.)

શિષ્ય : આપે જણાવ્યું કે ઉપર બતાવેલા ત્રણ કારણોસર નાના સાધુને અપવાદ માર્ગે પોતાનું કામ સોંપતી વખતે વડીલ સાધુએ ઈચ્છાકાર સામાચારી પાળવાની છે. એ પાળવાની પદ્ધતિ તો બતાવો ?

ગુરુ : કોઈપણ જીવને માનસિક દુઃખ પણ ન થાય એ આ ઈચ્છાકાર સામાચારીનો મુખ્ય આશય છે. એટલે વડીલ જો નાનાને એમ કહે કે, “મારું આ કામ પતાવી દેજો,” તો નાના સાધુને ન જ ગમે. બળજબરીથી કામ કરવું કોઈને ન ગમે. એટલે વડીલોએ આવી ભાષામાં કામ ન સોંપવું, પરંતુ ખૂબ નમ્રતાપૂર્વક કહેવું કે, “મુનિવર, આપને મારું આ એક કામ કરવું ફાવશે ? આપને કોઈ તકલિફ નહિ પડે ને ? આપના બીજા કામો

અટકી નહિ પડે ને ? તમે ઈચ્છાપૂર્વક મારું કામ કરશો ને ?” આ શબ્દો નાના સાધુને લેશ પણ પીડાકારી ન બને.

ટૂંકમાં વડીલના શબ્દો એવા હોવા જોઈએ કે નાના સાધુને કોઈક કારણસર એ કામ કરવાની ના પાડવી હોય તો એમાં એને વડીલને ખોટું લાગવાનો ભય ન લાગે. “હું ના પાડીશ તો વડીલ બધાને મારી ફરિયાદ કરશે.” ઈત્યાદિ કોઈ ભય નાના સાધુને લાગવો ન જોઈએ. જો એવો ભય લાગતો હોય, તો વડીલ સાધુના વર્તનમાં, શબ્દોમાં નક્કી કંઈક ખામી, કર્કશતા હોવાની શક્યતા છે.

શિષ્ય : વડીલ સાધુ આદેશાત્મક ભાષામાં નાનાઓને કામ સોંપે તો વડીલને શું નુકસાન થાય ?

ગુરુ : આ વડીલ એ નાના સાધુઓને પોતાના નોકર તરીકે કામ કરાવનાર ગણાય કેમકે નોકરને જ આ રીતે આદેશ કરી શકાય. હવે જેઓ બીજા સાધુઓને નોકર તરીકે કામ કરાવે તેઓ આવતા ભવમાં સ્વયં નોકર બને. અર્થાત્ આભિયોગિકનામકર્મ બાંધે. નીચ ગોત્ર બાંધે.

(નીચ ગોત્ર બીજા ગુણસ્થાન સુધી જ બંધાય છે એટલે એનો અર્થ એ કે આદેશાત્મક ભાષામાં નાના સાધુઓને પણ કારણસર કામ સોંપનારા વડીલ મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાન પામી જાય એવી પાકી શક્યતા છે.)

શિષ્ય : વડીલની ફરજ શું છે ? એ તો આપે બતાવ્યું. પણ એ વખતે નાના સાધુઓની શી ફરજ છે ? એ તો જણાવો.

ગુરુ : વડીલ કોઈપણ કામ સોંપે ત્યારે નાના સાધુ કહે કે, “અહો ! આપે તો મારા ઉપર ખૂબ ઉપકાર કર્યો. આપની સેવાનો લાભ મને ક્યાંથી મળે ? મને તો આ કામ કરવામાં ખૂબ આનંદ થશે. બીજા પણ કોઈ કામો હોય, તો અવશ્ય બતાવજો.” એ વખતે નાના સાધુએ મુખ ઉપર સાચો હર્ષોલ્લાસ વ્યક્ત કરવો જોઈએ.

આવું બોલવું એ નાના સાધુ માટે ઈચ્છાકાર સામાચારી ગણાય.

શિષ્ય : વડીલનું કામ કરવામાં આવા નાટકો કરવાની શી જરૂર છે ? નાના સાધુ એ કામ કરી આપે જ એમની ફરજ છે. એમાં આવા શબ્દો બોલવાની, મુખ ઉપર હર્ષોલ્લાસ દેખાડવાની શી જરૂર છે ? આ તો નાટકીયાઓનું કામ છે.

ગુરુ : શાસ્ત્રોના રહસ્યો તું જાણતો નથી માટે આવા અપશબ્દો બોલે છે. જો નાનો સાધુ આવા ઉત્કૃષ્ટ શબ્દો, હાવ-ભાવો પ્રગટ ન કરે અને કંઈપણ બોલ્યા વિના એ કામ કરવા લાગી પડે તો ભલે એના મનમાં ખૂબ સારા ભાવ છે. છતાં વડીલને તો એમ જ લાગે કે, “આને મારું કામ કરવું ગમતું નથી. ના છુટકે, શરમથી જ કામ સ્વીકાર્યું છે માટે તો એના મુખ ઉપર કોઈ ઉલ્લાસ દેખાતો નથી.” એટલે વડીલને પણ દુઃખ થાય અને ભવિષ્યમાં એ વડીલ બીજીવાર આ સાધુને પોતાનું કામ ન સોંપે. આમાં નાનો સાધુ વડીલોનું વૈયાવચ્ચ ગુમાવે વડીલને દુઃખ થાય એમાં નિમિત્ત બનવાનો દોષ પણ નાના સાધુને લાગે.

એને બદલે જો એ નાનો સાધુ હર્ષોલ્લાસ, સુંદર શબ્દો પ્રગટ કરે તો નીચે પ્રમાણે ફાયદો થાય.

(૧) નાના સાધુનો આ વિનય, વૈયાવચ્ચ કરવાનો ઉલ્લાસ જોઈ વડીલને ખૂબ આનંદ થાય. “આ સાધુ કેટલો સારો છે ? કેવો ભક્તિવાળો છે ?” એવા ભાવો વડીલના મનમાં પ્રગટ થાય. વડીલોને ગુરુને આનંદ પહોંચાડવામાં જે સાધુ નિમિત્ત બને એ સાધુ પુષ્કળ પુણ્યકર્મ બાંધે. પોતાના ઉચિત વર્તન દ્વારા જે સાધુઓ ગુરુ કે વડીલાદિને પ્રસન્ન કરે છે. તેઓ મહાભાગ્યશાળી કહેવાય.

(૨) એ નાનો સાધુ ઉચ્ચ ગોત્ર કર્મ બાંધે. એ સાધુ હવે પછીના ભવોમાં હલકા કુળોમાં ઉત્પન્ન ન થાય. પણ ખાનદાન કુળોમાં, ઊંચા સ્થાનોમાં જન્મ પામે.

(૩) સૌથી મોટી વાત તો એ છે કે, નાના સાધુએ વડીલોનું કામ સ્વીકારતી વખતે હર્ષોલ્લાસ દેખાડવો, ઈચ્છાકાર રૂપ મધુર શબ્દો બોલવા એ તારક તીર્થકર દેવોની આજ્ઞા છે. એટલે આવું કરનાર નાનો સાધુ તો જિનાજ્ઞાપાલન દ્વારા પુષ્કળ અશુભ કર્મોનો ક્ષય પ્રાપ્ત કરે છે.

જો સાધુ આ આજ્ઞા ન પાળે તો વડીલાદિનું કામ કરવા છતાં એણે જિનાજ્ઞાનો ભંગ કરેલો હોવાથી એને મોટા અનર્થો થવાની શક્યતા રહે છે.

માટે, નાના સાધુએ હર્ષોલ્લાસ દેખાડવા પૂર્વક, મધુર વચનો બોલવાપૂર્વક વડીલાદિના કાર્યો સ્વીકારવા જોઈએ, કરવા જોઈએ.

શિષ્ય : એ સાધુને તો ત્રણ મોટા લાભો થયા પણ જે વડીલો કે ગુરુએ એ કામ સોંપ્યું, એમને શું લાભ ? તેઓએ તો માત્ર ઈચ્છાકાર કર્યો. એ સિવાય એમણે તો કંઈ જ કર્યું નથી.

ગુરુ : એ વડીલોને પણ ત્રણ લાભો થાય.

(૧) “જો હું ઈચ્છાકાર વિના, બળજબરીથી કે આદેશાત્મક ભાષા વાપરી નાના સાધુને કામ સોંપીશ તો એને મનમાં થોડુંય દુઃખ તો થશે જ. ગમે તેવા સારા સાધુને પણ આવી બળજબરી ન ગમે. અને હું કોઈપણ જીવને મારા નિમિત્તે પીડા આપવા માંગતો નથી.” આવી અપૂર્વ કૃપાથી ભરેલા હૃદયવાળા વડીલો જ આદેશને બદલે ઈચ્છાકાર કરે છે. આ ઉત્તમ પરિણામોને લીધે તેઓને પણ ઉચ્ચ ગોત્રાદિ પુણ્ય કર્મ બંધાય. નોકર બનાવનારા અશુભકર્મો ન બંધાય, જુના અશુભ કર્મોની નિર્જરા થાય.

(૨) એ વડીલો પણ જિનાજ્ઞાનું પાલન કરેલું હોવાથી પુષ્કળ કર્મક્ષય પ્રાપ્ત કરે.

(૩) વડીલ મુનિ નાના મુનિને કામ સોંપે ત્યારે પણ આટલી બધી નમ્રતા દેખાડે એ જોઈને ત્યાં ઊભા રહેલા શ્રાવકો સ્તબ્ધ બની જાય. શું આ જિનશાસનની અદ્ભુત વ્યવસ્થા ! નાના સાધુને માનસિક દુઃખ પણ ન થાય એ માટે વડીલો પણ કેટલી બધી નમ્રતા દાખવે છે. આ રીતે શ્રાવકાદિઓમાં જિનશાસન પ્રત્યે બહુમાનભાવ ઉત્પન્ન થાય. આવી લોકોત્તમ સામાચારી જોઈને કેટલાકોને દીક્ષા લેવાની ભાવના પણ થાય, કેટલાકો સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણો પણ પામે. આ બધો લાભ ઈચ્છાકાર કરતા વડીલ મુનિના ફાળે જાય.

શિષ્ય : ગમે તેમ તો ય, આ ઈચ્છાકાર એ બાહ્ય વ્યવહાર છે. આત્માને જે કંઈ સારા-ખરાબ ફળો મળે છે. એ એના શુભાશુભ પરિણામ પ્રમાણે મળે છે. જો પરિણામ સારા હોય તો શુભ ફળો મળે. એટલે આ ઈચ્છાકારાદિ બાહ્ય વ્યવહાર મને તો નકામો લાગે છે.

ગુરુ : વધુ પડતા નિશ્ચયનયના શ્રવણ વાંચન કર્યાનું આ પરિણામ છે. ઈચ્છાકાર એ પાંચ આચારોમાંથી વીર્યાચાર નામનો આચાર છે અને એ આચાર પણ નિર્જરાનું કારણ છે. બેશક, અંદરના પરિણામો નિર્જરામાં કારણ છે પણ એ સાથે વીર્યાચાર ભળે તો વધુ નિર્જરા થાય. એટલે જે સાધુ વડીલોના કામ ભાવપૂર્વક કરે એને એના ભાવ પ્રમાણેની નિર્જરા તો મળી જાય પણ વીર્યાચારનું પાલન ન કરેલું હોવાથી એની નિર્જરા તો એને ન જ મળે. એટલે જેણે સંપૂર્ણ નિર્જરા મેળવવી હોય એણે અંદર શુભ ભાવ સાથે વીર્યાચારનું પાલન કરવું જોઈએ.

શિષ્ય : ગુરુદેવ ! આપની આ વાત તો મને માન્ય છે પણ વડીલો જ્યારે કામ સોંપે એ વખતે નાના સાધુને કોઈપણ કારણસર એ કામ કરવું ફાવે તેમ ન હોય તો ? નાના સાધુને જ સખત માથું દુઃખતું હોય અથવા ગુરુએ એ નાનાને બીજું મહત્ત્વનું કામ સોંપેલું જ હોય. અથવા નાના સાધુને તાત્કાલિક બહાર ઠલ્લે જવું હોય, આ બધા કારણોમાં એ સાધુ શી રીતે વડીલનું કામ સ્વીકારે ?

ગુરુ : આવા કારણો આવી પડે ત્યારે નાનો સાધુ વડીલને કહે કે, “આપનું આ કાપ કાઢવાદિ કામ હું અવશ્ય કરત, મને ખૂબ લાભ થાત, પણ મારે ઠલ્લે જવું છે, મારી તબિયત બિલકુલ સારી નથી. ગુરુએ મને આ કામ તાત્કાલિક પૂર્ણ કરવા આપ્યું છે. એટલે મને ક્ષમા કરશો, આપનું કામ હું નહિ કરી શકું.”

ખાસ મહત્વની વાત એ કે, નાના સાધુએ “શા માટે પોતે આ કામ નહિ કરી શકે” એ કારણ અવશ્ય જણાવવું. જો કારણ ન જણાવે અને માત્ર એટલું જ કહી દે કે, “આ કામ હું નહિ કરી શકું.” તો વડીલને દુઃખ થાય. એવા વિચાર પણ આવે કે, “આ સાધુ કામચોર છે, ઉદ્ધત છે. હું કારણસર એમને કામ સોંપું છું, તો પણ ચોખ્ખી ના પાડી દે છે” આ રીતે પરસ્પર સંકલેશ, અસદ્ભાવ ઉત્પન્ન થાય. એ ન થાય એ માટે સાધુએ એ કામ ન કરી શકવા માટેનું કારણ નમ્રતાપૂર્વક અવશ્ય જણાવવું.

શિષ્ય : આ તો જ્યારે વડીલ સાધુ નાનાઓને કામ સોંપે ત્યારની મર્યાદાઓ બતાવી. પણ વડીલ સામેથી કામ ન સોંપે ત્યારે પણ નાનાઓએ એમનું કામ કરવા દોડી ન જવું જોઈએ ?

ગુરુ : હા, અવશ્ય દોડી જવું. વડીલોની ભક્તિ, વૈયાવચ્ચનો લાભ અનંત પુણ્ય હોય તો જ મળે. વડીલ કાપ કાઢતા હોય તો નાનો સાધુ વડીલે વિનંતિ ન કરી હોવા છતાં સામેથી એમને મદદ કરવા જાય. પણ એક કાળજી રાખવાની કે ભક્તિભાવથી પણ વડીલની રજા લીધા વિના વડીલનું કાર્ય ન કરવું. વડીલને પૂછવું કે, “સાહેબજી, આપ મને રજા આપો. મારે આપને કાર્યમાં મદદ કરવી છે. આપને તો મારી મદદની જરૂર નથી, પણ મને આ વૈયાવચ્ચ, ભક્તિનો લાભ શી રીત મળે ?” આમ વિનંતિ કર્યા બાદ વડીલ અનુમતિ આપે પછી જ એમના કાપાદિ કાર્યમાં જોડાઈ જવું. આ રીતે વડીલને પૂછવું એ પણ ઈચ્છાકાર કહેવાય. વડીલ ના પાડે તો ફરી ફરી ભારપૂર્વક વિનંતિ કરવી. પણ એ હા ન પાડે ત્યાં સુધી તો એમનું કામ ભક્તિભાવથી પણ ન કરાય.

શિષ્ય : આ તો વિચિત્ર વાત છે. અરે, સાધુ સામેથી ભક્તિ કરવા જાય એમાંય રજા લેવી પડે ? એમની રજા લીધા વિના એમનું કામ કરી દઈએ તો એમને આનંદ જ થવાનો છે ને ? ઉલટું સ્નેહભાવ વધશે.

ગુરુ : પહેલી વાત તો એ છે કે આ બધી જિનાજા છે, મર્યાદાઓ છે. એમાં આપણી બુદ્ધિ લગાડી કુર્તકો કરવા એ યોગ્ય નથી. જે પ્રમાણે જિનેશ્વરોની આજ્ઞા હોય એ પ્રમાણે જ વર્તવું. બીજું એ કે આમાં પણ ઘણું રહસ્ય છુપાયેલું છે. એક સાધુને એવી બાધા હતી કે, ‘મારું પ્રતિલેખન મારે જાતે જ કરવું. બીજા કોઈ કરી જાય તો મારે ઉપવાસ કરવો.’ સાથેના કેટલાક સાધુઓને આ ખબર ન હતી એટલે એકવાર બાધાવાળા સાધુ બપોરે ગોચરી વાપરતા હતા ત્યારે બીજા સાધુએ ભક્તિભાવથી એમનું બધું પ્રતિલેખન કરી લીધું. પણ એ માટે રજા ન લીધી. બાધાવાળા સાધુ ગોચરી વાપર્યા પછી સ્થાન ઉપર પહોંચ્યા એટલે બધી ઉપધિ પ્રતિલેખન કરેલી જોઈ. એમને દુઃખ થયું. બીજા દિવસે ઉપવાસ કર્યો.

ઘણીવાર ગોચરી માંડલીમાં મિષ્ટાન્નાદિ સારી વસ્તુ પણ કોઈ સાધુના ઁઠાં પાત્રામાં એની રજા વિના નાંખી દઈએ તો ઝઘડાઓ થાય છે. પેલો સાધુ વધી પડવાથી હેરાન થતો હોય એમાં બીજું મિષ્ટાન્ન પાત્રામાં પડે એટલે એ કોધે ભરાઈ જેમ તેમ બોલે.

કેટલાક સાધુઓને સ્વાવલંબી જીવન જ ખૂબ ગમે. એટલે બીજો સાધુ જો પૂછ્યા વિના એમનું કાર્ય કરે તો એમને બિલકુલ ન ગમે. વળી વડીલની કાપ કાઢવાની પદ્ધતિ જુદા પ્રકારની હોય. એમને એકદમ ચોખ્ખો કાપ કાઢવો હોય. નાનો સાધુ કાપમાં બેસે તો વડીલની ઈચ્છા મુજબ કાપ ન પણ નીકળે. એટલે જ કેટલાકને પોતાના કાપમાં બીજા બેસે એ ન ગમે.

આવા અનેક પરિબળો એવા છે કે જેમાં સાધુ ભક્તિ કરવા જાય પણ સામેવાળાની કમભક્તિ થઈ જાય.

એટલે ભક્તિથી બીજાનું કામ કરવું હોય તો ય એની રજા લઈને જ કરવાની શાસ્ત્રીય મર્યાદા એકદમ યોગ્ય છે.

ઘણીવાર એવું બને કે વડીલ સાધુ પોતાનું કામ કરતા થાકી ગયા હોય પણ બીજાને કામ સોંપતા એમને સંકોચ થતો હોય, ત્યારે ચાલાક નાના સાધુઓએ એમની મુંઝવણ પકડી પાડી સામેથી વિનંતી કરવી, ‘સાહેબ ! આ કામ મને સોંપો’ દા.ત. વડીલને ગોચરી જવાનું કામ સોંપાયું હોય પણ લાંબો વિહાર કરીને આવ્યા બાદ વડીલ થાક્યા હોય છતાં ખાનદાનીના કારણે બીજાને કામ ન સોંપતા હોય તો બીજા સાધુએ સામેથી જ એમનું ગોચરીનું કામ ખૂબ વિનંતી કરીને ઉપાડી લેવું જોઈએ.

અહીં સર્વત્ર વડીલ એટલે “સૌથી મોટા સાધુ” એમ ન સમજવું. પણ એક દિવસ પણ જે સાધુ દીક્ષાપર્યાયમાં મોટો હોય એ વડીલ બની જાય છે. એટલે એક વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા સાધુ માટે દોઢ વર્ષ, બે વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા બધા સાધુઓ વડીલ ગણાય.

વડીલ કોઈક સાધુને પોતાના કામમાં સહાય કરવા વિનંતી કરી રહ્યા છે એ દૂર સ્વાધ્યાયાદિ કરતો સાધુ જુએ છે તો એ સાધુ ત્યાં પહોંચી વડીલને કહે, “આ કામ મને સોંપો, મને ભક્તિનો લાભ મળે.”

આમ જુદા જુદા અનેક પ્રકારે ઈચ્છાકાર સામાચારી કરવામાં આવે છે.

એક આશ્ચર્ય થાય તેવી વાત કરું.

નાના સાધુ જ્યારે પોતાની મેળે જ વડીલને સહાય કરવા તત્પર બને અને એ માટે વડીલની રજા લેવા વિનંતી કરે ત્યારે પણ વડીલે તરત એ કામ સોંપી ન દેવું પણ નાનાને પૂછવું કે, “તમને ખરેખર મારું કામ કરવાની ભાવના છે ને ? શરમના કારણે તો મારું કામ કરવા નથી આવ્યા ને ?” એમ કહ્યા બાદ જ્યારે નાનો સાધુ ખૂબ ભાવ દેખાડે ત્યારે એને કામ સોંપવું.

શિષ્ય : આની પાછળ કંઈ રહસ્ય ખરું ?

ગુરુ : હા, નાનો સાધુ ભલે સામેથી વડીલનું કામ કરવા આવ્યો છે, પણ એમાં એનો કામ કરવાનો ઉત્સાહ હોય જ એવો નિયમ નથી. ઘણીવાર એવું બને કે નાનો સાધુ શરમના કારણે પણ વડીલને સહાય કરવા આવે. દા.ત. મુખ્ય વડીલ કાપ કાઢતા હોય અને નાના સાધુઓ સ્વાધ્યાયાદિ કરતા હોય ત્યારે તેઓ ઈચ્છા ન હોવા છતાં પણ વડીલને સહાય કરવા સામેથી જાય. એ વખતે વડીલ એમની સહાય સ્વીકારે તો નાનાઓ મનમાં ખેદ સાથે સહાય કરે એવું પણ બને. માટે નાનાઓ સામેથી સહાય કરવા આવે તો પણ વડીલે તરત એમની સહાય સ્વીકારી ન લેવી.

એ વખતે વડીલ શરૂઆતમાં ના પાડે, એમની ઈચ્છા જાણવા પૃચ્છા કરે ત્યારે નાનાઓના હાવભાવ, વર્તન ઉપરથી જ વડીલને ખ્યાલ આવી જાય કે એની વૈયાવચ્ચ કરવાની ઈચ્છા નથી. પણ ઔચિત્ય, શરમના કારણે મને સહાય કરવા આવ્યો છે. એટલે સ્પષ્ટ ના પાડી શકે.

સામાન્યથી એવું જોવા મળે છે કે આપણે કોઈકને એના કામમાં સહાય કરવા જઈએ ત્યારે સામેવાળો વ્યક્તિ થોડીક ગરજ બતાવે, આપણી પ્રશંસા કરે, કામ આપવામાં આનાકાની કરે તો આપણો કામ કરવાનો ઉલ્લાસ ખૂબ વધી જાય છે. એને બદલે આપણે વડીલને વિનંતી કરીએ કે, “આપના કામમાં હું બેસું ?” અને વડીલ તરત કહી દે કે, “આવી જાઓ, આ પરાત છે, એમાં કાપ કાઢવા માંડો.” તો એ વડીલ પ્રત્યે જરાક અરુચિ, વૈયાવચ્ચ કરવાની ભાવનામાં ઓછાશ આવી જાય છે. માટે સામેથી સહાય કરવા આવનાર પ્રત્યે પણ વડીલે આનાકાની, ઈચ્છાકાર અવશ્ય કરવા.

કેવા અદ્ભુત છે આ જિનશાસનના સૂક્ષ્મતમ પદાર્થો !

શિષ્ય ! યાદ રાખજે કે જેમ જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર એ ચારિત્રધર્મના મૂળ છે એમ વીર્યાચાર પણ ચારિત્રધર્મનું મૂળ છે અર્થાત્ જેમ જ્ઞાનાચારાદિ આચારો વિના ચારિત્ર ન ટકે એમ વીર્યાચાર વિના પણ ચારિત્ર ન ટકે. એટલે આ બધી બાબતોને તુચ્છ, નકામી માનવાની ભૂલ કદી ન કરીશ. જો આ સૂક્ષ્મ આચારોની ઉપેક્ષા કરીશ તો સાચું સંયમ ગુમાવી બેસીશ. બાકી દીર્ઘ સંસારીઓને તો આ બધું નકામું, out of date જ લાગવાનું. એમાં હું શું કરું ?

શિષ્ય : વડીલો તો પોતાનું કામ સોંપતી વખતે ઈચ્છાકાર કરે પણ ગુરુ તો પોતાના શિષ્યને આજ્ઞા કરી શકે કે નહિ ?

ગુરુ : ના, ન કરી શકે. ગુરુ પણ પોતાના શિષ્ય ઉપર બળજબરી કરવા માટે હકદાર નથી. આદેશાત્મક ભાષા પોતાના શિષ્ય વિશે પણ ગુરુ માટે ઉચિત નથી.

આ ઉત્સર્ગ માર્ગ છે. અપવાદ માર્ગે ગુરુ અમુક શિષ્ય ઉપર બળજબરી પણ કરી શકે. શાસ્ત્રકારો આ વિષયમાં ઘોડાનું દ્રષ્ટાન્ત આપે છે.

એક રાજાએ નવા ઘોડાની પરીક્ષા કરવા મોટા મેદાનમાં લઈ જઈ તેના ઉપર સવારી કરી. એ ઘોડો રાજાની ઈચ્છા મુજબ જ વર્તન કરવા લાગ્યો. ખુશ થયેલા રાજાએ એ ઘોડાનો ખૂબ સત્કાર કર્યો. એમ ગુરુના કહ્યા મુજબ જ બધા કાર્યો કરનારા શિષ્ય ઉપર ગુરુએ બળજબરી, આદેશ કરવાના હોતા નથી. એ વિનયી શિષ્યો તો ગુરુની ઈચ્છાને જ અનુસરનારા હોવાથી ગુરુને આજ્ઞા, આદેશ, બળજબરી કરવાનો અવસર જ ન આવે.

એક રાજાએ એ જ રીતે બીજા એક ઘોડાની પરીક્ષા કરી. પણ એ ઘોડો અવળચંડો નીકળ્યો. સીધું વર્તન જ કરતો નથી. રાજાએ એને સબક શીખવાડવા આખો દિવસ ભૂખ્યો રાખ્યો, ચાબુકો મરાવી.

એમ જે સાધુ પોતાની મેળે ગુરુના કહ્યા પ્રમાણે વૈયાવચ્ચાદિ ન કરે તેને અપવાદ માર્ગે ગુરુ બળજબરી દ્વારા પણ વૈયાવચ્ચાદિ કામ કરાવડાવે.

સામાન્યથી શિષ્યો ત્રણ પ્રકારના હોય છે : (૧) ઉત્તમ (૨) મધ્યમ (૩) જઘન્ય. જે ગુરુની ઈચ્છા પ્રમાણે જ પ્રવૃત્તિ કરે, એમાં કંઈ આડુ-અવડું ન કરે, ગુરુની વાત તરત માની લે તે ઉત્તમ. જે શિષ્ય આમ તો આળસું, પ્રમાદી હોય પણ ગુરુના ભયથી, ગુરુની શરમને લીધે, ઈચ્છા ન હોવા છતાં ગુરુના કહ્યા પ્રમાણે કરવા તૈયાર થાય એ મધ્યમ. જે શિષ્ય સ્વચ્છંદી હોય, ગુરુની સામે પણ ગમે તેમ બોલી દેનારો હોય, જેને ગુરુનો ભય, શરમ કંઈ જ અસર ન કરતા હોય તે જઘન્ય. આમાં ઉત્તમને તો આજ્ઞા કરવાનો અવસર જ ન આવે. જઘન્ય અપાત્ર હોવાથી ગુરુએ એના ઉપર કોઈ બળજબરી, આદેશ વગેરે કરવાના ના હોય. પણ જે મધ્યમ છે એને ગુરુ એની ઈચ્છા ન હોવા છતાં પણ વૈયાવચ્ચાદિ કામ સોંપે.

સૌ પ્રથમ ઉત્સર્ગ માર્ગ તો એ જ છે કે આવા વૈયાવચ્ચાદિ કામો કરવામાં આળસુ, શેઠાઈ કરનારા, અને માટે જ અયોગ્ય એવા શિષ્યો સાથે ગુરુએ રહેવું જ ન જોઈએ, કેમકે આવા સાધુ સાથે રહેવામાં સંકલેશ થાય, વારંવાર એને સમજાવવામાં પુષ્કળ મહેનત પડે. એટલે આવા સાધુ સાથે ન રહેવું એ જ ઉત્સર્ગ માર્ગ છે. માટે જ ગર્ગ નામના આચાર્ય પોતાની વાત ન માનનારા, આળસુ, પ્રમાદી શિષ્યોથી કંટાળીને એમને છોડી દઈ એકલા ચાલ્યા ગયા હતા. ‘જારિસા મમ સીસા હુ, તારિસા ગલિગદ્દહા’ મારા શિષ્યો ગધેડા જેવા છે એવા વિચારો એ આચાર્યે કર્યા હતા. કાલકસૂરિ પણ આ જ રીતે પ્રમાદી, ઠઠા-મશ્કરી કરનારા શિષ્યોને છોડીને ચાલ્યા ગયા હતા.

પણ વર્તમાનકાળમાં એ રીતે આળસુ શિષ્યને પણ છૂટા કરી દેવા સહેલું કામ નથી. તો પછી સૌ પ્રથમ તો એ શિષ્યને પણ ઈચ્છાકારપૂર્વક જ કામ સોંપવું. એ ન સ્વીકારે, તો પછી એને આજ્ઞા કરવી. છતાં ન માને તો બળજબરી પણ કરવી.

ખ્યાલ રાખવો કે આ આજ્ઞા બળજબરી મધ્યમકક્ષાના શિષ્યો ઉપર જ અજમાવવાની છે. અધમ કક્ષાના શિષ્યો ઉપર આજ્ઞાદિ કરવાનો સ્પષ્ટ નિષેધ છે, કેમકે એને તો ભયંકર અસમાધિ થાય. ભયંકર ક્રોધ જાગે. મધ્યમ શિષ્યોને પણ થોડુંક દુઃખ તો થવાનું જ છે. છતાં લાંબે ગાળે આ પ્રક્રિયા હિતકારી હોવાથી ગુરુને એના ઉપર આજ્ઞાદિ અજમાવવાની રજા છે.

શાસ્ત્રોમાં લખ્યું છે કે, મૂર્ખ = અપાત્ર જીવોને ઉપદેશ આપવાથી તેઓ સુધરતા નથી પણ તેઓ ક્રોધે ભરાય છે. સાપને દૂધ પાઈએ તો માત્ર એનામાં ઝેર વધવા સિવાય કંઈ જ થતું નથી.

શિષ્ય : ઓ ગુરુદેવ ! આપે મને ખુબ સુંદર ઈચ્છાકાર સામાચારી બતાવી. પણ એક પ્રશ્ન હજી બાકી છે ગુરુ શિષ્યને કામ સોંપે અને શિષ્ય કામ સ્વીકારી પણ લે પણ ગમે તે કારણે એ વિનીત=ઉત્તમ શિષ્ય એ કામ કરવાનું ભુલી જાય અથવા તો જે રીતે કામ કરવાનું હોય એ રીતે કરવાને બદલે કોઈક ભુલો કરી બેસે, ત્યારે ગુરુએ શું કરવું ?

ગુરુ : ગુરુએ તેને સખત ઠપકો આપવો.

શિષ્ય : “વત્સ ! તું આ કામ ભુલી ગયો ?” અથવા “વત્સ ! આ કામમાં તારી આ ભુલ થઈ ગઈ. એ સુધારી લેવી.” એવા મીઠા વચનો ગુરુ કહે તો શું વાંધો ? નાહકનો ક્રોધ, ઠપકો શા માટે ?”

ગુરુ : કોઈપણ સાધુ તપ, સ્વાધ્યાય, વૈયાવર્યાદિ સારું કામ કરે ત્યારે એમની ભરપૂર અનુમોદના કરવાથી એ સાધુનો તપાદિ કરવાનો ઉત્સાહ ખૂબ જ વધી જાય એ જેમ સત્ય હકીકત છે. એમ, ઉત્તમ શિષ્યોને એમની ભુલ બદલ ગુરુ સખત ઠપકો આપે તો એ શિષ્યોનો એ ભુલો છોડી દેવાનો ઉત્સાહ ખૂબ જ વધી જાય એ પણ સત્ય હકીકત છે. ગુરુ જો મીઠા શબ્દોમાં શિખામણ આપે, તો ઉત્તમ શિષ્યો એ સ્વીકારે તો ખરાં જ. પણ એ ભુલ ન જ થાય એવા પ્રકારની અપ્રમત્તતા એમનામાં ન આવે. અને એટલે જ પાછી ભુલ થવાની શક્યતા રહે, જ્યારે ગુરુ એક વાર આંખ લાલ કરે, ખખડાવે એટલે ઉત્તમ શિષ્યો એવા તો સાવધ થઈ જાય કે ભવિષ્યમાં પછી એ ભુલ પ્રાયઃ ક્યારેય ન થાય. કહ્યું જ છે ને ? “સોટી વગે ચમચમ, વિદ્યા આવે રમઝમ.”

શિષ્ય : ગુરુદેવ ! એ ઠપકો ખાનારા શિષ્યો સુધરી જાય એ તો માની લઈએ પણ ગચ્છમાં ૩૦-૪૦ સાધુ હોય અને છદ્મસ્થતા, પ્રમાદાદિને લીધે ઉત્તમ શિષ્યો પણ વારંવાર ભુલો તો કરવાના જ. ગુરુ જો બધાને એમની ભુલો બદલ ઠપકો આવા મંડી પડે તો ગુરુએ તો કેટલો ક્રોધ કરવો પડે ? આવો ક્રોધ કરાતો હશે ? કષાયો તો જીવને દુર્ગતિમાં લઈ જાય.

ગુરુ : તને પરમાત્મા ઉપર ખૂબ અનુરાગ છે. તારા ગુરુ ઉપર તને અપાર બહુમાનભાવ છે. ચારિત્ર ધર્મ તને પ્રાણથી પણ પ્યારો છે. તો આ દેવ-ગુરુ-ધર્મ ઉપરનો તારો રાગ એ પણ કષાય જ છે ને ? એ તને દુર્ગતિમાં ન લઈ જાય ?

શિષ્ય : એ રાગ કષાય જ છે. પણ એ પ્રશસ્ત રાગ હોવાથી કોઈ નુકસાન ન કરે.

ગુરુ : શાબાશ ! જેમ એ રાગ પ્રશસ્ત હોવાથી આત્માને હિતકારી છે. તેમ ગુરુ પોતાના શિષ્યો ઉપર સંયમ પળાવવા માટે, એમના દોષો દૂર કરાવવા માટે જે ક્રોધ કરે એ પણ પ્રશસ્ત કષાય જ છે. ગુરુની ભાવના એટલી જ છે કે, “મારા શિષ્યો ભુલો, દોષોનો ત્યાગ કરી પરમપદ તરફ આગળ વધે” માટે એ કષાય કોઈ નુકસાન

ન કરે.

ઝેર એ જીવનનો નાશ કરનારું હોવા છતાં અમુક પ્રકારની ઔષધિઓ સાથે મિશ્રણ પામેલું ઝેર મોત લાવવાને બદલે રોગો દૂર કરવાનું કામ કરે છે.

એમ કષાયો આત્માને દુર્ગતિમાં ધકેલનારા હોવા છતાં શુભભાવોથી કરાતા આ રાગ અને દ્વેષ (કષાયો) દુર્ગતિ આપવાને બદલે સદ્ગતિ અને પરમગતિ આપનારા બને છે.

શિષ્ય : ગુરુદેવ ! તમે સૌથી પહેલા એ વાત કરેલી કે સાધુઓ સ્વયંદાસ છે. તો ગુરુ પણ સાધુ જ છે ને ? એ પણ સ્વયંદાસ જ બને. ગુરુ પોતાના તમામ કાર્યો જાતે જ કરે. એટલે પછી “શિષ્યોને ઈચ્છાકારથી પોતાના કે ગચ્છના વૈયાવચ્ચાદિ કાર્યો સોંપવા, એ ન માને તો ઠપકો આપવો, ક્રોધ કરવો” આ બધી પંચાતો દૂર જ થઈ જાય છે.

ગુરુ : એ સ્વયંદાસ વિશેષણ ગુરુ માટે નથી પણ ગુરુ સિવાયના બાકીના સાધુઓ માટે છે. ગુરુ પોતાના કામ કરવા સમર્થ હોય, પ્રતિલેખન, ગોચરી પાણી લાવવા, કાપ કાઢવો વગેરે બધા કાર્યો ગુરુ કરી શકતા હોય તો પણ ગુરુએ આ કાર્યો ન કરવા પરંતુ પોતાના શિષ્યાદિને જ એ કામો ઈચ્છાકારાદિ દ્વારા સોંપી દેવા.

શિષ્ય : આ તો પક્ષપાત કહેવાય. તમે તો ગુરુને મોટા મહારાજા બનાવવાની વાત કરો છો. અરે, ગુરુ પણ પોતાનું કામ કરે, કરવું જ જોઈએ, એમાં શું વાંધો છે ?

ગુરુ : ગુરુ જો પોતાના પ્રતિલેખનાદિ કાર્યો સ્વયં કરવા માંડે; શિષ્યને ન આપે તો ત્રણ નુકસાનો થાય.

(૧) ગુરુ જ પોતાના બધા કામ જાતે કરી લે છે એટલે શિષ્યોને, નિશ્રાવર્તીઓને ગુરુની વૈયાવચ્ચ કરવા ન મળે. બધા દીક્ષિતો સ્વાર્થી બની પોત-પોતાનું કામ કરતા થઈ જાય. બીજાને સહાય કરવાના, વૈયાવચ્ચ કરવાના સંસ્કારો ન પડવાથી એ શિષ્યો સ્વચ્છંદી, અભિમ્મની બને. ગુરુની વૈયાવચ્ચ દ્વારા વિનય, પુષ્કળ નિર્જરા, પુણ્યબંધ વગેરે જે લાભો થાય એ બધા લાભો આ શિષ્યો ગુમાવે અને ગુરુ પણ શિષ્યોનું હિત ન કરી શકવાથી મોટું નુકસાન પામે. શિષ્યોને સાચા સંયમી બનાવનાર ગુરુ પુષ્કળ કર્મફલ પ્રાપ્ત કરે. પણ આ ગુરુ પોતાના શિષ્યોને વૈયાવચ્ચાદિ ગુણો શીખવાડતા ન હોવાથી એમને સાચા સંયમી બનાવી શકતા નથી માટે એ કર્મનિર્જરાદિ લાભો ન મળે.

(૨) ઉપાશ્રયમાં બહારથી શ્રાવકો, શ્રીમંતો વંદન કરવા આવે ત્યારે ગુરુને કામ કરતા જોઈ અધર્મ પામે. “આ ૮-૧૦ શિષ્યો છે. છતાં ગુરુ પાણી ગાળે છે. ગુરુ પોતાનું આસન જાતે પાથરે છે. ગુરુ જાતે પ્રતિલેખન કરે છે. અરેરે ! આ બધા શિષ્યો અવિનયી, ઉદ્વત લાગે છે. અમે અમારા બા-બાપુજીઓને કેટલા સાયવીએ છીએ ! આ લોકો અનંત ઉપકારી ગુરુની પણ ભક્તિ નથી કરતા ?” આ વિચારો એમને અધર્મ પમાડે.

(૩) ગુરુ રોજ બે-ચાર પાઠ આપતા હોય. સંઘના અનેક કાર્યો ગુરુના માથે હોય. ગચ્છની જવાબદારી ગુરુએ નિભાવવાની હોય. આ બધા માટે ગુરુને પુષ્કળ સમય જોઈએ જ. હવે ગુરુ જો પોતાનું બધું જ કામ જાતે કરવા લાગે તો ઘણો સમય એમાં પસાર થઈ જાય. પછી તો આ પાઠ આપવાદિ બધા કાર્યો અટકી પડે અથવા તો ગમે તેવા થાય. ગુરુ પણ કામ કરવાથી થાકે એટલે એ બધા કાર્યો ઉત્સાહથી ન કરી શકે. આના કારણે સંઘને, ગચ્છને, શિષ્યોને ખૂબ નુકસાન થાય.

માટે ગુરુએ પોતાના કોઈ કામ જાતે ન કરતા શિષ્યાદિ પાસે જ કરાવવા, (સાવધાન ! એક-બે શિષ્યોના ગુરુ બની ગયેલા સંયમીઓ પોતાના માટે આ વાત ન લગાડે. આ વાત માત્ર મુખ્ય ગુરુ માટે છે. ૧૫ જણના સુપમાં ગુરુ પદવી પામી ચૂકેલા તો પાંચ-છ સંયમીઓ પણ હોય, એ બધા જ આમ કરવાના અધિકારી નથી,

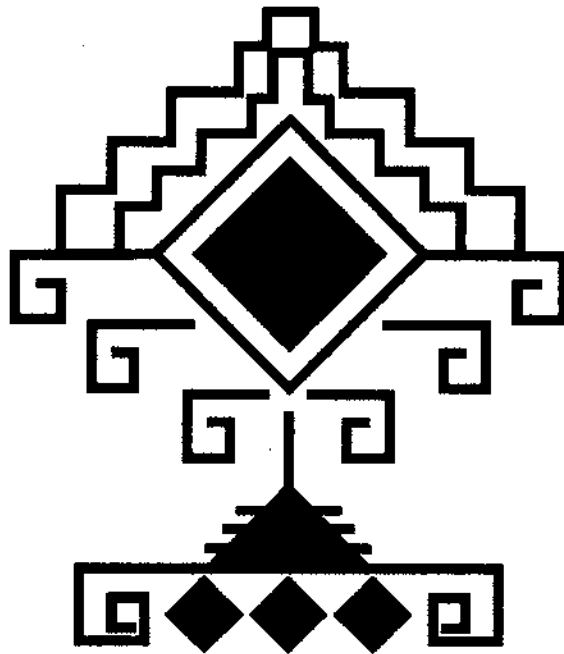
પણ એ પંદરમાં જે મુખ્ય હોય એમના જ પુરતી આ વાત જાણવી. સારાંશ એ કે, જ્યાં ઉપરના ત્રણ નુકસાનો થવાની શક્યતા હોય, ત્યાં તે વ્યક્તિ માટે આ વાત લગાડી દેવી.)

આખા શુપની કાળજી જે વ્યક્તિ કરે. આખા શુપનું હિત જે વ્યક્તિને આધીન હોય. આખા ગચ્છમાં સંયમ, સ્વાધ્યાય, જે વ્યક્તિના કારણે સારા ચાલતા હોય એ વ્યક્તિને તો આખા શુપે ખૂબ આદરપૂર્વક સાચવવા, કેમકે એમની સાચવણી ન થાય તો આખા શુપના સંયમ, સ્વાધ્યાય, વ્યવસ્થા ખલાસ થઈ જાય.

શિષ્ય : “મારે આવતી કાલથી અઠમ કરવાનો છે. તમે ગોયરી જાઓ છો, તો મારા માટે મિષ્ટાન્ન લાવશો?” આવી વિનંતી સાંભળી સાધુ હર્ષપૂર્વક એ વાત વધાવી લઈ ગોયરી લેવા નીકળે. પણ, એને મીઠાઈનો એકેય ટુકડો ન મળે. સાવ સાદી ગોયરી મળે. તો એ સાધુ પેલા તપ કરનારાની ભક્તિ કરી શકતો નથી. એણે સોંપેલું કામ પૂરું કરી શકતો નથી. અહીં એ સાધુને નિર્જરા, પુણ્યબંધાદિ લાભો થાય ખરાં ?

ગુરુ : અવશ્ય થાય. ભલે એ પેલા સાધુ માટે એક પણ મીઠાઈનો ટુકડો ન લાવ્યો હોય. પણ એના ભાવ તો એ હતા કે, “એ મહાત્માની ખૂબ ભક્તિ કરું.” વળી આણે ઈચ્છાકારનું બરાબર પાલન કરેલ જ છે. એટલે એને અવશ્ય કર્મફલ, પુણ્યબંધાદિ લાભો થાય. “હું મહાત્માની ભક્તિ ન કરી શક્યો. એમની ઈચ્છા પૂરી ન કરી શક્યો.” આવો પશ્ચાત્તાપ એ સાધુ કરે તો તો હજીય બરાબર. પણ “એમને મીઠાઈ ન વપરાઈ શક્યો એટલે મારો ફેરો નકામો ગયો. મને કાંઈ જ ફાયદો ન થયો.” એવો વિચાર જો એ કરે તો એ તેની અજ્ઞાનતા કહેવાય. ૧૦ ટુકડા લાવીને વપરાવે તો પણ જો અંદર ખાને પ્રશંસાની ભૂખ, લબ્ધિધારી દેખાવાની લાલસા પડી હોય તો કોઈ લાભ ન થાય અને એક પણ ટુકડો ન વપરાવી શકે તો ય ખૂબ ઝુળતા ભાવો હોય તો અવશ્ય ઘણો લાભ થાય.

ટુંકમાં, જેના માનસિક પરિણામો શુભ હોય અને એ પરિણામને અનુસારે યથાશક્તિ સમ્યગ્, પ્રયત્ન પણ હોય એને અવશ્ય નિર્જરાદિ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે.

(૨) મિથ્યાકાર સામાચારી

પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિઓ, નિર્દોષ ગોચરીયર્યા, પ્રતિલેખન, વૈયાવચ્ચ, ગુરુભક્તિ, સ્વાધ્યાય, બાર ભાવના વગેરે વગેરે સંયમયોગોમાં અનાભોગ, પ્રમાદ વગેરેને લીધે જે કંઈપણ ભૂલો થાય, આજ્ઞાવિરૂદ્ધ વર્તન થાય તે વખતે “મારું આ પાપ મિથ્યા થાઓ, નિષ્ફળ થાઓ, મને દુર્ગતિ વગેરે આપનારું ન બનો” એ આશયથી પશ્ચાત્તાપભાવપૂર્વક “મિથ્યા મિ દુક્કડં” શબ્દ બોલવો એ મિથ્યાકાર સામાચારી છે.

“મિથ્યા મિ દુક્કડં” આ વાક્યમાં ત્રણ શબ્દો છે: (૧) મિથ્યા = મિથ્યા, (૨) મિ = મમ = મારું, (૩) દુક્કડં = દુષ્કૃત = પાપ. આ વાક્યમાં કુલ ૬ અક્ષરો છે. એ દરેક અક્ષરનો જુદો જુદો અર્થ થાય છે. જ્યારે પણ આ વાક્ય બોલીએ ત્યારે એ ૬ અર્થોના ઉપયોગ સાથે બોલવું જોઈએ. તો જ આ સામાચારી સાચા અર્થમાં ફળ આપનારી બને.

મિ = મૂઢતા = હાથ જોડી મસ્તક નમાવવું એ શરીરની મૂઢતા અને હૃદયમાંથી અહંકારાદિ ભાવો દૂર કરી “હું અપરાધી છું” એ ભાવો કેળવવા એ મનની મૂઢતા.

થ્યા = આચ્છાદન = ઢાંકવું = આ જે પાપ થઈ ગયું છે એ હવે ફરીથી નહિ કરું એવી પ્રતિજ્ઞા.

મિ = મર્યાદા = પાપ કરતી વખતે તો ચારિત્રની મર્યાદા ઓળંગી. પણ અત્યારે હું પાછો મર્યાદામાં આવી જઉં છું. અર્થાત્ એ પાપથી પાછો હટી પાછો સંયમમાં સ્થિર બની આ વાક્ય બોલું છું.

દુ = દુગંથ્યા = હું પાપ કરનાર મારા આત્માને નિંદું છું.

ક્ક = કરણ = આ પાપ મેં કર્યું છે. હું એનો સ્વીકાર કરું છું. મારો કોઈ બચાવ નથી કરતો. એમ આ પાપ બીજા ઉપર ઢોળતો પણ નથી. મારી સાથે બીજાઓ પણ પાપ કરનારા હશે પણ મારે એ જોવાનું નથી. મારે માત્ર મારા પાપ અંગે વિચારવાનું છે.

ડમ્ = ઉલ્લંઘન = અત્યારે મારામાં જે પ્રશમભાવ ઉત્પન્ન થયો છે એના દ્વારા આ થઈ ગયેલા પાપને ઓળંગી જાઉં છું. એને નિષ્ફળ બનાવી દઉં છું.

આ છ વસ્તુ મિથ્યાકાર સામાચારી માટે ખૂબ ઉપયોગી છે.

(૧) હાથ જોડીને મસ્તક નમાવવા રૂપ મૂઢતા એ શુભ ભાવોને ઉત્પન્ન કરી આપે છે તથા હૃદયમાં કઠોરતા, અહંકાર હોય તો આ સામાચારી સાચી ન બને. માટે હૃદયમાં કોમળ પરિણામ, નમ્રતા પણ ખૂબ જરૂરી છે.

(૨) ફરીથી એ પાપ ન કરવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા ન લે અને વારંવાર પાપ કર્યા જ કરે તો તો આ મિ.દુ. એક રમત જ બની રહે. પેલો બાળ સાધુ પત્થર મારી-મારીને કુંભારના ઘડા ફોડતો જાય અને મિ.દુ. બોલતો જાય. ગુસ્સે થઈ કુંભાર પણ એ સાધુને લાફા મારતો જાય અને મિ.દુ. બોલતો જાય. આ બે ય ના મિ.દુ. જેમ સાવ નકામા છે એમ ફરી-ફરીને પાપ કરનારાના મિ.દુ. પણ નકામા જાણવા.

(૩) દારૂના પીઠામાં રહીને દારૂ પીધાનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરે એ બરાબર નથી. એમ ચારિત્રની મર્યાદા ઓળંગીને પાપ કર્યા બાદ એ પાપથી પાછો હટી પુનઃ ચારિત્રમાં સ્થિર થઈને મિ.દુ. કરવું.

(૪) આત્માની નિંદા કર્યા વિના એ પાપોમાં હેયતાની બુદ્ધિ અને એના ત્યાગનો સંકલ્પ દૃઢ બનતા નથી.

(૫) “આ પાપમાં બીજા પણ ભાગીદાર હતા, હું એકલો ન હતો” આવા પ્રકારના ખુલાસાઓમાં સાચો પશ્ચાત્તાપભાવ ઉત્પન્ન થતો નથી.

અહીં બે નય દ્વારા વિચારણા કરીએ.

નિશ્ચયનય : માણસ જે બોલે એના અર્થમાં જ એનો ઉપયોગ હોઈ શકે. જીવવિચારના પદાર્થો બોલતો

હોય એ વખતે એનો ઉપયોગ નવતત્ત્વના અર્થોમાં હોય એ શક્ય નથી. ઉપર છ અક્ષરોના જુદા જુદા અર્થો બતાવ્યા છે. એ અર્થોમાં ઉપયોગપૂર્વક જ આ મિથ્યાકાર સાચો થાય. હવે એ અર્થોમાં ઉપયોગ તો ત્યારે જ આવે જ્યારે અર્થોને જણાવનાર શબ્દો બોલાય. “મિ ચ્છા મિ દુ ક્ક ડં” આ અક્ષરો જ એ અર્થોને જણાવનાર છે. માટે આ શબ્દો જ બોલવા જોઈએ. એ જ મિથ્યાકાર સામાચારી કહેવાય. “મારા પાપો નાશ પામો” “મેરે પાપ खतम हो जाओ” “પાપોને હું નિંદું છું.” વગેરે શબ્દો સારા હોવા છતાં પેલા ૬ અર્થને જણાવનાર તો નથી જ. આ શબ્દો બોલતી વખતે છ અર્થોમાં ઉપયોગ શક્ય નથી. માટે મિચ્છા મિ દુક્કડં શબ્દ જ બોલવો પડે. બીજા કોઈપણ શબ્દો ન ચાલે. ભલે એ બીજા શબ્દોથી ભાવ જાગે તો પણ આ મિ.દુ.શબ્દ દ્વારા અને એના અર્થમાં ઉપયોગ દ્વારા જે ભાવો જાગે એ તો બીજા શબ્દોથી ન જાગે.

પ્રશ્ન : પણ જેને એ છ અર્થો ન આવડતા હોય એને તો મિ.દુ. શબ્દ કરતાં “ભવોભવના પાપોને મારા અંતરથી હું નિંદું છું.” વગેરે શબ્દોમાં જ વધારે ભાવ જાગે છે. તો એણે તો એ શબ્દો જ બોલવા જોઈએ ને?

ઉત્તર : જેને એ છ અર્થો આવડતા નથી એને તો આ મિથ્યાકાર સામાચારી પાળવાનો જ અધિકાર નથી. પછી એ ગમે તે બોલે અમને એની સાથે કોઈ નિસ્ખત નથી.

હીરાના ધંધામાં એક કરોડ રૂપિયા કમાઈ શકાતા હોય એ વખતે કોઈક કહે કે “મને હીરાનો ધંધો બરાબર આવડતો નથી. હું જો હીરાનો ધંધો કરીશ તો માંડ નાની-મોટી દલાલી કરીને મહિને ૧૦૦૦ કમાઈ શકું એમ છું. એને બદલે કાપડનો ધંધો કરું તો મહિને બે હજારની કમાણી થઈ શકે તેમ છે. તો પછી મારે તો કાપડનો ધંધો જ કરવો ને?”

એની વાત સાચી છે. પણ જ્યારે કરોડ રૂ. દર મહિને કમાવવાની વાત હોય ત્યારે પેલો હજાર-બે હજારની ચર્ચા કરે એનો શો અર્થ ? એમ છ અર્થના ઉપયોગપૂર્વક મિ.દુ.નો પ્રયોગ એ એક કરોડ ગણી નિર્જરા કરાવે છે. ત્યારે એ અર્થને ન જાણનારા એમ કહે કે “મિ.દુ.ને બદલે બીજું બોલવામાં મને વધુ લાભ થાય છે” તો એને કહેવું જ પડે કે એમાં તને બે હજાર રૂ. જેટલી નિર્જરા થાય છે. અહીં તો કરોડોની વાત ચાલે છે. તારી સાથે આ ચર્ચા કરવાનો કોઈ અર્થ નથી.

વ્યવહારનય : જે આત્માઓ ગુરુની વાચના, કૃપા વગેરે દ્વારા વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમવાળા બન્યા હોય તેઓને તો કોઈપણ વાક્યપ્રયોગ વખતે છ અર્થોમાં ઉપયોગ અને સુંદર પરિણામો હોવા શક્ય જ છે. એટલે તેઓ ગમે તે વાક્યપ્રયોગ કરે તેનો કોઈ વાંધો નથી. હા, તેઓ શાસ્ત્રાનુસારી મિ.દુ. પ્રયોગ જ કરે તો વધુ સારું. પણ બીજા પ્રયોગ ન જ કરી શકે એવો આગ્રહ ખોટો છે.

જેઓને છ અર્થો આત્મસાત્ ન થયા હોય તેઓ પણ આ સામાચારીના હકદાર છે જ. તેઓ પોતાની રુચિ પ્રમાણે તે તે વાક્યો બોલી શુભભાવોથી ભાવિત બની શકે છે. હા, એમને લાભ ઓછો થવાનો. પણ કરોડ ન કમાઈ શકીએ એટલે બે હજારનો ધંધો પણ ન કરાય એવો તો નિયમ નથી.

શિષ્ય : આ બે નયમાંથી સાચું શું માનવું ?

ગુરુ : બે ય સાચા છે. સાચી હકીકત એ જ છે કે છ અર્થોમાં ઉપયોગપૂર્વક મિ.દુ. શબ્દ બોલવો એ જ વધુ નિર્જરાકારી છે. પણ જ્યાં સુધી એવી પરિપક્વતા ન આવે ત્યાં સુધી દરેક જણ પોતપોતાની રુચિ પ્રમાણે તે તે શબ્દપ્રયોગ દ્વારા ઓછી-વત્તી નિર્જરા મેળવી લે એ યોગ્ય જ છે.

આ વચ્ચે થોડી અઘરી ચર્ચા આવી ગઈ.

ચાલો, મૂળ વાત પર આવીએ.

મિથ્યાત્વીથી માંડી સર્વવિરતિધર સુધીના આત્માઓને ત્રણ વિભાગમાં વહેંચી લો : (૧) ગાઢ મિથ્યાત્વી (૨) માર્ગાનુસારી બનેલા મંદ મિથ્યાત્વીઓ અને સમ્યક્ત્વીઓ (૩) સાચા સર્વવિરતિધરો, સાચા દેશવિરતિધરો.

આ ત્રણેય વિભાગના જીવો મિ.દુ., આલોચના વગેરે કરતા હોય છે, પણ એમાં મોટો તફાવત છે.

જે ગાઢમિથ્યાત્વી જીવો છે તેઓ બહારથી સાધુવેષધારી પણ હોય. તેઓ ગુરુને ખુશ કરવા વગેરે કારણોસર કે રોજિંદી ટેવ પ્રમાણે પોતાના પાપોનું મિ.દુ. આપે ખરા, પણ એ પાપો કરતા અટકે નહિ. રોજ મિ.દુ. આપ્યા કરે અને રોજ એ જ પાપો કર્યા જ કરે. દા.ત. નિષ્કારણ આધાકર્મી વાપરવું, વાડામાં ઠલ્લે જવું, પહેલે માળેથી માત્રુ ફેંકવું વગેરે પાપો કર્યા જ કરે. અંદર કોઈ પશ્ચાત્તાપ, દુઃખ પણ ન હોય. અને સાંજે પ્રતિક્રમણમાં આ બધા પાપોનું મિ.દુ. આપ્યા કરે. આવા સાધુઓના મિ.દુ. માત્ર નિષ્ફળ જાય એટલું નહિ પરંતુ એમને ત્રણ નુકશાનો થાય.

(૧) મિ.દુ. શબ્દમાં એવી પ્રતિજ્ઞા કરવામાં આવે છે કે, “આ પાપ હું ફરી નહિ કરું.” હવે આ સંયમીઓ તો રોજ પ્રતિક્રમણમાં ઘણીવાર મિ.દુ. બોલે છે. બીજી બાજુ એ જ પાપો નિષ્કુર બનીને કર્યા જ કરે છે. એટલે આ તો ચોખ્ખો પ્રતિજ્ઞાભંગ જ કરે છે, સ્પષ્ટ મૃષાવાદ છે. મળવા આવેલા યુવાનને સંયમી આત્મા બાધા આપે કે, “તારે સિગારેટ-બીડી ન પીવી અને તમાકું ન ખાવું.” પેલો બાધા લઈ નીચે ઉતરી, બહાર નીકળતા જ બીડી પીવા લાગે, તમાકું ચાવવા લાગે અને જોગાનુજોગ એ બાધા આપનાર સંયમી એ જોઈ જાય તો સખત ખખડાવે કે, “અલા! ભાન નથી ? બાધા લઈને ય સિગારેટ-બીડી પીએ છે?” એ સંયમીને યુવાન ઉપર તિરસ્કાર થઈ જ જાય. ભવિષ્યમાં એને બાધા આપતા વિચાર કરે.

એ બધા સંયમીઓ રોજ નવ વાર “કરેમિ ભંતે” બોલી એક પણ પાપ મન, વચન, કાયાથી ન કરવાની, ન કરાવવાની, ન અનુમોદવાની પ્રતિજ્ઞા લે જ છે. અને છતાં રોજ નાના-મોટા પાપો કોઈપણ કારણ વિના, નિષ્કુર બનીને સેવતા હોય તો તેઓ પણ પેલા યુવાન જેવા જ છે ને ? યુવાન તો બિચારો અણસમજ, સંસારી હતો. આ સંયમીઓ તો સમજદાર, સંસારત્યાગી છે. છતાં તેઓની આ દશા હોય તો એ ઘણું ખરાબ કહેવાય.

સંબોધસિત્તરીમાં કહ્યું છે કે

“आजमं जं पावं बंधइ मिच्छत्तसंजुओ कोइ । वयभंगं काउमणो बंधइ तं चेव अट्टगुणं”

એક મિથ્યાત્વી આત્મા આખી જિંદગીમાં ધોરહિંસા, મૈથુન સેવન, વ્યભિચારાદિ દ્વારા જે પાપો બાંધે એના કરતા વ્રતનો ભંગ કરવાની ઈચ્છાવાળો આત્મા આઠ ગણું પાપ બાંધે.

જે સંયમીઓ રોજ પ્રતિજ્ઞા લઈ રોજ ભાંગે તેઓને તો કેટલું પાપ બંધાય ? આ ખૂબ વિચારવા જેવું છે.

(૨) આ ગાઢ મિથ્યાત્વી સંયમી નિષ્કુર બની વારંવાર પાપ કરે છે અને ગુરુને ખુશ કરવા માટે, લોકોને ખુશ કરવા માટે આલોચના, પ્રાયશ્ચિત્ત કરે છે. આનો અર્થ એ કે આ તો ગુરુ વગેરે બધાને ઠગે છે. આમાં કપટ, ઠગાઈ વગેરે દોષો લાગે.

(૩) “રોજ પાપો કર્યા કરવા અને પ્રતિક્રમણાદિમાં મિ.દુ. આપ્યા કરવું” એવી આ સંયમીની પ્રવૃત્તિ જોઈ બીજાઓ પણ એ જ શીખે. આ તો ભયંકર અનવસ્થા ઊભી થાય, ખોટી પરંપરા પડે.

જે સંયમીઓ અપરાધો સેવ્યા કરે છે અને પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા કરે છે, અંદરખાને નિષ્કુર છે તેઓ નિયમા મિથ્યાત્વી જાણવા. માત્ર મિથ્યાત્વી જ નહિ પણ મહામિથ્યાત્વી જાણવા. સામાન્ય મિથ્યાત્વીઓ કરતા આ સંયમીઓ વધારે ભયંકર મિથ્યાત્વના સ્વામી જાણવા.

એનું કારણ એ જ કે બીજા સામાન્ય મિથ્યાત્વીઓ બીજાઓમાં મિથ્યાત્વની પ્રભાવના નથી કરતા. આ સંયમી તો પોતાના આ વિચિત્ર વર્તન દ્વારા બીજાઓને પણ મિથ્યાત્વ પમાડે છે.

દા.ત. એક સાધુ કોઈ શ્રાવકના ઘરે આદેશ કરીને વધારે પ્રમાણમાં શીરો બનાવડાવીને વહોરે છે. ત્યારે એ શ્રાવક કે શ્રાવિકાને પ્રથમ તો એ વિચાર આવવાનો જ કે, “શું સાધુથી આવી રીતે શીરો વહોરાય ? પરમાત્માએ આ સાધુઓને આવી રીતે શીરો બનાવવાની રજા આપી હશે ? કે પછી આ સાધુ જિનાજાનું ઉલ્લંઘન કરીને સ્વચ્છંદી બનીને શીરો વહોરે છે ?”

સામાન્યથી આવા દોષ સેવનારા સંયમીઓ લગભગ ચાલાક, હોંશિયાર હોય છે. એટલે તેઓ પેલા શ્રાવકને કહેશે કે, “સાધુઓને ભણવા માટે આ બધું વાપરવું પડે. આજે વિહાર કરીને આવ્યા છીએ એટલે થાક લાગેલો હોવાથી વાપરવું પડે છે. અહીં ગોચરી દુર્લભ છે માટે આ રીતે વાપરવું પડે છે.” એ સંયમી એવી તો માયા કરશે કે શ્રાવકને “આ સાધુ ખરાબ છે, આજ્ઞાભંગ છે” એવો નિશ્ચય નહિ થાય. પરંતુ એવો જ નિશ્ચય થશે કે “આ સાધુ તદ્દન સાચો છે. આવા પ્રસંગોમાં શીરો વાપરવામાં કોઈ આજ્ઞાભંગ નથી.”

હવે ખરેખર જે પ્રસંગોમાં પ્રભુએ આધાકર્મી વાપરવાની રજા નથી આપી એ પ્રસંગોમાં પણ આધાકર્મી વાપરી શકાય એવી શ્રદ્ધા આ શ્રાવકને પેલા સાધુએ કરાવી. અર્થાત્ એ શ્રાવકને ખોટી વાતમાં, આજ્ઞાવિરુદ્ધ પદાર્થમાં શ્રદ્ધા થવાથી એને મિથ્યાત્વ લાગવાનું જ. એનું કારણ આ નિષ્કુરતાથી પાપો કરનાર સંયમી બને.

એમ યુવાન બહેનો સાથે એકલા વાતચીત કરતા યુવાન સાધુને જોઈને પણ શ્રાવકને પ્રથમ શંકા થાય કે “પરમાત્માએ આવી રીતે બહેનો સાથે વાતચીત કરવાની રજા આપી હશે ? કે પછી આ સાધુ જ અંદરખાને દુષ્ટ વિચારોવાળો છે ?”

ત્યાં પણ એ સાધુ શ્રાવકને કહેશે કે “આ મુમુક્ષુઓ છે. એમને માર્ગદર્શન આપનાર કોઈ નથી. બિચારીઓ મારી પાસે આવી છે. એમનું અહિત ન થાય એ માટે એમને ઉપદેશ તો આપવો જ પડે ને ? અથવા તો આ બહેનો મારી સગી બહેનો, ભાણેજો, ભત્રીજાઓ છે. શ્રાવક સમજશે કે “મુમુક્ષુ બહેનોને એકાંતમાં યુવાન સાધુ ઉપદેશ આપી શકે છે. સગી બહેન, ભાણેજ વગેરે સાથે એકાંતમાં વાત કરવામાં કોઈ દોષ નથી.” કેવી ધોર મિથ્યાત્વની પ્રભાવના !

માટે જ આવા નિષ્કુર, શ્રાવકોને ખોટી વાતોથી ભરમાવનારા સંયમીઓ મહામિથ્યાત્વી કહેવાય છે.

આ બધી પહેલા વિભાગના જીવોની વાત કરી.

બીજા વિભાગના જીવો મંદમિથ્યાત્વી, સમ્યગ્દષ્ટિ છે. તેઓ પણ બહારથી સાધુવેષ ધારણ કરી ચૂક્યા હોય એ શક્ય છે. હવે આવા સંયમીઓમાં ચારિત્ર મોહનીયનો ક્ષયોપશમ ન થયેલો હોવાથી વારંવાર મિ.દુ. આપવા છતાં વારંવાર પાપો થયા જ કરવાના. પણ એમનામાં માર્ગાનુસારિ મંદમિથ્યાત્વ કે સમ્યક્ત્વ છે એટલે પાપો બદલ સાચો પશ્ચાત્તાપ પણ થવાનો. “આ હું ખોટું કરું છું. મારી જાતને ધિક્કાર હો. સાચી વાત જાણ્યા છતાં હું એનું પાલન નથી કરતો. મારું શું થશે?” આ બધા ભાવો બીજા વિભાગના આ સંયમીઓને જાગવાના જ. અને એટલે તેઓ વારંવાર ગુરુદ્રોહ, વિજ્ઞાતીયવાસના, ખાવાની આસક્તિ, ક્રિયામાં વેઠ, જીવદયામાં ગોટાળા વગેરે બધા પાપોનું મિ.દુ. આપે અને વારંવાર એ પાપો કરે. આમ આ સાધુઓમાં અકરણનિયમ ન હોવાથી એમના મિ.દુ., આલોચના એ ખરેખર તો સાચા ન જ ગણાય. પણ આ જીવોમાં જે પશ્ચાત્તાપભાવ પડ્યો છે એને લીધે ભવિષ્યમાં આ જીવો મિ.દુ., આલોચનાદિ દ્વારા જ ઉપર-ઉપરના ગુણસ્થાને ચડવાના છે. માટે એમના મિ.દુ. લાંબેગાળે હિતકારી બને જ છે.

આ જીવો પણ પ્રતિજ્ઞાભંગ તો કરે જ છે. છતાં પશ્ચાત્તાપભાવ પડેલો હોવાથી તેઓનું અહિત થતું નથી.

સાચા હૃદયથી મિ.દુ. આપતા હોવાથી માયા-કપટ-ઠગાઈ વગેરે દોષો પણ આમને લાગતા નથી. તથા “મારો આચાર ખોટો છે, આવું ન જ કરાય” એવું સ્પષ્ટ બોલતા હોવાથી પ્રાયઃ અનવસ્થા દોષ પણ આ જીવો ઊભો થવા દેતા નથી.

આમ પ્રથમ વિભાગના જીવોને જે પ્રતિજ્ઞાભંગ, માયા, કપટ, અનવસ્થા દોષ લાગતા હતા તે લગભગ આ બીજા વિભાગના જીવોને લાગતા નથી.

આ સંયમીઓ પોતાના નિમિત્તે બીજા મિથ્યાત્વ ન પામે એની પણ કાળજી કરનારા હોય છે. એ સંયમીઓ શ્રાવકોને ઊચિતકાળે ચોક્કસ કહી દે કે, “અમે વિગઈઓ, મિષ્ટાન્ન વાપરીએ છીએ પણ પરમાત્માએ આ બધી વસ્તુનો નિષેધ કર્યો છે. અમે આસક્ત, પ્રમાદી છીએ માટે પ્રભુની આજ્ઞા પાળતા નથી. બાકી સાચી હકીકત તો આ જ છે.” એ રીતે મલિન વસ્ત્રો, નિર્દોષ ગોચરી, બ્રહ્મચર્યના કડક નિયમો વગેરે તમામ વસ્તુઓ શ્રાવકોને સ્પષ્ટ જણાવી જ દે કે જેથી પોતાના ખોટા આચારો દેખી શ્રાવકો મિથ્યાત્વ ન પામે. હા, આ બધા ખુલાસાઓ ગમે તેની આગળ, ગમે તે કાળે ન કરે પણ અવસર જોઈને કરે. ટૂંકમાં પોતાના નિમિત્તે કોઈ પણ જીવ મિથ્યાત્વ ન પામે એની કાળજી આ સંયમીઓ અવશ્ય કરે.

એટલે આ બીજા વિભાગવાળા જીવો બીજાને મિથ્યાત્વની પ્રભાવના ન કરતા હોવાથી મહામિથ્યાત્વી બનતા નથી.

આ જીવોને સમ્યગ્દર્શન હોવા છતાં નિશ્ચયનય તો એમ જ કહે છે કે, “ગજવામાં રૂપિયાનો સિક્કો હોય એટલે કંઈ ધનવાન ન કહેવાય, કેમકે એ રૂપિયો કોઈ વિશેષ કામમાં તો આવતો જ નથી. ચોમાસા દરમ્યાન માત્ર અડધો ઈંચ વરસાદ પડ્યો હોય તો વરસાદ પડ્યો હોવા છતાં લોકો એમ જ બોલવાના કે “આ વખતે બિલકુલ વરસાદ પડ્યો નથી”, કેમકે એ અડધો ઈંચ વરસાદ કોઈ કામમાં આવતો નથી. એમ આ સંયમીઓમાં ભલે ચોથું ગુણસ્થાન હોય પણ એ સમ્યગ્દર્શન નકામું છે. વિરતિ ન લાવી આપે, અકરણનિયમ ઊભો ન કરી દે એ સમ્યગ્દર્શનને હું સમ્યગ્દર્શન કહેવા તૈયાર નથી. એટલે હું તો એ ચોથા ગુણસ્થાનના માલિકોને પણ મિથ્યાત્વી જ માનું છું. મારો તો એક જ નિયમ છે કે સાચો સાધુ એ જ સમ્યક્ત્વી.

વ્યવહારનય અડધા ઈંચ વરસાદને પણ વરસાદ તો ગણે જ. એક રૂપિયાને પણ ધન તરીકે જ ગણે. એમ વિરતિ વિનાના સમ્યક્ત્વને પણ સમ્યક્ત્વ તરીકે જ ઓળખે.

આ બીજા વિભાગના જીવોની વાત કરી.

ત્રીજા વિભાગના જીવો વિરતિધર છે, ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપશમવાળા છે. એટલે તેઓ પ્રમાદ, અનાભોગાદિથી પાપ કરે તો પશ્ચાત્તાપપૂર્વક મિ.દુ. આપે. અને એમનું મિ.દુ. એવું હોય કે એ જ પાપ, એ જ તીવ્ર ભાવ સાથે ફરી ન થાય. કાં તો એ પાપ સંપૂર્ણ બંધ થઈ જાય અથવા તો એ પાપની તીવ્રતા ઘટી જ જાય. આ પણ અકરણનિયમ જ ગણાય, કેમકે જે તીવ્રતા સાથે પૂર્વે પાપ કરેલું એ તીવ્રતા સાથે તો ફરી પાપ નથી જ કરતા. દા.ત. અડધી રાત્રે માત્રુ કરવા ઊઠે, ઊંઘ ઘેરાયેલી હોવાથી પ્યાલો પૂંજ્યા વિના માત્રુ કરે, ગમે ત્યાં પરઠવી દે, ઈરિયાવહિ કર્યા વિના ઊંઘી જાય. પણ પછી સવારે ઊઠી મિ.દુ., આલોચના, પ્રાયશ્ચિત્ત કરે. એટલે કાં તો હવે ફરીથી એ પાપ કદી ન થાય. કદાચ થાય તો સાવ પ્યાલો ન પૂંજવાને બદલે પ્યાલો ખંખેરવા જેટલી જયણા રાખે. ઈરિયાવહિ જ ન કરવાને બદલે ઉપયોગ વિના પણ અવિધિથી ઈરિયાવહિ કરી લે. એટલે પેલો દોષ ઓછો તો થયો જ. આને પણ અંશતઃ અકરણનિયમ કહેવાય.

સમ્યક્ત્વી જીવો તો એ જ પાપ, એ જ પદ્ધતિથી, એ જ તીવ્રભાવો સાથે વારંવાર કરે એ શક્ય છે. માત્ર તેઓને પશ્ચાત્તાપ હોય.

શિષ્ય : આપે ત્રણ વિભાગો પાડી મિચ્છાકાર સામાચારીની ખૂબ સુંદર સમજણ આપી. પણ એક પ્રશ્ન મને થાય છે. કેટલાક દોષો એવા છે કે જે કાયમ સેવવા જ પડે. તો શું એ સંયમીઓ પાસે સાચી વિરતિ ન જ હોય ? અકરણનિયમ ન હોવાથી એ સંયમીઓ સાચી વિરતિ વિનાના જ માનવા પડે ને ? પણ એ વાત માનવા મન તૈયાર નથી, કેમકે એ સંયમીઓ ચોક્કસ કારણોસર જ એ દોષો સેવે છે. કારણ વિના ગમે તેમ દોષો સેવતા નથી. દા.ત. વિગઈ વાપરવાની ના હોવા છતાં શરીર જ ચાલતું ન હોવાથી ઘણાઓને શરીર ટકાવવા વિગઈઓ વાપરવી પડે છે. વયોવૃદ્ધ સાધુ-સાધ્વીજીઓને ચાલવાની શક્તિ ન હોવાથી વાડામાં જ સ્થંડિલ જવું પડે છે. નિર્દોષ પાણી લગભગ અશક્ય હોવાથી આધાકર્મી પાણી વાપરવું પડે છે. આવા સેંકડો દોષો એવા છે કે જે કાયમ સેવવા જ પડે છે. એનું મિ.દુ. આપીએ તો ય એ પાપો બંધ થઈ શકે એમ જ નથી.

ગુરુ : તું ત્રણ વસ્તુ બરાબર સમજી લેશે તો આ પ્રશ્નનું સમાધાન મળી જશે : (૧) ઉત્સર્ગમાર્ગ (૨) અપવાદમાર્ગ (૩) ઉન્માર્ગ.

ઉત્સર્ગમાર્ગ એ અમદાવાદથી બોમ્બેના હાઈવે રોડ જેવો છે. મોટા ભાગે લાખો વાહનો આ જ માર્ગે બોમ્બે પહોંચે છે. એમ મોટા ભાગના આત્માઓ ઉત્સર્ગમાર્ગની આરાધના કરતાં કરતાં મોક્ષે પહોંચે છે.

પણ જ્યારે એ હાઈવે રોડ ઉપરનો કોઈ પુલ તૂટે, મોટો એક્સિડન્ટ થાય અને એટલે એ માર્ગે બોમ્બે જવામાં રૂકાવટ આવે ત્યારે લોકો કાચા રસ્તે આગળ વધે છે. એ કાચો રસ્તો કાં તો છેક બોમ્બે પહોંચાડે અથવા તો આગળ હાઈવે સાથે ભેગો થઈ જાય.

એમ ઉત્સર્ગમાર્ગનું પાલન કરતા કરતા જ માંદગી, વૃદ્ધાવસ્થા વગેરે એવા કારણો ઊભા થાય કે જેનાથી ઉત્સર્ગમાર્ગ પાળવો અશક્ય બને. ત્યારે ઉત્સર્ગ માર્ગને છોડી અપવાદમાર્ગનો આશરો લેવો પડે. એ અપવાદ માર્ગ કાં તો સીધો મોક્ષમાં પહોંચાડે અથવા તો પછી આગળ ઉત્સર્ગમાર્ગ સાથે જોડાઈ જાય.

પાંચ મહાવ્રતો, અષ્ટ પ્રવચનમાતા, ૧૭ પ્રકારનું સંયમ, નિર્દોષ ગોચરી, નિર્દોષ સ્થંડિલ ભૂમિ, ૧૨ ભાવનાઓ વગેરે વગેરે સાધુઓના આચારો એ ઉત્સર્ગ માર્ગ છે. આ ચરણસિત્તરી અને કરણસિત્તરીરૂપ ઉત્સર્ગ માર્ગનું આરાધન કરતા કરતા અનંત જીવો મોક્ષને પામ્યા છે. પણ માંદગી, દુર્લભ ગોચરી, વૃદ્ધાવસ્થા, લાંબા વિહારો વગેરે અનેક કારણોસર આ ઉત્સર્ગમાર્ગનું પાલન જ્યારે અશક્ય બને ત્યારે શાસ્ત્રાનુસારે જે કંઈ છુટછાટ લેવાય એ અપવાદ માર્ગ કહેવાય. એ કારણો જો અલ્પકાળ માટેના હોય તો આગળ ઉત્સર્ગમાર્ગ સાથે જોડી આપનારા બને. દા.ત. કમળાની માંદગીમાં બે-ત્રણ મહિના શેરડીનો રસ વાપરવો પડે. ઉત્સર્ગમાર્ગે એ રસ નથી વાપરવાનો, પણ કમળો થવાથી ના-છૂટકે શેરડીનો રસ વાપરીએ તો એ અપવાદ બન્યો. બે-ત્રણ મહિના બાદ કમળો મટી જાય એટલે શેરડીનો રસ છોડી દેવો પડે. અર્થાત્ પાછા ઉત્સર્ગમાર્ગ ઉપર આવી જવાનું રહે.

પણ અન્નિકાપુત્ર આચાર્ય વૃદ્ધ થવાથી છેલ્લે સુધી સ્થિરવાસ રૂપ અપવાદને આચરતા હતા. કૂરંગુ મુનિ સખત ભૂખના કારણે રોજ નવકારશી કરવા રૂપ અપવાદમાર્ગને છેલ્લે સુધી આચરતા રહ્યા. એ અપવાદના પાલનમાં જ તેઓ કેવલજ્ઞાન પામી મોક્ષ પામ્યા. આ અપવાદમાર્ગ ઉત્સર્ગમાર્ગ સાથે ભેગો થવાને બદલે સીધો મોક્ષ સાથે જ જોડાઈ ગયો.

હવે તારા પ્રશ્નનો જવાબ આપું. જેમ ઉત્સર્ગમાર્ગ એ જિનાજ્ઞા હોવાથી એના પાલનમાં પુષ્કળ કર્મક્ષય થાય, સંયમપરિણામો વૃદ્ધિ પામે તેમ અપવાદ માર્ગે પણ જિનાજ્ઞા હોવાથી એના પાલનમાં પણ કર્મક્ષય અને સંયમપરિણામોની વૃદ્ધિ થાય જ. એટલે જેઓ કારણસર, શાસ્ત્રાનુસારે દોષિત વાપરવું, દવાઓ લેવી વગેરે દોષો સેવતા હોય તેઓ જિનાજ્ઞાના જ આરાધક હોવાથી પાપ કરતા જ નથી. એટલે નિશ્ચયનયથી તો એનું મિ.દુ. દેવાનું જ નથી. એ પાપ જ નથી પછી એનું મિ.દુ. શેનું ? એનો અકરણનિયમ વળી કેવો ? એટલે

એ સંયમીઓ જો ખરેખર શાસ્ત્રાનુસારે અપવાદ માર્ગ સેવતા હોય તો તેઓ જિનાજ્ઞાના આરાધક જ ગણાય.

શિષ્ય : પણ એવા સાધુઓ તો એ છુટછાટ લેવા બદલ રડે છે, આલોચના કરે છે, પ્રાયશ્ચિત્ત વહન કરે છે. તમે તો એને પાપ જ નથી કહેતા તો એના પર રડવાદિની શી જરૂર ?

ગુરુ : ખૂબ સુંદર પ્રશ્ન કર્યો. મેં પહેલાં જ કહ્યું કે અપવાદ માર્ગ એટલે ખાડા-ટેકરાવાળો વિચિત્ર માર્ગ. એ માર્ગ મોક્ષમાં લઈ જાય ખરો. પણ એના ઉપર ચાલવું અઘરું છે. કાચા માર્ગ ઉપર ચોર-લૂંટારા વગેરેનો ભય હોય, એટલે જેઓ કાચા માર્ગે બરાબર સાવધ બની ન ચાલે તેઓ યથાસ્થાને પહોંચવાના બદલે યમરાજને ત્યાં પહોંચી જાય. એમ જેઓ શેરડીનો રસ, દોષિત ગોચરી વગેરે અપવાદ માર્ગે વાપરે પણ પછી એમાં આસક્ત બની જાય, માંદગી વગેરે કારણો ગયા પછી પણ દોષો સેવવાના ચાલુ રાખે તો એનો અપવાદમાર્ગ ઉન્માર્ગ બની જાય. હવે એ મોક્ષમાં પહોંચવાને બદલે સંસારભ્રમણ પામનારો બને છે.

શિષ્ય ! ગંગા નદીની ઉપર બાંધેલા રેલ્વે પુલ ઉપર જે પાટાઓ છે એના ઉપર પગ મુકી મુકી નદી પાર કરવી જેટલી અઘરી છે એના કરતાં ય શાસ્ત્રાનુસારે અપવાદ માર્ગનું સેવન ખૂબ જ કઠિન છે. એ ઉન્માર્ગ બની જતાં વાર લાગતી નથી. માટે જ અપવાદ માર્ગ સેવેલા દોષો બદલ પણ પશ્ચાત્તાપ થવો જોઈએ, આલોચનાદિ કરવા જોઈએ, જેથી એ દોષો ઉન્માર્ગ રૂપ ન બને.

અપવાદમાર્ગ રૂપ દોષસેવનની પણ આલોચનાદિ કરવામાં આવે છે એના મુખ્યત્વે ત્રણ કારણો તને બતાવું.

(૧) એ અપવાદમાર્ગ જે રીતે સેવવાનો હોય એ રીતે સેવવામાં નાની-મોટી ભૂલો પ્રમાદ કે અનાભોગથી થઈ ગઈ હોવાની પાકી શક્યતા છે જ. એટલે એ ભૂલોની શુદ્ધિ મેળવવા આલોચના, મિ.દુ. વગેરે કરાય છે. દા.ત. કમળામાં શેરડીનો રસ વાપરવો એ અપવાદ છે. પણ એમાં આસક્તિ નથી કરવાની. એને બદલે એ સાધુને આસક્તિ થાય તો એની શુદ્ધિ તો કરવી જ પડે. જેમ પ્રતિક્રમણાદિ શુભ ક્રિયા કર્યા બાદ એમાં જાણતા-અજાણતા થઈ ગયેલી અવિધિઓ બદલ મિ.દુ. બોલીએ જ છીએ, એવું જ આમાં પણ સમજી શકાય છે.

(૨) ભલે આ અપવાદ માર્ગ મોક્ષ અપાવે છે પણ એનું સ્વરૂપ તો ખરાબ જ છે ને ? એમાં જીવોની વિરાધનાદિ તો થાય જ છે. સંવિગ્ન મહાત્માઓ કરૂણાશાળી હોય એટલે આ બધી વિરાધનાઓ જોઈને આંખમાં આંસુ પાડે, આલોચના કરે, પ્રાયશ્ચિત્ત વહન કરે એ શક્ય જ છે. ઘણા મહાપુરુષો પાછલી જિંદગીમાં ખરેખર અપવાદ માર્ગે દોષ સેવતા હોવા છતાં આંસુ સારતા હોય છે. આ જ તો એમની સંવિગ્નતા છે. એક જગ્યાએ તો કહ્યું છે કે, જેઓ અપવાદમાર્ગે દોષ સેવવા છતાં પણ પશ્ચાત્તાપ નથી કરતા તેઓ અપવાદમાર્ગ સેવવાને લાયક નથી.

(૩) મેં પૂર્વે જ કહ્યું કે અપવાદમાર્ગ આસક્તિ, પ્રમાદ વગેરેને લીધે ઉન્માર્ગ બની જવાની પાકી શક્યતા છે. એમ ન થાય એ માટે એને પાપ ગણી પશ્ચાત્તાપ, મિ.દુ. કરવા એ યોગ્ય જ છે.

આ વિષયમાં મારે ઘણી વાતો કરવી છે પણ અત્યારે એ કરતો નથી.

શિષ્ય : ‘મિથ્યા મિ દુક્કડં’ સામાયારી પાળવાથી બાંધેલાં પાપકર્મો ખતમ થઈ જાય છે અને તેથી તેના ફળ ભોગવવા પડતા નથી એમ તમે કહ્યું. પણ પીઠ-મહાપીઠે પૂર્વભવમાં બાહુ-સુબાહુની ઈર્ષ્યા અને ગુરુ પ્રત્યે અસદ્ભાવ એ બે દોષ સેવ્યા પછી પ્રતિક્રમણમાં એના મિ.દુ. તો આપ્યા જ છે. તો એમના ઈર્ષ્યાદિથી ઉત્પન્ન થયેલા સ્ત્રીવેદાદિ કર્મો ધોવાઈ જ જવા જોઈએ ને ? તો પછી તેઓ સ્ત્રી-અવતાર કેમ પામ્યા ? બ્રાહ્મી-સુંદરી શા માટે બન્યા ? એમની મિથ્યાકાર સામાયારી નિષ્ફળ કેમ ગઈ ?

ગુરુ : તારા ઊંડા ચિંતન બદલ ધન્યવાદ. નિયમ એ છે કે જે પાપ જેટલા તીવ્ર પરિણામથી કરેલ હોય એટલા જ કે એનાથી વધારે તીવ્ર પશ્ચાત્તાપપૂર્વક જો મિ.દુ. કરવામાં આવે તો એ પાપની તાકાત તૂટી જાય.

એના ફળ ભોગવવા ન પડે. બાહુ-સુબાહુ ઈર્ષ્યા, ગુરુ પ્રત્યે અસદ્ભાવ સેવતી વખતે છેક મિથ્યાત્વ પામ્યા. માટે જ તો સ્ત્રીવેદ બાંધ્યું. એટલે એ પાપોમાં એમની તીવ્રતા ખૂબ હતી. પણ એ પછી તરત પરિણામો શુભ થવાથી છઠ્ઠા ગુણસ્થાને આવી પણ ગયા, પશ્ચાત્તાપ-મિ.દુ. પણ કર્યા. પણ એમાં પશ્ચાત્તાપાદિના પરિણામો પાપના પરિણામની તીવ્રતા કરતા ઓછા હતા. માટે જ એમના પાપો નાશ ન પામ્યા અને સ્ત્રી-અવતાર મળ્યો.

શિષ્ય : તેઓ મિથ્યાત્વ પામ્યા બાદ પાછા છઠ્ઠે ગુણસ્થાને આવી ગયેલા હતા એની શી ખાતરી ?

ગુરુ : તેઓ અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયા છે. અને ત્યાં તો સાચા સાધુ સિવાય કોઈનો પણ ઉપપાત થતો નથી. મને તો લાગે છે કે એ છઠ્ઠે આવી ગયા માટે જ સ્ત્રી-અવતાર પામવા છતાં એ જ ભવે મોક્ષ પામ્યા. જો ઈર્ષ્યાદિ દોષો સેવ્યા બાદ મિથ્યાત્વે જ રહ્યા હોત તો તો અનુત્તરમાં ઉત્પત્તિ કે એ પછીના ભવમાં મોક્ષ ન થાત.

પાપો કર્યા બાદ મિ.દુ. આપવાથી પાપો ધોવાઈ જાય ખરા. પણ આ રીતે પાપો વારંવાર થાય તો પછી નિષ્કુરતા ઘુસી જવાની ઘણી શક્યતા છે. પછી મિ.દુ.ની તાકાત પણ ઘટી જતી હોય છે. માટે પાપો કરીને મિ.દુ. આપવું એના કરતાં તો પાપો કરવા જ નહિ એ શ્રેષ્ઠ માર્ગ છે. માટે જ શાસ્ત્રકારો કહે છે કે ઉત્સર્ગ માર્ગે તો પાપો કરવા જ નહિ એ જ પ્રતિક્રમણ છે. પાપો થઈ જ જાય તો પછી મિ.દુ. દેવું એ અપવાદમાર્ગનું પ્રતિક્રમણ છે.

શિષ્ય : પાપ જ ન કરીએ તો પાપો ઉપર રડવાનો અવસર જ ન આવે. અમને તો પાપ કર્યા પછી પુષ્કળ પશ્ચાત્તાપ જાગે છે. એમાં આત્મા ખૂબ હચમચી ઊઠે છે. એમાં અસંખ્ય ભવોના પાપકર્મો ખલાસ થતા હશે. પાપ જ ન કરીએ તો આ બધા લાભો ન મળે. એટલે ખરેખર તો પાપ થઈ જાય એ જ વધારે સારું જેથી એના ઉપર મિ.દુ. આપીને, રડીને વધુ શુદ્ધિ મેળવી શકાય.

ગુરુ : વાહ ! તેં કુતર્ક સારો કર્યો. પાપ કર્યા બાદ મિ.દુ.માં જ સંવેગ જાગે અને નિષ્પાપ જીવન જીવવામાં સંવેગ ન જાગે, ઓછો જાગે એવું ગણિત તેં શી રીતે માંડ્યું ? મન-વચન-કાયાથી કોઈ પાપ ન કરવું એ સૌ પ્રથમ જિનાજા છે. એ જિનાજા પાળવામાં પ્રચંડ કર્મક્ષય થાય જ, શુદ્ધિનો ભંડાર પ્રગટ થાય જ. ‘પાપ કર્યા પછી મિ.દુ. આપવું’ એ જિનાજા તો ના-છુટકાની છે, અપવાદ માર્ગની છે.

શિષ્ય : પશ્ચાત્તાપની ધારામાં કુરગડુ, મૃગાવતી, ચંડરુદ્રાચાર્યના શિષ્ય વગેરેને કેવલજ્ઞાન મળ્યું છે. એટલે એમ માનવું જોઈએ કે નિષ્પાપ જીવન કરતા પાપ કર્યા પછીના પશ્ચાત્તાપાદિવાળું જીવન વધુ આત્મશુદ્ધિ કરી આપે.

ગુરુ : તને આ બધા દષ્ટાન્ત દેખાયા. પણ નિષ્પાપ જીવન જીવનારા કરોડો-અબજો મુનિઓ સિદ્ધાયલ વગેરે સ્થળે કેવલજ્ઞાન પામ્યા છે એ કેમ ન દેખાયું ? વળી પાપો કર્યા કરવા અને મિ.દુ. આપ્યા કરવા એમાં ઘણા મોટા ભયસ્થાનો છે જ, નિષ્કુરતા ઘુસી જવાની શક્યતા પડી છે. માટે ભૂતકાળમાં પાપ થઈ જ ગયા હોય તો એના ઉપર રૂદન કરી વધુ નિર્જરા મેળવવી સારી. પણ એ રૂદન દ્વારા નિર્જરા મેળવવા માટે જાણી-જોઈને પાપ કરવું, પાપ થઈ જાય તો સારું એવી ઈચ્છા કરવી એ તો નરી મુર્ખતા છે.

છેલ્લી વાત.

જે સાધુ પાપત્યાગનો - નાના નાના કોઈપણ અતિચારો ન સેવાઈ જાય એનો તીવ્ર પ્રયત્ન કરતો હોય અને ક્યારેક પ્રમાદથી, અનાભોગથી, કર્મોદયાદિથી પાપ કરી બેસે તો તેને માટે મિથ્યાકાર સામાચારી ખૂબ જ ઉપયોગી છે. પણ જે સાધુ જાણી-જોઈને પાપ કરે અથવા વારંવાર પાપો કરે એ ખરેખર નિષ્કુર જ જાણવો. વારંવાર પાપો અનાભોગાદિથી ન થાય પણ નિષ્કુરતાથી થાય. એ સાધુ મિ.દુ. સામાચારી માટે લાયક નથી. (પશ્ચાત્તાપ સાચો હોય તો સત્યકી જેવાને વ્યવહારમાર્ગે મિ.દુ. પણ હિતકારી જાણવું.)

(૩) તથાકાર સામાચારી

ગુરુ : ગીતાર્થ અને સંવિગ્ન એવા જે મહાત્મા બરાબર ઉપયોગપૂર્વક જે શાસ્ત્રીય પદાર્થોનું નિરૂપણ કરે તે પદાર્થો મનમાં કોઈપણ જાતની શંકા રાખ્યા વિના, હૃદયના શુભ ભાવપૂર્વક સ્વીકારવા અને એ વખતે 'તહત્તિ' 'હાજી' ઇત્યાદિ બોલવું, એવા પ્રકારની મુખમુદ્રાઓ કરવી એ તથાકાર સામાચારી કહેવાય.

શિષ્ય : ઇચ્છાકાર સામાચારીમાં પણ ગુરુના પ્રત્યેક આદેશોને સહર્ષ સ્વીકારવાની વાત આવે છે. અને આ તથાકાર સામાચારીમાં પણ એ જ વાત આવી તો બે માં ભેદ શું પડ્યો ?

ગુરુ : ઇચ્છાકાર સામાચારીમાં તો એ વાત હતી કે ગુરુ શિષ્યને વિહાર કરવાનું, ગોચરી જવાનું, વૈયાવચ્ચાદિ કરવાનું જે કામ સોંપે એ કામ શિષ્યે સહર્ષ સ્વીકારવું. ત્યાં શાસ્ત્રીય પદાર્થોના નિરૂપણાદિની વાત ન હતી.

જ્યારે અહીં તો ગીતાર્થ, સંવિગ્ન ગુરુ પાઠ આપતી વખતે, વાચનામાં કે એ સિવાય પણ જ્યારે શાસ્ત્રીય પદાર્થો, આધ્યાત્મિક પદાર્થોનું નિરૂપણ કરે તે વખતે એ પદાર્થોમાં લેશ પણ શંકા રાખ્યા વિના એમાં 'તહત્તિ' કરવાની વાત છે.

શિષ્ય : “એ શાસ્ત્રીય પદાર્થોનું નિરૂપણ કરનારા ગુરુ ગીતાર્થ અને સંવિગ્ન જોઈએ” એવું આપે કહ્યું. પણ ગીતાર્થ એટલે શું ? સંવિગ્ન એટલે શું ?

ગુરુ : ઉત્કૃષ્ટ કક્ષાના ગીતાર્થની વાત કરીએ તો આવશ્યક નિર્યુક્તિ, દશવૈકાલિક વિગેરે આગમોનો ક્રમશઃ અભ્યાસ કરતા કરતા જેઓએ તમામ આગમોનો તલસ્પર્શી અભ્યાસ કરી લીધો હોય. એમાં ય છ છેદસૂત્રોનો ખૂબ જ ઉડાણપૂર્વક અભ્યાસ કર્યો હોય. એ છ છેદસૂત્રોના જેટલા સૂત્રો છે એ બધા જેને કંઠસ્થ હોય. અને એના વિશાળ-વિરાટ અર્થો જેના મનમાં એકદમ સ્પષ્ટ હોય. આવા મુનિઓ વર્તમાનકાળમાં ઉત્કૃષ્ટ ગીતાર્થ કહી શકાય.

પણ આ પાંચમો આરો છે, કાળ અતિવિષમ છે. એટલે છેવટે જે સાધુઓએ નિશીથસૂત્રની પીઠિકા, વ્યવહારસૂત્રની પીઠિકા અને બૃહત્કલ્પની પીઠિકાનો અનુભવી ગુરુ પાસે સારી રીતે અભ્યાસ કરી લીધો હોય એ પણ આજે જઘન્યથી ગીતાર્થ કહેવાય છે.

સંવિગ્ન એટલે ભવભીરુ, વૈરાગી આત્મા ! જેને ડગલે ને પગલે સંસાર વધી જવાનો ભય સતાવે, માટે જ જે પાપોથી ખૂબ ગભરાય, એમાં ય શાસ્ત્રવિરુદ્ધ વચન ન બોલાઈ જાય એ માટે જે અત્યંત જાગ્રત હોય એ સંવિગ્ન મહાત્મા કહેવાય.

(આમાં આ કાળને અનુસરીને 'ગીતાર્થ' માટેના કેટલાક ખુલાસાઓ હું આગળ કરીશ.)

હે શિષ્ય ! આવા મુનિવર જ્યારે શાસ્ત્રીય પદાર્થો બોલે ત્યારે તેમાં 'તહત્તિ' કરવું.

શિષ્ય : આવો આગ્રહ શા માટે ? કે ગીતાર્થ, સંવિગ્નના જ વચનોમાં 'તહત્તિ' કરવું.

ગુરુ : શાસ્ત્રીય પદાર્થોનું નિરૂપણ કરનારા સાધુઓ પાંચ પ્રકારના હોઈ શકે.

(૧) ગીતાર્થ + સંવિગ્ન

(૨) ગીતાર્થ + સંવિગ્ન પાક્ષિક

(૩) ગીતાર્થ + અસંવિગ્ન

(૪) અગીતાર્થ + સંવિગ્ન

(૫) અગીતાર્થ + અસંવિગ્ન

આમાં પહેલા પ્રકારના સાધુઓ શાસ્ત્રીય પદાર્થોનો સૂક્ષ્મબોધ ધરાવે છે. માટે જ તો એ ગીતાર્થ કહેવાય છે. વળી તેઓ સંવિગ્ન પણ છે. એટલે શ્રોતાઓને આકર્ષવા માટે કે કોઈની શરમથી કે એવા કોઈપણ કારણોસર શાસ્ત્રવિરુદ્ધ નિરૂપણ ન જ કરે. એટલે એ જે બોલે તે ભગવાનને માન્ય એવો જ પદાર્થ હોય. અને પ્રભુને માન્ય પદાર્થ તો બેધડક સ્વીકારવો જ પડે. એ જ સમ્યગ્દર્શન છે. એમાં સમ્યક્ત્વની નિર્મળતા છે.

બીજા પ્રકારના સાધુઓ શાસ્ત્રીય પદાર્થોને બરાબર જાણે છે. પણ કર્મોની વિચિત્રતાને લીધે સુંદર જીવન જીવતા નથી. સંયમજીવનમાં શિથિલ બન્યા છે. દોષિત ગોચરી કારણ વિના પણ વાપરવી, નિષ્કારણ એક જગ્યાએ લાંબા સમય સુધી રહેવું, પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયાઓ વિધિસર ન કરવી, નિષ્કારણ ઉજળા વસ્ત્રો પહેરવા.... વિગેરે નાની-મોટી શિથિલતાઓનો ભોગ બન્યા હોય છે.

પણ આ સાધુઓ પાસે એક વસ્તુ ખૂબ જ સુંદર છે. એ છે; આજ્ઞાપક્ષપાત = સાચા સાધુજીવન પ્રત્યેનો અતિશય બહુમાનભાવ = “હું જે જીવન જીવું છું એ ખોટું જ છે” એવો એકરાર.

માટે જ આ સાધુઓ પોતાનાથી નાના પણ સાધુઓ પાસે વંદન ન લે. એ બધાયને વંદન કરે. એ કદી શિષ્યો ન કરે. શિથિલતાઓ હોવા છતાં આ બધી વિશેષતાઓના કારણે તેઓ ભવિષ્યમાં સાચું સાધુપણું પામનારા બને છે. શાસ્ત્રોમાં આવા સાધુઓ ‘સંવિગ્ન પાક્ષિક’ નામથી ઓળખાય છે.

પણ શિષ્ય ! આજે આવા પ્રકારના સંવિગ્ન-પાક્ષિકો દેખાતા નથી. અને વ્યવહારમાં આવા સંવિગ્ન પાક્ષિકો હવે લગભગ દુઃશક્ય બને છે.

છતાં જે સાધુઓ નિષ્કારણ શિથિલતાઓ સેવતા હોય અને એના પશ્ચાત્તાપવાળા હોય તે સાધુઓ ભલે આ કાળને અનુસરીને વંદન લેવાના બંધ કરવાદિ ન કરી શકે. છતાં જો તેઓ (૧) પોતાનાથી વધુ સુંદર જીવન જીવનારાઓની ભારોભાર અનુમોદના કરે, (૨) પોતાની શિથિલતાઓ બદલ આંસુઓ સારે, (૩) પોતાના માન-સન્માન શક્ય એટલા ટાળવાનો પ્રયત્ન કરે તો એ પણ ભાવથી સંવિગ્ન પાક્ષિક ગણી શકાય.

શિષ્ય ! આ સંવિગ્નપાક્ષિક અંગે મારે ઘણી બાબતો જણાવવી છે પણ હમણાં એ વાત નથી કરતો. મૂળ વાત ઉપર આવું છું.

આ બીજા પ્રકારના સાધુઓ શિથિલ હોવા છતાં અતિશય આજ્ઞા-બહુમાન ધરાવે છે. માટે જ તેઓ પણ ક્યારેય શાસ્ત્રવિરુદ્ધ નિરૂપણ ન જ કરે. પોતે વિગઈઓ વાપરતા હોય તો પણ નિરૂપણ તો એવું જ કરે કે, ‘સાધુથી વિગઈઓ ન વપરાય. નિષ્કારણ વિગઈઓ વાપરનારાઓને પાપી સાધુ તરીકે શાસ્ત્રોમાં કહ્યા છે.’

પોતે અંધારામાં વિહાર કરતા હોય તો પણ બોલે તો એમ જ કે, ‘આ એક ભયંકર પાપ છે. ગાઢ કારણ વિના તો અજવાળામાં જ વિહાર કરવો જોઈએ.’

પોતે ચોકખા વસ્ત્રો પહેરતા હોય તો ય બોલે તો એમ જ કે, ‘આ તો તાલપુટ ઝેર છે. બ્રહ્મચર્ય માટે નુકશાનકારી છે. શાસનપ્રભાવના વિગેરે કારણોસર ચોકખા વસ્ત્રો પહેરવા પડે એ જુદી વાત. બાકી તો આ અત્યંત નુકશાનકારી વસ્તુ છે.’

ટૂંકમાં પોતાના કોઈપણ શિથિલાચારને છુપાવવા માટે, ‘પોતે ખરાબ ન દેખાય, અસંયમી ન દેખાય’ એ માટે શાસ્ત્રીય પદાર્થોને છુપાવવાનું, ખોટી રીતે નિરૂપણ કરવાનું, ચાલાકીઓ વાપરી શ્રાવકો વિગેરેને અંધારામાં રાખવાનું, એમની પાસેથી ભક્તિઓ લીધા રાખવાનું અકૃત્ય આ મહાત્માઓ કદી ન કરે.

માટે એ પણ જે બોલે તે પ્રભુને માન્ય એવું જ વચન હોય. એટલે એના વચનોમાં પણ બિલકુલ શંકા

ન કરવી.

આ માટે તને એક સરસ વાત કરું.

અષ્ટક પ્રકરણમાં સૂરિપુરંદર, ભગવાન્ હરિભદ્રસૂરિજીએ એવું નિરૂપણ કર્યું છે કે, 'સાધુઓ ગૃહસ્થોને પોતાની કોઈપણ વસ્તુ ન આપી શકે. પણ એવા ગાઢ અપવાદના સ્થાનોમાં કડ્ડણ વિગેરેથી પ્રેરાઈને આપી દે તો એ શાસ્ત્રવિરુદ્ધ ન ગણવું. દા.ત. પ્રભુવીરે દીક્ષા બાદ બ્રાહ્મણને વસ્ત્રનું દાન કર્યું.'

આ અંગે ત્યાં ઘણી વિસ્તૃત ચર્ચા કરી છે.

કેટલાકને હરિભદ્રસૂરિજીના આ વચન અંગે શંકા ગઈ. તેઓ એમ માનવા લાગ્યા કે હરિભદ્રસૂરિજી ગોચરી વાપરતા પહેલા ભક્તો પાસે શંખ વગાવડાવી ગરીબોને ભેગા કરાવતા અને ભક્તો દ્વારા એમને ભોજન અપાવડાવતા. આ રીતે તેઓ ગૃહસ્થોને દાન આપવાની પ્રવૃત્તિ કરતા હતા. આ પ્રવૃત્તિનો બચાવ કરવા માટે જ એમણે પોતાના અષ્ટક પ્રકરણમાં આ વાત કરી છે. એટલે આ પદાર્થ શાસ્ત્રવિરુદ્ધ જ છે. એમણે પોતાનો બચાવ કરવા માટે ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણા કરી છે.

આવી શંકા દૂર કરવા માટે નવાંગી ટીકાકાર અભયદેવસૂરિજીના ગુરુ શ્રી જિનેશ્વરસૂરિજીએ લખ્યું છે કે, 'આવી શંકા ખોટી છે, કેમકે ભગવાન્ હરિભદ્રસૂરિજી સંવિગ્નપાક્ષિક હતા. સંવિગ્નપાક્ષિક ક્યારેય ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણા ન કરે. માટે એમનું નિરૂપણ શાસ્ત્રાનુસારી જ છે.'

આ જ વાત બત્રીસ-બત્રીસીમાં મહામહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી મ.સાહેબે કરી છે.

આનો સાર એ છે કે સાધુ કદાચ શિથિલાચારી હોય તો પણ જો એ સંવિગ્નપાક્ષિક હોય અને ગીતાર્થ હોય તો એના શાસ્ત્રીય નિરૂપણોમાં કોઈપણ પ્રકારની શંકા ન કરવી.

શિષ્ય : તો શું આ પ્રથમ બે પ્રકારના સાધુઓ જે બોલે એ આંખ મીંચીને સ્વીકારી લેવાનું ?

ગુરુ : એ બે પ્રકારના સાધુઓ જે બોલે એમાં ચિંતન જરૂર કરી શકાય. પદાર્થ ન સમજાય તો જિજ્ઞાસાથી પ્રશ્નો પણ પૂછી શકાય. પણ 'આ સાધુઓ જે પદાર્થ કહે છે તે ખોટો તો નહિ હોય ને !' એમ શંકા ન કરવી.

હવે ત્રીજા પ્રકારના સાધુઓને વિચારીએ.

તેઓ ગીતાર્થ તો છે પણ સંવિગ્ન નથી, સંવિગ્નપાક્ષિક પણ નથી. આ સાધુઓના વચનો શાસ્ત્રવિરુદ્ધ હોવાની શક્યતા છે. તેઓ સાચી વાત જાણતા હોવા છતાં સંવિગ્ન ન હોવાથી અહંકાર, આસક્તિ વગેરે દોષોને લીધે શાસ્ત્રવિરુદ્ધ નિરૂપણ કરી બેસે એ શક્ય છે.

આ અંગે નીચે પ્રમાણેના દૃષ્ટાન્તો બની શકે.

(૧) ગીતાર્થ એવો પણ જે સાધુ વિજાતીય સાથે વધારે વાતચીત કરવાની ટેવવાળો હશે તે ક્યારેય બ્રહ્મચર્યની નવ વાડોનું વર્ણન નહિ કરે. કદાચ વ્યાખ્યાનાદિમાં એ પદાર્થ આવી પડે તો 'સ્ત્રીઓ સાથે સાધુથી વાત ન કરાય.' એ વાડનું વર્ણન નહિ કરે. એનું વર્ણન પણ કરવું પડે તો આ પ્રમાણે બોલશે કે, 'આ જે નિષેધ છે એ તો રાગભાવથી, ખરાબભાવથી વિજાતીય સાથે વાતચીત કરવાનો નિષેધ છે. બાકી તેઓને ધર્મ પમાડવા માટે, ઉપદેશ આપવા માટે, એમના પ્રશ્નોના સમાધાન માટે વિજાતીય સાથે વાતચીતાદિ કરવામાં કોઈ દોષ નથી. રે ! પ્રભુ તો 'સવિ જીવ કરું શાસનરસી'ની ભાવનાવાળા છે. એ શા માટે સાધુઓને સ્ત્રીઓને પ્રતિબોધ કરતા અટકાવે ?'

(૨) એ ગીતાર્થ-અસંવિગ્ન સાધુ પોતાનો શિષ્ય કોઈ અત્યંત ભયંકર ભૂલ કરશે તો ય એને પ્રાયશ્ચિત્ત નહિ આપે. કદાચ દેખાવ પૂરતું આપશે. એ શિષ્ય નિષ્ઠુર હશે, વારંવાર પાપો કરનારો હશે તો પણ આ

અસંવિગ્ન સાધુ = ગુરુ શિષ્ય પ્રત્યેના મમત્વને કારણે એના બધા પાપોને માફ કરશે, યોગ્ય શિક્ષા પણ નહિ કરે. કદાચ જવાબ આપવો પડશે તો કહેશે કે, 'આ કાળ જ ભયંકર છે. એમાં આ બિચારો શું કરે? વળી એનો તો કોઈ દોષ ન હતો. કોને શું પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું એ મને ખબર છે. એણે કોઈ પાપ કર્યું જ નથી.' આવા અનેક ઉત્તરો આપશે.

ઓ શિષ્ય ! આવા તો કેટલા દષ્ટાન્તો આપું ?

અસંવિગ્નતા એટલું બધું ભયંકર પાપ છે કે એમાંથી ઉત્સૂત્રપ્રરૂપણાદિ અતિ ભયંકર પાપોની પેદાશ થાય છે. માટે જ શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે 'રાગ-દ્વેષ વિના, મધ્યસ્થ બનીને શાસ્ત્રીય પદાર્થોનું નિરૂપણ કરનારાઓ ખરેખર અત્યંત દુર્લભ છે.'

પેલી આનંદઘનજીની કડીઓ ! 'અભિમતવસ્તુ વસ્તુગતે કહે રે, એ વિરલા જગ જોય.' શાસ્ત્રાનુસારી પદાર્થો એ જ પ્રમાણે કહેનારા મહાપુરુષો તો વિરલ જ હોય છે.

એટલે જે સાધુઓ અસંવિગ્ન હોય તેઓ ગીતાર્થ = ઘણું ભણેલા હોય તો પણ એમના વચનોમાં જલ્દી વિશ્વાસ ન મૂકવો : 'તહત્તિ' ન કરવું.

ચોથા પ્રકારના સાધુઓ સંવિગ્ન તો છે પણ ગીતાર્થ નથી. આ સાધુઓ પણ ઘણું નુકસાન કરનારા બને. ભલે તેઓ દેખાવમાં તપસ્વી, વૈરાગી, અંતર્મુખ વિગેરે દેખાતા હોય પણ ગીતાર્થતા = શાસ્ત્રોનો સૂક્ષ્મ બોધ ન હોવાથી એમના વચનોમાં વિશ્વાસ મૂકવાથી નુકસાન થવાની શક્યતા છે.

શિષ્ય : શિથિલાચારી સાધુઓ તો નુકસાન કરનારા બને, પણ સુંદર આચારસંપન્ન દેખાતા સાધુઓ પણ નુકસાન કરનારા બને એ સમજાતું નથી.

ગુરુ : એ વાત તને દષ્ટાન્તો દ્વારા સમજાવું.

(૧) મોટી માંદગીમાં પટકાયેલા બુદ્ધિમાન વ્યક્તિને એમના સ્વજનો, મિત્રો વિગેરે સાચી લાગણીથી જાતજાતની દવાઓ લેવાની સલાહ આપતા હોય છે. પણ છતાં એ બુદ્ધિમાન વ્યક્તિ કોઈની વાત સ્વીકારતો નથી. એ તો સારામાં સારા ડોક્ટરની કે ઉત્કૃષ્ટ વૈદ્યની સલાહ પ્રમાણે જ દવાઓ કરે છે. હા, કોઈક મિત્ર વગેરેની વાત મનમાં જચી જાય તો પણ પોતાના માનીતા ડોક્ટરને પૂછ્યા વિના તો એ દવા ન જ લે, કેમકે એ જાણે છે કે આ બધાની ભાવના સારી હોવા છતાં આ અંગેનું વિશેષ જ્ઞાન તો નથી જ, એટલે એમના કહ્યા પ્રમાણે કરવા જતા ક્યાંક મરવાનો વખત આવે.

એમ સંવિગ્ન સાધુઓ પણ પરોપકાર કરવાની ભાવનાવાળા હોવા છતાં પરોપકાર કઈ રીતે કરવો એની સૂક્ષ્મ જાણકારી ન હોવાથી, માત્ર સ્થૂલ બોધ હોવાથી સાચા અર્થમાં પરોપકાર તો ન જ કરી શકે પણ ક્યારેક મોટું નુકસાન કરી બેસે.

(૨) પાકિસ્તાન સાથે એક-બે દિવસમાં જ યુદ્ધ શરૂ થઈ જાય એવી અત્યંત સ્ફોટક પરિસ્થિતિ હોય અને એ જ દિવસે ભારતના લશ્કરના મુખ્ય સેનાપતિનું મૃત્યુ થઈ જાય, અને તાત્કાલિક એ પદ ઉપર બીજા વ્યક્તિને બેસાડવાનો વખત આવે ત્યારે ભારતદેશ માટે મરી ફીટવાની તૈયારીવાળો, ગામડામાં રહેલો કોઈ અજૈન સંન્યાસી આવીને કહે કે 'મને સેનાપતિ બનાવો. હું ભારત માટે મરી ફીટીશ.' તો શું એની વાત સ્વીકારાય ? એને યુદ્ધ કેવી રીતે કરવું ? એની લેશ પણ સમજણ નથી. એને જો સેનાપતિ બનાવવામાં આવે તો એ તો મૃત્યુ પામે પણ એની અણ-આવડતને લીધે કરોડો લોકોના જીવન જોખમમાં મુકાય.

સંવિગ્નતા, પરોપકારની ભાવના એ રાષ્ટ્રદાઝ જેવી છે, પણ એ વ્યક્તિમાં ગીતાર્થતા ન હોય તો સ્વ-

પર બે ય ને અત્યંત અહિતકારી પણ બની શકે.

હા, આ અવસરે દસ વર્ષ પૂર્વે ભારતે પાકિસ્તાનના જ કોઈ અત્યંત ચાલાક સેનાપતિને પકડીને કેદ કરેલો હોય એવા એ કેદી પાકિસ્તાની સેનાપતિને પણ ભારતના સેનાપતિપદે ન મુકાય, કેમકે એ શત્રુદેશનો હોવાથી ભારતનું જ નિકંદન કાઢી નાંખે. એમ સંવિગ્નતા વિનાના, સાચી પરોપકારની ભાવના વિનાના, માન-સન્માન, યશ-કીર્તિ, ભોજનાસક્તિ વિગેરેથી ખરડાયેલા અત્યંત વિદ્વાન્ ગણાતા સાધુઓના વચનો પણ વિશ્વસનીય બની શકતા નથી. એમાં ખૂબ જોખમ સંભવે છે. માટે આ સંવિગ્ન, અગીતાર્થ એવા સાધુઓના વચનોમાં જલ્દી 'તહત્તિ' કરાય નહિ.

શિષ્ય : ગુરુદેવ ! આપે દૃષ્ટાન્તો દ્વારા તો આ વાત બરાબર સમજાવી, પણ શાસ્ત્રકારો પણ શું આપના જેવું જ નિરૂપણ કરે છે?

ગુરુ : તને મારા વચનમાં શંકા કેમ થઈ ? એ જ આશ્ચર્ય છે. છતાં તારી ઈચ્છા છે તો શાસ્ત્રવચનો પણ તને બતાવું.

जं जयइ अगीयत्थो, जं च अगीयत्थनिस्सिओ जयइ । वट्ठवेइ अ गच्छं अणंतसंसारिओ होइ ॥

(ઉપદેશમાલા-૩૮૮)

ભગવાન વર્ધમાનસ્વામીના શિષ્ય, અવધિજ્ઞાની ધર્મદાસગણિ કહે છે કે અગીતાર્થ આચાર્ય ભલે ને ગમે એટલું ઉત્કૃષ્ટ સંયમજીવન પાળે. એ અગીતાર્થ આચાર્યની નિશ્રામાં રહેલો વિરાટ ગચ્છ પણ ભલે ને ઉત્કૃષ્ટ સંયમજીવન જીવે. એ અગીતાર્થ આચાર્ય ભલે ને હોંશે હોંશે આખા ગચ્છને સંભાળે. પણ એ અગીતાર્થ આચાર્ય અને એમની નિશ્રામાં રહેલો આખો ગચ્છ અનંતસંસારી થાય.

આવા તો અનેક શાસ્ત્રપાઠો ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય, ગચ્છાચાર વિગેરે ગ્રન્થોમાં છે. પણ મને લાગે છે કે ઉપરનો એક જ શાસ્ત્રપાઠ પૂરતો છે એટલે હવે બીજા શાસ્ત્રપાઠો આપતો નથી.

શિષ્ય : અગીતાર્થ એવો સંવિગ્ન શી રીતે નુકસાનકારી બને ? એ માટે જીવનમાં જ અનુભવાતા કોઈક પ્રસંગો જણાવશો ?

ગુરુ : સંવિગ્ન સાધુઓ ઉત્સર્ગમાર્ગના અતિ આગ્રહી હોય છે એટલે યોગ્ય સ્થાને અપવાદ સેવવા ન દે. નિરૂપણ પણ એકાંત ઉત્સર્ગનું જ કરે. પરિણામે નુકસાન થાય. દા.ત. એક શિષ્યને કમળો થયો. ડોક્ટરે બે મહિના શેરડીનો રસ પીવાની સૂચના કરી. એના ગુરુ સંવિગ્ન, અગીતાર્થ હતા. એમણે શિષ્યને કહી દીધું કે, 'શાસ્ત્રમાં ફળોના રસ વિગેરે વાપરવાની સ્પષ્ટ ના છે. એટલે આપણાથી આ ન જ વપરાય. આપણા માટે સંયમ મહાન છે.' શિષ્યે એમની વાત સ્વીકારી. શેરડીનો રસ ન પીધો. કમળો વકર્યો. અંતે મૃત્યુને ભેટવું પડ્યું. સંયમ ગુમાવી દેવું પડ્યું. જો રસ પી લઈ, સાજા થઈ પછી વર્ષો સુધી સાધના કરી હોત તો મોક્ષ ઘણો નજીક લાવી શકાત, કેમકે મોક્ષમાર્ગની સાધના મુખ્યત્વે સંયમ વિના તો શક્ય જ નથી.

રસ્તામાં જ એક સાધુનો એક્સિડન્ટ થયો. અગીતાર્થ, સંવિગ્ન ગુરુએ બાકીના સાધુઓને કહી દીધું કે, 'આને ગાડીમાં નાંખીને શહેરમાં લઈ જઈએ તો કદાચ બચી પણ જાય. પણ પ્રભુએ વાહનનો ઉપયોગ કરવાની ના પાડી છે. એટલે આપણે તેને અહીં જ નવકારાદિ સંભળાવી દઈએ.' આવી પરિસ્થિતિમાં બિચારા શિષ્યની સમાધિ શી રીતે ટકે? ભયંકર રીબામણ સાથે મૃત્યુ થયું. કઈ ગતિમાં જીવ ગયો એ તો કેવલી જાણે પણ એણે અતિ મોંઘેરું મુનિજીવન ગુમાવી દીધું.

એ રીતે કો'ક શિષ્ય કહે કે 'ગુરુજી ! એકાસણા મને ખૂબ અઘરા પડે છે. આપ રજા આપો તો બેસણા

કરું. ત્યાગ ખૂબ કરીશ.' એ વખતે અગીતાર્થ-સંવિગ્ન ગુરુ કહી દે કે 'એકાસણા જ કરવા પડશે. બેસણા કરવા હોય તો ઘરે જતા રહો. મારા શ્રુપમાં આવી શિથિલતા નહિ ચાલે.' બિચારા એ શિષ્યનું શું થાય ?

કોઈ ગુરુ વળી સંઘાટક ગોચરીના આગ્રહી હોય. ૧૫-૨૦ના શ્રુપમાં એ સચવાતું હોય. પણ ધારો કે કારણસર બે શ્રુપોએ જુદા પડવું પડ્યું. એક શ્રુપમાં બે-ત્રણ સાધુઓ માંદા પડ્યા. એ વખતે પણ એ અગીતાર્થ ગુરુ એવો જ આગ્રહ રાખે કે 'સંઘાટક જ જવું પડશે' તો શક્ય છે કે વૈયાવચ્ચ કરનારા શેષ સાધુઓ ઘણા હેરાન પણ થાય. હા, બધા સમર્થ હોય, પહોંચી વળતા હોય તો એ શ્રેષ્ઠ જ છે.

ટૂંકમાં આવા સંવિગ્ન-અગીતાર્થ ગુરુઓ પોતાની દેશનામાં ઉત્સર્ગમાર્ગને એટલો બધો એકાંતે સ્થાપિત કરે કે જેથી એમના શિષ્યો પણ અતિ ઉત્સર્ગમાર્ગી બની જાય, જેમાં ઉપર કહેલા ઘણા પ્રકારના નુકશાનો થવાની શક્યતા ઊભી થાય.

આ ઉત્સર્ગ અને અપવાદની વાત કરી.

એ રીતે સંવિગ્ન અગીતાર્થ કોઈક ગુરુ સ્વાધ્યાયના એકાંતે આગ્રહી હોય તો એ પોતાના સાધુઓ પાસે સ્વાધ્યાય જ કરાવ્યા કરે પણ વૈયાવચ્ચ, વિનયાદિ બીજા યોગોનું નિરૂપણ ન કરે. એ એમ ન વિચારે કે દરેક આત્માની રૂચિ એક-સરખી ન હોય. પૂર્વભવોના સંસ્કારો પ્રમાણે દરેકને જુદા જુદા યોગો ગમતા હોય. એટલે એમને એ જ યોગ પ્રધાન બનાવીને આગળ ધપાવવા જોઈએ. ગુરુઓની મુશ્કેલી એવી હોય કે 'સજ્ઞાય સમં તવો નત્થિ' એવા કોઈક વચનો સાંભળી, એને જ સર્વસ્વ માની લઈ બાકીના તમામ યોગોને સાવ નકામા ગણી લે. પરિણામે શિષ્યો વાસ્તવિક મોક્ષમાર્ગ આરાધી ન શકે. જે શિષ્યો પૂર્વભવમાં વૈયાવચ્ચ, જપ વિગેરે યોગોને સાધતા આવ્યા હોય તેઓને આ ભવમાં એ યોગોનો નિષેધ થવાથી અને અણગમતા સ્વાધ્યાયાદિ યોગમાં બળજબરી થવાથી સંયમજીવન હારી જવાનો વખત આવે. જેઓ વળી ગુરુના કહેવાથી એકાંતે સ્વાધ્યાયમાં જ લીન બનીને બાહ્યતપ, વૈયાવચ્ચ, વિનય, ઔચિત્ય વિગેરે પ્રત્યે તદ્દન ઉપેક્ષાવાળા બને તેઓ પણ મોક્ષમાર્ગ ગુમાવે, પોતાના દ્વારા અનેકોના મોક્ષમાર્ગનો વિનાશ કરનારા બને.

એ રીતે આંબિલની જ રુચિવાળા અગીતાર્થ ગુરુ શિષ્યાદિને આંબિલની જ પ્રેરણા કરે. બાકીના યોગો પ્રત્યે લક્ષ્ય જ ન આપે. વૈયાવચ્ચ, પ્રભુભક્તિ કે જપ વિગેરેની જ રુચિવાળા ગુરુ વૈયાવચ્ચાદિને જ ભારપૂર્વક શિષ્યો પાસે સ્વીકાર કરાવે.

ઓ શિષ્ય ! દરેક મોક્ષાર્થી આત્માએ સામાન્યથી પોતાના જીવનમાં સ્વાધ્યાય, તપ, વૈયાવચ્ચ, જપ આદિ કોઈપણ એક યોગને પ્રધાન બનાવવાનો હોય છે, પરંતુ બાકીના તમામ યોગોનું પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ઉચિત સેવન જો તેઓ ન કરે તો તેઓ મોક્ષમાર્ગથી દૂર ફેંકાઈ જવાની ઘણી બધી શક્યતા છે.

સ્વાધ્યાયી સાધુઓ નિષ્કારણ નવકારશી કરે, વડીલોનો વિનય ન કરે, વૃદ્ધોની સેવાદિ ન કરે, પુષ્કળ વિગઈઓ વાપરે એ શું ઉચિત છે ?

તપસ્વી સાધુઓ સ્વાધ્યાય બિલકુલ ન કરે, કરે તો ય રૂચિ વિના કરે, બહિર્મુખતામાં જ લીન રહે, પ્રમાદ ખૂબ કરે, સંયમ ન પાળે તો એ શું ઉચિત છે ?

જપ કરનારા સાધુઓ આવશ્યક ક્રિયાઓ ગમે તેમ કરે, બેઠા બેઠા કરે, શાસ્ત્રોનો સૂક્ષ્મ બોધ ન મેળવે (શક્તિ હોવા છતાં) એ શું ઉચિત છે ?

વ્યાખ્યાનકાર સાધુઓ શક્તિ હોવા છતાં એકાસણાદિ તપ ન કરે, સાધુજીવનની મર્યાદા ઓળંગે, માન-સન્માનમાં અટવાઈ જાય, બહિર્મુખતામાં ફસાઈ જાય એ શું ઉચિત છે ?

પણ જ્યાં ગુરુ અગીતાર્થ હશે ત્યાં એમના શિષ્યોને સાચું માર્ગદર્શન ન મળવાથી આવી ઘણી અનુચિત પ્રવૃત્તિઓ થવાની જ. કરૂણાપાત્ર એ શિષ્યો કદાચ અનંતકાળ માટે મોક્ષપ્રાપ્તિની તક ગુમાવી બેસે તો પણ નવાઈ નહિ.

જોયું ને શિષ્ય ! સંવિગ્ન એવા પણ અગીતાર્થ ગુરુ કેટલા નુકસાનકારી બની શકે છે ! માટે શાસ્ત્રકારોએ એમના વચનો ઉપર 'તહત્તિ' કરવાનો નિષેધ કરેલો છે.

પાંચમા પ્રકારના સાધુઓ તો અગીતાર્થ અને અસંવિગ્ન છે. એટલે ત્યાં તો બે ય રીતે નુકસાનો થવાના છે.

પ્રથમ બે પ્રકારના સાધુઓ પણ ઉપયોગપૂર્વક બોલે તો જ એમના વચનમાં નિર્વિકલ્પ તથાકાર કરવો. જો બોલતી વખતે તેઓનો ઉપયોગ ન હોય, મન બીજે ક્યાંક હોય તો પછી એમાં નિર્વિકલ્પ તથાકાર ન કરવો.

શિષ્ય : પણ મહાગીતાર્થ અને સંવિગ્ન ગુરુ પણ ઉપયોગ ન રહેવાથી ખોટું નિરૂપણ કરી બેસે એ શું શક્ય છે ? એમને અનુપયોગ થાય ?

ગુરુ : દશવૈકાલિકસૂત્રની એ ગાથા તું ભૂલી ગયો ? આચારપણ્ણત્તિધરં દિટ્ઠીવાયમહિજ્જગં । વાયવિક્કલિઅં નચ્ચા ન તં ઉવહસે મુણી । દષ્ટિવાદને ભણનારા સાધુથી પણ બોલવામાં સ્ખલના થઈ જાય ખરી. એમાં એની મશ્કરી ન કરવી. દશપૂર્વધર બની ગયા પછી આવી ભૂલ ન થાય. પણ એની પૂર્વે તો નવ પૂર્વોના જ્ઞાનવાળાઓથી પણ અનુપયોગના લીધે ભૂલ થવાની શક્યતા નકારી શકાતી નથી.

વર્તમાનકાળનું દષ્ટાન્ત આપું.

'કમ્મપયડિ' ઉપર જેમનું અપ્રતીમ પ્રભુત્વ હતું, જેમણે પોતાના શિષ્યો પાસે લાખો શ્લોક પ્રમાણ કમ્મપયડિ ઉપર તદ્દન નવું લખાણ તૈયાર કરાવ્યું એવા મહાગીતાર્થ પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ પ્રેમસૂરિજી મ.સાહેબની પણ કમ્મપયડિના એક પદાર્થમાં ભૂલ થઈ ગયેલી. પાછલી ઉંમરે એમને એ વાતનો ખ્યાલ આવ્યો ત્યારે એમણે અંતઃકરણથી ક્ષમા માંગી હતી.

અલબત્ત, આવું ક્યારેક જ બને.

શિષ્ય : આપે બીજા વિભાગના સાધુઓના વચનોમાં 'તહત્તિ' કરવાનો નિષેધ કર્યો છે પણ એમાં તો ઘણી મુશ્કેલી ઊભી થાય : (૧) કોઈક શ્રાવક વ્યાખ્યાનમાં સુંદર પદાર્થો સાંભળી ઘરે જઈ બધાને એ પદાર્થો કહે ત્યારે એ ઘરવાળાઓ તો એ પદાર્થો સ્વીકારી જ ન શકે ને ? કેમકે શ્રાવક તો અગીતાર્થ છે. (૨) સાધુ-સાધ્વીજીઓ જૈન-અજૈન પંડિતજી પાસે ભણે ત્યારે પણ પંડિતજી તો અગીતાર્થ જ હોવાથી એમના વચનોનો સ્વીકાર ન જ થઈ શકે ને ? (૩) અત્યારે ઘણા સાધુઓ એવા છે કે જેઓ વ્યાખ્યાન આપે છે પણ ગીતાર્થ નથી, કાં તો સંવિગ્ન નથી. માત્ર સ્થૂલ બોધ છે. કદાચ કોઈક શ્રાવક સૂક્ષ્મ પ્રશ્ન કરે તો જવાબ પણ ન આપી શકે. તો એમના વચનો પણ સાધુઓએ, શ્રાવકોએ ન સ્વીકારવા ? (૪) આજે દરેક શ્રુપોમાં પરસ્પર સાધુઓ જ એકબીજાને પાઠ આપતા હોય છે. જીવવિચાર ભણેલો સાધુ તરત નવા સાધુને જીવવિચાર ભણાવવા લાગે. એમાં જો નવા સાધુનો ક્ષયોપશમ તીવ્ર હોય અને કંઈક પ્રશ્નો કરે તો પાઠક સાધુ ગુંચવાઈ જાય એવું ય જોવા મળે છે. તો આ રીતે અગીતાર્થ સાધુઓ જે પાઠ આપે એમાં પાઠ લેનારે 'તહત્તિ' નહિ કરવાનું ?

ગુરુ : તથાકાર સામાચારીમાં એવું સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે બીજા વિભાગના સાધુઓ જે પદાર્થો પ્રરૂપે એમાં 'તહત્તિ' ન જ કરવું એવું નથી. પણ એ પદાર્થો યુક્તિયુક્ત હોય તો એમાં પણ 'તહત્તિ' કરી શકાય છે. દા.ત. 'આત્મા અને શરીર ભિન્ન છે.' એ પદાર્થની ચોટદાર દલીલો આ બીજા વિભાગના સાધુઓ આપતા હોય તો

આ વાત તો સાચી જ છે. દલીલો પણ એકદમ વાસ્તવિક લાગે તો પછી એનો સ્વીકાર કરવામાં કોઈ જ દોષ નથી. જ્યાં એ પદાર્થ યુક્તિયુક્ત ન લાગે, શાસ્ત્રવિરુદ્ધ લાગે ત્યાં એ પદાર્થ સંવિગ્ન-ગીતાર્થ ગુરુને પૂછી લઈ પછી એનો નિર્ણય કરી શકાય.

શિષ્ય : પણ બધા શ્રોતાઓ = શિષ્યો પાસે એવી બુદ્ધિ જ ક્યાં હોય છે કે તેઓ સમજી શકે કે, “આ સાધુ વિગેરેએ કહેલો પદાર્થ યુક્તિયુક્ત છે કે નહિ ? શાસ્ત્રાનુસારી છે કે નહિ ?” તેઓએ તો જે પ્રમાણે એ વક્તા બોલે એ પ્રમાણે જ સ્વીકારવાનું હોય છે.

ગુરુ : આવી પરિસ્થિતિમાં એવું લાગે છે કે જે પદાર્થો યુક્તિયુક્ત લાગે એ સ્વીકારવા ખરા, પણ એ જ વખતે મનમાં દઢ નિશ્ચય કરી લેવો કે ભવિષ્યમાં કોઈક ગીતાર્થ-સંવિગ્ન / સં. પાક્ષિક સાધુ મને બીજી રીતે સમજાવે તો આ પદાર્થને છોડી દેવાની મારી તૈયારી છે. હું આ પદાર્થ ઉપર કદાગ્રહ બિલકુલ નહિ રાખું.

એટલે હવે શ્રાવક સ્વજનોને શાસ્ત્રીય પદાર્થો કહે, સાધુ-સાધ્વીજીઓ પંડિતજી પાસે ભણે, સાધુ-સાધ્વીજીઓ પરસ્પર પાઠ આપે... આ બધામાં શ્રોતાઓએ (૧) વક્તાના જે પદાર્થો બરાબર લાગે, શાસ્ત્રાનુસારી લાગે એમાં ‘તહત્તિ’ કરવું. પણ સાથોસાથ મનમાં નક્કી કરી રાખવું કે ગીતાર્થ-સંવિગ્ન ગુરુ જેમ કહેશે એમ જ સ્વીકારીશ. આ અત્યારે સ્વીકારેલા પદાર્થ ઉપર કદાગ્રહ નહિ જ રાખું. (૨) વક્તાના જે પદાર્થોમાં શંકા પડે ત્યાં ‘તહત્તિ’ ન કરવું. પણ ગીતાર્થ-સંવિગ્ન ગુરુને પૂછી લઈ એ જેમ કહે એ પ્રમાણે સ્વીકારવું.

આવો ઉત્તર મને સુઝે છે.

આ બધા પાછળનો મુખ્ય આશય એ જ છે કે પ્રભુને જે પદાર્થ માન્ય ન હોય એ પદાર્થમાં આપણી શ્રદ્ધા ન થઈ જાય. જમાલિએ પ્રભુને અમાન્ય પદાર્થ પોતાના શિષ્યોને કહ્યો, તેમાંથી જેમણે સ્વીકાર્યો તેઓ શાસનની બહાર ફેંકાઈ ગયા. એમ જેટલા નિહવો થયા એ તમામના શિષ્યોએ પોતાના અયોગ્ય ગુરુના અસત્ય વચનો ઉપર શ્રદ્ધા કરી એટલે શાસનની બહાર ફેંકાઈ ગયા. (જો કે સદ્નસીબે ઘણા બચી પણ ગયા છે.)

શિષ્ય : આપે ખરેખર ખૂબ સુંદર સમજણ આપી. પણ એક પ્રશ્ન ઊભો થયો છે. જે ગીતાર્થ-સંવિગ્ન હોય એના વચનો તો કોઈપણ જાતની શંકા વિના સ્વીકારવાના છે. હવે એ ગીતાર્થ-સંવિગ્ન ગુરુ જ કોઈક ભૂલ કરી બેસે, અનુપયોગાદિને લીધે એ પદાર્થ ખોટો નિરૂપણ કરી બેસે, પણ એ વખતે શિષ્યને તો એમ જ લાગે કે ગુરુ બધું બરાબર બોલ્યા. એટલે એ તો ‘તહત્તિ’ કરશે જ, વધુમાં એ પદાર્થ ૧૦૦% સાચો જ લાગેલો હોવાથી અને વ્યાખ્યાનકાર ગીતાર્થ, સંવિગ્ન હોવાથી એ પદાર્થ અંગે બીજા કોઈને પૃચ્છા કરવાનો પણ અવસર નહિ રહે. આમ આવા સ્થળે તો એ શ્રોતાઓ શાસ્ત્રવિરુદ્ધ પદાર્થમાં શ્રદ્ધાવાળા બની જશે તો શું એમને મિથ્યાત્વ ન લાગે?

ગુરુ : ના, શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે કે સમ્યક્ત્વી જિનવચન ઉપર જ શ્રદ્ધા કરે. પણ અનાભોગના કારણે અથવા ગુરુ વડે અનુપયોગાદિને કારણે બોલાયેલા શાસ્ત્રવિરુદ્ધ પદાર્થોમાં શ્રદ્ધા કરે તો પણ એનું સમ્યક્ત્વ નાશ ન પામે, કેમકે એ એમ જ માને છે કે, ‘આ જ જિનવચન છે.’ માટે જ એની માનસિક ભૂમિકા એવી છે કે જે વખતે એને ખબર પડશે કે આ મારી માન્યતા જિનવચનવિરુદ્ધ છે એ વખતે એ સ્વયં છોડી જ દેવાનો છે.

શિષ્ય : આ રીતે તથાકાર સામાચારીનું સ્વરૂપ તો સમજાઈ ગયું. પણ એ સામાચારી ન પાળીએ તો શું નુકસાન થાય ? અને પાળીએ તો શું લાભ થાય ? એ જણાવો, જેથી આનું પાલન કરવામાં મારો ઉલ્લાસ ખૂબ વધે.

ગુરુ : ગીતાર્થ-સંવિગ્ન ગુરુ જ્યારે શાસ્ત્રીય પદાર્થો વર્ણવે ત્યારે એમાં ‘તહત્તિ’ ન કરવામાં બે કારણો

હોઈ શકે : (૧) એ વચન ઉપર અશ્રદ્ધા (૨) ઔચિત્યનો અભાવ, સામાયારીની સમજણનો અભાવ. આમાં જો ગુરુના વચન ઉપર અશ્રદ્ધા થાય અને માટે એ ન સ્વીકારે તો એને મિથ્યાત્વ જ લાગે, કેમકે આવા ગુરુનું વચન એ જિનવચન જ છે. એમાં શ્રદ્ધા ન કરીએ એટલે જિનવચનમાં અશ્રદ્ધા કરેલી ગણાય. એકપણ જિનવચનમાં શ્રદ્ધા ન કરીએ તો મિથ્યાત્વ જ લાગે એ તો પ્રસિદ્ધ જ છે.

ઓ શિષ્યો ! જો તમારા ગુરુ વર્તમાનકાળમાં સરેરાશ સારા ગીતાર્થ, સંવિગ્ન હોય તો એ જે કહે એ બેધડક સ્વીકારજો. એ કહે કે 'વિગઈઓથી બ્રહ્મચર્યનાશ થાય છે' તો એની સામે દલીલો ન કરશો. એ કહે કે 'સ્વાધ્યાય વિના ન ચાલે' તો એની સામે બળવો ન કરશો. એ કહે કે 'સંયમપાલનમાં છુટછાટ ન ચાલે' તો એની સામે કુતર્કો ન દોડાવશો, નહિ તો સર્વવિરતિ અને સમ્યક્ત્વ એ બે ય ગુમાવીને મિથ્યાત્વને પામશો.

પણ કેટલાક શિષ્યો વાચનામાં ઉંઘતા હોય. અથવા ક્ષયોપશમ અતિ મંદ હોવાથી ગુરુના પદાર્થો જેને સમજતા જ ન હોય. અથવા આ તથાકાર સામાયારીનો બોધ જ ન હોય અને માટે જે શિષ્યો ગુરુની વાતને અંતઃકરણથી સ્વીકારવા છતાં બહારથી તહત્તિ, હાજી, મુખ ઉપર સુંદર હાવભાવ ઈત્યાદિ ન કરે તો એ સાધુઓ મિથ્યાત્વ તો ન પામે પણ તથાકાર સામાયારીથી જે લાભ થાય છે એ લાભ આ સાધુઓ ગુમાવી બેસે.

શિષ્ય : તથાકાર સામાયારીના લાભો શું થાય ?

ગુરુ : તથાકાર સામાયારીના છ લાભો થાય.

(૧) સામાન્યથી એવો નિયમ છે કે જે ક્રિયા જે ભાવપૂર્વક કરવામાં આવે તે ક્રિયા તે જ ભાવને વધારનારી બને. દા.ત. માતા પુત્ર ઉપર સ્નેહભાવથી ભોજન ખવડાવવાની ક્રિયા કરે છે, તો એ ક્રિયા કરતાં કરતાં માતાનો એ સ્નેહભાવ વધતો જાય છે. વિજ્ઞાતીય તત્ત્વ ઉપર રાગભાવને લીધે એને જોવાની ક્રિયા કરવામાં આવે તો એ ક્રિયા કરવા દ્વારા એ કામરાગનો ભાવ વધતો જાય છે.

એમ અહીં પણ પરમાત્માના વચનો ઉપર ખૂબ શ્રદ્ધાનો ભાવ હોય અને એ શ્રદ્ધાના ભાવથી જ એ શિષ્ય ગુરુના વચનોમાં 'તહત્તિ', 'હાજી' કરે છે. એટલે આ ક્રિયા એના શ્રદ્ધાભાવને વધારનારી બને છે. અર્થાત્ આ સામાયારી સમ્યગ્દર્શનને વધુ ને વધુ નિર્મળ કરનારી બને છે, ક્રમશઃ એનાથી સર્વવિરતિભાવની પણ પ્રાપ્તિ થાય.

(૨) ગીતાર્થ, સંવિગ્ન ગુરુની વાચના સાંભળવા માટે ઘણા સાધુઓ, ઘણા શ્રાવકો આવતા હોય. એમાં ઘણા નવા સાધુ-શ્રાવકોને તો ખબર જ ન હોય કે ગુરુની વાચના સાંભળતી વખતે મુખ ઉપર આશ્ચર્યના, જિજ્ઞાસાના હાવભાવ દેખાડવા જોઈએ, 'હાજી' કરવું જોઈએ. હવે એ સાધુ-શ્રાવકો આ પરિપક્વ સાધુને તથાકાર સામાયારી કરતો જુએ, એના હાવભાવ, એના દ્વારા ગુરુની વધતી જતી પ્રસન્નતા વિગેરે જુએ એટલે તેઓને પણ ખ્યાલ આવે કે અમારે આ રીતે વર્તન કરવું જોઈએ. અને તેથી તેઓ પણ એ જ રીતે 'તહત્તિ' કરતા થાય. એમનું સમ્યક્ત્વ નિર્મળ થાય. આ રીતે કેટલો બધો વ્યાપક લાભ થાય. એક જ સાધુની તથાકાર સામાયારી કેટલો બધો ફાયદો કરે !

(૩) વડીલો, ગીતાર્થ જેવા શિષ્યો પણ ગુરુના વચનોમાં 'તહત્તિ' કરે એ જોઈને બધા શિષ્યો-શ્રાવકો વિચારે કે નક્કી આ ગુરુ ગીતાર્થ-સંવિગ્ન જ હશે. એ વિના એમનાં વચનોને આવા મોટા સાધુઓ શી રીતે તહત્તિ કરે ? ઘણા વિદ્વાન્ એવા પણ આ સાધુઓ જો આ ગુરુના વચનને સ્વીકારે છે તો એ વિશિષ્ટ ગીતાર્થ જ હોવા જોઈએ. આમ એ ગુરુ પ્રત્યે બધાની શ્રદ્ધા વધે.

(૪) તથાકાર સામાયારી એ ગુરુ પ્રત્યેનો ઊંચી કક્ષાનો વિનય છે. એના દ્વારા ગુરુને ખૂબ જ આનંદ આપવાનો લાભ મળે.

(૫) સૌથી મહત્વની વાત એ કે આ સામાચારી પાળવી એ જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞા છે. એટલે આમાં તો જિનાજ્ઞાપાલન કરવા મળે. આના કરતા વધારે બીજું શું હોઈ શકે ?

(૬) ગુરુ જે વાચના આપે છે, એ એમનું ધણું મોટું સુકૃત છે. એટલે એમાં 'તહત્તિ' કરવું એ ગુરુના સુકૃતની અનુમોદના ગણાય.

આમ તથાકાર સામાચારીનું પાલન કરવાથી આવા છ લાભો થાય છે.

સાર : દરેક સાધુ-સાધ્વીજીએ આ ખાસ શીખવું જોઈએ કે આપણા ગુરુ, આપણા વિદ્યાગુરુ, આપણા વડીલો જ્યારે પણ શાસ્ત્રીય પદાર્થ વિગેરેનું વર્ણન કરે, જ્યારે પણ વૈરાગ્ય વિગેરેની વાતો કરે, જ્યારે પણ સંયમ અંગે સૂચનાઓ આપે ત્યારે હાથ જોડીને કે છેવટે નમ્ર બનીને ખૂબ ઉત્કંઠા સાથે સાંભળવી. વચ્ચે 'હાજી' વિગેરે બોલવામાં ગુરુને જો વિક્ષેપ પડતો હોય તો ભલે એ ન બોલીએ પણ મુખ ઉપર આશ્ચર્યના, અહોભાવના, જિજ્ઞાસાના ભાવ તો અવશ્ય થવા જોઈએ. અને વાચનાદિ પૂર્ણ થાય ત્યારે ગુરુની અવસરે અનુમોદના પણ કરવી જોઈએ. આપે આ પદાર્થ ખૂબ જ સરસ સમજાવ્યો. આપ અમારી કેટલી બધી કાળજી કરો છો ! આપ ન હોત તો અમને આવું સરસ કોણ ભણાવત ? કોણ અમારી આટલી દેખરેખ રાખત ?' આ શબ્દો છદ્મસ્થ સરાગી ગુરુને આનંદી બનાવશે. એમનો વાચનાદિ આપવાનો ઉલ્લાસ બમણો થઈ જશે. પરસ્પર વાત્સલ્ય, લાગણીની વૃદ્ધિ થશે. સંયમજીવન મીઠું-મધુરું બની જશે.

ખરેખર જિનેશ્વરદેવને કોટિ કોટિ વંદન હો ! જેમણે આવી અત્યંત સુંદર માર્ગ બતાવ્યો.

(૪) આવસ્સહિ સામાચારી

સંયમી આત્મા (૧) ઉપાશ્રયમાંથી બહાર નીકળે ત્યારે (૨) ચૈત્યવંદનાદિ કર્યા બાદ દેરાસરમાંથી બહાર નીકળે ત્યારે (૩) સાડાત્રણ હાથ જેટલા ગુરુના ચારેબાજુના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ્યા બાદ તેમાંથી બહાર નીકળતી વખતે... આ ત્રણ જગ્યાએ 'આવસ્સહિ' શબ્દ બોલે એ આવસ્સહિ સામાચારી કહેવાય.

આ સામાન્યથી વ્યાખ્યા કરી.

વસ્તુતઃ તો નીચેની ચાર શરતો બરાબર પાળે તો જ સાચી આવસ્સહિ સામાચારી કહેવાય, ચારમાંથી એકપણ શરતનો ભંગ કરે તો એ સાચી-નિર્દોષ આવ.સામા. ન કહેવાય.

શિષ્ય : એ ચાર શરતો કઈ છે ? એ જણાવશો.

ગુરુ : (૧) ઉપાશ્રયની બહાર નીકળતી વખતે સૌ પ્રથમ ગુરુની રજા લેવી પડે, પછી જ આવસ્સહિ બોલીને બહાર નીકળાય.

(૨) બહાર નીકળ્યા પછી પણ ઈર્યાસમિતિ બરાબર પાળે, ભાષાસમિતિનો લેશપણ ભંગ ન કરે. ટૂંકમાં બધી જિનાજ્ઞાઓ બરાબર પાળે તો જ એની 'આવસ્સહિ' શબ્દ બોલવારૂપ સામાચારી સાચી ગણાય.

(૩) બહાર નીકળ્યા પછી આવશ્યક કાર્યો વિના બીજા કોઈપણ કાર્યો ન જ કરે તો જ એની આ સામાચારી સાચી બને.

(૪) બહાર નીકળતી વખતે 'આવસ્સહિ' એ શબ્દ સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર સાથે બોલે તો જ આ સામાચારી સાચી બને.

આ ચાર શરતોનું જે પાલન કરે તેની એ આવસ્સહિ સામાચારી સંપૂર્ણ શુદ્ધ બને. ચારમાંથી ૧, ૨, ૩ કે ૪ શરતો જે ન પાળે એની સામાચારી સંપૂર્ણ શુદ્ધ ન બને.

હવે આ પદાર્થો ઉપર વિસ્તારથી વિચારીએ.

પહેલી શરત : કોઈક સંયમી ખૂબ જ સુંદર આચારો પાળતો હોય એ સંયમી દેરાસર જવા માટે કે ગોચરી જવા માટે કે સ્થંડિલ જવા માટે કે બીજા કોઈક આવશ્યક કાર્ય માટે ઉપાશ્રયની બહાર નીકળ્યો. નીકળતી વખતે 'આવસ્સહિ' શબ્દ પણ બોલ્યો. ઈર્યાસમિતિ વિગેરે આચારો એકદમ સારી રીતે પાળ્યા. કોઈ આજ્ઞાભંગ ન કર્યો. આ બધું કરવા છતાં નીકળતી વખતે એણે ગુરુ / વડીલની રજા ન લીધી. 'ગુરુદેવ ! હું અમુક કાર્ય માટે જઉં ?' એવું પૂછીને એમની અનુજ્ઞા ન લીધી. આ સાધુની આવસ્સહિ સામાચારી સાચી ન ગણાય.

ઉપાશ્રયમાંથી બહાર નીકળતી વખતે ગુરુની કે ગુરુની ગેરહાજરીમાં વડીલની રજા પ્રત્યેક સંયમીએ લેવી જ જોઈએ. રજા લીધા વિના જે બહાર નીકળી જાય એ સ્વચ્છંદી ગણાય, આજ્ઞાભંગજક ગણાય. એ સંયમી જો રજા લઈને નીકળ્યો હોય અને પાછળથી એ મોડો પડે તો ઉપાશ્રયના સાધુઓ તપાસ કરી શકે. પણ કદાચ વિના નીકળેલા માટે કોણ કાળજી કરે ?

વળી એ વખતે સંયમીએ એ પણ કહેવું જોઈએ કે, 'હું ક્યાં જાઉં છું ? શા માટે જાઉં છું ?' જેથી અવસરે ઉપાશ્રયના સાધુઓ બધી તપાસ કરી શકે.

ઘણીવાર એવું બને કે સંયમી ગોચરી લેવા નીકળી જાય એ પછી વ્યવસ્થાપકને ખ્યાલ આવે કે 'આજે તો અમુક સાધુઓને ઉપવાસ છે. મેં તો રોજની ટેવથી એમની ગોચરી મંગાવી લીધી છે.' જો ગોચરી ગયેલો સંયમી 'હું કઈ બાજુ જાઉં છું ?' એમ કહીને ગયો હોય તો વ્યવસ્થાપક એ બાજુ જઈ એને વધારે ગોચરી વહોરતા

અટકાવી શકે. પણ ખબર જ ન હોય તો શું થાય ?

સંયમી આત્મા ગુરુને કહીને સ્થંડિલ ગયો. ત્યાં એને ચક્કર આવવાથી પડી ગયો અથવા એક્સિડન્ટ થયો. કોઈક ખરાબ માણસોએ પરેશાન કર્યો. પરિણામે એ ઉપાશ્રયે ન પહોંચ્યો. ગુરુને ખ્યાલ આવ્યો કે રોજ તો ૨૦ મિનિટમાં જ આવી જાય છે, આજે ૩૫ મિનિટ થઈ છતાં કેમ નથી આવ્યો ? એટલે ગુરુ બીજા સંયમીઓને મોકલીને તપાસ કરાવે. પરિણામે એ સંયમી બચી જાય. પણ કહ્યા વિના નીકળેલા માટે તો ગુરુને કંઈ જ ખ્યાલ ન હોવાથી એ શી રીતે આ બધી તપાસ કરી શકે ?

માટે 'ગુરુને કહીને જ બહાર નીકળવું' એ આવસ્સહિ સામાચારીની પ્રથમ શરત છે.

બીજી શરત : ગુરુની રજા લઈને સંયમી બહાર નીકળ્યો. પણ રસ્તામાં આમતેમ જોયા કરે, નીચે જોઈને ન ચાલે, સાથેના સાધુ સાથે વાતચીત કરતો ચાલે, ગોચરીમાં નાના-મોટા દોષો સેવી બેસે, પરમાત્માની આજ્ઞાઓના પાલન પ્રત્યે કોઈ જ લક્ષ્ય ન રાખે, 'એક સંયમી તરીકે મારે શી રીતે વર્તવું જોઈએ ? શી રીતે ચાલવું જોઈએ ?' એ બધાનો બિલકુલ વિચાર ન કરે તો આવો સાધુ ગુરુની રજા લઈને નીકળે તો ય, 'આવસ્સહિ' બોલે તો ય એનો શું લાભ ? જે જિનાજ્ઞાઓને ઉલ્લંઘે એને આ બધાનો શું લાભ થાય ?

માટે બીજી શરત એ છે કે બહાર નીકળ્યા પછી બધી આજ્ઞાઓ બરાબર પાળવી.

ત્રીજી શરત : સંયમી આત્મા ગુરુની રજા લઈ, આવસ્સહિ બોલી, ઈર્યાસમિતિ વિગેરે પાળતો દેરાસર જઈ રહ્યો છે. રસ્તામાં કોઈક શ્રાવક, ભક્ત મળી ગયો અને આ સંયમી 'કેમ ? શું ચાલે છે ? કેમ દેખાતો નથી ? ઉપાશ્રયે કેમ નથી આવતો ?' ઈત્યાદિ બિનજરૂરી વાતો કરવા લાગે. સંયમયોગી માટે તદ્દન અનાવશ્યક કાર્યો કરે. કદાચ કોઈ શ્રાવક ભક્ત ઘેર પધારવાની વિનંતિ કરે તો વિશેષ કોઈ કારણ વિના એના ઘરે પગલાં પણ કરી આવે. કોઈકને વળી ઉપાશ્રયમાં કંટાળો આવવાથી બહાર ફરી આવવાની ઈચ્છા થાય તો એ રીતે બહાર પણ જઈ આવે.

ટૂંકમાં એવા અનેક નકામા, બિનજરૂરી કાર્યો છે કે જે કાર્યો આ સંયમી ઉપાશ્રયની બહાર નીકળ્યા પછી કરી આવે. આ સાધુ ભલે ગુરુની રજા લઈને જાય, ઈર્યાસમિતિ વિગેરે પાળે, આવસ્સહિ બોલે તો પણ એની આ સામાચારી સાચી=વાસ્તવિક બનતી નથી.

શિષ્ય : આ સાધુ બિનજરૂરી કાર્યો માટે ઉપાશ્રયની બહાર જતો હોય તો શું સાચા ગુરુ એને રજા આપે ખરા ?

ગુરુ : ન જ આપે. પણ આમાં એવું બને કે (૧) સંયમી આત્માએ પ્રથમ તો દેરાસર, ગોચરી, સ્થંડિલ વિગેરે આવશ્યક કાર્યો માટે જ રજા માંગી હોય, એટલે ત્યારે તો ગુરુ રજા આપે, પણ એ સંયમી બહાર નીકળ્યા પછી તે તે બિનજરૂરી કાર્યો કરી બેસે. આમાં સંયમીએ માયા-કપટ નથી કર્યા પરંતુ પ્રમાદ સેવ્યો છે. (૨) કેટલાક સંયમીઓ બિનજરૂરી કામ માટે જ બહાર જવા માંગતા હોય, પણ તેઓ જાણતા હોય કે ગુરુ સીધી તો રજા નહિ આપે. એટલે એ વખતે જુદું બોલીને, કપટ કરીને ગુરુની રજા મેળવી લે. એટલે આવા પ્રસંગોમાં સાચા પણ ગુરુ રજા આપી દે એ શક્ય છે.

કેવો વિષમ છે આ કાળ ! મોક્ષ મેળવવા માટે સમગ્ર સંસારનો ત્યાગ કરનારા સંયમીઓ પાછળથી કર્મને વશ બની, દોષોને આધીન બની મહોપકારી ગુરુદેવને પણ ઠગવાની પ્રવૃત્તિ કરી બેસે છે. રે કર્મરાજ ! તારું સામર્થ્ય ખરેખર અપરંપાર છે.

આ રીતે ત્રીજી શરત એ નક્કી થઈ કે બહાર નીકળ્યા બાદ આવશ્યક કાર્યો જ કરવા. બીજા કોઈપણ બિનજરૂરી કાર્યો ન કરવા. આવશ્યક કાર્યો માટે જ બહાર નીકળવું.

શિષ્ય : આવશ્યક કાર્યો કોને કહેવાય ?

ગુરુ : રે ! આટલી પણ તને ખબર નથી. (૧) દેરાસરે દર્શન (૨) સ્થંડિલ જવું. (૩) ભંડારમાંથી પુસ્તક કઢાવવા. (૪) બીજા ઉપાશ્રયમાં રહેલા બહુશ્રુત મુનિઓને વંદનાર્થે જવું. (૫) ગોચરી જવું. (૬) વિહાર કરવો. (૭) શ્રાવક મોટી માંદગી વિગેરેમાં હોય તો સમાધિ આપવા જવું. (૮) ઉપાશ્રયમાં અસજ્જાય હોય તો સ્વાધ્યાયાદિ માટે અન્યસ્થાને જવું વિગેરે જે કાર્યો જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની પુષ્ટિ કરનારા હોય એ કાર્યો આવશ્યક કહેવાય.

શિષ્ય : સંયમી ઉપાશ્રયની બહાર નીકળ્યા પછી કદાચ બિનજરૂરી કાર્યો કરે તો ય એ સંયમીએ બહાર જતી વખતે 'આવસ્સહિ' શબ્દનો ઉચ્ચાર તો કર્યો જ છે. તો એને આવ. સામા. માનવામાં શું વાંધો ? જેટલું કર્યું એટલું નફામાં !

ગુરુ : 'આવસ્સહિ' શબ્દ બોલવો એ તો મોટી પ્રતિજ્ઞા છે. આ શબ્દ બોલતી વખતે સંયમી પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે, "હું આવશ્યક કાર્યો જ કરીશ, બધી જિનાજ્ઞા પાળીશ" ઈત્યાદિ. હવે જો આવી પ્રતિજ્ઞા લીધા બાદ એનો ભંગ કરે તો પ્રતિજ્ઞાભંગનું ઘણું ભયંકર પાપ એને લાગે.

સંબોધસિત્તરીમાં કહ્યું છે કે :

આજમ્મં જં પાવં બંધં મિચ્છત્તસંજુઓ કોઢં । વયમ્ભંગં કાઝમ્મણો બંધં તં ચેવ અઢ્ઢુગુણો ॥

એક મિથ્યાત્વી આત્મા આખી જીંદગી દરમ્યાન જેટલું પાપ બાંધે એના કરતાં આઠગણું પાપ, પ્રતિજ્ઞા=વ્રત લીધા બાદ વ્રતનો ભંગ કરવાની ઈચ્છામાત્ર કરનારો સંયમી બાંધે.

માટે જ ઓ સંયમીઓ ! આ 'આવસ્સહિ' શબ્દ બોલવો એ સામાન્ય વાત ન સમજતા. આ એક પ્રતિજ્ઞા છે. એનું બરાબર પાલન કરજો. કોઈ ગૃહસ્થને રાત્રિભોજનની બાધા આપી દીધા બાદ આપણને ખબર પડે કે એણે બાધા ભાંગી નાંખી છે તો એને બોલાવી ઠપકો આપીએ છીએ. તો આપણે પણ આ શબ્દ બોલી મોટી બાધા જ લઈ રહ્યા છીએ. એનું જો પાલન ન કરીએ તો આપણે કેટલા ઠપકાને પાત્ર બનીએ ? ગુરુ તો કદાચ ઠપકો ન પણ આપે, પણ કર્મસત્તા આપણને શી રીતે છોડશે ?

શિષ્ય : પણ ગુરુદેવ ! પ્રતિજ્ઞા લીધા બાદ તૂટી જાય તો જો ભયંકર પાપ બંધાતું હોય તો એના કરતા પ્રતિજ્ઞા જ ન લેવી સારી. 'આવસ્સહિ' બોલીએ જ નહિ તો બાધાનો ભંગ થવાનો ભય જ નહિ. પછી બિનજરૂરી કાર્યો થઈ જાય, જિનાજ્ઞા ન પળાય તો ય એટલું જ નુકસાન ને ? બાધાનો ભંગ કરવા રૂપ મોટું નુકસાન તો નહિ જ ને ? હા, અમે પ્રયત્ન કરશું કે આજ્ઞાપાલન થાય, બિનજરૂરી કાર્યો ન થાય. પણ પ્રતિજ્ઞા નહીં લઈએ.

ગુરુ : તું મને જવાબ આપ કે (૧) ધંધો કરવામાં નુકસાન જવાની શક્યતા હોય છતાં શું કોઈપણ બુદ્ધિમાન વેપારી નુકસાનનો ભય રાખી ધંધો બંધ કરી દે એ યોગ્ય છે ? કે ધંધો કરવો અને નુકસાન ન થાય એની તકેદારી રાખવી એ યોગ્ય છે ? (૨) ભોજન કરવાથી કબજીયાત થાય તો શું કબજીયાત થઈ જવાના ભયથી ભોજન છોડી દેવું એ યોગ્ય છે ? કે ભોજન ચાલુ રાખવું અને કબજીયાત ન થાય એનો પ્રયત્ન કરવો એ યોગ્ય છે ? (૩) વસ્ત્રો પહેરીએ એટલે તે મેલા થાય, જુ થાય તો શું એ ભયને લીધે વસ્ત્રો જ ન પહેરવા એ યોગ્ય છે ? કે વસ્ત્રો અવશ્ય પહેરવા પણ મેલા ન થાય, જુ ન થાય એની કાળજી યોગ્ય છે ? આ બધામાં તારો શું જવાબ છે એ મારે પૂછવાની જરૂર નથી. એ જ રીતે પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થઈ જવાના ભયથી પ્રતિજ્ઞા જ ન લેવી એ યોગ્ય નથી, પરંતુ પ્રતિજ્ઞા લેવી જ અને એનો ભંગ ન થાય એની તકેદારી રાખવી.

શિષ્ય : પણ પછી ભંગ થઈ જાય તો ?

ગુરુ : ધંધામાં ઘણી કાળજી રાખવા છતાં નુકશાન થઈ જાય તો એ ભરપાઈ કરી આપવામાં આવે છે. ભોજન કરતા કબજાયાત થઈ જાય તો હરડે વિગેરેથી એ દૂર કરવામાં આવે છે. વસ્ત્રો પહેરવાથી એ મેલા થઈ જાય તો એ ધોઈને સ્વચ્છ કરવામાં આવે છે. એમ પ્રતિજ્ઞા લીધા બાદ એનો ભંગ થઈ જાય તો શુદ્ધ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી લઈ એ દોષને ધોઈ નાંખવામાં આવે છે.

શિષ્ય : પણ પ્રતિજ્ઞાભંગની ઈચ્છામાત્ર કરવાથી પણ મિથ્યાત્વી કરતા આઠગણું પાપ બંધાઈ જવાની જે વાત છે એનું શું ?

ગુરુ : જેઓ નિષ્કુર બનીને, પ્રમાદી બનીને પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરે એને તો અવશ્ય આઠગણું પાપ બંધાય. પણ જે સંયમીઓ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવા માટે ખૂબ પ્રયત્નશીલ હોય અને છતાં ક્યારેક અનાભોગથી, સૂક્ષ્મ પ્રમાદાદિને લીધે પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થઈ જાય તો એ પ્રતિજ્ઞાભંગ નુકશાનકારી ન બને. વળી એ સંયમી તરત એનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી લે છે. એટલે જે પાપ લાગ્યું હોય એ પણ ધોવાઈ જાય છે. એટલે એ આઠગણા પાપનો ભય ઊભો કરી પ્રતિજ્ઞા લેવાનું જ બંધ કરી દેવાની વાત યોગ્ય નથી.

શિષ્ય : ગુરુદેવ ! હું ‘આવસ્સહિ’ ન બોલું પણ ભગવાનની બધી આજ્ઞા પાળું, બિનજરૂરી કાર્યો પણ ન કરું, આવસ્સહિ અંગેની બધી શરતો પાળું, માત્ર શબ્દ બોલવા રૂપ પ્રતિજ્ઞા જ ન કરું તો મને એ ‘આવસ્સહિ’ સામાચારીના લાભો મળે કે નહિ ?

ગુરુ : યોગશાસ્ત્રમાં કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ કહ્યું છે કે, “અકૃત્વા નિયમં દોષાભોજનાદ્ દીનભોજ્યપિ ફલં ભજેન્ન નિર્વ્યાજં ન વૃદ્ધિર્ભાષિતં વિના” કોઈ ગૃહસ્થ રાત્રે બિલકુલ ખાતો ન હોય, દિવસે જ જમતો હોય તેમ છતાં એ જો રાત્રિભોજનની બાધા ન લે તો એ રાત્રિભોજનત્યાગનું ફળ પામી શકતો નથી. કોઈને પૈસા ઉધાર આપતી વખતે જ વ્યાજનો દર નક્કી કરવો પડે. એ ન કરે તો વ્યાજ ન મળે.

એમ અહીં પણ પ્રતિજ્ઞા ન કરે એ સંયમી બધી શરતો પાળે તો ય આવસ્સહિ સામાચારીના લાભો પામી શકતો નથી.

નિગોદમાં રહેલા જીવો શું કોઈની હિંસા કરે છે? મૃષાવાદ બોલે છે? ચોરી કરે છે? મૈથુનસેવન કે પરિગ્રહ કરે છે? રાત્રે ખાય છે ખરા? નહિ જ. તો તેઓ પંચમહાવ્રતધારી કેમ ન કહેવાય? કેમકે એ જીવોએ આ બધા પાપોની વિરતિ સ્વીકારી નથી.

સંયમી પણ પ્રતિજ્ઞા ન લે તો પ્રતિજ્ઞાની શરતો પાળવા છતાં એનો લાભ ન જ પામે.

શિષ્ય : આ સામાચારીમાં ચાર શરતો છે. સંયમી એ બધી શરતો ભલે ન પાળે પણ જેટલી પાળે એટલો લાભ તો મળે ને? દા.ત. આવસ્સહિ બોલવારૂપ અને ગુરુને પૂછવારૂપ બે શરત પાળી પણ બહાર નીકળીને ઈર્યાસમિતિ વિગેરે પાળવા રૂપ શરત ન પાળી, બિનજરૂરી કાર્યો પણ કર્યા તો બે શરતનો ભંગ કર્યો અને બેનો કર્યો નથી તો ૫૦% આવસ્સહિ સામાચારીનો લાભ મળે કે નહિ?

ગુરુ : સામાન્યથી એમ કહી શકાય કે ઘણા મોટા દોષો વિદ્યમાન હોય ત્યારે નાની નાની જિનાજાઓનું દેખીતું પાલન કોઈ ફાયદો ન કરી શકે. દા.ત. આખા શરીરમાં કેન્સરના કારણે અતિશય પીડાતો માણસ બહાર સુંદર વસ્ત્રો પહેરે, ચંદનનું વિલેપન કરે તો ય એના સુખની અનુભૂતિ એને થતી નથી. માટે જ નિહવો ઘણી જિનાજાઓ પાળતા હોવા છતાં તેઓમાં કદાચ્રહ = આત્મિનિવેશિક મિથ્યાત્વ નામનો ઘણો મોટો દોષ પડેલો

હોવાથી એ જિનાજાપાલન એમને હિતકારી બનતું નથી. અભવ્યો, દુર્ભવ્યો ગમે એટલું ઉત્કૃષ્ટ જીવન જીવે તો પણ એમનામાં અભવ્યત્વાદિ જે મોટા દોષો પડેલા છે એના લીધે એમને કોઈ લાભ થતો નથી.

એમ ઈર્યાસમિતિ વિગેરે આજ્ઞાઓ ન પાળવી, બિનજરૂરી કાર્યો કરવા એ ઘણા મોટા દોષો છે. એટલે એ સંયમીએ બીજી બે શરત પાળી હોય તો પણ એની કોઈ ઝાઝી કિંમત નથી.

એક ખાસ વાત કરી લઉં કે આ સામાચારી કાયમ પાળવામાં આવતી હોવાથી વ્યવહારમાં ભલે એ ઉત્સર્ગમાર્ગ રૂપ ગણાતી હોય પણ પરમાર્થથી તો આ સામાચારી અપવાદ રૂપ જ છે.

શિષ્ય : ગુરુદેવ ! આ તો ભગવાનની રોજીંદી આજ્ઞા છે. એ અપવાદ માર્ગ છે ? અપવાદ માર્ગ રોજ સેવવાનો હોય?

ગુરુ : કેટલાક અપવાદો એવા છે જેનું સેવન કરવાનો અવસર ક્યારેક જ આવે. દા.ત. આધાકર્મી ભોજનરૂપ અપવાદ માર્ગ માંદગી વિગેરે ગાઢ કારણો આવી પડે ત્યારે જ સેવવાનો હોય છે.

પરંતુ કેટલાક અપવાદો એવા છે જેનું સેવન કરવાનો અવસર રોજ આવે, કેમકે એના કારણો એવા હોય જે રોજેરોજ વિદ્યમાન હોય.

આ વાત તને સ્પષ્ટતા સાથે બતાવું.

ઉત્સર્ગ માર્ગ એ કે સાધુએ હલનચલન કર્યા વિના એક જ સ્થાને સ્થિર બેસી રહેવું. નિષ્કારણ પગની ઓંગળી પણ હલાવે, હાથ હલાવે તો વાયુકાયની વિરાધના થવાથી દોષ લાગે. માટે જ સાધુને કાયબાની ઉપમા આપી છે. કાયબાની જેમ આખા શરીરને બરાબર સંકોચી રાખીને સાધુ રહે.

આ ઉત્સર્ગમાર્ગનું પાલન કરવાથી ઘણા લાભો થાય.

(૧) હાલવા-ચાલવામાં યોગનિમિત્તે કર્મબંધ થાય. સ્થિર સાધુને કાયયોગ સ્થિર થઈ જવાથી એ નિમિત્તે થતો કર્મબંધ અટકે.

(૨) ગમન-આગમન વિગેરે ક્રિયાઓ કરવામાં એટલો સમય સ્વાધ્યાયનો વ્યાધાત થાય. જો આ બધી ક્રિયાઓ ન હોય તો એક જ સ્થાને બેસીને પુષ્કળ સ્વાધ્યાય કરી શકે. એમાં ખૂબ કર્મક્ષય થાય. પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રી ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મ.સાહેબ જ્યારે ન્યાયના ગ્રંથો ભણ્યા ત્યારે સ્વાધ્યાયમાં ભંગ ન પડે એ માટે એમણે છઠ્ઠના પારણે છઠ્ઠ કર્યા. એટલે ગોચરી લાવવી, વાપરવી, સ્થંડિલ જવું વિગેરેનો સમય બચી જવાથી ઘણો સ્વાધ્યાય કરી શક્યા. જે સંયમીઓને ત્રણ ટાઈમ વાપરવાનું હોય છે તેઓ વાપરવાદિમાં એટલો બધો સમય ગુમાવી બેસે કે અણમોલ સ્વાધ્યાય કરવાનો અવસર ચૂકી જાય. આથી જ શાસ્ત્રકારોએ નવકલ્પી વિહાર બતાવ્યો છે. આઠ મહિના જુદા જુદા આઠ સ્થાનોમાં ૧-૧ મહિનો રોકાઈ જવાનું અને ચાર મહિના એક સ્થાને ચોમાસું કરવાનું. શેષકાળમાં એક એક સ્થાને મહિનો મહિનો રોકાવાથી વિહાર ઘણો ઓછો થઈ જાય એટલે પુષ્કળ સ્વાધ્યાય થાય. શાસ્ત્રકારોની આ દીર્ઘદષ્ટિનો લાભ પૂર્વના સાધુઓ ખૂબ લેતા. આજે પણ ઘણા સાધુઓ છે કે જેઓ વધુ વિહાર કરવાને બદલે આ રીતે મહિનો-મહિનો રોકાઈને પુષ્કળ સ્વાધ્યાયાદિ યોગો સાધીને સંયમને સફળ બનાવે છે.

(૩) એક જ સ્થાને સ્થિર રહેવાથી શાસ્ત્રીય પદાર્થોનું ખૂબ ચિંતન થઈ શકે, નવી સ્ફુરણાઓ થાય. કઠિન પદાર્થો પણ ઝડપથી સમજાઈ જાય. વારંવાર ગમન-આગમન, વિહારાદિ કરવાથી માનસિક એકાગ્રતા ન આવે, પરિણામે ઉપરના લાભો ન મળે.

(૪) ગમન-આગમન વિગેરે ક્રિયાઓમાં કીડી વિગેરે જીવો મરી જવાની શક્યતા છે જ. કાંટો લાગવો,

થાક લાગવો, એક્સિડન્ટ થવો વિગેરે પણ શક્ય છે. એટલે ગમનાગમનાદિ ક્રિયાઓમાં સંયમ અને આત્મા બે ય ની વિરાધના થાય. એક સ્થાને સ્થિર રહેલા સાધુને આ બધા નુકશાન થવાની પ્રાયઃ શક્યતા નથી.

એટલે ઉત્સર્ગમાર્ગે એક જ સ્થાને, એક જ બેઠકે સ્થિર રહેવું એ ઘણું જ લાભદાયી છે.

શિષ્ય : તો પછી અમે સ્થિરવાસ કરીએ તો શું ખોટું ? આજુબાજુ શ્રાવકોના ઘણા ઘરો હોય એટલે નિર્દોષ ગોચરી મળે, સ્થંડિલની નિર્દોષ જગ્યા હોય અને સ્વાધ્યાય ખૂબ થાય. સંયમજીવન સફળ બની જાય.

ગુરુ : મને હતું જ કે ઉત્સર્ગમાર્ગના લાભો સાંભળી તને આવો વિચાર આવશે જ. પણ શિષ્ય ! ‘ધી ખાવાથી શક્તિ વધે’ એવું સાંભળી કોઈ માણસ બે ગ્લાસ ધી ખાઈ જાય તો શું થાય ? ઝાડ જ થાય ને? શક્તિ વધવાને બદલે ઘટે જ ને ?

સંસ્કૃતમાં એક વાક્ય છે : ‘અતિ સર્વત્ર વર્જયેત્’ કોઈપણ વસ્તુ સારી હોય તો પણ એનું પ્રમાણ ઓળંગવામાં આવે તો નુકશાન જ કરે. મીઠી ઊંઘ લાવી આપતી ઘેનની ગોળી એક સાથે ૨૦-૨૫ ખાઈ લઈએ તો ઊંઘ ન આવે પણ મોત જ આવે. એમ ઉપર બતાવેલા ઉત્સર્ગમાર્ગના લાભો ઘણા છે, પણ એનો અર્થ એ નથી કે સ્થિરવાસ થઈ જવું, કેમકે એમાં સ્ત્રી વિગેરે સાથે વધુ પરિચય થવાથી બ્રહ્મચર્યનો ઘાત થાય. એ સ્થાન ઉપર મમત્વ થાય તો અપરિગ્રહ વ્રતનો ઘાત થાય. નવા નવા તીર્થક્ષેત્રો વિગેરેની સ્પર્શના ન થવાથી સમ્યગ્દર્શન નબળું પડે. ગૃહસ્થો સાથે પરિચય વધવાથી સાવધ ભાષા, નિષ્કૃતતા વિગેરે ઘણા દોષો ઊભા થાય. આમ સ્થિર રહેવાના લાભો મેળવવા જતાં પાંચ મહાવ્રત રૂપી મૂડી જ ગુમાવી દેવાનો વખત આવે. આ કેટલી બધી મૂર્ખતા કહેવાય!

માટે શેષકાળમાં જુદા જુદા આઠ સ્થાનોમાં એક-એક માસ રહીએ તો ઉપરના લાભો થાય. પણ એક જ સ્થાને નિષ્કારણ એક માસથી વધારે રહીએ તો જિનાજાભંગ વિગેરે ઘણા નુકશાનો થાય.

શિષ્ય : ગુરુદેવ ! આ રીતે તો આખા વર્ષ દરમિયાન માત્ર નવ જ સ્થાનોના લોકોને લાભ મળે. બાકીના લોકો ઉપર ઉપકાર ન થાય. જો બધા સ્થાનોમાં એક-બે દિવસ જ રોકાઈને વિહાર કરવામાં આવે તો એક જ વર્ષમાં ઘણાં સ્થાનોમાં અનેક લોકો ઉપર ઉપકાર થાય. શું આ વિચારણીય નથી ?

ગુરુ : (૧) તારી આ પરોપકારની ભાવના શું શાસ્ત્રકાર મહાપુરુષોના મનમાં ન હતી ? રે ! સર્વ જીવો ઉપર અતિશય કરુણાને ધારણ કરનારા તીર્થંકરદેવોએ જ આ નવકલ્પી વિહારની આજ્ઞા કરી છે. શું એમના હૈયે જગત્ના જીવો પ્રત્યે કરુણા ન હતી ? તેં દર્શાવેલો વિચાર એમના ખ્યાલમાં ન હતો? હતો જ. છતાં એમણે નવકલ્પી વિહારની આજ્ઞા કરી છે તો આપણે એટલી શ્રદ્ધા રાખવી જ જોઈએ કે એમાં જ ઘણા મોટા લાભો થતા હશે. આપણા તર્કો શાસ્ત્રને બાધા પહોંચાડનારા ન જ બનવા જોઈએ.

(૨) જિનશાસનનો ત્રણેય કાળમાં ક્યારેય ન બદલાય એવો આ સિદ્ધાન્ત તું કદી ન ભૂલીશ કે, “આત્મકલ્યાણ જેવી સર્વોત્તમ વસ્તુ બીજી કોઈ નથી. પરકલ્યાણ કરવા જતાં જો આત્મકલ્યાણ જોખમાય તો એવા પરકલ્યાણનો સ્પષ્ટ નિષેધ છે. આત્મકલ્યાણને આંચ ન આવે એ રીતે જ પરકલ્યાણની પ્રવૃત્તિઓ કરવી જોઈએ.”

નવકલ્પી વિહારની પદ્ધતિમાં સ્વાધ્યાય, સંયમાદિ યોગો પૂરબહારમાં ખીલે છે, જ્યારે સતત વિહાર કરવામાં ઘણા નુકશાનો થાય છે. ટૂંકમાં વધુ પડતા વિહારોમાં સ્વાધ્યાયનો વ્યાઘાત, થાકને લીધે પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયાઓમાં ધીમે ધીમે ધૂસી જતી કાયમી શિથિલતાઓ, દોષિત ગોચરી દ્વારા પરિજ્ઞામોની નિષ્કૃતતા, દિવસે લાંબો સમય ઉઘ્યા કરવાની કાયમી પડી જતી ટેવ વિગેરે ઘણા નુકશાનોથી આત્મકલ્યાણ જોખમાય છે. માટે

નવકલ્પી વિહાર જ ખૂબ યોગ્ય છે.

(૩) એક લાખ ભૂખ્યા ગરીબોને એક એક મીઠાઈનો ટૂકડો ખવડાવવો એના કરતાં દસ હજાર ગરીબોને પેટ ભરાય એટલું ખવડાવવું શું વધુ સારું નથી ? એક લાખ સાધર્મિકોને ૧૦૦-૧૦૦ રૂપિયા આપવા કરતાં હજાર સાધર્મિકોને એક-એક લાખ રૂપિયા આપવા એ શું વધુ યોગ્ય નથી ? તેઓ એના દ્વારા આખી જીંદગી માટે સ્થિર બની જાય, આજીવિકાનું સાધન મેળવી શકે. એમ જુદા જુદા ઘણા ક્ષેત્રોમાં ૧-૨ દિવસ રોકાઈને તેમને કેટલું પમાડી શકાય ? એ કેટલું ટકે ? એને બદલે માત્ર નવ જ ક્ષેત્રોમાં મહિના સુધી વ્યાખ્યાનાદિ દ્વારા ઉપકાર કરવામાં આવે તો તે જીવો એવું પામે કે આખી જીંદગી સુધી એ ધર્મ ન છૂટે. એના મૂળીયા ખૂબ ઊંડા જાય.

હા, કારણસર વધારે વિહાર કરવાની છૂટ છે જ. પણ વિશેષ કારણો ન હોય તો આ નવકલ્પી વિહાર અપનાવવો વધુ લાભદાયી છે એવું મને લાગે છે.

મૂળ વાત ઉપર આવીએ.

ઉત્સર્ગમાર્ગે હલનચલન નથી જ કરવાનું, પણ અપવાદ માર્ગે તો હલનચલન કરવાનું જ છે. ત્યારે ન કરે તો દોષ લાગે. (૧) ગોચરી વહોરવા જવું પડે. (૨) સ્થંડિલ જવું પડે. (૩) ગુરુ, ગ્લાન વિગેરેને માટે ગોચરી જવું પડે. (૪) દેરાસર જવું પડે વિગેરે ઘણા કારણો એવા છે કે એ માટે ઉપાશ્રયની બહાર જવું જ પડે. એ વખતે આ આવસ્થા સમાચારી પાળવાની છે.

ઉપર બતાવેલા આવશ્યક કાર્યો વખતે પણ જે સાધુ સ્વાધ્યાયાદિ છોડીને ઉપાશ્રયની બહાર જવા તૈયાર ન થાય એ આજ્ઞાભંજક જાણવો.

શિષ્ય ! આ પદાર્થો મારા નથી પરંતુ ત્રિભુવનપતિ દેવાધિદેવ સર્વજ્ઞ ભગવાન્ મહાવીરદેવના છે. એટલે તું એ દૃષ્ટિથી જ એ પદાર્થોને જોજે. એને જીવનમાં ઉતારીશ તો આ હળાહળ કળિયુગમાં પણ સાચી સાધુતાને સ્પર્શી શકીશ.

(૫) નિસીહિ સામાચારી

જ્યારે દેરાસર સ્વરૂપ દેવના અવગ્રહમાં પ્રવેશ કરવાનો હોય અથવા ઉપાશ્રય વગેરે સ્વરૂપ ગુરુના અવગ્રહમાં પ્રવેશ કરવાનો હોય ત્યારે સૌ પ્રથમ ગુરુની રજા લેવી અને પછી 'મારે ગુરુના અવગ્રહમાં જઈને કઈ કઈ બાબતોની કાળજી રાખવાની છે ? કઈ આશાતના ન થાય એ રીતે વર્તવાનું છે ?' એનો બરાબર ઉપયોગ મુકીને આશાતનાદિનો ત્યાગ કરી ગુરુના અવગ્રહમાં=ઉપાશ્રયાદિમાં પ્રવેશ કરતી વખતે 'નિસીહિ' એ પ્રમાણે બોલવું એ નિસીહિ સામાચારી કહેવાય.

દેરાસરમાં પ્રવેશ કરતી વખતે દેવની રજા લેવી શક્ય નથી એટલે ત્યાં આ સિવાયના બધા નિયમો જાળવવા.

'નિસીહિ' શબ્દનો અર્થ છે નિષેધ : ત્યાગ. આ શબ્દ બોલવો એટલે પ્રતિજ્ઞા કરવી. આ શબ્દ બોલીને સાધુ પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે, "ઉપાશ્રયાદિમાં પ્રવેશ કરીને હું તમામ પાપોનો ત્યાગ કરીશ. એમાં ય મુખ્યત્વે દેવ કે ગુરુની આશાતના ન થઈ જાય એની કાળજી રાખીશ."

(જેમ ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ કરતી વખતે 'નિસીહિ' બોલીએ-છીએ એમ ગુરુના સાડાત્રણ હાથના અવગ્રહમાં જવામાં પણ 'નિસીહિ' બોલવાનું હોય છે. વાંદણમાં 'અણુજાણહ મે' શબ્દ બોલી શિષ્યો ગુરુ પાસે સાડાત્રણ હાથની અંદર પ્રવેશવાની રજા માંગે છે અને એ મેળવીને 'નિસીહિ' બોલી અંદર પ્રવેશે છે. આ પણ નિસીહિ સામાચારી જ છે. આ રીતે વિચારીએ તો દિવસ દરમ્યાન જ્યારે પણ ગુરુની પાસે સાડાત્રણ હાથની અંદર જવાનું થાય ત્યારે 'નિસીહિ' બોલવું જોઈએ અને એ વખતે દૃઢ ઉપયોગ રાખીને ગુરુની લેશ પણ આશાતનાદિ ન થાય એ માટે અપ્રમત્ત બનવું જોઈએ. વર્તમાનકાળમાં આવો 'નિસીહિ' પ્રયોગ દેખાતો નથી. પણ તો ય સંયમીઓએ ગુરુની નજીકમાં જતી વખતે એમની આશાતના ન થાય એ માટે તો અત્યંત અપ્રમત્ત બનવું જ જોઈએ. એ આશાતનાદિના પ્રકારો આગળ બતાવાશે.)

ટૂંકમાં નિસીહિ સામાચારીમાં ત્રણ બાબતો અત્યંત જરૂરી છે :

- (૧) ઉપાશ્રયાદિમાં પ્રવેશતાં પૂર્વે ગુરુની અનુમતિ.
- (૨) પ્રવેશતી વખતે આશાતનાદિ તમામ પાપકાર્યોનો ઉપયોગપૂર્વક ત્યાગ.
- (૩) પ્રવેશ કરતી વખતે 'નિસીહિ' શબ્દનો સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર.

જો ગુરુની રજા વિના ઉપાશ્રયાદિમાં પ્રવેશે તો એકેય આશાતનાદિ ન કરે, નિસીહિ શબ્દ બોલે તો પણ એ નિસીહિ સામાચારી ન ગણાય.

ગુરુની રજા લઈને પ્રવેશે, 'નિસીહિ' શબ્દ બોલે પણ આશાતનાત્યાગ માટેનો દૃઢ ઉપયોગ કે પ્રયત્ન ન રાખે તો એ નિસીહિ સામાચારી ન ગણાય.

ગુરુની અનુમતિ લે, આશાતનાત્યાગ માટે દૃઢ યત્નવાળો બને, પણ અવગ્રહમાં પ્રવેશતી વખતે 'નિસીહિ' ન બોલે તો પણ આ સામાચારીનું પાલન કર્યું ન ગણાય.

ટૂંકમાં દેવગુરુની આશાતનાદિ લેશ પણ ન થઈ જાય એ માટે અત્યંત સતર્ક થવું, સાવધ બનવું એ જ આ સામાચારીનો સાર છે. અને એ સાવધતા લાવવા માટે જ 'નિસીહિ' શબ્દરૂપી પ્રતિજ્ઞા ઉચ્ચારવામાં આવે છે.

શિષ્ય : દેવ અને ગુરુનો નાનામાં નાનો અવગ્રહ કેટલો ? અને મોટો અવગ્રહ કેટલો ?

ગુરુ : જિનપ્રતિમાથી નવ હાથ સુધીની જગ્યા એ દેવનો જઘન્ય અવગ્રહ છે અને ૬૦ હાથ સુધીની જગ્યા એ ઉત્કૃષ્ટ અવગ્રહ છે. જ્યારે ગુરુની ચારે દિશામાં સાડા ત્રણ હાથ જેટલી જગ્યા એ ગુરુનો અવગ્રહ ગણાય છે.

શિષ્ય : 'નિસીદિ' વખતે સાધુ ઉપયોગપૂર્વક બધા પાપોનો ત્યાગ કરે એમ કહ્યું, પણ સાધુ પાપ કરે જ ક્યાં છે ? કે એને પાપોનો ત્યાગ કરવાનો અવસર આવે ? ગૃહસ્થો પાપો કરે એટલે તેઓ દેરાસરાદિમાં પાપત્યાગની પ્રતિજ્ઞા સ્વરૂપ નિસીદિ બોલે એ યોગ્ય છે. પણ સાધુઓ બધા પાપોનો ત્યાગ કરી ચૂક્યા છે. એમને પાપત્યાગ કરવાનો ક્યાંથી હોય ?

ગુરુ : અહીં પાપત્યાગનો અર્થ એ છે કે ગુરુ વગેરેની આશાતનારૂપ પાપ એમની નજીકમાં ગયા બાદ લેશ પણ ન થાય એ માટે દૃઢ યત્નવાળા બનવું. અર્થાત્ 'ઉપાશ્રયની બહાર સાધુઓ પાપ કરીને આવ્યા છે અને હવે ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશતી વખતે એનો ત્યાગ કરે છે' એવો અર્થ ન સમજવો. પણ ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ કરીને ગુરુની નજીક ગયા બાદ જે આશાતના થઈ જવાની સંભાવના છે એ બિલકુલ ન થાય એ માટે અત્યંત જાગ્રત બનવું એનું જ નામ ઉપયોગપૂર્વકનો પાપત્યાગ.

વળી ઉપાશ્રયની બહાર ગોચરી, વિહાર, સ્થંડિલ વગેરે કાર્યોમાં સાધુ પરોવાયેલો હોય એટલે એ વખતે અમુક દોષો લાગવાની સંભાવના છે જ. ઉપાશ્રયમાં સ્વાધ્યાયાદિ સ્થિર પ્રવૃત્તિઓ કરવાની હોવાથી એમાં કોઈ મુશ્કેલી ન પડે. એટલે એ દૃષ્ટિએ ઉપાશ્રયની બહાર અનાભોગાદિથી થયેલા પાપો ઉપાશ્રયમાં બિલકુલ ન થાય એ માટે તેનો ત્યાગ કરવાની પ્રતિજ્ઞા પણ આ 'નિસીદિ' શબ્દથી લઈ શકાય છે.

શિષ્ય : ગુરુની પાસે ગયા પછી કઈ કઈ આશાતનાઓ થઈ જવાનો સંભવ છે ?

ગુરુ : ગુરુવંદન ભાષ્યમાં તેત્રીસ આશાતનાઓ બતાવી છે. છતાં અત્યારના વ્યવહાર પ્રમાણે તને કેટલીક આશાતનાઓ બતાવું.

(૧) ગુરુ સાથે વાતચીત કરતી વખતે જો બરાબર મુહપત્તીનો ઉપયોગ રાખવામાં ન આવે તો ગુરુ ઉપર થૂંક ઉડવાથી એમની ભયંકર આશાતના થાય.

(૨) ગુરુની હાજરીમાં પગ ઉપર પગ ચડાવી બેસવું, નિષ્કારણ ટેકો દઈને બેસવું, પગ લાંબા કરીને બેસવું એ પણ ગુરુની આશાતના છે.

(૩) ગુરુને મુશ્કેલી પડે એ રીતે મોટા અવાજે વાતચીત કરવી, ગોખવું, પાઠ આપવો.

(૪) ગુરુની સન્મુખ રહીને વાતચીત કરવાને બદલે પડખે કે પાછળ કે દૂર રહીને ગુરુ સાથે વાતચીત કરવી. ગુરુએ મુખ ફેરવીને વાત કરવી પડે એ રીતે વાતો કરવી એ પણ આશાતના છે.

(૫) શ્રાવક બહારથી વંદન કરવા આવે અને પહેલાં પોતાને વંદન કરતો હોય તો એને વિદ્યમાન ગુરુ પાસે પહેલા વંદન કરવા મોકલવો. એને બદલે બહારથી આવેલો શ્રાવક ગુરુને મળે, વંદન કરે એ પહેલા જ એની સાથે પોતે વાતચીત કરવા લાગે તો એ અવિનય કહેવાય. (હા, ગુરુ અગત્યના કામમાં હોય, આરામ કરતા હોય તો જુદી વાત છે.)

(૬) ગુરુ સાથેની વાતચીતમાં ગુરુને લેશ પણ દુઃખ થાય એવું બોલવું, ગુરુ બોલતા હોય ત્યારે વચ્ચે બોલવું, ગુરુ બોલે ત્યારે એ સાંભળવાને બદલે પરસ્પર વાતચીત કરવી અથવા ગુરુની સામે નજર રાખવાને બદલે આમતેમ જોયા કરવું, ગુરુની વાત સાંભળતાં બીજા પણ પાત્રાપ્રતિલેખનાદિ કાર્યો ચાલુ રાખવા ઈત્યાદિ પણ ગુરુનો અવિનય કહેવાય.

આવી ઘણી બાબતો હોઈ શકે છે. દરેક સંયમીએ સમજવું જોઈએ કે દેવ અને ગુરુ આ બે તત્વો આપણા અનંત ઉપકારી છે. એમની આશાતના સ્વપ્નમાં પણ ન થઈ જાય એ માટે પ્રત્યેક સંયમીએ કટિબદ્ધ બનવું જોઈએ.

ઉપાશ્રયની બહાર ગુરુની ગેરહાજરીમાં અથવા સંયમીઓ ગુરુની નજીકમાં ન હોય ત્યારે ગુરુની આશાતના

થવાની શક્યતા નહિવત્ હોવાથી એ વખતે સંયમીઓએ આશાતનાત્યાગનો જોરદાર પ્રયત્ન કરવો ન પડે. પણ જ્યારે ગુરુની નજીકમાં જવાનું થાય ત્યારે તે સાધુઓએ આશાતના-ત્યાગ કરવાનો પ્રયત્ન એકદમ તીવ્ર બનાવવો પડે.

ભારતની સરહદ ઉપર જવાનો સતત ચોકી- પહેરો ભરે છે. જ્યારે યુદ્ધનો કાળ ન હોય ત્યારે ચોકી- પહેરો ભરતા હોવા છતાં એકદમ જાગ્રત નથી હોતા. પરંતુ જ્યારે યુદ્ધના ભણકારા વાગતા હોય એ વખતે તે જવાનો અત્યંત સાવધ બની જાય છે.

આ જ વાત સંયમીઓમાં છે. ગુર્વાદિના અવગ્રહની બહાર સંયમીઓ આશાતનાત્યાગ માટે જાગ્રત હોવા છતાં પણ ત્યારે આશાતનાની શક્યતા નહિવત્ હોવાથી એકદમ સાવધ નથી હોતા. પરંતુ ગુર્વાદિના અવગ્રહમાં પ્રવેશતાંની સાથે જ તેઓ એકદમ સાવધ બની જાય છે.

એટલે ‘નિસીદિ’ શબ્દ બોલવા રૂપ સામાચારી એ પાપકર્મોનો ભુક્કો બોલાવી દેનારી છે એ વાત સાચી, પણ એ માટે અવગ્રહની બહાર જે પ્રયત્ન હોય એના કરતાં અત્યંત વધુ પ્રયત્ન, વધુ જાગૃતિ એ પણ સહકારિકારણ તરીકે અત્યંત જરૂરી છે.

આ સાવધતા લાવવા માટે અવગ્રહમાં પ્રવેશતી વખતે આ બધી બાબતોમાં તીવ્ર ઉપયોગ મૂકવો. ‘કઈ કઈ આશાતનાઓ મારાથી સંભવિત છે અને શું કરવાથી તે આશાતનાઓ ન થાય’ ઇત્યાદિ બરાબર વિચારવું અત્યંત જરૂરી છે.

શિષ્ય ! એક હજાર સૈનિકોની સામે કોઈ એક શૂરવીર યોદ્ધો લડતો હોય ત્યારે એક હજાર સૈનિકો તરફથી ધોધમાર વરસતા બાણોનો પ્રતીકાર કરવા, એકપણ બાણ પોતાને વાગી ન જાય એ માટે એ શૂરવીરે કેટલા સાવધ રહેવું પડે ? આનાથી ય વધારે જાગૃતિ સંયમીઓએ દેવ અને ગુરુની આશાતના ન થાય એ માટે રાખવાની છે.

શિષ્ય : આપે ગુરુની આશાતનાઓના પ્રકારો બતાવ્યા. એ રીતે દેવની આશાતનાઓ પણ બતાવશો ?

ગુરુ : દેવની ચોર્યાસી આશાતનાઓ પ્રસિદ્ધ છે. છતાં વર્તમાનકાળની દૃષ્ટિએ સંયમીઓએ જે આશાતનાઓ ત્યાગવી જોઈએ એ તને બતાવું.

(૧) સંયમીઓ સ્નાન ન કરતા હોવાથી એમનું શરીર અને વસ્ત્ર સામાન્યથી મલિન હોય. એટલે સંયમીઓને દેરાસરમાં વધુ સમય રહેવાની રજા શાસ્ત્રકારોએ આપી નથી. સંયમીને ભક્તિ કરવાના ભાવ હોય તો એણે ઉપાશ્રયમાં જ જિનપ્રતિમાના આલંબન વિના સ્તવનાદિ બોલીને ભક્તિ કરી લેવી. (હા, આ ઉત્સર્ગમાર્ગ છે. અપવાદમાર્ગ ગીતાર્થ ગુરુઓ આજે જેની અનુમતિ આપે તે પ્રમાણે કરી શકાય.) સામાન્યથી સંયમી અલ્પકાળમાં જ દેરાસરમાંથી નીકળી જાય એ ઉચિત છે.

(૨) સંયમીઓ ગભારામાં પ્રવેશે, પ્રતિમાની અત્યંત નજીકમાં જાય એ પણ દેવની આશાતના ગણાય. સંયમીઓએ એ વાત ભૂલવાની નથી કે તેઓનું શરીર સ્નાનરહિત હોવાથી મલિન છે. ગભારામાં પ્રવેશાદિ દ્વારા જે લાભ સંયમીઓ મેળવવા માંગતા હોય એના કરતા વધુ લાભ દેવની આશાતનાનો ત્યાગ કરવાથી તેઓને થાય.

(૩) શ્રાવક-શ્રાવિકા વગેરેને જિનભક્તિમાં ખલેલ પહોંચે એવા સ્થાને ચૈત્યવંદનાદિ કરવા બેસવું, મોટા અવાજે સ્તવનાદિ બોલવા એ પણ અપેક્ષાએ દેવની આશાતના છે. હા, સંયમીઓ સમૂહમાં દેરાસર જાય તો બધા સાથે સ્તવનાદિ બોલે એમાં કોઈ વાંધો જણાતો નથી. પણ એક-બે સંયમીઓ મોટા સ્વરે સ્તવનાદિ બોલે એ ઉચિત જણાતું નથી.

(૪) દેરાસરમાં જ સંયમી કોઈ શ્રાવકાદિ ઉપર ક્રોધે ભરાય, જેમતેમ બોલે તો એ પણ દેવની આશાતના

ગણાય.

આવી અનેક પ્રકારની દેવની આશાતનાઓનો ત્યાગ કરવા કટિબદ્ધ બનવું જોઈએ.

શિષ્ય : ગુરુના અવગ્રહમાં પ્રવેશતી વખતે અત્યંત સાવધ બનવાની, ઉપયોગવાળા બનવાની તમે વાત કરી. પણ અમે તો ઘણીવાર આવી કોઈ સાવધાની ઉભી કર્યા વિના સહજ રીતે જ ગુરુ પાસે જઈએ છીએ. એમાં કંઈ આશાતના થઈ જ જાય એવો નિયમ નથી. હવે જે કંઈ પાપ બંધાવાનું છે એ તો ગુરુની આશાતનાથી જ બંધાવાનું છે. અમે તો જો આ તીવ્રપ્રયત્નાદિ ન કરીએ અને છતાં આશાતના પણ બિલકુલ ન થાય તો પછી અમને પાપ ન જ બંધાય ને ?

ગુરુ : ‘ગુર્વાદિના અવગ્રહમાં પ્રવેશતી વખતે અત્યંત સાવધ બનવું’ એવી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞા છે. તમે ભલે ગુર્વાદિની આશાતનાથી કદાચ બચી જાઓ, પણ આ સાવધાની ન સ્વીકારો તો આ જિનાજ્ઞાનો ભંગ કરેલો કહેવાય. અને જિનાજ્ઞાભંગ તો પાપકર્મબંધ, દુર્ગતિ વગેરે અનિષ્ટોનું કારણ તરીકે પ્રસિદ્ધ જ છે.

‘દેવ-ગુરુની આશાતનાનો ત્યાગ કરવા અત્યંત સાવધ બનવું’ એ વાત સમજાવવા તને શ્રીહરિભદ્રસૂરિએ કહેલી એક વાત જણાવું. તેઓશ્રીએ પંચવસ્તુકમાં લખ્યું છે કે ‘શ્રાવકો દેરાસરમાં, સમવસરણમાં જવાની ઈચ્છાથી જ ઘરેથી ઘોડા-હાથી, રથ, પાલખીમાં બેસીને નીકળે. તો જ્યાંથી એમને દેરાસરની ધજા, શિખરાદિ દેખાય ત્યાંથી જ એમણે પોતાના ઘોડા વગેરે વાહનોને છોડી, નીચે ઉતરી ચાલતા ચાલતા દેરાસર કે સમવસરણમાં આવવું. દેરાસર સુધી હાથી-ઘોડાદિ ઉપર બેસીને આવવું એ દેવની આશાતના છે. જે શ્રાવકો આ વિધિનું પાલન નથી કરતા, તેઓ શ્રદ્ધા વિનાના જાણવા.”

હવે જો પાપોમાં ખૂંપેલા, જ્યાં જાય ત્યાં જીવોની હિંસાને કરતા એવા પણ શ્રાવકો દેવની આશાતનાનો ત્યાગ કરવા માટે અત્યંત સાવધ હોય તો પછી કાયમ માટે સંયમાદિયોગોમાં સાવધ રહેનારા સંયમીઓએ તો દેવ અને ગુરુની આશાતનાનો ત્યાગ કરવામાં અત્યંત સાવધ રહેવું જ જોઈએ.

શિષ્ય : તમારી આ વાત તો બરાબર કે દેવ અને ગુરુની નજીક જતી વખતે ઉપરની બધી કાળજી રાખવી. પણ ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ કરીને જ્યારે ગુરુ પાસે જવાનું ન હોય. પોતાના સ્થાને જઈને સ્વાધ્યાયાદિ કરવા બેસી જવાનું હોય ત્યારે તો તીવ્ર પ્રયત્ન લાવવાની કોઈ જરૂર જ નથી. ગુરુની આશાતનાનો ત્યાગ કરવા માટે તીવ્ર પ્રયત્ન-સાવધાની જોઈએ. સીધા સ્વાધ્યાયાદિ કરવા જ બેસી જવાનું હોય ત્યાં આની જરૂર જ નથી. એટલે ત્યારે તો ‘નિસીદિ’ ન કરે તો ચાલે ને ?

ગુરુ : અરે ભાઈ ! આશાતનાના પરિહાર માટે તીવ્ર પ્રયત્ન જો જોઈતો હોય તો સ્વાધ્યાય, ધ્યાન-ચિંતનાદિમાં તો મનોયોગને એકાગ્ર બનાવવાનો છે. એના માટે તો તીવ્ર યત્ન જોઈએ જ. સ્વાધ્યાયાદિ કરતા પહેલા સંયમી જો આ ઉપયોગ મૂકે કે ‘મારે હવે સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, અર્થચિંતનાદિ કરવાના છે. એટલે મારે બીજું કશું વિચારવાનું નથી. આજુબાજુ ધ્યાન આપવાનું નથી. ‘કોણ આવ્યું અને કોણ ગયું ?’ એ મારે જોવાનું નથી. આજુબાજુના સંયમીઓ શું વાતો કરે છે ? શું કામ કરે છે ? એ મારે સાંભળવાનું કે જોવાનું નથી. મારે એકાગ્રતાથી જ સાધી શકાય એવા સ્વાધ્યાયાદિ કરવાના છે. એટલે ભલે ઉપાશ્રયની બહાર હું બીજા ઘણા બધા વિચારોમાં વ્યાકુળ હતો. ગોચરી, ગ્લાનસેવા, ગુરુભક્તિ, સ્થંડિલગમન, પ્રાયોગ્ય આહારાદિની શોધ વગેરે અનેક અનેક પ્રશસ્ત વિચારોથી ભરેલો હતો. પણ એ વિચારો પ્રશસ્ત હોવા છતાં માનસિક એકાગ્રતાના તો પ્રતિબંધક જ છે. મારે હવે એ બધા જ વિચારો કરવા નથી.” આવા દૃઢ ઉપયોગપૂર્વક અને એ માટે ‘નિસીદિ’ બોલીને એ પાપત્યાગની પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક જો સંયમી સ્વાધ્યાયાદિ કરે તો એ સ્વાધ્યાયાદિ ઝળકી ઊઠે.

“ગાથાઓ ચડતી નથી, પદાર્થો સમજાતા નથી, ભણવાદિમાં રસ પડતો નથી” આ બધી ફરિયાદોનું એક

કારણ આ પણ છે કે સંયમીઓ સ્વાધ્યાયાદિ વખતે પણ બીજા અનેક વિચારોથી ઘેરાયેલા જ હોય છે. દિવાલ તરફ મુખ રાખીને સ્વાધ્યાયાદિ કરવાને બદલે આવતાં-જતાં બધા દેખાય એ રીતે મુખ રાખીને સ્વાધ્યાયાદિ કરવામાં શી રીતે એકાગ્રતા આવે ? આસપાસ થતી વાતોમાં કાનનો ઉપયોગ મુક્યા પછી શી રીતે સ્વાધ્યાયાદિમાં એકાગ્રતા આવે ?

જ્યાં આજુબાજુ વાતચીત ન થતી હોય, જ્યાં આજુ બાજુ ગોચરીમાંડલી ન હોય, જ્યાં અવરજવર ઓછી હોય એવા સ્થાનમાં ભીંત તરફ મુખ રાખીને અને “મારે કંઈ જ જોવું નથી, કંઈ જ સાંભળવું નથી. બીજા કોઈ જ વિચારો કરવા નથી.” એવો દૃઢ સંકલ્પ કરીને સંયમીઓ સ્વાધ્યાય કરે તો પછી ઉપરની બધી ફરિયાદો લગભગ દૂર થઈ જ જાય.

બાકી આવા દૃઢયત્ન, અતિસાવધતા રાખ્યા વિના જ માત્ર રોજીંદી ટેવ પ્રમાણે ‘નિસીદિ’ બોલ્યા કરવામાં કોઈ વિશેષ લાભ થતો નથી.

ઉપાધ્યાયજી લખે છે કે સાધો: સંયમયોગે દૃઢપ્રયત્નં વિના ક્ષણમપિ સ્થાતું અનનુજ્ઞાનાત્ । સાધુઓને સંયમયોગમાં દૃઢપ્રયત્ન=અત્યંત સાવધાની વિના એક ક્ષણવાર પણ રહેવાની રજા નથી.

“આયાવયંતિ ગિમ્હેસુ” એ દશવૈકલિક સૂત્રની ગાથા તો તને આવડે છે ને ? “સંયમીઓ ઉનાળામાં આતાપના લે, શિયાળામાં બારી-બારણા ખુલ્લા રાખી ઠંડી સહન કરે..” એ બધી વાતો એમાં કરી છે. તને આ ગાથાનું રહસ્ય ખબર છે ?

શિષ્ય : એમાં વળી રહસ્ય શું ? આપણા કર્મોનો ક્ષય થાય એ માટે આ બધું કરવાનું.

ગુરુ : ના, હકીકત સાવ જુદી છે. આ ગરમીમાં આતાપના અને શિયાળામાં ઠંડી સહન કરવાની વાત એમને એમ નથી કરી. પરંતુ વાસ્તવિક હકીકત એ છે કે ‘સાધુએ સંયમ યોગોમાં અત્યંત અપ્રમત્ત રહેવું જોઈએ. હવે એ પ્રમત્તતા=તીવ્ર યત્ન=સાવધતા સાધવાને માટે જિનેશ્વરોએ સ્વાધ્યાય, વૈયાવચ્ચ, ધ્યાન વગેરે યોગો બતાવ્યા. એમાં સાધુ તીવ્રયત્નવાળો બની જાય એટલે અપ્રમત્તતાને પામીને આત્મકલ્યાણ કરી શકે. એવા સ્વાધ્યાયાદિ ઉત્તમયોગો દ્વારા જ જેઓ તીવ્ર યત્નને સાધી લે છે એમને માટે સામાન્યથી આ આતાપનાદિની વાત નથી.

પરંતુ જેઓ સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, વૈયાવચ્ચાદિ કરવા માટે અસમર્થ છે. ઉંમરના કારણે, અત્યંત મંદ ક્ષયોપશમના કારણે જેઓ સ્વાધ્યાયાદિ કરી શકે એમ નથી, તો તેઓ શી રીતે તીવ્ર યત્નને - દૃઢ પ્રયત્નને સિધ્ધ કરશે ?

આવા જીવો ઉપર ઉપકાર કરવા માટે, તેઓ પણ દૃઢ પ્રયત્ન પામી શકે એ માટે શાસ્ત્રકારોએ એમને ઉનાળામાં આતાપના લેવાની અને શિયાળામાં ઠંડી સહન કરવાની વાત કરી. આમ કરવામાં તેઓ દૃઢયત્ન સાધી શકે અને આત્મકલ્યાણ કરી શકે.

આ બધી વાત યતિદિનચર્યા નામના ગ્રંથમાં જણાવેલી છે.

શિષ્ય : ચાલો. ગુર્વાદિની નજીકમાં દૃઢપ્રયત્ન રાખીશું. આશાતના ત્યાગ માટે કટિબદ્ધ બનશું. પણ એ માટે ‘નિસીદિ’ શબ્દ બોલવાની શી જરૂર છે ? શબ્દ બોલવાથી શું લાભ ?

ગુરુ : મેં પૂર્વે જ કહ્યું કે ‘નિસીદિ’ એ એક બાધા છે. અને બાધા-પ્રતિજ્ઞા એ દૃઢયત્નને લાવી આપવા માટે સમર્થ છે. અટક કરવાની ભાવનાથી કોઈ સંયમી પહેલા દિવસે એક જ ઉપવાસનું પચ્ચ. લઈ પછી બીજા દિવસે અશક્તિ લાગવાથી પારણુ કરી દે, એના અટકમના વિચારો નબળા પડી જાય એ દેખાય છે. પણ એકવાર

એ પહેલેથી જ અઢમનું પચ્ચ. લઈ લે. તો પછી આપોઆપ એનામાં દઢતા આવી જ જાય છે. સામાન્યથી બાધા લીધા બાદ સંયમીને ભય લાગે જ કે “બાધા લીધા પછી ભાંગશું તો મોટું પાપ લાગશે” એટલે ‘નિસીદિ’ એ પ્રમાણે બોલીને બાધા લીધી હોય તો પછી એનું બરાબર પાલન કરે. બાધા ન લીધી હોય તો પાલન ન કરે એ સ્વાભાવિક છે.

એટલે (૧) નિસીદિ પ્રતિજ્ઞા કરો. (૨) એનાથી એક ભય ઉત્પન્ન થશે કે “ આ પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરીશ. ગુર્વાદિ-આશાતનાના ત્યાગાદિ નહિ કરું તો મને પાપ લાગશે. (૩) એ ભયને લીધે આશાતનાત્યાગાદિમાં દઢ પ્રયત્ન ઉત્પન્ન થશે. લેશ પણ આશાતના આ ભય નહિ થવા દે. (૪) આ દઢયત્નપૂર્વક પછી જે કોઈ ગુરુસેવાદિ ક્રિયા કરાશે એ બધી જ ક્રિયાઓ એ તે જ ક્ષાયોપશમિકભાવની વૃદ્ધિ કરનારી બનશે. (૫) આમ ક્ષાયોપશમિક ભાવની વૃદ્ધિ દ્વારા ક્ષાયિક ભાવની પ્રાપ્તિ થશે. (૬) એનાથી મોક્ષ મળશે.

આ એક નિયમ છે કે દઢયત્નપૂર્વક જે ક્રિયા કરવામાં આવે તે ક્રિયા જે અંદર પડેલા ક્ષાયોપશમિક ભાવ વડે કરાતી હોય તે જ ક્ષાયોપશમિકભાવને વધારી આપનારી બને.

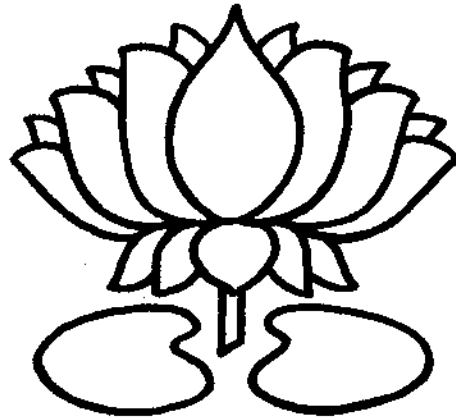
દા.ત. અંદર ગુરુ પ્રત્યે બહુમાનભાવ છે. અને એટલે એ સંયમી ગુરુનો કાપ કાઢે છે. એ કાપ વખતે જો દઢ યત્ન હોય. માત્ર કાપ કાઢવા પુરતી જ ક્રિયા ન હોય. તો એ કાપ કાઢવાની ક્રિયા એ સંયમીના ગુરુબહુમાનભાવને ખૂબ વધારી આપે. પણ અંદર બહુમાનભાવ હોવા છતાં શરીરની માંદગી, થાક, બીજા કોઈક કામની ઉતાવળ વગેરેની લીધે કાપ કાઢવાની ક્રિયા કરવા છતાં જો એ દઢ પ્રયત્નપૂર્વક ન કરવામાં આવે તો પછી એમાં ક્ષાયોપશમિકભાવની વૃદ્ધિ ન થાય.

અહીં નિસીદિ સામાચારી પૂર્ણ થાય છે.

વર્તમાનકાળમાં જ્યાં સુધી એવો ઉપયોગ, દઢયત્ન, સાવધતા, અપ્રમત્તતા ન આવે ત્યાં સુધી એ બધું પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાથી પણ માત્ર ‘નિસીદિ’ શબ્દ બોલવા રૂપ પણ સામાચારી દરેક સંયમીઓએ પાળવી જોઈએ. સ્પષ્ટ સંભળાય એ રીતે આ શબ્દ બોલવો જોઈએ.

ખેદની વાત છે કે અનંતા તીર્થકરોએ જે આજ્ઞાઓ ફરમાવી છે. તે આજે વિલોપ થઈ રહી દેખાય છે. વ્યવહારથી પણ ‘નિસીદિ’ શબ્દ બોલવા જેટલી સામાચારી લગભગ પળાતી નથી.

જેઓ આ પાળશે, તેઓને ગણધરોની મર્યાદાનું રક્ષણ કરવાનો, તીર્થનો આંશિક ઉચ્છેદ થતો અટકાવવાનો, આ મર્યાદાઓ નવી પેઢીઓ સુધી જીવતી પહોંચાડીને પરોપકાર કરવાનો લાભ સાંપડશે.

પૂ. પં. પ્રવરશ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયજી મ.સાહેબની પ્રેરણાને ઝીલીને હવે...

દેશ વિદેશમાં પર્વાધિરાજ પર્યુષણની આરાધના કરાવવા માટે યુવાનોની સાથે તપોવનીઓ સુસજ્જ

જૈન સંઘના અગ્રણી માનનીય ટ્રસ્ટીવર્યો !

આપના ગામ કે નગરમાં જો પર્વાધિરાજ પર્યુષણપર્વની આરાધના કરાવવા માટે પૂજ્ય સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતો પધારી શક્યા ન હોય તો તે માટે

અમારા યુવાનો તથા તપોવની
બાળકોને દર વર્ષે જરૂરથી બોલાવજો.

આ યુવાનો તથા તપોવનીઓ આપના જૈન સંઘમાં

- (૧) અષ્ટાલિકા તથા કલ્પસૂત્રની પ્રતનું સુંદર વાંચન કરશે.
- (૨) રાત્રે પરમાત્મભક્તિમાં બધાને રસતરબોળ કરી દેશે.
- (૩) બન્ને ટાઈમના પ્રતિક્રમણ વિધિ-શુદ્ધિપૂર્વક કરાવશે.
- (૪) શ્રીસંઘના ઉલ્લાસ પ્રમાણે રસપ્રદ વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ કરાવશે.

જો આપના સંઘમાં સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતો
પધારી શક્યા ન હોય તો જ નીચેના સરનામેથી
ફોર્મ મંગાવીને ભરીને અમને મોકલી આપો.

નમ સૂચન

આરાધના કરાવવા
આવનારને ગાડીભાડું વગેરે
શ્રી સંઘે બહુમાનરૂપે
આપવાનું રહેશે.

ફોર્મ ભરીને મોકલવાનું સરનામું

પર્યુષણ વિભાગ : સંચાલક શ્રી
શ્રીયુત લલિતભાઈ ધામી / રાજુભાઈ
C/o. તપોવન સંસ્કારપીઠ
મુ. અમીયાપુર, પોસ્ટ : સુઘડ
ગાંધીનગર - ૩૮૨૪૨૪.
ફોન : ૦૭૯-૩૨૭૬૨૭૩

તમારાં વહાલાં બાળકોને છેવટે ત્રણ વર્ષ માટે તો 'તપોવન'માં મૂકો જ જૂન માસથી શરૂ થતું સત્ર

ચારે બાજુ વિકૃતિના વાયરા વીંઝાઈ રહ્યા છે. ખૂબ જ નાની-દસથી ચૌદ વર્ષથી જ બાળકોમાં ખરાબ સંસ્કારો પડવા લાગ્યા છે. 'ગંદું' કહેવાય તે બધું તેમના જીવનમાં પેસવા લાગ્યું છે. સમાજ તરફ સૂક્ષ્મ નજર કરતાં આ અતિ કડવું દર્શન કોઈ પણ સંસ્કૃતિપ્રેમીને થશે અને તે તીખી ચીસ પાડી દેશે. સંસારી જીવોની વહાલામાં વહાલી ચીજ તેમના સંતાનો ગણાય. જો તેમનું જ જીવનગુલાબ ખીલ્યું ન ખીલ્યું ત્યાં જ કરમાવા લાગે; તેમાં દોષોના કીડા પડવા લાગે અને કરમાઈ જાય તો એ મા-બાપોએ ક્યાં જવું? ક્યાં રોવું? શું આપઘાત કરી નાખવો?

પોતાના ઘરમાં કે ગમે તેવાં બોર્ડિંગ વગેરેમાં રાખીને બાળકોને શિક્ષણ આપી શકાશે, પરંતુ સંસ્કારો તો નહિ જ આપી શકાય. ઘરમાં મા-બાપો જ ટી.વી. વગેરેથી સમયની બરબાદી કરતાં ચકકરોમાં જ જો ફસાયા હોય અને બોર્ડિંગોના સંચાલકોને જ બાળ-સંસ્કરણ માટેની કોઈ ગંભીરતા ન હોય તો સંસ્કાર ત્યાં શી રીતે મળશે?

તપોવનમાં ધાર્મિક અને વ્યાવહારિક - બન્ને પ્રકારનું શિક્ષણ છે. એ શિક્ષણ પણ ઊંચી ગુણવત્તાવાળું છે; પરંતુ તેની સાથોસાથ અહીં બાળકોના જીવનબાગમાં સુસંસ્કારોના છોડોનું વાવેતર કરવાનું કાર્ય તેમજ શારીરિક, શૈક્ષણિક, સામાજિક વગેરે રીતે સુવ્યવસ્થિત કરવાની સાથે તેને માનસિક અને આધ્યાત્મિક રીતે અત્યંત સુંદર બનાવવાનું સૌથી પ્રધાન લક્ષ્ય છે. તે વડીલોનો અને દેવગુરુનો ભક્ત બને; સહુનો મિત્ર બને, જાતનો પવિત્ર બને... અને એ બધું બનીને એ શૂરવીર બને; **જેથી રાષ્ટ્રરક્ષા, સંસ્કૃતિરક્ષા અને ધર્મરક્ષાનો એ સબળ ચોક્કો બને એ જ આ તપોવનનું એકમાત્ર લક્ષ્ય છે.** એનામાં ધાર્મિકતા, માનવતા અને રાષ્ટ્રીયતા (રાષ્ટ્રદાઝ) જો લાવી ન શકાય તો તપોવનને નીચું જોવાનું થાય એવું તમામ કાર્યકરગણનું મંતવ્ય છે.

જો આ બધી વિચારણામાં અને એના આધારે ગોઠવાયેલા તપોવનના માળખામાં મા-બાપોને રસ પડતો હોય તો તેમનાં બાળકોને વિકૃતિઓનાં ઝંઝાવાતમાંથી ઉગારી લેવા માટે તપોવનમાં (ધોરણ ૫ થી ૧૨ની શાળા માટે) કમસે કમ ત્રણ વર્ષ માટે તો મૂકવાં જ જોઈએ. બાળક તો નાદાન છે. એના ભાવિના ઘડતરના આ કામમાં એને ક્યાંક અગવડતા પડે; એની ઘરેલું સ્વચ્છંદતાને અહીં પોષણ ન મળે તેથી તે તપોવનમાં દાખલ થવામાં અરુચિ બતાવે તો કઠણ કાળજીના બનીને પણ મા-બાપોએ બાળકોના સમગ્ર જીવનના હિતમાં તેને ઓછામાં ઓછું ત્રણ વર્ષનું સંસ્કરણ તપોવનમાં આપવાનો નિર્ણય કરવો જ જોઈએ.

● યાદ રાખો ●

લાડમાં કે લાગણીમાં મા-બાપો તણાશે તો બાળકોના જીવનને આરંભમાં જ એવું મોટું નુકસાન થઈ જશે જે

જીવનભરમાં ભરપાઈ થશે નહિ; જેનાથી આખું કુટુંબ 'ત્રાહિમામ્' પોકારી જશે.

ના... હવે શા માટે ક્રિશ્ચિયાનિટીનો જ પ્રચાર કરવાની નેમવાળી કોન્વેન્ટ-સ્કૂલમાં આપણાં બાળકો જાય ?

ધો. ૪ સુધી કોન્વેન્ટમાં ભણનારા બાળકોને તપોવનમાં જરૂર મૂકી શકાશે.

હવે તો માત્ર તપોવન એ જ આપણાં સંતાનોનો તરણોપાય.

ઉચ્ચ સંસ્કાર સાથે ઉચ્ચ શિક્ષણના
સોપાન સર કરવાના લક્ષને વરેલા

તપોવનમાં ભણતા બાળકો

અતિથિઓને નમોનમઃ કરે છે.

...રોજ નવકારશી કરે છે.

...રોજ અષ્ટપ્રકારી જિનપૂજા કરે છે.

... રોજ રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કરે છે.

...રોજ ગુરુવંદન કરે છે.

...રોજ નવી નવી વાર્તાઓ સાંભળે છે.

...રોજ કુમારપાળ રાજાની આરતિ ઉતારે છે.

...રોજ નવી નવી વંદનાઓ ગાય છે.

...રોજ નવા સ્તવનના રાગ શીખે છે.

...કોમ્પ્યુટર શીખે છે ...કરાટે શીખે છે...

...સ્કેટીંગ શીખે છે ...યોગાસન શીખે છે...

...સંગીતકળા શીખે છે... નૃત્યકળા શીખે છે...

...લલીતકળા શીખે છે ...ચિત્રકળા શીખે છે...

...વક્તૃત્વકળા શીખે છે ...અભિનયકળા શીખે છે...

...અંગ્રેજીમાં Speech આપતાં પણ શીખે છે...

માતાપિતાના સેવક બને છે.

પ્રભુના ભક્ત બને છે.

ગરીબોના બેલી બને છે.

પ્રાણીઓના મિત્ર બને છે.

શક્તિમાન બનવા સાથે ગુણવાન બને છે.

મુખપૃષ્ઠ ચિત્ર પરિચય

આત્મસાધના કરવા નીકળેલા સંયમીના સંયમરથની સાથે જ્ઞાન અને ક્રિયારૂપી બે અશ્વો જોડાયેલા હોય ! સારથિ તરીકે ગીતાર્થ ગુરુભગવાંત બેઠા હોય ! અને દશવિધચક્રવાલ સામાયારી પાલન રૂપી બે ચક્રો (પૈડા) જોડાયેલા હોય ! તેવા શિષ્યને પરંપરાએ સાક્ષાત્ પરમાત્મા અને પરમપદની પ્રાપ્તિ ઝાઝી દૂર ક્યાંથી હોય ?